DE DANSKE

RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

UNDERSØGELSERNE FORETAGNE MED UNDERSTØTTELSE AF
DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB OG MINISTERIET FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET;
UDGIVELSEN BEKOSTET AF CARLSBERGFONDET

ANDET BIND

RUNESTENENE I JYLLAND OG PÅ ØERNE

(UNDTAGEN BORNHOLM)

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SÖN)
THIELES BOGTRYKKERI
1899—1901

DE DANSKE
RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

ANDET BIND

RUNESTENENE I JYLLAND OG PÅ ØERNE

(UNDTAGEN BORNHOLM)

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SÖN)
THIELES BOGTRYKKERI
1899—1901

UNDERSØGELSERNE FORETAGNE MED UNDERSTØTTELSE AF
DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB OG MINISTERIET FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET

UDGIVELSEN BEKOSTET AF CARLSBERGFONDET

MIN KÆRE VEN OG KOLLEGA

DEN UDMÆRKEDE FORSKER I VORT FÆDRELANDS HISTORIE

PROFESSOR DR. PHIL. EDVARD HOLM

MED HENGIVENHED OG TAKNEMMELIGHED

FRA

FORFATTEREN

INDHOLD

II. RUNESTENENE I JYLLAND[1]

A. Nörrejylland

---

[1] Med en foransat stjærne mærkes de stene, der allerede er behandlede i første bind under de historiske runemindesmærker, og som derfor her kun indordnes på deres plads i den kronologiske rækkefølge.

B. Sønderjylland

III. RUNESTENENE PÅ ØERNE

(UNDTAGEN BORNHOLM)

II

RUNESTENENE I JYLLAND

A. NÖRREJYLLAND

Efter at jeg i første bind af dette værk har samlet under ét den lille gruppe danske runemindesmærker, som kan kaldes historiske, og som med rette åbner værket både på grund af deres egen vigtighed, og fordi de yder os uvurderlige holdepunkter for fastsættelsen af de øvrige mindesmærkers tid, følger nu efter planen i andet bind de egenlige runestene fra Jylland og øerne (med undtagelse af Bornholm, som indtager en særstilling). Udelukkede er derimod alle indskrifter med runer fra senere tid, som ikke i egenlig forstand kan kaldes runestene (altså runeligstene og andre stene med runer, som på en eller anden måde er knyttede til kirker), og som vil blive meddelte i værkets fjærde bind. Udelukkede er ligeledes mellem de jyske runestene den mindre runesten i Gunderup (Gunderup-stenen II), Lavrbjærg-stenen, Hobro-stenen og den senest i Slesvig domkirke fremdragne sten, der alle fire vil få plads i indledningen, da de efter min mening ikke er danske runemindesmærker.

Medens de ret talrige runestene fra Jylland er behandlede for sig selv, således at Nörre- og Sønderjyllands mindesmærker er ordnede hver i sin gruppe, er det forholdsvis lille antal af runestene fra øerne samlede under ét. At behandle hver enkelt øs runestene for sig vilde nemlig være uhensigtsmæssigt ikke blot på grund af deres ringe tal, men især fordi ganske ensartede og på anden måde nöje sammenhørende mindesmærker (de sællandske stene fra Kallerup og Snoldelev og de fynske fra Helnæs og Flemløse; den fynske Glavendrup- og den sællandske Tryggevælde-sten; den sællandske Sandby- og den lålandske Tillise-sten) derved vilde blive fjærnede fra hinanden.

Inden for de to hovedgrupper (Jylland og øerne) har jeg naturligvis efter den plan, som fra først af har været udkastet for mit værk, behandlet de enkelte mindesmærker i kronologisk orden, så vidt det har været mig muligt. De hermed forbundne vanskeligheder har ingenlunde været så store eller uovervindelige, som det måske ved første öjekast kunde synes, og som det jævnlig er blevet foreholdt mig fra forskellige sider, som oftest rigtignok af folk, der slet ikke var i stand til at fælde en afgörende dom om denne sag.

Når vi kaster blikket ud over alle de bevarede 71 runestene og runestensbrudstykker fra **Jylland** (66 fra Nörre-, 5 fra Sønderjylland), har vi imellem dem ikke mindre end tolv historiske mindesmærker, der tilhører tiden fra omtrent 935 (den mindre Jællinge-sten) til kort efter 1000 (Sjælle-stenen). Om disse tolv mindesmærker må vi altså gruppere de øvrige 59.

Det vil da snart vise sig, at kun et mindre antal af disse, der, for blot at fremhæve et hovedpunkt, særlig karakteriseres ved bevarelsen af de gamle tvelyd, kan henføres

til første halvdel af det 10. årh. Den store mængde tilhører derimod sidste halvdel — for den langt overvejende del sidste fjærdedel — af det 10. og første fjærdedel af det 11. årh., idet de allerfleste med et rundt tal netop samler sig omkring år 1000. Inden for så snævre grænser er det naturligvis umuligt med fuldkommen sikkerhed at anvise hvert enkelt mindesmærke sin bestemte plads i rækken. Den orden, hvori de anføres, beror derfor i mange tilfælde på et skön, der er vundet gennem det helhedsindtryk, som det enkelte mindesmærke og dets sammenligning med alle øvrige bevarede mindesmærker har fremkaldt. Om nogen væsenlig fejl ved fastsættelsen af den tid, hvortil hvert enkelt mindesmærke må henføres, vil der dog efter min mening ikke kunne være tale.

Som det yngste mindesmærke i den ældre gruppe, der endnu gennemfører ᛆᛁ som tegn for tvelyden *æi*, betragter jeg Ulstrup-stenen, der sikkert må sættes noget efter midten af det 10. årh. (til omtrent 960). De herefter følgende mindesmærker karakteriseres ved den gennemgående brug af ᛁ for ᛆᛁ, hvortil der efterhånden kommer forskellige andre vidnesbyrd om yngre tid (sammenblanding af ᛆ og ᚭ, stungne runer o. s. v.).

Det vil jo imidlertid ikke kunne undre os sporadisk at træffe eksempler på den gamle skrivemåde ᛆᛁ for ᛁ også på mindesmærker, som af andre grunde nødvendigvis må tilhøre den tid, da ᛁ var den herskende skrivemåde (ikke blot finder vi stain på Durup-stenen fra omtrent 980 og raist på den samtidige Ravnkilde-sten, men selv på et så ungt mindesmærke som Gylling-stenen fra omtrent 1010 både raisi ɔ: raisþi og stain). Ved en bevidst stræben efter at give hele mindesmærket et gammeldags præg kan jo endogså langt ned i tiden de gamle former på ny kaldes til live (dette gælder f. eks. om formen stain på Oddum-stenen). Man må altså vogte sig vel for at anse den enkelte sprogform som tilstrækkeligt vidnesbyrd om et mindesmærkes alder. Og det samme gælder naturligvis med hensyn til den enkelte runeform, skönt f. eks. brugen af stungne runer i og for sig er særdeles vigtig for fastsættelsen af runemindesmærkernes tid. Det ældste mig bekendte eksempel fra danske runestene på stungne runer er det ᚵ, der forekommer en enkelt gang på hver af de skånske stene Hällestad-stenen I og Sjörup-stenen (980–985). Langt almindeligere bruges derimod de stungne runer på de historiske stene fra Sven tjugeskægs tid (Hedeby- og Danevirke-stenen, Arhus-stenen I og II og Sjælle-stenen) uden dog at være strængt gennemførte, idet Hedeby-stenen f. eks. ved siden af tregʀ har trekiaʀ og som langt ned i tiden kuþr. Kun Sjælle-stenen kender ᚤ; derimod skrives -bu pa Hedeby-, Danevirke- og Århus-stenen I, sturimatr på Hedeby-stenen, og medens Sjælle-stenen har gyrþ, bruger den samtidige Bjærregrav-sten II kuþa = *Gyða* (først på Hanning-stenen fra henimod år 1100 er både ᚵ og ᚤ stunget i dette navn) ligesom kuþan þikn — lidt senere bliver ᚵ dog almindeligt i ordet þign, men ved siden deraf står endnu regelmæssig kuþan. Medens Hedeby-stenen og den store Århus-sten har eftiʀ, holder iftiʀ sig som den almindelige form i den nærmest følgende tid også i indskrifter, der bruger ᚵ: Asfærg-stenen har þurgiʀ ved siden af iftiʀ, Giver- og Handest-stenen þign ved siden af ift og iftiʀ; Hørning-stenen med det kristne kors kender kun ᛁ og ᚵ (i ift, þurkisl, kuþmutaʀ, kaf og uheldigvis også i kul, som ikke vilde give anledning til hovedbrud,

hvis indskriften nöjagtig havde brugt stungne runer); Ålum-stenen III med det kristne ønske gennemfører ligeledes ᛁ og ᚠ i iftiʀ, uikutr, ąski, medens den samtidige Lille Rørbæk-sten ved siden af ift har ąsgutr og isgi.

Det er derfor naturligvis ikke den enkelte sprog- eller runeform, der bestemmer mindesmærkets alder, men det er rune- og sprogformer sete under ét og i nöje forhold til det helhedsindtryk, som mindesmærket fremkalder. Hvis denne hovedfordring ikke fastholdes, vil man overalt kunne gribe fejl, selv i de simpleste og klareste forhold (slående eksempler herpå fra den seneste tid er for mig de forsøg, som Hermann Möller under diskussjonen om Vedelspang-stenenes tid gjorde på at bestemme alderen af nogle runemindesmærker).

De fejl, som under nöje iagttagelse af disse regler vil kunne begås ved ordningen af de jyske runestene, er så små, at de i virkeligheden bliver ganske betydningsløse, netop fordi den periode, inden for hvilken vi bevæger os, er så overordenlig lille. Men at der kan begås småfejl, og at jeg sikkert har begået sådanne, er så selvindlysende, at det egenlig slet ikke behøver at fremhæves. Når det f. eks. udelukkende beror på et skön, hvilke mindesmærker der skal stilles mellem Århus-stenen I (995—996) og Århus-stenen II (1000), og hvilke mellem den sidstnævnte sten og Sjælle-stenen (kort efter 1000), vilde det jo være höjst mærkeligt, om jeg havde truffet det absolut rigtige; men i og for sig er det også fuldstændig ligegyldigt, om f. eks. Århus-stenen III anses for samtidig med Glenstrup-stenen o. s. v., eller göres nogle få år yngre, således som jeg har antaget. At mine tidsbestemmelser vil vise sig rigtige i det store og hele, derom nærer jeg ikke mindste tvivl.

Idet jeg altså har søgt at ordne de for tiden kendte jyske runestene, der med undtagelse af Hammel-stenen, som mulig er ældre, alle tilhører det 10. og det 11. årh., efter deres indbyrdes alder, finder vi, at kun et meget ringe antal falder efter det 11. århundredes første fjærdedel og så godt som ingen efter dets midte. Med de nær beslægtede stene fra Hørning og Grensten, samt med Ålum-stenen III og Lille Rørbæk-stenen når vi nemlig lidt ud over år 1025; Vejlby- og Flejsborg-stenen fører os længere ned i anden fjærdedel af det 11. årh., og med Oddum-stenen når vi noget ud over århundredets midte (omtr. 1060). Til dets sidste fjærdedel og nærmest dets slutning hører endelig Hanning-stenen, vistnok den yngste af alle de egenlige runestene fra Jylland (omtrent samtidig med — lidt yngre end — den sællandske sten fra Sandby og den lålandske fra Tillise).

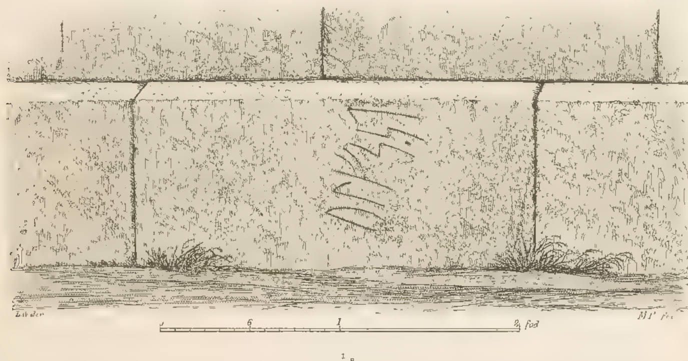
Nogle år efter 1025 synes altså, efter de bevarede mindesmærker at dömme, den skik, som tidligere, særlig i de foregående 50 år, havde været almindelig i Jylland, at rejse runestene til minde om afdøde frænder og venner, så at sige pludselig at være ophørt. Kun rent sporadisk finder vi i de sidste tre fjærdedele af århundredet endnu enkelte minder om den — først langt ind i det næste århundrede afløses den af en ny skik, de lagte ligstene med runer (enkeltvis kunde dog endnu som i de gamle runestenes tid gravstenen få bavtastenens form og rejses på graven).

1. HAMMEL-STENEN

Hammel sogn, Gærn herred, Århus amt

(undersøgt d. 27. August 1877 og d. 12. Juli 1882).

Ældst af alle jyske runemindesmærker er efter min mening et i Hammel kirke under grevskabet Frijsenborg indsat brudstykke af en runesten, som først er blevet bekendt i nyere tid (begyndelsen af treserne), da grevinde Thyra Frijs henledede opmærksomheden derpå. Det bevarede stykke af stenen, der er 1′ höjt og 2′ $3\frac{1}{2}$″ bredt, danner den

1/8

Hammel-stenen.

femte sokkelsten i kirken øst for den sydlige portal. For at kunne bruges i dette öjemed er stenen, der består af grovkornet, rødlig granit, i sin tid bleven kløvet, så at nu kun seks runer af indskriften er bevarede, uden at noget som helst, således som Thorsen angiver i De danske Runemindesmærker II, 2, s. 173, er skjult af muren. Ved at tildannes som sokkelsten er stenen tillige bleven noget afpudset og glattet, hvorfor runerne er temmelig udslidte, uden at læsningen dog på noget sted kan være tvivlsom. Der står nemlig tydelig

ᚢᛚᚠᛋ ᛁ ᛋᛏ

med et sikkert ᛏ (i hvilket bistaven til höjre er lidt mere udslidt og derfor noget svagere fremtrædende end den til venstre), ikke ᛐ, som Thorsen sammesteds angiver[1].

Runernes störrelse er forskellig, idet ᚢ og ᛚ kun er 3½" höje (bistaven i ᚢ er dog lidt længere end hovedstaven), ᚠ godt 4", det første ᛋ 4", det følgende omtr. 4½" og ᛏ 5".

Da der ikke findes spor af runer på det ikke ganske lille stykke af stenen foran ulfs så lidt som over eller under den bevarede del af indskriftlinjen, må indskriften have begyndt med dette ord, og både runernes hele karakter, det lille langagtige skilletegn og den i indskriften brugte formel gör det for mig mere end sandsynligt, at det bevarede brudstykke af Hammel-stenen er lævning af et jysk runemindesmærke, som med hensyn til den i indskriften brugte formel nöje har stemmet med de sællandske stene fra Kallerup og Snoldelev. I henseende til runernes uregelmæssige störrelse minder Hammel-stenen derimod særlig om de med Kallerup- og Snoldelev-stenen væsenlig samtidige fynske stene fra Helnæs og Flemløse. Jeg formoder, at indskriften på Hammel-stenen i lighed med indskrifterne på de nævnte sællandske stene har begyndt med ordene ulfs ı st[ain] — med ᛅ eller ᚼ som tegn for a-runen —, hvorefter der mulig endnu ligesom på de to sællandske stene har fulgt en angivelse af, hvis ætling eller sön ulfR var. Men muligt er det jo også, at hele indskriften kun har bestået af de to ord ulfs ı stain, i hvilket tilfælde kun et mindre stykke kan antages at være hugget af stenens top, og den lille uanselige sten har da snarest oprindelig været anbragt inde i den gravhöj, hvori Ulv hvilede. Herom henviser jeg til mine bemærkninger i Die runenschrift s. 307 ff. og s. 358 f.

Brudstykket af Hammel-stenen afgiver et slående bevis på, hvor vigtigt, eller rettere nødvendigt selvsyn er for at kunne bedömme alderen af et mindesmærke som dette; ti i og for sig vilde de lævnede runer ulfs ı st af rent sproglige grunde jo lige så godt kunne henføres til det 8. eller 9. som til det 11. eller 12., ja endogså til det 19. årh. Vi har da her et af de hyppige tilfælde, hvor kun det helhedsindtryk af mindesmærket, som vindes gennem selvsyn, er i stand til at løse de mange tvivl, som ellers vilde rejse sig.

[1] Fuldstændig urigtige og vildledende er i det hele taget alle Thorsens oplysninger om denne runesten på det anførte sted, idet det hedder: „Stenen findes som trin (!) i en indgang til et tidligere våbenhus (!), der ikke mere benyttes, og frembyder nu som synlig skrift kun ULFS STIN (!), idet fortsættelsen går ind i muren (!); . . . . det for T anvendte tegn er uden for den gamle bogstavrække“ (herefter måtte indskriften altså efter Thorsens mening høre til de allerynsgste). Afbildningen hos Thorsen i De danske Runemindesm. II, 1 no. 64 har nemlig forledet ham til at læse den sidste rune som ᛐ i steden for ᛏ. Derimod viser afbildningen tydelig, at den bevarede del af indskriften kun indeholder runerne ulfs ı st, og at intet herefter kan være skjult af muren.

2. GUNDERUP-STENEN I

(DEN STÖRRE GUNDERUP-STEN ELLER FJÆLLERAD-STENEN)

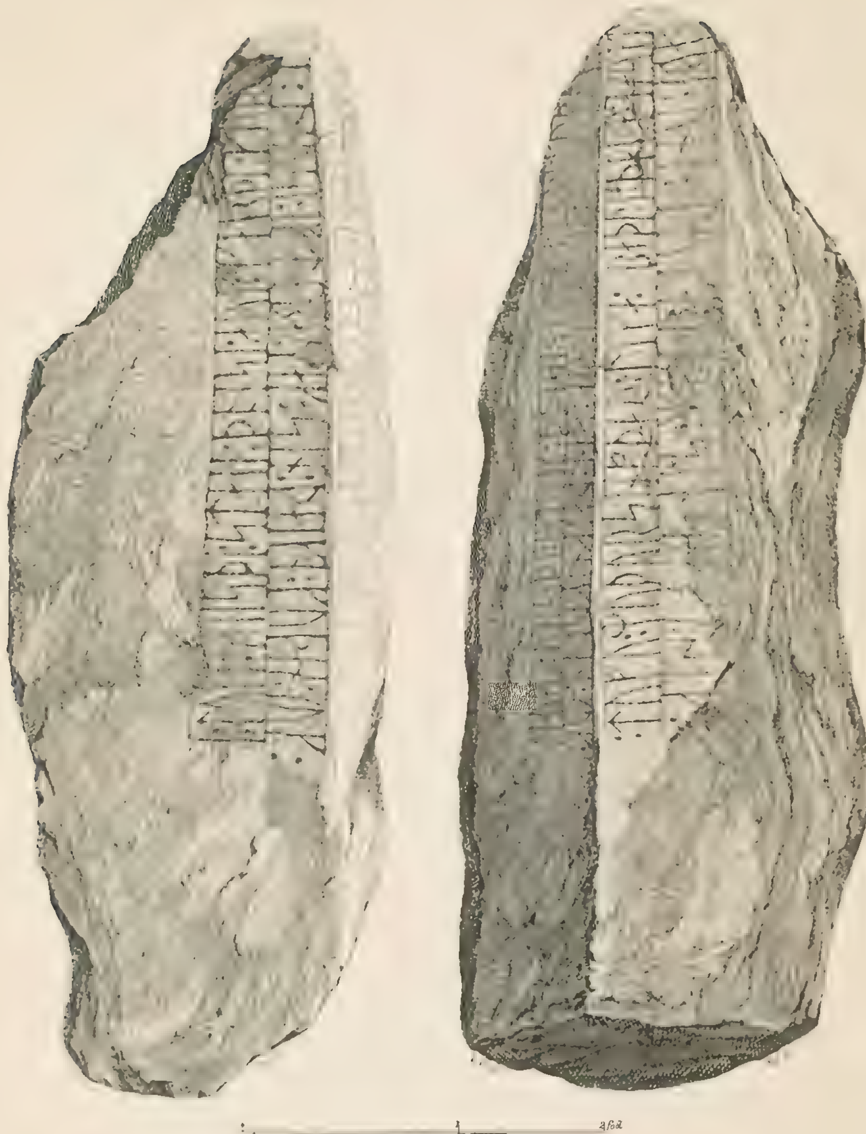
Gunderup sogn, Flæskum herred, Ålborg amt

(undersøgt d 10. og d. 12. August 1878).

Blandt alle fuldstændig bevarede jyske runemindesmærker er den store runesten i Gunderup sikkert det ældste. Denne mægtige sten stod i Worms tid på sin oprindelige plads på toppen af en ret anselig höj, der lå på grænsen af byerne Fjællerads og Halses marker. Efter Worm kaldtes den af egnens beboere dels 'Runesteen', dels 'Baldersteen' (Monumenta Danica s. 317 f.). Det sidste navn skriver sig åbenbart fra den tid, da tegningen til Worms runeværk blev udført, og da man læste indskriftens første ord 'Balder' som navn på den mand, der havde rejst stenen[1]. I E. Pontoppidans „Theatrum Daniæ veteris et modernæ oder Schau-Bühne des alten und jetzigen Dännemarcks", Bremen 1730, s. 419 nævnes den endnu som „den midt på höjen stående sten", der af bønderne kaldtes 'Buldersteen' (trykfejl for 'Baldersteen'?), hvorpå Worms læsning og oversættelse af indskriften anføres. Hvis Pontoppidans bemærkning om stenens plads på toppen af höjen er rigtig og ikke — hvad der er det sandsynligste — er optagen umiddelbart fra Worm, må den i al fald ikke længe efter være falden ned, da det i Danske Atlas V (1769), s. 56 f. not. e hedder: „Imellem Fiellerad og Hals vises den Høi, hvorpaa den navnkundige store 'Runesteen' eller 'Balder-Steen' har staaet, som nu ligger omfalden ved 3. Alne derfra". Her fandt både S. Abildgaard og R. H. Kruse den på deres undersøgelsesrejser[2]. Den første gjorde omkring

[1] Det samme gentager sig i vore dage. Den höj, ved hvilken Glavendrup-stenen fandtes, havde navnet „Rævehöj": men efter at man på stenen havde læst navnet ali, kaldte stedets præst den „Oles höj". Sml. ligeledes benævnelsen „Dronninghullet" om den grube, hvor Læborg-stenen lå.

[2] Selvfølgelig må også Thorsen på sin runologiske rejse 1838 have fundet den på samme sted, hvad han også siger i overskriften til afbildningen i De danske Runemindesm. II, 1 no. 26; men ifølge den tilhørende „tekst" II, 2, s. 84 skal denne meddelelse ændres til, at stenen ifølge hans „optegnelser fra denne rejse" fandtes „på sin oprindelige plads, hvorved altså menes, at den endnu var på sin höj" (!), og han tilföjer: „Nu er den, formodenlig for bedre at sikres, flyttet derfra [fra höjen]", hvilket han beklager. De ovenfor meddelte oplysninger om stenens skæbne har altså været Thorsen ubekendte, ligesom at höjen for længst er forsvunden. — At Thorsen heller ikke ved sin undersøgelse har fået andet ud af indskriften end Worm, viser tidligere udtalelser af ham: i De danske Runemindesm. I, s. 62 siger han, at stenen uden tvivl er rejst „efter fader", og smst. s. 150 læser han som Worm risþi (netop ikke raisþi). Det er lærerigt hermed at sammenligne hans „tekst" i De danske Runemindesm. II, 2,

Gunderup-stenen I.

1770 to rejser til stedet, men uden udbytte. På sin tegning (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv) bemærker han i den anledning: „Denne Runesteen ligger paa vild Mark en halv Miils Vej fra Lindenborg imellem Byerne Fiellerad og Hals. Mere af Skriften, end Tegningen viser, kunde ieg ikke see eller kiende, uagtet ieg giorde 2de Reiser til den, men begge Gange indtraf regnagtig og mörk eller taaget Vejr. Desuden var den Side med de 2de Linneder, som vendte Norden, begroet med Mos, som ieg ikke kunde faa afskrabet". Af indskriften gengives på tegningen kun begyndelsen af første og slutningen af anden linje, samt hele tredje linje. Af de manglende dele af første og anden linje så vel som af hele fjærde linje gives ingen som helst antydning. I året 1841 tegnede Kruse stenen uden dog at bringe forståelsen af indskriften synderlig videre. I steden for Worms balþur læste han dog det første ord rigtig ᛏᚢᚴᛁ med to punkter og forbindelseslinje mellem rammestregerne foran; men derefter har han ɖ ɔ: Worms „omvendte ᚱ" (se nedenfor) og i det følgende mange af de samme fejl som Worm. Om den fjærde linje bemærker han, at den „er lige så ulæselig, som den var i Worms tid, og kun enkelte runer kan kendes"[1].

På en antikvarisk rejse i Jylland 1850 fandt Worsaae endnu stenen „liggende tæt til höjre for vejen mellem Fjællerad og Hals", som han bemærker i sin notebog fra denne rejse (i antikvarisk-topografisk arkiv). Skönt det mærkelige mindesmærke ifølge andragende fra kommissjonen for oldsagers opbevaring var blevet fredet allerede 1809 (Antiqvariske Annaler I, s. 367), henlå det altså fremdeles på flad mark, udsat for vejrligets indflydelse og al slags overlast. Efter Worsaaes tilskyndelse blev det derfor besluttet at flytte det til Gunderup kirkes våbenhus. Med stort besvær fik man også den store sten bragt inden for kirkegårdsdiget; men da man anså det for umuligt at flytte den ind i våbenhuset, blev den liggende på kirkegården lige til höjre for indgangen med indskriften vendt opad, så at den var let at undersøge. Her fandt jeg den på min rejse 1878, og her lå den til 1895, da den endelig ved foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring blev opstillet i våbenhuset.

Efter at stenen var henlagt på Gunderup kirkegård, formåde C. C. Rafn skolelærer Johannsen i Gunderup, som havde sin bolig nogle få skridt fra det sted, hvor stenen lå, til at undersøge indskriften. Han rensede i den anledning stenen omhyggelig, og i løbet af et halvt år betragtede han indskriften i forskellig belysning og i det hele taget under de forskelligste forhold. Efter hans meddelelse til mig havde undersøgelsen især givet udbytte, når stenen var belagt med rim. Resultatet af Johannsens undersøgelser optog Rafn i sine „Antiquités de l'Orient", Copenhague 1856, s. 212 ff., og det er sikkert første gang, at det er lykkedes en lægmand, som fra først af var helt ukendt med runer og alt, hvad dertil hører, at bringe så meget ud af en höjst utydelig indskrift og med så stor sikkerhed at skelne mellem det, han virkelig var i stand til at se, og det, der var ham ulæseligt. Dette

s. 83 ff., hvor Rafns tolkning ikke nævnes med et ord, lige så lidt som min senere undersøgelse, hvis resultat også var Thorsen bekendt, og som blev foretaget, för end afbildningen til hans værk, der dog i mange enkeltheder er unöjagtig, blev udført.

[1] Kruses tegning er indsat i hans håndskrift „Nörrejyllands Mærkværdigheder" (i det antikvarisk-topografiske arkiv) II mellem s. 33 og s. 34

fremhæver jeg her udtrykkelig, fordi jeg kom til Gunderup med stor mistillid til Rafns gengivelse af indskriften og med ringe håb om selv at få noget pålideligt ud af den linje, som allerede i Worms dage var anset for fuldstændig ulæselig. Det første blik på stenen lovede heller ikke stort, da den var så overgrot med mos o. s. v., at det var vanskeligt at se runer i de tre tidligere læste linjer og aldeles umuligt at skimte den fjærde linje. Efter at stenen var omhyggelig renset, trådte dog ikke blot de tre linjer forholdsvis klart frem, men også i den fjærde var enkelte runer hist og her aldeles utvivlsomme, og da jeg efter to dages undersøgelse, under hvilken jeg blandt andet også tog et dobbelt sæt aftryk af hele indskriften, forlod Gunderup, var det med den overbevisning, at det virkelig var lykkedes mig med fuldkommen sikkerhed at tyde indskriften, også de enkelte steder, som Johannsen tidligere havde måttet opgive som ulæselige. Da jeg første gang var i Gunderup, var hr. Johannsen bortrejst; men da jeg to dage senere atter tog dertil for at fuldende undersøgelsen, traf jeg ham, efter at jeg var kommen til klarhed med hensyn til hele indskriften. I min glæde over, at jeg på så mange punkter kunde bekræfte rigtigheden af hans iagttagelser, udtalte jeg for ham min beundring over hans omhyggelige og ædruelige undersøgelse, som jeg lovede ham at fremhæve i mit runeværk. Den intelligente mand huskede endnu uagtet de mange års forløb, at Rafn på flere steder gærne havde villet have ham til at læse runer, som han ikke kunde se, og han påviste mig endogså disse steder, som det glædede ham, at jeg nu havde været i stand til at finde ud af. En særlig tilfredsstillelse var det ham at erfare, at der på et enkelt sted, hvor Rafn havde villet finde to runer, men hvor Johannsen intet havde kunnet se, i virkeligheden heller ikke stod eller havde stået nogen rune.

Den meget anselige sten, der består af lysegrå granit, er 7′ 6″ lang og 2′ 2″ på det bredeste på den side, hvor indskriften begynder, men tilspidset oppe mod toppen. Dens form, som ses af hosstående tværsnit, minder ligesom måden, hvorpå indskriften er anbragt, en del om Læborg-stenen, Tirsted-stenen, Vedelspang-stenen I og den store Arhus-sten. Ligesom på Læborg-stenen er indskriften nemlig anbragt på bægge sider af stenens skarpe kant eller ryg; men på Gunderup-stenen er ryggen ikke så stærkt fremtrædende som på Læborg-stenen, og medens denne kun har en enkelt indskriftlinje på hver side af ryggen, har Gunderup-stenen to. Hertil kommer endvidere, at Gunderup-stenen neden for indskriften har et stort tomt rum, som har stået i jorden, hvorimod indskriften på Læborg-stenen i dens nuværende skikkelse når helt ned til enden af stenen, som derfor kunde antages oprindelig at have været stillet på en ganske anden måde end Gunderup-stenen (se nærmere under Læborg-stenen). Större er derfor for så vidt ligheden mellem Gunderup-stenen og de andre nys nævnte stene (Tirsted-stenen, Vedelspang-stenen I og den store Arhus-sten).

Indskriften begynder i linjen længst til venstre, og alle fire linjer løber bustrofedon, så at den første linje på venstre side af stenens ryg står længst fra denne, den første linje

på höjre side derimod nærmest ved ryggen. Som allerede bemærket, er indskriften på flere steder, særlig i den sidste linje, overordenlig udslidt og utydelig, hvilket for störste delen må skyldes vejrligets indflydelse i de mindst 700 år, der var forløbne, efter at den blev rejst på sin höj, og indtil tegningen af den blev udført for Worms værk. Derimod tyder intet på, at stenen nogen sinde har været udsat for ydre overlast, da den i Worms tid endnu stod på sin oprindelige plads, og da indskriften den gang i alt væsenligt må have været i ganske samme tilstand som nu.

Foran den første rune i indskriften (ᛏ) findes to punkter og en forbindelseslinje mellem rammestregerne. Både ᛏ og især det følgende ᚢ har oven for bistaven en top, der når ud til rammestregen; ᚢ er temmelig smalt og klokkeformet. En afflisning, der løber hen over den øverste del af de tre følgende runer, har beskadiget både deres toppe og rammestregen over dem; dog kan ᚴ og til dels ᛁ endnu følges helt så vel som rammestregen over dem, hvorimod den øverste halvdel af hoved- og bistaven i det følgende ᚱ næsten er helt forsvunden; men den lævnede nederste del viser tydelig, at denne rune har været meget kort i nederste del af bistaven og væsenlig har haft samme form som ᚱ i muþur (i tredje linje). Punkterne mellem ᛁ og ᚱ er noget utydelige på grund af ujævnheder i stenen, men sikre. Efter ᚱ følger ᛆ med en kort bistav, der ligesom på flere andre steder i indskriften træder meget svagt frem. De følgende runer ᛁᛋᚦᛁ med to punkter efter står klart og bestemt[1]. Det samme er tilfældet med ᛋᛏ i begyndelsen af det næste ord, i hvilket ligeledes de tre følgende rette stave er meget tydelige, hvorimod de korte bistave i ᛆ og ᚿ kun træder meget svagt frem, og en fordybning imellem dem midt på ᛁ giver denne rune lighed med ᚿ, så at man let kunde fristes til at læse ᛋᛏᛁᚿᛁ, således som også Rafn (Johannsen) har. Sporene af bistavene både i ᛆ og ᚿ er dog utvivlsomme, og ujævnheden i stenen på ᛁ-runen kan ved nöjere eftersyn ikke forveksles med en hugget linje, så at ᛋᛏᛆᛁᚿ er sikkert.

Det følgende þąnsi giver ikke anledning til tvivl; i ᚭ er bistavene i virkeligheden temmelig korte, men noget udflisede i enderne, særlig den øverste, som derved løber sammen med den meget svagt fremtrædende bistav i det følgende ᚿ.

I auk er ᛆ-runens bistav svagere til höjre, og i ᚴ træder så vel øverste del af hovedstaven som bistaven svagt frem, men bægge kan dog følges helt. Punkterne herefter

[1] I steden for det utvivlsomme : ᛏᚢᚴᛁ : ᚱᛆᛁᛋᚦᛁ : læste Worm i begyndelsen af indskriften ᛒᛐᚦᚢᛦ : ᚱᛁᛋᚦᛁ :, hvilket ved første öjekast kan synes höjst mærkeligt, men som dog meget let forklares ved at betragte indskriften selv og aftrykkene. Det er nemlig klart, at rammestregernes forbindelseslinje sammen med de følgende to punkter, der ligger i et par fordybninger, som når hen til denne, er bleven opfattet som ᛒ (Worm har foran dette hverken rammelinje eller punkter); i det følgende ᛏ er bistaven til venstre, der også træder temmelig svagt frem, overset, og på grund af en lille fordybning på hovedstaven er denne rune bleven ᛐ; hovedstaven og øverste del af bistaven i ᚢ er bleven ᚦ, nederste del af bistaven sammen med hovedstaven i ᚴ er læst ᚢ, og nederste del af de foroven utydelige rette stave i ᛁ og ᚱ er taget som bistave i ᛦ, hvis hovedstav er dannet af de mellemliggende punkter og ujævnheder. Den synlige del af bistaven i ᚱ blev endelig sammen med det følgende ᛆ til et „omvendt R“ (ʁ), der er rettet på træsnittet hos Worm, men må have stået på hans oprindelige tegning, da han udtrykkelig fremhæver det i sin tekst. At „det ikke er til at forstå, hvorledes begyndelsen [hos Worm] er bleven læst så aldeles forvansket uden mindste støtte i selve indskriften“ (Thorsen, De danske Runemindesm. II, 2, s. 84), kan derfor kun den sige, som ikke har været i stand til selv at anstille en pålidelig undersøgelse af de svagt fremtrædende tegn i indskriften og de mange naturlige ujævnheder i stenen, der ofte løber sammen med runerne og derfor jævnlig ved første öjekast forvirrer og vanskeliggör læsningen.

så vel som hele den øvrige del af denne linje viser sig ligeledes temmelig svagt; men ingen rune giver dog anledning til tvivl. I karþi er ᚠᛋ forholdsvis tydelige, men ᚱ meget uklart i bistavens øverste del. Herefter er nogle fliser sprungne af stenens kant, uden tvivl samtidig med det stykke, der er slået af toppen på denne side. Dette har beskadiget den øverste del af de følgende runer en smule og borttaget rammestregen, der kun spores et lille stykke ud over hovedstaven i ᚱ. I ᚦ mangler en lille top af hovedstaven, bistaven er temmelig smal og når nær ind til det følgende ᛁ, hvorimod afstanden mellem ᚠᛋ er forholdsvis stor. Punkterne efter karþi samt ᚠᚢ i begyndelsen af det næste ord er forholdsvis tydelige, og da bægge runer næsten kan følges helt både i hoved- og bistave, er det klart, at kun en lille flis mangler ved deres top, og at stenen altså, da indskriften blev indhugget, væsenlig har haft samme form som nu. Det er nemlig utvivlsomt, at runerne i slutningen af linjen er gjorte mindre netop af hensyn til pladsen. De efter ᚢ følgende runer er stærkere beskadigede, idet ᛒ mangler toppen, og af den sidste rune er kun det nederste stykke (næppe 1″) af hovedstaven lævnet; men heldigvis viser sammenhængen, at der her kun kan have stået ᛚ.

Runerne i den nu behandlede linje er störst i begyndelsen (godt 6″ i tuki) og aftager jævnt hen imod slutningen (fra ᚭ i þąnsi til ᚱ i karþi $4^1/_2$″; de herefter følgende runer har været endnu lidt mindre, 4 og $3^1/_2$″, den af ᛒ lævnede del er 3″). Dette stemmer i det væsenlige med forholdet i næste linje.

Om der har været punkter og en forbindelseslinje mellem rammestregerne ved slutningen af linjen ligesom ved dens begyndelse, er naturligvis umuligt at afgöre med sikkerhed; men Worms afbildning taler i hvert fald derfor. Da han nemlig i steden for auk : karþi : kub[l] læser ᛋᚢᚠᛏᛋᚱ : ᛋᛁᚠᚢᚱ : ᚼᛁᛋ, hvor ᚠᚢᚱ må svare til ᚠᚢᛒ, synes ᚼᛁᛋ at være en misforståelse af ᛚ : ᛁ eller af ᛚ :, som på grund af ujævnheder i stenen er trådt meget utydelig frem; men denne måtte i så fald antages at have været ubeskadiget i Worms tid. Nogen sikker slutning tör man dog naturligvis ikke drage af Worms gengivelse alene; men den her udtalte formodning styrkes i höj grad af den form, som indskriften har i den følgende linje[1].

Begyndelsen af denne linje hører til det svagest fremtrædende og utydeligste i hele indskriften og har lige siden Worms tid givet anledning til forskellige urigtige gætninger. Worm, der, som nævnt, i slutningen af forrige linje læste ᚼᛁᛋ, har i begyndelsen af denne

ᛋᚱ : ᚠᛋᚦᚢᚱ : ᚠᚢᛋᚢᛋᚠ :

og i ᛋᚱ finder han sidste del af et tillægsord, som han udfylder ᚠᚢᚦᛋᚱ („hin guder“ skulde da betyde „den gode“), idet han antager, at det stykke af stenens top, hvor guþ har stået, er ødelagt[2]. Om denne del af indskriften udtaler Rafn sig således: „Af stenens ene ende

[1] Hvis stenen, hvad meget taler for, har været ubeskadiget i Worms tid, må man snarest antage, at det lille stykke, der nu mangler ved toppen, er slået af, da den styrtede ned fra höjen. Ved samme lejlighed er uden tvivl også på forskellige andre steder mindre fliser sprungne af.

[2] Ex hac voce [ᚠᚢᚦᛋᚱ] non nisi ultima syllaba restat, saxo in apice tempestatum injuriis prorsus corrupto (Monum. Dan. s. 321 f.).

er et stykke af kanten afstødt, så at den sidste rune i første og den første i anden linje ere beskadigede; ordet kubl må anses sikkert, og næppe har der stået ᚼᚢᚠ mellem dette og det næste ord, af hvis første rune nu kun ses det øverste parti. Denne må upåtvivlelig være ᛘ, da ᚠ næppe kan give nogen mening; den anden er ᛅ, den følgende karakter eller to runer skelnes ikke. Jeg gisner mark, n. pl., og antager kubl-mark, mindesmærke, at være en rimelig sammensætning og ordet næppe tvivlsomt" (s. 214).

I anledning af de her nævnte formodninger af Worm og Rafn bemærker jeg følgende: Den bortslåede del af stenens top ved enden af første linje har også, men kun i meget ringe grad, berørt indskriften i begyndelsen af anden linje. Som allerede omtalt i anledning af første linjes slutning, synes intet at have manglet i Worms tid; han siger heller ikke, at der er bortslået noget af stenen, men for at få mening i det ᚼᚱ, hvormed han lader indskriften i anden linje begynde, tyr han til den formodning, at nogle runer mangler foran ᚼᚱ, „da stenens top er fuldstændig ødelagt på grund af vejrligets skadelige indvirkning", hvilket vel ikke skal sige andet, end at de formodede runer var helt ukendelige, hvad der er ganske naturligt, da der aldrig har stået nogen, og lige så naturligt var det derfor, at det ikke lykkedes skolelærer Johannsens anstrængelser at opdage de runer, som efter Rafns mening havde fulgt efter ᛅ, men som aldrig har været til stede. Hvad der nemlig både hos Worm og hos Rafn er opfattet som ᛅ, er en ret stav uden spor af bistav, men hvor de naturlige ujævnheder i stenen let kunde friste til at se en sådan. Den nævnte rette stav står $1^3/_4''$ höjere oppe på stenens top end den lævnede del af ᛚ-staven i første linjes slutning, og det samme bortslåede stykke af stenen, som har ødelagt ᛚ-runen, har også borttaget nederste del af den rette stav tillige med den tilhørende rammestreg i begyndelsen af anden linje. En ved toppens afstødning frembragt fure i kanten af stenen lidt oven for staven kan på et aftryk, men ikke på stenen selv, let få udseende af en hugget linje, der i så fald snarest måtte opfattes som en bistav i ᚠ (eller ᚨ), og det er her, at Rafn, rigtignok aldeles vilkårlig, har formodet et ᛘ, „da ᚠ næppe kan give nogen mening". Efter den rette stav findes en del ujævnheder i stenen, der hos Worm er blevne til ᚱ, men som ikke har skuffet Johannsen, der ikke har været i stand til at skelne nogen rune her. Et løseligt blik på afbildningen vil også straks vise, at der efter den rette stav meget vanskelig vilde blive plads til Worms ᚱ:, og at der umulig kunde blive plads til Rafns ᚱᚠ:. Hverken umiddelbart foran eller lige efter den ofte nævnte rette stav findes der altså mindste spor af de af Worm og Rafn formodede runer, og der har heller aldrig stået nogen. Efter staven, lige under det lævnede stykke af ᛚ-staven sidst i første linje ses derimod et par tydelige punkter, og herefter følger ordet þausi, som er læst rigtig af Johannsen (Worms faþur).

Der kan nu ikke være nogen tvivl om, at den rette stav forrest i anden linje er rammestregernes forbindelseslinje, hvorefter der ligesom ved begyndelsen af første linje følger et par punkter. Dette styrker i höj grad den formodning, som jeg foran har udtalt, at der også i slutningen af første linje for symmetriens skyld har stået enten to punkter og rammelinje efter kubl, eller måske snarere (se nedenfor) kun to punkter i flugt med den første

stav (forbindelseslinjen mellem rammestregerne) i anden linje. I bægge tilfælde kunde utydeligheden og ujævnhederne i stenen lige så let forklare Worms læsning ᚼᛁᚾ som hans øvrige urigtige gengivelser i de to første linjer.

Ordet þausi træder meget svagt frem, men er fuldkommen sikkert: ᚦ, hvis hovedstav står lige under hovedstaven i ᛒ-runen ovenfor, er på grund af udflisninger temmelig bredt i bistaven, som løber sammen med den meget svage bistav i det følgende ᛅ. I ᚢ er nederste del af bistaven höjst utydelig, hvilket tilstrækkelig forklarer Worms læsning som ᚦ; men i virkeligheden giver denne rune lige så lidt anledning til tvivl som de følgende ᛋᛁ med punkterne efter.

Om aft gælder det samme som om þausi, at det træder yderst svagt frem, men at alle runer sikkert kan følges; ᚠ har væsenlig samme form som i tufu i tredje linje, så at den nederste bistav ikke når helt op til rammestregen, skönt udflisningerne giver det udseende deraf. Efter aft spores ingen punkter. Da dette er det eneste sted i indskriften, hvor skilletegn mangler mellem ordene, kunde man fristes til at antage, at udeladelsen her skyldes en uagtsomhed af runeristeren. I det efter aft følgende aba er ᛒ meget udfliset, men dog tydeligt i alle sine omrids. Punkterne herefter står klart; men om den øverste del af det følgende ᛘ gælder det samme som om ᛒ i aba. Herefter står hele indskriften i denne linje endnu så skarpt og tydelig, at den endogså med en enkelt undtagelse (þiakn for þaikn) er rigtig gengivet hos Worm. Selv det efter ᛘ følgende ᛅ har han, uagtet hans læsning og tolkning kræver ᚾ i steden for; men han hjælper sig med den meget rimelige antagelse, at ᚴᚢᚾᚢᛅᚴ er urigtig skrevet for ᚴᚢᚾᚢᚾᚴ „konge“. Med hensyn til denne del af indskriften bemærker jeg derfor kun, at de i reglen små bistave i ᛅ- og ᚾ-runerne på enkelte steder er lidt uklare, samt at ᛅ-runen i det sidste auk har en temmelig skæv form og, især foroven, böjer sig ualmindelig tæt ind mod ᚢ. Efter dette ord findes to kraftige punkter, der går lidt ud over første linje. Rammestregen over ᚴ ender ved dennes bistav, og forbindelseslinje mellem rammestregerne findes ikke ved slutningen af denne linje således som ved dens begyndelse, hvad der gör det sandsynligt, at forholdet har været det samme i første linje, så at der efter kubl kun har stået to punkter (sml. foran).

Runerne i denne linje svarer i störrelse omtrent til dem i første linje. De er dog gennemgående lidt mindre, fra $3^1/_2$″ i begyndelsen jævnt stigende til 5″ i slutningen.

Indskriften fortsættes herefter bustrofedon med linjen på höjre side af stenens ryg nærmest ved denne. Denne linje er den tydeligste i indskriften, og runerne står endnu næsten overalt klart og skarpt, hvorfor de også med et par undtagelser er nogenlunde rigtig gengivne hos Worm.

Rammestregerne over og under det første ᛏ strækker sig en smule ud over dette, så at de netop kommer i flugt med enden af denne runes venstre bistav. Forbindelseslinje mellem rammestregerne findes ikke som ved linjernes begyndelse på forrige side, men derimod to punkter, der står temmelig höjt oppe og noget skævt for hinanden. De to første runer ᛏᚢ har hver en lille top oven for bistavene, men lidt mindre end i de samme runer i begyndelsen af første linje. Derimod har det sidste smallere ᚢ i ordet större lighed med

ᚢ i tuki; ᚠ-runen med de korte bistave, af hvilke den nederste ikke når ud til rammestregen, har samme skrå stilling som punkterne foran tufu, og dette gælder ligeledes punkterne mellem dette ord og det følgende ᛘ. Forholdet mellem de to ᚢ-runer i muþur er det samme som i tufu, men endnu mere iöjnefaldende; de tre sidste runer i ordet udmærker sig i det hele ved de slanke, smalle former; det sidste R er kort i den nederste del af bistaven (formen minder meget om det første R på Bække-stenen II), som på grund af afflisning er lidt utydelig forneden, hvad der endnu mere gælder om foden af de følgende runer. De to punkter efter muþur står påfaldende höjt oppe, det øverste næsten ved rammestregen, som det på grund af udflisning løber sammen med. I sina har den sidste rune ved første öjekast en höjst ejendommelig form; den virkelige bistav i ᚼ, der løber i flugt med bistaven i det foregående ᚽ (sml. ᚽᚼ i kuþan i anden linje; også i sina er bistavene i bægge runer korte), træder nemlig meget svagt frem på grund af ujævnhederne og forvitringerne i stenen, og oven for bistaven findes et par små fordybninger, som får en skuffende lighed med huggede linjer, særlig den øverste, der løber sammen med hovedstaven som en bistav uden dog at nå ud til rammestregen, hvorimod den nederste ikke når helt ind til hovedstaven og derved tydelig viser sig som ikke hørende med til denne; lige ud for spidsen af disse småfordybninger midt imellem dem ligger det øverste skilletegn. Runen får altså med de følgende skilletegn tilsyneladende formen ᚼ, og da de to øverste tilfældige 'bistave' træder langt skarpere frem end den nederste virkelige bistav, får runen let udseende af et nogenlunde regelmæssigt ᚠ, i hvilket den nederste bistav ikke når ud til rammestregen ligesom i de to foregående ᚠ-runer. Runen, der hos Worm gengives som ᚴ, hos Rafn som ᚠ, måtte altså ifølge sammenhængen opfattes som en enestående uregelmæssig form af ᚼ (med bistavene vendte opad i steden for nedad). De tilsyneladende bistave skyldes imidlertid, som sagt, kun et par naturlige småfordybninger i stenen, der har ganske samme karakter som en fordybning ved foden af det følgende ᚦ, hvor den dog ikke kan fremkalde misforståelse. Lignende fordybninger eller små skører findes i det hele taget, som man måtte vente, mange steder på den meget ujævne sten, især i denne linje, og på nogle steder løber de ligesom her sammen med runestavene og får derved en vis lighed med huggede linjer: efter baþi løber således det øverste skilletegn sammen med toppen af ᛁ-staven og danner derved tilsyneladende en ᛚ-rune; også efter det følgende ᛁ løber det øverste punkt sammen med rammestregen og får derved udseende af at være s-runen i formen ˈ; endelig kan nogle ujævnheder, der strækker sig langs med den höjre side af ᛁ-staven i ordet þaim, give denne rune en vis lighed med ᚢ, således som den også ganske urigtig er gengivet på afbildningen hos Thorsen (sml. ligeledes bemærkningerne foran om Worms læsning af det første ord i indskriften og om ordet stain i første linje).

I det efter sina følgende þau er nederste del af stavene forsvunden, og i ᚢ træder også bistavens øverste del svagt frem, hvilket ligeledes gælder punkterne herefter, som dog bægge er utvivlsomme, uagtet ujævnhederne i stenen gör dem noget utydelige. I lika er øverste del af alle runer og rammestregen over dem noget utydelig, men resten meget klar og skarp ligesom de følgende punkter. Afstanden mellem ᚼ i lika og det følgende ord er

påfaldende stor, og den synes ikke, som undertiden ellers, at være fremkommen, fordi stenen på dette sted frembød ualmindelige vanskeligheder for runeristeren, så at han af den grund lod en lille plads stå åben. Den store afstand på dette sted bliver endnu mere iöjnefaldende, fordi runerne i de følgende ord står så tæt ved hinanden[1].

Ordet **baþi** står meget skarpt; på grund af den ringe afstand mellem runerne er bistaven i dette ᛆ endnu kortere end på de fleste andre steder i indskriften. Som alt bemærket, løber det øverste punkt efter ᛁ på grund af en lille skøre i stenen sammen med toppen af denne rune, som derfor ved flygtig betragtning kunde læses ᛚ. Også efter det følgende ᛁ løber det øverste punkt af samme grund sammen med rammestregen.

En skøre i stenen, der strækker sig fra nederste del af bistaven i ᚦ hen over de følgende runer til ᚢ, har gjort bistaven i det efter ᚦ følgende ᛆ meget uklar. Mellem ᛁ og ᛘ findes nogle ujævnheder, der, som nys nævnt, kan give ᛁ en vis lighed med et ᚢ, men som ved nöjere eftersyn umulig kan forveksles med huggede linjer. De to punkter efter ᛘ står som oftere höjt oppe og skævt for hinanden, det nederste lige over skøren.

Bistavene i ᚼ, der ligger lige oven for skøren, er lidt udflisede, men fuldkommen tydelige, og resten af ordet **hauki** står meget klart; ᛆ-runen böjer sig ind mod ᚢ-runen aldeles som i **auk** i slutningen af anden linje, men næppe så stærkt som der. Efter det sidste ord findes en af de mange naturlige fordybninger i stenen, men ingen punkter eller forbindelseslinje mellem rammestregerne, der netop ender ved ᛁ-runen, som således tillige tjæner til forbindelseslinje mellem dem.

Runernes störrelse i denne linje er ikke så afvigende som i de to linjer på den anden side af stenen; de er i gennemsnit 4½″ höje, men lidt större (5″) i ordet **muþur** og lidt mindre (4″) i det sidste ord.

Indskriften på denne side når lidt höjere op på stenen end på forrige side, idet hovedstaven af ᚢ i **hauki** står i flugt med rammestregernes forbindelseslinje på forrige side. Alt tyder på, at vi her endnu i alt væsenligt har stenens oprindelige form, så at kun et lille stykke af dens top er bortslået på den anden indskriftside. Derimod synes bruddet slet ikke at have berørt denne side.

Ved slutningen af tredje linje böjer indskriften bustrofedon om i den fjærde linje, hvormed den ender. Som alt bemærket, er denne linje overordenlig utydelig; på træsnittet hos Worm er runerne kun antydede ved enkelte rette stave; men da han i sin tekst slet ikke omtaler denne linje, synes han aldeles ikke at have opfattet den som en del af indskriften, hvad meningen jo heller ikke nødvendiggjorde. Senere har man vel bemærket, at der fandtes runer også i den fjærde linje; men det er Rafns fortjæneste ved skolelærer Johannsens hjælp først at have læst de fleste ord rigtig og derigennem at have sluttet sig til indholdet af hele linjen.

[1] Man kunde mulig falde på den formodning, at den store afstand på dette sted var fremkommen, fordi runeristeren oprindelig havde beregnet plads til ᛚᛁᚴᛁᛆ, i steden for hvilket han af uagtsomhed huggede ᛚᛁᚴᛆ. Dette vilde dog være usandsynligt også af den grund, at formen **lika** uden tvivl må anses for ældre end **likia** (se nedenfor).

Det første ord abi og de efterfølgende punkter, der står temmelig langt nede, hvad der også gælder bistavene i ᛅᛒ, er forholdsvis meget tydelige. En af de mange ujævnheder (skører) i stenen, der løber over toppene af de første runer i linjen under rammestregen, kan let forveksles med denne og runerne derved få udseende af at være en del lavere, end de er i virkeligheden. Dette er tilfældet på afbildningen hos Thorsen, hvor gengivelsen af denne linje i det hele taget er meget mangelfuld. I flugt med punkterne efter abi findes der ligeledes et par svagere fremtrædende, men fuldkommen tydelige punkter foran dette ord lige under ᛁ-runen i hauki; de står skævt for hinanden ligesom i begyndelsen af tredje linje, og i samme retning ligger ᛅ- og til dels ᛒ-runen. Toppen af ᛅ-runen løber sammen med enden af rammestregen lige i kanten af stenen, ligesom tilfældet er med ᛁ-runen sidst i tredje linje, hvilket også taler imod, at noget skulde være bortslået af stenens top på dette sted.

Hvad der følger efter : abi : kan for största delen kun skimtes, men dog således, at alle omridsene i de enkelte runer endnu følges, hvilket også er tilfældet med rammestregen over dem (den underste rammestreg, som tillige hører til tredje linje, er næsten overalt meget tydelig). For at lette andre undersøgelsen, hvad enten den skal foretages på stenen selv, eller ved hjælp af mine aftryk[1], angiver jeg i det følgende nöjagtig de enkelte runers stilling i forhold til runerne i tredje linje.

Efter : ᛅᛒᛁ : står et temmelig tydeligt ᚢ, hvis hovedstav går i flugt med ᛘ-runens hovedstav, og bistaven med de ujævnheder, der findes mellem ᛁ og ᛘ. I det følgende ᚼ er bistaven mere kendelig end hovedstaven, som står lidt til venstre for ᛁ ovenfor. Mellem ᚦ og ᛅ står et ᛁ og derefter to punkter langt nede, i flugt med punkterne efter abi. I det følgende ᛏᚢᚠᛅ står ᛏ lige under punkterne efter baþi; ᚢ-runens hovedstav går i flugt med hovedstaven i ᚦ og dens bistav med bistavene i ᛒ; hovedstaven i ᚠ står lidt til venstre for hovedstaven i ᛒ, og enden af den stærkt forvitrede, men endnu kendelige bistav ligger i flugt med punkterne efter ᛅ. Omtrent i flugt med hovedstaven i dette ᛅ, en ubetydelig smule til höjre derfor, ligger hovedstaven af ᛅ-runen, hvis bistav taber sig i en fordybning i stenen, over og under hvilken de to skilletegn findes. Lidt til venstre for hovedstaven i ᚠ står en temmelig kraftig ret stav, hvis bistave også endnu er nogenlunde tydelige og sikkert viser, at vi her har et ᚠ af ganske samme form som i tufu. Midt mellem ᛚᛁ står en anden ret stav uden spor af bistave; i flugt med nederste del af bistaven i ᚢ en tredje ret stav med svage, men sikre spor af bistav, som viser ᛅ; endelig omtrent midt imellem hovedstavene i ᛅᚢ (nærmest ved ᚢ) en stav med bistave ved foden, så tydelig fremtrædende, at jeg straks opdagede dem, så at det undrede mig, at Johannsen ikke havde bemærket det for mig aldeles klare ᛦ på dette sted; at han ikke havde set det, kunde jeg kun forklare deraf, at denne rune i det hele var ham ubekendt, da den kun forekommer på dette ene sted i indskriften, og Rafns formodninger havde ledet hans tanke i ganske andre retninger.

[1] Særlig på dem, der blev tagne ved min sidste undersøgelse, efter at jeg var kommen til fuldstændig klarhed med hensyn til alle tvivlsomme steder i indskriften, træder runerne så klart frem også i den sidste linje, at man ikke på et eneste sted kan være i tvivl om den rette læsning.

Dette fik jeg senere bekræftet af hans egne udtalelser. Da jeg viste ham ordet fiaʀ på stenen, så han det nemlig straks, men tilföjede, at han ikke havde kunnet læse, hvad der stod, da han ikke kendte den sidste rune, men at han heller ikke havde været i stand til at finde de runer, som Rafn vilde have frem på dette sted. De to punkter efter fiaʀ, midt imellem bistaven i ᚦ og ᛅ-staven, spores endnu meget tydelig. Derpå følger et ᛋ, hvis nederste del går i flugt med punkterne efter sina, så et ᛁ midt imellem ᚾᛅ, derpå et ᚾ i flugt med ᛁ og endelig et ᛋ, hvis øverste del er meget svag, og hvis nederste del løber ud mellem hoved- og bistaven af ᚱ. Herefter spores to punkter mellem ᚢᚱ, af hvilke dog det øverste er meget svagt. Derefter følger i flugt med hovedstaven i ᚢ en ret stav med meget svag bistav, der viser et ᛅ; derpå i flugt med bistaven i det første ᚢ i muþur en anden ret stav med svage bistave foroven, der viser samme ᚠ-form som i tufu og på de andre steder, hvor denne rune bruges i indskriften; endelig i flugt med ᚠ-staven en temmelig skrå stav (hældende i modsat retning af ᚠ) med forholdsvis tydelige bistave ved toppen, som viser ᛏ; Johannsen har rigtig haft öje for denne form af runen. Punkterne herefter står i samme retning som ᛏ (altså modsat dem ovenfor); men de følgende runer har atter den oprejste stilling; den første, som har formen ᛊ (medens der ellers overalt bruges ᛋ), ender lige ud for bistaven i ᚢ; derpå følger ᛁ i flugt med hovedstaven i ᚠ og endelig ᚴ, hvis hovedstav ligger mellem hoved- og bistaven (nærmest ved den første) i ᚢ. En skøre i stenen berører denne runes top, som den har beskadiget en smule så vel som det øverste punkt derefter, der kun spores lige i kanten af skøren, hvorimod det nederste ses lige under ᛏ-staven. Spor af forbindelseslinje mellem rammestregerne ved slutningen af indskriften findes ikke. For øvrigt har stenens naturlige tilstand vistnok bevirket, at det sidste ᚴ er blevet mindre end de foregående runer, hvilket med sikkerhed synes mig at fremgå deraf, at bistaven træffer hovedstaven så langt nede, at denne fra først af næppe har været længere end nu og bistaven kun en ubetydelighed; hvad runen har lidt, beror altså kun på, at stenen er fliset lidt stærkere ud der, hvor den oprindelige skøre fandtes.

Runerne i denne linje er gennemgående större ($5^1/_2$" höje i gennemsnit indtil ᚠ i aft, derfra lidt mindre; det sidste ᚴ næppe $4^1/_2$" i hovedstaven) og står i længere afstand fra hinanden end i de øvrige tre linjer; medens første linje indeholder 32 runer foruden skilletegnene, anden 30 og tredje 34, har fjærde kun 24. Denne omstændighed har væsenlig bidraget til, at det uagtet utydeligheden er lykkedes mig med fuld sikkerhed at læse indskriften i hele linjen, eftersom sporene af de enkelte runer var meget lettere at fastholde på grund af den forholdsvis store plads, de indtog, end hvis de havde været små og stået tæt ved hinanden som f. eks. i slutningen af tredje linje.

Hele indskriften læser jeg altså:

: tuki : raisþi : stain : þąnsi : auk : karþi : kub[l :]
: þausi : aft aba : mak : sin : þaikn : kuþan : auk :
: tufu : muþur : sina : þau : lika : baþi : i : þaim : hauki :
: abi : uni : tuka : fiaʀ : sins : aft : sik :

aba i anden og abi i fjærde linje er uden tvivl mandsnavnet *Api*, der synes at have været ret almindeligt i Danmark (sml. registret til Script. Rer. Dan.): omtr. 1172 nævnes således *Api hals* i Øm (SRD V, s. 247), 1216 *Apy hiælm* (SRD VI, s. 396), 1319 *Api Ketilsun* ('Ribe oldemoder' s. 103[1]) o. s. v. Samme navn er vist bevaret i forskellige stedsnavne, f. eks. landsbyen *Abbenæs* (Vejlø sogn, Hammer herred, Præstø amt) o. a. Et minde om det nordiske mandsnavn *Api* har vi vel også på Island i *Apavatn* og i enkelte stedsnavne i Sverig (sml. S. Bugge i Arkiv f. nord. Filologi II, s. 167). Naturligvis kunde navnet på Gunderup-stenen også læses *Æbbi* og altså svare til det både i ældre og nyere tid meget almindelige danske *Ebbe*. Men at navnet i denne indskrift virkelig har lydt *Api*, ikke *Æbbi*, bekræftes ved en höjst mærkelig omstændighed. På præstegårdens mark nordøst for Gunderup fandtes en nu overplöjet og jævnet höj, hvis plads blev mig påvist af skolelærer Johannsen under mit besøg i Gunderup. På denne höj, som i umindelige tider har båret det endnu i hele egnen kendte navn *Aphöj* (*Abhöj*), skal den mindre runesten i Gunderup oprindelig have stået ifølge et i vore dage almindeligt sagn, som rigtignok er höjst usikkert, da denne sten allerede i Worms tid fandtes i Gunderup, uden at han meddeler noget om dens tidligere plads. Da navnet *Api* på den store Gunderup-sten først blev kendt ved Rafns læsning, og navnet *Aphöj* er meget ældre, kan dette navn umulig være dannet i nyere tid efter indskriftens *Api*, som jo i Worms tid og længe för var så utydeligt, at ingen kunde ane dets tilværelse. Man må derfor antage, at navnet *Aphöj* (*Apahåugʀ*) oprindelig har tilhørt den höj, hvori *Api* hvilede, og at dette navn, som så ofte i lignende tilfælde, senere ved misforståelse er blevet overført på den höj på Gunderup mark, hvortil det nu er knyttet. Vi har da her et vistnok temmelig enestående, men, som det synes, aldeles sikkert eksempel på, at navnet på en höj har kunnet leve fra oldtiden til vore dage. *Api* må efter hele karakteren af det storartede mindesmærke, der rejstes efter ham, have været en fornem, höjtanset mand i egnen, hvad der også stemmer med indskriften. Det er da rimeligt, at hans höj med tilhørende runesten har været kendt vidt omkring under hans navn (*Apahåugʀ*), og dette navn har fæstet sig således i erindringen, at det gennem mundtlig overlevering fra slægt til slægt er bevaret lige til vore dage, men rigtignok ved senere misforståelse fæstet til en anden höj i samme egn.

mak ɔ: *mág*, 'måg'. Da Toke rejste stenen efter sin moder og sin 'måg', der er begravet i samme höj som moderen, må 'måg' her ifølge sammenhængen utvivlsomt betegne stefader. Tove havde altså været gift mindst to gange og blev begravet sammen med sin sidste mand. I sit tidligere ægteskab havde hun sönnen Toke.

þaikn forekommer ofte på vore runestene, skrevet þiakn, þaikn, þikn (þign), hvilke former alle udtrykker udtalen *þegn* eller *þægn*. Ordet var en hædersbetegnelse for den fribårne mand (sml. oldnord. *þegn* og det deraf dannede *þegnskapr*) og synes at have været et ærværdigere udtryk, om den ældre mand, end det hyppige trikʀ (tregʀ) — *drængʀ*, *drengʀ* (sml. oldnord. *drengr*, *drengskapr*), der vist i reglen brugtes om en yngre mand, men ellers forekommer i de samme forbindelser og i samme betydning („dygtig, gæv mand") som *þegn*. På en sten i Fröstorp (Hofs socken, Gäseneds härad, Vestergötland; Liljegren no. 1397,

K. Torin, Westergötlands Runinskrifter II, no. 61, s. 32 f.), som þurþr har rejst efter sin fader og sin broder, kalder han den første þahn hrþa kuþan ɔ: *þægn harða góðan*, „en såre brav mand“, den anden trk hrþa kuþn ɔ: *dreng harða góðan*, „en såre brav svend“.

lika ɔ: *lega* eller *liga*, der stemmer med got. *ligan*, men ikke med oldnord. *liggja*. Både Oldnorsk, ældre Svensk og Dansk har dog bevaret mange minder om formen *liga* (af *lega*) ved siden af det langt hyppigere *liggja*.

þaim har her som oftere den stærkere påpegende betydning 'denne' = þaimsi.

uni ɔ: *unni*, fortid af *unna*, der her ligesom i Oldnord. forbindes med personen i hensynsform og genstanden i ejeform: *unna e-m e-s*, 'unde' en noget ɔ: overlade, overdrage (her = 'testamentere') en noget. At „Abe overdrog Toke sit gods efter sig“, vil naturligvis sige, at han indsatte stesönnen til arving af alt, hvad han ejede.

I olddansk sprogform gengiver jeg da indskriften således:

> *Tóki ræisþi stæin þǫnnsi åuk gærði kumbl þåusi æft Apa mág sínn, þegn góðan, åuk Tófu móður sína. Þåu lega (liga?) bæði í þæim håugi. Api unni Tóka féaʀ síns æft sik.*

> „Toke rejste denne sten og gjorde dette mindesmærke efter Abe sin 'måg' (stefader), en god 'tegn' (brav mand), og Tove sin moder. De ligger bægge (begravede) i denne höj. Abe overdrog (testamenterede) Toke sit gods efter sig“.

Enestående for denne indskrift er den udtrykkelige angivelse af, at mand og hustru bægge hviler i den höj, på hvilken mindestenen blev rejst. Höjen får derved en overordenlig stor arkæologisk interesse, og lige siden min undersøgelse af runestenen 1878 har jeg næret det ønske, at den kunde blive gjort til genstand for en sagkyndig undersøgelse, skönt dens tilstand gjorde det usikkert, om undersøgelsen vilde bringe andet end et rent negativt resultat. Allerede 1841, da Kruse tegnede Gunderup-stenen, var höjen nemlig til dels ødelagt, som det fremgår af hans bemærkning om den: „I höjen, der nu er åbnet til en kartoffelkule, findes ingen stensætning og ingen ben, men derimod findes midt i höjen et jordlag af omtrent ½ alens tykkelse, der sandsynlig er et askelag og giver formodning om, at ligene af de afdøde ere brændte“. Senere forsvandt höjen efterhånden mere og mere for ploven og var ved mit besøg i Gunderup så godt som helt ukendelig, så at selv folk, der tydelig kunde huske, at den for mange år tilbage endnu viste sig som en iöjnefaldende lille forhöjning over jorden, nu kun var i stand til at påvise dens plads ved hjælp af en svag höjning i jordsmonnet. Da den bekendte gårdejer (tidligere landstingsmand) Claus Johannsen i Vårst, en brodersön af lærer Johannsen i Gunderup, der, som ovenfor omtalt, har indlagt sig så stor fortjæneste af Gunderup-stenen, havde erfaret, at jeg i en forelæsning i efteråret 1897 havde udtalt min beklagelse over, at höjens plads måske næppe mere med fuld sikkerhed lod sig påvise, meddelte han mig d. 9. December 1897, at han

med bestemthed kunde påpege, hvor runestenen lå, för end den for omtr. 45 år siden førtes til Gunderup, og samtidig tilbød han mig at være behjælpelig i enhver henseende ved en mulig undersøgelse af höjen. I anledning heraf henvendte jeg mig til direktøren for nationalmusæets første afdeling, dr. Sophus Müller, med anmodning om at lade det sted, hvor höjen havde ligget, undersøge den følgende sommer. Det var jo nemlig muligt, at gravene (graven) var anlagte i den naturlige markjord under höjens bund, således som det oftere var tilfældet i vikingetiden, og altså endnu kunde findes, skönt höjen var jævnet. Dr. Müller gik straks med största beredvillighed ind på mit forslag, og i August 1898 blev undersøgelsen foretaget af inspektør C. Neergaard. Det viste sig ved den lejlighed, at der endnu kunde spores en ganske svag höjning, hvor runestenen tidligere havde ligget, og gamle folk fra egnen mindedes tydelig, at höjningen forhen, da runestenen lå der, havde været noget större og således mere havde haft karakter af en overplöjet gravhöj. Ved at grave på det sted, hvor höjningens midte skönnedes at være, fandt man i den naturlige undergrund, som bestod af gult lersand, et hul af aflang, firkantet form, fyldt med en lignende mørk jord, som dannede höjfylden, og således skarpt afgrænset mod den omgivende lyse undergrundsjord. Hullet, der var 6′ langt i retningen øst til vest, 3′ 6″ bredt og indtil omtrent 3′ dybt, mindede i sin hele form meget godt om en oldtidsgrav af den art, som vi også ellers kender fra vikingetiden (sml. f. eks. graven i den höj, på hvilken Rygbjærg-stenen fandtes, og graven i bunden af den höj, på hvilken Danevirke-stenen oprindelig må have stået, I, s. 114); men i fylden, omtrent helt nede ved hullets bund, lå et par moderne mursten, og hverken af oldsager eller ben fandtes der mindste spor. Da fylden i hullet, som ovenfor bemærket, var af samme art som i selve höjningen, kan der næppe være tvivl om, at hullet i nyere tid er gravet ned i undergrunden. Omtrent 4′ fra dette hul fandtes et andet ganske lignende, men betydelig mindre, som ligeledes viste sig at være dannet i nyere tid, da der på dets bund lå murstensbrokker. Bægge de nævnte huller har da sikkert været kartoffelkuler fra nyere tid, hvad der stemmer med Kruses iagttagelse fra 1841. Derimod fandt inspektør Neergaard intet som helst spor af det formentlige ‘askelag’, som Kruse omtaler. Efter hr. Neergaards mening har dette ‘askelag’ snarest været et lag af den fine, grå eller hvidlige jord, der almindelig findes i gravhöjene og jævnlig af ukyndige forveksles med aske.

Som resultat af undersøgelsen fremgår det altså, at de grave (den grav), hvori Abe og Tove har hvilet, ikke har været anlagte under höjens bund, men i selve höjen, og at de for længst er blevne fuldstændig ødelagte ved dennes slöjfning. Dette synes også at stemme bedst med indskriftens udsagn, at mand og hustru bægge hviler i (ikke under) denne höj, skönt der naturligvis ikke i og for sig kan lægges nogen særlig vægt på dette udtryk.

3. SKIVUM-STENEN

Skivum sogn, Års herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 8. August 1878 og d. 21. Juli 1892).

Skivum-stenen var ligesom runestenen i det nærliggende Års (I, s. 101 ff.) ubekendt for Worm; men bægge omtales første gang i Joh. Meiers håndskrevne Liber Monumentorum Danicorum i det store kgl. bibliothek. De afbildninger, som her meddeles af indskrifterne på bagsiden af Års-stenen, som den gang alene var synlig, og på Skivum-stenen, er dog af den beskaffenhed, at man må være særlig fortrolig med disse mindesmærker for at genkende dem. Navnlig er Skivum-stenens indskrift, der gengives på blad B 2 a, så forvirret og utydelig, at E. Pontoppidan ikke vovede at optage den i Marmora Danica sammen med de andre fra Meiers håndskrift hentede runeindskrifter (sml. Marm. Dan. II, s. 233, hvor den omtales som „lapis Scheviensis, fere obliteratus"). I Danske Atlas V (1769), s. 21 not. a hedder det: „Ved østre Siden af Kirkegaards Muren [i Skivum] findes en stor Steen med Runeskrift, som ved Tidens Ælde er beskadet og ikke vel kan læses".

På en tegning af S. Abildgaard fra omtr. 1770 i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv bemærkes: „Denne Runesteen er indsat i sydlig Kirkegaards Dige ved Skivum Kirke. Stenen . . . var hist og her afskallet, hvor altsaa Runeskriften var ganske borte". Abildgaard har heller ikke på tegningen givet nogen som helst antydning af runer i de store afskalninger. På sin runologiske rejse i Jylland i sommeren 1838 undersøgte P. G. Thorsen Skivum-stenen, og et par år senere (1841) blev den tegnet af R. H. Kruse[1]. På grundlag af denne tegning og nogle dertil knyttede bemærkninger af Thorsen forsøgte Finn Magnusen at tolke indskriften i Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 186 ff. med tavle VI. De nævnte bemærkninger af Thorsen lyder således (s. 187): „Jeg undersøgte stenen d. 22.—23. Aug. 1838 (i den østlige side af kirkegårdsdiget) og forefandt den meget beskadiget . . . . Jeg måtte særdeles beklage dette uheld ved en sten, der har den glimrende påskrift, at være sat over en mand, der „var iblandt de bedste og første i Danmark". Hans navn er aldeles borte,

[1] Kruses tegning er indsat i hans håndskrift „Nörrejyllands Mærkværdigheder" II mellem s. 37 og s. 38 lige foran de to tegninger af Års-stenens for- og bagside.

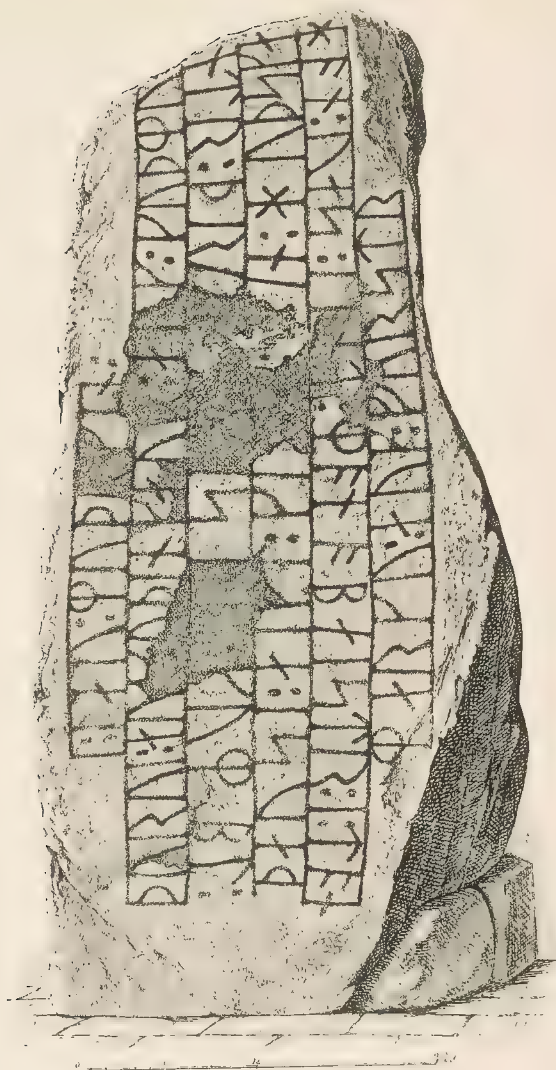
og de nærmere oplysninger om, hvem der satte mindesmærket, ere kun ufuldstændig tilbage. Den del af indskriften, som er bevaret, er meget tydelig. I første linje (jeg kalder således den, der begynder med ᚦᚢᚱᚢᛁ) er intet tydeligt eller at konjekturere til et ord sikkert för ᚠᚢᚦᛘᚢ; i anden linje efter de 6 første bogstaver (foruden to enestående henne i linjen) intet för ᚠᚢᛘᛒᚴ; i tredje linje efter ᚦᛅᚢᛋᛁ intet tydeligt (altså ikke ᛅᚢᛁ) foruden ᚠᛁ og ᛁᛅ för ᚼᚢᚦᛋᚠᛅ; i fjærde linje efter ᚢᛅᛋ intet tydeligt foruden ᛘᚭᚭ för ᛒᛅᛁᛋᛏᚱ, og derefter står ᛁ.ᛏᚭᚭ (ikke ᛁᛏᚭᛅ); femte linje er aldeles tydelig; sjætte linje har derimod kun de angivne tegn læselige, nemlig ᛁᛅᚢ o. s. v.“.

Efter disse oplysninger nærede jeg ikke stort håb om at komme til et sikkert resultat med hensyn til hele indskriftens indhold. Jeg blev derfor behagelig overrasket ved, at dette alligevel lykkedes, hvad der for en del må tilskrives de meget heldige forhold, under hvilke jeg undersøgte den første gang. Kirkens våbenhus, til hvilket stenen for flere år siden var flyttet fra den tidligere plads i kirkegårdsdiget, blev nemlig den gang underkastet en större reparation, i anledning af hvilken flere dele deraf var nedrevne, så at lyset faldt frit på indskriften, der trådte ualmindelig tydelig frem, efter at den var bleven renset. Selv på de steder, hvor de större afskalninger strækker sig hen over stenen, skimtedes endnu enkelte runespor ganske sikkert.

Stenen, der består af grå, grovkornet granit, er 5′ 6½″ höj over jorden, 2′ 7½″ på det bredeste og indtil 1′ 5″ tyk. Ved sin store indskrift, der næsten fylder hele den ene brede flade (indskriftens störste længde er henved 5′, bredden af alle seks linjer indtil 2′), gör den et meget anseligt indtryk. Runerne er forholdsvis små, i gennemsnit fra 3½ til 4″ höje, på nogle steder lidt mindre (f. eks. i slutningen af anden linje 3″), sjældnere over 4″ (i kumbl og det foregående ord sidst i tredje linje); men de er i forhold til denne störrelse ualmindelig brede og kraftige, og indskriften står derfor overordenlig tydelig, hvor afflisningerne ikke har ødelagt runerne. Som på enkelte andre runestene har nemlig större stykker løsnet sig fra stenen og er sprungne af, særlig på et enkelt sted tværs over hele indskriften, for störste delen netop i samme dybde, i hvilken runerne er indhuggede, så at der, hvor afskalningerne findes, i det höjeste hist og her skimtes svage spor af de runer, der oprindelig har stået her.

I henhold til Kruses tegning og Thorsens dertil knyttede bemærkninger havde jeg formodet, at den egenlige indskrift begyndte med den anden linje til venstre, og at den første kortere linje, som Finn Magnusen i sin ovennævnte tolkning ikke havde gjort noget som helst forsøg på at læse, dannede slutningen af indskriften og mulig indeholdt runeristerens navn. Det lå jo nemlig nær at opfatte ordet iau i begyndelsen af denne linje som unöjagtig skrivemåde for hiau, som vi finder på Læborg-stenen. Min undersøgelse viste mig imidlertid her som så ofte ellers, at den formodede fejl kun skyldtes urigtig læsning, men slet ikke fandtes i indskriften selv, der netop begyndte med den første korte linje til venstre, som indeholder noget ganske andet, end man tidligere havde tænkt.

At denne linje må danne enten begyndelsen eller slutningen af indskriften, fremgår tydelig af dens hele ydre form. Det er nemlig den eneste, der foran runerne har både

Skivum-stenen.

skilletegn og en forbindelseslinje mellem rammestregerne, som ellers ikke bruges i indskriften. Forbindelseslinjen står meget klart og skarpt, ganske som den følgende runestav, og den omstændighed, at den kun findes foran, ikke efter den kortere linje, og at der foran den næste linje hverken findes skilletegn eller rammelinje, gör det i og for sig sandsynligt, at den korte linje ikke danner en for sig afsluttet del af indskriften, men netop hører sammen med anden linje.

Den meget klare stav, der følger efter punkterne foran indskriften, er ikke, som man tidligere har læst, ᛁ-runen. På dens höjre side ses nemlig endnu ganske tydelig en bistav, der vel er svag på grund af forvitringer, og fordi den fra først af ikke har været hugget slet så dybt og kraftig som hovedstaven, men dog fuldkommen sikker i sit hele omrids, og som også på mit aftryk træder overordenlig klart frem. I steden for ᛁ har vi nemlig på dette sted runen ᚦ af ganske samme form som i det følgende muþ. Det efter ᚦ følgende ᛅ er en smule udfliset foroven og ved enden af bistaven til höjre, hvilket ligeledes gælder toppen af ᚢ-runens hovedstav og foden af dens bistav. Det indbyrdes forhold mellem de tre runer ᚦᛅᚢ er her ganske det samme som i ordet ᚦᛅᚢᛋᛁ i begyndelsen af fjærde linje, og allerede den store afstand mellem hovedstaven i ᚦ og det følgende ᛅ måtte jo göre det sandsynligt, at den første rune ikke var ᛁ, skönt det ikke vilde indeholde noget sikkert bevis herfor, da netop Skivum-stenens indskrift på flere steder i det følgende har en påfaldende stor afstand mellem de enkelte runer.

De efter þau følgende punkter, der ligesom på enkelte andre steder i indskriften står skævt for hinanden på grund af runernes form, og de tre runer muþ er meget klare; men herefter strækker der sig en afskalning, som står i forbindelse med de store udflisninger, der løber hen over hele indskriften. Denne afskalning begynder lidt til höjre for ᚦ og når hen til ᚴ-runen, hvis hovedstav endnu er kendelig neden for bistaven, medens dens øverste del kun skimtes meget svagt. En lille skøre, der løber ud i rammestregen i afskalningen oven for bistaven, kan ved første öjekast give runen en vis lighed med ᚠ. Også det stykke af rammestregerne, der ligger mellem ᚦ og ᚴ, kan endnu følges; men den mellemliggende rune er så godt som aldeles forsvunden. Der er dog ingen tvivl om, hvilken rune der har stået i det afflisede rum mellem ᚦ og ᚴ. Endnu för end betydningen af ordene i denne linje var bleven mig klar, havde jeg her fundet et ᚱ, hvis hoved- og bistav (med undtagelse af den allerøverste del) jeg tydelig kunde følge både på stenen og aftrykket. Netop denne rune tillader pladsen også at læse: mellem foden af hovedstavene i ᚦ og ᚴ er der nemlig godt 4½“, og lige i kanten af afskalningen, 1¾“ fra foden og 2“ fra toppen af hovedstaven i ᚦ, følger jeg hovedstaven i ᚱ, af hvilket bistavens indvendige del ligeledes skimtes ganske sikkert undtagen i den allerøverste del. Mellem nederste del af hovedstaven og nederste del af bistaven er afstanden 2“, og runen har haft netop samme form (kun hældende en smule til den modsatte side ganske som ᚱ i tąnmarku) og störrelse som det første ᚱ i furstr i sjætte linje.

Af de to sidste runer er nederste del så vel som den tilhørende rammestreg bortfliset; den øverste rammestreg ender bestemt ved ᚾ-runens hovedstav.

Indskriften i denne linje lyder altså : þau : muþrkin : ɔ: *þáu móðrgin*, der svarer til oldnord. *þau mœðgin*, „moder og sön eller sönner". Forskellen består kun i, at indskriften har det sidste ord i den ældre interessante form med bevarelse af *r*, ligesom vi i et par svenske runeindskrifter finder faþrkaʀ ɔ: *fæðrgaʀ* = oldnord. *feðgar*. „Moderens og sönnernes" navne anføres i det følgende, således at moderen nævnes først, hvad vi måtte vente efter udtrykket *móðrgin*[1].

Anden linje går i samme retning som første; men derefter løber den øvrige del af indskriften bustrofedon. Det første ord i denne linje er meget klart og giver ikke anledning til nogen bemærkning; men når Thorsen har meddelt Finn Magnusen, at herefter „er intet tydeligt eller at konjekturere til et ord sikkert för kuþmu", vidner denne udtalelse om en påfaldende mangel på ævne til at opfatte de tegn i runeindskrifterne, som af en eller anden grund er blevne noget utydelige. Uagtet afflisningerne er hele linjen nemlig endnu så klar, at der ikke kan være mindste tvivl med hensyn til den rette læsning af en eneste rune.

Efter þurui står to punkter lidt skråt for hinanden og et ᚼ i samme retning som punkterne, derpå et ganske lige ᚢ, hvis hoved- og bistav bægge kan følges i deres hele længde; men fra midten af bistaven, begrænset af denne, løber en afflisning hen over de følgende runer og strækker sig ud over tredje og lidt ned i fjærde linje. I afflisningen har runerne kun efterladt svage spor. Efter ᚢ er endnu toppen af hovedstaven og störste del af bistaven i ᚴ-runen bevaret, og lidt til höjre for bistaven i den øverste kant af afflisningen træder skilletegnet meget klart frem; skråt for dette (i modsat retning af skilletegnene foran auk) skimtes det nederste skilletegn. Herefter følger øverste tydelige del af hoved- og bistaven i et ᚢ, hvis hovedstav endnu kan skimtes helt i afflisningen. Det følgende ᚦ er noget udfliset i hovedstaven, men kun nederste del af denne mangler, og ᛁ er næsten fuld-

[1] I De danske Runemindesm. II, 2, s. 68 lader Thorsen ligeledes indskriften begynde med þau muþkin og moderens og sönnernes navne (som han nu også læser) følge derefter — uden med et ord at omtale sin egen tidligere læsning (se foran) og uden at nævne, at den nye læsning (þau for iau) lige så lidt stemmer med hans egne undersøgelser som med den afbildning, der ledsager hans nuværende „tekst". Hvorledes han derfor med disse forudsætninger er falden på denne læsning, vil vistnok synes mærkeligt, så meget mere, som den rette sammenhæng dog ikke er gået op for ham: han læser nemlig muþkin — idet han glemmer, at han ellers plejer at gengive k-runen med g i lignende tilfælde (således også her i indskriften guþmuntr) — og bemærker herom: „Der er på stenen et hul imellem ᚦ og ᚴ, som dog i ordet må følge efter hinanden [at ordets gamle form netop er muþrkin, ikke muþkin, er naturligvis ikke faldet Thorsen ind], så man må antage, at der under indhugningen er sprunget et lille stykke bort af den noget skøre sten" (!!). — Det er overhovedet interessant og i mange henseender lærerigt at sammenstille Thorsens udtalelser i hans „tekst" til De danske Runemindesm. II (1880) med de foran anførte i Antiquar. Tidsskr. 1843—45: medens han der meddeler, at indskriften er „meget beskadiget", at navnet på den mand, over hvem stenen blev sat, „er aldeles borte", og at „de nærmere oplysninger om, hvem der satte mindesmærket, ere kun ufuldstændig tilbage", kan han 1880 uden på ny at have undersøgt stenen — han siger udtrykkelig (s. 67): „Da jeg 1838 undersøgte den, havde den nöjagtig (!!) den beskaffenhed, som er angivet på den her tilhørende afbildning, der er fra et langt senere tidspunkt" — udtale følgende: „Indskriften er ingenlunde så medtaget, som der i tidligere tid er talt om [nemlig af P. G. Thorsen selv], ti det meste kan dog læses, og, hvad der er hovedsagen, alt væsenligt [hvilket han som resultat af sin undersøgelse tidligere bestemt havde nægtet], kun med undtagelse af det så vigtige navn i fjærde linje [senere læses dog også dette]". Man skulde ikke tro, at den P. G. Thorsen, der meddelte Finn Magnusen de ovenfor gengivne oplysninger om indskriften, er den samme som den, der 1880 bruger de her anførte ytringer.

stændig bevaret. Rammestregen skimtes hele vejen meget tydelig under de afflisede runer. ᚾ er lidt udfliset, men ellers ubeskadiget; de følgende tre runer ᚠᛅᚢ berøres vel af flisningerne, men står alle endnu meget tydelige. I det følgende ᚱ kan den temmelig skrå hovedstav følges undtagen i den allerøverste del, men bistaven er meget utydelig og skimtes kun i den nederste halvdel. Af de to punkter herefter er det øverste meget kraftigt, men det nederste temmelig svagt. De to første runer af det følgende auk viser sig endnu meget tydelige i afflisningerne, og af ᚠ er kun den allernederste del og tilhørende rammestreg forstyrret. Punkterne herefter, der som oftere er stillede meget skråt, og de sidste runer i linjen er ubeskadigede; ᛘ er i forhold til sin længde meget bredt i bistavene.

I begyndelsen af næste linje er de fem første runer og punkterne efter den tredje ubeskadigede (ᚦ dog lidt udfliset foroven, hvor hoved- og bistav støder sammen). Derefter følger et klart og bestemt ᛁ, der ligesom flere andre runer i indskriften står temmelig skråt, og som med toppen og foden af staven løber sammen med den følgende store afflisning, hvis form efter ᛁ gör det sikkert, at denne rune ikke har haft nogen bistav (altså ikke kan læses ᚢ). I afskalningen skimtes kun meget svage spor af runer. Til höjre begrænses afskalningen af en tydelig ret stav uden spor af bistav, og derefter følger et ᛋ og så atter langs med den næste afskalning en stav, til hvilken jeg i afskalningen skimter bistaven, som gör den til ᚦ, derpå svage spor af en rune (ᚢ) og efter den to punkter midt imellem ᛅᛁ i fjærde linje. I det følgende kumbl har afskalningen kun ødelagt nederste del af ᚠ-runens hovedstav; de øvrige runer, af hvilke ᛘ og ᛒ står påfaldende langt fra hinanden (rimeligvis for at ordet kunde udfylde linjen), er ubeskadigede. Större afstand mellem enkelte runer, men næppe så iöjnefaldende som her, findes dog også andre steder i indskriften (således særlig i ᛘᛅ i begyndelsen af sjætte linje; jfr. også ᚦᚱ, ᚼᚢ og ᚾᚬ i tredje, fjærde og femte linje foruden enkelte andre steder, hvor det dog træder mindre stærkt frem), uden at nogen bestemt grund dertil kan angives; naturlige ujævnheder i stenen synes ikke at have fremkaldt det (i kumbl kunde det, som bemærket, være sket for bedre at fylde pladsen; men dette gælder ikke de andre nys anførte steder, hvor det altså snarest må tilskrives en vis skødesløshed hos runeristeren, der også forklarer andre uregelmæssigheder i indskriften, således runernes forskellige stilling, idet stavene snart står lige, snart endogså meget skråt).

Da der ingen tvivl er om læsningen af de to første linjer og af den tredje linje til þri, og da slutningen af denne linje kun kan læses is(þu) : kumbl :, tvivler jeg ikke om, at den utydelige del i linjen må udfyldes þri[u : ra]. Et ᚢ efter ᛁ i þri, omtrent i flugt med, lidt til venstre for, ᚢ i det ovenfor stående auk, og derpå to punkter tror jeg også bestemt at have skimtet, hvad jeg dog ikke tör lægge videre vægt på, da det hele på mit aftryk viser sig alt for ubestemt. Men på den anden side anser jeg det for sikkert, at pladsen kun tillader at udfylde det manglende til þri[u : ra]is(þu), medens þri[u : r]is(þu) for [ra]is(þu) aldeles bestemt forbydes af pladsen, og hverken denne eller de lævnede runespor tilsteder, så vidt jeg kan se, i det hele taget nogen anden læsning.

I den følgende linje er þausi med punkterne efter og de to følgende runer ᛆᛁ ubeskadigede; derimod er ᚠ stærkt udfliset foroven, så at den øverste bistav næsten er ukendelig, og også i ᛏ spores bistavene, særlig den til venstre, kun svagt. Skönt ingen af disse runer i virkeligheden giver mindste grund til tvivl, vil det dog let forstås, hvorledes Kruse her på sin tegning har fået ordet ᛆᚢᛁ, medens Thorsen erklærede disse tegn for ulæselige. De herefter følgende punkter og runerne ᚴᛁ er meget tydelige. Formen af afflisningen efter ᛁ viser aldeles sikkert, at denne stav ikke kan have været hovedstaven i et ᚢ, da vi i så fald foran afflisningen måtte finde tydelige spor af bistaven, hvis runen ikke skulde have en ganske unaturlig bredde endogså i sammenligning med de enkelte meget brede ᚢ-runer i indskriften. At læse navnet kurm, hvad jeg tidligere i henhold til den gamle tegning havde nævnet som en mulighed[1] — hvilket Thorsen ganske kritikløst har optaget (De danske Runemindesm. II, 2, s. 69 og s. 70), naturligvis uden at anføre kilden —, er derfor utilstedeligt og bliver det også af den grund, at der imellem det formodede ᚢ og de følgende punkter, som bægge tydelig ses $7\frac{1}{2}$" fra hovedstaven af ᛁ, aldeles ikke vilde blive plads til de to brede runer ᚱᛘ. Snarere kunde en fordybning i det uafflisede stykke af stenen efter ᛁ, $1\frac{3}{4}$" ud for midten af denne rune, der sikkert er lævning af en runestav, ifølge sin form opfattes som mellemste del af bistaven i et ganske vist meget bredt og temmelig uformeligt ᚱ. Navnet vilde altså begynde med ᚴᚱ og kunde udfyldes ᚴᚱᛁᛘ, hvad pladsen netop vilde tillade. Mine undersøgelser både 1878 og 1892 ledede mig dog til det resultat, at formen af det uafflisede stykke af stenen efter ᛁ med störste bestemthed talte for, at denne rune ikke havde haft nogen bistav, og at navnet altså måtte begynde med ᚴᛁ. I den nys nævnte fordybning efter ᛁ mente jeg også med fuldkommen sikkerhed at finde lævning af venstre stav i et ᛋ, hvis mellemste stav jeg ligeledes tydelig kunde følge begrænset af afflisningen. Allerede 1878 kom jeg derfor til det resultat, at navnet måtte udfyldes ᚴᛁᛋᛚ, hvad der i enhver henseende vilde stemme fortrinlig både med pladsen og med de lævnede runespor, og de tvivl, som endnu knyttede sig til denne læsning, blev fuldstændig hævede ved min nye undersøgelse 1892, ved hvilken det blev mig klart, at de spor af ᛋ-runen, som jeg tidligere havde trot at finde efter ᚴᛁ, i virkeligheden ikke kunde misforstås[2].

Efter punkterne følger et meget udfliset ᚼ, der dog endnu tydelig kan følges i alle sine omrids, og den øvrige del af linjen er ubeskadiget; ᛁ i hin har en hældende stilling ligesom det ovenfor stående ᛁ i þri, dog ikke så stærk. I det sidste ord står de to første runer, som tidligere nævnt, forholdsvis langt fra hinanden, men de fire sidste omvendt meget tæt sammen; ᚼ-runens bistave skærer hinanden lidt uden for (på höjre side af) hovedstaven. Rammestregerne ender bestemt ved toppen og foden af ᛆ. Efter denne rune findes på stenens overkant et par naturlige ujævnheder, af hvilke især den øverste får en vis

[1] „Den såkaldte Jællingekredses runestene“ i Opuscula philologica ad I. N. Madvigium, 1876, s. 210.

[2] Navnet ᚴᛁᛏᛁᛚ, som man også kunde tænke på, kan ikke have stået her, da pladsen mellem ᛁᛏ vilde blive for lille; desuden vilde man, hvis der efter ᛁ havde fulgt et ᛏ, sikkert endnu finde nederste del af denne runes venstre bistav bevaret. Navnet *Ketill* (*Kætill*) måtte vel også på Skivum-stenen snarere være skrevet med ᛆ end med ᛁ.

lighed med et hugget punkt, men dog er meget forskellig fra de klare, stærkt fremtrædende punkter i den øvrige del af indskriften.

I hąn først i femte linje udgår ą-runens øverste bistav fra toppen af hovedstaven, hvorimod vi i det følgende fire gange finder de sædvanlige yngre former ᚭ, dog med bistavene temmelig höjt oppe. I uas er ᚢ-runen ligesom i þausi i fjærde linje meget bred forneden i forhold til höjden. Det efter uas følgende ord er stærkt udfliset i alle runer, som dog er sikre: den første er ᛚ, i hvilket bistaven træder temmelig svagt frem, medens hovedstaven er meget tydelig; i det følgende ᚭ er også hovedstaven temmelig svag, men både den og bistavene har dog efterladt så tydelige spor, at hele runens form er utvivlsom; i ᚾ er bistaven og hovedstavens øverste del endnu forholdsvis klare, men nederste del af hovedstaven svag. Dette ᚭᚾ stemmer i runernes form og deres indbyrdes afstand ganske med det følgende ᚭᚾ i mąną. I ᛏ er den øverste del af hovedstaven meget tydelig, den nederste halvdel derimod lidt svagere; bistaven til venstre står meget skarp, og den til höjre kan endnu følges tydelig. Af de to punkter er det nederste klart, hvorimod det øverste viser sig noget svagere på grund af afskalningen. Der er således ingen som helst tvivl om, at her står ᛚᚭᚾᛏ med skilletegn efter. Meget klart og tydeligt er det følgende ord mąną, således som jeg tidligere („Den såkaldte Jællingekredses runestene“, s. 209) havde formodet i steden for Thorsens ᛘᚭᚭ (se foran); kun er øverste del af ᛘ-runens venstre bistav bortfliset; bistaven i ᚾ når nær ind til øverste bistav i det foregående ᚭ; i det sidste ᚭ træder hovedstaven svagere frem end bistavene, men følges tydelig i sin hele længde. Af de herefter følgende punkter træder det øverste temmelig svagt frem, men er fuldkommen sikkert[1].

Hele den øvrige del af indskriften både i slutningen af denne og i sjætte linje er overordenlig skarp og klar og er også tidligere i det hele taget rigtig læst[2]. I det sidste ord står den brede ᚠ-rune tæt op til det følgende ᚢ, med hvilket den nederste bistav på grund af udflisningerne løber sammen. Efter det sidste ᚱ findes et par småfordybninger i stenen, der dog ikke kan anses for huggede, da de træder langt svagere frem og har en anden karakter end de øvrige dybe og kraftige punkter i indskriften.

Jeg gengiver altså indskriften således:

: þau : muþrkin :
þurui : auk : uþinkaur : auk : kuþmu
ntr : þri[u : ra]is(þu) : kumbl :

---

[1] På Kruses tegning er punkterne oversete og hovedstaven i det foregående ᚭ helt udeladt, men bistavene rigtig gengivne; de får dog snarest udseende af et par punkter mellem mąn og baistr. Thorsen, som læste ᛘᚭᚭ foran baistr, har vel også opfattet ᚭ som skilletegn. I De danske Runemindesm. II, 2, s. 68—69 læser Thorsen derimod ikke blot mąną, men også det foregående ord, som han tidligere havde erklæret for ulæseligt — bægge dele naturligvis uden nogen som helst bemærkning om forholdet mellem sin ældre og nyere læsning. Mærkelig nok har imidlertid et lignende uheld ramt ham her som ved hans muþkin i første linje for muþrkin, idet han har lant med ᚾ for ᚭ!

[2] I steden for ᛁ:ᛏᚭᚾ læste Thorsen dog ᛁ.ᛏᚭᚭ, idet han har overset det øverste punkt efter ᛁ, som løber sammen med ᛏ-runens venstre bistav, og ligesom i det foregående ᛘᚭᚾ har han også her urigtig ᛆ for ᚾ. Kruse har overset bægge punkter efter ᛁ og ganske urigtig opfattet en lille naturlig fordybning, der strækker sig fra det nederste punkt efter ᛁ hen til hovedstaven i ᛏ, som en hugget linje, så at han her har fået det af Thorsen rettede ᛁᛏᚭᚾ.

þausi : aift : ki(s)[l] : hin : huþska
hąn : uas : ląnt : mąną : baistr : i : tąn
marku : auk : furstr

uþinkaur ɔ: *Óðinkárr* (se I, s. 66 not. 1)

kuþmuntr ɔ: *Goðmundr* eller *Guðmundr* for det i ældre indskrifter sædvanligere -mutr stemmer med ląnt og kumbl for det hyppigere ląt (lat) og kubl.

raisþu kumbl] i forbindelse med *kumbl* bruges *gørwa* langt hyppigere end *ræisa* (*résa*). Det sidste findes f. eks. på Tulstorp-stenen i Skåne, på en sten i Vester Marie på Bornholm og oftere på svenske runestene.

aift ɔ: *æft*, ligesom baistr — *bæztr* (Die runenschrift s. 325 § 6, a, 2).

huþska, i hvilket hver linje er aldeles klar og tydelig, er det eneste ord i indskriften, der volder vanskelighed. Det ligger jo nærmest at sammenstille hin huþska med de almindelige oldnord. tillægsord på *-skr*, der betegner det land eller den egn, hvorfra man stammer (*brezkr*, *gerzkr*, *danskr*, *íslenzkr* o. s. v.; *dælskr*, *breiðdælskr*, *vestfirzkr* o. s. v.). Skivum-stenens huþska kunde da læses *høðska* og være afledet af bynavnet *Hø* (*Nörhø* i Gørding sogn, *Sønderhø* i Bramminge sogn) i Gørding herred, Ribe amt, der tidligere hed *Høde* (*Høøthæ* Script. Rer. Dan. V, s. 550). Denne forklaring er dog meget tvivlsom. Snarere må vi derfor måske i huþska søge et tillægsord af samme art som de oldnord. tillægsord på *-skr*, der udtrykker en åndelig (moralsk) egenskab, og af hvilke flere fra først af tydelig betegnede afstamning (*bernskr*, *dælskr*, 'tosset', men egenlig 'fra Dalen', *fíflskr*, *fólskr*, *heimskr* o. s. v.). I huþska = *hoðska* kunde *ð* da være udviklet af *r* ved en overgang, hvorpå vi også af og til finder eksempler i oldsproget (sml. Noreen, Altisländische u. altnorwegische Grammatik[2] § 203, anm. 2); eller *horska* var blevet *hoska* ved udstødelse af *r* (sml. *hoskr* = *horskr* i oldsproget), og huþska kan da være famlende lydbetegnelse for hu(r)ska. Oldnord. *horskr*, klog, forstandig, danner netop modsætning til *heimskr*, og Skivum-stenens *ho(ð)skʀ* vilde altså have ganske samme betydning som *úhémskʀ* på Sønder Vissing-stenen II.

hąn med ą som i ląnt : mąną og tąnmarku. Nasalens udtale foran og efter *n* er altså nöjagtig betegnet i indskriften. Da der derimod skrives -marku, må vi vel snarest antage, at a her har været udtalt uden næselyd.

ląnt : mąną viser, at Skivum-stenen slet ikke, således som Thorsen først udtalte, og som det senere ofte er gentaget, er rejst efter „den bedste og første 'mand' i Danmark", men efter „den bedste og første 'landmand' (jorddrot, godsejer) i Danmark", og intet berettiger os derfor til at lægge andet og mere i disse ord end i lignende udtryk på andre runestene, f. eks. den skånske Lundagård-stens aldeles tilsvarende lanmitr kuþa, 'gode landmænd', og den skånske Krageholm-stens bastr bumana, der siger ganske det samme som Skivum-stenens ląntmąną baistr[1].

baistr med s som ofte *ts*, *z* (sml. Ars-stenens ąsur og kuask, I, s. 105).

[1] Skönt Thorsen, som foran bemærket, i De danske Runemindesm. II, 2 læser lantmąną baistr auk furstr i steden for sit ældre mąn baistr auk furstr, holder han dog endnu (s. 67 og s. 69) fast ved oversættelsen „bedste og første mand", rigtignok med nogle små indrömmelser, som dog kun tjæner til at göre det hele uklart.

I olddansk sprogform vilde indskriften lyde:

þåu móðrgin þyrwi åuk Óðinkárr åuk Goðmundr (Guðmundr?) þriú ræisþu kumbl þåusi æft Gísl hinn ho(ð)ska (hóðska?). Hǫnn was lǫndmǫnnǫ bæztr í Danmarku åuk fyrstr.

„Moderen Tyre og sönnerne Odinkar og Gudmund de tre rejste dette mindesmærke efter Gisl den kloge (fra Høde?). Han var den bedste og første blandt landmænd i Danmark“.

At indskriften begynder med ordet *móðrgin*, 'moder og sönner', og at som følge heraf moderen nævnes för sönnerne, tyder vistnok på, at sönnerne endnu var umyndige, så at ingen af dem havde overtaget den fædrene ejendom, der i deres mindreårighed styredes af moderen.

Indskriftens hele karakter henviser den til første halvdel af det 10. årh. Særlig fremhæver jeg bevarelsen af tvelydene og den nöjagtige betegnelse af næselyden; hertil svarer også formen af ą-runen med øverste bistav udgående fra toppen af hovedstaven eller lidt neden for denne. Ligeledes stemmer skrivemåden ai - *æ* i aift, baistr med andre mindesmærker fra samme tid; og det samme gælder om det bevarede *r* i muþrkin. Men på den anden side viser R for ᛦ i -muntr, baistr, furstr, så vel som baistr ɔ: *bæztr* (for ældre *baztr*) og kuþmuntr over for Helnæs-stenens kuþumut, at indskriften må rykkes betydelig længere ned i tiden end indskrifterne på vore ældste bevarede runestene.

Længe efter at det var blevet mig klart, at navnet på den mand, til hvis minde hustru og sönner havde rejst Skivum-stenen, kun kunde læses *Gísl*, har jeg, som jeg tror, fået dette bekræftet på en ret overraskende måde. Da jeg i sommeren 1892 sidste gang havde undersøgt runestenene i Års og Skivum og på min vandring i Års herred fra et höjtliggende punkt kastede blikket ud over egnen, slog navnet på det til Års herred grænsende *Gislum herred* pludselig ned i mig og forbandt sig med Skivum-stenens *Gísl.* Havde vi ikke netop her den store jorddrot, hvis herredömme i fordums tid havde strakt sig ud over hele den egn, som endnu i vore dage bærer hans navn i uforvansket skikkelse? *Gislum* er da uden tvivl **Gísls hœimʀ*, **Gísls hémʀ*, **Gislhémʀ*, **Gislem*, *Gislum*, som det skrives allerede i Valdemars jordebog.

Forståeligt og sandt lige efter bogstaven bliver da indskriftens vidnesbyrd om Gisl. Han var i det 10. århundredes første halvdel Danmarks mægtigste jorddrot — sin tids Frijs Frijsenborg —, hvis navn er bevaret til vore dage ikke blot på runestenen, der rejstes efter ham, men også i navnet på det herred, hvor hans store ejendomme lå, og hvor han selv havde sit hjem.

4. JÆLLINGE-STENEN I

(DEN MINDRE JÆLLINGE-STEN)

Jællinge sogn, Tørrild herred, Vejle amt

(se I, s. 7 ff.).

---

5. BÆKKE-STENEN I

(DEN STÖRRE BÆKKE-STEN VED KIRKEN)

Bække sogn, Anst herred, Ribe amt

(undersøgt d. 19.—20. Juli 1878 og d. 6. Juli 1882).

Denne smukke og anselige sten, der består af grå, rødkornet granit, stod inde i kirkegårdsdiget i Bække (omtr. fire mil sydvest for Jællinge), hvor den kom for dagen i begyndelsen af indeværende århundrede (1810), da en ny port skulde anbringes på diget. At stenen ved den lejlighed blev fremdraget og omhyggelig bevaret, skyldtes en simpel bonde, kromand Lund i Bække[1]. Han blev nemlig straks opmærksom på indskriften og sluttede deraf, at det måtte være en meget sjælden sten, hvorfor han lod den flytte fra dens gamle plads, hvor den hidtil havde været ukendelig, til den udvendige side af diget, således at indskriften vendte ud mod vejen og blev synlig for alle. Her stod den ved den vestre kirkegårdslåge til 1858, da den blev udtaget og opstillet ved den østlige side af våbenhuset nord for kirken, hvor den siden har haft plads.

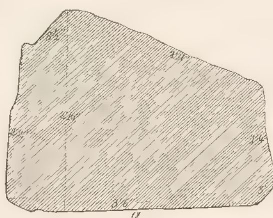
[1] I Antiqvariske Annaler IV, s. 115 angiver Finn Magnusen, at stenen efter kromand Lunds meddelelse blev funden i foråret 1807, hvilket senere gentages af alle. I en lille notits af M. F. Arendt fra 12. August 1811 med hans læsning af indskrifterne på Læborg- og Bække-stenen har den sidste derimod overskriften: „Runestenen ved Bekke Kirke, opdaget 1810.“ Arendt har naturligvis ligesom Finn Magnusen fået denne angivelse af kromanden, og da Arendt ifølge sin notits var i Bække allerede året efter stenens opdagelse, er det af ham opgivne år uden tvivl det rigtige. Da Finn Magnusen ti år senere kom til Bække, har han vistnok på sit spörsmål om året, i hvilket stenen blev funden, fået et mere ubestemt svar („Det er nu en fjorten år siden“), noget, som jævnlig er hændet mig på mine undersøgelsesrejser, når jeg hos bønder søgte oplysning om tiden for en eller anden begivenhed. At stenen virkelig blev funden 1810, bestyrkes også deraf, at kommissjonen for oldsagers opbevaring først i slutningen af dette år fik meddelelse om „en runeinskription på en sten i kirkegårdsmuren i Bække i Anst herred“, som det hedder i kommissjonens protokol over mødet d. 18. Oktober 1810 (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv); i mødet d. 29. November 1810 vedtog kommissjonen at tilskrive stiftamtmand Moltke angående runestenen og bede ham medvirke til, at den kunde blive sendt til København.

Stenen er godt 5′ 1″ höj, 3′ 11″ på det bredeste, 2′ 10″ tyk forneden, men kun 8″ foroven. Dens pyramidalske form i forening med dens anselige bredde giver den en vis ydre lighed med den större Jællinge-sten. Formen ses af nedenstående længde- og tværsnit, bægge i halv störrelse af afbildningen af stenen, det sidste taget lige neden for knuden til höjre, ud for ᚢ i rafnuka.

Runerne, der i gennemsnit er 7″ höje, træder i det hele taget kraftig og tydelig frem og vidner om en kyndig runerister, der ikke har ladet sig afskrække af de hindringer, som de mange naturlige ophöjninger og fordybninger i stenen frembød.

Nogen tid efter stenens opdagelse var den bekendte vandrende antikvar M. F. Arendt i Bække, hvor han undersøgte og

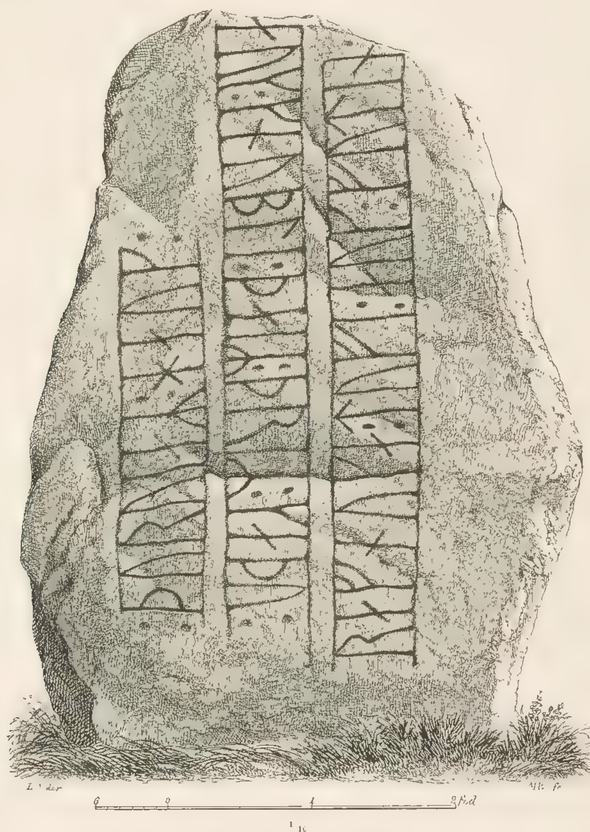

tegnede den. Hans blyantstegning fra den tid (mærket 12. August 1811) findes nu tillige med den s. 33 not. 1 omtalte lille notits med indskriftens læsning mellem hans papirer i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Tegningen, der ikke tidligere har været benyttet, udmærker sig som de fleste andre af hans bevarede tegninger ved stor nöjagtighed og især ved en for den tid aldeles enestående og selv i vore dage yderst sjælden ævne til at opfatte og gengive karakteren af de enkelte tegn i en runeindskrift[1]. Det fremgår med sikkerhed af Arendts tegning, at Bække-stenen i året 1811 var i ganske samme tilstand som nu, så at det lille stykke, der er slået af toppen til höjre ved enden af den første indskriftlinje, også den gang manglede. Ved punkter er det nemlig på tegningen antydet, at höjre side af bistaven i ᚼ så vel som det nederste punkt efter denne rune ikke fandtes på stenen. Fire år senere (i November 1815) var Arendt atter i Bække, hvor han på ny tegnede indskriften. En blyantstegning, som han ved den lejlighed skænkede kromanden, fandtes endnu i dennes eje, da Finn Magnusen 1821 undersøgte indskriften og i henhold hertil meddelte de første nöjagtige oplysninger om den (Antiqvar. Annaler IV, 1827, s. 115 ff. med tav. II fig. 6). Om Arendts tegning, som Finn Magnusen jævnførte med stenen, udtaler han, at han fandt den „fuldkommen rigtig“. Det er altså i virkeligheden Arendts læsning, vi finder på det anførte sted i Antiqvar. Annaler og på den dertil hørende afbildning[2].

[1] Den eneste væsenlige fejl er, at punkterne mangler foran þuruiaʀ først i tredje linje. Det fremgår imidlertid af tegningen, at de den gang var skjulte af jorden tillige med den nederste del af stenen. Da punkterne rigtig findes på afbildningen i Antiqvar. Annaler IV, tav. II fig. 6, der støtter sig til en tegning af Arendt fra 1815, har han uden tvivl bemærket dem ved sin senere undersøgelse af indskriften.

[2] Af denne afbildning får man dog det indtryk, at stenen den gang var fuldstændig også ved toppen til höjre efter den sidste rune. At dette ikke skyldes Arendts tegning, fremgår af det, jeg ovenfor har bemærket om hans ældre tegning fra 1811. Ligesom på denne har Arendt sikkert på tegningen fra 1815 antydet den manglende del af bistaven i ᚼ og det nederste punkt, hvilket Finn Magnusen med sit svage syn ikke har opfattet rigtig.

Den for största delen velbevarede og meget tydelige indskrift, der løber bustrofedon, begynder i linjen til höjre, hvor rammestregerne er forlængede lidt ud over den første rune, foran hvilken der intet skilletegn findes som ved foden af de to andre linjer. Efter rafnuka står to tydelige punkter, af hvilke det nederste ligger i en fordybning. I det derefter følgende

Bække-stenen I.

tufi så vel som i futin sidst i linjen når ᚠ-runernes nederste bistav, der står tæt ved de følgende runer, ikke helt ud til rammestregen, hvilket derimod er tilfældet med det tredje ᚠ i indskriften (i rafnuka). Over futin er et lille stykke af stenens top afslået, hvorved det nederste punkt efter dette ord og den yderste spids af höjre side af bistaven i ᚾ-runen er forsvundne. Derimod er det tvivlsomt, om der også foran auk i begyndelsen af næste linje

er afslået en lille flis med to punkter. Både det nævnte ᚾ i futin og ᚾ i auk tjæner tillige som forbindelseslinje mellem rammestregerne, der ikke er forlængede ud over runernes hovedstave, hvilket derimod er tilfældet med rammestregerne i disse linjer ved foden af stenen, hvor de står frit uden forbindelseslinjer. I tredje linje går den nederste rammestreg lidt ud over hovedstavene i ᚦ og ᚠ, hvorimod den øverste ender ved hovedstaven i ᚦ og ved bistaven i ᚠ.

Indskriften gengiver jeg således:

rafnuka : tufi : auk : futin[:]
[: ?] auk : knubli : þaiʀ : þriʀ : kaþu :
: þuruiaʀ : hauk :

rafnuka : tufi ɔ: *(H)rafnunga-Tófi*, som allerede Arendt har læst i sin notits fra 1811, 'Ravnunge-Tove', „Tove af Ravnungernes æt". På Læborg-stenen skrives det samme navn rhafnukatufi (se under denne og sml. med hensyn til skrivemåden rafn- og rhafn-bemærkningen under ruhalts i Die runenschrift s. 339). *Hrafnungaʀ*, 'Ravnungerne' ɔ: Ravns ætlinge, efterkommere. Selvfølgelig har den Ravn, hvis efterkommere anså det for en ære at nævne sig efter deres stamfader, været en bekendt og anset mand. Af hans efterkommere har Tove, som indskriften på Bække-stenen sammen med indskriften på Læborg-stenen viser, været i tjæneste hos Tyre, der altså har været en fornem og mægtig kvinde. På lignende måde finder vi fra en senere tid på Sjælle-stenen en af den berömte Sigvalde jarls brødre som 'mand' hos Frøsten (I, s. 149).

futin læses af Finn Magnusen *Vótin, Vódin* (Antiqvar. Annaler IV, s. 117), hvilket ligeledes skyldes Arendt, som i sin notits skriver *Wodinn*, hvad han utvivlsomt også havde anført på den af Finn Magnusen benyttede tegning fra 1815. Med rette har R. K. Rask, der 1823 personlig undersøgte Bække-stenen tillige med de andre til den såkaldte Jællinge-kreds hørende runestene, udtalt sig mod denne læsning og foreslår selv *Fótinn*, et af *fótr* 'fod' dannet træellenavn (Antiqvar. Ann. IV, s. 268 f.). I steden for dette ukendte navn læser C. C. Rafn (Antiquarisk Tidsskrift 1852—54, s. 282) *Fundinn*, der forekommer som dværge-navn i Vǫluspá v. 13 og som almindeligt personnavn, skrevet funtin, på de svenske rune-stene i Gilberga (Tolfta socken, Vendels härad, Uppland; Bautil no. 560, Liljegren no. 262, Upplands Fornminnesförenings Tidskrift I, 1, s. 71) og i Huddunge (Våla härad, Uppland; Bautil no. 653, Liljegren no. 791). På en sten i Fröstorp (Hofs socken, Gäseneds härad, Vester-götland; Liljegren no. 1397, K. Torin, Westergötlands Runinskrifter II, no. 61, s. 32 f.) skrives futin ligesom på Bække-stenen. Også i senere tid forekommer mandsnavnet *Fundin* (*Funden*) en sjælden gang i Sverig, f. eks. *fundin* Svenskt Diplomatarium III (1311—1326), s. 99[23] (fra Uppland).

knubli må sikkert med Bugge (Tidskrift for Philologi og Pædagog. VII, s. 247) læses *Gnýpli* (dannet af *Gnúpr*; sml. også mandsnavnet *Gnúpa* I, s. 66 ff.).

kaþu må snarest opfattes som en ved unöjagtig lydopfatning fremkaldt urigtig skrivemåde for karþu. På Horne-stenen, der også bærer Ravnunge-Toves navn, skrives ligeledes kaþi for karþi. At r virkelig har været bortkastet i udtalen i denne form, tör næppe antages.

þuruiaʀ, ejeform af þurui, forekommer også (sammen med nævneformen þurui) på en langt yngre svensk runesten i Hagby (Hagunda härad, Uppland; Bautil no. 359, Liljegren no. 76, Dybeck fol. I, no 147, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 1, s. 36); derimod er *þyri* uböjeligt i oldsproget. Det må vistnok kaldes tvivlsomt, om runestenenes þurui, þuruiaʀ i Olddansk har lydt *þyrwi*, *þyrwjaʀ*; efter runerne kan þurui jo også læses *þórwé* eller *þurwí*, der nærmest synes at være grundformen for *þyri* (se ordsamlingen).

Med formlen i indskriften r. auk f. auk k. þaiʀ þriʀ kaþu hauk sml. Skivumstenens þau muþrkin þ. auk u. auk k. þriu raisþu kumbl.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften således:

(H)rafnunga-Tófi åuk Fundinn åuk Gnýpli þæiʀ þríʀ gærðu þyrwjaʀ håug.

„Ravnunge-Tove og Funden og Gnyble de tre gjorde Tyres höj".

Om indholdet af denne indskrift udtaler Finn Magnusen sig således: „Her læser man da navnene på tre mænd, som havde opført Tyres höj. Man må snart falde på at gætte, at dronning Tyre Danebod menes her" (Antiqvar. Ann. IV, s 117). En mængde forskere har senere sluttet sig til denne antagelse, og den fremtræder hos dem ikke længer som formodning, men som sikker kendsgærning. Tilsyneladende har denne mening også meget for sig, og den synes yderligere at bekræftes af indskriften på den sten, som vi nu går over til at behandle, da den står i nöje forbindelse med Bække-stenen, nemlig Læborg-stenen. Under denne vil vi derfor få lejlighed til nærmere at overveje hele dette spörsmål.

---

6. LÆBORG-STENEN

Læborg sogn, Malt herred, Ribe amt

(undersøgt d. 20. Juli 1878, d. 6. Juli 1882 og d. 26. Juli 1892).

I den indberetning, som sognepræsten til Vejen og Læborg Chr. Hanssøn 1638 eller kort tid efter skrev til Ole Worm, omtales runestenen i Læborg med følgende ord: „Wed Læborig kierckegaard findis en stor steen med runebogstaffuer paa baade siider“ [1]. Senere modtog Worm en for den tid ualmindelig nöjagtig tegning af stenen fra Laurids Bording (sml. I, s. 121 not. 1), som blev gengivet i Monum. Dan. s. 439. I sin beskrivelse af mindesmærket siger Worm, at det findes på en mark nord for kirken, og han bemærker, at der på dette sted foruden nogle mindre stene er to af særlig interesse. Den mindste af disse er runestenen, som han afbilder og nærmere beskriver. Derpå tilföjer han: „Ved runestenen ligger en anden aflang, glattere, mere end dobbelt så stor sten. Da kansler Christian Friis til Kragerup formodede, at der også var indhugget bogstaver på den nedad vendte side af denne sten, lod han de omboende bønder kalde sammen for ved deres hjælp at få den vendt om. De gravede også en uhyre grube om stenen for at befri den for den omgivende jord, men var ikke i stand til at rokke den vældige blok, så at alt håb om at komme til nærmere kundskab om dette mindesmærke synes afskåret“ [2]. Til slutning meddeler han, at det efter nogles formodning var den sten, som kong Harald ifølge Saxos beretning lod slæbe fra Jyllands kyst til et mindesmærke for sin moder (sml. I, s. 46 f.).

Det fremgår af Worms beskrivelse, at den vældige, men temmelig uformelige runesten, der består af sortgrå granit med brede røde striber, og hvis störste længde er godt 8', den gang lå på samme sted og i de samme omgivelser, hvor Finn Magnusen forefandt den 1821, nemlig på den nordlige rand af en stor grube, et godt stykke vej (omtr. 900 fod) nord for Læborg kirke, henimod 1 mil syd for Bække. Som resultat af sin undersøgelse udtalte Finn Magnusen den formodning, at runestenen var et bortsprængt stykke af den

[1] Håndskrift i rigsarkivet, tidligere e donat. var. no. 45 4to i universitetsbiblioteket; sml. O. Nielsen, „Ribe Stifts Beskrivelse 1638“, Kbh. 1875, s. 111 (særtryk af „Danske Samlinger“ 2. Række IV).

[2] Rigtigheden heraf fik jeg bekræftet ved et af mine besøg på stedet, idet et forsøg på ved udgravning at nå bunden af stenen måtte opgives, da den strakte sig alt for langt ned i jorden (sml. I, s. 47).

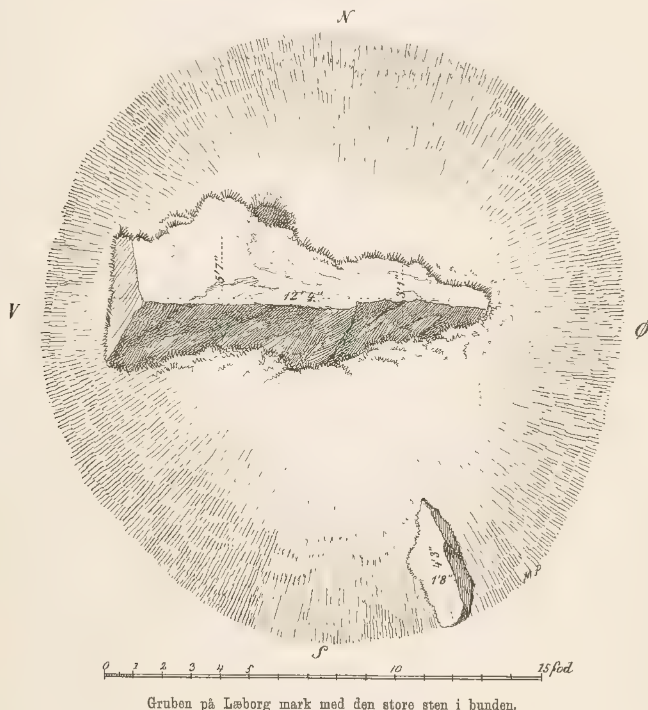
mægtige stenblok, der ligger i bunden af gruben, idet han antog, at de sprængningshuller, som findes på runestenen, hidrørte herfra (Antiqvariske Annaler IV, 1827, s. 119 f.). Ifølge Finn Magnusens formodning, der gentages af senere forfattere (C. C. Rafn, J. Kornerup, P. G. Thorsen) som en sikker kendsgærning, måtte indskriften altså tænkes at være anbragt på den i jorden fastliggende klippeblok, der i nyere tid var bleven sprængt, således at den store runesten derved var bleven fri[1].

Imod denne opfattelse udtalte jeg mig allerede i min afhandling om „Den såkaldte Jællingekredses runestene“ (i Opuscula philol. ad I. N. Madvigium), s. 205, støttet på en undersøgelse af de nævnte mindesmærker, som jeg havde foretaget 1875, og mine senere undersøgelser har yderligere bestyrket mig heri. Det eneste, der kunde tale for Finn Magnusens formodning, men som mærkeligt nok hverken han eller nogen af de andre forfattere, der har sluttet sig til ham, har fremhævet, er, at runestenen og den nævnte stenblok i bunden af gruben består af samme stenart, en sortgrå granit med brede røde årer, der forekommer temmelig sjælden her i landet, og som jeg ellers ikke har fundet benyttet til runestene. Af samme stenart er også en anden ret anselig sten, der endnu ligger på grubens sydlige rand, hvor den sikkert også efter Worms og Finn Magnusens udtalelser at dömme har haft plads i deres tid. Omstående afbildning viser gruben med den store, over 12′ lange sten i bunden og med den mindre sten på den sydlige rand, således som det hele fandtes ved mine undersøgelser til forskellige tider.

Hvad der efter min mening afgjort taler imod den af Finn Magnusen udtalte formodning, at runestenen i nyere tid skulde være sprængt fra bundstenen, er den omstændig-

[1] For at vise, at Finn Magnusen i det hele har udtalt sig langt forsigtigere end de forfattere, der senere har skrevet ham og hinanden ud, hidsættes her hans pågældende ytringer: „Runestenen ligger på den nordlige kant af et stort rundt hul eller grube, nu begrot med græs, på hvis rand mådelig store stene ligger. I centrum af denne fordybning, som uden tvivl er blevet til ved udgravning, ligger en uhyre aflang sten, hvis øverste del er bortsprængt — og må efter min mening søges i den førstommeldte runesten, som, ved de i den med jærnstænger indhugne aflangfirkantede huller, en gang ses at have været sprængt på denne måde. Worm beskriver dog disse stene som tvende forskellige monumenter“. Dette gengives således af Rafn (Antiquarisk Tidsskrift 1852—54, s. 283): „Stenen . . . . forefandtes . . . . af Finn Magnusen, liggende . . . . på den nordlige kant af en stor grube, på hvis rand der også lå andre mådelig store stene. I centrum af denne ved udgravning frembragte fordybning ligger en uhyre stor aflang sten, hvis øverste del er bortsprængt og må søges i runestenen“. Kornerup (Kongehøiene i Jellinge, Kbh. 1875, s. 32) henviser til Finn Magnusen, men skriver i virkeligheden Rafn ud, når han uden noget forbehold siger: „Midt i gruben ligger en uhyre stor aflang sten, hvis øverste del er bortsprængt og må søges i runestenen“. Især er dog Thorsens bemærkninger aldeles uefterrettelige og vildledende. Efter at han nemlig (De danske Runemindesm. II, 2, s. 15) har anført følgende, som om det var en sikker kendsgærning: „Denne indskrift i sten var anbragt på en ganske særegen måde. Den var nemlig hverken på en oprejst sten eller på en henlagt sten, derimod var den indhugget på den oven jorden værende overflade af en meget stor stenblok, som endnu ligger dybt nede“, tilföjer han: „Da indberetningen om sognet 1638 afgaves, var vistnok alt endnu i denne oprindelige stand, eftersom det hedder: ‘Ved Læborg kirkegård findes en stor sten med runebogstaver på både sider’. Stenen med indskriften er kort efter blevet sprængt fra den øvrige masse, da allerede O. Worm har den således, men den blev dog liggende ved kanten af den runde grube, som man den gang havde gravet om hin stenblok forgæves, i den tro at denne kunde bringes op“. At forstå ordene i indberetningen således, som Thorsen har gjort, er naturligvis aldeles urimeligt, da Worm få år efter denne indberetning gengav stenen netop således, som den senere forefandtes af Finn Magnusen, uden med et ord at tale om, at den for kort tid siden var bleven bortsprængt fra den store blok. En sådan begivenhed vilde han netop med hensyn til denne sten utvivlsomt både have erfaret og meddelt. Men Worm omtaler netop runestenen og stenen i bunden af gruben som to forskellige mindesmærker, hvad Finn Magnusen udtrykkelig har fremhævet som en indvending, der kunde göres mod hans egen formodning (se ovenfor).

hed, at de to stene aldeles ikke vil kunne passe sammen. Desuden måtte der, hvis runestenen virkelig i en forholdsvis sen tid var sprængt fra den större sten i gruben, nødvendigvis kunne påvises sikre synlige spor af denne sprængning; men sådanne spor findes aldeles ikke. De to rækker „aflang-firkantede huller“ på runestenens overflade — 12 pa langs over indskriftlinjen til höjre og 6 på tværs, strækkende sig fra stenens höjre side over dens ryg hen imod indskriftlinjen på venstre side (det sidste, længst til venstre, lige under

Gruben på Læborg mark med den store sten i bunden.

hammerskaftet) — kan nemlig slet ikke, som Finn Magnusen antog, være minder om den af ham formodede sprængning, men afgiver netop det stærkeste bevis imod hans antagelse. De fortæller nemlig klart og tydelig, at man i sin tid har forsøgt at kløve runestenen ved hjælp af de sædvanlige kilefordybninger, men at dette ikke er lykkedes på grund af stenens urene brud. At kløvningsforsøget ligger temmelig langt tilbage i tiden, fremgår deraf, at alle de nævnte huller både på langs og på tværs allerede i Worms tid fandtes i stenen og gengives på hans afbildning. Worm har også rigtig forstået deres betydning, idet han antager dem for indhuggede af en, der har forsøgt at kløve stenen, og han ud-

Læborg-stenen.

taler sin glæde over det mislykkede forsøg, hvorved det mærkelige mindesmærke blev reddet fra ødelæggelse[1]. Da Worm for øvrigt ikke meddeler noget som helst om dette kløvningsforsøg, tör man sikkert slutte, at det ligger en årrække forud for hans tid; ellers havde han uden tvivl kunnet give nærmere oplysning derom. Den overlast, som stenen ved den lejlighed har været udsat for, har vel også fremkaldt störste delen af de store afflisninger, som især på et enkelt sted, ved slutningen af første og begyndelsen af anden indskriftlinje, netop hvor kløvningshullerne også løber på tværs, har beskadiget indskriften.

Som vi foran har set, siger Worm udtrykkelig, at runestenen og den store stenblok i bunden af gruben, der må antages fra først af at være fremkommen ved den af ham omtalte udgravning, er to forskellige mindesmærker. Af alt, hvad jeg her har anført, synes det mig tillige med fuldkommen sikkerhed at fremgå, at runestenen ikke blot på Worms tid, men længe för har udgjort et selvstændigt mindesmærke, der ikke har stået i forbindelse med bundstenen. At den i nyere tid er bortsprængt fra denne, betragter jeg derfor som en ganske ugrundet formodning, der let kunde opstå hos den upraktiske Finn Magnusen, når han urigtig satte de i stenen anbragte kilefordybninger i forbindelse med den antagne sprængning, men som ikke senere burde være gentaget af den ene forfatter efter den anden.

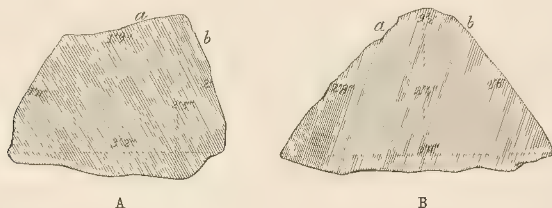
Kort tid efter Finn Magnusens undersøgelse blev både runestenen og den store sten i bunden af gruben fredlyste (1822) efter indstilling af kommissjonen for oldsagers opbevaring, og samtidig blev runestenen, for at den i fremtiden bedre kunde sikres mod overlast, flyttet til sin nuværende plads på Læborg kirkegård, da det på grund af störrelsen ikke lod sig göre at indmure den i kirken eller opstille den i våbenhuset. På kirkegården hviler den inden for den nordlige del af diget på et underlag af kampestene i liggende stilling, hvad der passer godt til dens form. Den minder nemlig ikke meget om vore sædvanlige runestene, men ligner mere en vældig stenligkiste, idet indskriftens to linjer er anbragte på hver sin side af stenens skarpe kant eller ryg. Dens rå og höjst uregelmæssige form ses af de to overfor stående tværsnit, af hvilke det første (A) er taget over R i begyndelsen af indskriften, det andet (B) ved den modsatte ende af stenen lige ud for toppen af hammeren. Dens stilling gjorde det nemlig umuligt at tage et nogenlunde pålideligt tværsnit over midten. Da et enkelt billede let vilde give en falsk forestilling om stenen, er de to indskriftsider foran gengivne hver på sin afbildning, dog således, at forbindelsen mellem bægge er antydet på den ene.

Både stenens form og måden, hvorpå indskriften er anbragt, kunde tale for, at stenen oprindelig slet ikke havde været rejst, men havde ligget ned som nu. Denne formodning, som jeg har fremsat i „Den såkaldte Jællingekredses runestene", s. 205, anser jeg dog ikke længer for holdbar, efter at jeg senere har haft lejlighed til at undersøge alle vore runestene, af hvilke særlig den större Gunderup-sten både ved sin form og ved indskriftens anbringelse på bægge sider af stenens ryg i mange henseender mindede mig om

[1] Foramina tam per rectum, quam transversum corporis lapidei excurrentia, cum recentiora appareant ipsis litteris, a quodam ei impressa credo qui molem hanc findere tentavit, structuræ ut accomodaret commodius. Singulari igitur fato ab interitu vindicatum est hoc monumentum (Monum. Dan. s. 441).

Læborg-stenen. Da ingen vil drage i tvivl, at Gunderup-stenen, hvad også dens indskrift udtrykkelig siger, har været rejst som andre runestene (se foran s. 8 ff.), vakte bekendtskabet med dette mindesmærke i höj grad mine betænkeligheder ved at anse Læborg-stenen for en enestående undtagelse blandt vore runestene. Der er dog den væsenlige forskel mellem Gunderup- og Læborg-stenen, at hin har et stort ubeskrevet stykke, hvorpå den kunde hvile i jorden, medens Læborg-stenen efter den nuværende form at dömme, hvis den har været rejst, må antages at have hvilet på et underlag af jord og andre stene (den kunde jo også tænkes støttet mod den höj, som uden tvivl har udgjort en del af hele det mindesmærke, hvortil den har hørt; sml. nedenfor). Der kan nemlig ingen tvivl være om, at den ende af stenen, hvor indskriften begynder, har hvilet på jorden, så fremt den har stået oprejst.

Heller ikke den måde, hvorpå Torshamrene er anbragte ved enden af de to indskriftlinjer, kan, så vidt jeg skönner, oplyse noget med hensyn til stenens oprindelige oprejste eller liggende stilling. Ti ganske vist vilde jeg snarest, når stenen tænkes rejst, have

A B

ventet, at hammeren ved enden af første linje havde vendt den modsatte vej med skaftet opad, da vi derved vilde få den stilling, i hvilken disse hamre hang, når de bares som amuletter; men på den anden side har runeristeren vel netop tænkt sig hammeren sat i forbindelse med indskriften og ligesom hængende ned fra denne, og i så fald bliver hammerens stilling jo netop korrekt i forhold til indskriften, der går fra venstre til höjre. Svarende hertil kunde hammeren ved slutningen af den anden linje enten anbringes på tilsvarende måde med skaftet vendt mod indskriften, eller, som tilfældet er, på tværs for runerne med skaftet opad.

Medens således hverken stenens nuværende form eller den måde, hvorpå indskriften og de to Torshamre er anbragte, med sikkerhed kan afgöre spörsmålet om Læborg-stenens oprindelige stilling, er der en anden omstændighed, hvorpå man tidligere ikke har haft opmærksomheden henvendt, men som er af stor vigtighed og efter min mening afgörende for besvarelsen af dette spörsmål. Som afbildningen viser, mangler den nederste halvdel af hovedstaven i den R-rune, hvormed indskriften begynder, så vel som störste delen af rammestregen under denne rune. Det er altså klart, at et stykke af stenens nederste del er bortslået på dette sted. Da runen imidlertid er fuldstændig ikke blot på Worms afbildning, men også, hvad der er vigtigere, på afbildningen i Antiqvar. Ann. IV, tav. II fig. 7, der sikkert

støtter sig til en af Finn Magnusen benyttet ældre tegning af Arendt fra 1815 (sml. nedenfor), formodede jeg, da jeg 1875 første gang så Læborg-stenen för mine egenlige runologiske rejser, at en lille flis med den manglende del af ᚱ og af rammestregen var bleven bortslået af stenens nederste del ved flytningen fra dens plads på kanten af gruben til kirkegården. Nogen tid efter blev det mig imidlertid klart, at *denne antagelse var urigtig*. På en i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv bevaret, overordenlig nöjagtig blyantstegning af Arendt fra 12. August 1811 — samme dag, da hans foran (s. 34) nævnte tegning af Bække-stenen blev udført — gengives indskriften således, at det manglende udfyldes ved punkter. Dette er tilfældet med nederste halvdel af hovedstaven i det første ᚱ, nederste del af de fem sidste runer ᛋᛁᚾᚠᛏ og den ødelagte del af hammerskaftet i samme linje, samt med de tre manglende runer ᚦᚢᚱ og nederste del af de to følgende (ᚢᛁ) i anden linje. Da stenen 1811 blev tegnet af Arendt, medens den endnu lå på kanten af gruben, var den altså i *ganske samme tilstand som nu*, og vi kan med sikkerhed sige, at det samme har været tilfældet, da tegningen til Worm blev udført. Det stykke af stenen, hvorpå nederste del af det første ᚱ har stået, er altså bortslået længe för stenens flytning til kirkegården, og der kan vel næppe være tvivl om, at det er sket samtidig med det kløvningsforsøg, hvorved også det större stykke foroven på stenen med de manglende runer foran ᚢᛁ må formodes at være bortsprængt. Men i så fald må vi antage, at det ikke er en lille flis, der ved den lejlighed er sprængt af stenens fod, men et större ubeskrevet stykke foran indskriften, hvorpå stenen har hvilet. Jeg nærer derfor ikke længer tvivl om, at *Læborg-stenen oprindelig har været rejst* ligesom vore andre runestene, der i form mere eller mindre ligner den (Gunderup-stenen I, Vedelspang-stenen I, Århus-stenen II, Tirsted-stenen).

At Læborg-stenens *oprindelige plads* har været netop på det sted, hvor den lå både i Worms tid og ved Finn Magnusens undersøgelse, anser jeg for utvivlsomt. Utroligt vilde det jo nemlig være, at nogen skulde være falden på at lade den slæbe fra det sted, hvor den var rejst, hen til gruben på Læborg mark, hvor man med den höjeste grad af sandsynlighed tör forudsætte, at den må have ligget, den gang den blev taget i brug til indskriftsten, eftersom det, som foran bemærket, er den samme ellers sjælden forekommende stenart, som vi også finder i bundstenen og den anden anselige sten på grubens kant. Derimod er det naturligvis umuligt at afgöre, om den store sten i gruben den gang er bleven sprængt, for at en del af den kunde benyttes til runestenen, eller om denne og andre store stene af samme masse allerede i oldtiden har ligget frie ved siden af grubestenen.

Uagtet den del af stenen, hvor indskriften er indhugget, er fuldkommen rå og overordenlig ujævn, viser alle runer sig meget klart og bestemt; ligesom på Bække-stenen er de nemlig dybt og kraftig huggede og meget anselige, 8" höje i gennemsnit i den første linje (enkelte större, det første ᚱ $8^1/_2$", ᚱ i *runaʀ* endogså 9"), i den anden voksende fra $7^1/_2$ til 8" (de tre sidste runer i *sina*).

Indskriften begynder med linjen på venstre side af stenens ryg og løber ligesom på Bække-stenen bustrofedon. Som allerede bemærket, er et stykke bortslået af stenen ved begyndelsen af indskriften, hvorved nederste halvdel af hovedstaven i ʀ-runen er gået tabt tillige med störste delen af rammestregen under denne rune. Derimod er rammestregen over ʀ, som er overset på tidligere afbildninger, bevaret, men træder temmelig svagt frem undtagen ved dens begyndelse, der udgår lige fra toppen i ʀ. Efter tufi og det følgende hiau, i hvilket ᛡ-runens bistave skærer hinanden lidt uden for (på venstre side af) hovedstaven, findes tre tydelige punkter, men kun to efter runaʀ. I dette ord når både hoved- og bistaven i ᚢ-runen helt op til rammestregen, hvor de dog ikke løber fuldstændig sammen. I de tre foregående u-runer træffer bistaven derimod hovedstaven et stykke neden for dennes top (dette gælder især ᚢ i hiau). Mellem de to sidste ord i denne linje, der står tæt ved hinanden, bruges slet ingen skilletegn. En större afskalning, der, som tidligere bemærket, må antages at være fremkommen ved det gamle kløvningsforsøg, hvorom de langagtige kilefordybninger vidner, har beskadiget runerne i disse ord med undtagelse af den første (ᚦ), således at deres nederste del med tilhørende rammestreg er bortfliset. Afskalningens störrelse tiltager, eftersom runerne fjærner sig fra ᚦ; af de to sidste er derfor kun toppene med störste delen af de tilhørende bistave, der dog træder lidt svagere frem end den øvrige del af indskriften, lævnede. Tvivl om læsningen kan der dog ikke være på noget sted, da kun hovedstavenes nederste del er helt forsvunden, hvorimod alle bistavene næsten fuldstændig er bevarede. Bistavenes stilling i de to ᛅ-runer ($4^1/_2$" fra toppen af hovedstaven i den første, 4" i den sidste) viser også, at runerne i slutningen af indskriften oprindelig har haft væsenlig samme störrelse som i de foregående ord.

Ved enden af denne linje, men på grund af stenens form ikke netop i samme plan, men lidt oppe på kanten, findes en figur, der tydelig forestiller en hammer, af hvilken de samme afskalninger, der har beskadiget runerne i slutningen af linjen, også har borttaget störste delen af skaftet. Heldigvis kan vi dog med fuldkommen sikkerhed slutte os til formen af hele hammeren ved hjælp af den anden fuldstændig bevarede hammer, der findes ved slutningen af indskriftlinjen på stenens anden kant[1]. Tænker vi os derfor hammerskaftet forlænget i samme störrelse som på den anden hammer, er det klart, at der ikke har været plads til nogen rune efter ᛏ, hvoraf der heller ikke findes noget som helst spor, uagtet toppene sikkert vilde være kendelige (i det mindste af den første). Da vi desuden netop må vente at finde den kortere form af forholdsordet (aft) i denne indskrift, tör vi også heraf slutte, at der ikke har fulgt nogen rune efter ᛏ. Derimod fortsættes rammestregen et længere stykke ud over toppen af dette ᛏ og ender ud for midten af hammerens hoved, måske for ligesom at antyde, at denne hører med som væsenlig bestanddel af selve ind-

[1] At Worms afbildning har både runerne i slutningen af første linje og hammeren derefter — den sidste i en temmelig uheldig form — fuldstændig bevarede, vil ingen, der kender disse afbildninger, bruge som bevis for, at afflisningerne på dette sted er yngre end Worms tid. Tvært imod vil man, da der på hans afbildning ikke findes mindste antydning af de runer, der har stået foran ᚢᛁ i begyndelsen af næste linje, og hvis ødelæggelse nødvendigvis må skyldes de samme afflisninger, af denne afbildning kunne slutte, at indskriften den gang i alt væsenligt har været i ganske samme tilstand som nu.

skriften. Noget lignende finder vi dog ikke ved slutningen af anden linje; men her har hammeren jo en anden stilling.

De nysnævnte större afskalninger træffer stærkest indskriften i begyndelsen af linjen på stenens anden kant, hvor de første runer i navnet intet som helst sikkert spor har efterladt, hvorimod den øverste del (godt 4") af de to sidste (ᚢᛁ) endnu er tydelig, medens deres nederste del tillige med rammestregen er helt forsvunden, og i ᚢ-runen er også hovedstaven noget uklar i den bevarede nederste del. Den lævnede del af disse to runer viser os altså, at vi har et kvindenavn på -ᚢᛁ, af hvilke især de svenske runestene fremviser så mange. Hvorledes navnet skal udfyldes på Læborg-stenen, kan dog næppe være tvivlsomt. Da nemlig Ravnunge-Tove, som ifølge indskriften på den samtidige Bække-sten var med til at opkaste en höj efter Tyre, på Læborg-stenen optræder alene som runerister efter en kvinde, hvis navn har endt på -ui, må det vistnok betegnes som en til vished grænsende sandsynlighed, at navnet på Læborg-stenen skal udfyldes [þur]ui, især da der foran -ui netop er plads til de tre runer þur, når det symmetriske forhold mellem bægge indskriftlinjer skulde bevares. At Ravnunge-Tove også er bleven betragtet som den vigtigste af de tre mænd, der opkastede Tyres höj, tör man slutte deraf, at han nævnes først på Bække-stenen. Det er vistnok Arendt, som — netop på grund af Bække-stenens indskrift — først har fremsat den formodning, at der også på Læborg-stenen skulde læses [þur]ui, således som det fremgår af hans tegninger af de to stene fra 1811 og af hans samtidige notits med læsningen af indskrifterne. Men når Finn Magnusen siger, at „Arendt tror at have set spor til det fulde navn þurui" på Læborg-stenen (Antiqvar. Ann. IV, s. 120 f.), beror det sikkert på en misforståelse af en blyantstegning af Læborg-stenen fra November 1815, som Arendt havde efterladt i Bække sammen med tegningen af Bække-stenen (smst. s. 119). På den foran omtalte ældre tegning af Læborg-stenen fra 1811 har han nemlig nöjagtig betegnet den store afskalning foran ᚢᛁ, og i afskalningen har han netop ved punkter antydet det manglende ᚦᚢᚱ, ligesom han på samme tegning har udfyldt den manglende del af hammerskaftet på stenens top o. s. v. Hvis Arendt virkelig havde fundet sikre spor af ᚦᚢᚱ, vilde han ikke blot tydelig have vist dette på sin tegning; men disse spor måtte endnu findes, da tegningen sætter det uden for al tvivl, at indskriften den gang var i ganske samme tilstand som nu. Hvad der måske af en uøvet undersøger kunde forveksles med spor af runer foran ᚢᛁ, er med en enkelt undtagelse, som vi straks skal omtale, kun forskellige ved afskalningerne fremkaldte ridser i stenen, der har en ganske anden karakter end de huggede linjer. Kun et par mindre, svagt fremtrædende fordybninger, der findes $4^1/_4$" foran ᚢ, lidt neden for det sted, hvortil også rammestregen over ordet endnu tydelig kan følges (5" fra toppen af ᚢ), er så regelmæssige i deres hele form og gör et så bestemt indtryk af at være huggede, at jeg straks ved min første undersøgelse trode her at finde en sikker lævning af øverste del af hoved- og bistaven i et ᚱ. Efter de til mange forskellige tider gentagne ombyggelige undersøgelser nærer jeg ingen tvivl om, at de små fordybninger på det nævnte sted foran ᚢᛁ virkelig er svage lævninger af øverste del af hoved- og bistaven af en rune, som efter sin form og ifølge hele sammenhængen utvivlsomt må være toppen af et ᚱ, således som det er

antydet på min afbildning. Derimod har de store afskalninger fuldstændig ødelagt både runer og rammestreg på den del af stenen, som ligger 5" oven for ᚢ, så at der ikke mere findes noget som helst spor af runer foran den omtalte lille R-top.

Efter ᚢᛁ findes tre tydelige punkter. De to sidste ord i linjen (trutnik sina) med de to punkter imellem, af hvilke det nederste på grund af udflisning løber sammen med ᚠ-staven, står meget skarpt og klart, og den sidste rune i sina er tillige brugt som forbindelseslinje mellem rammestregerne, der ikke går ud over den. At der ingen skilletegn findes mellem þasi og aft i slutningen af første linje, og at der i samme linje kun bruges to punkter efter runaʀ ligesom efter trutnik i anden linje, men tre på de øvrige steder, skyldes naturligvis udelukkende hensyn til pladsen (på de tidligere offenliggjorte afbildninger findes foruden andre unöjagtigheder forskellige fejl i gengivelsen af skilletegnene).

Fra foden af ᛅ-runen sidst i anden linje løber en udflisning hen til hammeren og begrænses af hammerhovedets øverste linje til höjre, som derved er bleven noget uklar; men for øvrigt er denne hammer aldeles uskadt og står overordenlig skarpt og tydelig. Den er, som afbildningen viser, anbragt tværs for indskriftlinjen, med skaftet opad, når vi går ud fra runernes stilling. Dens længde fra enden af skaftet ud til spidsen af hovedet er 9" (idet skaftet når 1" oven for ᛅ-runen); selve skaftet er $6^1/_2$" langt, hovedet $2^1/_2$"; skaftets bredde er $1^1/_2$", hovedets 6". Nöjagtig samme form må den hammer, der i en anden stilling (vendt udefter, med skaftet nærmest ved indskriften) er anbragt ved enden af første linje, antages at have haft. Kun har skaftet været en smule bredere (omtrent 2") og selve hovedet fra spidsen til begyndelsen af skaftet en smule længere (omtrent 3"), hvorimod dets bredde er den samme i bægge (6"). Vi må da også antage, at skaftet oprindelig har haft samme længde som på den anden; den bevarede del af skaftet er 3" på venstre, $2^1/_2$" på höjre side; den øvrige del er bortfliset, men i flisningen følges endnu tydelig linjen til venstre lige ned til kløvningshullet. Jeg tilföjer endnu, at denne hammer på afbildningen s. 41 har måttet gengives noget forkortet på grund af dens stilling i forhold til indskriften.

Flere år efter at ovenstående tekst var skreven og de tilhørende afbildninger udførte, er det ved et ganske uventet fund blevet bekræftet, at navnet på Læborg-stenen virkelig er þurui. Da et stykke af det sydlige kirkegårdsdige om Læborg kirke i året 1888 blev nedtaget og omsat, opdagede den husmand, som var beskæftiget med dette arbejde, mellem stenene midt i diget et brudstykke af en runesten, der vakte hans opmærksomhed, og som han derfor omhyggelig bevarede. Det viste sig senere, at dette stykke, der 1' $7^1/_4$" langt, indtil 8" bredt og indtil 4" tykt, var sprængt af den store runesten netop på det sted, hvor navnet har stået, idet det passer nöje sammen med stenen lige foran nederste del af ⁝ᛏ og indeholder den manglende nederste del af de to runer ᚢᛁ. Derimod er större fliser afslåede ved brudstykkets øverste del både til höjre og til venstre (hen imod hammeren).

Omstående afbildning, hvortil tegningen blev udført ved min undersøgelse 1892, da jeg fandt brudstykket henlagt på våbenhusets loft, viser hele stenens øverste del med

brudstykket løst pålagt. Medens stenens to indskriftflader foran er gengivne hver på sin afbildning, har jeg på den sidste ladet stenens form gengive i plan for tydelig at vise forholdet mellem bægge indskriftlinjer så vel som hammerens stilling og form.

Den første rune på brudstykket er nederste del ($5^1/_4$") af ᚦ med hele bistaven og enden af den underste rammestreg; derimod er hovedstavens øverste del (2") så vel som rammestregen over runen forsvunden. Efter ᚦ følger nederste del af ᚢ-runens hoved- og bistav (den første 5", den anden $5^1/_4$"); bistaven har kun en meget svag, næsten umærkelig krumning. Derpå ses nederste del ($4^3/_8$") af R-runens hovedstav og et mindre stykke (3") af

Læborg-stenens øverste del med det sidst fundne brudstykke.

dens bistav. Det viser sig nu også, at forlængelsen af disse stave vil træffe den øverste rammestreg nöjagtig på det sted, hvor jeg tidligere har ment med sikkerhed at finde spor af en R-runes top. Der har her stået et R af samme form som i det følgende trutnik. De tre følgende rette stave på brudstykket (omtrent $2^1/_4$" höje) er nederste del af runerne ᚢᛁ, hvis större øverste del endnu findes på stenen.

Jeg tilföjer endnu, at alle stave på brudstykket står lige så tydelige som de tydeligste runer på stenen selv, så at navnet ᚦᚢRᚢᛁ ikke længer kan give mindste grund til tvivl.

En mærkelighed ved det nævnte brudstykke, som slog mig, straks da det blev lagt på stenen, må endnu fremhæves. Det viste sig nemlig, at brudstykket næsten dækkede de to kløvningshuller til höjre for hammeren, idet bægge disse huller ligger lige under det sted, hvor ᚦ har stået. Dette vilde naturligvis ikke mere være tydeligt, hvis brudstykket

atter sammenföjedes med stenen, hvad der derfor kunde vække nogen betænkelighed, skönt det lille stykke ellers vilde være bedst bevaret ved at forenes med den store sten. Kilefordybningerne er altså yngre end bortsprængningen af det nævnte stykke af stenen. Der kan dog næppe være tvivl om, hvorledes dette forhold skal forklares. Da Worm gengiver stenen med alle kløvningshuller, men ikke har kendt det nys fundne brudstykke, må man i en tid, der ligger forud for Worms kendskab til Læborg-stenen, have forsøgt at kløve denne, hvad kilefordybningerne, som foran bemærket, tilstrækkelig vidner om. Det første kløvningsforsøg foretoges imidlertid uden hjælp af kilefordybninger, og herved blev det senest fundne brudstykke af stenen og vel også dens nederste del afslået; men da det viste sig, at stenen var vanskelig at kløve på den måde, borede man de mange kløvningshuller, deriblandt også to i den fordybning, der var fremkommen, efter at det mindre stykke var bortsprængt. Heller ikke således lykkedes det dog at skille den mægtige blok på grund af dens urene brud, hvorfor man efter at have boret hullerne på dens höjre side opgav det mislykkede forsøg på at få den kløvet (på dens venstre side findes ingen kilefordybninger). Derved reddedes stenen fra fuldstændig ødelæggelse, og ved et mærkeligt tilfælde kom også det mindre stykke, der først var sprængt af og fjærnet fra stenen, efter — vi tör vel sige mindst tre - - århundreders forløb atter for dagen, så at indskriften nu i alt væsenligt kan kaldes fuldstændig. Det i Læborg kirkegårdsdige fundne brudstykke viser, at forsøget på at kløve den store runesten er sket, da man havde brug for stene til gærdet om kirkegården. Hertil benyttede man altså de mindre stykker, som det var lykkedes at sprænge af stenen, medens man måtte opgive at anvende hele stenen på den måde. Uden tvivl er derfor også den nederste manglende ende af Læborg-stenen bleven anbragt i kirkegårdsdiget samtidig med det nylig genfundne stykke. Der er således håb om, at også denne del af stenen en gang kan komme for dagen.

Indskriften lyder altså:

rhafnukatufi ⁝ hiau ⁝ runaʀ : þasi aft
þurui ⁝ trutnik : sina

hiau oldnord *hjó*, her uden tvivl udtalt væsenlig på samme måde (sml. *hio* jyske lov III, 34). Det lange *o* har vist ligesom det lange *a* i visse tilfælde i udtalen nærmet sig til det lange *å*, hvorfor bægge lyd i runeindskrifterne undertiden udtrykkes ved ᚭᚢ (sml. Die runenschrift s. 327 f. med bemærkningerne I, s. 14 om ᚦᚭᚢᚱᚢᛁ på den större Jællinge-sten og I, s. 66 not. 1 om uþinkaur og uþinkars).

I olddansk sprogform gengiver jeg da indskriften således:

(H)rafnunga-Tófi hió rúnaʀ þássi (þæssi?) æft Þyrwi, dróttning sína.

Betydningen af denne i sig selv så simple indskrift er imidlertid ingenlunde så klar, som det ved første öjekast kunde synes, og som man i reglen har antaget. Uden be-

tænkning har nemlig Finn Magnusen og alle efter ham ment at kunne oversætte indskriften således: „Ravnunge-Tove huggede disse runer efter Tyre, sin dronning“.

At den Tyre, til hvis minde Tove huggede runerne på Læborg-stenen, er den samme, efter hvem Tove ifølge Bække-stenen opkastede en höj sammen med Funden og Gnyble, er naturligvis hævet over al tvivl. Bægge mindesmærker er nemlig samtidige og hører hjemme i samme egn, og de skyldes bægge helt eller delvis samme mand med det karakteristiske navn Ravnunge-Tove (til forskel fra de mange andre Tover, som på den tid fandtes i Danmark, hvor dette navn, som runeindskrifterne viser, hørte til de alleralmindeligste). At der på Læborg stenen skrives rhafnukatufi, medens Bække-stenen har rafnuka : tufi (uden h og med skilletegn mellem de to led i sammensætningen), kan ikke vække nogen betænkelighed (se bemærkningen under Bække-stenen foran s. 36 og sml. hiþabu på Århus-stenen I ved siden af haiþa × bu, hiþa : bu på Hedeby- og Danevirke-stenen o. s. v., I, s. 123). Hvis vi, hvad indskriften berettiger os til, går ud fra, at Tove selv har hugget runerne på Læborg-stenen, må Bække-stenens indskrift snarest skyldes en anden runerister (mulig Funden eller Gnyble), da det næppe kan antages, at Tove vilde have skrevet sit navn forskelligt i bægge indskrifter, skönt dette ikke i og for sig tör kaldes umuligt, og da der også i andre henseender viser sig forskelligheder i enkeltheder i de to indskrifter.

Når man med Finn Magnusen oversætter Læborg-stenens indskrift: „Ravnunge-Tove huggede disse runer efter Tyre, sin dronning“, ligger det naturligvis snublende nær også med ham ved „dronning Tyre“ at tænke på Tyre Danebod, så meget mere som indskrifterne ifølge deres hele karakter netop må tilhøre den tid. Bække- og Læborg-stenen vilde da blive historiske runemindesmærker af samme art og fra samme tid som den mindre Jællinge-sten, og vi vilde således få en hel kreds af runestene knyttede til egnen om Jællinge og til minde om Gorm og Tyre.

Finn Magnusen selv har dog ingenlunde været blind for flere af de vanskeligheder, som herved vilde møde os, og han udtaler sig i det hele med priselig varsomhed. Som forklaring af, at Læborg-stenen fandtes så langt fra Tyres grav i Jællinge, nævner han først den mulighed, „at den blot var bestemt for en mindehöj, uden at være nogen egenlig gravsten“. Derpå tilföjer han som en ny formodning: „Endelig kan man gætte, at Tyre først er bleven begravet her, men at hendes legeme siden er flyttet til Jællinge“. Til sidst vover han dog som sikkert kun at udtale følgende: „I al fald er Læborg-stenen oprejst eller udhugget for en dronning, rimeligvis i den hedenske tid, og er således et af vore mærkeligste runeminder“ (Antiqvar. Ann. IV, s. 122).

Så forsigtig som Finn Magnusen har ingen af de forskere været, der senere har sluttet sig til hans formodning, at Bække- og Læborg-stenens Tyre er dronning Tyre Danebod. De har tvært imod ment ved hjælp af indskrifterne på de to stene at kunne föje nye kendsgærninger til de sparsomme, for en stor del urigtige eller unöjagtige efterretninger, som krønikerne meddeler om hin tid[1]. Dette er så meget uheldigere, som end-

[1] I Jællingeværket (Kongehøiene i Jellinge, udg. af det kgl. nordiske Oldskriftselskab, Kbh. 1875) udtaler Kornerup i anledning af indskriften på Bække-stenen: „Denne mærkelige indskrift meddeler os altså navnene på de tre

også det, der efter Finn Magnusens mening alene med sikkerhed fremgår af Læborg-stenens indskrift, nemlig at den er „oprejst eller udhugget for en dronning“, ved nærmere prøvelse vil vise sig uholdbart. Mod denne tolkning af indskriften og mod de derpå af senere forskere byggede historiske slutninger har jeg allerede for mange år siden rejst indsigelse i „Den såkaldte Jællingekredses runestene“ i Opuscula philologica ad I. N. Madvigium, 1876, s. 206 ff., en indsigelse, som yderligere er bleven bestyrket ved min senere indgående beskæftigelse med vore runemindesmærker.

At ordet trutnik ɔ: *dróttning* i slutningen af indskriften på Læborg-stenen også den gang kunde betegne „dronning“ i ordets nuværende betydning, vil jeg naturligvis ikke nægte, skönt Gorm på den mindre Jællinge-sten ikke kalder Tyre *dróttning*, men *konu sína*. Men ved siden deraf havde *dróttning* tillige en anden, almindeligere betydning, der tidlig blev opgivet, nemlig husets „herskerinde“ i forhold til hendes tyende (husets „frue“), ligesom det tilsvarende hankönsord *dróttinn* betegnede „herren“ (i huset) i forhold til hans tjænere. I denne betydning forekommer *dróttinn* oftere på vore runestene; således hedder det på Glavendrup-stenen: ala sunIR karþu kubl þausi aft faþur sin auk hąns kuna auft uar sin; in suti raist runaR þasi aft trutin sin ɔ: „Alles sönner gjorde dette mindesmærke efter deres fader og hans kone efter sin ægtefælle; men Sote ristede disse runer efter sin herre“; Askel har rejst Hällestad-stenen I ifti[R] tuka kurms sun saR hulan trutin, „efter sin hulde herre Toke Gormssön“, og Asser har rejst Års-stenen aft ual tuka trutin sin, „efter sin herre Val-Toke“. Der er ingen tvivl om, at Sote, hvis han på Glavendrup-stenen havde ristet runerne efter Alles hustru i steden for efter Alle, vilde have skrevet aft trutnik sina ganske som på Læborg-stenen, hvad næppe nogen vilde være falden på at oversætte „efter sin dronning“ i steden for „efter sin herskerinde (frue)“. Dette er nemlig den gamle og oprindelige betydning af *dróttning*, som endnu kan påvises enkelte steder i oldsproget, således i Grágás, Vígslóði c. 102 (Konungsbók I, s. 178 ed. Finsen = AM c. 47, II, s. 86): þræll sá er vegr at dróttne sínom eða at dróttningo eða bǫrn þeira, „den træl, som dræber sin herre eller sin herskerinde (frue) eller deres börn“; sml. smst. c. 110 (I, s. 188 = AM c. 111, II, s. 161): þar er þræll verðr skógarmaðr um víg

mænd, som have bygget dronning Tyras höj i Jællinge, og vi må efter det foregående formode, at höjen, der her er tale om, ikke kan være nogen anden end den store søndre höj, hvilken Gorm lod rejse som en mindehöj for sin hustru. Upåtvivlelig have disse mænd — hvad runestenen i Læborg synes at hentyde på [der sigtes herved til de to „Torshamre“, der er indhuggede på denne sten] — været hedninge. Det har været dem, der på kong Gorms befaling have ledet hint store arbejde, som til visse krævede mange menneskers forenede anstrængelser. Som formænd have de følt en berettiget stolthed, så at de mente at burde underrette efterverdenen om denne stordåd ved en runesten rejst i deres hjemstavn“ (s. 31). Disse betragtninger udføres videre i anledning af Læborg-stenens indskrift: „Vi møde altså atter her Rafnunga Tovis navn og se, at det ikke var ham nok at have været en af hovedlederne ved opførelsen af dronningens höj i Jællinge, men at han også i sin hjemstavn som en af hendes tro mænd, måske en af dem, der vare med hende ved arbejdet på Danevirke, har villet sætte hende et mindesmærke, en æresstøtte. Vi tör af disse gentagne nævnelser af Rafnunga navnet i forbindelse med dronningens vistnok formode, at denne slægt både har været anset og nöje knyttet til kongehuset. Dronning Tyra var så elsket af folket, at det var en naturlig trang for dem, der havde stået i hendes tjæneste, at ville göre deres til at bevare hendes navn til efterverdenen“ (s. 32).

Det er, som man ser, et helt lille stykke Danmarkshistorie fra en tid, hvor vi ellers kender så lidt til de historiske begivenheder, og så smukt fortalt, at det gör mig dobbelt ondt at måtte erklære det hele for lutter fantasi.

dróttins síns eða dróttningar, „når en træl bliver fredløs for drab på sin herre eller herskerinde“. Ligeledes finder vi i oversættelser fra Latin *domina* gengivet med *dróttning*, f. eks. i Gammel norsk homiliebog ed. C. R. Unger (Christ. 1864), s. 50: þvi at ond scal vera drotning oc styra holde, en holdet ambott oc lyða drotningo sinni — „nam anima domina debet esse et imperare carni, et caro famula et obedire dominæ suæ“.

Jeg vover da at påstå, at udtrykket *dróttning sína* på Læborg-stenen ikke blot kan, men nødvendigvis må opfattes på samme måde som Glavendrup-stenens og andre indskrifters *dróttin sínn* og altså skal oversættes „sin herskerinde (frue)“, ikke „sin dronning“. Ikke engang, hvis indskriften havde endt med ordene *þyrwi dróttning* uden tilföjet *sína*, vilde dette, således som jeg antog i afhandlingen om Jællingekredsens runestene, retfærdiggöre oversættelsen „dronning“. Ravnkilde-stenens indskrift, som jeg først senere blev bekendt med, lyder nemlig: asur lathirþiʀ . . . . rais(t) runaʀ þasi at k(?)riuþ trunik, „Asser godsbestyrer . . . . ristede disse runer efter herskerinden (sin godsfrue) Gryd (?)“. Denne indskrift styrker således i höj grad min opfattelse af indskriften på Læborg-stenen, der altså slet ikke nævner en dronning Tyre, men blot siger, at Ravnunge-Tove ristede runerne til minde om sin herskerinde (frue) Tyre.

Dette udelukker jo imidlertid ikke, at husfruen Tyre (Toves „herskerinde“) tillige kunde være landets dronning og følgelig den samme som Tyre Danebod. Indre grunde gör dog en sådan formodning i allerhöjeste grad usandsynlig. Hvis den Tyre, til hvis minde Ravnunge-Tove huggede runerne på Læborg-stenen, og hvis höj han ifølge Bække-stenen havde været med til at rejse, virkelig var Danmarks folkekære dronning, havde Tove sikkert i indskriften på Læborg-stenen fundet et udtryk herfor. Så fremt *dróttning* den gang blev almindelig brugt også i betydning „dronning“, vilde han jo have undgået al misforståelse ved i steden for *dróttning sína* at hugge *dróttning Danmarkaʀ* eller *Gorms* eller blot *konu Gorms (konungs)*. Det havde også, skulde man synes, ligget mindst lige så nær for Tove som for kong Gorm i indskriften at mindes hendes stolte tilnavn *Danmarkaʀ bót*.

Höjst mærkeligt forekommer det mig endvidere, at de tre mænd, der havde ledet arbejdet ved opførelsen af dronning Tyres höj i Jællinge, skulde være faldne på at forevige mindet herom ved at oprejse en runesten i flere miles afstand fra höjen og med en indskrift, som nødvendig måtte give anledning til misforståelse. Ti rigtignok vil C. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv I (1878), s. 108 not. göre gældende, at der på Bække-stenen burde have stået: „de gjorde denne höj efter Tyre“, så fremt stenen virkelig var rejst på det sted, hvor Tyre lå begravet, men at derimod udtrykket „de gjorde Tyres höj“ „netop kun passer på det tilfælde, at denne „Tyres höj“ var et af alle velkendt, snarest andensteds liggende mindesmærke, som man kun behøvede at nævne, for at enhver læser skulde vide, hvad der var tale om, særlig hvilken Tyre der sigtedes til“. Denne udtalelse grunder sig dog kun på ukendskab til betydningen af runeindskrifternes sprog: Bække-stenens „de gjorde Tyres höj“ har nemlig ganske samme betydning som „de gjorde denne höj efter Tyre“, ligesom Hune-stenens „Hove, Torkel, Torbjörn satte deres fader Runulvs sten“ er ensbetydende med „de satte denne sten efter deres fader Runulv“.

Og endelig: på den mindre Jællinge-sten siger kong Gorm, at han („Gorm konge") „gjorde dette mindesmærke (höjen med tilhørende runesten) efter sin kone Tyre, Danmarks bod". Vilde det da ikke være forunderligt og for kongen höjst stødende, at de tre mænd, som han havde benyttet ved udførelsen af dette arbejde, nogle mil fra Jællinge (i deres hjemstavn?) rejste en sten med underretning om, at de havde gjort Tyres höj? Mindre vægt lægger jeg på, at kong Gorms mindesten efter Tyre må kaldes ret uanselig i sammenligning med de to stene, som Ravnunge-Tove benyttede.

Der er da heller intet, som kan støtte den antagelse, at Bække- og Læborg-stenen slutter sig til Jællinge-monumentet, uden navnet Tyre, som findes på dem bægge. Men dette navn var netop, som runemindesmærkerne viser, meget almindeligt i Danmark på den tid, idet det også kendes fra et par andre af vore ældste og anseligste, langt fra hinanden og fra Jællinge fjærnede runestene. Skivum-stenen i Ars herred er rejst af Tyre og hendes sönner efter deres mand og fader Gisl, „den bedste og første jorddrot i Danmark", og den i flere henseender dunkle Sæddinge-sten på Låland er rejst af Tyre efter hendes ægtemand, der stammede fra Sverig.

En ædruelig kritik må derfor efter min mening blive stående ved den antagelse, at Tyre Danebod kun nævnes på Jællinge-stenene, men at det er andre kvinder af samme navn, vi finder omtalte ikke blot på Skivum- og Sæddinge-, men også på Bække- og Læborg-stenen. De to sidstnævnte stenes Tyre har ligesom hendes vistnok samtidige navnesøster på Skivum-stenen og den noget yngre på Sæddinge-stenen og ligesom Glavendrup- og Tryggevælde-stenens Ragnhild været en fornem og mægtig kvinde. Ved hendes død opkastede tre af hendes mest ansete mænd, der vel har stået i et lignende forhold til hende som Ravnkilde-stenens godsbestyrer Asser til sin frue, höjen over hende og rejste runestenen til minde derom, og den ene af disse mænd — sikkert den fornemste — ristede desuden runerne på Læborg-stenen. Indskrifterne på bægge stene bliver således letforståelige, idet de udfylder og forklarer hinanden. Når Bække-stenen siger, at „Ravnunge-Tove og Funden og Gnyble gjorde Tyres höj", og når Ravnunge-Tove på Læborg-stenen kalder Tyre „sin herskerinde (frue)", er det jo klart, at hun har stået i samme forhold også til Funden og Gnyble. Ligesom på Læborg-stenen hedder det også på Ravnkilde-stenen, at „Asser godsbestyrer ristede runerne efter sin frue"; derimod siges det ikke, hvem der opkastede höjen. Til mindesmærket i Ravnkilde har der derfor måske hørt endnu en runesten med en indskrift, der svarede til Bække-stenens. Langt snarere end at anse Bække- og Læborg-stenens Tyre for Tyre Danebod kunde man fristes til at antage hende for den samme som den Tyre, der ifølge Skivum-stenen var enke efter „Danmarks mægtigste jorddrot". Hendes ejendomme måtte da have strakt sig ned også til egnen om Læborg, hvor hun var død og begravet. Mindesmærkernes tid vilde ikke stride herimod, og det vilde stemme fortræffelig med Gisls tilnavn hin huþski, hvis dette, hvad der dog er meget usikkert, er afledet af stedsnavnet *Høde* og altså skal læses *hinn høðski* (se foran s. 31).

Da Læborg-stenen ikke har været flyttet fra sin oprindelige plads, för end den førtes til Læborg kirkegård, må Tyres anselige mindesmærke (höjen med de to runestene og mulig

desuden en stenkreds, som forbandt det hele) have stået på det sted på Læborg mark, hvor runestenen lå. I tidens løb forfaldt det stolte mindesmærke, höjen jævnedes og forsvandt, og den mægtige sten, på hvilken Tove havde hugget sine runer, styrtede om. Da man senere (uden tvivl i slutningen af det 16. eller begyndelsen af det 17. årh.) fik brug for store stene til digerne omkring kirkegårdene i Læborg og det nærliggende Bække, førtes den mindre runesten til Bække, medens man på stedet forsøgte at kløve den anden större og tungere til brug ved diget i Læborg. Heldigvis lykkedes dette dog kun i ringe grad, så at största delen af stenen blev liggende på sin oprindelige plads, og kun et par mindre stykker, som man havde fået kløvet af den, blev indsatte i diget. Derimod kan hele den stenkreds, som vist oprindelig har hørt med til mindesmærket, være brugt til digerne.

Som et kuriosum bemærker jeg endnu, at den gængse forklaring af ordet trutnik *dróttning* i indskriften på Læborg-stenen som 'dronning' har givet sig et udtryk der i egnen. Da jeg 1875 første gang besøgte gruben med den store sten, blev denne af en karl fra Læborg påvist mig under navnet „e dronninghol“ ('dronninghullet'), og at dette navn nu er almindeligt, erfarede jeg på mine senere undersøgelsesrejser: 1882 kaldte skolelæreren i Læborg gruben „dronningens hul“. At navnet er meget ungt, er dog uden for al tvivl. Det er sikkert opstået, da gruben efter Finn Magnusens undersøgelse 1821 blev fredet. Man har den gang fået at vide, at Læborg-stenens indskrift handlede om en „dronning“, og har så døbt gruben, på hvis rand den lå, med navnet „dronninghullet“. Det næste skridt er, at der danner sig et sagn om dronningen, som ligger begravet i hullet (under den store sten i bunden af gruben?). Således har mange sagn i fordums tid dannet sig om runestene, og således kan de altså opstå også i vore dage (sml. I, s. 46 og s. 63 ff.).

7. HORNE-STENEN

Horne sogn, Øster Horne herred, Ribe amt

(undersøgt d. 28. August 1878 og d. 25. Juli 1892).

I den indberetning, som sognepræsten til Torstrup og Horne Matthias Johannis 1639 skrev til Ole Worm, hedder det: „Herforuden findis i Horne kirchegaardz muer en steen med nogle runebogstaffuer paa, huilche nesten er wkiendelige, saa de iche kand schriffuis“[1]. I Monum. Dan. s. 325 meddelte Worm dog en beskrivelse og afbildning af stenen, der viser sig kun at være et brudstykke, som den gang var i ganske samme tilstand som nu. Horne-stenen hørte til de runestene, der 1652 forlangtes indsendte til København, hvilket dog ikke skete, idet den vedblev at have sin plads i den østlige side af kirkegårdsdiget i Horne lige til året 1872, da frøken Ingeborg Rosenörn til hovedgården Nörholm (Torstrup sogn, Øster Horne herred), under hvilken Horne kirke hører, lod den udtage og flytte til herregården, hvor den er henlagt på en lille höj i haven, således at den, som afbildningen viser, hviler ret malerisk på den ødelagte venstre side.

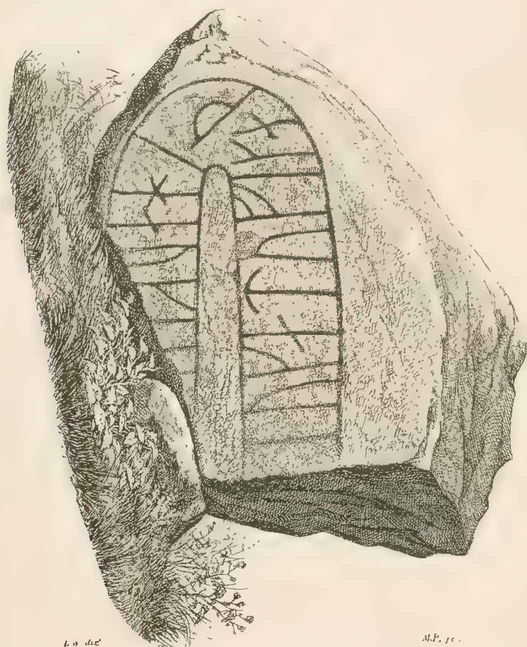
Stenen, der består af lysegrå, rødlig granit, er nemlig i gammel tid bleven kløvet, så at den nederste (halv)del og et större stykke til venstre mangler. Det bevarede stykke er 3′ 2″ langt (indskriftfladen 2′ 8″), 2′ 2″ på det bredeste og indtil 2′ tykt. Af runerne er den störste (ᚼ i uka) 6½″ höj, den mindste (ᚼ i kaþi) 4¼″.

Foran det første tydelige ᚢ i linjen til höjre, hvor indskriften begynder, følges endnu sikkert en ret stav med svage, men tydelige spor af bistav til höjre og endnu svagere til venstre; men hele formen af ᚼ-runen er dog utvivlsom. Foran denne rune følges ligeledes i meget svage, men utvivlsomme spor bægge ender af bistavene i et ᚠ (af væsenlig samme form som i det følgende tufi). Det første ᚢ er forsynet med en lille top, de to følgende med en större, som dog i det andet ligger i en afflisning. I kaþi øverst på stenen står de tre første runer frit; ᚼ har en temmelig stærk svejning og er på grund af sin stilling lige under bistaven i ᚠ mindre end de andre runer.

Af indskriften til venstre er ordet hauk meget tydeligt; kun de to første runer (ᚼᚼ) er dog bevarede i deres hele længde tillige med den rammestreg, hvorpå de hviler.

[1] Håndskrift i rigsarkivet, tidligere e donat. var. no. 45 4to i universitetsbiblioteket; sml. O. Nielsen, „Ribe Stifts Beskrivelse 1638“, s. 90 (se foran under Læborg-stenen s. 38 not. 1).

I bægge disse runer er bistavene forholdsvis korte til höjre; bistavene i ᚼ skærer hinanden på venstre side af hovedstaven lige foran denne. Efter hauk ses først midt imellem ᛅᛏ i linjen til höjre et större stykke af en ret stav uden sikre spor af bistave, men med udflisning forneden til höjre, hvis form nærmest tyder på, at der har stået et ᚦ. Herefter følges mellem ᚠ-runens bistav og det følgende ᛅ i den overfor stående linje toppen (2¼″)

Horne-stenen.

af en anden ret stav. Af bistave findes intet spor; men kløvningens form taler snarest for, at her har stået et ᛅ. Endelig ses endnu lidt oven for ᚠ-runens hovedstav i linjen til höjre toppen (godt 1″) af en svagere, ved flisning forstyrret, ret stav. Af de runer, som har fulgt herefter, mangler ethvert spor.

Ligesom sammenligning med de foran behandlede stene i Bække og Læborg sætter det uden for al tvivl, at indskriften på Horne-stenen har begyndt med navnet rafnukatufi (hrafn-? eller som på Læborg-stenen rhafn-?), således gör både sammenhængen og de

lævnede runespor det i höjeste grad sandsynligt, at det efter hauk følgende ord har været ᚦᛅᚿ[ᛋᛁ], ikke ᚦᚬᚿ[ᛋᛁ], da der inter spor findes af den øverste bistav i ᚬ, medens en forholdsvis kort bistav i ᛅ (sml. det foregående hauk) kan have ligget netop i bruddet.

Stenens og indskriftens form synes mig nærmest at tale for, at indskriften kun har udgjort to, af et fælles bånd omsluttede linjer. Da symmetrien kræver, at den ene og særlig slutningslinjen ikke strækker sig synderlig længere ned på stenen end den anden, følger det af sig selv, at der i så fald ikke kan have stået mange runer efter þansi. At der efter dette ord har fulgt aft som på Læborg-stenen, kan næppe betvivles. Sammenligning med indskriften på denne sten, der siger, at Ravnunge-Tove „huggede runerne efter Tyre“, vilde sikkert også, så fremt vi ikke havde Bække-stenen, lede til den formodning, at det samme navn havde stået på Horne-stenen, som altså havde meddelt, at Tove ligeledes „gjorde höjen efter Tyre“. Da Bække-stenen imidlertid ikke blot nævner Ravnunge-Tove, men også Funden og Gnyble som dem, der „gjorde Tyres höj“, forekommer det mig i höjeste grad usandsynligt, at Ravnunge-Tove skulde have rejst en sten, på hvilken han nævnede sig alene som den, der gjorde höj efter Tyre. Det må altså henstilles som tvivlsomt, hvilket navn der på Horne-stenen har fulgt efter aft, eller mulig i ejeform umiddelbart efter hauk (ligesom på Bække-stenen, hvor navnet dog står foran hauk), så fremt de lævnede runespor ikke skal udfyldes ᚦᛅᚿᛋᛁ.

Medens det således aldrig vil kunne afgöres, til hvis minde Horne-stenen er rejst, tör det kaldes utvivlsomt, at dens Ravnunge-Tove er den samme som Bække- og Læborg-stenens. Dette fremgår både af navnets sjældenhed og af de nævnte mindesmærkers samtidighed, hvorom der ikke kan være tvivl. Overensstemmelsen i runeformer o. s. v. på alle tre mindesmærker og til dels i måden, hvorpå indskrifterne er anbragte, er jo iöjnefaldende (jfr. ᚢ-runerne på alle tre stene og særlig skrivemåden kaþi på Horne- og kaþu på Bække-stenen). Den eneste væsenlige forskel er, at Horne-stenen ikke som de to andre bruger skilletegn; med hensyn til disses form og anvendelse er der dog ret betydelige afvigelser mellem Bække- og Læborg-stenen, og den sidste udelader jo på et enkelt sted helt skilletegnene af hensyn til pladsen. Men indskrifterne på de nævnte to stene er næppe indhuggede af samme mand, således som jeg foran (s. 50) har fremhævet. Da karakteren af indskriften på Horne-stenen mere minder om Bække- end om Læborg-stenen, antager jeg, at Tove, således som indskriften selv siger, har hugget runerne på Læborg-stenen, men at både Bække- og Horne-stenen skyldes en anden mand (Funden eller Gnyble, der sammen med Tove „gjorde Tyres höj“, eller mulig en ganske anden unævnt runerister).

Antager vi nu, at hele indskriften oprindelig har lydt:

[(h?)ra](fn)ukatufi kaþi hauk (þ)[ansi aft....]
ɔ: *(H)rafnunga-Tófi gærði háug þannsi æft....*

vilde linjen til venstre sandsynligvis blive noget længere end den til höjre — dog ikke meget, da det er klart, at runerne i indskriftens slutning har stået tættere sammen end i dens begyndelse, og det efter aft følgende navn kunde jo være meget kort, f. eks. ulf,

s

tufu eller lign. Det må heller ikke overses, at der foran den første linje mulig har været anbragt f. eks. en Torshammer af samme art som på Læborg-stenen, hvorved denne linje kan have nåt netop lige så langt ned på stenen som linjen til venstre. Har Horne-stenen derimod haft et navn i ejeform umiddelbart efter hauk, er det sandsynligt, at linjen til venstre har været lidt kortere end den til höjre; men også her kan da en hammer eller et andet tegn have afsluttet indskriften som på Læborg-stenen. Både på denne og på Bække-stenen når i øvrigt begyndelseslinjen et stykke længere ned på stenen end den anden linje.

Hvad jeg her har udtalt om indskriftens oprindelige form, er jo imidlertid kun formodninger, ved hvilke jeg er gået ud fra, at hele indskriften har været anbragt i de to linjer, af hvilke störste delen endnu er bevaret; men der er i og for sig intet til hinder for, at der også på det afslåede stykke af stenen til venstre kan have stået en kort linje med indskriftens slutning. Denne kunde da enten have været anbragt i fortsættelse af det samme bånd, som omslutter de to andre linjer, eller i en selvstændig kortere linje uden for båndet. I første tilfælde vilde hele indskriften have haft en form, der minder om indskriften på Asfærg-stenen og endnu mere om indskrifterne på Valkärra-stenen i Lund og på den ene Strö-sten. I det andet tilfælde vilde ligheden mellem indskrifterne på Bække- og Horne-stenen, som jeg foran har fremhævet, blive endnu större. Så fremt Horne-stenens indskrift har været fordelt i tre linjer, må man antage, at den anden linje har endt med ordene þansi aft, og at den tredje linje kun har indeholdt den dødes navn. Hvad enten indskriften har bestået af to eller af tre linjer, finder jeg det altså overvejende sandsynligt, at den har haft det foran angivne indhold.

8. EGTVED-STENEN

Egtved sogn, Jærlev herred, Vejle amt

(undersøgt d. 5.—6. Maj 1875, d. 17. Juli 1878 og d. 27. Juli 1892).

I Januar 1863 opdagede murmester Anders Nielsen fra Starup, medens han var beskæftiget med restaurationen af Egtved kirke, en hidtil ganske ukendt runesten, som var indsat i det indvendige sydlige kirkegårdsdige, omtrent 10 fod fra indgangsdören. Stenen blev da udtaget og flyttet ind i våbenhuset, hvor jeg ved mine første undersøgelser fandt den smukt opstillet i en lille, dertil indrettet niche. Derimod var den ved mit besøg i Egtved 1892 flyttet ud på kirkegården.

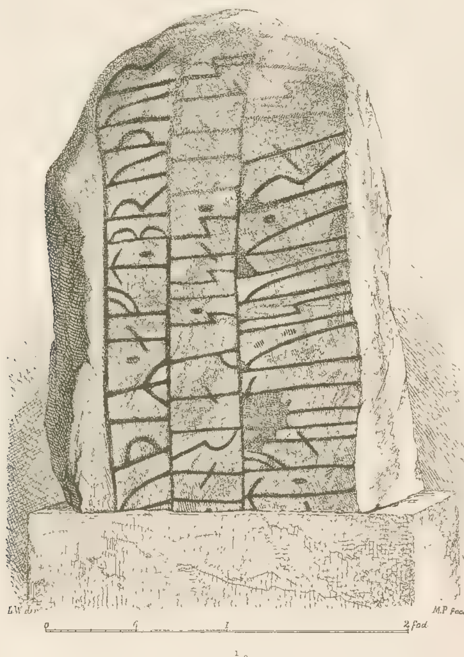
Des værre er stenen et brudstykke, idet dens nederste del og sandsynligvis et större stykke på höjre side er bortkløvet. Det bevarede stykke, der består af grovkornet, rødlig granit, er 2′ 8″ höjt, 1′ 8″ på det bredeste og indtil 1′ 5″ tykt. Runerne er mellem godt $7^1/_2$″ og næppe 4″ höje.

Da jeg i Maj 1875 sammen med den fungerende direktør for de antikvariske mindesmærkers bevaring, senere afdøde prof. C. Engelhardt, og den arkæologiske tegner Magnus Petersen rejste til Jylland for at undersøge den nylig fundne Rygbjærg-sten, fik jeg på vejen lejlighed til også for første gang at undersøge runestenen i Egtved, af hvilken der blev udført en tegning, som nu bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, og som ligger til grund for afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 13. En ny undersøgelse af stenen foretog jeg på min runologiske rejse i Jylland 1878, da tegningen til den her gengivne afbildning blev udført. Ved bægge disse besøg i Egtved anvendtes der lang tid på om muligt at finde de manglende stykker af stenen, hvis oprindelige plads i kirkegårdsdiget, der var kendelig ved et til stenens störrelse svarende hul, endnu påvistes mig af kirkeværgen. Efterforskningerne efter de manglende stykker var dog resultatløse, hvad der så meget mere må beklages, som indskriften indeholder forskellige vanskeligheder, der, så vidt jeg kan se, ikke lader sig løse, för end disse stykker bringes til stede. Jeg har dog ingenlunde opgivet håbet om, at de kan findes i kirkegårdsdiget og derfor ved lejlighed vil komme for dagen, skönt der ganske vist også er den mulighed, at de er anvendte i selve kirken.

Efter den regel, der så godt som uden undtagelse gælder for anbringelsen af indskrifterne på vore runestene, må det anses for utvivlsomt, at den bevarede del af indskriften på Egtved-stenen ikke kan begynde med den mellemste linje, der går ovenfra nedad, men må begynde med en af de linjer, der løber nedenfra opad. Indskriftens hele karakter (runernes störrelse o. s. v.) gör det i höjeste grad sandsynligt, at begyndelsen må søges i linjen længst til höjre, hvad der desuden bestyrkes ved den omstændighed, at det sidste ord i denne linje (raist) synes at slutte sig umiddelbart til ordene i linjen til venstre. Höjst påfaldende og usædvanlig er dog i så fald linjernes ordning, idet den mellemste linje, der løber i modsat retning af de to andre, altså danner indskriftens slutning. Men de enkelte velbekendte ord, som forekommer i alle tre linjer, synes mig bestemt at forbyde at tage dem i den sædvanlige orden, ifølge hvilken den mellemste linje skulde følge umiddelbart efter linjen til höjre og linjen til venstre danne indskriftens slutning. En ordning af indskriftlinjerne, der stemmer med Egtved-stenens, finder vi imidlertid også på Ravnkilde-stenen, hvor alle linjer dog går i samme retning.

Foran det første ᛏ i linjen til höjre, efterfulgt af et noget langagtigt skilletegn, ses endnu tydelig höjre side af bistaven i den foregående rune, som viser, at her har stået et ᚾ, i hvilket nederste del af hovedstaven vistnok har ligget lige i det ved kløvningen fremkaldte brud. I det følgende ord er den første rune (ᚠ) væsenlig ubeskadiget; men fra enden af dens yderste bistav og begrænset af denne strækker en större flisning sig hen over toppene af de følgende runer, som den for en del har ødelagt. Dette gælder det umiddelbart efter ᚠ følgende ᚾ, i hvilket, hvad der er regel i denne indskrift, bistaven til venstre næsten er dobbelt så lang som den til höjre, medens det omvendte er tilfældet med ᚾ (sml. indskriften på Ars-stenen, I, s. 103 f.). Tæt op til ᚾ står et ᛁ, hvis top endnu kan følges, medens et lille stykke neden for toppen er bortfliset. Det samme er tilfældet med den næste rune, hvis top ligeledes tydelig kan følges i flisningen. Neden for flisningen ses endnu klart enden af bistaven, der viser, at runen enten har været et ᚾ, i hvilket bistaven på höjre side af hovedstaven som regelmæssig i indskriften har været omtrent dobbelt så lang som på venstre side, eller et ᚨ — det sidste dog meget usandsynligt, da man i så fald måtte vente i flisningen endnu at finde sikre spor af den øverste bistav. Derimod forbyder flisningens form ganske at læse ᚼ eller ᚺ, som man ellers også kunde tænke på (desuden bruger indskriften ellers overalt formen ᚻ). Af den derpå følgende rune er hele hovedstaven bevaret og bistaven til höjre, så at læsningen ᚴ tilsyneladende er sikker; men den mulighed er dog ikke udelukket, at her kan have stået ᛏ, idet bistaven til venstre kan have ligget i flisningen, hvor jeg til tider har trot at kunne skimte svage spor af den. Dog anser jeg dette for ganske usikkert, og en form fainlu forekommer mig i sig selv sandsynligere end faintu. Muligt er det også, at der kan have stået et skilletegn foran ᚴ (ᛏ) temmelig höjt oppe, således som det er tilfældet med skilletegnene efter bægge ᚢ-runerne i denne linje; dog findes der i flisningen intet som helst spor af et sådant, og det må derfor kaldes höjst usandsynligt, når vi lægger mærke til, at toppene af de foregående runer ᛁ og ᚾ endnu tydelig følges. Utvivlsomme er de efter ᚴ (ᛏ) følgende runer i linjen: først kommer et forholdsvis bredt ᚢ

med to punkter efter, bægge höjt oppe (alle andre steder bruges kun et enkelt punkt); derpå isuku, hvori bægge ᚢ-runer har en lille top; en udflisning mellem ᚴ-runens hoved- og bistav begrænses af dem og har ikke beskadiget dem væsenlig. Medens runerne i den nu omtalte del af linjen står tæt ved hinanden, er der god afstand mellem tegnene i det sidste ord raist. Ligesom alle runer i isuku er også de to første i raist stillede usædvanlig skråt, hvad der ligeledes er tilfældet med de to første runer i linjen til venstre. I raist træder

Egtved-stenen.

de tre sidste runer svagere frem end de foregående. Det samme gælder i endnu höjere grad om linjen efter ᛏ, der kun kan opfattes som forbindelseslinje mellem rammestregerne, og som afgiver et stærkt bevis for, at runerne i den nu omtalte linje oprindelig har hvilet på en rammestreg, der helt er forsvunden ved stenens kløvning, som må antages for största delen netop at have fulgt denne linje.

Efter raist følger, som foran bemærket, uden tvivl linjen til venstre, i hvilken de bevarede runer er overordenlig kraftige og tydelige. I det første ᚢ mangler et lille stykke af toppen; i ᛆ i aft er bistaven undtagelsesvis omtrent lige lang på bægge sider af hovedstaven; øverste del af det sidste ᚢ og hele det derefter følgende ᚱ böjer om på stenens top.

Det første ord i den mellemste linje, stain, træder i det hele temmelig svagt frem; særlig gælder det bistavene i ᛆ og ᚾ, som dog bægge er fuldkommen sikre, men meget korte (den første som sædvanlig særlig på höjre, den sidste på venstre side af hovedstaven) i forhold til afstanden mellem runerne. Særdeles klare er de følgende to ord sasi . skarni. Efter det sidste I findes endnu lige i bruddet et utvivlsomt spor af et hug, som efter sin hele form og karakter kun kan opfattes som lævning af et skilletegn.

Den bevarede del af indskriften gengiver jeg da således:

(t)
× × × × × × × (a)t . fainlu : isuku . raist
× × × × × × × uþiʀ . aft bruþur
stain . sasi . skarni . × × × × × × ×

At ordet i begyndelsen af linjen til venstre må udfyldes [br]uþiʀ, synes jo utvivlsomt. Men uagtet dette ord kan forbindes umiddelbart med raist i slutningen af linjen til höjre, tör vi deraf ingenlunde slutte, at kun de to runer BR er borthuggede i linjen til venstre, hvoraf følgen vilde være, at kun et tilsvarende lille stykke også manglede i de to andre linjer. Indskriftens hele form synes mig tvært imod at göre det sandsynligt, at der mangler et större beskrevet stykke i alle linjer. Den mellemste linje må jo opfattes som en selvstændig sætning, der slutter indskriften, og det vilde være höjst unaturligt ikke at forbinde stain sasi og forstå disse ord som grundord (subjekt) i en sætning, der har indeholdt et af de fra runeindskrifterne velkendte udtryk, hvis betydning er: „denne sten (skal stå til minde om ham)"; men det er mig ikke muligt i skarni at finde et udsagnsord, der kan svare til stain sasi. En anden udvej, som jeg også har overvejet, er at tage skarni som hensynsform af den dødes navn (*Skárn*? jfr. isl. *skári*, 'måge', og med hensyn til forholdet mellem dette ord og *Skárn* isl. *ari* og *ǫrn*), hvorefter der kunde have fulgt f. eks. ai . mun. stą(n)ta (sta(n)ta) eller et lignende udtryk. Linjen til venstre vilde da få samme længde, når vi tænkte os den udfyldt [runaʀ . br]uþiʀ . aft . bruþur, som naturligvis måtte forbindes med raist i slutningen af linjen til höjre. Jeg kender dog intet eksempel fra vore runeindskrifter på, at hensynsformen bruges i samme betydning som det sædvanlige aft (eller at) med genstandsform. Og den nævnte opfattelse af skarni støttes heller ikke af ordene (a)t fainlu (-tu?) isuku, i hvilke man sikkert ikke tör søge to stedsnavne („i F. i S."). Langt naturligere synes det mig at forstå fainlu som navnet på den døde og suku som navn på det sted, hvor han bode, og hvor hans mindesten blev rejst („efter F. i S.")[1]. Dette vilde stemme med indskriften på Vordingborg-stenen, der lyder: „Efter Adisl gjorde Rud dette mindesmærke i Ty (i þiauþu)". Den indvending, som måske kunde rejses herimod, at fainlu styres af at, hvorimod det ensbetydende aft senere bruges, synes mig ikke

[1] Med fainla som personnavn kan jævnføres isl. *Sturla* og det i Landnámabók forekommende *Hrifla* samt sbarla på den lålandske Tågerup-sten. Et stedsnavn *Sukka* (*Sokka*) forekommer oftere i Norge. — En helt anden forklaring er fremsat af Bugge, som antager, at isuku på Egtved-stenen er „gratisk omsætning" for suiku, „de sveg" (E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 70); men det er mig ganske umulig at se, hvorledes ordet suiku vil kunne passe i indskriften på dette sted. Bugge har heller ikke gjort noget forsøg på at tolke den øvrige del af indskriften.

at have mindste vægt. På Valby-stenen i Södermanland (Bautil 759, Liljegren 992, E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 220) veksler eftiʀ og at på lignende måde. Kun de manglende stykker af stenen vil dog være i stand til at løse de tvivl, som nu knytter sig til ordene fainlu (-tu?), isuku og skarni.

Vanskelighederne ved at udfylde og tolke indskriften øges desuden efter min mening yderligere derved, at ikke blot de runer, der har stået på stenens nederste del, mangler, men at der uden tvivl også på det til höjre afhuggede stykke af stenen har stået en linje (med retning fra venstre til höjre ligesom den bevarede linje på höjre side af brudstykket og med runer af samme störrelse som i denne), hvormed indskriften har begyndt. Herved vilde ligheden mellem indskrifterne på Egtved-stenen og på Ravnkilde-stenen, hvorpå jeg foran har henledet opmærksomheden, blive endnu större.

Som et usikkert forsøg på at udfylde den egenlige hovedindskrift nævner jeg:

[þurbiaurn . raisþi . stain]
[þąnsi .](a)t . fainlu : isuku . raist
[runaʀ . br]uþiʀ . aft . bruþur
stain . sasi . skarni . × × × × × × ×

hvilket i Olddansk vilde lyde:

[Þórbiårn ræisþi stæin þąnnsi] at Fænlu(?) í Sokku(?). Ræist [rúnaʀ br]óðiʀ æft bróður. Stæinn sási . . . .

„[Torbjörn rejste denne sten] efter Fænle(?) i Sokke(?). [Runerne] ristede broder efter broder.

Denne sten [skal længe bevare hans minde?]“.

At der i ordene *ræist [rúnaʀ br]óðiʀ æft bróður* med bevidsthed er tilstræbt en vis rythmisk og digterisk form, viser både ordstilling og rimbogstaver.

9. RIMSØ-STENEN

Rimsø sogn, Nörre herred, Randers amt

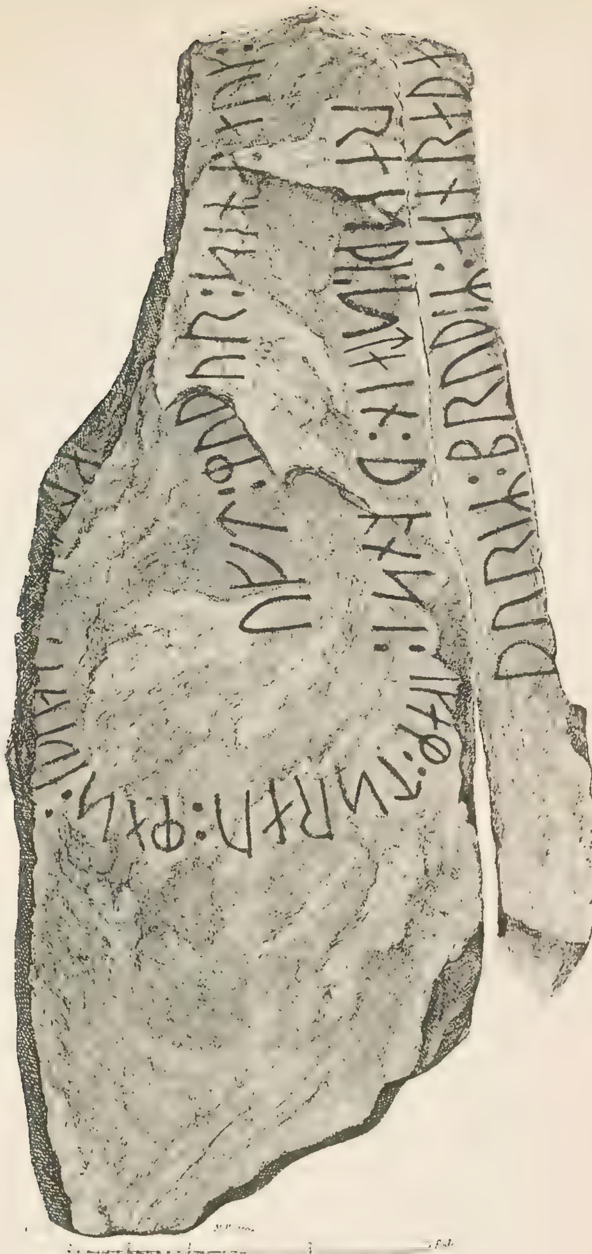
(undersøgt d. 2. August 1878 og d. 14. Juli 1882).

Den første mig bekendte meddelelse om en runesten i Rimsø findes i en skrivelse til kommissjonen for oldsagers opbevaring fra Oktober 1814 (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv), hvori Vedel Simonsen blandt andet meddeler, at han „på grevskabet Scheel“ har fundet et brudstykke af en hidtil ukendt runesten, som han beskriver således: „en smal flise, 3 alen lang og 1 kvarter tyk, som havde siddet indmuret i Rimsø kirkemur[1], hvor formodenlig de andre stumper endnu hist og her, men uden at kunne opdages, sidde. På sammes rand læstes rigtig runer, men den nederste del af de fleste vare borthugne og det hele i den grad udspækket med kalk, at ingen mening kunde udfindes“.

Atten år senere henledes opmærksomheden atter på en runesten i Rimsø, idet pastor Colding i Ørsted 1832 sendte C. C. Rafn en (ligeledes i det antikvar.-topogr. arkiv bevaret) afskrift ved pastor Seidelin i Rimsø af to indskriftlinjer på „en sten, som er indlagt i grunden af Rimsø kirke, hvorfor heller ikke al skriften er kendelig“. Efter Seidelins bemærkning står den første linje „på foden af stenen“, den anden er „af det, man oven på stenen kan se. Det øvrige går ind under kirkens fundament“. Bægge linjer i denne gengivelse er dog så forvirrede og meningsløse, at ikke et eneste tegn med sikkerhed vilde kunne erklæres for en rune, så at det i virkeligheden var en ganske uløselig opgave, der af Colding stilledes Rafn, når han skriver til ham: „Gode Rafn! Læs mig indlagte“. Kun for den, der er meget fortrolig med Rimsø-stenens indskrift, vil det nemlig blive klart, at linjen „på foden af stenen“ er den linje, der findes på stenens kant, og at den anden linje er den dertil hørende linje på stenens brede flade samt de fire første runer af den nederste linje på samme flade.

Coldings meddelelse til Rafn har vistnok givet anledning til, at kaptajn Aug. Baggesen 1837 efter anmodning af det kgl. nordiske oldskriftselskab på en embedsrejse i Jylland undersøgte stenen, som han fandt indsat mod syd i fundamentet til „Ringsø“ kirke.

[1] Rimsø kirke hørte den gang under grevskabet Scheel, men tilhører nu stamhuset Benzon.

Rimsø-stenen.

Baggesens indberetning til oldskriftselskabet er senere forsvunden; men 1841 gengav Finn Magnusen i „Runamo og Runerne“, s. 552 indholdet deraf tillige med „den efter öjemål tagne tegning af denne besynderlige indskrift“, der her har følgende udseende:

Dette læste Finn Magnusen „efter sandsynlige gisninger“ således:

rurik bruðu ihridi

hvilket han oversatte: „Rurik (for eller til sin) brud Ingride“. Han knyttede hertil den formodning, at Rurik kunde være den jyske fyrste, som „efter at være kommet i besiddelse af lehne, hørende under det tyske kejserdömme i Nederlandene, i året 857 skal have erobret hele Jylland, men 5 år derefter være bleven kaldet til Rusland for at herske derover, hvorved han stiftede det mægtige russiske monarki“, og han tilföjer: „Dersom denne indskrift virkelig hidrører fra ham, er det ikke underligt at finde dens runer blandede med et par tyske [nemlig ᚼ k og ᚺ h] og desuden med det oprindelig romerske D“ (s. 553).

Først 16 år efter at Finn Magnusen havde fremsat disse ganske urimelige formodninger om indskriftens indhold, blev stenen på ny undersøgt. I året 1857 lod inspektionen for de antikvariske mindesmærker nemlig R. H. Kruse foretage en rejse til Rimsø for at opsøge og tegne både den af Vedel Simonsen og den af Baggesen omtalte runesten. Angående den første af disse stene meddeler Kruse, at den ikke var til at finde, og at „ingen der på stedet endog 30 år tilbage i tiden ved besked om, eller har hørt tale om en ved kirken udtagen runesten“. Han tilföjer, at der hverken „i kirkens grundvold, kirkens mur, kirkegårdsdiget eller på kirkegården“ findes nogen anden sten med runer end den store og anselige runesten, som præsten og skolelæreren påviste ham i kirkens søndre grundvold. På dennes „synlige overflade“ sås en linje runer, „og ligeledes fandtes på kanten, da græsset blev borttaget, en linje“. I „Andet Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ no. 2 mellem s. 6 og s. 7 har Kruse i en ret pålidelig tegning gengivet de to indskriftlinjer, som var synlige. Det viser sig at være de samme to linjer, som også Seidelin med så lidet held havde forsøgt at afskrive[1].

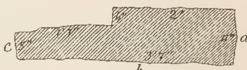
Ved Kruses besøg i Rimsø erklærede kirkens ejer, senere afdøde hofjægermester Benzon, som i höj grad interesserede sig for runestenen, sig villig til at lade den udtage af kirken, for at hele indskriften kunde komme for dagen. Det viste sig imidlertid, at kirkens to alen tykke mur i så fald måtte nedbrydes, og forsøget blev derfor opgivet. Stenen lå således fremdeles urørt i kirkens grund til August 1875, da hofjægermester Benzon endelig virkeliggjorde sin gamle plan og lod den udtage, skönt det var forbundet med store vanskeligheder, eftersom den viste sig at være en af vore allerstörste runestene. Efter udtagelsen

[1] Kruse har linjen på stenens kant og den dertil stødende linje på stenens brede flade samt af indskriften nederst på stenen runerne ᛁᚴᛘᛘ : ᛏ. Netop de samme runer med undtagelse af ᛏ har også været synlige for Seidelin. Derimod har Baggesen kun bemærket linjen på stenens kant.

blev stenen henlagt uden for kirken tæt ved det sted, hvor den var udtaget af denne, med indskriftsiden vendt nedad, for at den ingen overlast skulde lide. På denne plads havde jeg lejlighed til at undersøge den 1878 og 1882, og det er mig en kær pligt i den anledning at udtale min tak til hr. Benzon og hans familie for den store elskværdighed, hvormed jeg bægge gange blev modtaget. Uden deres hjælp vilde undersøgelserne nemlig have været ganske frugtesløse, da der på grund af stenens uhyre vægt krævedes en halv snes mands forenede arbejde for at få den væltet om, således at indskriftsiden vendte opad, et arbejde, som godsejeren personlig ledede første gang, medens godsforvalteren måtte påtage sig det under mit andet besøg, da hr. Benzon den gang selv var på rejse.

Jeg tilföjer endnu, at godsejeren, hvis interesse for det storartede gamle mindesmærke stadig var usvækket, havde besluttet at lade runestenen opstille, så snart han kunde finde en passende plads dertil. Det var nemlig hans agt først at undersøge en ret anselig smuk höj lige ved kirken, og hvis det skulde vise sig, at denne tilhørte jærnalderen og således mulig kunde stå i forbindelse med runestenen, vilde han rejse denne på eller ved höjen. Des værre tillod tiden mig ikke ved mit besøg på Benzon 1878 at modtage ejerens gæstfri indbydelse til at forlænge mit ophold hos ham og udgrave höjen sammen med ham. Først efter hofjægermester Benzons død (1888) er hans gamle plan bragt til udførelse, idet stenen 1889 på foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring blev rejst på den øst for kirken liggende höj.

Den vældige sten, der består af lysegrå granit, er den længste af alle bevarede runestene i Jylland og på øerne; den er nemlig 10′ $2^{1}/_{2}$″ höj, 3′ 10″ på det bredeste (ved toppen nu kun 1′ $8^{1}/_{2}$″), men kun indtil 1′ tyk. Dens nuværende form ses af hosstående tværsnit, taget lidt neden for det første D i indskriften på kanten til höjre. Denne kant har her sin oprindelige tykkelse, hvorimod der af kanten på venstre side mangler over halvdelen. Des værre er det prægtige mindesmærke nemlig i sin tid — uden tvivl da det blev brugt til kirken — blevet ilde medhandlet, idet store stykker er sprængte af bagsiden. For at give en tydelig forestilling om disse ødelæggelser, der også har berørt indskriften, fremstiller jeg på omstående afbildning bagsiden af stenen (i den halve störrelse af indskriftsiden). Det vil heraf fremgå, at der på höjre (indskriftfladens venstre) side, hvor en række sprængningshuller ses langs med hele kanten, er bortsprængt et meget stort stykke af stenen i dens hele længde; dette stykke er indtil 1′ 7″ bredt, 4″ dybt indvendig og 6″ udvendig (sml. tværsnittet). Også på venstre (indskriftfladens höjre) side er et tyndere stykke bortsprængt langs med indskriftkanten i en længde af 5′ 6″ (5′ 8″ regnet fra stenens top).

Disse sprængninger har, som sagt, på flere steder beskadiget indskriften. Denne er anbragt på en höjst ejendommelig måde, idet den begynder i linjen på stenens smalle kant til höjre og derpå fortsættes bustrofedon i de to linjer på dens brede flade (forsiden). Den har herefter atter drejet bustrofedon om på den smalle kant til venstre, som næsten er helt ødelagt ved sprængningen, og endelig har den endt i den bueformede linje nederst

på forsiden, hvis slutning ligeledes er stærkt beskadiget. I denne linje står runerne altså i virkeligheden på hovedet, når stenen tænkes rejst; men der kan dog ingen tvivl være om, at de forsætlig er anbragte på denne måde, muligvis for at give dem samme retning som i de to ovenfor stående linjer.

Runerne, der overalt står frit uden rammestreger, udmærker sig for störste delen ved de kraftige, brede linjer; men de er gennemgående noget råt og skødesløst indhuggede (blandt andet er deres stilling ofte temmelig skrå) og af noget forskellig höjde (mellem næppe 5" og $7^{1}/_{2}$"). Imidlertid vidner hele indskriften, der endnu overalt træder overordenlig tydelig frem, om stor færdighed hos runeristeren.

Bagsiden af Rimsø-stenen.

Med hensyn til enkeltheder mærkes: I den meget tydelige indskriftlinje på kanten til höjre, hvori vi straks genkender den af Finn Magnusen efter Baggesens tegning offenliggjorte linje, er det første ᚦ lidt beskadiget i nederste del på grund af det stykke, der er bortsprængt af bagsiden. Denne sprængning begynder $3^{1}/_{2}$" foran (neden for) ᚦ og strækker sig, som foran bemærket, langs med hele kanten. Denne er på den nederste ubeskadigede del 11" bred, men ud for ᚦ kun $7^{1}/_{2}$", og en ubetydelig lille ende af denne rune er, som sagt, bortslået forneden, hvorimod de øvrige runer i linjen ikke træffes af sprængningen. I det nævnte ᚦ, der har den anselige bredde af 3", når bistaven som på de andre steder i indskriften med en enkelt undtagelse lige til toppen og foden af hovedstaven. I det følgende ᚢ har bistaven en lille svejning; ᚱ har som flere andre runer i indskriften en i forhold til sin höjde usædvanlig bredde (4" mellem foden af hoved- og bistaven); den fjærde rune (ᛁ) er stillet meget skråt i forhold til den foregående og efterfølgende, hvad der ligeledes gentager sig på flere steder i den følgende del af indskriften (sml. Skivum-stenen). Efter **þuriʀ** findes to punkter, der også i den øvrige del af indskriften bruges som skilletegn mellem de enkelte ord og på nogle steder antager en temmelig langagtig form.

Efter det sidste ord på kanten (ainraþa) drejer indskriften bustrofedon om på forsiden, hvor det første ord (rasþi) ikke er skilt fra det sidste på kanten ved punkter, skönt der netop foran rasþi havde været særlig god plads til at anbringe sådanne. I det nævnte rasþi indtager de tre første runer en ualmindelig stor plads, og s-runen har her en form, der er forskellig fra alle de andre s-runer i indskriften, idet staven til venstre er ført helt igennem, og tværstaven udgår fra midten af denne stav, hvorimod den ellers når enden af staven til venstre og toppen af staven til höjre; i rasþi er der åbenbart forsætlig

hugget ᛋ til forskel fra de følgende s-former med betydning is ligesom på Øster Allingstenen, hvis s-runer meget minder om Rimsø-stenens. Medens, som sagt, de tre første runer i rasþi står i lang afstand fra hinanden, er de to sidste omvendt stillede påfaldende nær ved hinanden, og i det ualmindelig smalle ᚦ når bistaven kun toppen, men ikke foden af hovedstaven (sml. ᚦ-formerne på Langå-stenen IV). I ordet stain er runerne ᛏᚼ temmelig spinkle, særlig i sammenligning med det foregående stærkt udflisede og noget uformelige ᛋ.

En gammel, ved afflisning fremkommen fordybning, i hvilken runerne er huggede, løber over ᛋ i rasþi og over foden af runerne i den lige overfor stående linje. En anden gammel fordybning af samme art neden for den første strækker sig over ᚬ i þąnsi og på höjre side af ᛒ i muþur. Alle runerne i indskriften neden for det nævnte ᚬ og ᛒ ligger i denne fordybning temmelig plant, da stenen her er forholdsvis glat.

Ikke blot sammenhængen, men også hele symmetrien i indskriften, den måde, hvorpå ordet þąnsi og de derefter følgende punkter er anbragte i forhold til den bueformede linje nederst på stenen, gör det utvivlsomt, at linjen til venstre på forsiden følger umiddelbart efter þąnsi. Det første ord i denne linje (uft) indtager en påfaldende stor plads, et forhold, som dog også kendes fra andre indskrifter (sml. aft i begyndelsen af anden linje på Bække-stenen II), og ᚢ-runen må i forhold til sin höjde (7$^1/_2$") kaldes uforholdsmæssig bred (5" mellem toppen af hovedstaven og enden af den nederste bistav, der udgår usædvanlig langt nede fra hovedstaven). I det følgende muþur når hovedstavene i alle runer undtagen i ᛒ med en lille top op over bistavene.

Det sidste ord i denne linje er auk, efterfulgt af to tydelige punkter. Herefter har indskriften utvivlsomt været fortsat bustrofedon ned ad kanten til venstre (mellem denne og toppen af ᚠ er der nu en afstand af 1"); men des værre er denne kant fuldstændig ødelagt på grund af bagsidens sprængning i en længde af 3' 6" til lige under spidsen af det første ᚢ i muþur, hvor största delen af to runer endnu ses, nemlig 4$^1/_2$" af et ᚠ og derefter et omtrent lige så stort stykke af hovedstaven i et ᚢ med toppen (2") af bistaven. At den første rune kun tilsteder læsningen ᚠ, er ingen tvivl underkastet; en lille fordybning på venstre side af hovedstaven i forlængelse af bistaven er kun fremkommen ved flisning, og en ganske lignende findes lidt længere nede på venstre side af hovedstaven i det følgende ᚢ. At denne rune skal læses ᚢ, anser jeg nemlig for overvejende sandsynligt; men da nederste del af bistaven mangler, er der også den mulighed, at her kan have stået ᚱ eller ᛚ. Formen af den lævnede del af bistaven synes dog bestemt at tale for, at runen har været ᚢ. Det lille bevarede stykke af kanten med lævningerne af de to runer er 6$^1/_2$" langt og naturligvis af stor vigtighed, da det giver os vished for, at indskriften virkelig har haft den form, som vi af andre grunde måtte slutte os til, selv om også dette stykke af kanten var ødelagt. Herfra er kanten atter afslået langs med hele den øvrige del af stenen (6'). Hvor langt indskriften har strakt sig ned på kanten til venstre, er det selvfølgelig umuligt at afgöre med blot nogenlunde sikkerhed; men symmetrien taler i höj grad for, at den ikke er gået meget længere ned på denne kant end på kanten til höjre og i al fald næppe neden for den bueformede linje nederst på forsiden.

Denne linje, der er anbragt ret malerisk, men på en ellers ukendt måde under hovedindskriften, ligesom omsluttende denne og tydelig adskilt derfra, løber i en bue fra höjre til venstre, således at runerne er stillede på hovedet, idet de går i samme retning som indskriften i de to ovenfor stående linjer (sml. begyndelsen af indskriften på den större Skærn-sten). I det første ord i linjen er toppene af de tre første runer en smule beskadigede ved en afflisning, der løber hen over dem; men der kan næppe være nogen som helst tvivl om læsningen ᛁᚬᚾᛘ, skönt man ikke ligefrem tör benægte muligheden af, at den anden rune kan have været et ᚠ, hvis øverste bistav var forsvunden med det afflisede stykke. Dog vilde man i så fald uden tvivl endnu kunne finde et sikkert spor af denne bistav, og hele runen vilde få en form, der afveg så stærkt fra ᚠ i uft, at det også af den grund må anses for usandsynligt her at tænke på en f-rune. I de to følgende ord tsrau : mas : kan heldigvis ikke en eneste rune give mindste anledning til tvivl; men den herefter følgende del af linjen er stærkt beskadiget ved sprængningerne på bagsiden, som også har ødelagt hele kanten. Efter mas : ses dog endnu den större nederste del af flere runer, hvis betydning med temmelig stor sikkerhed lader sig bestemme. Først følger en 5½" lang ret stav med en udflisning noget oven for midten, men uden synlige spor af bistave, så at vi her uden tvivl har et ᛁ; derefter følger nederste del (4½") af et ᚦ, så to stave (omtr. 4"), hvis stilling gör det i höjeste grad sandsynligt, at de i forening har dannet et ᚢ. Derpå ses nederste del (3") af en ret stav med venstre side af den tilhørende bistav (så tæt ved den foregående stav, at den næsten berører den), som viser, at her har stået ᚾ; endelig følger nederste del (2") af en ret stav og 2½" fra den en fordybning på 1", der også sikkert er hugget, men ikke når helt ud til kanten af stenen, så at den kun kan opfattes som det nederste af de to skilletegn efter det foregående ord. Jeg nærer således ingen tvivl om, at her har stået ᛁᚦᚢᚾ og derefter endnu en rune efterfulgt af to langagtige skilletegn. En fure i stenen mellem det bevarede skilletegn og den foregående stav adskiller sig så bestemt fra de huggede linjer, at den umulig kan forveksles med dem. Da der ikke umiddelbart efter det nævnte skilletegn findes sikre spor af huggede linjer, kunde man fristes til at antage, at den buede indskriftlinje nederst på stenen havde endt her og altså kun havde indeholdt fire ved punkter adskilte ord (eller grupper af runer). Også symmetrien kunde tale herfor, da punkterne efter det sidste ord på venstre side således omtrent vilde komme i flugt med punkterne efter þąnsi til höjre på stenen. Imod den antagelse, at den bueformede linje har endt her, strider dog afgjort følgende omstændighed: 7" fra den sidst nævnte fordybning (skilletegnet) findes lige i kanten af stenen en ny fordybning (1½" lang) og 3½" fra denne (omtrent ud for enden af ᚠ-runens nederste bistav i uft) en anden lidt mindre og meget skrå, der bægge har ganske samme karakter som de huggede linjer. Da vi altså også her utvivlsomt har lævninger af et par runestave (at opfatte den sidste fordybning som det nederste skilletegn efter det foregående ord synes dens form bestemt at forbyde), må den bueformede linje have strakt sig længere op på stenen til venstre end til höjre, idet den har endt lidt neden for ᚠᚢ i indskriften på kanten og følgelig har indeholdt fem ved punkter adskilte ord (eller grupper af runer).

Indskriften lyder altså, når jeg ved punkter betegner de ødelagte runer:

þuriʀ : bruþiʀ : ainraþa
rai͡sþi : stain : þąnsi :
uft : muþur : sina : auk :
. . . . ku . . . .
ikam : tsrau : mas : iþua. [:] [. . . .]

ainraþi ɔ: *Æinráði*, der ellers ikke kendes som navn i Nordisk hverken fra runestene eller den senere litteratur; men både dets dannelse og betydning er jo klar. Oprindelig har det sikkert været et tilnavn, „den enerådende, egenrådige“ (oldnord. *einráðr*, som handler på egen hånd og ikke retter sig efter andre, egenrådig, selvrådig).

Om betydningen af de fire første linjer, af hvilke de tre er fuldstændig bevarede, medens den fjærde er ødelagt ved sprængningen med undtagelse af de to runer ku, kan der næppe rejses tvivl. Da indskriften begynder med den sædvanlige formel: „Tore rejste denne sten efter sin moder og . . . . .“, er det klart, at den manglende del på kanten har nævnet en anden person, efter hvem stenen var rejst foruden moderen, og da mændene i runeindskrifterne regelmæssig nævnes för kvinderne og med navn, hvad der ikke altid er tilfældet med disse[1], ligger det nær at formode, at der efter auk har fulgt sustur : sina, „sin søster“, hvilket vilde passe udmærket til pladsen foran ku og også til dette, som da med stor sandsynlighed kunde antages for de to første runer af ku[nuʀ : kuþaʀ] eller ku[þaʀ : kunuʀ][2]. Hele indskriften på denne kant vilde i så fald komme til at indtage omtrent samme plads som indskriften på stenens höjre kant, der indeholder 18 runer, medens denne vilde indeholde 20 (19, hvis indskriften i steden for kunuʀ havde haft formen kunu).

Min her udtalte formodning om indholdet af den fjærde linje kunde uden tvivl bekræftes eller modbevises, hvis det brudstykke af en runesten i Rimsø, der omtales i Vedel Simonsens foran nævnte indberetning fra 1814, atter kunde bringes for dagen. Den „smalle flise, 3 alen lang og 1 kvarter tyk, med runer, hvis nederste del vare borthugne“, svarer nemlig efter störrelsen så fuldstændig til det stykke, der mangler efter de to bevarede runer ᚴᚢ, at der næppe kan være mindste tvivl om, at den har indeholdt slutningen af indskriften på kanten; men des værre synes denne flise, om hvilken Kruse forgæves søgte oplysning 1857, for længe siden at være sporløst forsvunden[3].

---

[1] Sml. Sønder Vissing-stenen I, der ligesom Rimsø-stenen har uft muþur sina uden moderens navn (I, s. 78). Særlig karakteristisk i så henseende er indskriften på Brogårds-stenen på Bornholm (fra en langt senere tid), der lyder:

× suenk(i)ʀ × lit × raisa × stein × þena × eftiʀ ×
tosta ⁝ faþur × sin × auk × eftiʀ × alflak × broþur ×
sin × auk × eftiʀ × moþ[u]r × sina ×
× auk × eftiʀ × sy[s]tur sina ×

[2] Sml. Tillise-stenen på Låland: toki risti runaʀ eftiʀ [þ]oru stiubmoþur sina kunu koþa. Om ordet kuna på Rimsø-stenen i nævneform og genstandsform flertal har haft formen kunuʀ eller kunu, vover jeg ikke at afgöre (sml. „Navneordenes böjning i ældre Dansk“, Kbh. 1868, § 70 og „Den historiske sprogforskning og modersmålet“, s. 31 ff. = Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1868, s. 287 ff.).

[3] I De danske Runemindesm. II. 2, s. 131 siger Thorsen, at den af Vede. Simonsen beskrevne „smalle flise“ „öjensynlig er den samme“ som den af Baggesen omtalte og nu udtagne runesten, „der altså den gang [da Baggesen

Tilbage står altså endnu den bueformede linje, i hvilken runeristeren åbenbart med flid har villet stille læseren en gåde. Når linjen læses lige efter runerne fra stenens höjre til dens venstre side, således som runernes stilling antyder, synes nemlig intet ord at kunne give en passende mening[1], og tsrau indeholder jo en umulig lydforbindelse. På den anden side nærer jeg ingen tvivl om, at denne linje ifølge sin hele form indeholder en ny selvstændig sætning, der ikke umiddelbart er knyttet til den øvrige del af indskriften, som naturligvis må anses for den egenlige hovedindskrift. Da denne, som vi har set, ikke indeholder nogen som helst vanskelighed, må ordene i den sidste linje enten være skrevne med lönskrift (chifferskrift) eller med stærke forkortelser, eller meningen må på anden måde forsætlig være gjort utydelig.

At man i runeindskrifterne jævnlig anvender forkortet skrivemåde, idet både selvlyd og medlyd kan udelades (et interessant eksempel herpå frembyder Bække-stenen II), og at man ligeledes enten af skødesløshed eller på grund af unöjagtig lydopfatning ofte skriver ordene urigtig (udelader eller omsætter runer), er jo velbekendt. Bekendt er det ligeledes, at runeristerne undertiden for at vanskeliggöre læsningen af indskriften og vise deres egen kyndighed som runemestere forsætlig har anvendt forskellige kunster, f. eks. chifferskrift eller „kvistruner“ og lign., hvormed også ombytning af runerne inden for de forskellige „ætter“, hvori runealfabetet var inddelt, kunde forbindes (sml. Die runenschrift s. 238 ff.). Herhen regner jeg dog ikke brugen af „samstavsruner“, som vi finder f. eks. på Hedeby- og Sønder Kirkeby-stenen, hvor hvert ord skrives på en fælles stav, men hvor runerne i øvrigt har deres sædvanlige former og følger efter hinanden i den naturlige orden, så at læsningen ikke er forbunden med nogen særlig vanskelighed, når de enkelte runer blot er tydelige.

Også finder vi af og til en tilsyneladende rent vilkårlig omsætning af runer eller skilletegn for at göre indskriftens mening uklar. Slige kunstlerier kan vi særlig vente at finde i sådanne indskrifter, hvor runeristeren selv udtrykkelig opfordrer læseren til at bruge sin skarpsindighed for at udfinde meningen, således i indskriften på Nybble-stenen fra Södermanland (Bautil 737, Liljegren 947, E. Brate och S. Bugge, Runverser s. 201 ff.),

undersøgte den] var kommet tilbage igen til pladsen i kirkemuren“ (!!). Det er næsten utroligt, at Thorsen kan antage, at nogen kunde falde på at omtale den vældige, over 10′ lange runesten med den store indskrift som „en smal flise“ med „runer på randen, hvis nederste del vare borthugne“, eller at han kan mene, at man mellem 1814 og 1837 skulde have forlystet sig med at udtage stenen fra dens plads i kirkens grundvold og atter bringe den tilbage dertil. Alt dette viser, at Thorsen ikke har haft nogen anelse om stenens virkelige forhold. – Det fortjæner også at fremhæves, at Finn Magnusens foran anførte bemærkning om det latinske D i indskriften går igen hos Thorsen, idet han (s. 134) fremhæver den „mærkelige form næsten som latinsk D“; men han trøster sig ved følgende tilföjelse: „dog står et sted þ i sin rette skikkelse [nemlig i rasþi, hvor hans afbildning urigtig har þ for ᚹ], som altså har været bekendt“ (!!).

[1] Hvis nogen vilde falde på i det første ord ikam at finde *ek em*, ‘jeg er’, og da mulig i hele sætningen formode en udtalelse enten af Tore eller af en af de personer, efter hvem stenen er rejst, om sig selv, må jeg derimod indvende, at en sådan udtalelse i første person vilde være ganske enestående og unaturlig, ikke at tale om, at *em* i denne indskrift snarere vilde være skrevet ᛁᛘ end ᛂᛘ. I ikam kunde de tre første runer også indeholde kvindenavnet *Inga* og ᛘ være forkortelse af et helt ord (*móðiʀ?*); men vi kommer ved dette og lignende forsøg alt for meget ind i rene vilkårligheder. — Det tredje ord mas kunde naturligvis blandt andet være ejeform af det bekendte mandsnavn *Már*; muligheden af denne forklaring afhænger dog helt af betydningen af de andre ord i linjen.

der ender med ordene raþi saʀ kuni ɔ: *ráði sáʀ kunni*, „råde hvo der kan!“ (sml. Skilstad-stenen i Uppland, Dybeck fol. I, 150, Upplands Fornminnesf. Tidskr. I, 3, s. 73, Runverser s. 332 f., der ligeledes ender med ordene raþi sa kuni, fordi den første sætning i den i øvrigt meget let læselige indskrift er skrevet med „venderuner“). Undertiden synes også selve indskriftens indhold at have foranlediget utydeligheden i enkelte ords skrivemåde, således som C. Säve har formodet i Gutniska Urkunder s. XI i anledning af det vanskelige hnusiok på stenen i Torsätra (Ryds socken, Bro härad, Uppland; Bautil 271, Liljegren 325, Dybeck fol. I, 13, Upplands Fornminnesf. Tidskr. II, s. 108 f., Runverser s. 66 ff.), hvorom han bemærker: „Det är tydligt, att man här har för sig en i förkortning skrifven underrättelse, hvilken man kanske t. o. m. med flit velat göra dunkel och tvetydig, emedan derutaf eljest kunnat uppstå obehag för efterlefvande, t. ex. gäldande af dråpsböter eller något dylikt“.

Når Bugge imidlertid i „Runverser“ har ment at kunne anvende den iagttagelse, at runerne forsætlig kan omflyttes for at vanskeliggöre læsningen, ved tolkningen af en stor mængde indskrifter, kan jeg kun rent undtagelsesvis følge ham. De tolkninger af svenske indskrifter, som han har bygget på denne antagelse, forekommer mig nemlig ikke blot i höjeste grad vilkårlige, hvad der jo til dels ligger i sagens natur, men også i de fleste tilfælde så kunstlede, at jeg af indre grunde anser dem for forfejlede (se f. eks. tolkningen af Liljegren 964 i Runverser s. 210 ff.). Og de tre eller fire danske runestene, som Bugge anfører som eksempler på det samme (Rimsø-stenen, Sæddinge-stenen på Låland og Hagenskov-stenen fra Fyn; sml. også hans forklaring af isuku på Egtved-stenen foran s. 62 not. 1), viser efter min mening, at hans antagelse ikke har nogen som helst støtte i danske indskrifter. Idet jeg med hensyn til indskrifterne på Egtved-, Sæddinge- og Hagenskov-stenen henviser til min behandling af disse stene, anfører jeg her kun Bugges ytringer om Rimsø-stenen, der lyder: „På Rimsø-stenen er en del af indskriften skreven så, at den er ligefrem forståelig. Men derpå er med lönskrift skrevet (Thorsen II, s. 133 no. 46): ikam : tsrau : mas : iþua.; sidste ord (iþua.) skylder jeg prof. Wimmers meddelelse, og dermed stemmer tegningen hos Thorsen. Ved omsætning kommer der mening i dette: kam i austr sam uiþa[st], d. e. *kam* (kom) *í austr sæm víðast*. Efter iþua synes tegningen hos Thorsen at vise et s“ (s. 258). De lævnede spor forbyder imidlertid bestemt, hvad jeg sikkert også i sin tid har meddelt Bugge, at udfylde det sidste ord til iþua[st], og hermed falder altså i virkeligheden hele hans tolkning, i hvilken også formen kam måtte vække store betænkeligheder. Men selv om vi vilde se bort herfra, hvilken mening kan da den sætning, som Bugge her har fået frem ved sin ganske vilkårlige omflytning af runerne, have i denne indskrift? „Kom så langt østpå som muligt“ er ganske vist i sig selv meget let forståeligt, og for så vidt „kommer der“ altså ved Bugges læsning „mening“ i de dunkle ord; men hvem er subjekt til kam? Efter indskriften kan det dog vel kun være Tore, som har rejst stenen efter sin moder og sandsynligvis sin søster, ikke en af de to kvinder, efter hvem den er rejst. Men at en mand, efter at han i en indskrift har sagt, at han har rejst stenen til minde om sin moder og søster, og intet videre, skulde ende indskriften med i „lönruner“ og i en sætning, hvor man må gætte sig til subjektet, at melde, at han kom så langt mod

øst som muligt, forekommer mig i den grad urimeligt, at jeg må erklære Bugges tolkning for umulig også ifølge sit indhold.

Jeg tror da, at Bugges læsning tilstrækkelig har godtgjort, at vi ved tolkningen af denne linje ikke tör gå ud fra en vilkårlig omsætning af runerne; men det er heller ikke uagtet mange forsøg lykkedes mig at finde en nøgle til tydningen af den chifferskrift, hvori runeristeren mulig kunde have søgt at skjule sin tanke, og lige så lidt har jeg været i stand til ved udfyldning af runer at aflokke de uforståelige ord en tilfredsstillende mening. Derimod har jeg ad en hel anden og i sig selv langt simplere vej fået ikke blot bogstavforbindelser, der alle kan udtales, men også velbekendte ord. Når vi nemlig læser linjen omvendt (bagfra), idet vi begynder på stenens venstre side, lyder den:

....:ˡ. auþi : sam : uarst : maki

Her ligger det ved første öjekast nær at forstå sam uarst som *sem werst* (eller med *æ*-lyd *sæm wærst*), „allerværst“, hvorimod . auþi og maki naturligvis tilsteder mange forskellige læsninger.

Den lævnede stav og det derefter følgende skilletegn foran ᛁᚦᚢᛆ viser, at dette ord har bestået af fem bogstaver, og skilletegnet står så langt til höjre for den rette stav, at vi må antage, at denne har haft en bistav på höjre side. Ingen rune vilde her i enhver henseende passe bedre end ᛏ, og vi får ved at indsætte den tillige det bekendte ord ᛁᚦᚢᛆ[ᛏ] ɔ: tauþi, *dåuði*, „døden“. Dette ord i forbindelse med *sem werst* tyder jo på, at sætningen har indeholdt en eller anden almindelig, eller for det særlige tilfælde gældende udtalelse om døden, hvad der vilde være ganske naturligt på en mindesten, som sön (og broder) har rejst efter moder (og søster). Et udbrud som f. eks. Egils i Sonatorrek v. 10 i anledning af sönnens død:

grimt es fall
frænda at telja

„grumt (sørgeligt) er det at melde frænders død“, kunde vi også vente at finde her.

Efter pladsen og de lævnede runespor må vi formode, at der foran *dåuði* har stået fire runer, der altså har indeholdt det udsagnsord, til hvilket *dåuði* har været subjekt. Sætningen kunde da tænkes at have haft omtrent følgende indhold: „Døden rammer allerværst...“ eller lignende. Spörsmålet bliver altså, hvorledes det sidste ord i linjen ᛁᚴᛆᛘ ɔ: maki skal opfattes. Af de forskellige muligheder, der her frembyder sig, skal jeg blot anføre et par af de tilsyneladende nærmest liggende: maki kunde læses *maki*, „mage, lige“; men det er mig ikke muligt at få dette ord til at passe i en sætning sammen med de andre. Snarere kunde man derfor måske tænke på *mængi* = oldnord. *mengi*, „mængde“ (om personer), så at sætningens indhold vilde blive: „Døden (rammer) på den allerværste måde mængden (folk)“, hvilket da måtte opfattes som et kortere udtryk for: „Intet rammer menneskene værre (føles stærkere af menneskene) end det tab, som døden bringer, når den røver os vore kære“. Den tanke, der ligger i disse ord, forekommer mig dog at være alt for almindelig

og alt for triviel til, at den virkelig skulde være et udtryk for den sorg og det tab, som moderens (og søsterens) død havde voldet den efterlevende sön (og broder). Hertil kommer, at det vistnok er höjst tvivlsomt, om ordet *mængi* har kunnet bruges i denne betydning („den store mængde, folk i almindelighed"). Hverken *maki* eller *mængi* leder os derfor efter min mening på rette vej. Derimod tror jeg, at maki skal læses *mægi*, den regelmæssige hensynsform af det ord, som på Oldnord. hedder *mǫgr* og betyder „sön" eller „ung mand", „mand" i almindelighed. Rigtignok tilhører dette ord væsenlig digtersproget; men i betydningen „sön" er det dog også i prosa bevaret i enkelte gamle formler, hvor bogstavrimet mulig har holdt på det, således i Grágás c. 115 (Konungsbók ed. Finsen I, s. 206): sva viða ... sem ... mǫgr moðor callar oc moþir mǫg fǫðir, „så vide som sön kalder på moder, og moder fostrer sön" (sml. Staðarhólsbók ed. Finsen s. 406, hvor vi finder de to sætninger i den omvendte og vistnok oprindelige orden: sva víða sem ... moþir mavg føþir, mavgr moðor kallar). Ligeledes hedder det i den ældre Gulatings-Lov c. 103: er moðer verðr magar arve, „når moder bliver söns arving" (= ældre Frostatings-Lov VIII, 7: ef móðir verðr magar arfe). Den urnordiske form af *mǫgr* (maguʀ) forekommer i betydning „sön" i genstandsform magu på den norske Strand-sten, og ifølge Bugge (Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 275) har den ikke udgivne versificerede indskrift på Björneby-stenen fra Smålenene i Norge, der af Bugge henføres til „tiden omkring 900" (smst. s. 339), ejeform makaʀ. Det kan da ikke undre os også på Rimsø-stenen at finde dette ord. Det er i hvert fald ikke mærkeligere, end at vi på Sønder Vissing-stenen II møder det oldnord. digterord *halr*, „mand".

Vi savner altså endnu foran *dåuði* et udsagnsord, som vilde kræve hensynsform *mægi*, og spörsmålet er derfor, hvorledes de lævnede runespor skal udfyldes. Mange formodninger, som efterhånden har været genstand for mine overvejelser, har jeg atter opgivet, fordi pladsen og runesporene foran iþua[t] bestemt syntes mig at tale imod dem. Kun en enkelt, som ved første öjekast synes ret tiltalende, skal jeg nævne. Hvis ordet foran iþua[t] havde været ᛦᛘᚢᚴ ʀmuk ɔ: kumʀ, nutid af *koma*, „komme", vilde hele sætningen lyde: kumʀ tauþi sam uarst maki, hvad der vilde give en særdeles god mening. I oldsproget har udtrykket *e-t kemr e-m vel* betydningen „noget kommer en til pas, er en behageligt". Den stærkeste modsætning hertil vilde altså netop indskriftens *koma e-m sem werst*, „komme en allermest ubelejlig (volde en den största sorg)", danne. Men de lævnede runespor forbyder efter min mening denne læsning. Det er nemlig höjst usandsynligt, at den sidste meget skrå streg er enden af en ᚴ-runes hovedstav. Langt snarere måtte vi her vente en rune med bistav på venstre side af hovedstaven. Hvis den lille skrå streg imidlertid alligevel skulde opfattes som nederste del af hovedstaven i et ᚴ, måtte den foregående linje være nederste del af ᚢ-runens hovedstav, og ᚴ-runen kunde da netop være stillet så skråt af hensyn til det følgende ᚢ. Foran ᚢ måtte endelig de to runer ᛦᛘ have stået, hvad pladsen også vilde tillade; men jeg anser det for ganske utvivlsomt, at vi i så fald endnu vilde finde tydelige spor i alt fald af nederste del af ᛦ-runens tre stave lige efter det meget klare skilletegn. En udfyldning af ordet foran iþua[t], hvori ᛦ danner sidste rune, anser jeg af

denne grund for utilstedelig, og dermed bortfalder ikke blot den ellers ret tiltalende formodning ᛦᛘᚢᚠ, men også alle andre udfyldninger, hvorved vi vilde få en nutidsform på -ᛦ. Den krumning, som den bevarede nederste del af den sidste runestav fremviser, tyder også snarest på, at vi her har enden af bistaven af en ᚢ-rune af lignende form som i uft, men stillet mere skråt. Dens hovedstav, som da må antages at have ligget midt imellem de to bevarede småstreger, har intet spor efterladt, da den ikke har nåt slet så langt ned som bistaven (sml. Ritsrau). Den anden af de to små linjer har efter min formodning dannet nederste del af hovedstaven i et ᛆ, og lige over og under enden af denne runes bistav til venstre har to punkter været anbragte (sml. punkterne efter sina). Herefter har der atter fulgt to runer ᛋᛁ, hvoraf ingen sikre spor er bevarede, og som derfor næppe har nåt slet så langt ned på stenen som de foregående og følgende runer (sml. de tre sidste runer i ordet stain). Ved efter lang tids forløb på ny at undersøge mine aftryk, efter at betydningen af den bueformede linje var bleven mig klar, finder jeg, at udfyldningen ᛁᚦᚢᛆ[ᛏ] [⁝] [ᛋᛁ : ᛆᚢ] iþua[t] [⁝] [si : au] udmærket svarer både til pladsen og til de lævnede runespor. Et par små fordybninger i stenen mellem det bevarede skilletegn efter ᛏ og den første af de derefter følgende klare småstreger kan også meget godt være lævninger af nederste del af de rette stave i ᛋᛁ.

Hele linjen læser jeg altså:

ᛁᚠᛆᛘ : ᛏᛋᚱᛆᚢ : ᛘᛆᛋ : ᛁᚦᚢᛆ[ᛏ] [⁝] [ᛋᛁ : ᛆᚢ]

ɔ: [ua : is] [⁝] [t]auþi : sam : uarst : maki

ua ɔ: *wá* — oldnord. *vá* huk., hvad der kommer pludselig og uventet og volder sorg eller ulykke. Dette passer jo fortræffelig på døden, som her altså kaldes „den allerværste *wá*", fordi den har berøvet sönnen hans moder (og broderen hans søster). At denne tydning virkelig har truffet det rette, synes mig i höj grad at bestyrkes derved, at den sætning, som vi har fundet i den bueformede linje, ikke blot ifølge sit indhold slutter sig så godt til hovedindskriften, men at den også har metrisk form, idet den danner et par regelmæssige verslinjer:

Wá es dåuði
sem werst mægi

„Døden (de kære frænders, særlig moderens død) er den allerværste ulykke for sönnen", eller: „Den allerværste ulykke (den bitreste sorg), der kunde ramme sönnen, er hans kære moders død".

Versformen forklarer tillige brugen af de sjældne, især digtersproget tilhørende ord *wá* og *mægi*. I steden for det sidste vilde der naturligvis i prosa stå *syni* og i steden for *wá* uden tvivl *harmʀ*, der netop bruges om den sorg, som døden volder (sml. isl. *harmdauði*, „død, som volder sorg", og tillægsordet *harmdauði* eller *-dauðr*, „hvis død volder sorg").

Den unge sön, som pludselig og uventet — det ligger vistnok i *wá* — har mistet sin moder, har i det lille vers fundet et i al sin simpelhed smukt og talende udtryk for

sin kærlighed til hende og for det savn, han følte ved hendes død. Han har ønsket, at indskriften på den sten, som han rejste til hendes minde, skulde bære vidne om hans sorg; men han har ikke villet stille sine sönlige følelser til skue for enhver almindelig læser, og han har derfor på en måde, der er enestående på vore runestene, indhugget den linje, hvori han tolkede disse følelser, således, at den, når den læstes på sædvanlig måde, blev ganske meningsløs. For den, der opdagede, at den skulde læses bagfra, indeholdt den derimod en simpel sætning med lutter velbekendte ord. Netop ved at hugge runerne således, at de vendte den urigtige vej, har runeristeren forsætlig søgt at lede læserne på vildspor, og at ikke blot samtidens læsere, men også nutidens runeforskere let kunde lokkes i denne fælde, viser Bugges foran omtalte forsøg på at tyde linjen ved hjælp af „grafisk omsætning“ og P. G. Thorsens erklæring (De danske Runemindesm. II, 2, s. 133), at det, han har været i stand til at læse, „er aldeles umedgörligt — der må være noget vilkårligt deri, som ikke kan udfindes“.

I olddansk sprogform antager jeg altså, at hele indskriften har lydt:

þóriʀ, bróðiʀ Æinráða, ræisþi stæin þąnnsi øft móður sína åuk [systur sína,] ko[nuʀ góðaʀ].

[Wá es d]åuði
sem werst mægi.

„Tore, Enrådes broder, rejste denne sten efter sin moder og sin søster, (to) gode kvinder.

Døden (moderens død) er den værste ulykke for sönnen“

At Tore kalder sig „Enrådes broder“, hvoraf vi tör slutte, at denne har været en bekendt og anset mand, stemmer med brugen både på ældre og yngre stene: på Tryggevælde-stenen kalder Ragnhild sig „Ulvs søster“, og på Sjælle-stenen kaldes Gyrd „Sigvaldes broder“. Det tilsvarende udtryk på Rimsø-stenen afgiver altså intet fast holdepunkt for bestemmelsen af indskriftens alder; men mindesmærkets hele karakter, rune- og sprogformer (særlig bevarelsen af tvelydene) henviser det til første halvdel af det 10. årh. (mellem 930—950).

10. ULSTRUP-STENEN (GRÖNDAL-STENEN)

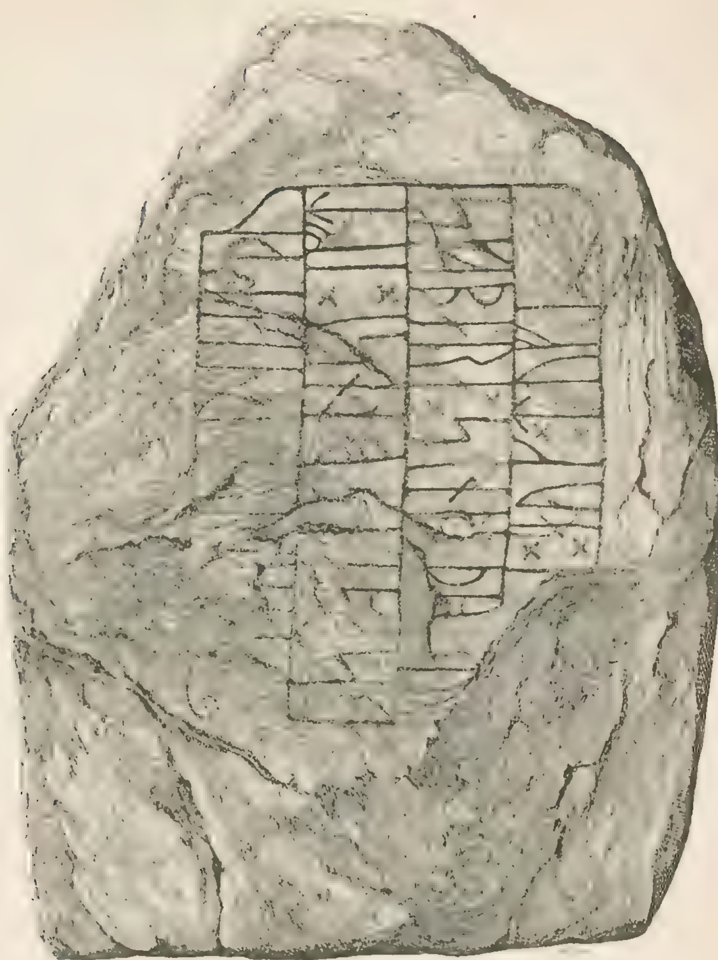
Sønder Vinge sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgt d. 20. og d. 22. August 1877 og d. 18. Juli 1882).

I Worms tid og længe efter lå denne anselige sten på Ulstrup mark, tæt ved landevejen midt imellem Ulstrup og Rønge, hvorhen den sagdes at være flyttet fra en dal, Gröndal, i den nærliggende skov (Monum. Dan. s. 304; Danske Atlas IV, 1768, s. 658 not. d). Efter denne dal gav Worm den navnet Gröndal-stenen („Grøndallense"), og under dette navn anføres den i reglen senere; men den findes også opkaldt efter Rønge og Ulstrup, og det sidste navn vil det være rigtigst at fastslå, da vi for at undgå forveksling med Vinge-stenen ikke vil vælge sognets navn, og da stenen ikke blot fandtes på Ulstrup mark, men også senere er henflyttet til herregården Ulstrup, hvor den er indsat i havegærdet mod syd på den østlige side af havelågen, ved indgangen fra vejen, der løber langs med jærnbanen, således at indskriftsiden vender ud mod vejen.

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit, er 6' 6" lang, 4' 10" på det bredeste og 1' tyk forneden. Som flere af de anselige runestene i denne egn er den altså temmelig tynd i forhold til sin höjde og bredde. Et tværsnit af stenen, som kunde give et nöjagtigt billede af dens form, er det umuligt at tage på dens nuværende plads.

Indskriften, der er fordelt i fire linjer, er på mange steder overordenlig udslidt og utydelig, og den har næppe i Worms tid været synderlig klarere end nu. På Worms afbildning, hvortil tegningen var meddelt ham af skibspræst Schonvig (Jonas Schonvigius), hvis nöjagtighed i at tegne gamle monumenter Worm særlig fremhæver i fortalen til Monum. Dan., er i al fald kun sidste linje og to ord i de foregående linjer, som også nu må kaldes forholdsvis meget tydelige, væsenlig rigtig gengivne, hvorimod det øvrige er fuldstændig meningsløst, så at runerne i den første, utydeligste linje endogså vender til den urigtige side. Worm erklærer det også for umuligt at få noget sikkert ud af indskriften, og man kan næppe sige, at der efter hans tid er gjort noget fremskridt i dens læsning og forståelse. I Danske Atlas kaldes indskriften „saa forsledt, at den neppe kan læses", og R. H. Kruse, som har udført en tegning af stenen („Nörrejyllands Mærkværdigheder" II, no. 18 mellem s. 43 og s. 44), erklærer indskriften for „ganske ulæselig og til dels ødelagt". Efter hans

Ulstrup-stenen

tekst og tegning er første linje nemlig helt udslettet, i anden linje kan kun læses ordet ⁑ ift, i tredje linje kun runerne ᚱ og ᚼ; men „fjærde linje er endnu fuldstændig og læses ligesom hos Worm ⁑ ᛅᚢᚠ ⁑ ᛏᚢᚠᛁ". Kruse har altså ikke kunnet læse ordet ᚼᚠᛁᛒᛅᚱᛅ i begyndelsen af

tredje linje, som Worm dog havde (rigtignok med ᛅ i steden for det sidste ᛆ), og Worms rigtige ᛏᚢᚠᛆ i sidste linje er blevet ᛏᚢᚠᛁ. I den nyeste gengivelse af indskriften (hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 50 og tilhørende „tekst“ II, 2, s. 144) er ᛏᚢᚠᛁ yderligere forvansket til ᛏᚢᚠᛁ, og i steden for Worms skibara læses her skibari. Disse nævneformer vilde jo nødvendiggöre en ganske anden forståelse af indskriften i dens helhed end Worms skibara og tufa.

Tvært imod hvad man måtte formode efter de tidligere urigtige gengivelser af og meddelelser om indskriften, har runerne endnu, selv på de utydeligste steder, efterladt så sikre spor, at jeg anser læsningen af hele indskriften for utvivlsom, således som det vil fremgå af de følgende bemærkninger.

Den begynder i linjen længst til venstre og fortsættes derpå i den anden linje fra venstre. Bægge disse linjer løber i samme retning fra venstre til höjre (nedenfra opad); men derefter drejer indskriften bustrofedon i tredje og fjærde linje. Runerne er i de tre første linjer i gennemsnit 8½" höje, i fjærde linje 7½". Alle linjer adskilles ved rammestreger, og hele indskriften omsluttes på de tre sider (ikke forneden) af en fælles ramme, som meget ligner den, der findes på Langå-stenen IV. De enkelte ord adskilles ved to små kors, som dog ikke bruges ved slutningen af linjerne og kun i den fjærde linje ved begyndelsen.

Utydeligst i hele indskriften er begyndelsen (første halvdel) af første linje, hvor kun enkelte runespor endnu sikkert kan påvises. Den øverste rammestreg, der træder meget svagt frem over den første del af linjen, men dog hele vejen kan følges, danner forneden (ved indskriftens begyndelse) en lille tydelig spiral; men af en forbindelseslinje mellem denne og den nederste klart fremtrædende rammestreg ses intet spor. Når vi går ud fra den nederste rammestreg, ses følgende lævninger af runestave i begyndelsen af linjen: 3" fra rammestregens begyndelse (yderste ende) følges en ret stav med stærke udflisninger på höjre side, i hvilke en bistav dog ikke mere kan påvises, men hvis form gör et ᚦ höjst sandsynligt. 4" fra denne stav ligger nederste del (3") af en anden ret stav og 2" fra den enden af en tredje stav, som ifølge sin form må forbindes med den foregående til ᚢ (eller ᚱ). 2" herfra løber en fjærde ret stav og 1¾" fra denne en femte noget krummet linje, der følges i en længde af 3½", og oven for denne ses endnu et lille stykke af en hugget linje, som i forening med den nedenfor liggende 3½" lange linje må have dannet den mellemste og nederste del af bistaven i et ᚱ; den øverste del er derimod helt udvisket. En 4" lang fure i stenen, der strækker sig fra ᚱ-runens top hen til den følgende runestav, kan ikke forveksles med de huggede linjer. 1¼" fra foden af ᚱ-runens bistav ses et lille stykke af den nederste og et större stykke af den midterste del af en ret stav og 1½" fra denne midten af en krum linje, som med den første har dannet et ᚦ. 1½" fra den sidst nævnte bistav (1' 5" fra begyndelsen af rammestregen) ligger hovedstaven og 2" fra denne enden af bistaven af ᚱ, som endnu svagt kan følges i sin hele form. Herefter findes en mængde ujævnheder, af hvilke de to (1' 10" fra rammestregens begyndelse) sikkert er lævninger af et par skilletegn (⁑). Den nu omtalte del af indskriften kan, så vidt jeg ser, umulig udfyldes på anden måde end til det bekendte navn þurþr med skilletegn efter.

Derpå følger (2′ 1″ fra begyndelsen af rammestregen) en ret stav og øverste tydelige del af bistaven i et ᚱ, så et ᛆ, hvis bistav dog træder svagt frem særlig på höjre side af hovedstaven, derpå et ᛁ, så et fuldkommen klart og sikkert ᛋ, der dog er noget forstyrret på grund af et par större skører i stenen, af hvilke den ene løber igennem dets midterste del og den anden sammen med staven til höjre, hvorved runen let kan få udseende af at have formen ᛊ. Mellem ᛋ og den følgende runestav, der ligger $2\frac{1}{2}$″ fra foden af ᛋ, findes også en större skøre (neden for den øverste rammestreg), som let ved første öjekast kan forveksles med en hugget linje og antages for øverste del af hovedstaven i den efter ᛋ følgende rune, der imidlertid ved nöjere undersøgelse viser sig at være et meget regelmæssigt ᚦ, i hvilket bistavens øverste del er stærkt udfliset. Dette ᚦ står forholdsvis nær ved den følgende stav og i længere afstand fra det foregående ᛋ (sml. afstanden mellem de tre sidste runer i indskriften). Den efter ᚦ følgende sidste rune i linjen er et ᛁ uden ringeste spor af bistave (den tværstav, som på afbildningen hos Thorsen findes over denne rune, hvorved den er bleven ᚾ, har ingen som helst støtte i indskriften selv). Øverste del af ᛁ-runen falder sammen med rammestregen. Ordet raisþi, som her altså står, indtager en plads af 1′ $3\frac{1}{2}$″.

Ligesom i første linje træder også i anden linje indskriftens første halvdel meget svagt frem; men her kan dog alle runer endnu for störste delen følges helt, medens i første linje kun enkelte spor af dem er bevarede. Først ses (3″ fra begyndelsen af den øverste rammestreg) toppen af et ᛋ, hvis nederste del ligger $5\frac{3}{4}$″ fra den yderste ende af rammestregen under denne rune. En naturlig fordybning neden for den venstre stav giver let runen udseende af at have formen h. Efter ᛋ følger 7″ fra begyndelsen af den øverste rammestreg toppen af et ᛏ med svage, men tydelige spor af bistavene; hovedstaven følges svagt i dens hele længde. 4″ herfra ses den nederste meget tydelige del af en ret stav med en klar bistav til venstre; derimod er toppen af hovedstaven og höjre side af bistaven næsten ukendelig; men den lævnede del af runen sætter det uden for al tvivl, at her står ᛆ. 2″ fra foden af denne rune følger en ret stav, hvis øverste del ligeledes er udvisket, og 3″ fra denne atter en ret stav, der kan følges i sin hele længde, og som på midten viser et par svage, men umiskendelige spor af en bistav, der gör runen til ᚿ. Hele ordet er altså stain. Af de følgende skilletegn har særlig det nederste efterladt tydelige spor (1′ $7\frac{1}{2}$″ fra rammestregens begyndelse). Det næste ord þąnsi kan ingen tvivl være underkastet. I ᚦ har hovedstaven, hvis nederste del ligger 1′ $9\frac{1}{2}$″ fra rammens begyndelse, en temmelig skrå stilling; i ᚭ er både hovedstaven og bistavene tydelige, og runen kan umulig som på afbildningen hos Thorsen læses ᛆ for ᚭ. Ret klare står skilletegnene efter þąnsi, og det sidste ord ift, i hvilket nederste del af ᚠ-runens bistave er bortfliset, er meget kraftigt.

Indskriften drejer derpå bustrofedon om i tredje linje, der i det hele må kaldes forholdsvis tydelig, uagtet de mange ujævnheder og skører i stenen let bidrager til at forvirre læsningen. De seks første runer skibar er også rigtig gengivne hos Worm; men i steden for det følgende ᛆ, i hvilket bistaven vel er svag, men dog sikker, har hans afbildning ᚾ (i teksten læser han dog rigtig ᛆ) og Thorsens ᛁ, som i forbindelse med hans

tuki i sidste linje aldeles forvansker indskriftens hele form. I det følgende ᛋᛁᚿᚭ træder bistavene i ᚭ temmelig svagt frem på grund af de stærke ujævnheder i stenen, hvad der ligeledes gælder de følgende skilletegn, som dog endnu bægge tydelig kan spores (særlig det øverste) til höjre for en lang og dyb skøre, der løber langs med ᚭ-runen. I det sidste ord i linjen mangler nederste del af de tre første runer, idet et stykke her er fliset af stenen. Af de to første (ᚦᚢ) er störste delen endnu bevaret og meget tydelig; i ᚢ-runen er øverste del af bistaven dog lidt uklar, og der synes at være en lille åbning mellem hoved- og bistaven. Den følgende rune må sikkert læses ᚱ; den lævnede øverste del af hovedstaven træder dog meget svagt frem, hvad der ligeledes gælder bistavens øverste del, hvorimod dens mellemste del er forholdsvis tydelig. Af den følgende stav er ligeledes toppen udvisket, men den øvrige del lige ned til rammestregen meget klar. Herefter spores ingen flere huggede linjer, men kun naturlige ujævnheder og fordybninger. Det synes dog rimeligt, at der neden for ᛁ har været anbragt en forbindelseslinje mellem rammestregerne, og en fordybning $3^1/_4$″ fra foden af ᛁ gör også indtryk af at være nederste del af en sådan, der da må antages at have nåt op til knuden i stenen.

Meget tydelig er endnu indskriften i sidste linje, hvor vi først har øverste del af rammestregernes forbindelseslinje — knuden i stenen er mulig benyttet som nederste del —, derpå to skilletegn og endelig ordene auk ⁑ tufa. Bistaven i det sidste ᛆ er lidt svag, men umiskendelig (temmelig höjt oppe på hovedstaven, 3″ fra dens top). Hos Worm er også hele denne linje i alt væsenligt rigtig gengivet, hvorimod Kruse har ᛏᚢᚠᛁ og Thorsen, som foran bemærket, endog ᛏᚢᚠᛁ for ᛏᚢᚠᛆ. På grund af en stor knude i stenen begynder denne linje höjere oppe end de tre andre, og en fælles rammelinje har derfor ikke kunnet omslutte indskriften forneden således som på de tre andre sider.

Hele indskriften læser jeg altså:

(þurþr ×) raisþi
stain ⁑ þąnsi ⁑ ift
skibara ⁑ siną ⁑ þuri
⁑ auk ⁑ tufa

skibari ɔ: *skipari* betegner en af mandskabet, besætningen på et skib (*skipan*), i oldsproget også kaldet *skipveri* og *háseti*, hvorimod skibets fører, der i reglen også var dets ejer (*skipdróttinn*), hed *stýrimaðr* (I, s. 113). Når Tord altså rejser stenen efter sine to 'skippere', har han uden tvivl været skibets ejer (og mulig fører), medens Tore og Tove vel har hørt til de mest ansete blandt mandskabet. Efter en „skipper“ er også den med Ulstrup-stenen omtrent samtidige Tågerup-sten på Låland rejst.

I olddansk sprogform lyder indskriften:

þórðr ræisþi stæin þąnsi æft skipara sįną þóri áuk Tófa.

„Tord rejste denne sten efter sine 'skippere' (sømænd) Tore og Tove“.

I ydre minder Ulstrup-stenen en del om de anselige runestene i samme egn fra Vinge, Langå og især Grensten; men Ulstrup-stenen må være 60 til 70 år ældre end de

nævnte stene. Efter dens hele karakter henfører jeg den nemlig til omtrent år 960, så at den bliver det yngste mindesmærke i den ældste gruppe af jyske runestene, der endnu har bevaret tvelydene. På denne yngre tid tyder også skilletegnenes form, idet Ulstrup-stenen er det ældste mig bekendte runemindesmærke, på hvilket det lille skråtliggende kors, som vi senere møder på Års-stenen, men især på Hedeby-stenen, Århus-stenen II og Kolind-stenen, bruges som skilletegn. Alene af den grund at rykke Ulstrup-stenen endnu længere ned i tiden, anser jeg dog for utilstedeligt. Heller ikke den lille fritstående spiral, hvori den øverste rammestreg løber ud ved begyndelsen af første linje, hjælper os til nöjere at bestemme indskriftens alder. Lignende spiraler forekommer nemlig på stene, der både er ældre og yngre end Ulstrup-stenen. Spiralen på denne stemmer ganske med de spiraler, som vi finder ved slutningen af indskriften på bagsiden af den mindre Jællinge-sten, og en lignende, men dog noget forskellig spiral findes også ved slutningen af den sidste indskriftlinje på Grensten-stenen, som i det hele frembyder stor ydre lighed med Ulstrup-stenen, og hvis runerister mulig har været påvirket af denne ældre sten.

Til Ulstrup- (Gröndal-)stenen knytter der sig et gammelt, meget udbredt sagn, ifølge hvilket indskriften skulde indeholde en spådom om Danmarks fremtid. Herom meddeler Ole Worm (Monum. Dan. s. 309), at han i slutningen af et håndskrift (hvilket siges ikke) har fundet følgende optegnelse:

„Anno Domini 1503 drog M. Jens Christoffersøn, Canich udi Ribe, fra Viborg oc til Randers. Da fant hand udi en Dall, som kaldis Grøndal, disse éfterskreffne Ord udhuggit i en Steen med kaaber Bogstaffue:

Kircker skulde bliffue til Fangetorn, oc Skalcke skulle trifuis, oc Eldinge [ɔ: Edlinge] fordriffuis, oc Danske Mend wgieffue, oc fange Tydske Sæder, oc Hærremend skulle bliffue Kiøbmend, oc Præster til Bønder oc Bønder til Widunder“.

Også Anders Sörensen Vedel synes at antage, at indskriften har haft dette indhold. I en håndskreven notits (vistnok fra år 1588), som allerede Wegener har meddelt efter det Vedelske håndskrift no. 826 fol. i det store kgl. bibliotheks gl. kgl. samling[1], anfører han nemlig, at der på en sten nogle mil fra Viborg læses følgende:

Trell skall fange magt
och edelt bliffue foract;
Prest skall bliffue wunder[2]
och Bunder til wunder;
Dansk skall fange tydskes seed.
Men wæ dig Danmarck derwid;
och end staar stenen i grønen dall.

[1] C. F. Wegener, Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel (Kbh. 1851), s. 158 not. 19.
[2] Fejl for Bunder.

At spådommen i den af Worm og Vedel anførte form også har været kendt af digteren Hans Christensen Sthen(ius), fremgår af v. 2755—66 i hans skuespil 'Kortvending' (uden tvivl opført i Helsingør mellem 1565—74), hvor det bl. a. hedder:

Embitzmendtt wiille nu kiøbmendtt bliffue,
. . . .
Borgere wiille nu bønner werre,
Bynder wiille nu thiill schole att lere,
Clercke wiille oc werre bynder,
Saa bliffue oc mange tiill wiunder[1].

Allerede i året 1560 havde den danske Vergilius („Daniæ nostræ Maro"), som Worm kalder ham, Er. Mich. Lætus (Rasmus Glad), gjort „stenen i den grönne dal" og den dertil sig knyttende spådom til genstand for digterisk behandling i den femte ecloga („Myrmix") af sine Bucolica[2], og Gröndal-stenen blev således den første runesten, der nævnes i litteraturen. Worm, som aftrykker de hertil sigtende vers af Lætus i Monum. Dan. s. 306—9, gör tillige opmærksom på, at et ganske lignende sagn knyttede sig til en stor sten i „grönan dal" i Jæmtland[3].

I øvrigt fremhæver Worm udtrykkelig, at indskriften på Ulstrup-stenen umulig kan have dette indhold, da den er med runer og skriver sig fra den hedenske tid. Hvis der er noget sandt i den anførte fortælling om stenen med spådommen, må der derfor sigtes til en anden indskrift i samme egn fra den kristne tid med kobberbogstaver (Monum. Dan. s. 310). For at forklare sagnets oprindelse behøver vi dog ikke at ty til Worms antagelse. Vi finder i dette sagn kun et særlig karakteristisk udslag af de höjst fantastiske forestillinger, som man i ældre tid ofte dannede sig om indholdet af de uforståelige runeindskrifter.

[1] Kortvending. Et moralsk-allegorisk Skuespil fra Frederik II's Tid, udg. af Soph. Birket Smith, Kbh. 1866 (Revideret Aftryk af „Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie" I), s. 85 med note.

[2] C. Erasmi Michaelii Læti Bvcolica. Witebergæ 1560 8vo. bl. D 8a E 2b.

[3] R. Nyerup, Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider IV (1806), s. 96—100; Svenska Folk-visor från forntiden, samlade och utgifne af E. G. Geijer och A. A. Afzelius III (1816), s. 218 ff. (= Ny upplaga, utg. af R. Bergström och L. Höijer II, 1880, s. 428 ff.). Sml. også J. G. Liljegren i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter XVII (1820), s. 416 ff. og sammes Run-Lära (1832), s. 87—88.

11. BÆKKE-STENEN II

(DEN MINDRE BÆKKE-STEN PÅ MARKEN)

Bække sogn, Anst herred, Ribe amt

(undersøgt d. 19.—20. Juli 1878 og d. 6. Juli 1882).

Den 30. Marts 1858 kom denne mærkelige runesten for lyset på en ret ejendommelig måde, hvorom husmand Johannes Kæstensen, på hvis mark den fandtes, ved min undersøgelse 1878 meddelte mig følgende oplysninger, som ganske stemmer med, hvad der blev bekendt straks ved stenens fremkomst.

I nogen afstand fra hans hus på Bække mark, et godt stykke vej nord for kirken ligger et par anselige höje, der i egnen er bekendte under navnet „Kalægums höje“, om hvilke sagnet fortæller, at en konge eller kæmpe af dette navn ligger begravet her[1]. I nærheden af den störste (nordvestlige) af disse höje havde man oftere om natten (sent på aftenen) set lys brænde på marken. En aften silde havde både han og en pige, da de stod uden for huset, set lyset, der var meget stort og kastede et stærkt skær hen over höjen, lidt syd for denne. Ingen af dem talte dog om det, för end de kom ind i huset, da pigen sagde, at hun syntes, der stod et lys ved höjen. Husmanden svarede intet derpå — naturligvis fordi han efter den almindelige overtro frygtede for, at skatten, som måtte ligge der, hvor lyset stod, skulde synke, hvis han talte derom —; men den følgende morgen gik han ud på marken med en stenkløver, og da de på det sted, hvor lyset havde vist sig, omtrent 50 fod fra höjen, så kanten af en sten, som var sunken ned i jorden, gav de sig til at grave der i det håb, at skatten måtte ligge under stenen. Den lå der virkelig også på en vis måde; ti da de væltede den store sten om, så de to rækker bogstaver tydelig aftegnede i lerjorden, og det opdagedes således, at stenen havde en indskrift[2].

[1] Navnet er sikkert gammelt; men dets oprindelige form og betydning er ikke let at udrede. I de indberetninger, som præsterne i Ribe stift i årene 1638 og 1639 skrev til Ole Worm, kaldes de „Karls legoms höje“ („Noerden fraa Byen [Becke] ligger en høye kaldiss Karls legoms høye“. Håndskrift i rigsarkivet, tidligere no. 45 4to e donat. var. i universitetsbibliotheket; sml. O. Nielsen, „Ribe Stifts Beskrivelse 1638“, s. 85) Derimod har Danske Atlas V (1769), s. 962 not. h „Kollegens Høi“. Rafn antog, at det oprindelige navn på höjene havde været „Kleggum“; men det er ganske urigtigt, når han siger, at denne „oldnordiske benævnelse“ endnu bruges „der i egnen“. Formen „Kleggum“ som navn på en höj er lige så usandsynlig, for ikke at sige umulig, som Rafns forklaring af dette navn: „*á kleggjum*, af *kleggi*, der endnu på Island betegner en sammendynget fast masse“ (Antiquarisk Tidsskrift 1858—60, s. 191).

[2] Da husmanden 20 år senere så mig tage aftryk af indskriften, blev han meget forbavset over, at runerne trådte så klart frem på papiret, og sagde til mig, at de nu var akkurat lige så tydelige som den dag, da han fandt

Det lykkelige fund blev hurtig bekendt, og sognefogden i Bække, Niels Johnsen, der straks så, at indskriften på stenen var runer, meldte sagen til herredsfoged Saxild i Kolding, som sendte en indberetning derom til det kgl. nordiske oldskriftselskab i København, ledsaget af et løseligt afrids af indskriften, som sognefogden havde taget. En smuk tegning af stenen blev kort tid efter udført til det antikvarisk-topografiske arkiv af Heinrich Hansen; efter denne meddelte Rafn indskriftbåndene i Antiquarisk Tidsskrift 1858—60, s. 192, og Thorsen gengav et kemitypi af hele tegningen i De danske Runemindesm. I, s. 23. Runestenen blev atter rejst, efter at så vel den som höjene og stenene i dens nærhed var bleven købte af staten og fredede. Hosstående prospekt viser runestenen (betegnet a) med om-

Runestenen på Bække mark med omgivelser.

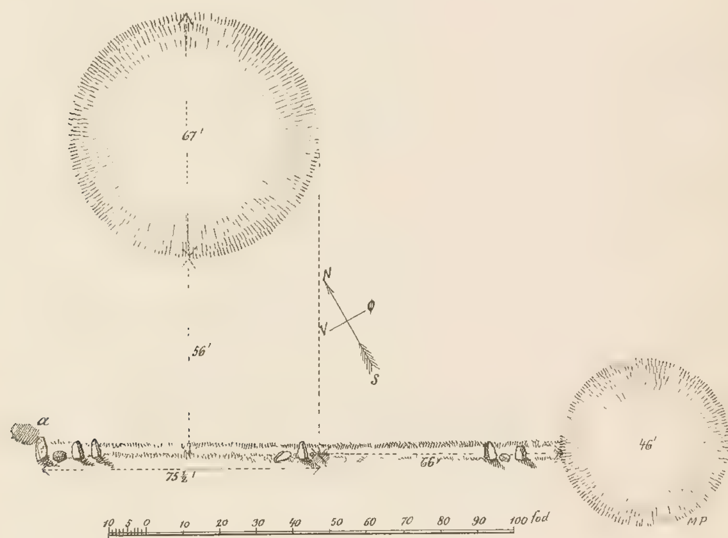
givelser, således som det hele fandtes ved mine undersøgelser 1878 og 1882, da også den lige overfor stående plan af mindesmærket, taget lidt sydvest for runestenen, blev udført.

I höjere grad end de fleste andre af vore runestene er Bække-stenen nemlig mærkelig ikke blot ved sin indskrift, men også ved sine omgivelser. Fra den mindre (sydøstlige) af de to nævnte höje udgår, som planen viser, mod vest en stenrække, af hvilken ni stene endnu er lævnede. Af disse er runestenen, hvis afstand fra höjen er godt 140 fod, den yderste. Af de øvrige otte stene mellem runestenen og höjen står de fem oprejste, medens

stenen, og bogstaverne var trykkede af i jorden; på stenen selv vilde han ikke have set dem og syntes endnu, at de var meget utydelige. Sikkert er mangen runesten gået til grunde, netop fordi man ikke har kunnet se skriften på den, eller først har opdaget den, efter at stenen var kløvet.

tre er omfaldne. Mellem disse synes dog den, der ligger foran stenen nærmest ved höjen, at være et fraskilt stykke af denne, så at der i virkeligheden kun er bevaret otte stene af den gamle stenrække. Også den sten, der ligger nærmest ved runestenen, har oprindelig været större, idet et stykke efter husmandens meddelelse havde skilt sig fra den på grund af frostens indvirkning og af ham var blevet nedgravet ved siden af, hvor jeg ganske rigtig fandt det.

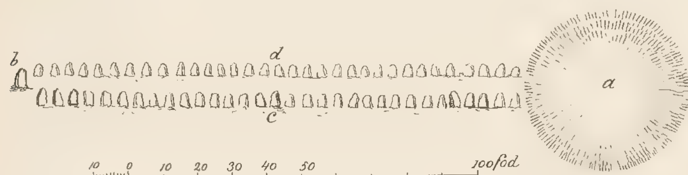
Hullet, hvori runestenen lå nedsunken (på planen betegnet a), viste sig endnu ganske tydelig ved mine undersøgelser og blev også påvist mig af husmanden ved mit

Plan af mindesmærket på Bække mark.

besøg i Bække 1878. Når man fra foden af höjen ser ud over stenrækken, ligger dette hul et stykke til höjre for denne og for det sted, hvor runestenen er rejst. De tre stene foran runestenen danner heller ikke en fuldkommen lige linje med de øvrige stene i rækken, men svinger lidt til höjre. Endelig udgår stenrækken ikke fra höjens midte, men et stykke til venstre for denne. Alt dette i forening synes mig sikkert at vise, at stenrækken fra først af ikke har dannet en enkelt lige linje med runestenen yderst. Der har vistnok, således som jeg tidligere har udtalt i henhold til de iagttagelser, jeg gjorde under et kortere besøg i Bække i Maj 1875 för mine egenlige runologiske rejser („Den såkaldte Jællinge-kredses runestene“ i Opuscula philol. ad I. N. Madvigium, s. 212 f.), været en dobbelt række stene, i hvis yderste ende (længst mod vest) runestenen har været rejst midt imellem bægge rækker og lige ud for midten af höjen, netop på det sted, hvor den fandtes ned-

sunken i jorden. Af de to rækker stene er den ene (mod nord) helt forsvunden, og af den anden er kun otte (syv) stene lævnede. Jeg tænker mig altså, at hele mindesmærket oprindelig har haft følgende form:

a betegner höjen, b runestenen, c stenrækken mod syd (til venstre), af hvilken otte (syv) stene endnu er lævnede, d den forsvundne stenrække mod nord (til höjre).

Den smukke runde höj, fra hvilken stenrækken udgår, er meget vel bevaret, 46′ i tværmål og 8′ höj. Hvorvidt denne höj imidlertid er samtidig med runestenen, eller ældre end denne, vil først en undersøgelse kunne afgöre. Hvis det forholder sig rigtigt, hvad der blev meddelt mig af husmanden, og hvad jeg ingen grund har til at betvivle, at der var fundet urner i udkanten af höjen, må det snarest antages, at det er en ældre bronzealders höj, der er sat i forbindelse med et mindesmærke fra jærnalderen for at göre dette anseligere, hvad der vist ikke så sjælden har været tilfældet (således er den ene af de skånske runestene i Fuglie uden tvivl rejst på toppen af en höj fra bronzealderen, og det samme har sikkert været tilfældet med Glavendrup-stenen på Fyn). Kun den höj, fra hvilken stenrækken udgår, er sat i umiddelbar forbindelse med denne og runestenen, hvorimod den anden större höj, der ikke er så vel bevaret som den mindre, idet den blandt andet har en stor (ved sammensynkning eller snarere ved gravning fremkaldt) fordybning i midten, naturligst må opfattes som et selvstændigt mindesmærke.

Som en af de meget få danske runestene, der endnu med sikkerhed kan siges at stå på sin oprindelige plads og for en del med de gamle omgivelser, er Bække-stenen naturligvis meget interessant. Når man fra vejen nærmer sig mindesmærket, gör det i sin helhed et ualmindelig storartet indtryk, idet både runestenen og de øvrige bevarede stene, når de i lang afstand tegner sig mod horizonten, synes at være meget större, end de viser sig i virkeligheden. Et håndgribeligt bevis på, hvor stærkt de gamle rune- og bavtastene, rejste nær ved alfar vej, har kunnet virke på beskuerne, har jeg fået, hver gang jeg besøgte stedet, hvor Bække-stenen er rejst. Jeg tilföjer, at hele mindesmærket ved mine besøg til forskellige tider fandtes velbevaret og i god stand. Husmanden, på hvis lod det står, og som siden runestenens opdagelse årlig gennem direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring har modtaget en lille sum for at have tilsyn med det, har altid omfattet det med interesse og udtalte endogså ved et af mine besøg af egen drift ønsket om, at de omfaldne stene i stenrækken ligeledes måtte blive rejste. Han tror sikkert, at der en gang vil blive fundet endnu en runesten eller en anden skat der på stedet, da han efter stenens opdagelse oftere har set lyset på marken.

Runestenen, der består af lyserød granit, rager nu 4′ op over jorden (1′ 6″ er skjult under denne) og er 3′ 4″ bred forneden; dens största tykkelse er omtr. 2′, foroven 1′. Hosstående tværsnit viser stenens form ud for ✱ i begyndelsen af indskriften, hvor hele omkredsen er 8′ 7″. Når Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 22 not. 2) antager, at runestenen nu kun er „halvdelen af den sten, der oprindelig sattes her som mindesmærke, da den anden halvdel, som dog endnu findes ved siden af, er blevet fraskilt ved frostens indvirkning", beror dette, således som jeg allerede tidligere har påvist („Den såkaldte Jællingekredses runestene", s. 213 not. 1), på en fuldstændig misforståelse. Den sten, der ligger omfalden ved siden af runestenen, har aldrig været en del af denne, men har udgjort en selvstændig sten i den oprindelige stenrække. Ikke desto mindre har Thorsen også i De danske Runemindesm. II fastholdt denne mening og på sin afbildning af Bække-stenen (II, 1 no. 2) antydet det udseende, som den efter hans formodning oprindelig har haft. Jeg tilföjer derfor yderligere, at runestenen efter husmandens meddelelse til mig i 1878 er urørt, som da den fandtes, og at intet stykke nogen sinde er skilt fra den. Den må altså antages at have haft sin nuværende form, allerede da den blev rejst[1]. Den er den största af alle bevarede stene i stenrækken, idet den, som ovenfor bemærket, når et betydeligt stykke ned i jorden, hvad der i langt ringere grad er tilfældet med de øvrige rejste stene. Dog er også disse, særlig de to nærmest ved runestenen, ret anselige og af smuk bavtastensform.

Den flade af runestenen, hvorpå indskriften er anbragt, er temmelig jævn og er sikkert bleven noget afglattet, för end runerne indhuggedes. Indskriften er fordelt i to bånd af ganske samme art som indskriftbåndene på Rygbjærg-stenen. Båndet til venstre, i hvilket indskriften begynder, er en ubetydelig smule kortere (knap 2′ 8″) end det til höjre (2′ 8½″). Runerne er temmelig små, i gennemsnit mellem 4 og 4½″ höje (den første og de to sidste i båndet til venstre og den sidste i båndet til höjre endogså lidt under 4″); men de står alle meget klare og tydelige og frembyder ingen som helst tvivl med hensyn til læsningen. At indskriften er så vel bevaret, har vistnok sin grund i, at stenen meget længe har ligget omfalden med runerne vendte nedad. Det samme har mærkeligt nok ligeledes været tilfældet med Rygbjærg-stenen, med hvilken Bække-stenen også i andre henseender har så meget tilfælles.

Formerne af de i indskriften benyttede runer er på flere steder meget karakteristiske, og det er navnlig påfaldende, at den samme rune nogle gange optræder i temmelig afvigende form. Dette gælder særlig r-runen, der er væsenlig forskellig på de tre steder, hvor den

[1] Af Thorsens tekst til De danske Runemindesm. II fremgår det også klart, at hans mening om runestenens spaltning skyldes urigtig opfattelse af en ytring i et brev fra N. J. Termansen, hvori denne meddelte Thorsen underretning om stenens opdagelse. Termansen siger udtrykkelig, at det var den ved siden af runestenen liggende större sten, af hvilken et stykke var nedgravet, som var spaltet fra af frosten, hvad der er fuldstændig rigtigt (sml. ovenfor s. 87). I noten s. 2—3 har Thorsen aftrykt Termansens brev, men uden at opdage og rette sin fejltagelse.

forekommer. Især er den meget åbne form efter ᚴ i første bånd ejendommelig. De to andre r-runer er derimod lukkede foroven; men medens den første er kort i den nederste del af bistaven og forholdsvis bred forneden, er den sidste omvendt lang i denne del af bistaven og meget smal forneden. Af de seks u-runer har kun én (den første i uibruk)

Bække-stenen II.

den sædvanlige form med bistaven udgående fra toppen af hovedstaven; i de andre fem rager hovedstaven — til dels i forskellig grad — op over bistaven. På lignende måde afviger de fire b-former noget indbyrdes. Mærkes må ligeledes formen af f- og m-runen; i den sidste har bistaven til höjre den firkantede, til venstre mere den sædvanlige runde form, hvilket gör den noget uregelmæssig. Den næstsidste rune i det første indskriftbånd

(ᛘ) er lidt udfliset i den midterste stav; men det er dog tydeligt, at den nederste stav med en lille top er gået oven for midtstaven, ligesom tilfældet er med den tredjesidste rune i det andet bånd.

Medens runerne i slutningen af det første bånd (fra den åbne r-rune) er stærkt sammentrængte, er afstanden mellem dem i det andet bånd påfaldende stor, hvilket ikke blot gælder navnet uibruk, der på denne måde kunde være særlig fremhævet, men også det foran stående stærkt fremtrædende aft og det sidste sin, i steden for hvilket pladsen meget godt havde tilladt at hugge sina eller siną fuldt ud. Medens det første bånd indeholder 21 runer foruden to skilletegn, rummer det andet kun 15 runer og ét skilletegn. Det kan i det hele taget ikke, således som det undertiden er tilfældet i andre indskrifter, have været hensyn til pladsen alene, der har bevæget runeristeren til på flere steder i indskriften at bruge de stærkt forkortede ord. Alle de nævnte ejendommeligheder i runernes former og stilling har afbildningen med störste omhu søgt at gengive.

Lige efter runerne lyder indskriften:

hribną : ktubi : kriukubþsi
aft : uibrukmþusin

Det viser sig straks, at vi her møder ejendommeligheder i ordenes skrivemåde, der gör denne indskrift så godt som enestående og anviser den en særegen plads mellem vore runeindskrifter. Heldigvis er dog det første ord i hver linje så klart, at det ikke kan give anledning til nogen tvivl: hribną, hvormed indskriften begynder, er det til oldnord. *Hrefna* (hunkön til *Hrafn*) svarende kvindenavn *Hræbna*, i hvilket *b* endnu er bevaret (Die runenschrift s. 331 § 12, c, 3), medens den större Bække-sten, Læborg- og Horne-stenen skriver *f* i rafnuka, rhafnuka. I modsætning til den större Bække-sten har den mindre ligeledes bevaret *h* foran *r* (svarende til rh- på Læborg-stenen; sml. foran s. 36). Derimod er ᛁ i hribną med betydning *æ* en yngre betegnelse (for det ældre ᛅ), der stemmer med Rygbjærg-stenens liki = *læŋgi* (Die runenschr. s. 323 § 4, 3). At ordet ender på ᚬ i steden for ᛅ, skyldes som oftere det foregående ᚾ (om *a* i dette og lignende tilfælde virkelig har været udtalt med næselyd, er dog meget tvivlsomt; sml. Die runenschr. s. 322 f.).

I begyndelsen af anden linje er aft naturligvis forholdsordet æft, skrevet som på den större Gunderup-sten, Læborg-stenen, Jællinge-stenene o. s. v. At der både efter hribną og efter aft står skilletegn, beviser dog ikke, at vi på disse steder har et enkelt, fuldt udskrevet ord. Også et andet ord i indskriften er nemlig, som vi straks skal se, skrevet fuldt ud, uden at der følger skilletegn derefter. På alle andre steder skrives ordene derimod, som bogstavsammenstillingerne tydelig viser, forkortede, hvad vi ellers kun ganske undtagelsesvis møder på danske runestene i enkelte ord (Die runenschr. s. 329 f. § 9), medens svenske stene oftere bruger forkortelser, der svarer til Bække-stenens. Således har en sten i Hammarby (Björklinge socken, Norunda härad, Uppland; Bautil 528, Liljegren 251, Dybeck fol. I, 241, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. II, s. 177): [katl. ok iku]lef þaon ltu kea mrki iftʀ kul sun si[n ok ketilmun] for kat(i)l . . . l(i)tu ke(r)a m(i)rki ift(i)ʀ . . . .

En sten i Alunda (Alunda socken, Olands härad, Uppland; Bautil 573, Liljegren 277, Dybeck fol. I, 261, Uppl. Fornmf. Tidskr. I, 1, s. 11 og I, 5, s. 79) har: fasti . ak . iukiʀ þiltu ristin iftiʀ bru sin . þurot for ... þi(ʀ) l(i)tu ri(sa) stin iftiʀ bru(þur) .... Ligesom forkortelserne her er tydelige og letforståelige, finder vi på Bække-stenen i slutningen af hver linje runesammenstillinger, hvis betydning tör anses for sikker. At kubþsi må udfyldes kub(l) þ(u)si eller þ(au)si og mþusin m(u)þu(r) sin(a) eller sin(ą) er öjensynligt, da vi derved får den fra andre runeindskrifter bekendte formel, ifølge hvilken „Rævne (gjorde) dette mindesmærke efter .... sin moder". Ordene faþur og muþur skrives på lignende måde forkortede på et runestensbrudstykke i Rø på Bornholm, der har fþu : sin : uk : muþ : sina for f(a)þu(r) sin uk muþ(ur) sina. På Bække-stenen er moderens navn fuldt udskrevet ligesom datterens, nemlig uibruk, der står for uiburk ved en omsætning, som også ellers forekommer i forbindelse med *r* (sml. burþur for bruþur på Kolind-stenen, oldnord. *Grikkir* og *Girkir* o. s. v.)[1]. Navnet har uden tvivl været udtalt *Wéborg* (oldsvensk uiborg Liljegren 914 fra Södermanland) oldnorsk-isl. *Vébjǫrg* (sml. oldnorsk-isl. *Ingibjǫrg* med svensk-dansk *Ingeborg*, inki : burk ɔ: *Ingiborg* Liljegren 957 fra Södermanland; raknburk ɔ: *Ragnborg* Liljegren 925 ligeledes fra Södermanland).

Så vidt er fortolkerne også i det hele taget enige (Rafn i Antiquarisk Tidsskrift 1858—60, s. 189 ff.; C. Säve smst., s. 272 f.; Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 21 ff., II, 2, s. 3 ff.). Om forståelsen af det øvrige (ktubi : kriu i første linje) hersker der derimod stor meningsforskel. Rafn foreslog k(a)t ubi kriu(t)kub(l) = *gat uppi grjótkumbl*, hvilket han oversætter „lod oprejse disse mindestene"; men en sådan betydning kan *geta uppi* umulig have. Säve antog, at hribną : ktubi : kriukub kunde læses hribn ok (eller hribna⁀ak — *ok*) tubi k(i)ri(þ)u kub(l) ɔ: „Ravn og (eller Rævna og) 'Tubi' gjorde dette mindesmærke". Formen hribną med ł og det derefter følgende skilletegn umuliggör dog, som allerede Rafn har bemærket, Säves første forslag (hribn ok, „Ravn og"); derimod har både Rafn og Stephens (Old-northern Runic Monuments II, s. 733) sluttet sig til hans andet forslag, ifølge hvilket ą i hribną tillige skal læses over på det følgende ord, som da bliver ok. Da den sidste rune i hribną imidlertid på denne indskrifts tid ikke kan have betydning *o*, men enten står i sin oprindelige betydning af nasaleret *a*, eller er brugt i steden for det almindelige *a*, og da bindeordet „og" på Bække-stenen ligesom regelmæssig på andre stene fra samme tid måtte skrives auk, vilde jeg, så fremt jeg ellers kunde slutte mig til Säves tolkning, antage, at ą i hribną skulde læses over på det følgende k ikke i betydning *o*, men i betydning *a* og med *u* udeladt derimellem, altså hribna⁀a(u)k tubi k(i)ri(þ)u, hvad der jo vilde give en særdeles god mening[2]. På grund af skilletegnet

[1] Denne forklaring anser jeg for sandsynligere end at opfatte uibruk som forkortet skrivemåde for uib(u)ruk, hvor det sidste u da måtte være hjælpelyd (sml. Die runenschrift s. 330 § 10; „Den såkaldte Jællingekredses runestene", s. 214 not. 2).

[2] I sin afhandling om „Sigurds-ristningarna å Ramsunds-berget och Göks-stenen", Stockh. 1869, s. 31 not. 2 forklarer Säve tubi på Bække-stenen som tumbi = *Dumbi*. Jeg vilde dog heller forstå det = *Tobbi*. At det ikke med støtte i hribną for det sædvanlige hrifna tör tages i betydningen *Tófi*, viser indskriftens aft, ikke abt (sml. Die runenschr. s. 331 § 12, c, 3; „Den såkaldte Jællingekredses runestene", s. 216 not.).

efter hribną anser jeg det dog for höjst usandsynligt, at dettes ą skal læses over på det følgende ord, i hvilket desuden *u* måtte antages udeladt mellem ą og det følgende k. Vægten af denne indvending har Thorsen vistnok også følt, da han foreslår at udfylde og omsætte ktubi : kriukub til kubti kirua kubl, idet han opfatter kubti kirua kubl som svarende til islandsk *keypti gerva kuml*, hvor *keypti*, „købte“, skulde være brugt i betydningen „bekostede, lod for betaling“; men man tör sikkert uden betænkning påstå, at *kaupa* aldrig har været brugt på denne måde i forbindelse med en navneform.

Hertil kommer desuden en anden, om muligt endnu större betænkelighed, som rammer både Säves k(i)ri(þ)u og Thorsens kirua, nemlig at vi derved vilde få en i forhold til alle samtidige og ældre danske runestene enestående skrivemåde af disse ord. I fortid skrives nemlig altid ᚼ (karþi) og i navneform altid ᚼᚢ (kaurua), hvilket ligeledes findes i det som fortids tillægsform brugte tillægsord på den lålandske Sæddinge-sten (kauruan)[1].

Idet jeg altså må forkaste de tidligere tolkninger af denne indskrift, udfylder jeg den selv på følgende måde, således som jeg har foreslået i „Den såkaldte Jællingekredses runestene“, s. 213 ff. og i Die runenschrift s. 330:

hribną : k(a)t u(r)bi(n) : kriu(t)kub(l) þ(u)si
aft : uibruk m(u)þu(r) sin(a)

Som man vil se, har jeg her overalt kun udfyldt forkortelserne ved at tilföje de udeladte bogstaver, uden at jeg i øvrigt har behøvet at ty til bogstavomflytning eller andre kunster. Den tanke, at ktubi : kriukubþsi skulde udfyldes k(a)t u(r)bi(n) kriu(t)kub(l) þ(u)si, opstod hos mig, da jeg i Maj 1875 sammen med min afdøde ven professor C. Engelhardt første gang stod over for Bække-stenen. At allerede Rafn, som foran bemærket, i sit forsøg på at tolke indskriften havde foreslået både k(a)t og kriu(t)kub(l), var den gang for længst gået mig af minde, og mit u(r)bi(n) afviger jo også helt fra hans ubi.

[1] I sin afhandling „Om Runeindskrifterne paa Rök-Stenen i Östergötland og paa Fonnaas-Spænden fra Rendalen i Norge“ i Kgl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar XXXI, Stockh. 1893, s. 87 (gentaget i „Norges Indskrifter med de ældre Runer“, s. 62) siger Bugge om hribną : ktubi : kriukubþsi på Bække-stenen: „Det forekommer mig sandsynligst, i væsenlig overensstemmelse med C. Säve, at udfylde dette således: hribną : (u)k tubi : k(i)ri(þ)u kub(l) þ(u)si“, og i noten sammesteds bemærker han: „Wimmers afvigende forklaring forekommer mig mindre sandsynlig, fordi udtrykket *verpa kumbl* ellers ikke kan påvises i danske og svenske runeindskrifter og lidet passer til den oprindelige betydning af *kumbl*, mærke“. Denne indvending, som jeg havde tænkt mig rejst mod udtrykket *werpa kumbl*, har jeg tidligere selv fremsat og imødegået i „Den såkaldte Jællingekredses runestene“, s. 218. Hvad der mulig kunde indvendes mod udtrykket *werpa kumbl*, gælder imidlertid, som jeg ovenfor har udviklet, slet ikke *werpa* i forbindelse med det sammensatte *griútkumbl*, der kun forekommer i denne ene indskrift. Mod det Säve-Buggeske k(i)ri(þ)u må jeg derimod med styrke fremhæve, at en skrivemåde kiriþu for karþu er i strid med, hvad vi finder i alle ældre, samtidige og endogså betydelig yngre danske indskrifter. At der i yngre svenske indskrifter i fortid kan skrives kirþi, er jo velbekendt, men beviser selvfølgelig intet for de ældre danske indskrifter. Runeristeren vilde sikkert heller ikke på Bække-stenen have brugt formen uk for auk, hvis han havde skrevet ordet fuldt ud; men Bugge hævder netop ligesom jeg, at han aldrig udelader to runer i træk. Hertil kommer endelig, at han i (u)k lige efter skilletegnet skulde have udeladt den første rune i ordet, hvad der mildest talt må kaldes i höjeste grad usandsynligt. Med urette oversætter Bugge sit tubi ved „Tubbe eller Tove“ (se foran s. 92 not. 2). Heller ikke Bugges udfyldning uib(u)ruk finder jeg begrundet.

Men at vi bægge uafhængig af hinanden har læst de to andre ord på samme måde, synes mig at tale for rigtigheden af vor udfyldning og at vise, at det ligger nær at forstå runerne således. Da der i indskriften ellers aldrig udelades to eller flere runer i træk, tör vi deraf slutte, at runeristeren sidst i første linje vilde have hugget þusi, ikke þausi, hvis han havde skrevet ordet helt ud. Derimod lader det sig naturligvis ikke afgöre, om han i slutningen af anden linje vilde have brugt formen sina eller siną (sml. hribną).

kriutkubl ɔ: *griútkumbl* betyder vel snarest en af jord og stene opført höj, eller en med stene omsat höj. Derimod nærer jeg nogen betænkelighed ved at forstå det om höjen med den tilhørende stenkreds, eller om denne i særdeleshed, da ordet *griút* ikke synes at have været brugt om den slags större rejste stene. Umuligt tör dette dog ingenlunde kaldes, når vi tænker på sammensætningen *grjótbjǫrg* 'stenklipper' i Vǫluspá v. 52 og andre sammensætninger, i hvilke *grjót-* har samme betydning som *stein-*. I Snorra Edda I, 134[17] bruges *grjót* om 'store stene, klippeblokke' (= *stór bjǫrg* i det følgende): of nætr dró hann til grjót á hestinum; en þat þótti ásunum mikit undr, hversu stór bjǫrg sá hestr dró. Det ligger jo nær med Bække-stenens *griútkumbl* at sammenstille *stæinkumbl* på Ockelbo-stenen i Gestrikland (Liljegren 1060; G. Stephens, Some Runic stones in Northern Sweden from the papers of the late C. Säve, Upsala 1878, s. 29 ff.; K. Hj. Kempff, Bild- och Runstenen i Ockelbo, Gefle 1887), der begynder med ordene blesa × lit × raisa × stain × kumbl × þesa; men jeg ved ikke, om der ved *stæinkumbl* i denne indskrift tænkes alene på runestenen med dens mærkelige billedlige fremstillinger, eller — hvad der vel er det sandsynligste — på runestenen med en dertil hørende stenkreds (netop som i Bække), eller på en höj og runestenen i forening. Bække-stenens *griútkumbl* svarer nærmest til oldsprogets *grjóthaugr*, en af jord og stene opkastet höj (se f. eks. den Stockholmske homiliebog ed. Th. Wisén, s. 203[21]). Hvis det er en ældre bronzealders höj, der er benyttet til mindesmærket i Bække, er denne sikkert på forskellig måde bleven sat i stand i dette öjemed. At Rævnes grav skulde findes i höjen, tör dog næppe antages.

I ordene kat urbin kriutkubl þusi ɔ: *gat orþin griútkumbl þósi* har vi altså den fra oldsproget velbekendte forbindelse af *geta* med fortids tillægsform, der også forekommer på Sæddinge-stenen, hvis indskrift begynder þurui kat kauruan stain þansi ɔ: *þyrwi gat gårwan stæin þannsi*. Der kan næppe være tvivl om, at ubi på Bække-stenen skal udfyldes urbin (intetkön flt.), svarende til kubl og stemmende med Sæddinge-stenens kauruan, ikke urbit (sml. også oldisl. *Abraham gat frelsta frændr sína* den Stockh. homilieb. s. 1[30]). Bække-stenens *gat orþin* og Sæddinge-stenens *gat gårwan* har ganske samme betydning som andre indskrifters *lét gørwa*, *lét ræisa*. I forbindelse med ordet *kumbl* bruger runeindskrifterne rigtignok i reglen *gørwa* eller (sjældnere) *ræisa* (se foran s. 31); men dette udelukker ikke, at man også har kunnet sige *werpa kumbl*, navnlig da betydningen „mærke“ ikke længer føltes tydelig i *kumbl*. Ligesom man derfor i oldsproget kunde sige både *gøra haug* og *verþa haug* (sml. Stjórn s. 364[11] *giǫrðv þeir yfir griothavg mikinn*; den Stockh. homilieb. s. 203[30] *vas þar orþenn haúgr sa*), må man sikkert ved siden af *gørwa* eller *ræisa kumbl* have kunnet bruge *werpa*. Også *sætja* forekommer af og til i forbindelse med *kumbl* (f. eks. på

Baldringe-stenen i Skåne, Grødby-stenen på Bornholm og de svenske stene hos Liljegren 1201 og 1268), og omvendt kan *sætja, ræisa,* der er de stående udtryk om runestenene, en enkelt gang findes ombyttede med *gørwa,* som den foran anførte begyndelse af indskriften på Sæddinge-stenen viser. Netop til sammensætningen *griútkumbl* synes *werpa* mig at passe fortræffelig; dette ord bruges også på Kärnbo-stenen fra Södermanland i forbindelsen aft kairulf bruþur min uarb iak hrau(r eller r?) ɔ: *æft Gæirulf bróður mínn warp iak hrøyr* (*hrøyr?*), „efter min broder Gerulv opkastede jeg stendyssen“ (S. Bugge, Tolkning af Runeindskriften på Rökstenen i Östergötland, Stockh. 1878, s. 100), hvor *hrøyr* (*hrøyr*) på det nærmeste synes at svare til Bække-stenens *griútkumbl.*

I olddansk sprogform gengiver jeg da indskriften således:

Hræbna gat orpin griútkumbl þósi æft Wéborg móður sína.

„Rævne lod opkaste dette stenkummel efter sin moder Viborg“.

Om indskriftens tid har jeg haft lejlighed til at udtale mig allerede i Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Historie 1875, s. 207, hvor jeg har sammenstillet den med indskriften på Rygbjærg-stenen, om hvilken den, uagtet små forskelligheder i det enkelte, minder så meget i runeformernes hele karakter, ligesom lydbetegnelsen i bægge indskrifter stemmer overens. Også den rent tekniske udførelse af de to indskrifter, særlig formen af de bånd, hvori runerne er anbragte, viser så stor lighed, at de må anses for samtidige. At Bækkestenen i höjere grad end nogen anden af de kendte danske runestene bruger forkortelser, medens intet tilsvarende findes på Rygbjærg-stenen, kan selvfølgelig ikke begrunde nogen aldersforskel imellem dem. De falder bægge i tiden mellem den mindre og den större Jællinge-sten og må uden tvivl med runde tal henføres til årene 960—970. Kun de rent falske forudsætninger, fra hvilke Thorsen går ud ved bedömmelsen af runeindskrifternes alder, har kunnet forlede ham til at rykke Bække-stenens indskrift 100 år længere tilbage i tiden (De danske Runemindesm. II, 2, s. 7).

Det er naturligvis muligt, at den mindre Bække-stens Rævne har hørt til samme slægt som Ravnunge-Tove på den större Bække-sten, Læborg- og Horne-stenen; men noget bevis herfor vil jo aldrig kunne føres.

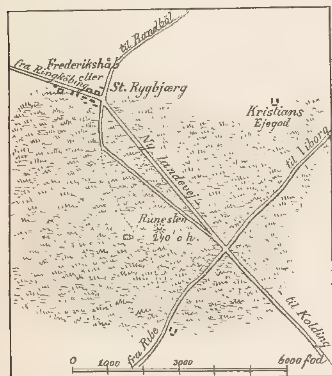
---

12. STORE RYGBJÆRG-STENEN

Randbøl sogn, Tørrild herred, Vejle amt

(undersøgt d. 6.—7. Maj 1875 og d. 18. Juli 1878).

På toppen af en lille höj på den Peder Falther tilhørende hede på Store Rygbjærg mark tæt ved Frederikshåb (Store Rygbjærg) i Randbøl sogn lå en stor sten omfalden og for en del dækket af grus og sand. Ejeren, som tænkte på at opdyrke höjen og den omliggende del af heden og derfor ønskede at få stenen skaffet af vejen, solgte den til en stenhugger, der havde påtaget sig at levere mærkestene til den nye landevej, mod en vis betaling for hver mærkesten, der blev udhugget af den.

Stenen, en smuk lysegrå, grovkornet granitblok med tvært brud, var for tung til at flyttes, hvorfor den blev kløvet i flere stykker, som den lå. Først da den var helt gennemkløvet, og stykkerne blev væltede op af hullet, opdagede P. Falther, som var stenhuggeren behjælpelig hermed, at der fandtes skrift på den nedad vendte side af stenen. Heldigvis var den på grund af sit brud i det hele taget mindre skikket til at bearbejdes til mærkestene, og dette var efter stenhuggerens egen ytring til mig grunden til, at det stykke, som indeholder störste delen af indskriften, ikke blev kløvet igennem endnu en gang.

Da indskriften var opdaget, indberettede stenhuggeren sagen til amtshuset i Vejle (d. 8. December 1874) og standsede den videre kløvning af de stykker, hvorpå runerne fandtes, medens han des værre benyttede den indskriftløse del af stenen efter den oprindelige bestemmelse til mærkestene. Stenhuggerens meddelelse blev fra amtshuset tilstillet amtsvejinspektør Kidde i Vejle, som imidlertid allerede ad anden vej havde fået underretning om fundet af runestenen, og det skyldes hans interesse for sagen, at brudstykkerne efterhånden blev samlede og bragte i sikkerhed, ligesom han d. 23. April 1875 meddelte

amtet en udførligere beretning om stenens opdagelse og ødelæggelse, ledsaget af en foreløbig tegning af indskriften. Dette oversendtes atter fra amtshuset til musæet for de nordiske oldsager i København, hvor fundet således først blev bekendt i slutningen af April.

En ytring i hr. Kiddes indberetning, ifølge hvilken P. Falther havde fundet et ben i sandet under stenen, gav sagen en særlig interesse, da det syntes rimeligt, at vi her havde en runesten på sin oprindelige plads, rejst til minde om den, der var begravet i höjen. Også selve indskriften frembød flere mærkelige ord og former, skönt det efter den foreløbige tegning, som hr. Kidde selv havde kaldt „flygtig og næppe meget pålidelig“, ikke var muligt med sikkerhed at afgöre, om den var fuldstændig bevaret eller kun et brudstykke. For at få disse spörsmål besvarede besluttede den fungerende direktør for de antikvariske mindesmærkers bevaring, professor C. Engelhardt, snarest muligt at foretage en undersøgelse på selve stedet, da han havde det håb, at stenen atter vilde kunne istandsættes og rejses på sin oprindelige plads. I ethvert tilfælde burde brudstykkerne naturligvis samles, nöjagtig aftegnes og bevares på den hensigtsmæssigste måde.

Med glæde fulgte jeg min ven prof. Engelhardts anmodning om at tage del i den påtænkte undersøgelse, og den 5. Maj rejste vi sammen med den arkæologiske tegner Magnus Petersen fra København over Vejle og Egtved til Store Rygbjærg, hvor vi den 6. og 7. Maj undersøgte runestenen og höjen, på hvilken den var bleven funden. Resultaterne heraf meddelte jeg kort tid efter i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1875, s. 188 ff. (med to tavler).

Samtidig med undersøgelsen købte direktionen for mindesmærkernes bevaring höjen og et omliggende stykke jord af ejeren og lod senere ved konservator Steffensen de bevarede stykker af stenen sammenföje og rejse på den oprindelige plads på höjen. For at lette adgangen til mindesmærket blev der desuden ved amtsvejinspektør Kiddes velvilje anlagt en ny vej hen til P. Falthers mark. Des værre er restaurationen af stenen for den nederste manglende dels vedkommende falden meget uheldig ud, så at det tiltalende indtryk, som det smukke mindesmærke oprindelig må have gjort, er bleven i höj grad forstyrret. På min afbildning er naturligvis alle senere tilföjelser udeladte og kun de bevarede brudstykker af stenen selv gengivne

Höjen, hvorpå stenen fandtes, viste sig at være en naturlig banke, temmelig flad og af noget langagtig form (omtrent 65′ lang, 42′ bred og 4′ höj i midten). Lige under det sted, hvor runestenen havde ligget, var höjen allerede för vor ankomst bleven udgravet af ejeren, der dog kun havde fundet nogle menneskeben, som han igen havde nedlagt og tildækket. Vi fandt dem atter i graven og opsamlede desuden nogle flere knogler i den opkastede jord; men for øvrigt fandtes intet som helst, der kunde give oplysning om den tid, til hvilken graven hørte. Denne var anlagt i det meget faste, gullige undersand omtrent 2′ 6″ under höjens overflade i retning VSV.—ØNØ. og havde samme langagtig firsidede form som en nutidsgrav. Efter de af Engelhardt optagne mål var den 7′ 4″ lang, 2′ 2″ bred forneden og 2′ 4″ dyb med nedad skrånende sider. Da den for en stor del var forstyrret ved gravninger för vor ankomst, kan disse mål dog ikke göre fordring på absolut nöjagtighed. Intet spor fandtes i höjen af flere grave end den her nævnte.

De opgravede menneskeben tilhørte efter en af afdøde prof. anat. F. Schmidt anstillet undersøgelse med störst sandsynlighed en kvinde. Des værre fandtes der dog ingen af de ben, som kunde afgöre spörsmålet om den dødes kön med fuld sikkerhed. Derimod var det utvivlsomt, ikke blot at benene var meget gamle, men også, at de tilhørte et ungt menneske (under 30 år).

Da graven, der, som sagt, lå lige under runestenen, ifølge sin stilling umulig kunde anlægges, medens denne stod oprejst på höjen, og naturligvis heller ikke, efter at den var falden om, og da runestenen, som dens indskrift viser, er rejst til minde om en kvinde,

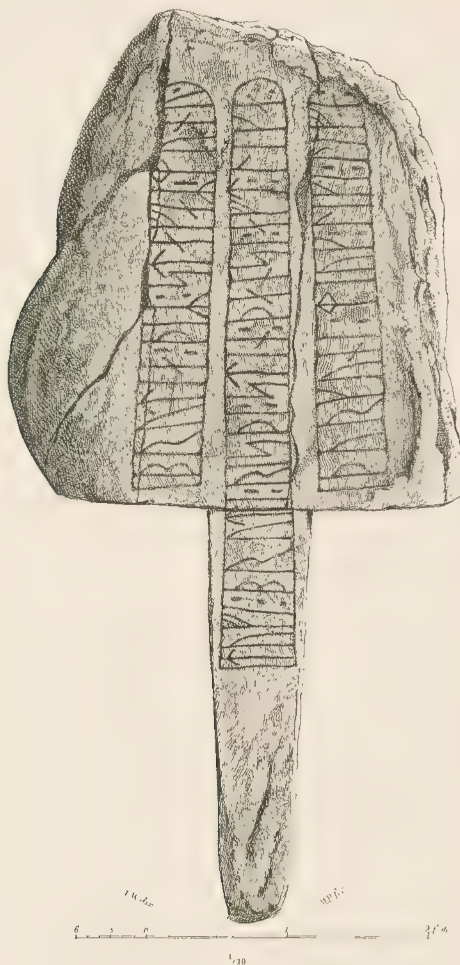

Höjen på Store Rygbjærg mark med runestenen.

og, som vi senere skal se, snarest en ung kvinde, synes der ikke at kunne være tvivl om, at graven og runestenen hører nöje sammen, at altså den kvinde, til hvis minde stenen er rejst, er den samme, hvis ben blev fundne i den underliggende grav.

Vel har vi i Danmark flere runestene bevarede, om hvilke det vides, at de oprindelig har stået på en eller anden höj; men med undtagelse af den ene af Fuglie-stenene i Skåne, der endnu knejser på sin höj, er de tidlig faldne ned eller flyttede bort fra de tilhørende höje, hvis plads kun ganske undtagelsesvis kan påvises (Gunderup-stenen I, Glavendrup-stenen, Danevirke-stenen). I Rygbjærg-stenen har vi derimod et, som jeg tror, aldeles sikkert eksempel på en dansk runesten, funden midt på den gravhöj, hvor den oprindelig blev rejst til minde om den, der hvilede i graven, således som det er fremstillet på ovenstående prospekt. Allerede herved er denne sten höjst interessant; men den bliver det

endnu mere ved sin i flere henseender enestående og mærkelige indskrift, der heldigvis er fuldstændig bevaret uagtet stenens ødelæggelse.

Store Rygbjærg-stenen.

Som afbildningen viser, er indskriften fordelt i tre bånd, et længere i midten og et kortere på hver side. Ved undersøgelsen 1875 fandtes de fem stykker af stenen, hvorpå

hele indskriften har stået med undtagelse af de øverste toppe af de tre sidste runer i båndet til venstre samt øverste halvdel af den foregående ᛘ-runes höjre bistav. Disse fem stykker viste sig at passe meget nöje sammen. Kort tid efter blev også det manglende øverste stykke af stenen til venstre bragt til stede, så at det ved stenens sammenföjning kunde forenes med de andre. Som min afbildning, til hvilken tegningen blev udført ved den nye undersøgelse 1878, viser, er de små runetoppe, der har stået på dette stykke, imidlertid ødelagte, og det senere fundne brudstykke har således for disse runers vedkommende ikke kunnet föje noget nyt til den tegning, som 1875 blev taget af stenen. Denne tegning, der bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, ligger til grund både for det kemitypi, som ledsagede min afhandling i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, og for Thorsens afbildning i De danske Runemindesm. II, 1 no. 8.

De bevarede seks stykker af stenen, på hvilke indskriften er fordelt, er følgende:

1. Stykket med begyndelsen af indskriften (de otte første runer tufi : brut i det mellemste bånd). Dette stykke, som er det eneste, der tillige er lævnet af stenens nederste del, da de øvrige indskriftløse stykker er benyttede til mærkestene, er 2′ 11½″ langt og 9″ bredt foroven. Den del af det længste (mellemste) indskriftbånd, som findes pa dette stykke, er 1′ 1¾″ lang.

2. Det störste brudstykke med slutningen af det længste bånd og den væsenligste del af det kortere bånd til venstre. Dette stykke er 3′ 6½″ langt og omtrent 1′ 1″ bredt over det hele. Længden af det störste bånd her er 3′ ½″, af det mindre 2′ 10½″. Begyndelsen af indskriften på 1. slutter sig så nöje til det længste bånd på 2., at den höjre bistav i ᛏ-runen findes fordelt på bægge stykker. Den allernederste del af den første rune i det længere bånd genfindes på det næststörste brudstykke (6.); men derimod har det nu beskrevne toppene af de tre (fire) sidste runer på dette.

Det kortere bånd til venstre er mest beskadiget; men det udfyldes af to mindre stykker, hvorpå den øverste rammestreg i båndet og de på 2. manglende runetoppe genfindes, nemlig

3. Det mindste brudstykke, 1′ 5½″ langt, med 1′ 3¾″ af indskriften, indeholdende toppene af de otte (ni) første runer. Hertil slutter sig atter

4. Stykket med toppene af de fire sidste runer i ordet stafaʀ og en del af det følgende ᛘ. At netop dette stykke af stenen fandtes, var af stor vigtighed, ikke blot fordi formen af m-runen herved med sikkerhed kunde bestemmes[1], men navnlig, fordi det viste, at indskriften havde ordet stafaʀ, ikke stakaʀ, som vi havde læst, för end dette brudstykke blev stillet sammen med 2., og som ikke straks kunde forekomme mig mistænkeligt, da staka (genstandsform flertal) var mig bekendt fra Fyrby-stenen i Södermanland (R. Dybeck, Svenska Run-Urkunder, Stockh. 1855—57, 8vo, no. 55; sml. Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 647, Sv. Grundtvig, Om Nordens gamle literatur, Kbh. 1867,

[1] Ved den senere sammenföjning og restauration af stenen er den del af m-runen, som findes på dette brudstykke, bleven forstyrret. På min afbildning er denne rune derfor gengivet nöjagtig i den form, hvori den fandtes ved undersøgelsen 1875 (og på den den gang udførte tegning).

s. 104, E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 323 ff.), og da jeg af stafʀ snarere ventede flertalsformen stafiʀ end stafaʀ. Da brudstykkerne 2. og 4. blev passede nöje sammen, viste det sig imidlertid tydelig, at der stod ᚠ, ikke ᚴ, idet øverste del af bægge bistave trådte meget klart frem på det mindre brudstykke. Derimod er den del af runen, der findes på det större brudstykke, beskadiget en smule ved kløvningen eller mulig ved den senere flytning, så at den mindre (øverste) bistav på dette stykke kun har efterladt höjst svage spor. Ved stenens sammenföjning er denne del af staven ved hjælp af cement tilsyneladende bleven noget tydeligere, end den er i virkeligheden. Dette er naturligvis ikke efterlignet på min afbildning.

5. Hvad der manglede af indskriften ved undersøgelsen 1875, var altså kun stykket med øverste del (de sidste 8") af båndet til venstre. Dette stykke, som det uagtet al efterforskning den gang ikke lykkedes at skaffe til veje, kom dog, som foran bemærket, senere för dagen og er følgelig gengivet på den foranstående afbildning; men toppene af de på 2. bevarede runer, der har stået på dette brudstykke, er helt forsvundne med de småfliser, der er sprungne af ved kløvningen. Heldigvis er alle runers form dog klar også uden de ødelagte toppe.

6. Det næststörste brudstykke, der, som alt bemærket, slutter sig nöje til höjre side af det störste brudstykke (2.), er 3′ 3" langt og fra 9" til 1′ 1" bredt. Selve indskriftbåndet er 2′ 10" langt. En naturlig ujævnhed i stenen synes at være benyttet som afslutning på dette bånd, der ikke har den afrundede forbindelseslinje mellem rammestregerne som de to andre. En lignende afslutning som ved disse linjer fremkommer dog til dels ved hjælp af de efter det sidste ord anbragte skilletegn (to punkter), som måske netop af den grund forsætlig er satte i forbindelse med rammestregerne.

Stenens hele længde er 6′ 6", dens störste bredde godt 3′. Den oprindelige tykkelse skal efter stenhuggerens sigende have været omtrent 3′ (nu er kun den halve tykkelse bevaret, idet hele bagsiden er bortkløvet). Runerne, der er mellem 6" og $4^1/_2$" höje (de to første i ordet tufi dog $6^1/_2$"), er alle meget tydelige, og når jeg undtager det foran nævnte ᚠ i stafaʀ, som man, för end stykket med toppen af runen var fundet, snarest måtte antage for ᚴ, kunde man intet öjeblik være i tvivl om læsningen af nogen rune.

Efter hvert ord findes der skilletegn, nemlig tre punkter efter det første og derpå to punkter (små streger) efter de andre, også ved slutningen af båndene. Efter de to sidste ord i båndet til venstre bruges dog, åbenbart af hensyn til pladsen, kun et enkelt skilletegn, af hvilke det efter stafaʀ til gengæld er ualmindelig langt ($1^3/_4$").

Med hensyn både til runeformerne, der i alle karakteristiske enkeltheder er efterlignede så nöje som muligt på afbildningen, så at jeg ikke behøver at omtale dem nærmere, og til hele måden, hvorpå indskriften er anbragt (formen af indskriftbåndene), minder Rygbjærg-stenen i höj grad om Bække-stenen II, således som jeg foran har fremhævet ved behandlingen af denne (s. 95). Med Bække-stenen har Rygbjærg-stenen også delt den skæbne ved et tilfælde at være bleven opdaget i nyere tid efter længe at have ligget omfalden med indskriften skjult af jorden, hvorfor denne endnu er overordenlig vel bevaret på bægge stene.

Når de tre linjer gengives i samme orden som på stenen, lyder indskriften:

brutia : þiʀ : stafaʀ ı munu .
tufi ⁝ bruti : risþi : stin : þansi : aft : lika :
þurkuni : miuk : liki : lifa :

Både sammenhængen og indskriftens hele form gör det utvivlsomt, at den begynder med den mellemste længere linje, hvor vi finder den bekendte formel: „N. N. rejste denne sten efter N. N.“; men i øvrigt frembyder den tilsyneladende så simple indskrift, i hvilken alle ord med undtagelse af et enkelt synes velbekendte og letforståelige, de allerstörste vanskeligheder. Næppe nogen anden af vore mange runeindskrifter åbner vejen for så mange muligheder, der rent sproglig sete i og for sig kunde være lige gode, og hvis större eller mindre sandsynlighed eller umulighed derfor kun kan godtgöres af indre grunde.

tufi bruti ɔ: *Tófi bryti*, „Tove bryde“. Ordet bruti, der også findes i begyndelsen af det kortere bånd til venstre i formen brutia ɔ: *brytja*, kan her ikke antages at være egennavn (*Bryde*, der jo endnu kendes), men angiver utvivlsomt Toves stilling som „bryde“. På samme måde begynder Ravnkilde-stenen med asur lathirþiʀ, „Asser godsbestyrer“. Ligesom Rygbjærg-stenen er også den omtrent 40 år yngre Vinge-sten rejst af en *Tófi bryti*. Det er vel snarest en tilfældighed, at bægge disse bryder bærer samme navn; men der er jo heller intet til hinder for, at de kan have været beslægtede (f. eks. fader og sön). Det er ikke engang udelukket, at de to runestenes Tove kan være samme person, idet Tove kan have rejst Rygbjærg-stenen (efter en ung kvinde, vistnok sin fæstemø) som ung mand og Vinge-stenen (efter sine brødre) i sin alderdom.

At en runesten er rejst af eller efter en „bryde“, kan ikke undre os, når vi husker på, at han ofte var en anset og mægtig mand, hvad der naturligvis særlig var tilfældet med kongens bryder, der ofte tillige optrådte som hans ombudsmænd. Allerede i den ældste tid, hvor „bryde“ nævnes i litteraturen, optræder han som en indflydelsesrig mand: i Edda-digtene findes ordet kun et enkelt sted, nemlig i Atlamál v. 61 *bryti Atla*, hvilket i Vǫlsunga saga gengives *ráðgjafi Atla konungs* c. 37 (Bugge). Islandske sagaer har bevaret en fortælling om kong Harald Gormssöns bryde Birgir, der var skyld i, at et islandsk skib, som strandede i Danmark, blev erklæret for vrag, hvorfor Islænderne digtede en nidvise om kongen og bryden (Heimskringla, Óláfs saga Tryggvasonar c. 33; Codex Frisianus ed. Unger, s. 117; Jómsvíkinga saga c. 13 i Fms. XI, s. 42 — C. af Petersens' udg. c. 7, s. 35 f.); her svarer *bryti* aldeles til benævnelsen *ármaðr* i Norge. Til *brytjaʀ*, „bryderne“, på de danske kongsgårde svarede vistnok *landhirðaʀ*, „godsbestyrerne“, hos de store godsejere. Ligesom to af vore runestene er rejste af en bryde, således er to andre (Ravnkilde- og Egå-stenen) rejste af og efter en *landhirðiʀ* (Ravnkilde-stenen netop efter hans godsfrue).

lika er det eneste ord i indskriften, som volder virkelig vanskelighed. Ved det første blik på indskriften synes den opfattelse at ligge lige for hånden, at lika er et mandsnavn (måske udtalt *Léka*, se nedenfor), der hører sammen med brutia i begyndelsen af båndet til venstre, og at indskriften altså må læses: tufi bruti risþi stin þansi aft lika

brutia. þiʀ stafaʀ munu þurkuni miuk liki lifa ɔ: „Tove bryde rejste denne sten efter Lege bryde. Disse stave vil for Torgunn leve meget længe“. Men en runeindskrift af dette indhold anser jeg for umulig. Jeg lægger mindre vægt på, at der slet ikke findes nogen antydning af det forhold, hvori de to bryder stod til hinanden, og som bevægede Tove til at rejse runestenen til den dødes minde; men der optræder desuden en tredje person, Torgunn, hvis nærmere forhold til de tvende bryder heller ikke antydes med et ord. Man måtte vel antage, at hun på en eller anden måde (snarest vel som hustru; men det kunde jo også være f. eks. som moder eller søster) havde været nöje knyttet til den døde. Men hvorfor siger indskriften da ikke, at hun selv rejste hans mindesten, og at Tove ristede runerne, som det hedder i så mange andre indskrifter? Aldeles enestående og i höjeste grad stødende bliver desuden den tanke, der udtrykkes i indskriftens sidste sætning: „Disse stave vil for Torgunn leve meget længe“. Efter oldtidens opfattelse levede stavene (runerne) på mindestenen jo slet ikke for de sørgende efterladte, men netop for den døde, hvis navn de skulde bringe til efterverdenen; og medens det tilföjede „meget længe“ bliver mat og unaturligt, når det bruges om runerne i forhold til den efterlevende, passer det netop udmærket i forhold til den døde, hvis minde vil leve, så længe stavene lever, som det hedder i andre indskrifter (se nedenfor).

Idet jeg altså ganske må forkaste den opfattelse, at stenen kan være rejst efter en bryde, som havde navnet liki, bliver der kun den mulighed tilbage, at den er rejst efter den kvinde, som nævnes først i det kortere bånd til höjre (Torgunn). Da navnet uden tvivl står i genstandsformen (þurkuni), styret af aft, og altså tilsyneladende slutter sig umiddelbart til lika, ligger det nær i dette ord at søge genstandsform ental hunkön af et tillægsord. Snarest vilde man vel tænke på det bekendte oldnord. *líkr*; men selv bortset fra, at vi i en indskrift så gammel som Rygbjærg-stenens sikkert måtte vente skrivemåden *glíkr* (her altså klika), indser jeg ikke, hvorledes dette ords betydning her vilde kunne give en blot nogenlunde rimelig mening. De samme og andre indvendinger gælder også med hensyn til hankönsordet *líki*, „lige, mage“. Man kunde også i lika-þurkuni søge et sammensat navn af samme art som *Pálna-Tóki* (sml. kurms tuka på Hällestad-stenen I i verset, svarende til det sammesteds i prosaen brugte tuka kurms sun), eller som *Víga-Glúmr*, *Molda-Gnúpr*, *Saka-Steinn* og lign., eller som *Síðu-Hallr*, *Dala-Álfr* o. lign. Et til indskriftens lika svarende mandsnavn lader sig dog næppe påvise, skönt *Léki* (*Lœiki*) ikke tör kaldes umuligt som sideform til *Lékʀ* (*Lœikʀ*), der i middelalderen forekommer både i Norsk, Svensk og Dansk. På et navn *Léka-þórgunnr*, „Leges (datter) Torgunn“, vilde jeg dog vanskelig tro, og en sammensætning med *lékʀ* (*lœikʀ*), „leg“, i ejeform flertal forekommer mig endnu usandsynligere. Det samme gælder den formodning, at der i lika- kunde skjule sig et ganske ubekendt stedsnavn. Naturligst vilde det jo også være, om vi i indskriften selv fandt en antydning af det forhold, hvori Tove bryde og Torgunn stod til hinanden. Jeg vover derfor at fremsætte en anden tolkning af dette ord, som faldt mig ind straks ved min første undersøgelse af indskriften, og som jeg udførlig har begrundet i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, s. 197 ff. Uagtet jeg både den gang og senere har søgt at rejse alle mulige betænke-

ligheder mod denne forklaring, er jeg dog stadig vendt tilbage til den som den eneste rette, og jeg håber i det følgende at have fremdraget forskellige nye momenter, som yderligere støtter den. Indskriftens lika læser jeg *léka* og forstår det som genstandsform ental intetkön — oldnord. *leika* intetkön og hunkön, 'legetöj'; 'legesøster'. Man kan ikke herimod indvende, at oldnord. *leika*, 'legesøster', oprindelig er et fra intetkönsordet *leika*, 'legetöj', forskelligt hunkönsord, dannet som *maka, mála, nafna, rúna* og andre, hvortil svarer hankönsordene *maki, máli, nafni, rúni*. Ti der har aldrig stået et hankönsord *leiki*, 'legebroder', ved siden af hunkönsordet *leika*, 'legesøster'. Derimod har *leika* fra først af kun været et intetkönsord med betydning 'legetöj'; men ordet brugtes også om levende væsener og kunde da få betydningen 'legekammerat'. Hvor let betydningsovergangen kunde foregå fra 'legetöj' til 'legekammerat', viser sådanne forbindelser i oldsproget som *þótt hann þykke trautt hvers barns leika vera* (Jómsvíkinga saga c. 32 i Fms. XI, s. 95 — C. af Petersens' udg. c. 22, s. 81), *at vetrgestr Brynjólfs mundi eigi vera hvers mannz leika* (Sturlunga saga ed. Vigfusson II, s. 108), „hvert barns, hver mands legetöj" ɔ: „med hvem ethvert barn (enhver mand) kan göre, hvad det (han) lyster"; *skal ek færa þik Hildigunni, dóttur minni, ok skal hon hafa þik fyrir leiku*, „jeg skal bringe dig til min datter H., og hun skal have dig til legetöj" (Fornaldar sögur Norðrlanda II, s. 233; Ǫrvar-Odds saga ed. R. C. Boer, Leiden 1888, s. 121). På ganske samme måde som i det sidst anførte eksempel forekommer ordet i et gammelt dansk ordsprog, som jeg senere skal omtale nærmere, og hvor det lige så godt kan oversættes 'legekammerat' som 'legetöj'. Særlig blev dog *leika* 'legetöj' tidlig brugt spøgende eller som kælenavn om en ung kvinde, pige, hvad der naturlig medførte, at det i denne betydning efterhånden gik over til hunkön, medens intetkönnet længe holdt sig i betydningen 'legetöj'. Det oprindelige intetkönsord blev således spaltet i to ord, hvert med sit kön. Også i betydningen 'legetöj' sejrede hunkönnet dog til sidst. Af vigtighed for bestemmelsen af ordets oprindelige kön er Alvíssmál v. 16, hvor det hedder om solen:

kalla dvergar Dvalins leika,

altså tydelig intetkön, medens könnet i denne forbindelse ikke kan ses af Snorra Edda I, s. 472 og s. 593. Som hunkön forekommer det derimod i Hervarar saga ok Heiðreks konungs ed. N. M. Petersen, s. 37 (— Fornaldar sög. Norðrl. I, s. 475):

sá drepr skini
Dvalins leiku,

hvilket i den prosaiske opløsning på gåden (Bugges udg. s. 239) lyder: *hann drepr skini sólar*. I udtrykket *Dvalins leika* synes *leika* hverken at kunne opfattes ligefrem som „legetöj" eller som „legesøster", men snarest at måtte betyde „den, der leger med, narrer dværgen", som det også forklares af Sv. Grundtvig i sidste udgave af Sæmundar Edda s. 209, hvor han imidlertid, som jeg tror med urette, ændrer *leika* til *leiku*[1].

[1] I Forsp. allsljóð v. 24 beror *leik Dvalins* vistnok på en misforståelse af digteren og bör derfor næppe med Scheving rettes til *leiku* (sml. Bugges bemærkning s. 375).

At *leika*, „legesøster", tidlig er gået over til hunkön, fremgår af Grottasǫngr v. 11:

Vér vetr níu
várum leikur,

og samme form træffer vi i Hervarar saga ok Heiðreks ed. Bugge, s. 250 (— N. M. Petersens udg. s. 38, Fornald. sög. Norðrl. I, s. 477):

Hverjar ro þær leikur,
er líða lǫnd yfir.

Men også i betydningen „legetöj" ændrede *leika* senere det oprindelige intetkön til hunkön, som det f. eks. fremgår af det ovenfor anførte sted af Ǫrvar-Odds saga, hvor *leiku* står for oprindeligt *leika*, og af Víga-Glúms saga c. 12: *bað Steinólfr Arngrím ljá sér messingarhest. Arngrímr svaraði: ek mun gefa þér, því at þat er nú heldr þitt leika en mitt fyrir aldrs sǫkum*, hvor yngre håndskrifter har *þín leika en mín* (sml. noten i den Arnamagn. udg. 1786, s. 69). Ligeledes hedder det i Grettis saga c. 47 (Literatur-Samfundets udg. s. 107): *eigi er úlíkligt, at þessi maðr sé eigi mín leika*, „det er ikke usandsynligt, at denne mand ikke er til at spøge med for mig".

På Norsk er ordet ligeledes i bægge betydninger blevet hunkön. Ivar Aasen, Norsk Ordbog[2], s. 436 anfører: „leika, f. legetöj; noget at lege med. Også et kælenavn, især til pigebörn" (sml. „barneleika, f. legetöj for börn" smst. s. 42).

I Svensk og Dansk synes betydningen „legetöj" tidlig at være tabt, skönt ordet netop i denne betydning endnu er bevaret i jyske dialekter (se H. F. Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål II, s. 393 s. v. 3. lege), ligesom Colding i Etymologicum Latinum (1622) og i Dictionarium Herlovianum (1626) har sammensætningen børnelege, 'legetöj for börn'. Derimod finder vi både i gammel Svensk og Dansk *leka*, *lege* som hunkön i betydning „legesøster, veninde". Således hedder det i den svenske „Flores och Blanzeflor" v. 1355:

varo til saman lekor badha,

der svarer til *voru þær góðar vinur* i den islandske tekst (Annaler f. nord. Oldk. og Hist. 1850, s. 50[13]), medens vi intet tilsvarende vers finder i de danske bearbejdelser (Brandt, Romantisk Digtning fra Middelalderen I, s. 332 v. 1410 f.; II, s. 328 v. 1310 f.). Både den svenske og danske tekst har derimod ordet i „Ivan Løveridder", hvor det på Svensk hedder *miin kæra leka* v. 3773 — *myn kieræ lege* i den danske tekst v. 4132 (Brandt I, s. 132; i den anden danske tekst Brandt II, s. 238 v. 3597 udelades derimod ordet *lege*; på det tilsvarende sted i den islandske tekst mangler et blad, Riddarasögur ed. Kölbing, s. 127). At ordet i den danske Ivan ikke er optaget fra Svensk, men at det også i Danmark har været velbekendt endnu i middelalderen, fremgår af „Tovelilles vise" (Sv. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser III, no. 121), hvor dronningen efter opskriften i Karen Brahes håndskrift (B hos Grundtvig) kalder Tovelil *liege myn* v. 3, 5 og 10, ligesom C har *kier lige minn* v. 12, medens ordet i A (Ide Gjøes håndskrift) er forvansket til *lieger min* v. 13, 15 og 19. At *liege*, *lige* her er det gamle *læika*, samme ord som *leka*, *lege* i de svenske og danske Euphemiaviser, er utvivlsomt (sml. Bugges bemærkning i Sv. Grundtvigs „Tillæg", s. 910).

Det samme ord antager jeg altså, at vi har i indskriften på Rygbjærg-stenen med bevarelse af det oprindelige intetkön. Dog lader den særlige betydning af ordet på dette sted sig næppe udrede med fuld sikkerhed. Jeg tör ikke anse det for en betegnelse for „hustru“ (*kona*); derimod kan det vistnok udtrykke det samme som oldnord. *vina*, *vinkona*, *ástvinr*, „veninde“, hvilket også vilde stemme godt med betydningen på de fra gammel Svensk og Dansk anførte steder. Snarere betegner det dog Torgunn som Toves „fæstemø, elskede“, og i samme eller en meget nærliggende betydning tror jeg, at *leika* med sandsynlighed lader sig påvise i det mindste et enkelt sted i den oldnordiske litteratur. I et vers i Hálfs saga hedder det om valkyrjen Hild (Bugges udg. s. 10):

Hefir sér á hǫfði
hjálm uppspentan,
herkuml harðligt
Heðins af letta

hvortil Bugge bemærker: „i *Heðins af letta* formoder jeg et udtryk, der betegner: „Hedins hustru“ eller „Hedins elskede“; vel ikke: *Heðins of sæta*??“ Jeg er enig med Bugge om betydningen af den sidste linje; men *letta* anser jeg for en, som enhver, der kender gamle håndskrifter, ved, meget let forklarlig forvanskning af *leica*, så at denne linje oprindelig har lydt:

Heðins of leika.

Med denne betydning af ordet *léka* på Rygbjærg-stenen passer det jo fortrinlig, at graven, på hvilken runestenen var rejst, ifølge den udmærkede anatom prof. Schmidts foran omtalte omhyggelige undersøgelse indeholdt benene af en ung person under 30 år, snarest en kvinde.

þurkuni ɔ: *þórgunni*, kan være genstands- eller hensynsform af *þórgunnr* (*-guðr*). Som utvivlsomt kvindenavn forekommer det i nævneform þorkuþr på en sten i Mälby (Tillinge socken, Asunda härad, Uppland; Liljegren 726, Dybeck fol. I, 103, Upplands Fornminnesförenings Tidskrift II, s. 123) og i den yngre form þurkun på Hagelby-stenen fra Södermanland (Liljegren 816; sml. Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 710). Også i andre runeindskrifter, hvor sammenhængen ikke kan vise, om det er mands- eller kvindenavn (þurkunr Liljegren 905 fra Södermanland — R. Dybeck, Runa (1865), s. 23, pl. 6 fig. 1; þurkuþr Liljegren 1312 fra Öland), må det derfor snarest opfattes som kvindenavn. Kun i indskriften på en forholdsvis ung sten i Vadsunda (Vadsunda socken, Håbo härad, Uppland; Bautil 328, Liljegren 17, Dybeck fol. II, 230, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 1, s. 75 og I, 5, s. 99), der efter Dybeck lyder . saksi . lit . kera . merki . þisa . eftiʀ . aist . faþur . sin . auk . þorgun (ᚦᚼᚱᚴᚢᚾ) . sun . sin, har jeg fundet det som hankön. Da navnene på *-gunnr* (*-guðr*, *-gûð*, *-gund*) imidlertid i alle germanske sprog oprindelig er kvindenavne og kun rent undtagelsesvis — vistnok altid ved senere misforståelse — kan optræde som mandsnavne, vilde det være ganske unaturligt at opfatte þurkuni på Rygbjærg-stenen som et mandsnavn, således som Stephens har foreslået i „Samlinger til jydsk Historie og Topo-

grafi" V, 4. hæfte (Ålborg 1876), s. 345 ff. I den oldnordiske litteratur er kvindenavne på *-gunnr*, *-guðr* (*Arngunnr*, *Hildigunnr*, *Hlaðgunnr*) i det hele taget meget lidt udbredte, og medens vi oftere træffer *þorgunna*, hører *þorgunnr* til de sjældnest forekommende navne: en *þorgunnr þorradóttir* nævnes i Saga Gríms loðinkinna (Fornald. sög. Norðrl. II, s. 153).

Jeg antager, at þurkuni er genstandsform, styret af aft ligesom det foregående lika, med hvilket ord det umiddelbart kan forbindes. Med þurkuni ender i så fald indskriftens første sætning, som altså vilde lyde: tufi bruti risþi stin þansi aft lika þurkuni ɔ: *Tófi bryti réspi stén þannsi æft léka þórgunni*, „Tove bryde rejste denne sten efter 'legesøsteren' (sin elskede, sin fæstemø) Torgunn". De følgende ord i båndet til höjre må da i forening med ordene i båndet til venstre danne en ny sætning: miuk liki lifa brutia þiʀ stafaʀ munu, hvori alle ordene er letforståelige.

miuk (= oldnord. *mjǫk*) skrives også på flere andre af de i den senere tid fremdragne jyske runestene (Ålum-stenen I, Bjærregrav-stenen I og II, hvor det bruges i forbindelse med kuþan og altså har samme betydning som det sædvanlige harþa). Fra gammel Dansk kender jeg kun ét eksempel på dette biord, nemlig *miok* i skånske kirkelov c. 1 (runehåndskriftet og AM 37 4to, *mioc* i det Hadorphske håndskrift, hvorimod yngre håndskrifter bruger *mikit*, *meghit* o. s. v.; det ældste håndskrift af sællandske kirkelov har på det tilsvarende sted *myklikæ*). Gammel Svensk har ordet i nogle antegnelser til Vestgötalagen fra begyndelsen af det 14. årh., skrevet *myok* (Collin & Schlyter s. 305_1, 307_5). Tidlig fortrængtes både i Svensk og Dansk biordet *miok* af *mikit*, *mykit*, intetkönsformen af tillægsordet.

liki ɔ: *længi*. En ældre skrivemåde er Års-stenens ląki; derimod stemmer I på Rygbjærg-stenen med hribną ɔ: *Hræbna* på Bække-stenen II.

brutia er ejeform, ikke hensynsform (sml. nedenfor).

þiʀ har her som oftere den stærkere påpegende betydning 'disse'.

stafaʀ, „stave, runestave". I samme betydning forekommer dette ord også i et par andre runeindskrifter, men som *i*-stamme: Nöbbele-stenen i Småland (Liljegren 1277, E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 248 ff.) har i nævneform flertal stafiʀ run[a], og på en norsk sten på Tose (tidligere på Holm) i Smålenene står runar ek rist auk raþna staue = *rúnar ek ríst* (eller *ræist*) *åuk ráðna stafi* (Bugge i udgaven af Sæmundar Edda s. 395 og i Tidskrift for Philologi og Pædagogik VII, s. 357). I det norsk-islandske bogsprog er nf. og gf. flt. *stafir*, *stafi* ligeledes langt overvejende, og da Gotisk også har stammen *stabi-*, kunde man fristes til at anse dette for den fællesgotiske og oprindelige nordiske stamme. Da imidlertid andre germanske sprog bruger stammen *staba-*, og den oldnord. ef. *stafs* (aldrig *stafar*) ligeledes henviser til en *a*-stamme, er det muligt, at stamformen både i det fællesgotiske og det ældste nordiske sprog har været *staba-*, som imidlertid tidlig (sandsynligvis på grund af den korte rodstavelse) må være blandet med former af *i*-stammerne. For denne opfattelse taler foruden ef. *stafs* også den omstændighed, at flertalsformen *stafaʀ* ikke er enestående på Rygbjærg-stenen, men netop findes i nogle af de allerældste oldnorsk-islandske håndskrifter: den Stockholmske homiliebog ed. Wisén har s. 100[29] *fiórer hornstafar kirkio* Gammel norsk homiliebog ed. Unger, s. 133[14] *fiorer hornstafar kirkio*, og samme form (*fiorer*

hornstafar) genfindes i den norske homiliebog s. 134^{25}, hvor der i den Stockh. homiliebog s. 101^{27} står *fiórer hornstaver*; men da *er* i *staver* på dette sted er udtrykt ved forkortelsestegn i håndskriftet, burde dette på grund af det tidligere forekommende *stafar* have været opløst *ar* i steden for *er* som på andre steder (sml. fortalen s. XV mod slutn.). Enkelte andre eksempler på nf. og gf. flt. *stafar, stafa* anføres af Egilsson og Vigfusson.

I de ældste svenske og danske håndskrifter forekommer *stafr* ikke i nf. og gf. flt.; men i antegnelserne til Vestgötalagen fra beg. af det 14. årh. hedder ef. ent. *staffs* s. 298^4, *stafs* s. 307_5 (hf. ent. *stafwi* s. 307_6), og Östgötalagen har ligeledes ef. *stafs* s. 59_3, der ligesom oldnord. *stafs* hører til en stamme *stafa-*, på hvilken det ældste hidtil kendte nordiske eksempel er os opbevaret på Rygbjærg-stenen.

Efter det foran bemærkede vilde den sidste sætning i indskriften altså lyde: *Miok længi lifa brytja þéʀ stafaʀ munu*, „meget længe vil disse brydens stave leve“. Derimod kan *brytja* ikke opfattes som hensynsform: „meget længe vil disse stave leve for bryden“. Som jeg allerede foran har haft lejlighed til at fremhæve, lever stavene (runerne) på mindestenen efter oldtidens opfattelse nemlig ikke for den, der rejser mindesmærket, men for den, efter hvem det er rejst, og hvis minde de skal bringe til efterverdenen. Dette stemmer også med andre indskrifter, i hvilke „stenen“ eller „runerne“ siges at „leve“. Således hedder det på den nys nævnte Nöbbele-sten: „hans minde skal nævnes,

með stæinn lifiʀ
åuk stafiʀ rúna,

så længe stenen og runernes stave lever“, og Tillise-stenen på Låland har:

É mun standa,
með sténn lifiʀ,
witring sú,
eʀ wann Eskill,

„evig vil stå, medens stenen lever, det vidnesbyrd, som Eskel gjorde (den indskrift, som Eskel her lod riste)“.

Endnu större lighed med Rygbjærg-stenen end disse indskrifter frembyder dog en anden jysk runesten, der kom for dagen ti år efter Rygbjærg-stenen, nemlig Spentrup-stenen, hvis sidste sætning så godt som ordret stemmer med slutningsformlen på Rygbjærg-stenen; kun er dennes þiʀ stafaʀ på Spentrup-stenen ombyttet med þasi runaʀ, og ordstillingen er en smule ændret, idet det her hedder: *þássi (þæssi?) rúnaʀ miok længi lifa munu*, „disse runer vil leve meget længe“.

Hvad runeristeren har villet udtrykke både på Rygbjærg-stenen og i de andre her nævnte indskrifter, er altså Hávamáls tanke:

Deyr fé,
deyja frændr,
deyr sjálfr et sama;

en orðstírr
deyr aldregi
hveims sér góðan getr,

eller, som det hedder i prosa i ordsprogsform med rimbogstaver: *lifa orð lengst eptir hvern* (Sverris saga c. 47 i Fms. VIII, s. 116; Ungers udg. s. 50[23]), hvor vi netop har *lifa* og *lengi* forbundne som på Rygbjærg- og Spentrup-stenen.

Mod den i det foregående fremsatte tolkning af indskriften, med hvilken jeg har slået mig til ro i min afhandling i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, kan der dog rettes et par væsenlige indvendinger, på hvilke jeg ikke har lagt tilstrækkelig vægt i den nævnte afhandling. I den første sætning: *Tófi bryti résþi stén þannsi æft léka þórgunni* vækker manglen af ejestedordet efter (eller foran) *léka* betænkelighed. Dette kan rigtignok en sjælden gang udelades, når den dødes navn går foran *sun* o. s. v. (sml. Ravnkilde-stenens *at G(?)riúð dróttning*, „efter sin godsfrue Gryd"); derimod kender jeg intet eksempel på udeladelsen, hvor *sun* o. s. v. står først. Vi skulde derfor vente *léka sítt* (eller *sítt léka*) i steden for *léka* alene. I den anden sætning: *Miok længi lifa brytja þéʀ stafaʀ munu* er ordstillingen påfaldende, især på grund af den plads, som *brytja* indtager. Man kunde derfor, som jeg allerede har fremhævet i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, s. 305, fristes til at forbinde lika i slutningen af det længste bånd umiddelbart med båndet til venstre og tage båndet til höjre sidst, i hvilket tilfælde þurkuni måtte opfattes som hensynsform, altså: *Tófi bryti résþi stén þannsi æft léka brytja. þéʀ stafaʀ munu þórgunni miok længi lifa*, „Tove bryde rejste denne sten efter brydens (sin) 'lege' (fæstemø). Disse stave vil for Torgunn leve meget længe". Herved vilde meningen af hele indskriften jo ikke blive ændret, og de betænkeligheder, som både udeladelsen af ejestedordet i den første sætning og ordstillingen i den anden kunde vække, vilde falde bort. Men hele denne forbindelse af ordene forekommer mig rigtignok i höj grad søgt og usandsynlig. Derimod tror jeg, at indskriftens form tillader os at forbinde ordene på en tredje måde, hvorved det hele falder simpelt og naturligt. I Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, s. 204 f. har jeg for at begrunde den ejendommelige ordstilling i indskriftens sidste sætning gjort opmærksom på, at denne til dels kan være fremkaldt ved den stræben efter symmetri, som runeristeren åbenbart har tilsigtet i indskriftens ydre form. Bægge de kortere bånd er lige lange og indeholder hvert fire ord og 19 runer, hvilket ikke kan anses for aldeles tilfældigt. At det første ord i hvert af disse bånd nævner den efterlevende, som rejste stenen (*bryti*), og den kvinde, til hvis minde den rejstes, og at de to personer således stilles lige over for hinanden (*bryti* er jo så nöje sammenvokset med *Tófi*, at det i virkeligheden udgör en væsenlig del af hans navn, og i sin hjemstavn kaldtes han sikkert oftere *bryti* end *Tófi*), synes også at være sket forsætlig. Når Tove ifølge min opfattelse af indskriften vilde skrive: „Tove bryde rejste denne sten efter sin legesøster (fæstemø) Torgunn. I disse stave vil hendes minde leve meget længe", måtte dette efter de sædvanlige indskriftformler snarest lyde: *Tófi bryti résþi stén þannsi æft þórgunni léka sítt* eller *léka sítt þórgunni. þéʀ stafaʀ munu miok længi lifa.* I slutningen af første linje var der kun plads til ordet *léka*, som derfor stilledes foran navnet;

men for at få symmetri i indskriften og sit eget og den elskedes navn lige over for hinanden i begyndelsen af hver af de to kortere linjer, satte Tove med velberåd hu *brytja* i steden for ejestedordet *sítt* forrest i linjen til venstre og *þórgunni* på den tilsvarende plads i linjen til höjre. Der var dog også en anden og dybere grund for Tove til at riste *léka brytja* i steden for det med de sædvanlige formler stemmende *léka sítt*. Jeg har tænkt mig, at Torgunn af Tove selv eller af hans og hendes fælles venner almindelig blev kaldet *léka brytja*, og jeg tror, at oprindelsen til denne benævnelse må søges i et gammelt dansk ordsprog, hvor *léka* (*læika*) fra først af sikkert havde sin oprindelige betydning „legetöj". I Peder Låles ordsprog (ved A. Kock og C. af Petersens) lyder no. 726 *Barn ær modherens bæsthe legheræ*, hvilket svarer nöje til den latinske teksts *Optimus altrici solet infans hijstrio dici*. I den svenske samling no. 639 har den latinske tekst samme form som i den danske, hvorimod den svenske tekst (*Modhor ær bæst lækiare til sith barn*) er helt forvansket, idet *lekare*, „spillemand, gøgler", er ændret til *lækiare*, „læge". Men også den danske teksts *legheræ* og det tilsvarende latinske *histrio* skyldes forvanskning i gammel tid. Derimod er ordsprogets rette mening bevaret i det tilsvarende islandske *Barn er móðurinnar bezta yndi* (G. Jónsson, Safn af íslenzkum orðskviðum, s. 44[10]), hvor *yndi* netop betegner „hvad der vækker glæde og behag" (sml. *minn sæti son, ... mitt ed kærazta yndi!* Partalopa saga ed. Klockhoff, s. 23[7]). Denne tanke har det danske ordsprog i sin ægte skikkelse på Rygbjærgstenens tid utvivlsomt udtrykt i de to regelmæssige verslinjer:

Barn es móður
bæzta léka.

Her kan *léka* naturligvis meget godt opfattes i den oprindelige betydning „legetöj", der jo netop ligesom *yndi* i det islandske ordsprog betegner „hvad der vækker (særlig barnets) glæde og behag"; men det kan også oversættes „legekammerat": „Barnet er moderens bedste legetöj (legekammerat)". Netop dette ordsprog viser os, hvor let betydningsovergangen er fra „legetöj" til „legekammerat", „legesøster" (da ordet særlig brugtes om unge piger). At ordet ved middelalderens slutning var ved at gå i forglemmelse, viser forvanskningen i det danske ordsprog til *legheræ* og det tilsvarende latinske *histrio*. Ingen vil vistnok nægte, at dette sidste giver et lige så stygt og frastødende billede, som *leghæ* giver et smukt og tiltalende. Jeg tror da, at jeg tör bruge de jyske dialekters *lege* 'legetöj' og vort ældgamle ordsprog som bevis for, at ordet *léka* på Rygbjærg-stenens tid har været velkendt i Danmark i den oprindelige betydning „legetöj", men tillige med overgang til betydningen „legekammerat", særlig „legesøster", uden at det gamle intetkön derfor endnu var blevet ændret. I væsenlig samme betydning, som barnet i ordsproget kaldes „moderens bedste lege" og uden tvivl netop med tanken på dette ordsprog blev Torgunn altså kaldet „brydens lege". Et smukkere udtryk kunde jo ikke vælges for at betegne inderligheden i forholdet mellem den unge mand og den unge pige, og vi kan da ikke undre os over, at Tove også på den runesten, som han rejste til minde om sin tidlig bortkaldte veninde, gav hende „legesøsterens" navn.

Skönt det i reglen vilde stride mod et af hovedprinciperne for al fornuftig indskriftlæsning, tror jeg derfor, at den symmetri, der er tilstræbt i indskriftens ydre form, viser, at det i denne indskrift virkelig har været runeristerens mening at læse ordene i følgende orden: tufi bruti risþi stin þansi aft lika brutia þurkuni. þiʀ stafaʀ munu miuk liki lifa. Hvis det, hvad der vel næppe kan drages i tvivl, har været tilsigtet at udtrykke den sidste sætning i versform, idet de tre sidste ord i hvert af de kortere bånd danner en regelmæssig verslinje, vilde dette naturligvis afgive et yderligere og, som det forekommer mig, afgörende bevis for rigtigheden af den orden, hvori ordene her er forbundne. Også den foran anførte slutning af indskriften på Spentrup-stenen, der lyder þasi runa[ʀ miuk] [li]ki lifa [munu], taler i höj grad herfor. Jeg bemærker endnu, at þiʀ i begyndelsen af den sidste sætning på Rygbjærg-stenen rent sproglig lige så godt kan være hensynsform af *þú* (*þéʀ* eller *þǽʀ*) som nævneform flt. hank. af *sá*; men kun den sidste opfattelse synes mig naturlig og stemmende med de kendte indskriftformler (sml. særlig det til þiʀ stafaʀ svarende þasi runaʀ på Spentrup-stenen).

Jeg mener altså, at hele indskriften i olddansk sprogform bör læses og gengives således:

Tófi bryti résþi stén þannsi æft léka brytja þórgunni.
þéʀ stafaʀ munu
miok længi lifa.

„Tove bryde rejste denne sten efter 'brydens lege' (sin elskede, sin fæstemø) Torgunn. Disse stave vil leve meget længe“.

For fastsættelsen af indskriftens tid er den gennemgående brug af ᛁ for ældre ᛅᛁ (risþi stin, lika, þiʀ) af störst vigtighed. Rygbjærg-stenen kan altså tidligst henføres til sidste halvdel af det 10. årh.; men dens hele karakter (jeg lægger her ved siden af runeformerne særlig vægt på skilletegnene: de tre punkter efter det første ord og den lange streg efter det næstsidste ord i båndet til venstre sammen med de to småstreger på de fleste andre steder) gör det höjst sandsynligt, at den hører til de ældste bevarede runemindesmærker med overgang af tvelyd til enkeltlyd, så at den med runde tal må tilhøre tiden mellem 960—970.

13. LYNGBY-STENEN

Lyngby sogn, Hellum herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 10. August 1878 og d. 20. Juli 1892).

Ifølge Danske Atlas V (1769), s. 46 not. k stod der ved indgangen til Lyngby kirkegård „en Steen $1^1/_2$ Alen lang med forsledte Rune-Bogstaver paa, hvilken ikke findes i Wormii Monumentis Runicis“. Her („ved søndre side af kirkegården tæt ved indgangen“) fandtes den også, da R. H. Kruse 1841 undersøgte og tegnede den („Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II, no. 10 mellem s. 37 og s. 38). Senere blev den flyttet ind i våbenhuset, ved hvilken lejlighed bagsiden skilte sig fra forsiden, så at stenen kun beholdt halvdelen af sin oprindelige tykkelse; men i øvrigt er den nu i ganske samme tilstand, som da Kruse tegnede den[1]. Da, som jeg senere skal påvise, også halvdelen af stenen til höjre må antages at være bortkløvet i tidligere tid, har det fra først af været en ret anselig runesten.

Det bevarede stykke af stenen, der består af smuk rød granit, er 4′ 7″ höjt, indtil 2′ bredt og $7^3/_4$″ tykt ved foden, $4^1/_2$″ ved toppen. Hosstående tværsnit, taget over hovedstaven af ᚴ i aisku, viser brudstykkets nuværende form. Runerne, der er mellem $3^3/_4$″ og 5″ (det første ᛋ) höje, er ingenlunde, som det hedder i Danske Atlas, udslidte, men tvært imod alle meget klare og tydelige. Begyndelsen mangler dog; men stenens form synes mig sikkert at vise, at kun et lille stykke med et par runer er bortslået af toppen. Indskriften omsluttes af en ramme, ved hvis slutning to punkter er anbragte uden for den linje, der forbinder rammestregerne. Også i den øvrige del af indskriften bruges to punkter som skilletegn.

De enkelte tegn kan ikke give anledning til nogen som helst tvivl. I det første ᚢ er toppen afslået; foran denne rune ses lige i den ved kløvningen fremkaldte flisning en lille fordybning, der fuldstændig har karakter af at være hugget og derfor sikkert må opfattes som lævning af den yderste ende af bistaven i den foregående rune; jeg anser det for

[1] Det er urigtigt, når Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 180) siger, at bagsiden forsætlig blev hugget af stenen, da den flyttedes ind i våbenhuset, „for bedre at få den til at passe der“ (!). Ligeledes er det urigtigt, når det sammesteds hedder, at også „noget af længden“ (altså et stykke af den nederste del) ved den lejlighed blev afhugget; stenen har endnu samme længde som på Kruses tegning.

så godt som sikkert, at her har stået et ᚾ; også den nederste ende af hovedstaven i denne rune spores endnu svagt i flisningen, 1 til $1^1/_4$" foran hovedstaven i ᚢ. Både ᛏ- og ᚱ-runen har en usædvanlig stor top, og det samme er i lidt mindre grad tilfældet med det følgende

$^1/_8$

Lyngby-stenen.

noget klokkeformede ᚢ. Også det første ᚢ har derfor uden tvivl været forsynet med en top. I bægge ᛋ-runer når staven til venstre et lille stykke neden for og staven til höjre et lille stykke oven for midtstaven (sml. Bække-stenen II, hvor dog kun staven til höjre med en lille spids løber oven for midtstaven). Bistaven og den nederste del af hovedstaven i ᛅ

i sina med det tilhørende stykke af rammestregen er huggede i en gammel, ved afskalning fremkommen fordybning i stenen, hvori også den nederste halvdel af rammestregernes forbindelseslinje og det nederste punkt efter denne er anbragte.

Den bevarede del af indskriften lyder:

untr : a : aisku : sina :

Vi har her en formel, som ellers ikke kendes fra vore runeindskrifter. Det ligger jo nær at anse untr for sidste del af et navn, f. eks. anuntr eller ąnuntr ɔ: *Anundr* (oldn. *Qnundr*), der oftere forekommer på svenske runestene og også senere kendes både fra Danmark og Sverig. At vi her virkelig har dette navn, bestyrkes i höj grad ved den omstændighed, at den lille fordybning, der findes foran u, netop, som foran bemærket, uden tvivl er enden af bistaven i ᚼ, af hvilket også hovedstavens nederste del følges i svage spor. Ligeledes synes det naturligst at opfatte sina som genstandsform ental hunkön af ejestedordet, svarende til det foregående aisku; men betydningen af dette ord er i så fald ganske usikker. På grund af skrivemåden med ai kan det jo umulig, således som Thorsen antager (De danske Runemindesm. II, 2, s. 180), være samme ord som oldnord. *æska*, 'ungdom'. Det kunde derfor være fristende at tage sina i betydning *sinna*, genstandsform ental hankön af *sinni*, 'ledsager', altså i samme betydning som andre runeindskrifters filaka — *félaga*, og at forstå aisku som genstandsform af et ubekendt mandsnavn aiska. Denne forklaring må dog betegnes som meget usikker, især da også betydningen af det foregående a er tvivlsom; det kan naturligvis betegne udsagnsordet *á*, 'ejer'; men det kan også være forholdsordet *á* med betydning „efter", altså aft eller at i andre runeindskrifter. Dog vilde denne brug af *á* være ganske enestående på en dansk runesten, selv om man ikke vilde lægge vægt på, at der skrives ᛆ, ikke ᚭ (ᛆ som forholdsord for ældre ᚭ forekommer jo også f. eks. på Sjællestenen, I, s. 138 ff.). Kun i indskriften på Möjebro-stenen i Uppland med de ældre runer synes forholdsordet *á* i sin ældste form (ana) at være brugt på denne måde i forbindelsen ana hahaisla. Sikkert er dette dog ingenlunde, da der endnu knytter sig mange tvivl til forståelsen af denne indskrift.

Hvis vi anser indskriften for i alt væsenligt fuldstændig — og stenens form viser, som foran bemærket, at der ikke kan være afhugget et större stykke ved toppen — og opfatter -untr som slutningen af et navn og ᛆ som forholdsordet *á*, vilde jo også hele den formel, der bruges i indskriften, være höjst mærkelig, idet udsagnsordet mangler. Men hertil kommer en anden enestående ejendommelighed i denne indskrift. Den vilde nemlig begynde ved toppen af stenen og løbe nedad, medens det ellers er en ufravigelig regel, at indskrifterne på de danske runestene, hvor ikke særlige forhold nødvendiggör en anden ordning, begynder nedenfra og løber opad (Die runenschrift s. 159 ff.). Af denne grund tror jeg med fuldkommen sikkerhed at turde påstå, at stenen er kløvet midt over, hvad også dens form fuldstændig bekræfter, idet kun den venstre side endnu for största delen er bevaret i den oprindelige skikkelse[1]. Det manglende stykke til höjre har da indeholdt begyndelsen

[1] Ved denne kløvning har sikkert også bagsiden på den bevarede (halv)del af stenen allerede løsnet sig noget fra forsiden, så at stenen senere, da den blev udtaget af kirkegårdsdiget, af sig selv skilte sig i to dele.

af indskriften, måske i et bånd, der har svaret til det endnu bevarede — altså omtrent som på Bække-stenen på marken, der ikke blot ved de bånd, hvori indskriften er anbragt, men også ved karakteren af sine runer i höj grad minder om den bevarede del af indskriften på Lyngby-stenen[1]. På Bække-stenen løber indskriften i bægge bånd dog nedenfra opad, og det samme er tilfældet i de tre indskriftbånd på Rygbjærg-stenen. Det er derfor også muligt og måske sandsynligere, at Lyngby-stenens indskrift som mange andre rune-indskrifter har været omsluttet af et enkelt krumböjet bånd[2]; men dens første halvdel, som har stået på stenens höjre side, må i hvert fald antages at have begyndt forneden.

Under disse omstændigheder må ethvert forsøg på at udfylde og tolke indskriften nødvendigvis blive höjst usikkert. Som et sådant forsøg, hvortil der dog, som foran fremhævet, knytter sig mange hånde tvivl, nævner jeg:

[tufi : risþi : stin : auk : a](n)untr : a : aisku : sina :

ɔ: *[Tófi résþi stén åuk A](n)undr á Æisku sinna.*

„[Tove rejste sten(en) og (sammen med) A]nund efter (deres) fælle Eske“.

[1] Denne lighed er, som man let vil se, grunden til, at jeg — naturligvis med stor tvivl, da indskriftens betydning er ganske usikker — har givet Lyngby-stenen plads sammen med Bække-stenen II og Rygbjærg-stenen. Hvis dens ᚼ virkelig er forholdsordet *á*, må den dog rykkes længere ned i tiden.

[2] Den lille svejning, som den lævnede del af båndet har foroven, synes at tale herfor.

14. SØNDER VISSING-STENEN I

(DEN STÖRRE SØNDER VISSING-STEN)

Sønder Vissing sogn, Tyrsting herred, Århus amt

(se I, s 73 ff.).

15. SØNDER VISSING-STENEN II

(DEN MINDRE SØNDER VISSING-STEN)

Sønder Vissing sogn, Tyrsting herred, Århus amt

(undersøgt d. 18. August 1877).

Skönt denne sten lå i kirkegårdsporten i Sønder Vissing med indskriften vendt opad, opdagedes det dog først 1836 af pastor Rohmann i Tønning, at det var en runesten, samtidig med hans opdagelse af den större runesten sammesteds. Ligesom denne blev også den mindre sten udtaget 1838 og opstillet på kirkegården lige inden for diget. Her stod den indtil 1897, da den ved foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring blev opstillet i våbenhuset, hvor den rager 5′ op over gulvet. Samtidig blev den större sten, der tidligere havde plads i våbenhuset, flyttet ind i kirken og opstillet ved den vestre væg, hvor den hæver sig 7′ 9″ over kirkegulvet.

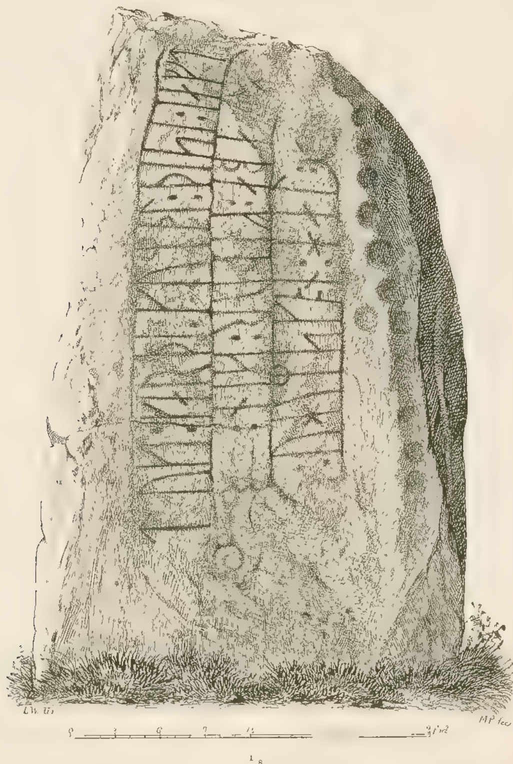

Thorsen undersøgte stenen 1838 sammen med den större Sønder Vissing-sten og erklærede den gang i de allerstærkeste udtryk dens indskrift for så godt som fuldstændig ulæselig („Beskrivelse og Forklaring af den søndervissingske Runesten“, Kbh. 1839, s. 7 f.). Dette er dog så langtfra tilfældet, at i virkeligheden ikke en eneste rune kan give grundet anledning til tvivl, uagtet indskriften i det hele træder svagt frem på den ujævne sten; på mine aftryk viser alle runer sig derimod meget tydelig. Allerede R. H. Kruse har på en tegning fra 1848 („Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 24 mellem s. 51 og s. 52) rigtig gengivet störste delen af indskriften, som herefter offenliggjordes af Rafn i Antiquités de l'Orient, s. 202.

Stenen, der består af rødlig granit, gjorde på sin tidligere plads på kirkegården et temmelig uanseligt indtryk, idet den kun ragede 3′ 8″ op over jorden. Indskriftsiden er

indtil 2′ bred, tykkelsen indtil 1′ 7″. Runernes höjde er mellem 5 og næppe 4″. Foranstående tværsnit, taget over ᚢ i tuki, viser stenens noget uregelmæssige firkantede form.

Indskriften begynder i linjen til venstre og løber derpå bustrofedon. De enkelte ord er adskilte ved to punkter, der også bruges ved slutningen af anden og ved begyndelsen og slutningen af tredje linje. Med hensyn til læsningen bemærkes i øvrigt følgende:

Sønder Vissing-stenen II.

I det første ord tuki står ᛏ, hvis höjre bistav træder forholdsvis svagt frem, temmelig langt fra ᚢ, medens omvendt ᚴᛁ, hvor toppen af ᛁ er noget utydelig, står meget nær sammen, hvad der ligeledes er tilfældet med de to følgende runer ᚴᚼ og med flere andre runer i denne linje. Kruse har derfor af ᛏ kun hovedstaven, som han har opfattet som forbindelseslinje mellem rammestregerne, og de to sidste runer forbinder han til h. I steden for det sikre tuki læser han altså us (på lignende måde er navnet tuba på Gård-

stånga-stenen i Lund tidligere urigtig læst ust). En skøre i stenen løber langs med ᚠ i det følgende karþi og begrænser skilletegnene efter tuki. Det øverste af disse skilletegn løber sammen med en ujævnhed i stenen, der af Kruse er opfattet som bistav i runen, hvorfor han har læst ᛉ for ᚠ. Den øvrige del af ordet så vel som det følgende kumbl : þisi : har han derimod, når vi ser bort fra mindre unöjagtigheder, i det hele gengivet rigtig. I kumbl må formen af b-runen med de forholdsvis små bistave fremhæves; det foregående ᛘ er temmelig svagt i bistavene, der har samme runde form som i uhimskąn i tredje linje. Det sidste ord i linjen er tydelig iaft, i hvilket Kruse kun har den nederste halvdel af I-staven samt ᛚ for ᛏ; den höjre bistav i denne rune böjer nemlig om på stenens top, hvad han har overset. De to sidste runer i dette ord når ikke ud til rammestregen, som danner en krumning over dem.

For det sikre aba i begyndelsen af anden linje har Kruse læst aþa; b-runen her har væsenlig samme form som i kumbl; men da hovedstaven er kortere, passer bistavenes störrelse bedre. I det følgende faþur træder særlig bistavene i ᚽ og ᚦ svagt frem, men kan dog bægge sikkert følges. s-runen i sin har formen ᚺ ligesom på de to andre steder i indskriften (Kruse har urigtig ᛋ).

I den sidste linje, der ikke kan give anledning til nogen tvivl og også i alt væsenligt er rigtig gengivet af Kruse, løber ᛘ-runens øverste del lidt op over rammestregen; ᚯ-runens bistave er forholdsvis korte og den øverste næsten vandret; bægge ᚼ-runer og ᚽ har bistavene temmelig langt nede på hovedstaven.

Til höjre for indskriften findes en række temmelig regelmæssig anbragte skålformede fordybninger, der altså viser, at stenen har været benyttet, för end den blev taget i brug til runesten (sml. indledningen).

Indskriften lyder:

tuki : karþi : kumbl : þisi : iaft
aba : faþur : sin :
: uhimskąn : hal :

kumbl skrives her ligesom på Skivum-stenen for det hyppigere kubl.

þisi, yngre form for þausi (þusi), snarest udtalt *þæsi* (sml. Die runenschrift s. 365). Formen þisi findes også på Virring-stenen og på den skånske Valleberga-sten i forbindelse med kuml.

iaft er en meget sjælden skrivemåde, hvor ia har samme betydning som ai i aift ɔ: *æft* på Skivum-stenen (Die runenschr. s. 326 § 6, b, 4).

aba må uden tvivl læses *Apa* som på Gunderup-stenen I (se foran s. 20). Et mandsnavn aba forekommer også på Köpinge-stenen i Skåne.

uhimskąn af *úhémskʀ* — oldnord. *úheimskr*, forstandig (*heimskr*, den, der ikke har set sig om uden for hjemmet, 'hjemmefødning'; enfoldig, uforstandig); sml. foran s. 31 om huþska på Skivum-stenen.

halR — oldnord. *halr* 'mand' i digtersproget. At det sjældne *hal* er brugt her i steden for det almindelige *mann*, skyldes uden tvivl forbindelsen med *úhémskąn*, idet bogstavrimet åbenbart har holdt på ordet. Ligesom her finder vi *heimskr* i forbindelse med *halr* i Sigrdrífumál v. 24:

þat ræð ek þér þriðja,
at þú þingi á
deilit við heimska hali.

„. . . . . , at du på tinge ikke indlader dig i strid med dårer". Ensbetydende med *heimskr halr* bruges lige efter i samme vers *ósviðr maðr*. På lignende måde veksler *halr* og *maðr* i Hávamál v. 20; men her forbindes *heimskr*, der står som modsætning til *horskr*, netop med *maðr:*

Gráðugr halr,
nema geðs viti,
etr sér aldrtrega;
opt fær hlœgis,
er með horskum kømr,
manni heimskum magi.

„Grådig mand æder sig til fordærv, hvis han ej styrer sin lyst; ofte bringer maven tossen, som kommer mellem kloge, latter".

I olddansk sprogform må indskriften gengives:

Tóki gærði kumbl þǽsi æft Apa faður sínn, úhémskąn hal.

„Toke gjorde dette mindesmærke efter sin fader Abe, en forstandig mand".

Brugen af enkeltlyd for tvelyd og formen þisi for ældre þausi (þusi) viser, at indskriften må henføres til sidste halvdel af det 10. årh. Jeg anser den for samtidig med Sønder Vissing-stenen I (960—980).

16. HUNE-STENEN

Hune sogn, Hvetbo herred, Hjörring amt

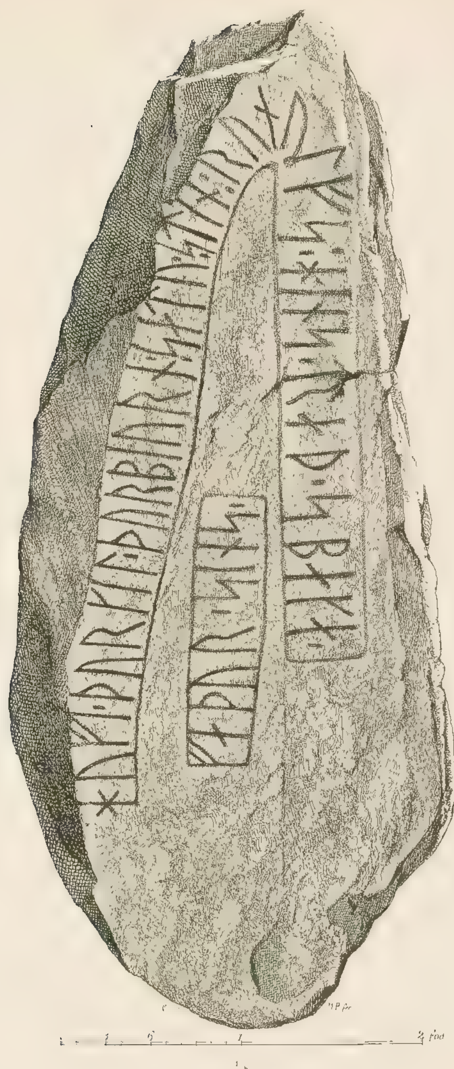
(undersøgt d. 14. August 1878 og d. 22. August 1883).

I følge Worms meddelelse (Monum. Dan. s. 290 f.) stod denne sten i hans tid ved den sydlige indgang til Hune kirkegård. Ved mine undersøgelser fandt jeg den på samme sted i kirkegårdsdiget lige over for indgangen til kirken, hvor den var stillet så uheldig, at den nederste del af indskriften skjultes dels af jorden, dels af en træstolpe i den nye kirkegårdsport. Jeg lod derfor stolpen borthugge og stenen udgrave, for at dens hele form kunde blive synlig, som den fremstilles på afbildningen. Senere er stenen ved foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring bleven opstillet i våbenhuset.

Den smukke sten, der består af grå, grovkornet, lidt rødlig granit, er 5′ 7″ höj, 2′ 4″ på det bredeste og 1′ tyk i gennemsnit. Runerne er mellem $3^1/_2$ og $4^1/_2$″ höje.

Indskriften, som i det hele taget er meget tydelig og velbevaret, løber i et bånd fra venstre til höjre, og i båndets åbning er de to sidste ord anbragte i en ramme for sig selv. Dette minder i höj grad om den måde, hvorpå indskriften på bagsiden af Års-stenen er ordnet. Langs med hele båndet findes en rammestreg ved foden af runerne, der dog, som afbildningen viser, kun undtagelsesvis når helt ud til denne. Over runerne findes derimod ingen rammestreg i båndet til venstre, hvor de fleste runer når ud til stenens kant, og heller ikke på toppen af stenen, men over störste delen af indskriftbåndet til höjre (fra ᛡ i hins), der ligesom den sidste linje omsluttes af en fuldstændig ramme. Hovedstavene i ᛡ først i båndet og i ᚠ ved begyndelsen af midtlinjen tjæner tillige som forbindelse mellem rammestregerne. I begyndelsen og slutningen af indskriften bruges en lille streg som skilletegn mellem de enkelte ord (ligeledes ved slutningen af hovedbåndet og midtlinjen, men ikke ved deres begyndelse); midt i indskriften findes derimod to langagtige punkter (småstreger).

På venstre side af stenen er et större stykke fraskilt foroven, hvorved toppene af runerne fra ᛏ i satu til det følgende ᚱ er en smule beskadigede. Om dette har været tilfældet også i Worms tid, lader sig ikke afgöre ved hjælp af hans afbildning, da den vilkårlig har en rammestreg over alle runer i båndet, medens de to ord i dets åbning ikke omsluttes af ramme. Med hensyn til enkeltheder behøver i øvrigt kun at bemærkes, at bi-

Hune-stenen.

staven i ᚢ-runen og hovedstaven i det følgende ᚴ i (run)ulfs løber sammen i et lille hul, der ikke gör indtryk af at være en naturlig fordybning i stenen, men sikkert synes at være hugget. Det øverste skilletegn efter runulfs træder lidt svagt frem, hvorimod de tidligere jævnlig oversete skilletegn efter sbaka og sins er meget tydelige. En lille fordybning i stenen foran ᚠ i faþur kan derimod ikke forveksles med de huggede skilletegn.

Et par væsenlige fejl hos Worm (sati stan for satu stin) er rettede på en nyere tegning af R. H. Kruse (i „Nörrejyllands Mærkværdigheder" II no. 1 ved s. 28), hvorefter Rafn har gengivet indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 220.

Indskriften lyder:

hufi ı þurkil ı þurbiurn : satu : stin : runulfs : hins ı raþ ı sbaka ı
faþur ı sins ı

hufi, der ikke kendes fra Islandsk, findes ligeledes på Ålstorp-stenen i Skåne og forekommer også senere af og til både i Danmark og Sverig i formen *Hovi*, *Hove*.

runulfʀ, der er et meget almindeligt navn i Islandsk (*Rúnólfr*), kendes fra Dansk kun på Hune-stenen.

hin raþ ı sbaki ɔ: *hinn ráðspaki*, 'den rådsnilde', den kloge rådgiver = oldnord. *ráðspakr*, der har samme betydning som *ráðsnjallr*, *ráðsnotr*. Skilletegnet i indskriften mellem raþ og sbaka viser, at runeristeren tydelig har følt betydningen af bægge led i sammensætningen. Lignende ordadskillelser kendes jo også fra andre runeindskrifter.

I Olddansk gengiver jeg indskriften:

Hófi, Þórkell, Þórbiorn sattu stén Rúnulfs hins ráðspaka, faður síns.

„Hove, Torkel, Torbjörn satte Runulv den 'rådspages', deres faders, sten (rejste denne sten efter deres fader Runulv den vise)".

Den i indskriften brugte formel „de satte Runulvs sten" er meget sjælden og temmelig enestående for den tid, til hvilken Hune-stenen hører. Den svarer dog ganske til den större Bække-stens „de gjorde Tyres höj" = „de gjorde denne höj efter Tyre" (foran s. 52), og den minder om forbindelsen af nævneformen *stæinn* med ejeformen af det tilhørende navn, der synes at have været særlig yndet på vore ældste runestene (sml. Kallerup- og Snoldelev-stenen fra Sælland samt Hammel-stenen foran s. 6 f.). Hune-stenen må henføres til sidste halvdel af det 10. årh. (den falder vistnok i tiden mellem den större Sønder Vissing-sten og Ars-stenen).

17. JÆTSMARK-STENEN (PANDRUP-STENEN)

Jætsmark sogn, Hvetbo herred, Hjörring amt

(undersøgt d. 14. August 1878).

Denne runesten, som nu er opstillet i Jætsmark kirkes våbenhus, blev opdaget i November 1855 ved udgravning af en gammel byggeplads på gården Bisgårds grund i nærheden af byen Pandrup i Jætsmark sogn. En beskrivelse af stenen og kopi af indskriften meddeltes kort tid efter det kgl. nordiske oldskriftselskab af student N. C. Christensen i Aby, hvorefter Rafn bekendtgjorde indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 219 under navnet Panderup[1]. Samme år (1856) blev stenen tegnet af R. H Kruse; denne tegning, der findes i „Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ tav. b mellem bl. 3 og bl. 4, er dog ikke senere benyttet af nogen.

Stenen, der består af grov, lysegrå granit med røde korn, er godt 5′ höj og, som hosstående tværsnit viser, af firkantet form. Indskriften er anbragt på den smallere kant, der er 4′ 8″ lang og mellem 11″ og 1′ bred, hvorimod de bredere flader er ubeskrevne (sml. den skånske Gårdstångasten i Flyinge). At runeristeren har foretrukket den smallere kant, er uden tvivl begrundet i dens temmelig regelmæssige form og nogenlunde glatte overflade, på hvilken indskriftens to linjer netop kunde få god plads. Linjerne adskilles ved en for bægge fælles rammestreg.

Runerne, der omtrent som på Hune-stenen er mellem 4 og 5″ höje i gennemsnit, står endnu for största delen meget skarpt og bestemt. Skilletegn mellem de enkelte ord bruges ikke så regelmæssig som på Hune-stenen; men ligesom på denne veksler den enkelte streg med to langagtige punkter, der på Jætsmark-stenen dog kun anvendes en enkelt gang (efter ordet stin, hvor tværstaven i ᚾ står så nær ved det følgende ᛁ, at et enkelt skilletegn ikke kunde anbringes midt for runen).

Foran ᚼ i linjen til venstre, hvor indskriften begynder, findes en fordybning i stenen, der dog ikke kan forveksles med et skilletegn. Det i sig selv usædvanlig store

[1] Uagtet disse oplysninger allerede findes i det nævnte skrift af Rafn fra 1856, angiver Thorsen i De danske Runemindesm. II, 2, s. 185, at stenen „kom frem 1859 fra kælderen i en gammel bygning“.

skilletegn efter hufi synes på grund af udflisning at være endnu större; men det har i virkeligheden samme störrelse som skilletegnet efter ift (1³/₈"). I sati ligger toppen af ᛏ-runen og af den følgende l-rune i en fordybning. I stin (men ikke i sati) er s-runens venstre stav forlænget et stykke neden for midtstaven, men ikke ført helt ud til rammestregen. ᛏ-runen i ift rager lidt op over de øvrige runer, og dens venstre bistav har fået en noget uregelmæssig form, idet den er løftet op over ᚠ-runens øverste bistav. Efter det sidste ord i denne linje (bruþr) findes et större hul i stenen, der løber sammen med R-runens bistav, hvis hele form dog endnu kan følges.

Den anden linje løber i samme retning som den første, og s-runen i linjens begyndelse har samme form som i stin i første linje. Sidste rune i ordet siną, der er meget tydelig, har den usædvanlige form ᚬ. Herefter findes intet skilletegn. Det næste ord er þurlak, i hvilket den sidste rune utvivlsomt er ᚴ, uagtet en lille fordybning i stenen mellem bistavene i ᚴ og det følgende ᛆ ved flygtig betragtning kunde opfattes som nederste bistav i et ᚠ (af denne form, altså forskelligt fra ᚠ i hufi og ift). En lignende fordybning findes lige under venstre side af bistaven i ᛆ i auk og løber sammen med den og med den foregående ᚴ-runes hovedstav. Samme karakter som disse fordybninger har også en större skøre i stenen, der strækker sig fra spidsen af ᛚ-runens bistav i þurlak hen over de følgende runer til øverste venstre bistav i ᚼ i hriþi.

Mellem þurlak og auk findes intet skilletegn, da de omtalte fordybninger ikke kan opfattes som huggede punkter. Derimod står den langagtige, noget skråtliggende streg efter auk meget skarpt.

I det sidste ord er de fire sidste runer noget udflisede, men alle utvivlsomme, også den anden, som man har læst både som ᚢ og som ᚱ. Bistavens krumning, der ikke forekommer i nogen af ᚢ-runerne i indskriften, er imidlertid så bestemt, at runens form ikke tilsteder nogen anden læsning end ᚱ, der er temmelig smalt forneden, men ellers ganske stemmer med det sidste ᚱ i bruþr.

Navnene i begyndelsen og slutningen af indskriften er fremhævede ved större afstand mellem runerne end i de øvrige ord (det gælder dog ikke de to første runer i det sidste navn). Ved indskriftens slutning findes intet skilletegn som på Hune-stenen, uagtet det kunde synes, at der netop her havde været god brug for et sådant (i flugt med bistaven i det ovenfor stående ᚱ) til at udfylde linjen; men når vi lægger mærke til, at også det første ᚼ i samme linje står en smule til höjre for ᚼ i første linje, vil det ses, at symmetrien i anden linje netop bevares ved at udelade skilletegnet.

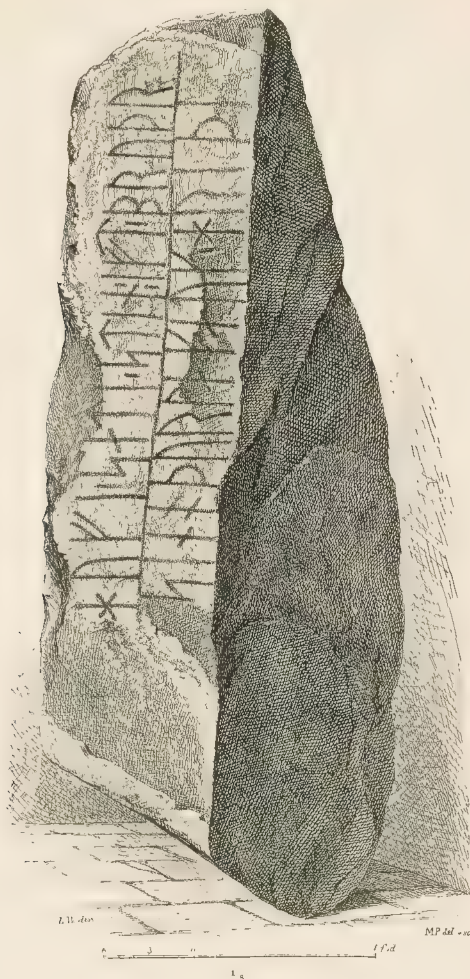
Indskriften lyder:

hufi ı sati ı stin : ift ı bruþr
siną þurlak auk ı hriþi

sati stin som her uden følgende þansi forekommer sjældnere (sml. Danevirke-stenen, Skærn-stenen I o. s. v.).

siną] den her brugte form af *óss*-runen, der må kaldes enestående i en så gammel indskrift som Jætsmark-stenens, anser jeg for en ganske tilfældig ændring af det sædvanlige ᚬ,

der er fremkommen derved, at bistavene er forlængede ud over venstre side af hovedstaven, hvor de dog ikke har samme længde som på dens höjre side; ᚬ svarer altså fuldstændig

Jætsmark-stenen.

til det to gange forekommende ᚺ, medens det sædvanlige ᚻ kun bruges én gang. Jætsmark-stenens ᚬ (= *ą*, *a*) har således intet at göre med det yngre ᚬ, ᚭ i betydning *o*.

þurlak — *þórlák* forekommer også f. eks. i Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 108[2], hvor det skrives *Thorlac*.

hriþi, der må være genstandsform af hriþiʀ, er et ellers helt ukendt navn. Lydforbindelsen *hr* for det senere *r* findes også på den omtrent samtidige Bække-sten II i ordet hribną, hvis *ą* ligeledes stemmer med Jætsmark-stenens *ą* i siną, bægge steder uden tvivl på grund af det foregående *n*. På ældre stene skrives hr- (rh-) og r- i flæng (sml. foran s. 36). Formen af den anden rune forbyder, som ovenfor bemærket, at læse huiþi, et navn, som for øvrigt heller ikke kendes. Om det første i i hriþi er tegn for *i*- eller *æ*-lyden (kort eller lang), eller for det af ældre *æi* udviklede *é*, er usikkert. At det skulde være samme ord som det oldnorsk-isl. skjaldeord *hríðir* 'sværd' (Snorra Edda I, 567[4]), anser jeg for ganske usandsynligt.

I olddansk sprogform vilde jeg da gengive indskriften således:

Hófi satti stén æft bróðr sína þórlák áuk 'Hrıði' ('Hréði'?).

„Hove satte sten(en) efter sine brødre Torlak og 'Ride' ('Rede'?)".

Jætsmark-stenens indskrift minder ved runeformer og skilletegn i höj grad om Hune-stenens, med hvilken den også må være samtidig. Det ligger derfor nær at anse bægge indskrifters Hove for samme person. Men sikkert er dette dog ingenlunde. Medens Hune-stenen nemlig er rejst af de tre brødre Hove, Torkel og Torbjörn efter deres fader, har Hove alene rejst Jætsmark-stenen efter sine to brødre, af hvilke ingen bærer de fra Hune-stenen kendte navne. Hvis denne stens Hove er den samme som Jætsmark-stenens, må man vel antage, at de to brødre, efter hvem Jætsmark-stenen er rejst, har været borte fra hjemmet (f. eks. på tog til fremmede lande), da deres tre brødre rejste faderens mindesten. Derimod tör man næppe antage, at de er døde för faderen, da han i så fald uden tvivl vilde have rejst deres mindesten sammen med deres broder Hove. Når denne senere alene rejser en mindesten efter de to brødre, som ikke havde kunnet være med til at rejse stenen efter faderen, ligger det nærmest at formode, at Hove på den tid alene har været hjemme, men at Torkel og Torbjörn nu var udenlands. Da Hove nævnes først af brødrene på Hune-stenen, har han sikkert været den ældste, og det er derfor naturligt, at han blev hjemme og overtog og styrede gården efter faderens død, medens de to yngre brødre søgte lykken i fremmede lande. Alt dette er vistnok muligt, men naturligvis langtfra sikkert, jeg tör ikke engang sige sandsynligt. Lige så nær synes den antagelse mig nemlig at ligge, at Hove har været et almindeligt navn der i egnen, og at det er to forskellige personer af dette navn, som vi møder på Hune- og Jætsmark-stenen.

Hvorledes dette imidlertid end forholder sig, vil sikkert den påfaldende lighed mellem de to indskrifter uvilkårlig slå enhver, der betragter dem nöjere. Uagtet de små forskelligheder, som lader sig påvise i enkelte runeformer, er karakteren af bægge indskrifter ganske den samme. Jeg er derfor også tilböjelig til at antage, at de bægge er udførte af samme runerister.

18. JÆLLINGE-STENEN II

(DEN STÖRRE JÆLLINGE-STEN)

Jællinge sogn, Tørrild herred, Vejle amt

se I, s 7 ff.)

19. ÅRS-STENEN

Års sogn, Års herred, Ålborg amt

(se I, s. 101 ff.).

20. DURUP-STENEN

Durup sogn, Gislum herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 21. Juli 1892).

Som grundsten i Durup kirke fandtes ved dens restauration 1885 en anselig runesten, som des værre blev kløvet. Ved de undersøgelser, der senere foretoges for at skaffe stykkerne af stenen til veje, viste det sig, at de alle var forsvundne med undtagelse af et enkelt större stykke, venstre side af toppen, der blev reddet af Nöragergårds daværende ejer, proprietær Hjort, som lod det henlægge i sin have ($1^3/_4$ mil nordvest for Hobro). Her findes det endnu, og gårdens nuværende ejer, proprietær Kieldsen, lovede mig ved mit besøg at drage omhyggelig omsorg for dets fremtidige bevarelse.

Det lævnede brudstykke, der består af lysegrå granit, må i det hele kaldes velbevaret, når undtages enkelte ved kløvningen fremkaldte afflisninger. Det er 2′ 4″ langt, 2′ $2^3/_4$″ på det bredeste, 1′ tykt forneden og $9^1/_2$″ ved toppen. Medens et stort stykke er bortkløvet forneden og på höjre side, er kun mindre fliser sprungne af toppen, og hele venstre side er fuldstændig bevaret.

Slutningen af de to indskriftlinjer, der findes på brudstykket, synes både ifølge deres form og indhold sikkert at vise, at indskriften kun har bestået af disse to linjer, hvis begyndelse altså mangler.

De klare runer, der i gennemsnit er mellem godt 7″ og godt 6″ höje, når ikke overalt ud til rammestregerne. Både herved og i deres former minder de (særlig ᚼ og ᛅ) ikke så lidt om indskriften på Ars-stenen.

Indskriften har begyndt i linjen til höjre, hvor den første lævnede rune er et stort og klart ᛁ, efterfulgt af to punkter. Derpå følger ordene stain : þasi :. Punkterne efter þasi er anbragte så nær ved ᛁ, at de på grund af små udflisninger endogså løber sammen med denne rune. En naturlig skøre i stenen lige oven for det øverste punkt efter ᛁ strækker sig fra denne rune et lille stykke op over rammestregen og kan især på aftrykket give den en vis lighed med ᚠ. Det er uden tvivl foranlediget ved denne skøre, at det efter ᛁ følgende ᚽ i virkeligheden ender et godt stykke neden for rammestregen, skönt det let får udseende af, at skørens øverste del danner runens top. I slutningen af linjen står runerne — åben-

1/8

Durup-stenen.

bart af hensyn til pladsen — ikke blot tæt ved hinanden; men nogle af dem er også af samme grund mindre end i den øvrige del af indskriften. Det skyldes mulig også pladsen, at runeristeren har valgt det sjældne at for det almindelige aft, iftiʀ o. s. v. Den øverste rammestreg ender tydelig ved toppen af ᛏ i at; men dette ᛏ er kun en ubetydelig smule höjere end det foregående ᚽ. Derimod har det følgende ᛏ atter den sædvanlige höjde, medens ᚢ er anbragt under dets bistav. Endelig følger et ᚠ i samme höjde som det foregående ᛏ og under dettes bistav et lille ᚽ, den mindste rune i indskriften (omtrent 4″ höj). De to sidste runer (ᚠᚽ) er en del udflisede; men om læsningen kan der ikke være tvivl; nederste del af bistaven i ᚠ følges endnu sikkert, og her har ikke stået ᚠ. Også i ᚽ er bistaven svag, men fuldkommen tydelig. Rammestregen ved foden af runerne følges til lidt foran ᛁ i þasi; fra dette ᛁ er nemlig nederste del (dog kun et ubetydeligt stykke) af alle

runerne bortfliset og måske også en rammestreg ved deres fod; men det er naturligvis også muligt, at rammestregen ved foden af runerne har manglet i linjens slutning ligesom ved deres top.

I linjen til venstre er kun ordet kuþan bevaret med forholdsvis stor afstand mellem runerne. Foran ᚠ ses endnu to tydelige punkter, det øverste lige i bruddets kant, og imellem dem enden ($^3/_4$") af en hugget linje, som naturligvis er höjre side af bistaven i et ᚼ. Den øverste rammestreg over det sidste ᚼ böjer om i en spiral, og pladsen efter dette ᚼ udfyldes af et klart lille kors, hvis arme ender i tydelige, skönt svagt fremtrædende, rundagtige udvidelser. Korsets streger er huggede i samme bredde og dybde som runerne.

Indskriften lyder altså:

. . . . i : stain : | asi : at : tuka
. . . . (n) : kuþan

þasi for ældre þansi (þąnsi) skrives også på Hällestad-stenen III, Sjörup-stenen og flere andre, især skånske runestene (sml. I, s. 90).

Stenens og runernes form viser sikkert, at første linje har endt med tuka, og indskriften har altså ikke været meget lang, idet ǀ foran stain må være lævning af (sat)i eller (raisþ)i, (risþ)i, foran hvilket altså kun navnet på den, der rejste stenen, har stået. Det er naturligvis usikkert, om der foran kuþan har stået det sædvanlige þikn, eller om kuþan har sluttet sig umiddelbart til bruþur (sun eller et andet ord) sin. Man kunde jo udfylde indskriften f. eks. således:

[tufa : sat]i : stain : þasi . at : tuka
[buta : si]n : kuþan

ɔ: *[Tófa satt]i stén þasi at Tóka [bónda sí]nn góðan.*

„[Tove satt]e denne sten efter Toke [sin] gode [husbonde]".

Mange andre udfyldninger vilde dog være lige så sandsynlige.

Ved siden af det yngre þasi er den gamle skrivemåde bevaret i stain, som vistnok har været udtalt *stén*.

Uagtet det lille kors må Durup-stenen uden tvivl henføres til sidste fjærdedel af det 10. årh. Ifølge indskriftens hele karakter synes den nemlig at være omtrent samtidig med Ars-stenen. Durup-stenen er således den ældste bevarede runesten, der ved korset udtrykkelig betegner sig som kristelig; men kort tid för havde jo også kong Harald på den större Jællinge-sten erklæret Danerne for kristne, og korset på Durup-stenen stemmer altså godt med Kristusbilledet på Jællinge-stenen.

21. SPENTRUP-STENEN

Spentrup sogn, Nörhald herred, Randers amt

(undersøgt d. 12. Juli 1892).

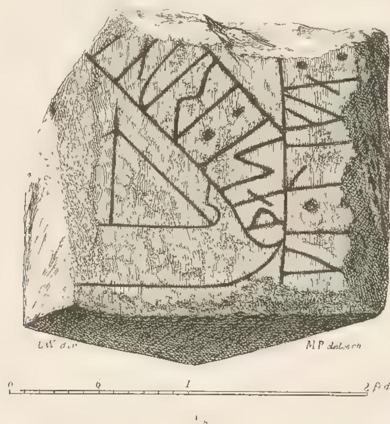
Dette runestensbrudstykke var indsat i det udvendige nordøstlige hjörne af skibets mur i Spentrup kirke ($1^1/_2$ mil nord for Randers), hvor det dannede hjörnestenen i det nederste skifte lige over soklen. Stenens tidligere plads i muren blev mig ved mit besøg i Spentrup påvist af skolelærer Blichfeldt.

Da stenen ved kirkens restauration 1884 blev udtaget, opdagede man, at der fandtes nogle runer på dens indad vendte side. Som følge heraf blev den ikke på ny benyttet i kirken, men henlagt på kirkegården, hvor jeg også fandt den ved min undersøgelse, da sognepræsten, provst J. V. Hansen, havde modsat sig, at den opstilledes i våbenhuset. For at sikres mod ødelæggelse burde den derfor flyttes til nationalmusæet i København eller til musæet i Randers.

Brudstykket, der består af lysegrå granit, er tilhugget som kvader. Det er indtil $1' 8^1/_2''$ langt og indtil $2'$ bredt (indskriftfladen $1' 9''$). De lævnede runer står i det hele taget overordenlig tydelig. I den lille linje til höjre ses først øverste del ($3^1/_2''$) af et ᚠ med hele bistaven, medens nederste del af hovedstaven er forsvunden på grund af de ved kløvningen fremkaldte afflisninger. Derpå følger den större øverste del ($3^3/_4''$) af et ᛁ og efter dette to punkter, det øverste ualmindelig stort og kraftigt, det underste lige i flisningen, som har borttaget dets nederste del. Af de tre følgende runer ᛚᛁᚠ er ligeledes kun øverste del (af ᛚ og ᚠ godt $3''$, af ᛁ næsten $4''$) fuldstændig bevaret, hvorimod det sidste ᚼ findes i sin hele længde ($4^3/_4''$), og også rammestregen ved foden af denne rune spores endnu. De følgende punkter er meget klare.

I den lille linje til venstre herfor er alle runer i ordet þasi fuldstændige; men af hensyn til pladsen veksler deres störrelse fra $2^1/_2''$ (þ) til $5^1/_4''$ (ᛁ). Også de følgende punkter så vel som ᚱ ($5^1/_2''$) og hovedstaven i ᚢ (næsten $6''$) er fuldstændige; men af bistaven mangler nederste del. Af det følgende ᚼ mangler både hovedstavens nederste del og enden af bistaven til höjre, og af den sidste rune er kun hovedstavens øverste del lævnet; men sammenhængen sætter det uden for al tvivl, at her har ståct ᚼ.

Foruden runerne bærer brudstykket nogle meget klare linjer, indhuggede i ganske samme dybde som runerne. Disse linjer danner en tydelig fremstilling af et skib med mast (men uden sejl), af hvilket dog omtrent halvdelen mangler som følge af stenens kløvning. Ved kløvningen er ligeledes hele den egenlige indskrift forsvunden, idet de bevarede runer åbenbart indeholder en del af en sætning, der har fulgt umiddelbart efter hovedindskriften. Jeg formoder, at denne har været anbragt i et bånd, der har snot sig fra stenens venstre side langs med toppen ned på höjre side, medens skibet har haft plads under tværlinjen inden for båndet. Til venstre for båndets slutning og uden tvivl med benyttelse af dettes indvendige rammestreg har den kortere linje, der nu indeholder runerne

Spentrup-stenen.

ki : lifa :, været anbragt, medens linjen med ordene þasi : run(a)[R] er løben tværs over stenen. Brudstykkets form synes mig nødvendig at kræve, at indskriften i de to bevarede linjer udfyldes:

þasi : run(a)[R : miuk]
[li]ki : lifa : [munu]

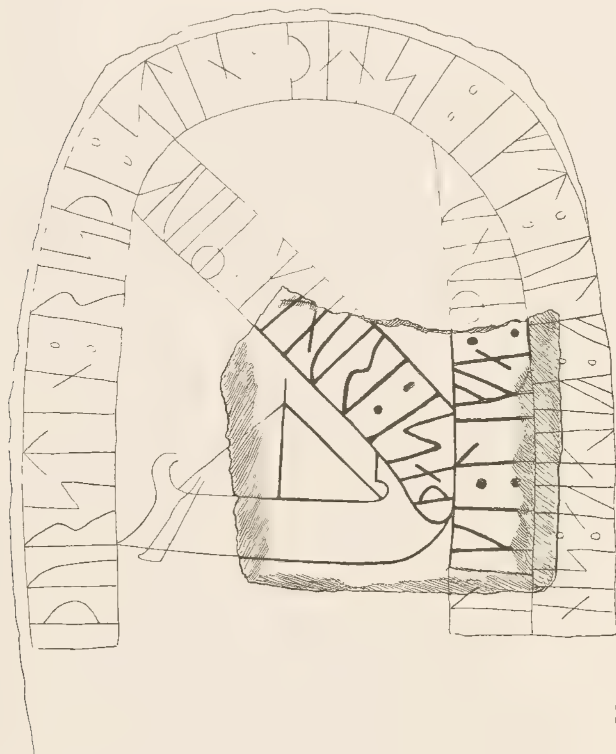
ɔ: *þássi (þǽssi?) rúnaR miok længi lifa munu.*

„Disse runer vil leve meget længe".

Derimod tör man ikke antage, at linjen med [li]ki har strakt sig så langt ned på stenen, at ordet miuk kan have stået foran liki, så at munu kunde følge umiddelbart efter runaR, hvorved vi vilde få en ordstilling, der ganske vilde stemme med Rygbjærg-stenens þiR stafaR munu miuk liki lifa. Imod på Spentrup-stenen at læse þasi : run(a)[R : munu] [miuk : li]ki : lifa : taler også bestemt den omstændighed, at der i så fald vilde blive et tomt rum i slutningen af linjen efter lifa.

Når vi ser bort fra den lidt ændrede ordstilling og fra brugen af ordene **þasi runaR** i steden for **þiR stafaR** stemmer slutningsformlen på Spentrup-stenen jo i øvrigt fuldstændig med den sidste sætning på Rygbjærg-stenen; men om der på Spentrup-stenen er tilsigtet versform som uden tvivl på Rygbjærg-stenen, vover jeg ikke at afgöre.

Jeg tænker mig, at Spentrup-stenen oprindelig har haft omtrent følgende udseende:

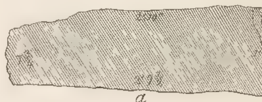
Det anselige runemindesmærke vilde således få stor lighed med Tulstorp-stenen i Skåne, der ligeledes bærer en fremstilling af et vikingeskib, som dog i det enkelte er langt mere udført end skibet på Spentrup-stenen, der mere minder om skibsfremstillingerne på Hjærmind-stenen og Sønder Kirkeby-stenen.

22. RAVNKILDE-STENEN (I)

Ravnkilde sogn, Års herred, Alborg amt

(undersøgt d. 6. August 1878 og d. 21. Juli 1882).

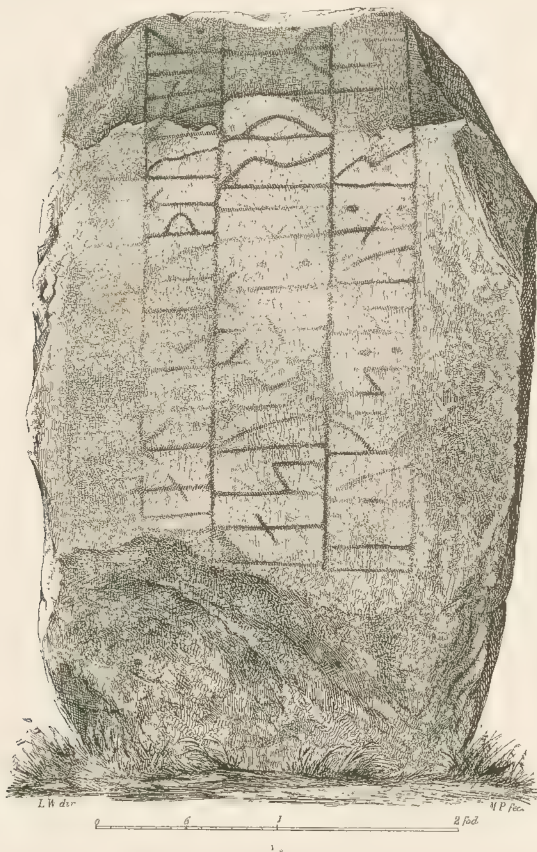
Denne sten lå tidligere ved indgangen til Ravnkilde kirke (to mil nord for Hobro) med indskriftsiden vendt opad. Efter at skolelæreren i Ravnkilde havde opdaget, at den overordenlig udslidte indskrift indeholdt runer, blev stenen på foranledning af kammerherre Mylius til Nörlund udtaget 1859 og opstillet på kirkegården ved indgangen til kirken. Her forefandt jeg den ved min undersøgelse 1878, som blev foretaget under höjst uheldige forhold, idet vejret var meget koldt og gråt, og en voldsom blæst gjorde det umuligt at tage gode aftryk af den utydelige indskrift. Som følge heraf lykkedes det mig hverken at komme til sikre resultater med hensyn til forskellige enkeltheder i de tre linjer til höjre, eller at bestemme betydningen af en eneste rune i den næsten fuldstændig udviskede linje længst til venstre. Imidlertid gav de spor af stave, jeg endnu kunde følge både i denne linje og på de andre utydelige steder i indskriften, mig den overbevisning, at det ingenlunde vilde være umuligt at læse hele indskriften efter en længere undersøgelse, foretaget under gunstige forhold. At jeg havde ret i denne antagelse, viste sig, da jeg fire år senere atter besøgte Ravnkilde. Stenen var nu flyttet op på toppen af en anselig höj lige ved kirken, og her kunde jeg i prægtigt sommervejr under de allerheldigste forhold foretage den omhyggeligste undersøgelse af indskriften fra den tidlige morgen til sent på eftermiddagen. Tegningen fra 1878 blev ved denne lejlighed underkastet et nöjagtigt eftersyn, og resultaterne af den nye undersøgelse er optagne på den her gengivne afbildning.

Stenen, der består af finkornet, rødlig granit, rager 4′ 3″ op over jorden. Indskriftfladens störste bredde er 2′ 9½″ (bagsiden 2′ 10″). Den störste tykkelse til höjre er godt 1′, men til venstre kun 9″. Formen ses af ovenstående tværsnit, der er taget midt over stenen, godt 2′ neden for toppen.

Indskriften begynder i den anden linje fra höjre, som indeholder de störste runer (godt 7″ höje). Derefter følger linjen længst til höjre, hvis runer er indtil 5½″ höje, så

linjen længst til venstre og endelig den anden linje fra venstre. Runerne i de to sidste linjer er mellem $4^1/_2$ og 5″ höje. Alle fire linjer, der adskilles ved rammestreger, løber nedenfra opad.

Ravnkilde-stenen A.

Med hensyn til enkeltheder bemærkes følgende:

I indskriftens første linje (den anden fra höjre) følger efter den tydelige forbindelseslinje mellem rammestregerne en rune, som ved første öjekast synes sikkert at måtte læses ᚼ; men medens den øverste bistav står meget klar og tydelig og utvivlsomt er hugget, træder den nederste langt svagere frem, særlig til höjre, hvor den ikke når helt ind til hovedstaven.

Efter gentagen omhyggelig undersøgelse nærer jeg derfor ingen tvivl om, at den tilsyneladende bistav kun er fremkommen ved et par på grund af slid og dermed følgende udflisning fremkaldte huller i stenen, så at her i virkeligheden skal læses ᚴ, ikke ᚼ. Dette bliver også sandsynligt af den grund, at formen ᚼ for *óss*-runen ellers aldrig lader sig påvise på

Ravnkilde-stenen B.

vore runestene fra den tid, til hvilken Ravnkilde-stenen hører (med ᚼ på Jætsmark-stenen forholder det sig anderledes: se foran s. 124 f.). De tre følgende runer i navnet er forholdsvis tydelige; s-runen har formen ᛋ. Stærkt udslidt er øverste og især nederste del af hoved- og bistaven i ᚱ. Efter asur findes ingen skilletegn. Det næste ord lat : hirþiʀ giver ikke anledning til nogen som helst tvivl, skönt begyndelsen på flere steder er stærkt udslidt;

i ᚴ er bistaven forholdsvis klar, men hovedstaven meget svag, skönt den kan følges helt; i ᛅ viser hele bistaven og øverste og nederste del af hovedstaven sig endnu tydelig; af ᛏ træder hovedstaven og bistaven til höjre skarpest frem, medens bistaven til venstre kun har efterladt svagere spor; også de følgende punkter er svage, men sikre. ᚼ kan følges helt; men bistavene, særlig til venstre, og øverste del af hovedstaven træder svagt frem. Forholdsvis skarpe står de øvrige runer i ordet; men i det sidste ᛦ mangler enden af bistaven til höjre, som er forsvunden med en flis, der er slået af stenens top. Efter ᛦ spores endnu et par punkter, af hvilke dog særlig det øverste er svagt.

Indskriftens anden linje (linjen længst til höjre) begynder ligesom den første med en forbindelseslinje mellem rammestregerne, der dog ikke løber i flugt med den i første linje, men er anbragt en smule neden for denne. Herefter følger en rune, hvis hovedstav er meget tydelig, men i hvilken den del af bistaven, som ligger nærmest ved hovedstaven, næsten er helt udvisket; af dens øverste del findes dog så tydelige spor, at der ikke kan være tvivl om, at her har stået ᚠ. Neden for den nævnte bistav i ᚠ ses endnu nogle fordybninger, der langt snarere må opfattes som lævning af nederste bistav i et ᚠ, i hvilket altså kun den øverste bistav har nåt helt ud til rammestregen, end som uvæsenlige, ved slid fremkaldte udflisninger; læsningen ᚠ synes mig derfor at have större sandsynlighed end ᚠ. De følgende runer ᚢᚠᛁᚽ er på flere steder stærkt udslidte, men alle sikre; af ᛁᚽ træder den nederste del dog kun frem i meget heldig belysning. De herefter følgende punkter er endnu ganske tydelige. Forholdsvis klart står det følgende sun, i hvilket s-runen har formen ᚽ. Af punkterne efter sun er det øverste meget klart, det nederste svagt. Herefter ses et skarpt og tydeligt, på bistavens midte udfliset ᚱ; men af det følgende ᛅ kan kun toppen af hovedstaven og bistaven til venstre endnu følges svagt, hvorimod den øvrige del af runen er helt udslidt og bortfliset. Tydelige er atter de to følgende runer is, af hvilke s synes at have haft formen ᛋ, skönt den øverste del af staven til höjre er bortfliset. Herefter ses endnu kun nederste del af en ret stav, hvorimod øverste del er forsvunden med den flis, der er slået af stenens top, og som ligeledes har borttaget enden af bistaven til höjre i det ovenfor stående ᛦ. At den efter s følgende stav har været et ᛏ, fremgår imidlertid sikkert af sammenhængen, idet linjen længst til venstre indeholder de af raist styrede ord runaʀ þasi, og jeg har også i heldig belysning sporet et stykke af bistaven til venstre, som dog for störste delen er helt bortfliset, således som tilfældet er med hele øverste del af hovedstaven og bistaven til höjre. Hvorvidt der har stået et par punkter efter raist, lader sig ikke afgöre.

At det sidste ord i den nu omtalte linje skulde læses raist (ikke raisþi), og at følgelig linjen længst til venstre måtte indeholde ordene runaʀ þasi (ikke stain eller stin þansi), havde jeg allerede efter undersøgelsen 1878 formodet og meddelt Magnus Petersen. I de formodede ord runaʀ þasi i linjen til venstre havde jeg imidlertid, som foran bemærket, ved denne undersøgelse ikke kunnet skelne en eneste rune med sikkerhed, når undtages ᛅ i runaʀ, i hvilket bistaven dog forekom mig tvivlsom, og derfor heller ikke kunnet afgöre, om linjen gik fra venstre til höjre eller omvendt (bustrofedon i forhold til

linjen med raist). Ved undersøgelsen 1882 trådte derimod bægge ord runaʀ þasi så tydelig frem i den udmærkede belysning ved middagstid, at ikke en eneste runestav kunde anses for tvivlsom, så at de alle med sikkerhed lod sig gengive på tegningen. Men de er alle med undtagelse af hovedstavene af ᚾ i runaʀ og ᛅ i þasi så stærkt udviskede, at de på aftrykket kun har efterladt yderst svage spor, og vi har således her et tilfælde, hvor kun en undersøgelse af mindesmærket selv under de allerheldigste forhold vil være i stand til at løse tvivlene med hensyn til læsningen. Da alle runerne er gengivne så nöje som muligt på afbildningen i forhold til den större og mindre grad af tydelighed, med hvilken de trådte frem, bemærker jeg med hensyn til enkelthederne kun, at det må anses for tvivlsomt, om der foran ᚱ har været en forbindelseslinje mellem rammestregerne som i de tre andre linjer i indskriften. Noget sikkert spor af en sådan linje kan jeg ikke finde her. Da hovedstaven af ᚱ netop går i flugt med rammestregernes forbindelseslinje i næste linje, må den mulige forbindelseslinje her altså have været anbragt lidt længere nede på stenen end den følgende linjes. Af de to punkter efter runaʀ er det øverste næsten helt udvisket, hvorimod det nederste trådte ret tydelig frem. Også efter þasi, i hvilket s-runen som andetsteds i indskriften har formen ᛋ, viste det nederste punkt sig, hvorimod jeg intet sikkert spor kunde opdage af det øverste. Øverste del af ᛁ-staven i þasi er så at sige helt udvisket.

Den sidste linje (den anden fra venstre) begynder med en temmelig kraftig forbindelseslinje mellem rammestregerne, der på grund af en knude i stenen er anbragt en del höjere oppe end de tilsvarende linjer i de to indskriftlinjer til höjre. En stærk udflisning foran forbindelseslinjen må ikke forveksles med de huggede linjer. Efter forbindelseslinjen følger et tydeligt at, i hvilket ᛏ-runens höjre bistav på grund af udflisning får udseende af at være ualmindelig lang. Efter at ses endnu i heldig belysning to punkter, det øverste netop i den flisning, der løber sammen med bistaven i ᛏ-runen. Efter punkterne følges en svag ret stav med endnu svagere spor af en bistav, som dog viser, at her har stået et ᚴ; muligt, men næppe sandsynligt er det, at der i flisningerne neden for ᚴ-staven har ligget endnu en bistav, så at runen har været et ᚠ (sml. den første rune i linjen til höjre). Også de tre følgende runer træder svagt frem; men der kan næppe være tvivl om læsningen ᚱᛁᚢ. Skönt ᛁ indtager en forholdsvis stor plads, så at man her snarere måtte formode en rune med bistav (f. eks. ᛅ), har det ikke været mig muligt at opdage noget som helst spor af en sådan, og både ᚱ og ᚢ er sikre. Forholdsvis meget klar og skarp står den næste rune ᚦ og ligeledes hele det følgende ord ᛏᚱᚢᚾᛁᚴ. Foran dette ord findes ingen skilletegn, men derimod et enkelt meget stærkt fremtrædende punkt efter det.

Indskriften læser jeg altså:

asur lat : hirþiʀ :
(k)
fukis : sun : rais(t)[:?]
runaʀ : þasi[:]
(f)
at : kriuþ trunik .

asur skrives her med ᚼ, men på Års-stenen med ᚽ (I, s. 105).

lat : hirþiʀ forekommer også på Egå-stenen i nævneform ligesom her; men det skrives der lantirþi (uden *h* og ʀ). Ordet har i bægge indskrifter en betydning, der på det nærmeste svarer til vort 'godsforvalter' (bestyrer af en stor landejendom).

fukis, som her vistnok skal læses, er mig lige så ubekendt som kukis, der også er muligt; har det været udtalt *Foggis* eller *Fuggis*?

at (som på Durup-stenen og Skærn-stenen I) forekommer langt sjældnere i runeindskrifterne end det ensbetydende aft, *æft*. Egtved-stenen bruger afvekslende bægge ord, hvis min tolkning af indskriften har truffet det rette.

kriuþ (næppe friuþ) er efter sammenhængen et kvindenavn, der er lige så ubekendt som mandsnavnet fukiʀ. Dog kunde kriuþ, udtalt *Griúð*, minde om *Grytha*, der hos Saxo er navn på kong Dans dronning.

trunik er naturligvis det samme ord, som på Læborg-stenen skrives trutnik — *dróttning*. På Ravnkilde-stenen er ᛏ vist udeladt af hensyn til pladsen (det kan ikke ligefrem sammenstilles med udeladelsen af t i harals på Skærn-stenen II). Ordet *dróttning* har her utvivlsomt ganske samme betydning som på Læborg-stenen, uagtet det ikke som på denne efterfølges af sina. Ravnkilde-stenens indskrift, der var mig ubekendt, da jeg 1875 fremsatte min tolkning af indskriften på Læborg-stenen, styrker derfor i höj grad denne. Ligesom Læborg-stenen er Ravnkilde-stenen rejst efter en rig og fornem kvinde, der havde mange folk i sin tjæneste. En af de mest ansete blandt disse har sikkert været bestyreren af hendes store ejendomme, som rejste hendes mindesten. Læborg-stenens og Bække-stenens Ravnunge-Tove og den sidstes Funden og Gnyble har uden tvivl stået i et lignende forhold til Tyre som Ravnkilde-stenens Asser til 'Gryd' (sml. foran s. 52 f.).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften således:

Azurr landhirðiʀ, Foggis(?) sun, ræist (rést) rúnaʀ þassi (þæssi?) at 'Griúð' (?) dróttning.

„Asser godsbestyrer, Fogges (?) sön, ristede disse runer efter herskerinden (sin godsfrue) 'Gryd' (?)".

Indskriften tilhører sidste fjærdedel af det 10. årh. og falder uden tvivl mellem årene 980—90, idet den omtrent er samtidig med indskriften på Års-stenen o. s. v. (medens Års-stenen bruger ᚽ i ąsur, har Ravnkilde-stenen ᚼ i dette navn, hvad der stemmer med askil på den samtidige Hällestad-sten I; sml. I, s. 85).

Længe för end Ravnkilde-stenen blev taget i brug til runesten, har den været benyttet på anden måde. Hele den brede flade, der er modsat indskriftfladen, og som vi derfor plejer at kalde bagsiden, er nemlig, som afbildningen viser, fyldt med en mængde af de såkaldte „skålformede", en enkelt oval og flere fodsållignende fordybninger. Næsten

alle disse fordybninger, af hvilke de skålformede har et tværmål af $1^{1}/_{2}$" til 3", træder overordenlig tydelig frem, og enkelte af dem er meget dybe. Den största dybde (1") har den nederste og den øverste af de skålformede fordybninger til venstre. Også på en anden af de jyske runestene, nemlig den for nylig opdagede Giver-sten, er bagsiden fyldt med fordybninger af lignende art som på Ravnkilde-stenen.

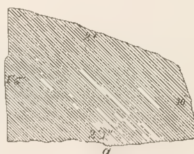
23. DALBYOVER-STENEN

Dalbyover sogn, Gærlev herred, Randers amt

(undersøgt d. 19. Juli 1882).

I April 1882 opdagede godsinspektør E. Sehested på Trudsholm, at der på en sten, som var indsat nederst i den indvendige østlige side af kirkegårdsdiget i Dalbyover (tre mil nord for Randers), fandtes en række tegn, som han antog for runer. Han lod derfor stenen udtage, og det viste sig da, at der på dens ene flade var indhugget tre linjer med runer. Des værre var stenen kløvet, så at blandt andet toppen med en del af indskriften manglede. Også ved foden er större stykker bortkløvede både på höjre og venstre side. Uagtet der blev anstillet ombyggelige undersøgelser omkring i gærdet, lykkedes det ikke at finde de manglende dele af stenen.

Det bevarede stykke, som nogen tid efter min undersøgelse blev opstillet i kirkens våbenhus på en sokkel af beton, består af lysegrå, grovkornet granit og er 5' 2" langt og 2' 1" på det bredeste. Formen ses af hosstående tværsnit, taget over punkterne efter ᛋᚢᚾ.

Fladen med indskriften er overordenlig ru og forvitret, så at denne i det hele træder svagt frem, uden at læsningen dog på noget sted kan kaldes tvivlsom. Indskriften har været anbragt i et bånd fra venstre til höjre med en slutningslinje i båndets åbning, således som det undertiden er tilfældet med runeindskrifter, f. eks. på Hune-stenen og på bagsiden af Ars-stenen, der bægge vistnok er noget ældre end Dalbyover-stenen. Runerne er mellem 4" og $4^{3}/_{4}$" höje.

I det første ord (ᛏᚢᚠᛁ) er toppene af alle runer i höj grad utydelige på grund af forvitring, og ved øverste del af ᚠ er desuden en lille flis af stenen bortslået, hvorved også rammestregen over denne rune er ødelagt. Derimod følges rammestregen endnu tydelig over de øvrige runer i ordet; foran ᛏ løber den sammen med en gammel skøre i stenen. Medens den nederste bistav i ᚠ endnu følges ganske tydelig undtagen i den alleröverste del, har den øverste bistav kun efterladt svage, men dog sikre spor, så at der ingen tvivl

er om læsningen; her står ikke ᚴ, således som der læstes i de første meddelelser om indskriften. Nogle fordybninger i stenen foran ᛏ kan ikke opfattes som huggede punkter.

1/8.

Dalbyover-stenen.

Efter ᛏᚢᚴᛁ står to tydelige punkter og derpå ordet ᚴᛁᛏᚢ. En stærkt fremtrædende fure i stenen, der løber over ᛁ sammen med ᛏ-runens venstre bistav, kan ikke forveksles

med de huggede linjer; her står altså sikkert ᛁ, ikke ᛅ. Toppen af ᚢ-runen så vel som toppene af ᛋᚢ i det følgende ᛋᚢᚾ ligger i en gammel fordybning i stenen. Det samme gælder øverste del af ᛋ i ᛋᛅᛏᛁ. Af punkterne efter sati ses det nederste lige i bruddet.

Indskriften fortsættes derpå i linjen til höjre, hvor vi først lige efter bruddet finder den lille nederste del af en runestav og derpå et fuldstændig bevaret ᛁ (toppen lige i bruddet), efterfulgt af to punkter. De to følgende ord filaka : sin : er forholdsvis meget tydelige. I ᚠ træffer den nederste bistav hovedstaven usædvanlig langt nede; i ᛚ når bistaven ikke helt ind til hovedstaven. Rammestregerne løber et godt stykke ud over ᚾ, så at den nederste netop kommer i lige linje med hovedstaven i den første rune i den mellemste linje.

Intet tegn i denne linje kan vække tvivl; i ᚠ i linjens begyndelse er enderne af bistavene, særlig den nederste, dog stærkt forvitrede, og det samme gælder toppen af det følgende ᚢ. Rammestregen over ᚠ løber sammen med en gammel skøre i stenen, ligesom tilfældet er med rammestregen over ᛏ i ᛏᚢᚠᛁ. I det tydelige ᚦᚢᚱᚴᚾᚢᛋ er det første ᚢ stærkt udfliset, og af ᛋ er et mindre stykke forsvundet ved bruddet.

Den bevarede del af indskriften lyder:

tufi : kitu : sun : sati : . . . . i : filaka : sin :
fustra : þurknus

Hele indskriften lader sig altså med sikkerhed udfylde efter den sædvanlige formel, og også det manglende navn kan mulig udfyldes ved hjælp af de lævnede spor. Da det nemlig har endt på ᛁ, og da lævningen af den foregående rune ifølge sin form snarest viser enden af bistaven i ᚢ eller ᚱ, ligger det nær at formode, at vi her har haft det almindelige ᚦᚢᚱᛁ. Afstanden mellem ᛁ og det lævnede lille stykke af den foregående runestav gör det dog tvivlsomt, om vi her virkelig skal søge nederste del af bistaven i et ᚱ, der jo ganske vist kunde antages at have været noget bredere i øverste end i nederste del. Mulig er det lævnede stykke af staven foran ᛁ derfor nederste del af en hovedstav, der har haft en bistav til höjre. Man kunde da tænke på ᛚ, så at navnet f. eks. kunde udfyldes ᚬᛋᛚᛁ, som vi finder på Ålum-stenen III. Udfyldningen af båndet forudsætter i ethvert tilfælde snarest, at her har stået et kort navn. Uden tvivl har den mellemste linje endt med þurknus, mulig efterfulgt af to punkter.

Hele indskriften har da sikkert lydt:

ą i ąsk
tufi : kitu : sun : sati : [stin : þansi : aft : þur]i : filaka : sin : fustra : þurknus[:?]

kitu må vist læses *Geddu* (oldnord. *gedda*, 'gedde').

fustra betegner her snarere „fostersön“ end „fosterfader“.

þurknus må være = *Þórgnýs*; men da dette navn er meget sjældent, kunde man måske fristes til at antage, at ᚾ her som undertiden var fejlristning for ᛅ, altså þurkaus ɔ: *Þórgåuts, Þórgøts* (sml. ąskaus på Rönninge-stenen). En sådan rettelse anser jeg dog for ganske utilstedelig. Dalbyover-stenen afgiver efter min mening et fuldgyldigt bevis for, at

þórgnýʀ, som vi kender fra Sverig som navn på den bekendte lagmand i Tiundaland (en sön af *þórgnýʀ þórgnýssun*), Ragnvald jarls frænde og fosterfader og den viseste mand i Sverig (Heimskringla, Óláfs saga ins helga c. 78 ff.), også har været brugt i Danmark.

I olddansk sprogform vilde indskriften altså lyde:

Tófi, Geddu sun, satti [stén þannsi æft . . .]i félaga sinn, fóstra þórgnýs.

„Tove, Geddes sön, satte [denne sten efter . . .]e sin fælle, Torgnys fostersön".

Skönt den bevarede del af indskriften ifølge rune- og sprogformer lige så godt kan henføres til begyndelsen af det 11. som til sidste halvdel af det 10. årh., har den dog i det hele et så gammelt præg, at jeg med störst sandsynlighed tror at måtte henføre den til slutningen af det 10. årh.; men i så tilfælde vilde jeg rigtignok nære stor betænkelighed ved at udfylde navnet ᚽᚼᚠᛁ, som på den tid næppe vilde have bortkastet ᛦ i slutningen. Indskriftens hele karakter synes mig sikkert at vise, at den, hvad jeg allerede har antydet, ikke kan være meget yngre end Års-stenen.

24. HJÆRMIND-STENEN

Hjærmind sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgt d. 25. August 1877).

I Worms tid stod denne sten på en mark i Hjærmind, hvorhen den efter sagnet skulde være bragt fra en nærliggende höj, „Runehøy" (Monum. Dan. s. 302 f.). Senere blev den glemt og ansås i længere tid for tabt, indtil det 1809 lykkedes pastor Bjerregaard i Hjærmind atter at fremdrage den ved hjælp af en 80årig mand i det tilgrænsende Hjorthede, der kunde mindes en sten med 'krimskrams' på, ved hvilken han havde leget som barn. Ved at grave på det af ham påviste sted fandt man virkelig et par fod under jorden runestenen, som pastor Bjerregaard 15 år senere (1824) lod flytte til Hjærmind præstegårds have, hvor den endnu står lige uden for præsteboligen. Her blev den tegnet af R. H. Kruse („Nörrejyllands Mærkværdigheder" II no. 14 mellem s. 39 og s. 40), som også bemærkede skibsfremstillingen på bagsiden af stenen. Med benyttelse af denne og andre tegninger offenliggjorde Rafn indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 204.

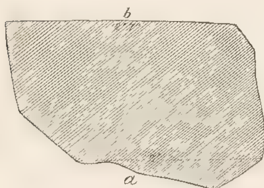
Den smukke, anselige sten af grovkornet, rødlig granit rager 5′ 2″ op over jorden; bredden af den flade, på hvilken indskriftens to første linjer er anbragte, er 1′ 6″. Den sidste linje står på den tilstødende kant af stenen. Runernes höjde er mellem 7″ og 5″.

Omtrent midt på stenens bagside, der, som omstående tværsnit viser, indeholder den störste flade, som tillige er den smukkeste og glatteste, hvor indskriftens tre linjer

Hjærmind-stenen.

meget godt kunde have været anbragte ved siden af hinanden, er der indhugget nogle temmelig svage, men ret tydelige linjer, der, således som man også tidligere har antaget, forestiller e t s k i b i løse omrids. Dets form er nemlig meget simpel og rå i sammenligning med de skibsfremstillinger, vi kender fra andre danske runestene (Spentrup-stenen, Sønder Kirkeby-stenen og især den skånske Tulstorp-sten), hvad der er lidt påfaldende, eftersom netop denne flade af stenen frembød ualmindelig gunstige betingelser for runeristeren. Det må derfor skyldes hans ubehjælpsomhed, at „skibet“ ikke er blevet heldigere. At det skulde skrive sig fra en anden tid end runeindskriften, er der efter min mening ingen grund til at antage. Afstanden mellem yderpunkterne i den nederste linje, som danner skibet, er 2′ 4″, så at denne linje næsten er lige så lang som hele bredden af stenens bagside.

Indskriften, der begynder i linjen til venstre og derpå løber bustrofedon, må i det hele taget betegnes som meget tydelig, og skönt enkelte runer træder lidt svagere frem, kan de ikke på noget sted give anledning til tvivl. Alle ordene adskilles ved to punkter, som derimod ikke bruges ved begyndelsen og slutningen af linjerne. Med hensyn til enkeltheder mærkes i øvrigt følgende: Det øverste punkt efter ordet stin træder meget svagt frem; i det følgende þansi har ᚾ-runen af hensyn til pladsen bistaven langt nede på hovedstaven, hvad der ligeledes er tilfældet med det sidste ᛅ i raþa. Svagest fremtrædende i indskriften, men dog fuldkommen sikkert (og også rigtig gengivet hos Rafn) er ordet iftiʀ og de derefter følgende punkter (Kruse har ifuʀ uden efterfølgende punkter). I raþa har bægge ᛅ-runer den sædvanlige form, ikke som hos Worm og Rafn formen ᛆ. Punkterne efter dette ord træder temmelig svagt frem, særlig det nederste, men er utvivlsomme. I ordet sin er som oftere hugget ᛅ for ᚾ, hvad der er rettet hos Worm og Rafn. Det sidste ord i indskriften er tydelig trik, ikke som hos Worm, Kruse og Rafn truk. De ujævnheder, der findes i stenen efter dette ord, kan ikke forveksles med punkter.

Af runeformerne mærke man desuden særlig de to f-runer i þulfʀ og iftiʀ (formen af den sidste er åbenbart foranlediget af pladsen), det temmelig svejede R i raþa og den uregelmæssige r- og u-rune i begyndelsen af ordet bruþur, samt R i harþa.

Indskriften lyder:

þulfʀ : risþi : stin : þansi
n
iftiʀ : raþa : bruþur : sia : harþa
kuþan : trik

þulfʀ ɔ: *Þólfʀ*, der også senere jævnlig forekommer i Danmark (*Tholf*); sml. I, s. 112 f. Navnet er endnu bevaret i de almindelige bynavne *Tolstrup* og *Tulstrup* (**Þólfs þorp*). Et Nörre og Sønder Tulstrup findes henholdsvis i Le og Hjorthede sogn, der bægge er anneks til Hjærmind, og på det sidstnævnte sted blev runestenen netop fremdraget. Rafn har derfor givet den navn efter Tulstrup, ikke efter Hjærmind.

raþa] mulig svarer dette ellers ukendte navn til oldnord. *Hraði*; i Landnámabók (Íslend. sögur I, 1843, s. 53[3]) nævnes en *Hraði* (faðir Þorbjarnar at Mosfelli), og *Hraðastaðir* er efter Jón Sigurðssons bemærkning til dette sted navn på en gård der i egnen.

På Olddansk må indskriften gengives:

Þólfʀ résþi stén þannsi æftiʀ 'Raða' bróður sínn, harða góðan dræng.

„Tolv rejste denne sten efter sin broder 'Rade', en meget brav mand".

---

25. SULDRUP-STENEN I

Suldrup sogn, Hornum herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 1. August 1896).

Samtidig med at en runeligsten, der længe havde ligget som tærskel i Suldrup kirkes sydlige indgangsdör, i sommeren 1895 blev udtaget og opstillet i våbenhuset, opdagedes det ganske tilfældig, at en sten, der lå på kirkegården, 8 fod fra digets vestlige og 20 fod fra dets sydlige mur, ligeledes bar en runeindskrift. Også denne runesten, hvis tilværelse ingen tidligere havde anet, blev derfor straks optaget og flyttet hen til kirken, hvor den fik plads uden for våbenhuset. Ved en misforståelse blev den dog stillet på hovedet, således som jeg fandt den ved min undersøgelse det følgende år.

Stenen, der består af grå granit, er noget afglattet på indskriftsiden, som dog er temmelig ru, og runerne, der er huggede på den ujævne flade, træder flere steder svagt frem på grund af forvitring og derved fremkaldte stærke udflisninger. Da toppen med en del af indskriften er afslået, er stenen kun et brudstykke. Den bevarede del er 3′ 11½″ höj, 4′ bred, omtrent 8″ tyk forneden og 11″ på midten. Runerne er mellem 4 og 5½″ höje.

Indskriften er anbragt i et af rammestreger omsluttet bånd, der løber langs med stenens kant fra venstre til höjre. Slutningen står i en lille linje for sig, der har den nederste rammestreg fælles med indskriften i båndets slutning. De enkelte ord adskilles ved to punkter, som også bruges ved begyndelsen og slutningen af indskriften.

I det første ord træder de fire første runer temmelig svagt frem og er meget udflisede; men der kan ingen tvivl være om betydningen af de enkelte tegn; den anden rune er ᛁ, ikke ᛅ, som flisningerne over staven ved løselig betragtning mulig kunde give anledning til at læse. Her står altså sikkert ᚱᛁᚢᛋ. Herefter følger et meget klart ᚠ og derpå en ret stav, der er stærkt udfliset på midten, men hvis nederste del atter træder tydelig frem. På bægge sider af den følger jeg endnu i svage, men tydelige spor nederste del af bægge bistave i et ᛦ og derefter to klare punkter. Det første ord må altså læses ᚱᛁᚢᛋᚠᛦ,

ikke ᚱᛁᚢᛋᚴᛁ. Endnu stærkere udflisede og forvitrede end i dette ord er de tre første runer i det følgende ᚱᛁᛋᚦᛁ; men deres hele form kan dog sikkert følges. Svagest er øverste del af ᛋ, som også er bleven noget uklar på grund af en skøre, der løber sammen med den. Forholdsvis klare er ᚦᛁ så vel som punkterne og det følgende ᛋ. $2^1/_2$″ fra foden af dette

Suldrup-stenen I.

følges i svage spor nederste del af en ret stav; men herefter findes intet spor af huggede linjer, hvortil der heller ikke vilde være plads, da ᛁ i ᛋ(ᛏ)[ᛁᚾ] må antages at have ligget i det ved kløvningen fremkaldte brud.

Efter stenens manglende top følger i båndet øverst til höjre et meget svagt, men i alle omrids endnu fuldkommen klart ᛦ, som ifølge sammenhængen må være sidste rune

i ordet [ᛁᚠᛏᛁ]ᛦ. Den nederste ende af det foregående ᛁ har ligget lige i bruddet. Efter de to klare punkter ses et meget tydeligt ᚢ og derpå tre stærkt forvitrede og udflisede runer, der dog alle endnu kan følges ganske sikkert både i hoved- og bistave. Her står ᚢᚠᛆᚴ med forholdsvis stor afstand mellem de tre sidste runer. Tydeligst træder hele slutningen af indskriften frem; i ᛒ når bistavene helt ind til midten af hovedstaven; de to følgende runer ᚱᚢ er noget udflisede, men de øvrige runer i denne linje så vel som i den lille slutningslinje i det hele velbevarede.

Når den del af indskriften, der har stået på stenens top, udfyldes efter den sædvanlige formel, hvad pladsen netop tillader, hvis vi tænker os rammestregerne i båndet fortsatte, har hele indskriften lydt:

: riuskʀ : risþi : s(t)[in : þansi : ifti]ʀ : ufak : bruþur : sin :

riuskʀ er et ganske ukendt mandsnavn.

ufak ɔ: *Úfág*. I svenske runeindskrifter skrives både ufaikʀ ɔ: *Úfæigʀ* (= isl. *Úfeigr*) og ufakʀ ɔ: *Úfágʀ*, *Úfagʀ* (se angående disse former S. Bugge, Rune-Indskriften paa Ringen i Forsa Kirke i Nordre Helsingland, Christ. 1877, s. 25 og min Døbefonten i Åkirkeby kirke, Kbh. 1887, s. 59).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften således:

'Riúskʀ' résþi st[én þannsi æfti]ʀ Úfág bróður sínn.

„'Rysk' rejste denne sten efter sin broder Ufag".

Jeg anser indskriften for samtidig med indskrifterne på Hjærmind- og Glenstrup-stenen.

26. GLENSTRUP-STENEN (I)

Glenstrup sogn, Nörhald herred, Randers amt

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere[1]).

I Worms tid stod denne sten ved den sydlige side af Glenstrup kirke. Efter beboernes sigende skulde den være falden ned fra en nærliggende höj, „Kuinar Höj", som man endnu kunde se fra det sted, hvor runestenen var opstillet (Monum. Dan. s. 284 f.).

Glenstrup-stenen hørte til de runestene, der 1652 ifølge kongelig befaling forlangtes indsendte til København, og noget senere må den også være ført hertil. Den var nemlig den ene af de tre runestene, som reddedes ved Københavns ildebrand 1728. Efter i længere tid at have henligget på Trinitatis kirkeplads og senere i en krog i kirken blev den 1807 opstillet i opgangen til Rundetårn[2], hvorfra den 1867 flyttedes til sin nuværende plads i nationalmusæets runehal.

Stenen, der består af sort granit med røde striber, er godt 5′ höj, indtil 2′ 11″ bred og omtr. 1′ tyk. Runerne er i gennemsnit $5^1/_2$ til 6″ höje (5″ på toppen af stenen, men de to første runer i den vandrette linje ᚱᚼ $6^1/_2$″).

Indskriften, der er anbragt i et af rammestreger omsluttet krumböjet bånd, træder på flere steder overordenlig svagt frem, da stenens overflade er meget ru og stærkt forvitret. Dog kan alle runer endnu tydelig følges i deres hele form, og på aftrykkene viser de sig endogså ret skarpt.

I det første ord þuriʀ, der indtager en forholdsvis stor plads, kan hovedstaven i ᚦ tillige betragtes som forbindelseslinje mellem rammestregerne, hvad der dog sikkert ikke er tilsigtet. Foran ᚦ står to meget klare punkter, der også i den øvrige del af indskriften bruges som skilletegn og ligeledes er anbragte efter det sidste ord. I ᚦ træder nederste del af hoved- og bistav svagt frem; de øvrige runer i ordet er meget tydelige. Fra den nederste

[1] De i nationalmusæet samlede runemindesmærker har jeg naturligvis haft lejlighed til at undersøge mangfoldige gange. Ved den i overskriften særlig fremhævede undersøgelse menes her og i det følgende den, ved hvilken tillige tegningen, der ligger til grund for min afbildning, blev udført.

[2] Se min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 34 ff. og s. 60 not. 1.

ende af ᚦ-runens bistav i det følgende risþi løber en skøre hen over det nederste skilletegn efter dette ord og de to følgende runer ᛋᛏ, af hvilke ᛋ træder svagt frem, men dog er

Glenstrup-stenen.

fuldkommen tydeligt. I þansi er ᚿ-runens bistav anbragt höjt oppe på hovedstaven af hensyn til det foregående ᚿ. I iftiʀ står runerne meget tæt ved hinanden, og ᛦ er meget

smalt forneden, særlig i sammenligning med det brede ᛦ i þuriʀ. Også ᚴ i det følgende kunar er smalt i sin øverste del og har bistaven höjt oppe på hovedstaven. Både ᚾ- og ᛅ-runen i dette ord er meget svage i bistavene, som dog bægge følges tydelig, særlig på aftrykkene; bistaven i ᚾ er forholdsvis lille i sammenligning med ᛅ-staven, der er anbragt temmelig höjt oppe af hensyn til ᚾ (sml. ᛅᚾ i þansi). I det følgende faþur er alle runer mere eller mindre beskadigede; øverste del af hovedstaven og enden af bægge bistave i ᚠ er næsten ukendelige, men den øvrige del af runen så klar, at der ikke er nogen tvivl om dens hele form; ᛅ med den temmelig store bistav er forholdsvis tydeligt så vel som ᚦ; derimod træder ᚢ meget svagt frem i øverste del af hoved- og bistaven. Om en större eller nogle mindre fliser er slåede af stenen ved toppen af de sidste runer, vover jeg ikke med sikkerhed at afgöre; men jeg anser det dog for sandsynligt, at stenen endnu i alt væsenligt har sin oprindelige form, og at runeristeren har rettet sig derefter, hvorfor ᚢ kun har en höjde af 4", medens det foregående ᚦ er omtrent 5" og lidt lavere end ᛅ og ᚠ. Den sidste rune i faþur er anbragt i den vandrette linje, som desuden indeholder ordet sin, i hvilket ᚾ-runen træder meget svagt frem, særlig i øverste del af hovedstaven. For at hele tværlinjen kunde udfyldes, er afstanden i denne mellem runer og skilletegn bleven forholdsvis stor.

Indskriften lyder:

: þuriʀ : risþi : stin : þansi : iftiʀ : kunar : faþur : sin :

I olddansk sprogform gengiver jeg dette:

þóriʀ résþi stén þannsi æftiʀ Gunnar faður sinn.

„Tore rejste denne sten efter sin fader Gunner".

Foruden runeindskriften bærer Glenstrup-stenen en enkelt skålformet fordybning (under ᛦ i þuriʀ), som både i form og störrelse minder meget om en lignende fordybning på den sællandske Kallerup-sten.

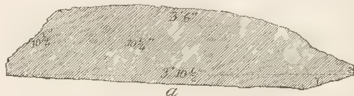
27. VIRRING-STENEN

Virring sogn, Sønderhald herred, Randers amt

(undersøgt d. 31. August 1877 og d. 15. Juli 1882).

Denne sten lå som tærskel foran indgangen til våbenhuset ved Virring kirke med indskriftsiden vendt opad; men skönt man i længere tid havde vidst, at det var en runesten, blev den først udtaget i September 1870 og opstillet på sin nuværende plads øst for våbenhuset. Dette skyldtes væsenlig den iver og interesse, som justitsråd F. Hvass til Frederiksdal ved Randers havde vist for at fremdrage det mærkelige mindesmærke. Samtidig med udtagelsen blev stenen tegnet af Magnus Petersen, og i henhold til denne tegning gav P. G. Thorsen i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870, s. 420—23 (med tavle 24) den første meddelelse om indskriften[1].

Det er en anselig, smukt formet sten af lysegrå, lidt blålig granit, der, således som den er fremstillet på afbildningen, rager omtrent 4′ 6″ over jorden (godt 6″ er skjulte af denne); den störste bredde er 3′ 10½″ (ved toppen 2′ 6″), tykkelsen mellem 10 og 11″. Formen ses af hosstående tværsnit, der er taget ved indskriftens begyndelse.

Som afbildningen viser, bærer stenen en længere indskrift på forsiden og en enkelt linje på toppen. Medens denne sidste endnu er meget vel bevaret og ikke kan give anledning til den ringeste tvivl, er forsidens indskrift på mange steder overordenlig udslidt, og större stykker er afflisede, især på midten, naturligvis som følge af det slid, stenen har været udsat for, medens den lå som dörtrin foran våbenhuset.

Indskriften på forsiden er fordelt i fem linjer, der alle løber nedenfra opad og er adskilte ved dobbeltstreger (sml. Bække-stenen I, Øster Alling-stenen og de lålandske stene

[1] Thorsen har nemlig ingenlunde selv undersøgt stenen, skönt hans ytringer i De danske Runemindesm. II, 2, s. 54 nødvendig må lede til denne antagelse. Når det der hedder: „Jeg bestemte da [efter at have erfaret af justitsråd Hvass, at der „formentlig“ var en runesten i Virring] uden videre, uden at vide noget bestemt, på hans ord en rejse til stedet, så snart den kunde blive foretaget, hvilket skete efter en måneds tids forløb“, betyder dette ikke, som enhver dog sikkert vil forstå det, at Thorsen selv rejste til Virring for at undersøge runestenen, men at han overdrog Magnus Petersen at rejse derover for at tegne den.

fra Tågerup og Skovlænge, af hvilke de tre sidste også i deres form minder noget om Virring-stenen). Den begynder i linjen til venstre, hvor de anselige runer er $7\frac{1}{2}$" höje; i anden linje har de haft en höjde af indtil 7"; i tredje og fjærde linje er de i gennemsnit fra $5\frac{1}{2}$" til 5" og i femte linje $4\frac{1}{2}$" (ᛏ i aft kun 4").

I sin meddelelse fra 1870 erklærede Thorsen hele indskriften på forsiden for så utydelig, at han kun var i stand til at læse de to ord aft tuþan i femte linje „og i fjærde ligeledes, svarende dertil, faþur, hvori altså er tilkendegivet, at det er over en afdød fader“.

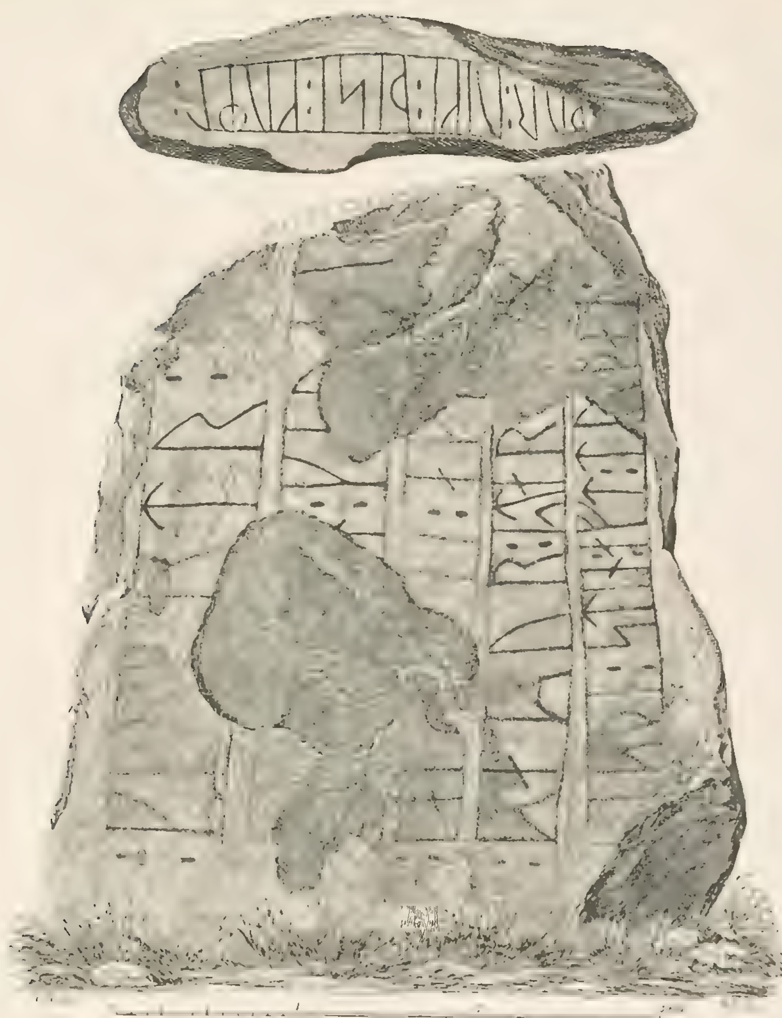
I virkeligheden gengav eller antydede Magnus Petersens afbildning dog så mange andre runer i alle fem linjer, at jeg, för end jeg selv foretog min undersøgelse af stenen, i henhold til denne afbildning formodede, at hele indskriften, når jeg sætter de fuldstændig forsvundne runer i klammer og de utydelige i parenthes, kunde have lydt:

: rikmutr :
[auk : tuk]i : k(a)t(u)
[s]a[tan : st]in : a(f)[t]
(:) faþur : star[.. : stą]
[ta : m]un : stn : aft : tuþan :

ɔ: *Ríkmundr [åuk Tók]i gátu sattan stén æft faður Star . . (Faður star . .?). Standa mun sténn æft døðan,* „Rigmund [og Tok]e lod rejse sten(en) efter . . . . Stande skal sten(en) efter den døde“. Den eneste virkelige tvivl, jeg nærede, gjaldt forståelsen af ordene faþur star . . . Hvis star nemlig, hvad der vel lå nærmest at antage, var begyndelsen af faderens navn, savnede jeg i höj grad stedordet sin efter faþur. Jeg tænkte mig derfor også den mulighed, at faþur kunde være egennavnet „Fader“ som på Strø-stenene i Skåne og star . . et tillægsord hertil („Fader den stærke“?). I øvrigt anså jeg min læsning for höjst sandsynlig, da vi til det sjældne udtryk katu satan stin ɔ: *gátu sattan stén* jo havde en fuldstændig parallel i den lålandske Sæddinge-stens þurui kat kauruan stain. Jeg var da også fuldt overtydet om, at jeg ved min undersøgelse i alt væsenligt vilde finde mine formodninger bekræftede, og jeg tvivler ikke om, at man, hvis Virring-stenen i mellemtiden var gået til grunde, i fremtiden i reglen vilde have slået sig til ro med min læsning, som mulig endogså af en og anden vilde være bleven betegnet som skarpsindig.

Her som så ofte ellers viste min undersøgelse mig imidlertid, men denne gang rigtignok til min store overraskelse, at indskriften indeholdt noget ganske andet, end jeg efter de foreliggende oplysninger havde formodet. Navnet i første linje er ikke, som afbildningen syntes at vise, rikmutr, der heller ikke uagtet sin gode nordiske klang kan påvises i Norden i gammel tid. Foran den første rune findes to tydelige, langagtige skilletegn, af hvilke det øverste forneden løber sammen med en udflisning, og runen selv er ikke ᚱ[1], men et aldeles utvivlsomt ᚠ, i hvilket både hoved- og bistav træder meget klart frem og også står fuldkommen tydelige på mit aftryk. En udflisning mellem hoved- og bistaven,

[1] I De danske Runemindesm. II, 2, s. 55 anser Thorsen ᚱ i begyndelsen og ᛏᚱ i slutningen af navnet, „som dog ikke med sikkerhed kan udfyldes“, for utvivlsomme.

Virring-stenen.

der når helt ud til den sidste, kan ikke forveksles med et hugget punkt. Udflisningerne neden for bistaven i ᚠ skiller sig så bestemt fra de huggede linjer og er så uregelmæssige, at det undrer mig, at de har kunnet opfattes som nederste del af bistaven i ᚱ. I de to næste runer kan hovedstavene endnu tydelig følges i deres hele længde, skönt den anden er meget svag i den nederste halvdel, hvilket ligeledes gælder om bistavene i bægge runer, som dog endnu kan spores ikke blot på stenen, men også på aftrykket, og som viser, at vi her må læse ᚢᚦ; særlig er ᚦ utvivlsomt (af ganske samme form som i slutningen af anden linje), og der er ingen som helst grund til at læse denne rune ᚴ, som den tidligere afbildning antyder. I den fjærde rune er nederste del af hovedstaven forsvunden med den store afflisning, og den øverste del med bistavene er stærkt udvisket, men dog heldigvis endnu så tydelig, at der ingen som helst tvivl er om, at vi her har et ᛘ. Så følger et ᚢ, som uagtet afflisningerne endnu for största delen er meget tydeligt. De to sidste runer så vel som de efterfølgende langagtige skilletegn (omtrent i flugt med dem foran ordet, det nederste dog lidt höjere oppe) er væsenlig uskadte. Her står altså : kuþmutr :.

Både ved runernes störrelse og deres indbyrdes afstand er navnet i begyndelsen af indskriften, som det oftere er tilfældet, særlig fremhævet. Afstanden mellem runerne i navnets slutning er betydelig större end i dets begyndelse; medens afstanden mellem ᚴ-runens og ᛘ-runens hovedstave kun er 11″, er der 1′ 5″ fra ᛘ-runens hovedstav til ᚱ-runens bistav; det sidste ᚢ i navnet er derfor også betydelig bredere end det første (mellem hovedstavene i det første ᚢ og det derefter følgende ᚦ er der kun $3^1/_4$″, men mellem hovedstavene i det sidste ᚢ og det følgende ᛏ godt 6″). Denne linje har kun indeholdt dette ene ord.

Utydeligst i hele indskriften er begyndelsen af anden linje, hvor runerne under ᚴᚢ er så udviskede, at de ikke har efterladt sig et eneste sikkert spor, og runerne under ᚦᛘᚢ er aldeles forsvundne med den store afflisning. Lige til höjre for afflisningen ses derimod endnu nederste del ($2^1/_2$″) af en hovedstav og lidt oven for den ($3^1/_4$″ fra dens fod) enden af en bistav, som utvivlsomt i forening har dannet runen ᚼ. Så følger to tydelige skilletegn med en udflisning lidt oven for det nederste og derpå et på lidt udflisning nær ubeskadiget ᚴ. Af de to følgende runer har en afflisning borttaget den större nederste del, så at vi af den første kun ser hovedstavens øverste del (3″), der står meget klart og skarpt, og af den anden ligeledes øverste del af hovedstaven (2″) med toppen af den derfra udgående bistav til höjre; der er ingen tvivl om, at vi her har lævningerne af et ᚢ eller ᚱ (at læse ᛏ som på den tidligere afbildning er utilstedeligt, da der på venstre side af hovedstaven kun findes et par små huller, der tydelig er fremkomne ved udflisning). Efter det nævnte ᚢ eller ᚱ ses endnu i en stærk fordybning i stenen oppe mod dens top de to sikre runer ᚦᛁ, hvis hele form er utvivlsom, skönt största delen af hovedstaven i ᚦ er bleven utydelig på grund af en afflisning. Da altså den første rune i ordet er ᚴ, de to sidste ᚦᛁ og den tredje enten ᚢ eller ᚱ, kan der ingen tvivl være om, at hele ordet har lydt ᚴᚼᚱᚦᛁ; ᚼ-runens bistav til höjre har netop begrænset afflisningen.

Tydeligere end begyndelsen af anden linje, men dog stærkt udvisket er begyndelsen af tredje linje. Her følges først en ret stav (i flugt med ᚴ-runens hovedstav i første linje)

med fordybninger og udflisninger på midten, hvor der kan have ligget bistave (særlig et ✱ vilde her være muligt). Foran denne rune ses endnu de to punkter, af hvilke især det nederste er tydeligt. $2^3/_4$" fra den nævnte stav ses den större nederste del af en anden med sikre spor af en bistav, der gör runen til ᚼ (således også på den tidligere afbildning); 2" fra denne følges endelig nederste del ($2^3/_4$") af en tredje ret stav. Men herfra kan vi på et langt stykke (1' 1") ikke skimte et eneste sikkert runespor (den tidligere afbildning har urigtig en temmelig tydelig stav mellem ᛋ og ᚢ i fjærde linje), för end vi når den tydelige rette stav over det første ᚱ i fjærde linje (en ubetydelig smule til höjre for dets hovedstav) og den følgende ligeledes tydelige stav lidt til höjre for punkterne i samme linje. Bægge disse stave har især på midten stærke udflisninger og fordybninger, men ingen sikre spor af huggede bistave; hvad der i den sidste rune kunde opfattes som höjre side af bistaven i et ᚼ, viser sig ved nöjere undersøgelse sikkert at være små ved afflisning fremkaldte huller. Punkterne herefter står meget skarpt, nærmere ved den foregående rune end ved det derpå følgende klare ᚼ; $2^1/_2$" fra dette ses nederste del af en hovedstav med en bistav til höjre, udgående $1^3/_4$" fra foden, og tydelige spor af en anden lidt oven for denne; dette kan kun være lævninger af et ᚠ. Endelig findes 3" fra denne runes hovedstav nederste del af en anden stav; men herefter kan intet sikkert runespor følges i denne linje. Om der har stået flere, må dog henstilles som tvivlsomt (sml. nedenfor).

Som forholdsvis meget tydelig må begyndelsen af fjærde linje betegnes, hvor den tidligere afbildning og følgelig også Thorsen imidlertid ganske urigtig har ordet faþur. I steden for ᚠ og ᚦ står der nemlig på bægge steder en s-rune af formen ᛋ (sml. Rimsø- og Øster Alling-stenen) ligesom i begyndelsen af det følgende ord, men meget bredere end denne. Medens afstanden mellem enderne af stavene i de to første er 3" og godt 3", er den i den tredje kun 2". Særlig den anden af disse s-runer er endnu så klar, at det må vække nogen forundring, at den har kunnet gengives som ᚦ; næppe nogen linje i hele indskriften træder nemlig så bestemt frem som nederste del af denne rune. Derimod er det første ᛋ med undtagelse af den rette stav til venstre noget svagere og temmelig udfliset; men dets form er aldeles utvivlsom, og hvad der her tidligere er opfattet som bistave i et ᚠ, viser sig ved nöjere undersøgelse tydelig som udflisninger. Hele ordet sasur i denne linje giver i virkeligheden lige så lidt anledning til nogen tvivl som de derefter følgende klare punkter og de fire runer star. Også ved begyndelsen af linjen ses to punkter i flugt med dem foran første og tredje linje. Hvad der følger efter star, ligger i en stærk fordybning i stenen og er i höj grad utydeligt: over ᚼ i femte linje følges dog med sikkerhed et ᚦ, i hvilket bistaven træder temmelig tydelig frem; imellem denne rune og det foregående ᚱ har der stået to runer, af hvilke den sidstes hoved- og bistav endnu kan spores nogenlunde klart over ᚦ i femte linje og viser, at runen er ᚼ. Mellem dette ᚼ og ᚱ i star har der lige i kanten af fordybningen ligget en rune, hvis hovedstav nu er forsvunden med en lille flis, som her er sprungen af stenen, hvorimod bistaven foroven til höjre endnu følges svagt og viser et ᚴ. Efter ᚦ kan derimod ingen sikre spor påvises af huggede linjer; men der er intet til hinder for, at der herefter (over ᚼ i femte linje, hvor stenen er meget ujævn) kan

have stået en enkelt rune. Herfor taler ikke blot stenens tilstand på dette sted, men også symmetrien mellem fjærde og femte linje, som derved vilde blive lige lange.

Begyndelsen af femte linje træder temmelig utydelig frem, men er aldeles utvivlsom, og det er ganske urigtigt, når den tidligere afbildning foran de to første punkter har et klart ᚾ og foran dette antydning til et ᚢ med endnu en ret stav foran. Når Thorsen i henhold til en senere afbildning af dette sted i De danske Runemindesm. II, 2, s. 56 endogså ret tydelig har fået ordet ᚠᚢᚾ frem her, må jeg på det bestemteste erklære en sådan læsning for aldeles vilkårlig og uden nogen som helst virkelig støtte i de linjer, der endnu kan følges på stenen selv og på mine aftryk. Runen umiddelbart foran de to meget tydelig fremtrædende skilletegn (på den sidstnævnte afbildning hos Thorsen er det nederste overset) er en meget klar hovedstav uden noget som helst spor af bistav, men omgiven af flisninger og ujævnheder på forskellige steder, som imidlertid kun ved ren vilkårlighed kan opfattes som bistav i ᚾ-runen. Til venstre for ᛁ følger jeg sikkert et ᚦ med en temmelig skrå hovedstav og til venstre for det et på midten stærkt udfliset ᛋ, hvis hovedstav går i flugt med hovedstaven i det ovenfor stående ᚾ. De tre runer ᛋᚦᛁ står her omtrent i samme stilling til hinanden som ᛋᛏᚾ i fjærde linje, hvor ᛏ ligesom ᚦ her har en til venstre hældende hovedstav. Foran det nævnte ᛋ ligger en tydelig ret stav i flugt med den ovenfor stående ᛋ-runes höjre stav; denne stav fremviser ikke det ringeste spor af bistave, og hvad der på den ovennævnte afbildning hos Thorsen er opfattet som bistaven i en ᚠ-rune, må være øverste del af den følgende ᛋ-runes venstre stav, medens den höjre stav i denne rune sammen med det følgende ᚦ er bleven ᚢ. Læsningen ᚠᚢᚾ for ᛁᛋᚦᛁ skyldes således lutter vilkårligheder og misforståelser[1]. Hvad der havde stået foran ᛁᛋᚦᛁ, anså jeg ved min første undersøgelse 1877 for fuldstændig udslidt og ødelagt. Både pladsen og sammenhængen syntes dog bestemt at vise, at der foran den sidst omtalte rette stav måtte have stået endnu en rune i flugt med hovedstaven af ᛋ-runen i begyndelsen af fjærde linje, og ved undersøgelsen 1882, da jeg blandt andet særlig havde opmærksomheden rettet på denne del af indskriften, viste også den øverste del af det manglende ᚱ sig endnu i svage, men aldeles utvivlsomme spor både på stenen og på mit aftryk, hvorimod den nederste del er forsvunden med et mindre stykke af stenen, der er bortslået forneden til höjre. Her står altså sikkert ᚱᛁᛋᚦᛁ.

Det følgende ord i denne linje er ikke som på de tidligere afbildninger stn, men stin, hvor ᛁ-staven mellem ᛏ og ᚾ ganske vist er mindre kraftig hugget og derfor noget finere end de øvrige runer i ordet, men dog endnu fuldkommen tydelig kan følges i sin hele længde både på stenen og på aftrykket. Der er næppe grund til at antage, at runeristeren først har glemt og senere tilföjet dette ᛁ. I ordet stin har s-runen den sædvanlige

[1] På den sidste afbildning af denne del af indskriften hos Thorsen er bistaven i ᚠ også kun temmelig svagt antydet. Derimod er bistaven i ᚾ, der lige så lidt spores på stenen, gengivet overordenlig kraftig, hvorimod det nederste meget klare skilletegn efter ᛁ (afbildningens ᚾ) udelades, og det øverste har en urigtig form (rundt i steden for aflangt), ligesom ᛁ er overset i ordet stin. Denne afbildning, som dog i ganske særlig grad skulde fremstille alle enkeltheder med den störst mulige troskab, står derfor i virkeligheden tilbage for den tidligere.

form ᛋ, medens der i det foregående overalt skrives ᛋ. Af punkterne efter stin løber det nederste på grund af udflisning sammen med den følgende ᚾ-runes hovedstav. De to sidste ord i linjen aft : tuþan : med skilletegnene efter står forholdsvis meget tydelige. Jeg bemærker kun, at bistavene i ᚠ-runen på grund af en fordybning i stenen ligger noget lavere end hovedstaven, og at det herefter følgende ᛏ af hensyn til den nederste bistav i ᚠ er lidt kortere end de øvrige runer.

Hvad jeg altså med sikkerhed mener at kunne læse af indskriften på stenens forside er følgende, når jeg ved punkter betegner de runer, der er helt udslidte eller forsvundne på grund af afflisning, og sætter dem, der er stærkt beskadigede og utydelige, men alligevel sikkert kan følges og udfyldes, i parenthes:

: kuþmutr :
. . . . (n) : k(ar)þi
: . a . . . . . . l i : af(t)
: sasur : star(k)aþ .
(r)isþi : stin : aft : tuþan :

Denne indskrift lader sig på de fleste steder udfylde med en til vished grænsende sandsynlighed. Formen karþi i anden linjes slutning viser, at der kun er tale om en enkelt person; hvis dette ord havde kunnet læses karþu, måtte man formode, at det foregående havde indeholdt navnene på to personer (f. eks. kuþmutr : [auk : sui]n); nu kan vi i de runer, der har fulgt efter kuþmutr, næppe søge andet end et tilnavn til denne, og det sidste n gör det höjst sandsynligt, at der her har stået et ord endende på sun (f. eks. tuka : sun, hvad pladsen netop vilde tillade).

At der efter karþi har fulgt et ord, som betegnede mindesmærket, kan jo ikke være tvivlsomt; men af de to nærmest liggende ord kuml, som det skrives på toppen, og hauk kan der, således som runesporene aldeles sikkert viser, kun være tale om det sidste. Herefter har altså vistnok som sædvanlig fulgt stedordet „denne“, og både pladsen og de to synlige stave i slutningen, der kan udfyldes ᛋᛁ, tilsteder netop ordet ᚦᛅᚾᛋᛁ (eller ᚦᚬᚾᛋᛁ)[1]. Om det følgende ord skal udfyldes aft eller aftiʀ, lader sig ikke afgöre med sikkerhed; men da aft bruges i sidste linje, og der ikke kan opdages noget som helst spor af runer efter ᛏ-staven, ligger det ved første öjekast nærmest at antage, at den kortere form af forholdsordet også har været brugt her, og da vistnok efterfulgt af to punkter (sml. dog nedenfor).

[1] Mulig var vel også formen ᚦᛅᚾᛁ (som på Øster Alling-stenen) med noget större afstand mellem runerne. Men der er dog overvejende sandsynlighed for, at her har stået ᚦᛅᚾᛋᛁ (ᚦᚬᚾᛋᛁ) med ganske samme s-form som i star i fjærde linje, idet altså den næstsidste rette stav foran punkterne må være hovedstaven i ᛋ, medens den øvrige del af runen er så godt som helt udvisket. Svage spor af denne del af runen trode jeg dog sikkert at kunne følge ved undersøgelsen 1882, hvor et forsøg på at anbringe ordene ᚼᛅᚢᚴ : ᚦᛅᚾᛋᛁ på stenen ved hjælp af de lævnede spor netop gav et særdeles tilfredsstillende resultat. Da jeg ved den sidste revisjon af afbildningen (Oktober 1884) på ny underkastede aftrykkene en omhyggelig undersøgelse, mente jeg også på dem at kunne følge utvivlsomme spor af den mellemste og den höjre stav i ᛋ-runen.

Med sasur ender den første sætning i indskriften, hvori navnet på den, der „gjorde höjen efter sasur“, anføres. Den sidste sætning nævner den, som „rejste stenen efter den døde“. Hans navn indeholdes i runerne umiddelbart efter sasur, hvor vi endnu sikkert kan følge starkaþ, der uden tvivl må udfyldes til starkaþr, hvad både stenens tilstand og symmetrien, som foran bemærket, taler for, skönt der ikke mere findes noget spor af det sidste R. Usandsynligt forekommer det mig nemlig, at runeristeren skulde have udeladt R i slutningen af navnet, fordi det følgende ord begynder med dette bogstav, som altså måtte læses dobbelt. Umuligt tör dette dog ikke kaldes, når vi tænker på Snoldelev-stenens kunualtstain for kunualts stain; men der står bægge ord rigtignok ved siden af hinanden i samme linje.

Med en så höj grad af sandsynlighed, at det på de fleste steder grænser til vished, lader indskriften sig altså udfylde således:

: kuþmutr :
[: tuka(?) : su]n : karþi
: (h)a[uk : þans]i : aft[iʀ?]
: sasur : starkaþ[r]
[:] risþi : stin : aft : tuþan :[1]

sasur, det senere *Sasser*, forekommer også på den sællandske sten i Fjænneslev, hvor det vil blive nærmere omtalt.

starkaþ[r], oldnord. *Starkaðr*, Saxos berömte *Starcatherus*, kendes ellers ikke fra runeindskrifter. Jeg bemærker udtrykkelig, at den bevarede del af þ bestemt forbyder at læse starkar ɔ: *Stærkarr*, der findes på et par svenske runestene.

Medens indskriftens første sætning indeholder en af de sædvanlige prosaiske formler, har den sidste sætning metrisk form, idet den danner et par regelmæssige verslinjer:

Starkaðr résþi
stén æft dóðan.

At versformen her med bevidsthed er tilsigtet, viser ikke blot rimbogstaverne, men også de udtryk, der bruges i sætningen (*æft dóðan*; *stén*, ikke *stén þannsi*, svarende til *hóg þannsi*). Jeg anser det derfor også for sandsynligt, at forholdsordet i den første sætning har haft den længere form aftiʀ, medens den kortere form i den sidste sætning er valgt af hensyn til verset. Den tredje linje vilde derved få samme længde som den fjærde og femte.

I modsætning til indskriften på forsiden, der, som vi har set, har lidt stor overlast og derfor på mange steder er helt ødelagt eller overordenlig utydelig, står alle runer i den lille indskrift i en enkelt linje på stenens top endnu meget klart og skarpt. Denne linje indtager fra hovedstaven i den første rune til punkterne efter det sidste ord en længde af 2′ 3″. Runernes störrelse er i de to mellemste ord 5″, i det sidste aftagende

[1] Foran anden og femte linje har der sikkert stået to punkter ligesom foran de tre andre linjer. Om der har været punkter ved slutningen af anden, tredje og fjærde linje ligesom ved slutningen af første og femte linje, kan ikke afgöres, men er sandsynligt.

fra $4^1/_2$ til 4"; men i det første ord er de på grund af stenens form langt mindre, idet pladsen kun har tilladt at göre ᚦ $1^3/_4$", ᚢ knap 3" og ᚱ $3^1/_2$" höjt. Under og over disse runer findes heller ingen rammestreg, som forneden først tydelig kan følges fra det første ᛁ i uiki og foroven fra ᚢ i samme ord. I øvrigt giver, som sagt, ingen rune i linjen anledning til nogen som helst tvivl. Jeg fremhæver kun, at s-runen har formen ᛋ ligesom i stin på forsiden, hvor ᛋ ellers bruges. Indskriften lyder:

þur : uiki : þisi : kuml :

þisi som på Sønder Vissing-stenen II (se foran s. 118).

kuml for ældre kubl eller kumbl betegner vel, at *b* er bortfaldet; kuml skrives også på de skånske stene i Villie, Tulstorp og Valleberga og på den bornholmske Grødby-sten. Ifølge sammenhængen bruges *kuml* her som sædvanlig om hele mindesmærket, af hvilket „höjen" og „stenen" særlig nævnes i indskriften på forsiden.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften således:

Guðmundr, [Tóka(?) su]n, gærði hǿg þannsi æft[iʀ?] Sazur.
Starkaðr résþi
stén æft dǿðan.
Þórr wígi þæsi kuml!

„Gudmund, [Tokes(?) sö]n, gjorde denne höj efter Sasser. Starkad rejste sten(en) efter den døde.
Tor vie dette mindesmærke!"

Hvad der først og fremmest slår os i denne indskrift, er den fra Glavendrup-stenen kendte påkaldelse af den hedenske gud sammen med sprogformer, der må betegnes som forholdsvis unge. Ligesom vi i påkaldelsen finder þisi kuml for ældre þausi (þusi) kubl (kumbl), bruger indskriften på forsiden ᛁ for det gamle ᚽ i risþi stin og ᚢ for ᚽᚢ i tuþan, medens ᚽᚢ efter min formodning endnu er bevaret i hauk. Det samme forhold træffer vi i andre indskrifter, således på Hedeby- og Danevirke-stenen, og Virring-stenen kan under ingen omstændighed være synderlig ældre end disse stene. Med dens yngre sprogformer stemmer også det til navnet föjede tilnavn. Virring-stenen må sikkert henføres til slutningen af det 10. årh. og er således det yngste bestemt udtalte minde om den gamle hedenske tro, der kendes fra Jylland. Dens anråbelse af Tor står derfor næsten som en protest mod den större Jællinge-stens korsfæstede Kristus og mod kong Haralds udtrykkelige tilkendegivelse af, at kristendommen var den herskende religion i Danmark. Og Virring-stenen står i så henseende ikke alene; ti også på den omtrent samtidige falsterske runesten fra Sønder Kirkeby finder vi det samme. Brydningen mellem den gamle og den nye tro træder os således lyslevende i møde på disse indholdsrige mindesmærker fra hedenskabets slutning, som i forening for vort blik opruller et betydningsfuldt afsnit af vort lands kulturhistorie.

28. ÅRHUS-STENEN I

Århus, Århus amt

(se I, s 121 fl.).

29–31. LANGÅ-STENENE I–III

(FIRE BRUDSTYKKER AF TRE RUNESTENE I LANGÅ)

Langå sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgte d. 20.—21. August 1877).

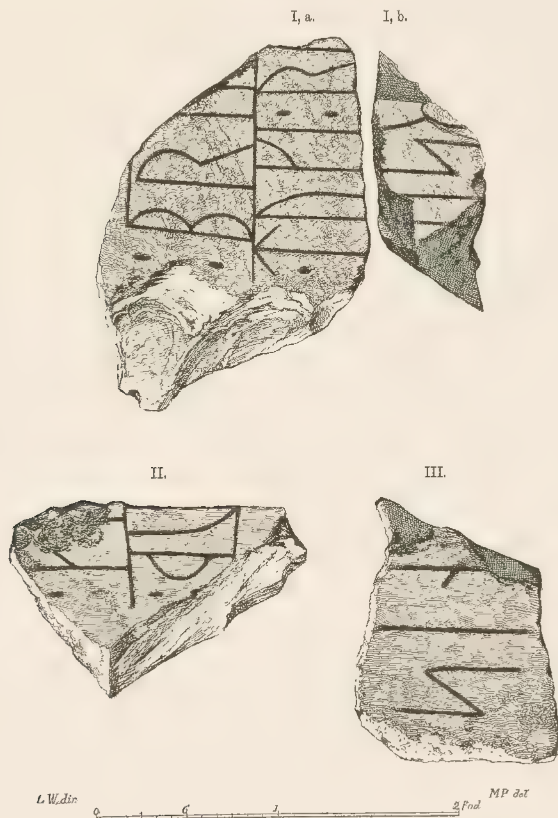
Ved Langå kirkes restauration i året 1868 fandt man ved nedrivningen af kirkemuren fire mindre runestensbrudstykker, der var blevne anvendte til at fylde den ældre murkærne i kirken, et talende vidnesbyrd om, hvor mange runestene der i gammel tid er blevne ødelagte for at bruges til kirkebygningerne. Det skyldtes den daværende sognepræst i Langå, senere afdøde provst Taaffes bekendte interesse for vore runemindesmærker, at disse brudstykker blev bevarede og opstillede ved kirken, hvor jeg fandt dem ved min undersøgelse 1877. Da jeg nogle år senere atter besøgte Langå (d. 18. Juli 1882), var stenene imidlertid flyttede fra deres tidligere plads, og det lykkedes mig ikke at få oplysning om, hvor de var henlagte. Ved de i den anledning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring anstillede undersøgelser er II atter bragt for dagen, hvorimod det hidtil (November 1899) ikke har været muligt at skaffe de øvrige tre stykker til veje.

Stenmassen viser tydelig, at de fire brudstykker har hørt til tre forskellige runestene.

I, a. Det störste stykke, der er 2′ 1″ langt og indtil omtrent 1′ 6″ bredt, består af mørkerød granit med sorte korn og striber.

Dette brudstykke indeholder til höjre åbenbart begyndelsen af indskriftens første linje og til venstre begyndelsen af en af de følgende linjer. De anselige, indtil 8″ höje runer (B forrest i linjen til venstre) er i det hele meget godt bevarede. I linjen til höjre er kun den allernederste del af stavene (uden tvivl med tilhørende rammestreg) bortslået. Her læses først ᛏᚢᚴᛁ med et enkelt kraftigt punkt foran ᛏ og to mere langagtige efter ᛁ. Derpå følger R og et större stykke af en ret stav, så nær ved R, at vi utvivlsomt har lævning af runen ᛁ; om ᚼ kan der ikke være tale, da bistaven til venstre i så fald vilde være bevaret.

Linjen til venstre begynder med to store, langagtige skilletegn; herefter følger de to fuldstændig bevarede runer ᛒᚱ, af hvilke ᚱ ikke når helt op til rammestregen, og endelig störste delen af hovedstaven og omtrent $^1/_3$ af bistaven i et ᚢ.

Langå-stenene I—III.

Indskriften har næppe været fortsat i en eller flere linjer til venstre for ᛒᚱᚢ, da der i så fald uden tvivl vilde have været spor af en runestav på det lille bevarede stykke af stenen over ᛒᚱ. Derimod formoder jeg, at der til höjre for · ᛏᚢᚴᛁ : ᚱᛁ . . . . . har stået i det mindste én linje, hvis runer er gåede i modsat retning af første linjes.

Hele indskriften har altså haft følgende sædvanlige form:

· tuki : ri[sþi : stin :]
[· · · · · · · · : ʇɟɐ : ᴉsuɐꝥ]
: bru[þur : sin]

Jeg anser det for sikkert, at dette brudstykke hører sammen med:

I, b. Det mindste af de fire brudstykker, 1′ 6½″ langt og 7½″ bredt, består af nöjagtig samme stenart som I, a og gjorde også straks ved første öjekast det bestemte indtryk at måtte høre til samme sten som dette, uagtet det var mig ganske uklart, hvorledes de lævnede stave på dette stykke skulde udfyldes, idet kun ᚺ var fuldstændig sikkert. Senere viste det sig imidlertid, at provst Taaffe i sit hjem havde opbevaret en lille flis af dette brudstykke, som var afslået øverst til venstre, og som passede så nöjagtig sammen med det øvrige, at det straks blev klart, at vi her havde den större øverste del af bistaven i et ᚱ, hvis nederste del endnu fandtes på stenen[1]. Sikre var således runerne ᚱᚺ. Af den følgende rune var toppen og nederste del forsvunden med afflisningerne, og af den fjærde og sidste rune var kun den mellemste del af hovedstaven lævnet. Det ligger måske ved første öjekast nær at opfatte disse fire runer som lævning af ᚱᚺᛁᚾ og at formode, at de slutter sig til ᛒᚱᚢ i anden linje på I, a, idet det mellemliggende lille stykke med ᚦᚢ er ødelagt. Mod denne formodning taler dog bestemt dels manglen af skilletegn mellem ᚱᚺ (sml. brudstykket I, a), dels den omstændighed, at den sidste stav næppe kan være lævning af ᚾ, da et stykke af bistaven i så fald vistnok vilde være synlig, og staven står desuden så nær ved den foregående rune, at den snarere er ᛁ end ᚾ. Jeg antager derfor, at dette lille brudstykke har hørt til linjen længst til höjre, og at det indeholder en del af navnet på den døde, nemlig . . ᚱᚺᛏᛁ ., idet bistavene i ᛏ altså er forsvundne ved afflisningerne. Navnet [þu]rs(t)i[n] vilde passe fortrinlig til den form af indskriften, som jeg foran har tænkt mig, idet den i sin helhed uden tvivl har lydt:

· tuki : ri[sþi : stin :]
[: u]ᴉ(ʇ)sɹ[nꝥ : ʇɟɐ : ᴉsuɐꝥ :]
: bru[þur : sin : kuþan :]

II. Dette stykke, der består af lyserød granit med sorte korn, er 1′ 1″ langt og indtil 1′ 7½″ bredt.

Brudstykket har kun lævning af fire runer, af hvilke de to har dannet begyndelsen, de to andre slutningen af en linje. Også den for bægge linjer fælles rammestreg, på hvilken

[1] Denne lille flis af stenen, som altså var af væsenlig betydning til forståelse af stavene på det större stykke, overlod provst Taaffe mig til fremtidig opbevaring af frygt for, at den ellers skulde forsvinde. Stykket findes derfor endnu i mit eje, da det ikke lykkedes mig i sin tid gennem Worsaae at få de fire runestensbrudstykker fra Langå flyttede til musæet i København, eller et andet sted hen, hvor de kunde bevares sikkert. Min anelse, at de let kunde forsvinde, når de ikke længer var under provst Taaffes varetægt, synes des værre at være gået i opfyldelse.

disse runer hviler, er bevaret. Efter rammestregens form anser jeg det for overvejende sandsynligt, at det lille brudstykke har hørt til stenens nederste del, ikke til dens top. De anselige runer har haft en störrelse af godt 7″ i gennemsnit.

Linjen til venstre indeholder først största delen af et foroven stærkt beskadiget ᚠ, foran hvilket der har stået to langagtige skilletegn, af hvilke det nederste dog træder svagt frem. Efter ᚠ ses endnu kun nederste del (godt 1″) af en ret stav.

Linjen til höjre indeholder hele bistaven af et ᚢ og derpå et fuldstændig bevaret ᚦ, efterfulgt af to store punkter, af hvilke det øverste dog kun spores lige i kanten af afflisningen.

Med hensyn til ordenes udfyldning bemærker jeg blot, at ᚢᚦ i linjen til höjre kan være slutningen af et navn, hvortil i den følgende linje f. eks. f[aþur] eller f[ilaka] kan have sluttet sig; men der er naturligvis mange andre muligheder.

III. Dette stykke, der består af sortgrå granit med blegrøde korn, er 1′ 5″ langt og indtil 1′ $1^1/_2$″ bredt.

Af de tre ualmindelig store, indtil 10″ höje runer, der findes på dette brudstykke, er ᛋᛁ væsenlig ubeskadigede (ᛋ kun lidt affliset foroven), hvorimod af ᚾ både hovedstavens nederste del og bistaven til höjre for största delen er bortflisede. Af rammestreg findes intet spor hverken ved foden eller toppen af runerne. Jeg anser det dog for höjst sandsynligt, at der har været anbragt en rammestreg ved deres top, som imidlertid er helt forsvunden ved kløvningen.

Ved den stilling, jeg har givet brudstykket, har jeg forudsat, at de bevarede runer indeholder ordet ᛋᛁᚾ sin, og at linjen er gået nedenfra opad; men det er jo også muligt, at den er gået ovenfra nedad, så at brudstykket altså er stillet på hovedet. Muligt er det naturligvis også, at der i steden for ᛋᛁᚾ skal læses ᚾᛁᛋ (ovenfra nedad eller omvendt).

Efter runernes störrelse at dömme må de her behandlede runestensbrudstykker fra Langå være lævninger af tre meget anselige runestene. Des værre indeholder intet af brudstykkerne en karakteristisk sprogform, som kan lede os til nöjagtig bestemmelse af indskriftens tid. Det eneste, vi i så henseende kan holde os til, er altså karakteren af de bevarede runer og for de to stenes vedkommende tillige skilletegnenes form. Det synes mig dog heraf sikkert at fremgå, at disse to stene har haft så meget tilfælles f. eks. med Danevirke- og Kolind-stenen, at jeg ikke nærer nogen tvivl om, at de må henføres til samme tid (med et rundt tal altså til år 1000), hvorfor jeg også har indordnet dem mellem Arhus-stenen I og II. Derimod beror det på et temmelig løst, kun på runeformerne bygget skön, når jeg har stillet brudstykket af den tredje sten sammen med de andre. Til bedömmelsen af denne stens alder mangler jeg i virkeligheden ethvert fast holdepunkt; men den synes mig dog ikke at kunne passe bedre ind på noget andet sted end her.

---

32. FERSLEV-STENEN

Ferslev sogn, Flæskum herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 13. August 1878 og d. 22. Juli 1882).

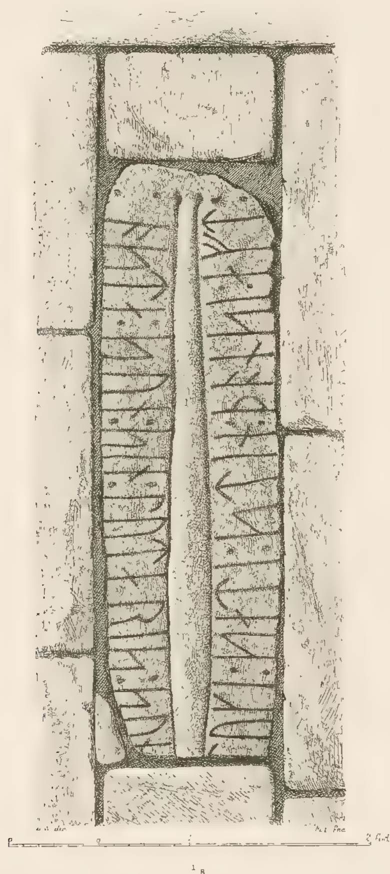
Runestenen i Ferslev kendes ikke af Worm, men omtales første gang i Joh. Meiers håndskrevne Liber Monumentorum Danicorum i det store kgl. bibliothek, hvor den er afbildet på blad A 5 a. Meiers afbildning blev senere gengivet af E. Pontoppidan i Marmora Danica II (1741), s. 233, hvor der tillige efter Meier meddeles det naturligvis fuldstændig upålidelige sagn, at stenen skulde være flyttet til Ferslev kirke fra en höj (hos Meier „et berg") ved Voldsted „år 1120, da kirken blev bygget" (!).

Som Meiers afbildning viser, var stenen den gang indsat således i kirken, at det første ord i linjen til höjre og det sidste i linjen til venstre var skjulte.[1] Dette er rigtig bemærket i Danske Atlas V (1769), s. 55 not. b, hvor det meddeles, at der ved kordören i Ferslev kirke er indsat en runesten i muren; „derpaa læses: Lutaris sati stin donsi aft Osta sun sin; det øvrige skiules af Muren". Det samme er tilfældet på de tegninger af S. Abildgaard og R. H. Kruse („Nörrejyllands Mærkværdigheder" II no. 8 mellem s. 37 og s. 38), som Rafn har benyttet i Antiquités de l'Orient, s. 211. Derimod har Stephens ved hjælp af to andre tegninger i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv (af pastor Mörch 1810 og pastor Lyngbye 1832) udfyldt Kruses tegning, som han i øvrigt gengiver i Old-northern Runic Monuments II, s. 673.

Ved mine undersøgelser fandt jeg stenen indsat på den tidligere plads i den nordlige del af korbuen ud mod skibet; men nogen tid för mit første besøg i Ferslev 1878 var også det stykke af den, som længe havde været skjult af muren, gjort frit, så at hele indskriften var synlig. Det viste sig nu, at de ældre tegningers gengivelse af det første ord indeholdt en fejl. Foran ᚢᛚᛁ, hvormed indskriften begynder efter disse tegninger, opdagede jeg nemlig en tydelig bistav af en rune, medens hovedstaven er helt forsvunden ved stenens

[1] I tiden mellem Meiers tegning af stenen og dens offenliggörelse i Marm. Dan. har biskop H. Gerner i Viborg (1694) givet en skriftlig meddelelse om den, der findes på et blad mellem de Syvske samlinger i universitetsbibliotheket (no. 21 4to blandt de Rostgaardske håndskrifter). Gerners meddelelse ledsages af en kopi af indskriften, der viser, at dens første og sidste ord var skjulte ligesom i Meiers tid (se min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 46).

kløvning, der netop går igennem den. Stenen er nemlig i sin tid bleven kløvet for at bruges til bygningsæmne; men heldigvis er hele indskriften bevaret med undtagelse af störste delen af den første og nederste del af de sidste runer.

Ferslev-stenen.

Den lævnede del af stenen, som består af rødgrå, grovkornet granit, er 3′ 3¾″ lang[1] og 1′ på det bredeste. Runerne er fra knap 4″ til godt 4½″ höje.

[1] Efter Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 109) er længden 2 alen 9 tommer. Dette mål er fremkommet på følgende måde: alen er her som andetsteds forvekslet med fod, og 2′ 9″ var netop stenens störrelse, da

Den overordenlig tydelige indskrift begynder i linjen til höjre, hvor der foran det første klare ᚢ, som alt bemærket, ses bistaven til höjre ved toppen af den foregående rune. Det viser sig altså, at her har stået enten ᛚ eller ᛏ. Navnet luki vilde imidlertid være ganske enestående, da jeg hverken tör tænke på et *Logi* eller *Loki*, og da et til oldnord. *Lyngvi* (*Lyngi*) svarende navn ikke kunde skrives luki, aldeles bortset fra, at et sådant navn vilde være höjst usandsynligt som dansk personnavn. Det kan derfor anses for utvivlsomt, at den bevarede del af runen er höjre bistav af et ᛏ, så at vi har det velbekendte navn tuki.

De følgende ord giver ikke anledning til nogen som helst tvivl. Med hensyn til runeformerne bemærkes blot, at den hyppig forekommende s-rune overalt har formen ᚽ (i sati med staven til höjre ualmindelig lang). I det sidste ord i linjen til venstre (sun) er nederste del af ᚾ-runens hovedstav og et lille stykke af bistaven forsvundne ved kløvningen; også af de to foregående runer er små fliser afslåede forneden.

Da indskriften bruger skilletegn både efter aft i slutningen af første linje og foran ąsta i begyndelsen af anden linje, har der mulig også været anbragt to punkter foran tuki; men i hvert fald har de utvivlsomt stået efter sun, da denne linje derved vilde blive lige så lang som den første.

Hele indskriften må altså læses:

[:?](t)uki : sati : stin : þąnsi : aft :
: ąsta : sun : sin : lutaris : sun [:]

ąsta ɔ: *Ąsta*. Mandsnavnet *Åste* forekommer fra gammel tid i Norge (se registret til Diplomatarium Norvegicum I), hvor det endnu bruges (I. Aasen, Norsk Navnebog, Krist. 1878, s. 9). Også fra Sverig kendes det (M. F. Lundgren, Personnamn från medeltiden, s. 19).

lutaris læser jeg med S. Bugge (Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1870, s. 193) *Loddaris* eller *Luddaris*. Navnet *Loddariʀ* (*Luddariʀ*), der ellers ikke kan påvises, er i den yngre form *Loddari* (*Luddari*) mulig bevaret i stedsnavnet *Lødderup* (Sønder herred på Mors, Tisted amt), der i Dueholms diplomatarium skrives *Lyddorp*, *Lyd(d)rup*, af **Loddara* (*Luddara*) *þorp*. lutaris sun er naturligvis apposition til tuki; lignende ordstilling kendes fra mange andre runeindskrifter (sml. f. eks. Kolind-stenen, I, s. 134 ff.).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Tóki satti stén þąnnsi æft Ąsta sun sinn, Loddaris sun.

„Toke, Lodders (Lødders) sön, satte denne sten efter sin sön Åste“.

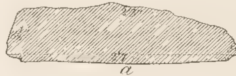
det første og sidste ord var skjulte. Disse ord har Thorsen optaget både på sin afbildning og i sin tekst i henhold til de ved min undersøgelse 1878 gjorte iagttagelser; men han har glemt, at stenens störrelse samtidig med tilföjelsen af dens nederste del og de derpå stående ord burde have været forøget med de hos ham manglende 6³/₄“.

33. ØSTER ALLING-STENEN

Øster Alling sogn, Sønderhald herred, Randers amt

(undersøgt d. 31. August 1877 og d. 15. Juli 1882).

I Worms tid lå denne sten foran dören i Alling kirke, uden at nogen kunde meddele noget om dens tidligere plads. Worm anså den med urette for et brudstykke, og hvis man tör stole på hans afbildning, var ikke blot den nederste ubeskrevne del af stenen den gang skjult, men også de sidste runer i anden og til dels i tredje linje (Monum. Dan. s. 288). Da R. H. Kruse i sommeren 1856 undersøgte stenen, fandt han den indsat under kirkedören, hvor den næsten var aldeles skjult, fordi et nyt flisegulv var lagt over den. Efter forhandling med pastor Tørslev i Øster Alling fik Kruse tilladelse til at lade stenen udtage og opstille i våbenhuset, hvor den endnu har plads. En omhyggelig og ret nöjagtig tegning af Kruse fra denne tid findes i „Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ tav. k mellem bl. 14 og bl. 15.

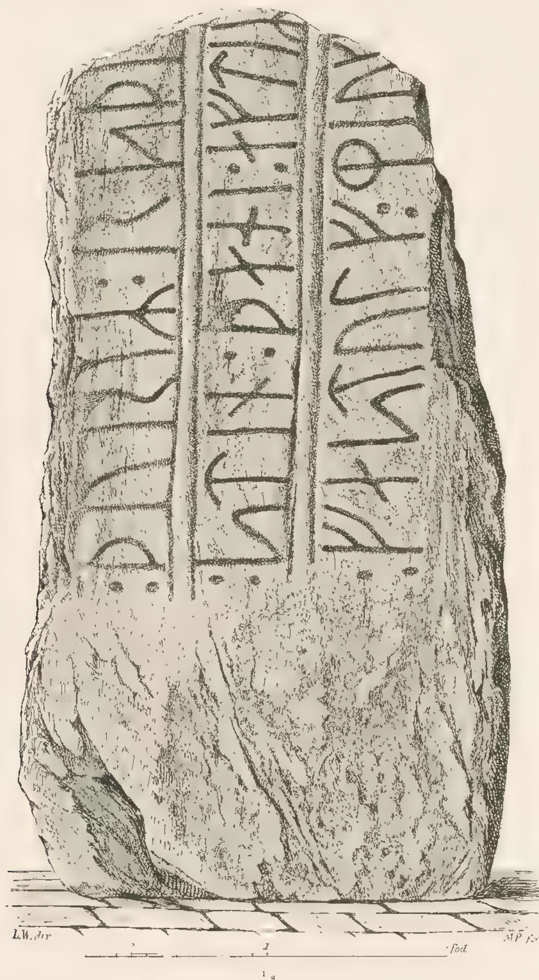

Stenen, der består af lyserød granit, er 4′ 10″ höj og 2′ 7″ på det bredeste; men dens ringe tykkelse (9″ forneden, omtrent 6″ foroven) bevirker, at den i det hele gör et mindre anseligt indtryk. Hosstående tværsnit, der er taget lige foran indskriftens begyndelse, viser dens form.

Indskriften, i hvilken runerne, der når en höjde af indtil 7″, er kraftig huggede og udmærker sig ved de usædvanlig brede linjer, står uagtet enkelte udflisninger endnu overordenlig klar og tydelig og giver ikke anledning til nogen som helst tvivl. Den begynder i linjen til venstre og er fordelt i tre korte linjer, som alle løber nedenfra opad og adskilles ved dobbeltstreger som på Virring-stenen. Ved linjernes begyndelse, men ikke ved deres slutning bruges ligesom mellem de enkelte ord to punkter.

Det andet ord i første linje skrives ᚱᚽᚦᛁ, hvor s-runen har formen ᚽ, medens der i anden og tredje linje skrives ᛋ, som ligeledes bruges flere gange på Virring-stenen, om hvis indskrift Øster Alling-stenen også i andre henseender minder, f. eks. i rammestregernes form. Også i det ydre er der en vis lighed mellem bægge stene. Det forekommer mig höjst sandsynligt, at formen ᚽ i første linje er brugt forsætlig som binderune for ᛁᛋ ligesom på Rimsø-stenen og i andre indskrifter. Af det ᛅ, som Worm har i slutningen af denne

linje efter det sidste ᛁ, findes der intet spor på stenen, og da der heller ikke findes spor til, at noget her er bortslået af den, er det vanskeligt at sige, hvad der har givet anledning

1/8

Øster Alling-stenen.

til det meningsløse ᛅ hos Worm. I ᛦ-runen sidst i anden linje er hovedstaven stærkt krummet, idet den følger stenens form ved toppen; den höjre bistav når lige ud til kanten

af stenen, og dens nederste del er forsvunden med en lille flis, som her er sprungen af sammen med et stykke, der er afslået ved enden af tredje linje, hvor det manglende stykke, således som bruddets flader tydelig viser, har haft en höjde af omtrent $2^1/_2$" lige ud for rammestregen over ᚠ og af omtrent 4" lige ud for den nederste ende af ᚢ-runens bistav. Med dette stykke af stenen er de nederste ender af ᛁ- og ᚢ-runen forsvundne, samt den nederste del af ᚠ-runens hovedstav og, som sammenhængen sikkert synes at vise, én derefter følgende rune. Umiddelbart efter ᚠ følges også lige foran bruddet en lille top af en runestav, hvad man tidligere har overset. De to sidste runer i linjen har af hensyn til pladsen været forholdsvis små og har stået meget tæt ved hinanden, hvad der jo for en del også er tilfældet med runerne i det sidste ord i anden linje.

Indskriften lyder altså:

: þuriʀ : risþi
: stin : þani . aftiʀ
: fastulf : miuk.

þani for ældre þansi som på Bjærregrav-stenen I og på et par skånske stene med udstødelse af *s*, medens vi i andre indskrifter finder þasi med bortkastet *n*.

fastulfʀ forekommer også senere både i Danmark og Sverig, skrevet *Fastolf*, *Fastulphus*. I Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 89[14] nævnes en „Fastolf, conversus ecclesie sancte Trinitatis".

miuk.] Efter ᚠ-runen følges, som sagt, endnu den øverste top af en ret stav, der ifølge sammenhængen utvivlsomt må være lævning af et ᛆ, hvorved vi får det letforståelige miuka i steden for det i ethvert fald höjst usædvanlige miuk (tillægsordet i den ubestemte form böjet som navneord), som man tidligere har læst. Derimod kan det ikke antages, at der efter ᛆ endnu har fulgt et ᚿ, så at formen havde lydt miukan. Den mand, efter hvem stenen er rejst, hed altså *Fastulfʀ miúki*. Tilnavnet *miúki*, „den myge", har han sikkert fået enten på grund af sin bekendte legemsfærdighed („den smidige"), eller på grund af sin karakters blidhed („den blide, fredsommelige").

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

þóriʀ résþi stén þanni æftiʀ Fastulf miúka.

„Tore rejste denne sten efter Fastulv 'myge'".

34. ÅRHUS-STENEN II

(DEN STORE ÅRHUS-STEN)

Århus, Århus amt

(se I, s. 125 ff.).

35. KOLIND-STENEN

Kolind sogn, Sønder herred, Randers amt

(se I, s. 134 ff.).

36. SKÆRN-STENEN I

(DEN STÖRRE SKÆRN-STEN)

Skærn sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgt d. 24. August 1877 og d. 16.—17. Juli 1882).

Denne meget anselige, smukke og velbevarede runesten opdagedes i begyndelsen af året 1843 af Skærngårds daværende ejer, proprietær F. Borch, som på den tid lod ruinerne af det gamle Skærn slot udgrave for at bruge den kalkholdige jord til gødning på sine marker. Så snart stenen, der lå i det nordøstlige hjörne af slottets grund, var kommen for dagen, drog hr. Borch omsorg for, at den blev omhyggelig bevaret, og en foreløbig meddelelse om det interessante fund blev tilstillet det kgl. nordiske oldskriftselskab af pastor Gøtzsche i Vester Velling (Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 8 og s. 51).

Det var proprietær Borchs agt senere at flytte stenen og opstille den ved kirken; men flytningen af den tunge sten var forbunden med så store vanskeligheder, at man måtte opgive at bringe den helt op til den temmelig höjtliggende kirke. Den blev derfor henlagt uden for kirkegårdsdiget lige ved indgangen til kirkegården, hvor jeg forefandt den ved mine undersøgelser både 1877 og 1882, næsten fuldstændig dækket af jord og græs. På foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring blev den endelig 1889 opstillet ved kirken.

Stenen består af lysegrå granit med røde korn og striber. Dens störste længde er 5′ 10″ (længden af indskriftfladen 5′ 4″), bredden mellem 3′ og 2′ 9″, tykkelsen ved stenens fod 1′ 9″, ved begyndelsen af indskriften 1′ 4″, ved toppen omtrent 1′. Omstående

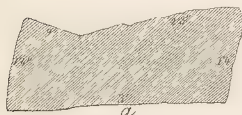

1/10

Skærn-stenen I.

tværsnit, der er taget ved begyndelsen af indskriften, viser dens form. Runernes störrelse veksler mellem 5" og godt 6" (i indskriften på kanten mellem 4" og $5^{1}/_{2}$").

En ret smuk, men i enkelthederne ingenlunde nöjagtig tegning af R. H. Kruse fra 1840 findes i hans håndskrift „Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 16 mellem s. 41 og s. 42. Senere (1856) tegnede Kruse på ny stenen på to blade, idet indskriften på kanten gengaves på et særskilt blad; disse tegninger, som findes indsatte i „Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ tav. g—h mellem bl. 12 og bl. 13, og som i alt væsenligt stemmer med hans ældre tegning, ligger til grund for Rafns meddelelse af indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 204 f. og er i kemitypi gengivne hos Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 789.

Indskriften er i det hele meget tydelig og aldeles utvivlsom, hvad der ligeledes gælder om den billedlige fremstilling midt på stenen, skönt enkelte af linjerne her træder lidt svagere frem.

Båndet, hvori indskriften løber rundt, begynder nederst på stenen, således at de første ord på grund af båndets ejendommelige form står på hovedet, når stenen tænkes rejst, hvad der naturligvis har været dens oprindelige stilling, således som både dens form og ordet risþi i indskriften viser. Af enkeltheder trænger kun følgende til nærmere omtale:

Midt i staven af det sidste ᛁ i sąskiriþr findes en naturlig fordybning i stenen, som bevirker, at denne rune ved flygtig iagttagelse kan opfattes som ᛆ (således på bægge Kruses tegninger). En lignende lille fordybning, som endnu mere end den, der løber over ı-runen, har en skuffende lighed med et hugget punkt, findes også i det sidste ᚱ i samme ord mellem hovedstaven og øverste del af bistaven.

I ordet finulfs er toppene af alle runerne en smule beskadigede, da en lille flis her er slået af stenens kant, hvorved også rammestregen over disse runer er forsvunden; den spores først igen lidt foran det sidste ᛏ i ordet tutiʀ. I det første ᚠ er bistavene lidt kortere end i det andet; men det første er lige så klart og sikkert som dette og ikke ᚴ, som Kruse har læst. Da et navn kinulfʀ var mig meget mistænkeligt, havde jeg allerede för min undersøgelse formodet, at indskriften havde ᚠ for ᚴ, hvad jeg også fandt bekræftet.

Det efter sun følgende ord synes sikkert at måtte læses ᚦᛆᚼ þąh. I ᚼ er hele den del af bistavene, der danner ᛆ, meget klar og bestemt. Derimod er den anden bistav, som danner ᚾ, kun rigtig tydelig og skarpt fremtrædende på venstre side af hovedstaven (på afbildningen, hvor ordet ses på hovedet, altså höjre side), hvorimod den på den anden side er svagere, skönt den også her sikkert kan følges. Bægge bistave skærer desuden hinanden lidt uden for hovedstaven, ikke midt i denne, således som tilfældet er med det klare og bestemte ᚼ i det følgende hin. Disse iagttagelser, som jeg gjorde ved min første undersøgelse af stenen 1877, bekræftedes fuldstændig ved et nyt besøg i Skærn 1882. Det synes da, at runeristeren her som oftere ellers urigtig har hugget ᛆ for ᚾ, og at enten han selv, eller måske en anden senere har villet rette denne fejl ved at tilföje ᚾ-staven, hvorved vi har fået runen ᚼ for det oprindelig tilsigtede ᚾ, som selvfølgelig må læses i

gengivelsen af indskriften. Rettelser af lignende art kan også af og til påvises i andre runeindskrifter; men som oftest blev det urigtige ᚼ for ᛆ eller omvendt ᛆ for ᚼ stående.

Foran fasta er der en lille ujævnhed i stenen, i hvilken dog både hele ᚠ-runens hovedstav og de foran stående punkter tydelig kan følges, hvad jeg derfor kun bemærker, fordi det nederste punkt og den nederste halvdel af ᚠ på afbildningen hos Thorsen (De danske Runemindesm. II, 1 no. 22) urigtig betegnes som helt ødelagte.

Indskriften på den øverste kant af stenen er lige så lidt som hovedindskriften underkastet nogen tvivl; men på grund af de mange ujævnheder træder den på flere steder ikke så klart frem, navnlig ved ordene sa, kubl og især ved den første rune i þusi — på mine aftryk viser alle disse runer sig dog meget tydelige. Uagtet indskriften på kanten i det hele har samme karakter som den på forsiden og utvivlsomt er udført af samme runerister som denne, er den dog gennemgående (med undtagelse måske af det første ord siþi) noget mindre pyntelig og omhyggelig udført. Både afviger runerne i störrelse, og den indbyrdes afstand imellem dem er meget uregelmæssig (noget lignende, men i langt ringere grad, viser sig også på forsiden i ordet þąh; i fasta er runerne med forsæt stillede i större afstand fra hinanden end i den øvrige del af indskriften, for at hele slutningen af båndet kunde blive udfyldt). Den mindre omhu, der således synes at være anvendt på indskriften på toppen af stenen, havde vel til dels sin grund deri, at denne indskrift ikke således som indskriften på forsiden var synlig for alle. Med hensyn til enkeltheder bemærkes:

Foran siþi findes ingen forbindelseslinje mellem rammestregerne, hvad der jo heller ikke er tilfældet foran ᛋ ved begyndelsen af hovedindskriften. Af de to punkter efter siþi er det øverste (som det ses på afbildningen altså det nederste) noget mindre og lidt svagere end det nederste. Det følgende ord sa indtager en forholdsvis stor plads, og i mąnr står ᚼ — ikke ᛆ som på Kruses sidste tegning — forholdsvis langt fra ᚮ (sml. þąh på forsiden) og tæt ved ᚱ. Efter is findes hverken forbindelseslinje mellem rammestregerne eller punkter; men punkterne foran þusi kan jo anses for tillige at høre til is. ᚦ i þusi hviler ligesom det ovenfor stående ᛋ i is på den yderste spids af den midterste rammestreg og står meget skævt på denne. Som følge af denne stilling af ᚦ slår rammestregen, der udgår fra toppen af denne rune, en lille bue. Ved den meget skrå stilling, som ᚦ indtager, har runeristeren måske tydelig villet betegne, at indskriften her drejer om i anden linje; men hans hovedhensigt har dog vistnok været at få tilstrækkelig plads i linjen til alle ordene, i hvilke runerne gennemgående står nær ved hinanden. Kun de to sidste runer i linjen (ᛏᛁ) indtager en forholdsvis stor plads, og afstanden mellem ᛏ og det foregående ᚢ og især mellem ᛏ og det følgende ᛁ er större end mellem de øvrige runer i linjen. At den sidste stav må opfattes som ᛁ-runen, ikke som forbindelseslinje mellem rammestregerne, er ikke blot klart af sammenhængen, men fremgår også deraf, at en forbindelseslinje mellem rammestregerne overhovedet ikke bruges i denne indskrift. Dog kan naturligvis både ᛁ i linjens slutning og hovedstaven af ᚦ i dens begyndelse tillige betragtes som rammestregernes forbindelseslinjer, hvad dog sikkert ikke er tilsigtet. Ellers vilde uden tvivl også de to ᛋ-runer, der begynder og slutter den første linje, og det ᛋ, hvormed hovedindskriften begynder, have

haft formerne ᚺ og ᛀ i steden for ᚽ. Ved slutningen af indskriften findes ingen skilletegn således som på forsiden; men her brugtes punkterne naturlig for at udfylde pladsen, medens der ved slutningen af indskriften på kanten vanskelig vilde blive plads til skilletegn. At det sidste ᛁ går lidt ud over det ᚽ, som står i linjen ovenfor, uagtet pladsen ikke kræver det, er måske ikke at anse for skødesløshed, men kan være begrundet i, at også ᚦ i linjens begyndelse rager noget ud over runen i den første linje. Jeg tilföjer endnu, at karakteren af indskriften på stenens top gennemgående er gengivet mindre tilfredsstillende på den foran nævnte afbildning hos Thorsen både i henseende til de enkelte runers former, deres indbyrdes afstand o. s. v.

Indskriften lyder:

n
sąskiriþr : risþi : stin : finulfs : tutiʀ : at : uþinkaur : usbiarnaʀ : sun : þąh : tura : uk : hin : turutin : fasta :

siþi : sa : mąnr : is :
: þusi : kubl : ub : biruti

sąskiriþr læser jeg med S. Bugge (Tidskrift for Philologi og Pædagogik VII, s. 345 not. 1) *Sasgærðr*. Oprindelsen til navnets første led sąs- kender jeg ikke; men hvis det, hvad der synes rimeligt, er beslægtet med mandsnavnet sasur (Virring-stenen o. s. v.), står ᚨ her uden tvivl for ᛅ og viser altså en sammenblanding af de to runer. Både i ᚦᚨᚼ ɔ: ᚦᚨᚿ og ᛘᚨᚿᛦ kan ᚨ derimod være tegn for det nasalerede *a*. Muligt, men mindre sandsynligt forekommer det mig at anse sąs- for unöjagtig skrivemåde i steden for sąks- (på grund af det følgende k), hvorved vi vilde få et navn *Saxgærðr*, i hvilket tilfælde ᚨ ligeledes var sammenblandet med ᛅ. I -kiriþr er det sidste *i* en indskudt hjælpelyd ligesom det første *u* i det følgende turutin (sml. også den unöjagtige skrivemåde biruti for briuti eller med hjælpelyd biriuti). Som ganske utilstedeligt betragter jeg det at opfatte sąskiriþr som fejlristning for sąksiriþr og at forstå dette - *Saxríðr*, da et sådant kvindenavn på Skærnstenens tid uden tvivl vilde lyde *Saxfríðr* (sml. ąsfriþr I, s. 66).

finulfʀ findes også på Sjøring-stenen, og mulig er det den samme mand, der nævnes på bægge stene (sml. nedenfor s. 183 f.). I en af de nordiske navnelister i broderskabsbogen fra Reichenau kloster forekommer navnet *Finnolf* (Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 74[17]; Pipers udg. i Monum. Germaniæ historica, Libri confraternitatum, Berolini 1884, s. 345). Ligesom Asfrid på Vedelspang-stenen II kalder sig „Odinkars datter", og ligesom Tove på Sønder Vissing-stenen I kalder sig „Mistivis datter", således mindes Sasgærd på Skærnstenen sin fornemme byrd ved at kalde sig „Finnulvs datter".

at bruges også på Durup- og Ravnkilde-stenen (foran s. 129 og s. 138).

uþinkaur sml. foran s. 31.

usbiarnaʀ kan naturligvis ikke med Rafn og Thorsen læses *Ásbiarnaʀ*, da ᚢ-runen ikke bruges i den betydning. Ordet må derfor med S. Bugge (anf. st.) forstås som husbiarnaʀ, idet *h* er udeladt som oftere i runeindskrifter (sml. an — *hann*, afþi — *hafði* og omvendt huftiʀ - uftiʀ på Sjörup-stenen, I, s. 97). På en runesten i Torsätra (Vestra Ryds

socken, Bro härad, Upsala län; Bautil 271, Liljegren 325, Dybeck fol. I, 13, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. II, s. 108 f.) forekommer navnet husbiorn (ᚼᚢᛋᛒᛁᚬᚱᚿ).

ᚦᚬᚼ, fejl for ᚦᚬᚿ ɔ: *þąnn*, der her står som bestemt kendeord ved tillægsordet ganske som det følgende hin. Også på Egå-stenen bruges *sá* som tillægsordenes bestemte kendeord i steden for det almindelige *hinn* i forbindelsen kitils þis nuruna (sml. runulfs hins raþsbaka på Hune-stenen). På Skærn-stenen synes *sá* og *hinn* at være brugte forsætlig ved siden af hinanden for afvekslingens skyld. De egenskaber, der betegnes ved de to tillægsord, er hver for sig ligesom stærkere fremhævede ved tilföjelsen af kendeordet til dem bægge.

tura ɔ: *dýra*, der ligesom oldsprogets *dýrr* (*dýrir menn*, *dýrar konur* o. lign.) betegner „den eller det, der holdes eller bör holdes höjt i ære“, ‘dyrebar’, ypperlig, fortrinlig. Her har det omtrent samme betydning som Glavendrup-stenens *hæiðwerðr*.

turutin : fasta svarer i betydning nöje til oldsprogets *dróttinhollr*, ‘som viser troskab mod sin herre’.

Den sidste sætning (indskriften på stenens kant) siþi sa mąnr is þusi kubl ub biruti stemmer nöje med slutningsordene i indskriften på den omtrent samtidige Glemmingesten i Skåne uirþi at rata huas ub briuti (se mine „Sproglige iagttagelser fra en runologisk rejse i Skåne i sommeren 1876“ i „Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed i Aarene 1876—78“, s. 14 ff.). Skærn-stenens biruti er unöjagtig skrivemåde for briuti (som på Glemminge-stenen) eller for biriuti med svarabaktisk *i* (sml. indskriftens -kiriþr og turutin; Die runenschrift s. 330 § 10 og § 11). Om ub skal opfattes = *upp* eller = *of* (den udfyldende partikel i Oldnordisk), har jeg på det anførte sted henstillet som tvivlsomt. Men efter at jeg senere på Ålum-stenen I har fundet uf = *of* netop i forbindelse med et ord, der begynder med *b*, anser jeg det nu for sandsynligst, at ub på Glemminge- og Skærn-stenen er = *upp*, skönt Bugge har sluttet sig til den anden opfattelse (E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 279 f.). For øvrigt kan *upp briúta* på disse steder forstås i den egenlige betydning „opbryde“, idet der da nærmest tænkes på höjbryderne, der som gravrøvere forstyrrer gravens fred; men ordet har dog snarere en noget almindeligere betydning: „tilföje overlast, øve vold mod, forstyrre“ (om mindesmærket i det hele).

Kun ordet siþi på Skærn-stenen er ukendt fra andre indskrifter; men der er jo ingen tvivl om, at det har samme betydning som Glemminge-stenens uirþi at rata. Samme formel som på Glemminge-stenen finder vi også med noget forskellige ord på de to betydelig ældre stene fra Glavendrup og Tryggevælde, hvor den sidste sætning lyder (på Glavendrup-stenen) at rita sa uarþi is stain þansi ailti og (på Tryggevælde-stenen med de samme ord, men i en anden orden) sa uarþi at rita is ailti stain þąnsi. Det kunde fra meningens side synes ret tiltalende, som man har foreslået, at opfatte rita, rata som udsagnsord = oldnord. *rata*, „vandre“ (got. *vraton*), altså: „han skal komme til at vandre, flakke fredløs omkring“ (omtrent det samme, som betegnes ved udtrykket *vargr*, *vargr í véum*). Andre (N. M. Petersen i „Danmarks Historie i Hedenold“ III[1], s. 366 = III[2], s. 275, E. Jonsson og Vigfusson i deres ordbøger) har taget rita, rata som navneord, styret af at,

og sat det i forbindelse med det i Islandsk brugelige *rati*, „en sanseslos person, en person, som går og tosser omkring", så at udtrykket her skulde betyde: „han slås med vanvid, flakke afsindig omkring". Imod bægge disse forklaringer strider imidlertid skrivemåden rita ved siden af rata, som i forening viser tilbage til en form med *e-* eller *æ*-lyd. Det eneste bekendte ord, som passer her, er, således som jeg har påvist i Die runenschrift s. 367 ff., oldnord. *rétta*, ældre svensk og dansk *rætta*, *rættæ*, 'rette', atter bringe i orden, hvad man har forstyrret, göre den skade, man har voldet, god igen. At vi i rita, rata virkelig har dette ord, bestyrkes af det ensbetydende siþi på Skærn-stenen. Dette kan naturligvis ikke, som Stephens har ment, svare til oldnord. *sinni*, af *sinna*, „vandre" (så at siþi altså måtte stå for sinþi), da overgangen fra *nþ* til *nn* i Nordisk er langt ældre end Skærn-stenens tid. Heller ikke tillader betydningen uden störste vilkårlighed (med Rafn og Thorsen) at sætte det i forbindelse med oldnord. *síða* (*seiða*), „øve sejd, trolddom". Derimod strider hverken skrivemåde eller betydning imod at opfatte siþa — oldnord. *siða*, „bringe i den rette skik og orden" (af *siðr*, 'sæd', skik). Skærn-stenens *siða* vilde altså ganske svare til de andre indskrifters *rétta* (*rǽtta*). Ifølge sammenhængen tænkes der ved indskrifternes *siða*, *rétta* (*rǽtta*), hvis oprindelige betydning altså er „atter bringe det, man har forstyrret, i den rette orden, göre den skade, man har voldet, god igen" („erstatte skaden", som jeg har oversat det i Die runenschrift s. 369 og s. 378), uden tvivl på det ansvar, den straf, man pådrager sig ved sin forbrydelse, så at ordene her får betydningen „sone sin brøde (ved at udrede den bod, eller lide den straf, som loven har fastsat for denne brøde)", eller, som Bugge udtrykker det (Runverser s. 272), „give fuld ret for begået forbrydelse (enten ved betaling af bod eller ved at lide straf)". Dette stemmer godt med gammelsvensk *rætta sik* (undtagelsesvis *rætta* alene) og med gammeldansk *rættæ*, der bruges i betydningen „opfylde de forpligtelser, der påhviler en på grund af en begået forbrydelse", særlig „udrede de lovbestemte bøder".

På Olddansk gengiver jeg da indskriften således:

> *Sasgærðr (Saxgærðr?) résþi stén, Finnulfs dóttiʀ, at Óðinkár, Húsbiarnaʀ sun, þǫnn dýra ok hinn dróttinfasta.*
> *Siði sá mǫnnr, es þési kumbl upp briúti.*

> „Sasgærd (Saksgærd?) rejste sten(en), Finnulvs datter, efter Odinkar, Husbjörns sön, den udmærkede og den trofaste.
> Den mand skal sone sin brøde (lide sin straf), som forstyrrer dette mindesmærke".

Den samme billedlige fremstilling som på Skærn-stenen kender vi også fra den store Århus-sten og Sjælle-stenen, og sprogformer o. s. v. viser, at Skærn-stenen er samtidig med disse mindesmærker, altså må henføres til tiden omkring år 1000.

37. SKÆRN-STENEN II

(DEN MINDRE SKÆRN-STEN)

Skærn sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgt d. 24. August 1877 og d. 16.—17. Juli 1882).

Den mindre runesten i Skærn, som jeg ved mine undersøgelser fandt henlagt uden for diget ved indgangen til kirkegården tæt ved den större sten og ligesom denne dækket af jord og græs, sad tidligere i kirkemurens grundvold, således at enkelte runer var synlige. Her opdagedes den i slutningen af trediverne af sognepræsten i Hjærmind, konsistorialråd Bjerregaard, ved en vakanceprædiken i Skærn kirke. Efter at hr. Bjerregaard havde sendt indberetning om sit fund til kommissjonen for oldsagers opbevaring, lod denne stenen udtage og opstille i kirkens våbenhus, hvor R. H. Kruse fandt den 1840. Hans tegning fra dette år er indsat i „Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 15 mellem s. 41 og s. 42. Senere lod kirkeværgerne stenen flytte fra våbenhuset og henlægge uden for kirkegården ved siden af den större sten. Sammen med denne blev den 1889 opstillet ved kirken.

Ved stenens udtagelse af kirkens grund viste det sig, at den kun var et brudstykke af en runesten, idet både et större stykke af toppen manglede, og desuden den nederste ubeskrevne del var bortkløvet.

Det lævnede stykke, der består af lysegrå granit, er 3' 3" langt fra foden til toppen[1] og 2' 7" på det bredeste. Runerne er mellem 6" og 6½" höje.

Indskriften har uden tvivl begyndt i linjen til höjre og været fordelt i fire linjer; men den anden linje fra höjre er så udslidt, at kun et par runespor er bevarede, og det samme gælder til dels om slutningen af den første og begyndelsen af den tredje linje.

Hvad der endnu kan ses er følgende: Forrest i linjen til höjre er runerne ᚢᛋᛒᛁᚬᚢᚱ sikre, uagtet flere af dem, som afbildningen viser, er en del beskadigede. I det første ᚢ er hovedstaven næsten ukendelig, nederste del af ᛋᛒ mangler, da et stykke her er slået af stenen, og i de to sidste runer ᚢᚱ er forbindelsen mellem hoved- og bistave meget svag,

[1] Ved min undersøgelse 1882 viste det sig, at den allerøverste lille top af stenen på 2" var afslået i tiden mellem denne og min første undersøgelse 1877. Nu er brudstykket derfor kun 3' 1" langt.

særlig i R. Herefter spores endnu en svag hovedstav med en lidt klarere bistav på midten, som gör læsningen ᚾ sikker, og derpå to fordybninger, som utvivlsomt er lævninger af et par punkter. Der er således ingen tvivl om, at her står usbiaurn :, der må være nævneform eller genstandsform af det höjst sjældne navn, som vi fra danske runestene ellers kun kender på den större Skærn-sten, der har ejeformen usbiarnaʀ. Da intet synes at mangle på den mindre sten af selve indskriften foran ᚢ, har navnet altså på bægge stene været skrevet uden det h, hvormed det begynder.

Skærn-stenen II.

De runespor, der findes i slutningen af linjen efter usbiaurn :, er så svage, at de ikke kan følges under almindelige forhold på den af huller og ujævnheder opfyldte del af stenen. Kun i den heldigste belysning har det været mig muligt til forskellige tider med sikkerhed at skimte de tre runer RIᛋ og derefter endnu én stav, altså begyndelsen af ordet risþi, medens bistaven i Þ og det sidste I aldrig er trådte klart frem.

Om den anden linje er løben bustrofedon i forhold til den første eller, hvad der er det sandsynligste, i samme retning som denne og de to følgende, er det ikke muligt at afgöre, da ikke en eneste hel rune kan følges sikkert i denne linje. Der ses nemlig kun en temmelig klar ret stav lidt oven for sidste rune i tredje linje og desuden to svagere, men utvivlsomme spor af stave mellem ᛋB og over hovedstaven af B i første linje.

Også begyndelsen af tredje linje er så udvisket, at de første runer ikke lader sig bestemme, hvorimod ᚢᚱ er meget tydelige så vel som de følgende punkter. I ᚢ er nederste del af hovedstaven dog stærkt udvisket. Foran dette ᚢ, i flugt med hovedstaven i det ovenfor stående ᚱ, følges endnu et par tydelige lævninger af en ret stav med sikre spor af bistav til höjre, som viser, at her har ståēt ᚦ. Derimod er de foregående runer så godt som sporløst forsvundne. Efter þur : følger de to klare runer ᛋᛁ og endelig nederste del af en ret stav, på hvilken bistaven, som gör runen til ᚿ, endnu ses lige i bruddet. Da pladsen kun tilsteder tre runer foran ᚦᚢᚱ, har her uden tvivl, hvad der netop vilde passe fortrinlig, stået ordet bruþur (sml. nedenfor).

Forrest i fjærde linje findes en större udflisning, der næppe kan anses for lævning af en forbindelseslinje mellem rammestregerne, da den ligger for tæt ved den følgende runestav. Derimod anser jeg det for sandsynligt, at her har stået et par punkter. Af den første rune er den del, der ligger neden for bistavene, aldeles bortslidt; på venstre side er bægge bistave endnu tydelige, hvorimod den nederste er udvisket på höjre side; men der kan ingen tvivl være om, at runen må læses ᛡ. I det følgende ᚿ er ligeledes nederste del af hovedstaven så godt som helt udslettet. Hvis man kan stole på Kruses tegning fra 1840, var bægge runer ᛡᚿ så vel som rammestregen under dem den gang fuldstændig bevarede; de må da antages at være ødelagte ved stenens senere flytning fra våbenhuset, eller medens den henlå uænset og udsat for overlast uden for kirkegårdsdiget. Velbevarede er endnu de efter ᛡᚿ følgende runer rals, hvor ᚱ og ᛅ har fået en karakteristisk stilling, rimeligvis for at spare på pladsen. Læsningen ᚱ er ganske utvivlsom, hvad jeg kun bemærker, fordi der efter Thorsen her står ᛏ (se nedenfor). Efter ᛅ ses to tydelige punkter, af hvilke det nederste er stort og stærkt fremtrædende, det øverste mindre og svagere, men klart. Efter disse punkter følger nederste del ($2^{1}/_{2}$") af en ret stav og foran denne en hugget linje, som løber ud i bruddet 3" oven for den nederste rammestreg. Man kunde ved første öjekast let fristes til at antage, at vi her havde lævninger af et ᚿ; men den overordenlig omhyggelige undersøgelse, som jeg både 1877 og 1882 anstillede netop med hensyn til dette punkt, overbeviste mig om, at her kun kan have stået et ᛋ (af denne form, modsat det foregående ᛅ i harals). Ikke blot midtstaven, men også nederste del af staven til venstre kan nemlig endnu ganske tydelig følges og viser sig også klart og bestemt på de to aftryk, som jeg 1882 tog af denne del af indskriften.

Hvad der altså endnu med sikkerhed kan læses af indskriften, er følgende:

usbiaurn : (ris.)
. . . .
. . . þur : sin
(:) harals : s

harals kan vist anses som regelmæssig skrivemåde for haralts, idet *s* ligesom *z* senere i Nordisk oftere står i betydning *ts* (sml. ąsur og kuask på Års-stenen, I, s. 105,

baistr på Skivum-stenen foran s. 31). Derimod skrives på den större Sønder Vissing-sten harats uden *l* (I, s. 76)[1].

Indskriften vilde jeg da tænke mig udfyldt således:

usbiaurn : (risþi)
[stin : þansi : ift : . . .] eller [stin : at : . . . .]
[bru]þur : sin [:?]
(:) harals : s[un]

hvor harals sun både kan opfattes som genstandsform og som nævneform, snarest dog det sidste. Et temmelig kort navn (f. eks. ulf, tuka) vilde jo göre, at den anden linje kunde få samme længde som den første, medens de to sidste kortere linjer ligeledes vilde blive omtrent lige lange. I anden linje kunde også i lighed med indskriften på den större Skærn-sten þansi tænkes udeladt og at brugt for ift, hvorved der omvendt vilde blive plads til et meget langt navn.

I Olddansk vilde indskriften altså lyde:

Húsbiårn résþi [stén þannsi æft . . . eller *stén at* . . . . . . *.] [bró]ður sínn, Haralz s[un].*

„Husbjörn, Haralds s[ön], rejste [denne sten efter . . .] sin [bro]der".

Da vi finder det samme meget sjældne navn på den större og den mindre Skærn-sten og bægge steder skrevet på samme måde uden *h*, er det ikke blot muligt, men i höjeste grad sandsynligt, at der er en vis forbindelse mellem de to stene, idet det er den samme mand, der nævnes på dem bægge. Den större sten er jo rejst efter Husbjörns sön, medens Husbjörn selv har rejst den mindre. Denne må da snarest antages at være det ældste af de to mindesmærker, hvad indskriftens form, runernes karakter og skrivemåden -biaurn også bestemt tyder på. Når den större sten sættes til slutningen af det 10. årh., kan den mindre godt være 20 til 30 år ældre (omtrent samtidig med den större Jællinge-sten eller med den större Sønder Vissing-sten).

Da bægge Skærn-stene hører så nöje sammen, at de ikke bör skilles ad, har jeg her ligesom ved behandlingen af Jællinge-stenene i første bind forsætlig brudt den kronologiske orden, idet jeg har stillet den mindre Skærn-sten umiddelbart efter den större i steden for at give den plads som no. 16 imellem den större Sønder Vissing-sten og den större Jællinge-sten.

[1] I De danske Runemindesm. II, 2, s. 175 siger Thorsen: „Tydelig står harats i ejeform, netop som på den större Sønder Vissing-runesten", uagtet hans afbildning ganske tydelig har harals.

38. SJØRING-STENEN

Sjøring sogn, Hundborg herred, Tisted amt

(undersøgt d. 17. August 1878).

Denne runesten var ukendt af Worm; men omtrent 100 år efter udgivelsen af Monumenta Danica meddelte E. Pontoppidan i Marmora Danica II (1741), s. 347, at der „for fire år siden" var fundet en runesten „neden for Sjøring kirkegård", som af finderen blev brugt til grundsten under hans hus. Med undtagelse af et enkelt ord, hvis mening var uklar for Pontoppidan, trode han at kunne gengive indskriften således: „Ase eti (pro seti, deficiente prima litera) stin dansi iftir - - viv sin Isver", hvilket han oversætter: „Asus posuit lapidem hunc post - - uxorem suam Isveram" (sml. Danske Atlas V, 1769, s. 452 not. d). I året 1841, netop 100 år efter at Pontoppidan havde offenliggjort sin læsning af indskriften, genfandtes stenen i et stendige hos en udflyttergårdmand i Sjøring, og ved sognepræsten i det nærliggende Vang, pastor Madelungs omsorg blev den flyttet dertil og opmuret i kirkens våbenhus, hvor den siden har haft plads. Efter en tegning, som R. H. Kruse her tog af indskriften („Nörrejyllands Mærkværdigheder" II no. 3 mellem s. 29 og s. 30), blev denne offenliggjort af Rafn, der tillige benyttede en tegning af pastor Bondo i Vang, i Antiquités de l'Orient, s. 218 og af Stephens i Old-northern Runic Monuments II, s. 745.

Stenen, der består af finkornet, rødlig granit, er 2′ 9″ höj, 1′ 5″ på det bredeste og 1′ 3″ tyk. Runerne er mellem næppe 3″ og 3½″ höje.

Uagtet Sjøring-stenen må kaldes ret malerisk, gör den ved sin lidenhed og sin hele form et så uanseligt indtryk som næppe nogen anden af vore runestene, og det har sikkert voldet runeristeren ikke ringe vanskelighed at få den i forhold til stenens störrelse lange indskrift anbragt på forsiden og toppen, især da han måtte undgå flere store fordybninger og ujævnheder; men han må siges at have benyttet den plads, der stod til hans rådighed, så godt, som det var muligt.

Indskriften, der i det hele må betegnes som meget tydelig, uagtet enkelte runer er noget udflisede og forvitrede, begynder i linjen længst til venstre, der fortsættes langs med det store hul ved toppen af stenen. Ved en rammestreg, til hvilken ingen af runerne

når ud, adskilles denne linje fra den næste, som ligeledes går fra venstre til höjre inden for den første, idet den begynder lige oven for en större fordybning i stenen og næsten løber i en rundkreds, endende lige neden for den nævnte fordybning. Herefter følger slutningslinjen på toppen af stenen.

1/8.

Sjøring-stenen.

Med hensyn til enkeltheder fremhæves, at alle ordene på forsiden adskilles ved to punkter, som ligeledes bruges foran det første ᚦ i indskriften, hvor dog det øverste (ud for toppen af hovedstaven) træder svagt frem, samt efter iftiʀ i første linjes slutning, hvor de bægge på grund af ujævnhederne i stenen viser sig temmelig svagt, og efter uaʀ sidst i anden linje.

Første linje trænger i øvrigt ikke til nogen bemærkning, da afbildningen har søgt at efterligne de enkelte runeformer så nöjagtig som muligt. I anden linje er bistavene i det første ᚼ endnu længere fjærnede fra hinanden, end tilfældet er på de to steder i første linje. Den tredje runes hovedstav er stærkt udfliset og udvisket foroven, så at der mellem bistavene nu kun ses et lille hul, hvorfor man ved første öjekast kunde fristes til her at finde en form ᛘ; men der er ingen tvivl om, at denne rune oprindelig har haft væsenlig samme form som i indskriften på toppen (ᛘ). I uir er R-runen usædvanlig smal forneden, og nederste del af bistaven har kun en höjst ubetydelig krumning; en lille naturlig fordybning inden for denne får en vis lighed med et hugget punkt. Af de to punkter efter dette ord er det nederste endnu tydeligt, hvorimod det øverste træder meget svagt frem. I sin findes ved ᛋ-runens top en udflisning, hvorved den let får udseende af at løbe helt ud til rammestregen. Punkterne efter is er bægge noget uklare på grund af ujævnhederne i stenen, men sikre (det øverste som på de fleste andre steder höjt oppe, næsten i flugt med toppen af ᛋ-staven).

I linjen på toppen af stenen står alle runer i det første ord (himþiki) meget skarpt og bestemt med undtagelse af den lille bistav i ᚠ-runen, der træder svagt frem, men dog sikkert kan følges i sin hele længde. Efter dette ord ses kun et enkelt tydeligt punkt; men en ujævnhed i stenen lidt oven for dette synes sikkert at være lævning af et andet punkt. Herefter følger en tydelig, men dog temmelig svag stav med så godt som fuldstændig udviskede bistave, hvis spor i forening med afstanden fra den følgende rune dog sætter det uden for al tvivl, at der her har stået et ᚠ af samme form som den næstsidste rune, i hvilken bistavene, der bægge endnu er meget tydelige, heller ikke er huggede så dybt som hovedstaven (dette har således været tilfældet både med ᚠ-runen og med bægge ᚠ-runer i denne linje). Et par små fordybninger efter det sidste ᛋ må vistnok opfattes som huggede punkter.

Indskriften læser jeg altså:

: ąsa : sati : stin : þąnsi : iftiʀ :
ąumuta : uir : sin : is : uaʀ :
himþiki : (f)inulfs :

ąsa og asa = oldnord. *Ása* forekommer oftere i runeindskrifterne og kendes også fra senere tid i formerne *Asa*, *Osa*, *Åse*.

ąumuta ɔ: *Øymunda* eller *Ømunda* (se I, s. 124) skrives på grund af det følgende *m* med ᚼ, som regelmæssig bruges i ąsa og þąnsi.

uir ɔ: *wer* eller *wær* = oldnord. *ver*, 'mand, ægtemand', der særlig tilhører digtersproget. I runeindskrifterne er ordet almindeligt.

uaʀ findes tidlig i steden for det ældre uas; her bruges det sammen med is.

himþiki se I, s. 88 f., s. 90 og s. 113.

finulfs kendes også fra Skærn-stenen I (se foran s. 174). Skulde det være samme mand, der nævnes på bægge stene? Det sjældne navn kunde tale herfor, så vel som den

omstændighed, at Finnulv både ifølge Skærn- og Sjøring-stenens vidnesbyrd må have været en höjt anset og fornem mand.

I olddansk sprogform lyder indskriften:

Ąsa satti stén þąnnsi æftiʀ Øymunda (Ømunda) wer sínn, es waʀ hémþegi Finnulfs.

„Åse satte denne sten efter Ømunde sin ægtefælle, som var Finnulvs hjemfælle".

Formen uaʀ berettiger os ikke til at anse denne indskrift for yngre end år 1000, skönt uas endnu på den tid må betragtes som den regelmæssige form. Indskriften tilhører uden tvivl slutningen af det 10. årh., eller med et rundt tal netop år 1000. Den er altså samtidig med den store Århus-sten, som har iaʀ = *eʀ*, modsat Sjøring-stenens is = *es*, men stemmende med dens uaʀ, og som bruger den længere form af forholdsordet ligesom Sjøring-stenen.

39. ÅRHUS-STENEN III

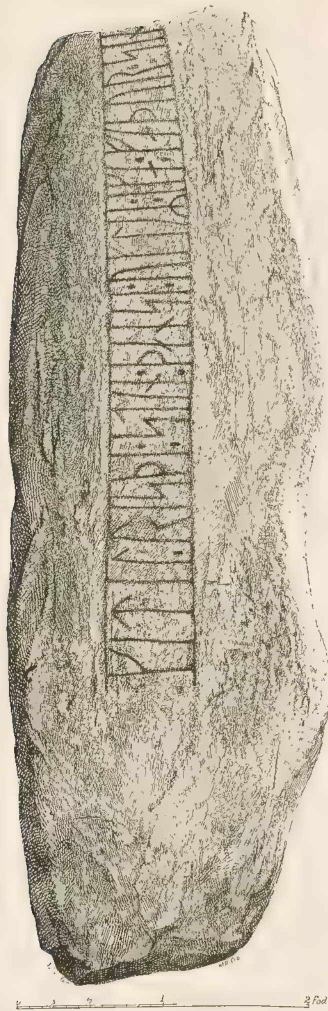
Århus, Århus amt

(undersøgt d. 11.—12. August 1877, d. 11. Juli 1882 og d. 7.—8. Juli 1892).

Denne sten kom for dagen 1866 ved restaurationen af Frue kirke i Århus, hvor den lå som grundsten for en pille ind imod det til kirken stødende St. Hans hospital (tidligere et Sortebrødre kloster, for hvilket kirken var klosterkirke). Ved min første undersøgelse 1877 var den opstillet i kathedralskolens gård, hvorfra den 1881 flyttedes til en for runestene indrettet plads uden for musæet. Siden 1891 har den haft plads i runestenssalen, som i det nævnte år indrettedes i musæet.

Stenen er af lysegrå granit og har en ret smuk bavtastensform. Både i det ydre og i den måde, hvorpå indskriften er anbragt i en enkelt, af to rammestreger indesluttet linje, der løber lige op til stenens top, minder den om den skånske Nöbbelöf-sten i Fjälie.

Hele stenens længde er 6′ 9″, hvoraf dog kun 5′ 2″ ragede over jorden ved min undersøgelse 1877; men jeg lod den gang stenen udgrave, for at den kunde blive synlig i sin hele længde, således som den er fremstillet på min afbildning. På dens nuværende plads rager den 6′ 3″ over jorden. Dens bredde er godt 2′ 2″, tykkelsen indtil omtrent 2′. Runerne er i gennemsnit 7″ höje (de to første lidt större, i slutningen af indskriften noget mindre). Omstående tværsnit, der er taget ved slutningen af ordet risþi, hvor hele omkredsen er 6′ $5^1/_2$″, viser stenens form.

$\frac{1}{10}$

Århus-stenen III.

Indskriften er i det hele meget tydelig, og skönt enkelte runer træder temmelig svagt frem, er der ikke på noget sted tvivl om læsningen. Runerne udmærker sig gennemgående ved deres slanke og smalle former og står med undtagelse af de fire første tæt ved hinanden. Ved indskriftens begyndelse går bægge rammestreger en smule ud over ᚴ-runens hovedstav; men ved dens slutning løber kun den øverste et lille stykke ud over hovedstaven i ᚾ, hvorimod den nederste ender ved denne.

I det første ord (kitil) når kun den sidste ᛁ-rune helt ud til den øverste rammestreg; ᛚ har en i forhold til sin störrelse og i sammenligning med det foregående ᚴ og ᛏ ualmindelig lille bistav, hvad der i det hele taget er tilfældet med runerne i den følgende del af indskriften med undtagelse af ᚱ i risþi. I denne rune er toppen af hovedstaven og den mellemste del af bistaven noget forvitret; men hele formen er endnu tydelig. Den har ligesom de følgende runer nåt helt op til rammestregen, hvor øverste del af dens bistav også sikkert kan følges; men en ujævnhed mellem øverste del af bistaven og hovedstaven kan ved løselig betragtning let anses for runens bistav og således give denne udseende af at være noget kortere og sammentrykket foroven.

Både ᛅ- og ᚾ-runens bistav i þansi står meget skråt på hovedstaven og langt nede på denne. I uftiʀ når f-runens nederste bistav, der er stærkt forvitret ligesom den følgende t-runes venstre bistav og top, ikke ud til rammestregen, hvilket derimod er tilfældet med staven i det følgende f (i faþur). Navnet efter uftiʀ er sikkert ika, ikke, som man også har trot at kunne læse, aka. Af bistav på ᛁ findes der intet som helst spor, men derimod en del ujævnheder mellem denne og den følgende rune (ᚴ), over hvilken der løber en fordybning lidt oven for midten af hovedstaven. Runerne i dette navn står meget tæt ved hinanden, særlig i sammenligning med navnet i begyndelsen af indskriften, et forhold, som også oftere viser sig i andre indskrifter. Det er åbenbart hensyn til pladsen, der har bevirket, at runeristeren ikke blot i ika, men også i de nærmest foregående og i de to følgende ord har måttet stille runerne så nær ved hinanden og göre dem forholdsvis smalle. I det sidste ord sin böjer ᚾ-runen endogså en smule om på toppen af stenen. Skilletegn findes ikke efter dette ord.

Indskriften lyder:

kitil : risþi : stin : þansi : uftiʀ : ika : faþur : sin

ika må læses *Inga*, et navn, der forekommer temmelig sjælden i Danmark, men jævnlig i Sverig. I Arhus-stenens ika har vi vistnok det ældste sikre eksempel på bortkastelsen af *w* i det til oldnorsk-islandsk *Yngvi* svarende svensk-danske *Ingi*.

I Olddansk gengiver jeg dette:

Ketill (Kætill) résþi stén þannsi øftiʀ Inga faður sínn.

„Ketel (Kæld) rejste denne sten efter sin fader Inge".

40. ÅRHUS-STENEN IV

Århus, Århus amt

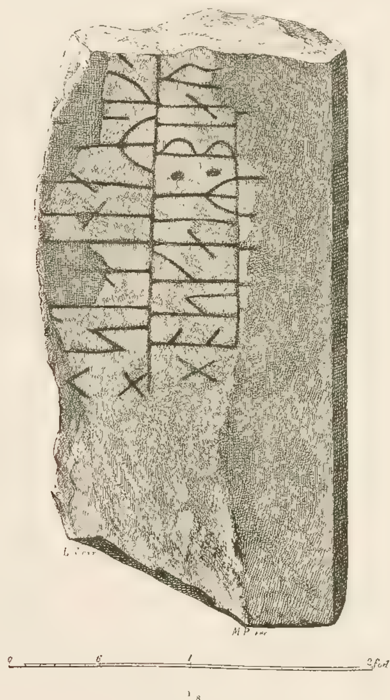
(undersøgt d. 12.—13. August 1877, d. 11.—13. Juli 1882 og d. 7.—8. Juli 1892).

Dette temmelig anselige brudstykke af en runesten kom for dagen 1847 ved ombygning af kathedralskolen i Arhus. Siden skolebygningens opførelse i året 1763 havde det ligget som trappesten ved indgangen fra gården med indskriftsiden vendt nedad. Stenens tilhugning viser, at den en gang har været anvendt til sokkelsten i en anden bygning, rimeligvis den ældre skolebygning, som blev nedbrudt 1763 og skal have været en flöj i en gammel klosterbygning, der lå på den nuværende skoles grund. Efter udtagelsen blev stenen henlagt i kathedralskolens gang og senere opstillet i indgangen til rådhuset, hvor jeg undersøgte den første gang 1877. Herfra flyttedes den 1881 til runestenspladsen uden for musæet, hvor den stod til 1891, da den fik plads i musæets runestenssal. Omstående afbildning, der viser brudstykket i dets hele længde, er udført efter den tegning, som blev taget ved undersøgelsen 1877 og ved de senere undersøgelser på ny blev jævnført med originalen.

Det bevarede stykke af stenen, der består af lysegrå, rødlig, grovkornet granit, er 3′ 2″ langt (på den nuværende plads 2′ 2″ over jorden); den störste nuværende bredde er omtrent 1′ 8″. Runerne er fra $5^1/_2$″ til 7″ höje.

Til venstre har stenen sin gamle oprindelige form; men toppen er afhugget, og slutningen af indskriftlinjerne er derved forsvunden. Også i linjen til venstre er store stykker flisede af, så at flere runer er stærkt beskadigede, uden at der dog på noget sted kan opstå tvivl om læsningen. Foran det første ᛋ ses to korsformede skilletegn, af hvilke det øverste har mistet sin top, og også lidt af ᛋ-staven mangler foroven. Derefter følger en ret stav, på hvis venstre side der endnu findes en tydelig lævning af bistavens nederste del, som derimod er helt forsvunden til höjre med afflisningen; men den lævnede del af runen viser sikkert, at her har stået ᛏ. I det følgende ᚾ er øverste del af hovedstaven ødelagt ved afflisningen, der begrænses af det følgende ᛁ, som kan følges helt. I afflisningen spores endnu tydelig höjre side af bistaven i ᚾ og et stykke af hovedstaven oven for bistaven. De to efter ᛁ følgende runer ᚾᚾ er lidt udflisede i bistavene, men ellers i det hele

uskadte. Så følger ᛦ, af hvilket kun hovedstavens top mangler. Hele ordet må altså læses stainaR[1]. Det nederste meget langagtige (1½") skilletegn herefter står endnu tydeligt, og det øverste kan sikkert følges i afskalningen. Af den næste rune er den øverste halvdel så godt som helt forsvunden; men den lævnede del viser, at det har været et ᚦ med bistaven nående næsten til toppen og foden af hovedstaven; et lille stykke af denne sidstes

1/8

Århus-stenen IV.

øverste del kan endnu følges svagt i afflisningen. Herefter ses kun venstre side af en hugget linje (længst oppe 2½" fra rammestregen), som må have været bistaven i en ᛅ-rune, i hvilken bistaven har stået temmelig langt nede på hovedstaven som i næste linje og til dels i det første ᛅ i stainaR, medens det andet ᛅ i dette ord omvendt har bistaven forholdsvis höjt oppe.

[1] I De danske Runemindesm. II, 2, s. 99 siger Thorsen derimod: „i øverste linje står tydelig sialnaR". Da Thorsen selv aldrig har set stenen, grunder denne læsning sig kun på hans afbildning II, 1 no. 32, som dog ingenlunde 'tydelig' har ordet sialnaR.

I den næste linje er runerne i det hele taget uskadte. Foran denne linje bruges kun et enkelt stort korslignende skilletegn. Den nederste rammestreg kan ikke følges ud over foden af ᚬ-runen, hvorimod den øverste løber ud over denne rune hen under skilletegnet foran første linje. I ąskaiʀ har s-runen formen ᛋ, medens ᛌ bruges i begyndelsen af første linje. Mellem ᚴ-runens hoved- og bistav findes en lille naturlig fordybning, som ikke kan forveksles med et hugget punkt. Mellem ᛅ-runens bistav og den følgende ᛁ-rune ligger en udflisning. Skilletegnene efter ᛦ træder stærkt frem og er kortere, men bredere og mere rundagtige end i første linje. I det følgende ord er runerne ᛒᛁ uskadte; af ᛅ mangler hovedstavens nederste del med tilhørende rammestreg, der kun følges et stykke ud over det foregående ᛁ; af det sidste ᚱ er nederste del bortfliset.

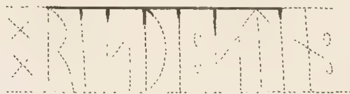
Til höjre for den nu omtalte linje er stenen bleven afbanet og glattet, samtidig med at bagsiden tildannedes som sokkelsten, således som hosstående tværsnit, der er taget ud for ᛅ i stainaʀ, viser. Derved er runerne i den tredje linje ødelagte; at der på stenen har stået endnu én linje, viser nemlig de hidtil oversete tydelige spor af runetoppe lige under anden linje (på tværsnittet betegner a den ubeskadigede del af stenen med de to indskriftlinjer og runetoppene i den tredje linje; det herefter følgende afglattede stykke på $5^1/_2$" har indeholdt den øvrige del af runerne i tredje linje). Det første svage spor af en rune viser sig mellem ᛋ-runens hoved- og bistav, nærmest ved den første; derpå følger en tydelig linje (næsten $^3/_4$") omtrent i flugt med ᚴ-runens hovedstav (en ubetydelig smule til venstre for den); under ᛅ ses dernæst toppen af en rune, hvis hovedstav endnu træder meget klart frem, og hvor også bistaven synes sikker, skönt udflisning mellem den og hovedstaven gör den noget uklar. Denne runetop kan efter sin form være lævning af ᚢ, ᚦ, ᚱ, ᛒ eller ᛚ. Så følger i flugt med venstre bistav i ᛦ en ret stav og ligeledes i flugt med samme runes höjre bistav en ny ret stav, $1^3/_4$" lang, den störste af de bevarede stave i linjen. En lille fordybning lidt neden for toppen på höjre side er for svag til, at den kan være lævning af en hugget linje. Endelig ses den sidste tydelige runetop (1") lidt foran ᛅ-runens hovedstav i biar; derimod kan ingen sikre spor af stave påvises mellem ᛒᛁ.

Indskriften har sikkert været fordelt i tre linjer, af hvilke den mellemste har dannet begyndelsen; derefter har linjen til höjre fulgt og endelig linjen til venstre. Det lå nærmest at antage, at anden linje er løben i modsat retning af første; men hvis den under ᛅ lævnede runetop virkelig har haft den foran angivne form, så at fordybningen ved dens top er lævning af en hugget linje, ikke en udflisning, afgiver den et sikkert bevis for, at alle tre linjer har haft retningen fra venstre til höjre.

Jeg formoder, at indskriften i sin helhed har lydt:

× ąskaiʀ : biar[naʀ : sun]
ą
(⁑ risþi : stin :)[þansi : ift]
⁑ stainaʀ : þa[ikn : kuþan?]

Dette vilde stemme fortræffelig med de lævnede runespor i tredje linje, som altså måtte udfyldes

hvor ᛋ naturligvis også kan have haft formen ᛌ.

Om udfyldningen ąskaiʀ biar[naʀ sun] synes der ikke at kunne være tvivl. Det samme navn møder vi også på Grensten-stenen (se under denne).

stainaʀ skrives her med ᛦ for ᚱ ved en sammenblanding af de to tegn, som let kunde foregå netop i ord af den form. Både i stainaʀ og i ąskaiʀ er i øvrigt den gamle tvelyd som så ofte bevaret i skriften, skönt den på den tid (omtrent år 1000 — samtidig med den store Århus-sten) ellers almindelig skrives ᛁ. Også i þa[ikn], hvis der skal læses således, hvad der dog er höjst usikkert[1], finder vi den fra ældre indskrifter kendte skrivemåde med ᛅᛁ — *æ, e*, medens de med vor indskrift samtidige i reglen har ᛁ. — I stainaʀ vilde ᛦ jo være anvendt nöjagtig efter den gamle regel, hvis vi opfattede denne form som nævneform flertal af ordet *stæinn, sténn*; men jeg indser ikke, hvorledes det med denne opfattelse af stainaʀ vil være muligt at få en nogenlunde sandsynlig og fornuftig mening ud af de lævnede ord. En begyndelse som f. eks. „Disse stene står efter Asger . . . . .“ vilde nemlig fuldstændig stride mod de formler, som vi kender fra samtidige danske indskrifter.

I olddansk sprogform måtte indskriften da gengives:

Ąsgérʀ Biar[naʀ sun résþi stén þannsi æft] Sténaʀ, þ[egn góðan?].

„Asger (Esge) Björ[ns sön rejste denne sten efter] Stener, [en brav mand?]“.

[1] Det efter stainaʀ følgende þa kunde nemlig også være begyndelsen af stedordet þan, der her var brugt som kendeord, efterfulgt af et tillægsord (þan kuþa eller lign.) ligesom på den större Skærn-sten og Egå-stenen (foran s. 175). Eller vi kunde i þa have begyndelsen af et tilnavn til stainaʀ (enten et tillægsord i den bestemte form som på Øster Alling-stenen, eller et navneord som på Århus-stenen 1; se foran s. 169 og 1, s. 124).

41. SJÆLLE-STENEN

Sjælle sogn, Framlev herred, Århus amt

(se I, s. 138 ff.).

42. ÅLUM-STENEN I

Ålum sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

(undersøgt d. 24. August 1878, d. 16. Juli 1882 og d. 13.—14. Juli 1892).

Da jeg 1878 første gang besøgte Ålum, fandt jeg ved det sydøstlige hjörne af våbenhuset to runestensbrudstykker, på hvilke kun et par runer var synlige, medens den øvrige indskrift skjultes af våbenhusets mur. Stenenes masse så vel som runernes form gjorde det utvivlsomt, at bægge stykker hørte til samme sten. Også en tredje sten, der lå lige ved indgangen til våbenhuset, syntes ifølge sin form og masse sikkert at være et stykke af samme runesten; men medens indskriften på de to første stykker vendte opad, måtte den på det tredje stykke vende nedad. De tre nævnte stykkers daværende stilling gengives på nedenstående afbildning:

$^1/_{16}$

Min formodning om de tre stykkers sammenhøren meddelte jeg provst Taaffe i Langå, som lovede mig at drage omsorg for, at de alle blev udtagne. Dette skete også det følgende år (1879), og min formodning bekræftedes herved på det glædeligste, idet det viste sig, at de tre stykker tilsammen dannede en fuldstændig, smuk og anselig runesten.

Da jeg 1882 atter besøgte Ålum for at undersøge den således fremdragne sten, fandt jeg de tre brudstykker løst henlagte ved siden af hinanden uden for kirkens våbenhus. Det viste sig nu, at af de tre stykker, jeg havde fundet under våbenhusmuren, dannede no. 1 stenens nederste del[1], no. 2 den mellemste del[2] og no. 3, på hvilket runerne havde vendt nedad, toppen. Des værre var stenen på flere steder så affliset, at alle runer i et par af linjerne på de to nederste stykker så at sige var helt forsvundne. Dette er uden tvivl sket, da stenen blev kløvet i de tre store stykker. Foruden disse tre stykker fandtes en mindre flis med fire runestave, der var slået af det nederste stykke foroven til höjre, hvor den endnu passede nöje sammen med dette stykke. Denne flis, som uden tvivl har løsnet sig, da stenen blev udtaget, lå efter provst Taaffes meddelelse til mig løs under våbenhuset ved siden af det större stykke.

Så vidt det ved en løselig sammenstilling kunde ses, passede også de tre store stykker nöje til hinanden, når undtages, at nogle fliser hist og her naturligvis var sprungne af som følge af kløvningen. Da stykkerne lå meget udsatte på pladsen uden for kirken, lovede sognepræsten, provst Vilstrup i Bjærregrav, mig at sørge for, at de blev flyttede ind i våbenhuset. Dette skete også nogen tid efter, og ved min undersøgelse 1892, da jeg på ny tog aftryk af hele indskriften, fandt jeg dem i våbenhuset stillede oven på hinanden ind imod muren, således at det hele nu gör indtryk af en fuldstændig, ret vel bevaret runesten. Dog var des værre den lille flis, der hørte til det nederste stykke, og som jeg havde forefundet 1882, forsvunden. Når dette er sket, kan jeg ikke oplyse; rimeligvis er den kastet til side, medens stenen lå uden for våbenhuset, eller ligefrem glemt, da de större stykker flyttedes ind. Alle mine efterforskninger efter den var forgæves. På den overfor stående afbildning, der er en gengivelse af den tegning, som ved min undersøgelse 1882 blev udført af alle tre (fire) løse stykker, og som 1892 blev underkastet et nyt, omhyggeligt gennemsyn, findes naturligvis også det nu manglende lille stykke.

a

Stenen, der består af finkornet, mørkegrå granit, er 4′ 6″ lang, godt 3′ på det bredeste og indtil 9½″ tyk. Formen ses af ovenstående tværsnit, taget over nederste del af det øverste brudstykke (gennem ᚾ i ᚼᚢᚾ).

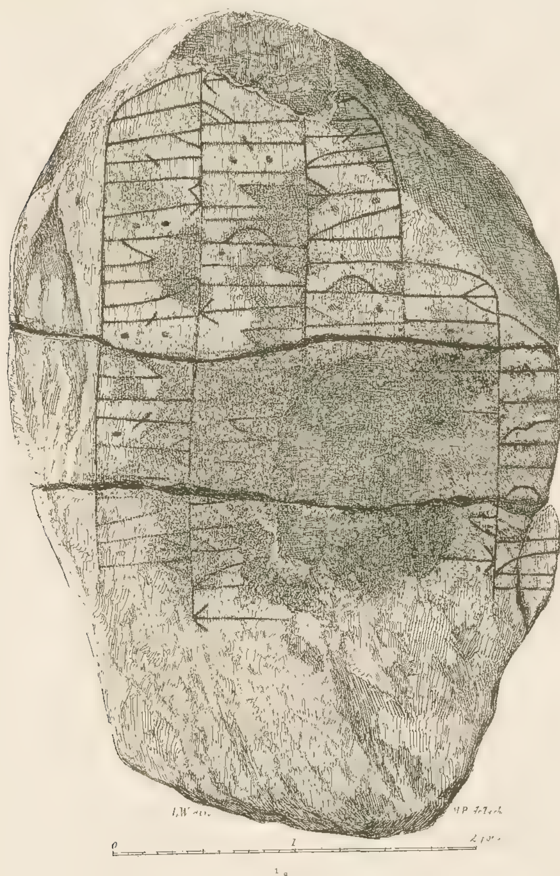
Indskriften med de temmelig fine, slanke og smukke runer, der er fra 6 til 7″ höje (i den korte linje til höjre dog på grund af pladsen meget mindre), er fordelt i fem linjer, der er adskilte ved rammestreger og alle løber bustrofedon i forhold til hinanden. Den begynder i den anden linje fra venstre, derpå følger første linje fra venstre, så tredje, fjærde og femte linje.

Skönt mange runer på grund af afflisningerne træder svagt frem, og flere er helt forsvundne, kan indskriften dog for största delen læses og udfyldes med fuldkommen sikkerhed.

[1] De runestave, som var synlige på dette stykke af stenen, er nederste del af runerne ᚢᚴ : ᚴ i slutningen af linjen længst til venstre.

[2] Herpå sås fuldstændig ordet ᚼᛁᚾ med det nederste punkt efter og den nederste del af de to følgende runer. I linjen længst til höjre (på stenens daværende plads til venstre) var sidste rune ᚾ tydelig, medens af det foregående ᛏ kun hovedstaven kunde følges svagt.

Det første ord i anden linje fra venstre, hvormed indskriften som sagt begynder, er **tuli**, i hvilket det $6^1/_2$" höje ᛏ er fuldstændig bevaret; kun nederste del af hovedstaven træder lidt svagere frem. Medens rammestregen ved toppen er meget tydelig over alle

Ålum-stenen I.

runerne, spores den kun svagt et lille stykke under ᛏ. Af de tre følgende runer er nederste halvdel helt bortfliset, men øverste del endnu nogenlunde tydelig og læsningen sikker. Den anden rune er et klart ᚢ, den tredje et ᛚ, hvori øverste halvdel af hovedstaven med bistaven rigtignok er meget forstyrret på grund af udflisningerne; men bægge stave kan dog

endnu sikkert følges i deres hele form. Også på mine aftryk både fra 1882 og 1892 træder øverste del af ᚴ klart frem som huggede linjer, der bestemt adskiller sig fra de andre furer i stenen, som dog ved flygtig betragtning mulig kan forlede til her at finde et ᚠ (om andre runer, som også vilde give kendte navne, nemlig ᚠ, ᛘ eller ᛒ, kan der slet ikke være tale). Af sidste ᛁ følges de øverste $3^1/_4$". Jeg tror sikkert at turde påstå, at her kun kan læses ᛁ, ikke ᚾ; i sidste tilfælde vilde man nemlig utvivlsomt endnu finde tydelig lævning af bistaven. Efter ᛁ ses et klart punkt $1^1/_2$" under rammestregen. Også af det andet punkt finder jeg svage, men sikre spor $4^1/_4$" neden for rammen; imellem de to punkter ses desuden ($2^1/_2$" under rammestregen) et ved flisning fremkaldt hul, der let kan forveksles med et hugget punkt. Derpå følges endnu på dette stykke af stenen meget tydelig øverste del ($2^1/_4$") af en ret stav, hvis nederste del er ødelagt ved bruddet; men på det ovenfor liggende stykke af stenen ses endnu en sikker lævning af nederste (mellemste) del af den til den nævnte hovedstav hørende bistav, som i forening har dannet et ᚱ. Også af de følgende stærkt udflisede runer i ordet ᚱᛁᛋᚦᛁ er der på dette stykke af stenen lævnet svage, men sikre spor; klarest træder den mellemste del af første ᛁ og hele ᛋ (undtagen allerøverste og allernederste del) frem; den lævnede del af s-runens venstre stav viser sikkert, at den har haft formen ᛋ, ikke ᛌ. Yderst svagt spores ᚦᛁ og punkterne efter ᛁ; men det hele har dog efterladt utvivlsomme spor, som følges både på stenen og aftrykkene. På stenens øverste stykke ses først et s, der kan følges i sin hele længde; men det lader sig ikke afgöre, om runen har haft formen ᛋ eller ᛌ, da staven til venstre på grund af udflisningerne er stærkt udvisket i øverste del, og den nederste del er helt forsvunden, hvis her har stået ᛋ. Forholdsvis tydelige er de følgende runer ᛏᛁᚾ, efterfulgte af to punkter, af hvilke det nederste ligger i en afflisning og derfor træder svagt frem. Det følgende ord er ᚦᚾᛋᛁ, i hvilket nederste del af ᚾᛋ ligger i en afflisning, der har gjort bistaven i ᚾ og nederste del af ᛋ-runens venstre stav utydelige; men deres hele form følges dog endnu ganske sikkert; bistaven i ᚾ er af hensyn til det foregående ᚦ anbragt temmelig langt nede på hovedstaven (4" under rammestregen). I aft er den yderste ende af ᛏ-runens höjre bistav og största delen af hovedstaven, samt uden tvivl også en forbindelseslinje mellem rammestregerne forsvundne med det stykke af stenen, som her er afslået.

Indskriften fortsættes herefter i første linje fra venstre med de tydelige ord ᛁᚠᛏᚴᛏ : ᛋᚢᚾ :, hvorom jeg kun bemærker, at ᛏ-runens venstre bistav løber sammen med enden af den foregående ᚴ-runes lille bistav, og at s-runen har formen ᛋ, som vist også har været brugt alle andre steder i indskriften, hvor dog venstre stavs nederste del på grund af afflisningerne enten er bleven utydelig eller er helt forsvunden; ᚾ-runens bistav er især på höjre side af hovedstaven meget lille og lidt krummet. I ordet ᛋᛁᚾ på stenens mellemste stykke er øverste del af s-runens venstre stav forsvunden ved kløvningen og den nederste del næsten helt ødelagt ved afflisningerne, men følges dog endnu svagt; også den mellemste del træder temmelig svagt frem. Af punkterne efter ordet viser det øverste sig kun svagt, men spores sikkert. Det samme gælder øverste del af det følgende ᛘ så vel som af den derefter følgende rette stav, hvis nederste del er forsvunden ved bruddet. På stenens

nederste stykke følges endelig svagt, men sikkert runerne ᚢᚠ med to punkter efter og derpå et andet lige så svagt fremtrædende ᚠ. I ᚢ er hovedstavens øverste del forsvunden ved bruddet, og i bægge ᚠ-runer, særlig den første, viser bistavene sig lidt svagere end hovedstavene. Herefter ses intet spor af huggede linjer, og jeg anser det for sikkert, at linjen har endt med det nævnte ᚠ og altså har været lidt kortere end den linje, hvormed indskriften begynder.

Til ᚠ har den tredje linje sluttet sig; men alle runer i denne linje, som har stået på de to nederste stykker af stenen, er sporløst forsvundne. Derimod er linjens slutning fuldstændig bevaret på stenens øverste stykke, hvor vi først finder en tydelig, noget udfliset ret stav, hvis bistav næsten er helt bortfliset, men dog har efterladt så sikre spor, at læsningen ᚠ er utvivlsom. De følgende punkter så vel som ordene ᚦᛅᚢ : ᛘᚢᚿᚢ giver ikke anledning til nogen som helst tvivl; i ᚦ er mellemste og nederste del af hovedstaven, i ᛅ bistavens venstre side og i ᛘ bistaven til venstre beskadigede ved afflisning, men følges alle sikkert. I det første smalle ᚢ i munu har bistaven en lille svejning. I ᚿ står bistaven temmelig langt nede på hovedstaven (det modsatte er tilfældet med ᛅ i ᚦᛅᚢ). I sidste ᚢ er øverste del af hoved- og bistaven forsvunden ved bruddet, som ligeledes har borttaget största delen af den rammestreg, der har afsluttet linjen, og som har haft samme form som den, hvormed næste linje begynder; den er uden tvivl løben sammen med hovedstaven i ᛏ-runen i aft.

De to første runer i den følgende linje (ᛘᛁ) på stenens øverste stykke er overordenlig klare; derimod er den næste rette stav helt forsvunden, da bruddet netop går igennem den; men lige foran bruddet er heldigvis endnu venstre side af runens bistav bevaret ($2^3/_4$" neden for rammestregen), som viser, at her har stået et ᚿ. Herefter følger på stenens andet stykke en hel ret stav uden spor af bistave og derefter to svagere fremtrædende, men sikre punkter. Efter punkterne ses øverste del af en rune med meget klar hovedstav og svagere, men lige så sikre spor af bistave ved toppen, som viser et ᛘ, hvis nederste del er helt bortfliset. I den store flisning efter ᛘ kan jeg kun følge meget svage spor af to runer, nemlig i flugt med hovedstaven i ᛦ i den følgende linje et lille stykke (mellemste del) af en ret stav med svage, men, som det synes, sikre spor af en bistav, der i så fald viser, at runen er ᛅ, ikke ᛁ. Herefter (mellem ᚦᛁ i den følgende linje) følges en række svage spor af en rune, som både ifølge sporene og sammenhængen sikkert har været ᛦ. De to sidste runer i linjen, som findes på stenens nederste stykke, synes ved første öjekast at måtte læses ᚠᛏ. I det formentlige ᚠ, hvis nederste del er helt bortfliset, er punktet dog anbragt så höjt oppe, at det allerede af den grund må vække tvivl, og ved nöjere undersøgelse viser det sig så uregelmæssigt og urent i kanterne, at jeg ikke nærer tvivl om, at det er et tilfældigt, ved udflisning frembragt hul. Ganske lignende huller findes også flere andre steder på stenen, således mellem de to bistave i den ᚠ-rune, der står i den følgende linje lige under det tilsyneladende ᚠ. Af samme art er ligeledes det temmelig fremtrædende punkt under höjre bistav i den efter ᚠ følgende ᛏ-rune, af hvis hovedstav nederste del er forsvunden. Der skal derfor her sikkert læses ᚴ, ikke ᚠ.

Indskriften ender med den kortere linje til höjre. På stenens nederste stykke finder vi her de tre tydelige runer ᛁᚢᚠ. Nu er dog kun øverste del af disse runer bevaret, da den lille flis af stenen (8" lang og indtil godt 2" bred), hvorpå deres nederste del har stået, og som jeg forefandt ved min undersøgelse 1882, som ovenfor bemærket des værre senere er forsvunden. Heldigvis kan der ingen tvivl være om læsningen, og i min aftryksamling findes to aftryk af dette stykke, som jeg tog 1882, dels særskilt, dels i forbindelse med runetoppene på det store stykke af stenen. Hverken efter ᛁ eller efter ᚢᚠ har der været anbragt punkter.

Af de sidste runer i denne linje, der findes på stenens mellemste stykke, er den første stærkt beskadiget, idet ikke blot hele hovedstaven er ødelagt ved kløvningen, men også nederste del er forsvunden med de fliser, som her er sprungne af stenen. Hvad der er lævnet af runen, giver den ved første öjekast en påfaldende lighed med et ᚦ; men da sammenhængen på dette sted nødvendig synes at kræve et ᛒ, tvivler jeg ikke om, at vi i det bevarede tilsyneladende ᚦ kun har øverste del af et ᛒ, hvis nederste bistav vistnok har været lidt mindre end den øverste, så at hele runen har haft samme störrelse som det foregående ᚠ. De fire sidste runer i linjen ᛁᚱᛏᛅ kan ikke give anledning til tvivl; af ᛁ er den allernederste del bortslået, men de tre følgende er fuldstændig bevarede; ᚱ er blevet lidt uformeligt; over hovedstaven i ᛏ løber en flisning, som får en vis lighed med bistaven i et ᛅ; men den har en flisnings hele uregelmæssige form og skiller sig bestemt fra de huggede linjer. En rammestreg, der har afsluttet linjen, følges over på stenens øverste stykke og løber sammen med den höjre bistav i ᛘ-runen i begyndelsen af den foregående linje. Denne rammestreg følges svagt under runerne ᛏᛅ samt bistaven i det foregående ᚱ og har næppe været fortsat længere, men er her løben ud i stenens kant, til hvilken de foregående runer ᛁᚢᚠ(ᛒ)ᛁ vistnok har nåt helt ud.

Hele indskriften gengiver jeg da således:

tuli : risþi : stin : þasi : aft
ikalt : sun : sin : miuk : k
. . . . k : þau : munu
i
mini : m(ar)kt
i uf (b)irta

tuli ɔ: *Tóli*. Mandsnavnet *Tole* (*Tule*) ligesom det tilsvarende kvindenavn *Tola* (*Tula*) forekommer også senere jævnlig i Danmark. På svenske runestene finder vi ligeledes både tuli og tula, og i Hákonar saga Hákonarsonar c. 210 og c. 215 nævnes en *Sigurðr Tólason* (Konunga sögur, udg. af C. R. Unger, Christ. 1873, s. 358[5] og s. 361[13]).

þasi som på Durup-stenen (foran s. 129).

ikalt svarer til oldnord. *Ingjaldr*, som på svenske runestene forekommer i formerne ikialtr, ikialr og også senere er almindeligt i Svensk (*Ingiald*, *Ingield*, *Ingieldus*, *Ingeldus*), ligesom vi i Dansk finder *Ingeld* (*Ingeldus*, *Ingellus*) og *Ingild* (*Ingildus*, *Ingillus*). Her har

det vel snarest været udtalt *Ingiald,* så at ᛁ må antages at være udeladt foran ᚼ. På lignende måde udelades ᛁ foran ᚢ i navnet þuþkil þiuþkil på Vejlby-stenen. En form *Ingæld* tör næppe forudsættes allerede ved år 1000.

Der kan ikke være tvivl om, at de manglende runer i begyndelsen af tredje linje skal udfyldes [uþan : tri]k, hvorved denne linje vil få samme længde som den første linje fra venstre, medens begyndelseslinjen som oftere når lidt længere ned på stenen.

þau har her som andetsteds den stærkere påpegende betydning 'disse, dette' (sml. Vedelspang-stenen I, Gunderup-stenen I og Rygbjærg-stenen). Særlig i denne betydning har enstavelsesformen þau vistnok endnu bevaret tvelyden, som på den tid ellers regelmæssig var bleven *ǿ.*

mini = *minni* ik. flt., mindesmærke, mindetegn. På samme måde bruges endnu *'minde'* og flt. *'minder'* i betydningen 'hvad der lever i erindringen til minde om en'; 'dette minde' kan ligesom på runestenen betegne 'dette mindesmærke'.

markt, som her uden tvivl skal læses, kunde man måske fristes til at opfatte som intetkön af *margʀ* og som objekt for det følgende birta; men både ordets form (*margt* eller *markt* for *mart*) og betydning taler bestemt mod denne forklaring. Jeg forbinder derfor markt med det foregående mini og forstår det som *mærkt*, fortids tillægsform i ik. flt. af *mærkja* - oldnord. *merkja*, 'forsyne med mærker, tegn'; her brugt om runerne, ligesom vi på andre runestene finder marka = oldnord. *marka* i samme betydning. I Sigrdrífumál v. 7 bruges *merkja* netop om runer sammen med og i samme betydning som *rísta*: á horni skal þær rísta ok á handar baki ok merkja ('indridse som mærke') á nagli Nauð. Ligeledes hedder det i Sólarljóð v. 61: blóðgar rúnar váru á brjósti þeim merktar meinliga. I steden for markt ventede vi dog snarere markþ med bevarelse af *þ* ligesom i de ældste islandske håndskrifter (se min Oldnordisk læsebog[5], s. XI) og stemmende med runestenenes risþi. Hvis min forklaring af markt som *mærkt* er rigtig, viser denne form altså, at *k-þ* i Dansk tidlig er gået over til *k-t* i ord med lang rodstavelse. I det stadig brugte risþi holdt den gamle skrivemåde med *þ* sig derimod langt ned i tiden; endnu henved år 1100 finder vi på Hanning-stenen r(e)sþi. Derimod bruger de ældste bornholmske runestene (fra henimod midten af det 11. årh.) gennemgående raisti.

i af ældre ai ɔ: *é*, 'altid'.

uf ɔ: *of* (eller *uf*), der her ligesom i oldsproget er brugt som udfyldende partikel (sml. foran s. 175 om ub på Skærn-stenen I).

birta = oldnord. *birta*, egl. 'göre lys, klar' (*bjartr*), „oplyse", også „vise tydelig, lægge klart for dagen". Da objektet mangler, står *birta* her absolut i betydning „lyse op", „aflægge et klart og tydeligt vidnesbyrd": „Dette med runer mærkede minde vil altid lyse op, vidne höjt" ɔ: „Dette mindesmærke vil med sine runer altid kaste glans over Ingjalds navn, vidne höjt for efterverdenen til hans ros". Som man vil se, indeholder den sidste sætning på Ålum-stenen, der, således som både ordene, ordstillingen og rimbogstaverne viser, er affattet i metrisk form, den samme tanke, som vi møder i de vers, hvormed indskrifterne på Års- og Rygbjærg-stenen ender, og som vi længere ned i tiden genfinder på

den lålandske Tillise-sten: „Denne sten (disse runer) vil leve længe (evig) og bringe den dødes navn med berömmelse til efterverdenen“ (sml. foran s. 108 f. og I, s. 106).

Hvis der i steden for markt læses mirkt, kunde dette også betegne *mærkt* (sml. f. eks. hribną på Bække-stenen II); men det måtte dog snarest forstås = *myrkt*, intetkön af *myrkʀ*, ‘mørk’, der netop bruges som modsætning til *bjartr*. *myrkt* blev da objekt for *birta*, og hele sætningen vilde lyde: „Dette minde vil altid lyse op i mørket, sprede mørket“. Dette udtryk, som naturligvis måtte have betydningen: „Mindesmærket vil sprede det mørke, der ellers vilde hvile over Ingjalds navn“, synes mig dog i höj grad skruet og unaturligt, og da jeg, som foran bemærket, anser markt for den rette læsning, falder også af denne grund den sidste, på formen mirkt byggede, tolkning.

I olddansk sprogform lyder indskriften:

Tóli résþi stén þasi æft Ingiald sun sínn, miok g[óðan dræ]ng.
þáu munu minni
mærkt é of birta.

„Tole rejste denne sten efter Ingjald sin sön, en meget brav mand.
Dette minde vil med sine runetegn altid vidne höjt (lydt forkynde Ingjalds ros)“.

Med et rundt tal må Ålum-stenen henføres til år 1000, nöjagtigere til de nærmest efter følgende år. Den er samtidig med de to stene fra samme egn i Bjærregrav og med Sjælle-stenen o. s. v. Jeg fremhæver, at indskriften for m-runen overalt bruger formen ᛘ (ligesom Bjærregrav-stenene og Sjælle-stenen), medens de lidt ældre stene fra Hedeby og Danevirke har formen ᛙ og det med disse samtidige runestensbrudstykke fra Århus det sjældne ᛘ, der også findes på de to Hällestad-stene, hvorimod den tredje har ᛘ. Ved siden af det yngre ᛘ holder formen ᛙ sig i øvrigt i Jylland temmelig langt ned i tiden og optræder derfor også på flere af de i det følgende behandlede stene (sml. Die runenschrift s. 204 f.).

43. ÅLUM-STENEN II

Ålum sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

(undersøgt d. 24. August 1878, d. 16. Juli 1882 og d. 13.—14. Juli 1892).

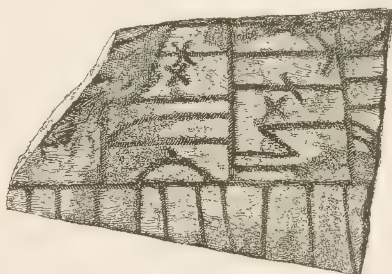
Ved min undersøgelse 1878 lå dette brudstykke af en runesten under soklen i det nordøstlige hjörne af skibet i Ålum kirke, således at kun runerne ᛏᚾ × ᛋᛁ var klare, hvorimod nederste del eller toppene af de øvrige enten var borthuggede eller skjulte af sokkelstenen. Da stenen blev udtaget 1879 samtidig med runestensbrudstykkerne under våbenhusmuren[1], viste det sig, at der foruden den tidligere synlige linje med de nævnte fire runer endnu var bevaret en med denne parallel linje af samme længde, ligeledes med fire runer; en tredje linje, parallel med de to andre, har kun de også tidligere synlige toppe af fire runer. Endelig indeholder en linje, som løber langs med de tre nævnte, nederste del af ti runestave, af hvilke kun de fem længst til höjre var synlige på stenens tidligere plads.

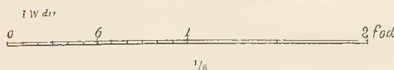
Brudstykket, der består af rødlig granit, er indtil 1′ 6″ langt og indtil 2′ 1″ bredt, når vi tænker os det stillet således, at den lange linje, hvis runetoppe er borthuggede, har vendt nedad og indeholdt begyndelsen af indskriften, hvorved denne vilde blive ordnet omtrent som indskriften på Hanning-stenen (sml. også begyndelsen af indskriften på den större Skærn-sten). Det er dog meget tvivlsomt, om stenen har haft denne stilling; men at indskriftens begyndelse i ethvert tilfælde med sandsynlighed må søges i den længere linje, vil fremgå af det følgende.

De anselige runer er, hvor de er fuldt bevarede, fra 7¼″ til 8″ höje. Også i den længere vandrette linje, der løber langs med de tre lodrette linjer, har runerne sikkert været omtrent 8″ höje. Af stavene i denne linje er den førstes större nederste del (6″) endnu bevaret; denne stav, der er omgiven af stærke, ved kløvningen fremkaldte udflisninger på höjre side, har en svag krumning, som gör det sandsynligt, at vi her har bistaven af et ᚢ (sml. ᚢ-runen i þui). Muligt er det dog også, at det er nederste del af en ret stav. Af-

[1] Urigtig angiver Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 175), at brudstykket under kirken er samlet med stykkerne under våbenhuset til én sten. Det er to helt forskellige stene (sml. dog s. 176, anm., hvor der atter tales om den mindre sten som endnu liggende på kirkens nordside, skönt den var udtaget samtidig med brudstykkerne under våbenhuset).

standen fra den følgende stav taler i så fald for, at der har været bistav eller bistave ved toppen (mulige er ᚠ, ᚴ, ᛏ, ᛘ eller ᛉ). Den følgende rune, af hvilken de nederste 5" er lævnede, har foroven til bægge sider stærke udflisninger, hvori jeg tror 4" oven for rammestregen at finde sikre spor af en hugget linje, som har dannet bistaven i et ᚼ. En fordybning efter denne rune, der har udseende af et meget stort, stærkt udfliset punkt, er åbenbart lævning af et skilletegn, snarere × end et punkt. Skilletegnet har været anbragt under bistaven i ᚼ ganske som efter ᛏᚼ i den lodrette linje. De følgende otte stave kan, når de tænkes forlængede, netop danne runerne ᚱᛁᛋᚦᛁ × ᛋᛏ, og det foregående sandsynlige ᚼ må altså være sidste rune i det navn, hvormed indskriften har begyndt. I det formodede ᚱᛁᛋᚦᛁ finder jeg endnu sikre spor af bistaven i ᚦ, der har haft væsenlig samme form som i den lodrette linje; ᛋ har været temmelig smalt (sml. ᛋ i ᛋᛁ).

1/8

Ålum-stenen II.

Hvis min formodning om betydningen af de lævnede runestave i denne linje er rigtig, følger det jo af sig selv, at den også har dannet indskriftens begyndelse; men runerne i de tre andre linjer er hverken i stand til at bekræfte eller modsige denne formodning, eftersom jeg ikke formår at forbinde eller udfylde dem til forståelige ord. I linjen længst til höjre ses kun toppene af nogle runer. Forrest i linjen findes stærke afflisninger, hvori ingen sikre spor af huggede linjer følges; derpå ses to klare huggede linjer, hvis form sikkert viser, at vi har øverste del af bistavene i et ᚠ. Afstanden fra den vandrette linjes nederste rammestreg gör det muligt, at der foran ᚠ kan have stået et ᛁ, derimod ingen rune med bistav(e) på höjre side, med mindre selve rammestregen har været brugt som hovedstav for runen, således som tilfældet er med ᚦ i den tredje lodrette linje. De to efter ᚠ følgende runetoppe lader sig naturligvis ikke udfylde med sikkerhed; men afstanden taler snarest for, at den første har haft en bistav på midten (altså har været ᚼ eller ᚼ), og at den anden har været ᛁ, eller omvendt. Af den sidste rune er øverste del af hovedstaven med et tydeligt stykke af en bistav til höjre lævnet, der viser, at her har stået et ᚦ eller et ᚦ.

Den anden lodrette linje, der løber bustrofedon i forhold til den første og tredje, indeholder de tydelige runer ᛏᚾ × ᛡᛁ (den sidste stærkt udfliset i øverste halvdel). Foran ᛏ ses desuden nederste del af en ret stav. Tredje linje indeholder de meget klare runer ᚦᚢᛁ × ᛡ, af hvilke ᚦ bruger den vandrette linjes rammestreg som hovedstav; øverste del af ᛡ-runens hovedstav er fuldstændig bortfliset. Efter ᛡ følges endnu midterste del af en ret stav, hvis nærhed ved ᛡ taler for, at den ikke har haft bistav til venstre. På det bevarede stykke af stenen til venstre for denne linje findes ikke noget som helst spor af huggede linjer. Hvis stenen har haft den foran antagne stilling, synes symmetrien dog at kræve, at der på det afslåede stykke øverst til venstre har stået en kortere linje med indskriftens slutning, og at der ligeledes til höjre for den med ᚠ begyndende linje har været endnu en linje, som har sluttet sig umiddelbart til den vandrette linje og har haft retningen fra höjre til venstre.

Den lævnede del af indskriften kunde man da tænke sig læst og udfyldt således:

?
(. . . . ua × risþi × st . .)
[. . . . .]
? þ
(. f . . ą . . . . . .)
. . . . . . ta × si
þui × h . . . . . .
[. . . . . .]

Stenen kan dog også have haft en ganske anden stilling end den, jeg her har forudsat. Den længere linje kunde nemlig være lævning af et indskriftbånd, der havde snot sig langs med stenens kant fra venstre til höjre, og de tre mindre linjer kunde som tværlinjer have været anbragte vandret i båndets åbning. Dette vilde stemme nöje med den måde, hvorpå indskriften på den skånske Skårby-sten er ordnet. Hvis dette er rigtigt, er brudstykket på den foran stående afbildning stillet på venstre side, og indskriften måtte da gengives:

?
(. . . . ua × risþi × st . . . .)
þui × h . . . .
. . . . ta × si
? þ
(. f . . ą . . . .)

Om de ord, der skjuler sig i de runer, som er bevarede i de tre korte linjer, vover jeg ikke at udtale nogen formodning, da alene forklaringen af si (sifiaþ?) og þui kunde give anledning til at fremsætte så mange muligheder, at jeg ikke føler mig fristet til at meddele de tanker, som til forskellige tider er opståede hos mig i den anledning. Derimod synes både skilletegnenes og runernes form temmelig sikkert at bestemme brudstykkets tid til slutningen af det 10. årh. (med et rundt tal til år 1000).

44. BJÆRREGRAV-STENEN I

(DEN STÖRRE BJÆRREGRAV-STEN)

Bjærregrav sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

(undersøgt d. 24. August 1878 og d. 11.—12. Juli 1892).

Den mægtige sten af lysegrå, finkornet granit med rødlige striber lå ved min første undersøgelse 1878 i Bjærregrav kirkes våbenhus foran indgangsdören til kirken, således at dens top gik ind under og skjultes af portalen; den synlige del af stenen var netop 8′ lang. Det må altså antages, at den lige siden kirkens bygning har ligget på dette sted, og den er følgelig i flere hundrede år bleven slidt af kirkegængerne. På min indtrængende anmodning om at få den udtaget for dog at redde, hvad der endnu var tilbage af indskriften, blev der fra alle sider svaret, at dette ikke lod sig göre, da man frygtede for, at kirkens ualmindelig smukke portal i så fald vilde falde sammen.

At der var runer på stenen, havde man længe vidst; men det hed sig, at indskriften var fuldstændig udslidt (se f. eks. J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark V², s. 437: „Kirkens portal hviler på en stor runesten, hvis indskrift dog skal være aldeles afslidt“; P. G. Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 66: „Nogle enkelte runer hist og her, og vel også ᚦᛅᛁᚴᚾ, ere at kende“).

Ved undersøgelsen forefandt jeg stenen i den stilling, hvori den gengives på den lige overfor stående afbildning. Toppen gik, som sagt, ind under portalen, medens den höjre side var skjult af dörtrinnet ind til kirken. Uagtet indskriftens store utydelighed på de steder, hvor den stadig har været udsat for slid af fodtrin, som har efterladt mange mærker i stenen, lykkedes det mig dog, når undtages en enkelt rune, at komme til fuld klarhed med hensyn til den del af indskriften, der kunde undersøges. Denne viste sig nemlig at være anbragt mellem to rammestreger i et tydeligt bånd, der strakte sig op til stenens top, så langt den var synlig. Begyndelsen af indskriften med de store (9″ höje) runer var endnu nogenlunde tydelig; dens mellemste del var derimod så godt som helt udvisket; men hen imod slutningen trådte runerne (her 8″ höje) atter forholdsvis klart frem, og den del af indskriften, der skjultes af portalpillerne, og af hvilken et par runetoppe kunde ses, måtte efter disse at dömme være meget tydelig.

$^1/_{12}$

Bjærregrav-stenen I på den tidligere plads.

Den første rune er et sikkert ᛏ, i hvilket ikke blot hovedstaven endnu står meget klar undtagen i den allerøverste og nederste del, men også enden af bistaven til venstre og hele bistaven til höjre er tydelig. Det følgende ᚢ står lige så skarpt som hovedstaven i ᛏ; men også i denne rune træder den øverste del svagt frem, og den nederste del mangler så vel som rammestregen under ᛏᚢ. Derimod kan rammestregen ved toppen af disse runer tydelig følges. Herefter ses en klar ret stav, hvis øverste del dog er overordenlig udslidt, hvad der ligeledes gælder om bistavene; både toppen af hovedstaven og bistavene har dog efterladt så sikre spor, at læsningen ᚠ er utvivlsom; den nederste bistav udgår fra hovedstaven $2^5/_8$", den øverste $1^3/_4$" neden for rammestregen. Vi har altså her et ᚠ (ikke ᚴ) af væsenlig samme form som i slutningen af linjen. Efter ᚠ følger en ret stav, hvis nederste (mellemste) del er meget tydelig, medens dens øverste del (4") er fuldstændig ødelagt ved en afflisning. Til venstre lidt neden for afflisningen og til höjre i selve afflisningen tror jeg imidlertid at kunne følge tydelige spor af en bistav, som vilde göre runen til ᚼ; men med sikkerhed tör jeg ikke udtale mig herom og må altså lade det henstå, om vi skal læse ᚼ eller ᛁ. Mulig vil slutningen af indskriften, når den en gang kommer for dagen, kunne oplyse, om den begynder med et kvinde- eller mandsnavn. Efter ᚼ (ᛁ) viser skilletegnet, to punkter, sig endnu tydelig, det nederste 2", det øverste 6" oven for den klart fremtrædende rammestreg ved foden af runerne. Her står altså ᛏᚢᚠᚼ : eller ᛏᚢᚠᛁ :; afstanden mellem hovedstaven i ᛏ og punkterne er 8". Fra disse punkter og til de følgende sikre punkter foran þani er der en afstand af 2' 2". Denne del af indskriften er i höj grad udvisket; dog følges de sidste runer endnu tydelig, og flere af de andre har efterladt enkelte sikre spor. Lige efter ᛏᚢᚠᚼ : (-ᛁ :?) følges en særlig i nederste del meget tydelig hovedstav; bistaven har kun efterladt temmelig svage, men utvivlsomme spor, som gör læsningen ᚱ sikker. Herefter følger jeg (3" fra hovedstaven i ᚱ) svage spor af øverste og nederste del af en ret stav (ᛁ) og endelig (4" fra hovedstaven i ᚱ) lige så svage spor af øverste og mellemste del af et ᛋ, medens denne runes nederste del er fuldstændig forsvunden, hvad der ligeledes gælder de to runer, som utvivlsomt har fulgt herefter (ᚦᛁ). Derimod finder jeg endnu meget tydelig lævning af punkterne efter ᚱᛁᛋ[ᚦᛁ] 1' $1^1/_2$" fra punkterne foran dette ord. Efter ᚱᛁᛋ[ᚦᛁ] : følges tydelig nederste og meget svagt mellemste del af et ᛋ, derpå en temmelig klar ret stav, hvis øverste del med bistavene, som gör runen til ᛏ, dog kun har efterladt svage spor. Den herefter følgende del af indskriften er forholdsvis tydelig, skönt runerne er stærkt udflisede både i ᛁᚾ og i ᚦᛅᚾᛁ; men ingen af dem kan give anledning til tvivl. De efter ᚦᛅᚾᛁ følgende punkter er meget klare; men af punkterne foran dette ord er kun det øverste nogenlunde tydeligt, det nederste meget svagt. Runerne efter þani : har ikke været udsatte for slid og står derfor i det hele taget meget tydelige og skarpe; men des værre ses kun de to første ᚼᚺ helt; ᚼ er dog noget udvisket i bistaven, og en af de mange furer i stenen løber hen over denne og kan ved flygtig betragtning give runen en vis lighed med ∗. En lignende endnu dybere fure løber sammen med øverste del af ᚺ og gör formen ved toppen noget uklar. Af de følgende fire runer ses toppene, medens deres nederste del skjules af portalens piller. Da vi efter ᚺ først følger toppene af ᚠᛏ og derpå øverste del af to rette

stave så nær ved hinanden og ved det forgående ᛏ, at det ikke er sandsynligt, at der har stået skilletegn mellem dem, tvivler jeg ikke om, at vi her har ordet ᛅᚢᚠᛏᛁᛦ (men ikke ᛅᚢᚠᛏ : . . eller det meget sjældne ᛅᚢᚠᛏᛁ : .), så meget mere som denne form også bedre end auft stemmer med þani. Med sikkerhed lader det sig jo imidlertid ikke afgöre, hvilken form forholdsordet „efter“ her har haft. Lige så lidt kan det siges, om indskriften kun har indeholdt et enkelt ord foruden dem, der endnu er synlige, nemlig det af „efter“ styrede navn, eller om båndet er blevet fortsat på stenens höjre side. Heller ikke ses det på stenens nuværende plads, om den er hel, eller om et stykke er slået af toppen. Så vidt jeg kunde føle, forekom det mig imidlertid, at der her er et tydeligt brud.

De i det foregående antydede tvivl vil forhåbentlig alle løses, når stenen en gang bliver udtaget. Jeg tilföjer endnu kun, at når Thorsen på det foran nævnte sted II, 1 no. 66 anfører ᚦᛅᛁᚠᛅ som det eneste læselige ord i indskriften, er denne form fremkommen ved urigtig læsning af det klare ᚦᛅᚾᛁ : og det følgende ᛅ (!).

Den synlige del af indskriften gengiver jeg altså:

tufa (tufi?) : ris[þi] : stin : þani : auft[iʀ] . . . . . .

Da ovenstående tekst blev skreven i Januar 1882, samtidig med at den tilhørende afbildning blev udført, tænkte jeg ikke, at det skulde falde i min lod selv at løse de tvivl, som jeg ovenfor har antydet. I året 1884 blev Bjærregrav kirke imidlertid underkastet en omfattende restauration, og da portalens fundament ved den lejlighed skulde undersøges, blev runestenen udtaget.

Det viste sig nu, at den virkelig var et brudstykke, idet toppen er afslået. Foruden den ene indskriftlinje, som tidligere var synlig, kom to andre linjer for dagen. Stenen, der nu har plads i våbenhuset, er i sin fulde störrelse, således som den er gengivet på omstående afbildning, 8′ 8½″ höj og indtil 5′ 4″ bred; tykkelsen er fra 1′ (ved toppen) til 1′ 8½″ (ved foden).

Indskriften begynder med den tidligere synlige linje. Efter þani følger, som jeg formodede, ordet ᛅᚢᚠᛏᛁᛦ, derpå to tydelige punkter, af hvilke det nederste ligger i en gammel afflisning, og endelig de tre runer ᛏᚢᛘ, hvorefter et stykke af toppen er borthugget; höjre bistav i ᛘ er noget uklar på grund af flisningen.

Til höjre for denne linje og parallel med den løber en anden af ganske samme form og störrelse som den første, men med et tomt rum mellem bægge. Runerne i begyndelsen af anden linje er næsten endnu mere udslidte end i begyndelsen af første; men heldigvis har de første, lige under den foregående linjes ᛏᚢᚠᛅ : ᚱ, endnu efterladt så sikre spor, at deres hele form kan følges, ligesom rammestregen både ved toppen og foden (særlig den første) tydelig skimtes. Den første af de 8″ höje runer er et ᚢ, i hvilket både hoved- og bistav kan følges i deres hele störrelse, den næste et ᛅ, hvis hovedstav er helt udslidt i øverste og nederste del, den tredje et ᚱ, af hvilket særlig øverste halvdel er tydelig. Også

Bjærregrav-stenen I.

det øverste punkt efter ᚱ står endnu meget klart ($8^1/_4$" fra hovedstaven i ᚢ), medens det nederste kun skimtes svagt.

Herefter ses endnu et i sin hele længde med undtagelse af den allernederste del forholdsvis tydeligt ᛋ. Afstanden mellem hovedstaven i det første ᚢ og den höjre stav i ᛋ er $11^3/_4$". Efter ᛋ følger et langt stykke, hvor alle runer er i den grad udslidte, at ikke en eneste har efterladt sikre spor; først $2'^1/_4$" til höjre for ᛋ ses atter den tydelige nederste del af en ret stav med bistav, der særlig til venstre endnu er fuldkommen klar og viser, at vi her har et ᛅ. De øvrige $7^1/_2$ og $7^1/_4$" höje runer i linjen giver ikke anledning til tvivl. Umiddelbart efter ᛅ står et temmelig udfliset ᚾ, efterfulgt af to ligeledes udflisede, men sikre punkter, som dog på grund af de mange ujævnheder i stenen træder svagt frem. Herefter følger de tydelige ord þikn : saʀ : og derpå et ᚢ med en temmelig stor top som på flere andre steder i indskriften; bistavens nederste del er bortfliset. 3" fra toppen af hovedstaven i ᚢ følger endelig øverste halvdel ($3^1/_2$") af en ret stav uden spor af bistav, så at vi her rimeligvis har haft et ᛁ; at runen ikke har haft bistav, gör også dens nærhed ved ᚢ sandsynligt. Dog tör jeg ikke bestemt benægte, at her kan have stået ᛅ med en temmelig kort bistav. Om andre end disse to runer kan der næppe være tale, da venstre side af bistaven i et ᚾ, som man ellers også kunde tænke på, sikkert endnu vilde vise sig på det ubeskadigede stykke af stenen. Herefter mangler et större stykke af stenens top, hvorved også runerne i begyndelsen af den følgende (tredje) linje, der løber bustrofedon i forhold til den anden, med hvilken den har fælles rammestreg, er forsvundne.

De bevarede runer i den korte linjes slutning er i det hele overordenlig tydelige. Den første er et ᚢ, som vistnok har haft en lille top, men hvis øverste del er forsvunden med det bortslåede stykke af stenen. Også det følgende forholdsvis brede ᚱ har en lille top. Herefter står to kraftige punkter og derpå ordet tuika, i hvilket ingen rune kan give anledning til tvivl; en lille flisning på venstre side af ᛁ adskiller sig tydelig fra de huggede linjer. Af de følgende to punkter får det nederste på grund af udflisning udseende af at være uforholdsmæssig stort. Endelig følger ordet hin, efter hvilket den øverste rammestreg krummer sig ned og forlænges i en vandret linje, der løber sammen med hovedstaven i ᚾ i den foregående indskriftlinje. Herefter har intet været hugget.

Da ordet uar i begyndelsen af anden linje sætter den formodning, som jeg foran har udtalt med hensyn til indskriftens første ord, at dets sidste rune snarere er ᛅ end ᛁ, uden for al tvivl, må hele den bevarede del af indskriften altså gengives således:

tuf(a) : ris[þi] : stin : þani : auftiʀ : tum .
(a)
uar : s . . . . an : þikn : saʀ : ui . . . .
. . . . ur : tuika : hin

At tum i første linjes slutning skal udfyldes tum[a], hvorved vi får et både fra andre indskrifter og fra senere tid velbekendt navn, kan næppe være tvivlsomt, og der er ingen grund til at antage, at der her mangler mere end runen ᛅ, da appositionen uar i næste linje slutter sig nöje hertil. Hele formlen i denne linje sætter det også uden for al

tvivl, hvorledes de udslidte runer skal udfyldes. Det efter uar følgende ᛋ er naturligvis første rune i ordet ᛋᛁᚾ, og da vi foran þikn finder ᛅᚾ, er det klart, at vi her har de to sidste runer af ᚴᚢᚦᛅᚾ. Derimod tillader pladsen ikke mellem dette ord og ᛋᛁᚾ at læse ᚼᛅᚱᚦᛅ, hvorimod det ensbetydende ᛘᛁᚢᚴ netop vilde passe, og at dette sjældnere forekommende ord har stået i indskriften, bevises efter min mening til evidens af den anden samtidige Bjærregrav-sten, der har ganske samme formel som den her omhandlede og ordene ᛘᛁᚢᚴ : ᚴᚢᚦᛅᚾ : ᚦᛁᚴᚾ.

Store vanskeligheder frembyder derimod udfyldningen af den øvrige del af indskriften, og noget sikkert resultat vil det næppe være muligt her at fastslå. At der mangler flere runer foran -ur i begyndelsen af tredje linje, er jo klart, og vi må da antage, at der ligeledes har stået nogle runer efter ᚢᛁ i slutningen af anden linje, så at disse to linjer har været lige lange. Vi vilde derved få symmetri i indskriften, i hvilken de sidste linjer på grund af stenens form har nåt noget længere op på toppen end den første. Det ligger jo nær at opfatte ᛋᛅᛦ som den også andetsteds fra kendte sideform til ᛋᛅ (se I, s. 85 og s. 106); saʀ = *sáʀ* „han" måtte da være grundordet i sætningen, og i ui . . måtte vi søge det hertil hørende udsagnsord, der styrede det på -ᚢᚱ endende ord i næste linje, i hvilket vi utvivlsomt har en form af et af de bekendte slægtskabsnavne, sikkert et hankönsord (faþur, bruþur), ikke et hunkönsord (muþur, tutur, sustur). Herfor taler også hin i slutningen af linjen. Da hin imidlertid ikke nødvendig behøver at opfattes som genstandsform, i apposition til det foregående -ur, men også kan være nævneform, i apposition til saʀ, vilde kun formen af det tillægsord, som mangler efter hin, og som må antages i en fjærde meget kort linje at have stået på stenens afslåede top til höjre lige over de foran ᚢᚱ manglende runer, kunne afgöre dette spörsmål. At vi i tuika mellem -ur og hin har et egennavn tuiki, der vel må læses *Twæggi*, anser jeg for sikkert; og at -ur (faþur eller bruþur) tuika må betyde „Tvægges fader eller broder", ikke „sin fader eller broder Tvægge", tör vi slutte deraf, at stedordet sin ikke følger efter -ur.

Den egenlige vanskelighed med hensyn til udfyldning af det manglende frembyder således de to runer ᚢᛁ sidst i anden linje, og mange muligheder har her fremstilllet sig for mig. Den simpleste udvej, der synes at ligge lige for hånden, vilde jo være at læse den efter ᚢ følgende rune som ᛅ, da vi på den måde fik det velbekendte ua ɔ: *wá*, så at hele sætningen kunde udfyldes: saʀ u[a tuka bruþ]ur tuika ɔ: *sáʀ w[á Tóka, bróð]ur Twægga*, „han fældede Toke, Tvægges broder", hvor ᚢᛅ : ᛏᚢᚴᛅ da måtte danne slutningen af anden linje og ᛒᚱᚢᚦᚢᚱ begyndelsen af tredje. På det afslåede stykke af stenen lige over ᛒᚱᚢᚦ måtte det til ᚼᛁᚾ hørende tillægsord have stået. Det må af hensyn til pladsen have været et temmelig kort ord, og det kan have stået både i genstandsform (apposition til [bruþ]ur) og i nævneform (apposition til saʀ). Da ordet [kuþ]an findes i den første sætning, har det sikkert ikke været kuþa (kuþi); men man kunde jo f. eks. tænke på tura (turi), som kendes fra den större Skærn-sten, og som også her vilde give en meget god mening. Skönt jeg, som foran bemærket, ikke ligefrem tör benægte, at den efter ᚢ følgende rune sidst i anden linje kan have været ᛅ, anser jeg det dog for i höjeste grad sandsynligt, at her kun har stået et ᛁ, og jeg vover derfor ikke at fastholde den tolkning, som jeg i det

foregående har bygget på læsningen ᛏ, hvor tiltalende den end i øvrigt kunde være. Men hvilket med ui- begyndende udsagnsord kan tænkes at have styret det på -ur endende ord i den følgende linje? Kun for at vise, at jeg også har overvejet denne mulighed, anfører jeg, at jeg slet ikke tror på en udfyldning som saʀ ui[staþi] [bruþ]ur tuika, da *wista* — oldnord. *vista*, „skaffe en ophold (kost og logi)", sikkert ikke har været brugt på den måde med betydning: „han gav ham bolig i sit hus, optog ham som medlem af sin familie", hvorved der f. eks. kunde sigtes til forholdet mellem fosterfader og fostersön (sml. fustra på Dalbyover-stenen foran s. 141).

Jeg opgiver derfor de tolkninger, der går ud fra, at saʀ er nævneform af stedordet og ui- det tilhørende udsagnsord, der styrer -ur. Derimod forstår jeg saʀ som hensynsform — *sǽʀ* (som på Hällestad-stenen I og som sąʀ på den större Jællinge-sten, I, s. 28 og s. 85), og i ui- finder jeg begyndelsen af tillægsordet ui[rkan]: *sǽʀ wirkan*, „höjt elsket af hende", vilde svare nöje til sådanne udtryk i oldsproget som *kærr ok virkr konunginum*, eller *ekki er þat, er mér sé virkara í þessu lífi en bróðir minn* (se Fritzner[2] III, s. 962). Bjærregrav-stenens *sǽʀ wirkan*, brugt af hustruen om ægtefællen, stemmer jo godt med Hällestadstenens *sǽʀ hollan*, brugt af hirdmanden om hans herre.

Som et, for den sidste dels vedkommende ganske vist usikkert, forsøg på at udfylde indskriften foreslår jeg da:

tuf(a) : ris[þi] : stin : þani : auftiʀ : tum[a]
uar : s[in : miuk : kuþ]an : þikn : saʀ : ui[rkan]
[bruþ]ur : tuika : hin
[tura]

hvilket i olddansk sprogform vilde lyde:

Tófa résþi stén þanni øftiʀ Toma (Tuma) wer sinn, miok góðan þegn, sǽʀ wirkan, bróður Twægga, hinn dýra.

„Tove rejste denne sten efter Tomme sin ægtefælle, en meget brav man, höjt elsket af hende (ɔ: sin höjt elskede ægtefælle, den meget brave 'tegn'), Tvægges broder, den dyrebare".

45. BJÆRREGRAV-STENEN II

(DEN MINDRE BJÆRREGRAV-STEN)

Bjærregrav sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

(undersøgt d. 11.—12. Juli 1892).

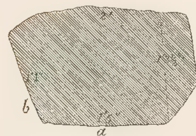
Da den store foran beskrevne runesten, på hvilken Bjærregrav kirkes portal hvilede, 1884 blev udtaget ved kirkens restauration, fandt man under denne sten en anden anselig, vel bevaret runesten, der nu ligesom den første har plads i våbenhuset; men medens den første på grund af sin störrelse ved min undersøgelse var stillet således, at den hvilede på siden, så at den var synlig i sin hele længde, var den mindre opstillet således, at dens nederste del skjultes under gulvet.

Det er en sortgrå granitblok af smuk bavtastensform, der på den nuværende plads rager 4′ 7″ i vejret. Bredden er indtil 2′ 2″, tykkelsen indtil 1′ 4″. Formen ses af nedenstående tværsnit, taget over ᛒ i þurbiurn.

Medens indskriften på den store sten har lidt meget ved slid, er indskriften på den mindre i det hele overordenlig vel bevaret. Kun på enkelte steder findes nogle mindre afskalninger, som dog ikke i væsenlig grad har skadet runerne.

Indskriften er fordelt i fem linjer, af hvilke de tre er anbragte på stenens forside, de to på den tilstødende kant til venstre; den begynder i linjen til höjre på forsiden, og alle linjer løber bustrofedon i forhold til hinanden.

De pyntelige runer, der er mellem $6^1/_4$″ höje (i begyndelsen af første linje) og godt 3″ (sidst i tredje linje), giver ikke på noget sted anledning til tvivl. Det første ord er kuþa, ikke, som det gengaves i de første meddelelser om stenen (fra provst Vilstrup og endnu på en tegning af Magnus Petersen i det antikvarisk-topografiske arkiv fra 1891), kuþi; ᛆ står i virkeligheden lige så klart og skarpt som de andre runer i ordet. I risþi har ᚱ en lille top, hvad der ligeledes i det følgende oftere, men ikke altid, er tilfældet med ᚱ, ᚢ og ᛏ. De tre sidste runer i denne linje ᚼᚠᛏ er noget finere i stregerne end de øvrige. I ᚠ træder øverste del af den nederste bistav og i ᛏ hele toppen noget svagere frem på grund af en afflisning; bægge følges dog endnu tydelig.

Efter ᛏ er et lille stykke af stenens top afslået, hvorved den rammestreg, som her har omsluttet første og anden linje, for största delen er forsvunden, ligesom venstre bistav i den første fuldstændige rune i anden linje (ᛅ) er bleven lidt uklar. Af rammestregen både

Bjærregrav-stenen II.

under ᛏ i første og under ᛅ i anden linje følges dog endnu et lille stykke oven for de nævnte runer; ligeledes ses toppen ($1^1/_4$") af første rune i anden linje i flugt med hovedstaven af ᛏ i første linje. At vi her har toppen af et ᛁ, fremgår jo klart af sammenhængen.

Rammestregen over tredje linje er anbragt lige på stenens kant. I ordet þikn i denne linje er afstanden mellem ᚦ og ᛁ lidt större ($2^1/_4$") end ellers mellem runerne (sml. dog også ᛁᚼ i det følgende ᛁᚼᚼ). Med fjærde linje, der har den øverste rammestreg fælles med tredje linje på forsiden, drejer indskriften om på kanten af stenen. Det sidste ᛦ i linjen er ualmindelig bredt i bistavene. Efter þasi, der står alene i femte linje, findes flere huller og ujævnheder, men ingen huggede punkter.

Indskriften lyder:

kuþa : risþi : stin : þansi : auft
(i)ʀ : þurbiurn : buta : sin :
miuk : kuþan : þikn : ian
þurþr : rist : runaʀ
þasi

kuþa ɔ: *Gyða*, et både i Danmark og Sverig ofte forekommende kvindenavn. På Hanning-stenen skrives i gf. gyþu (med stunget ᚴ og ᚢ).

At runeristeren i den sidste fuldstændig prosaiske sætning (ian þurþr rist runaʀ þasi) skulde have tilsigtet versform, anser jeg for ganske usandsynligt, skönt både *þ* og *r* — særlig naturligvis det sidste — kan opfattes som rimbogstaver.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Gyða résþi stén þannsi øftiʀ Þórbiorn bónda sinn, miok góðan þegn; en Þórðr rést rúnaʀ þássi (þæssi?).

„Gyde rejste denne sten efter Torbjörn sin (hus)bonde, en meget brav mand; men Tord ristede disse runer“.

Det nære slægtskab mellem de to runestene i Bjærregrav falder jo straks i öjnene. Både sprog- og runeformer stemmer nöje (mærk ᛦ; auftiʀ, miuk o. s. v.), og der er ingen tvivl om, at bægge stene er samtidige. At den större sten har þani, den mindre þansi, er ganske uvæsenligt og stemmer med, hvad vi kender fra andre indskrifter, der tilhører samme tid. Også de i indskrifterne brugte formler er enslydende: bægge stene er rejste af kvinder efter deres mænd; men medens ægtefællen på den större sten kaldes *werr*, nævnes han på den mindre *bóndi*. Dette synes at vise, at den större stens Tove har været en fornemmere kvinde end den mindres Gyde; men bægge giver de dog deres mænd den samme hædrende betegnelse *miok góðan þegn*. Nogen stor standsforskel mellem de to familier har der således vel næppe været.

46. MEJLBY-STENEN

Harridslev sogn, Støvring herred, Randers amt

(undersøgt d. 29 August 1877 og d. 14. Juli 1892).

Denne smukke, maleriske sten havde længe stået uænset i et stendige i Mejlby[1], en mil nordøst for Randers, ved husmand Rasmus Andersens hus. Her opdagedes det allerede i begyndelsen af treserne af gårdmand Christen Horn, „en belæst ældre mand" i byen, at stenen havde en indskrift, hvorpå han efterhånden henledede fleres opmærksomhed. Først 1872 blev det dog nærmere bekendt gennem en „foreløbig meddelelse" (ledsaget af en litograferet afbildning) i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi" IV, 2. hæfte (Ålborg 1872), s. 197 f. (sml. Vester Tørslev-stenen). I året 1882 købte dr. Lassen i Randers stenen af Rasmus Andersen for 15 kroner i den hensigt at skænke den til byens musæum. Ved mit besøg i Randers 1892 fandt jeg den sammen med andre musæet tilhørende sager opstillet på en lille indhegnet plads ved friskolen. Nu er den foreløbig hensat i musæets kælder.

Stenen, der består af lysegrå, grovkornet granit, er 4′ 9″ höj, 2′ 5″ på det bredeste og indtil 1′ 6″ tyk. Indskriften, der består af tre længere, af rammestreger omsluttede linjer og et enkelt uden for rammen stående ord, begynder forneden i linjen til höjre og løber derpå bustrofedon, således at den ender med ordet længst til venstre. Runerne i de tre lange linjer er mellem $4^1/_2$ og 5″ höje med undtagelse af de tre sidste i tredje linje, der ligesom runerne i slutningsordet kun har en höjde af 3″ eller lidt mere. Alle tre linjer afsluttes forneden af halvrunde forbindelseslinjer mellem rammestregerne, og det samme er tilfældet foroven med de to første linjer[2], hvorimod en forbindelseslinje ikke spores ved slutningen af den tredje linje, hvor den øverste rammestreg heller ikke når længere end til l-runen foran de tre sidste mindre runer i linjen. De enkelte ord adskilles ved to punkter, som derimod ikke bruges ved linjernes begyndelse eller slutning undtagen foran den fjærde korte linje, der dannes af det sidste ord i indskriften. Da indskriften består af lutter korte

[1] Mejlby hører nu dels under Linde sogn (Nörhald herred), dels under Harridslev sogn (Støvring herred), men var tidligere et eget sogn med kirke. Runestenen benævnes derfor med rette efter byen, hvor den fandtes.

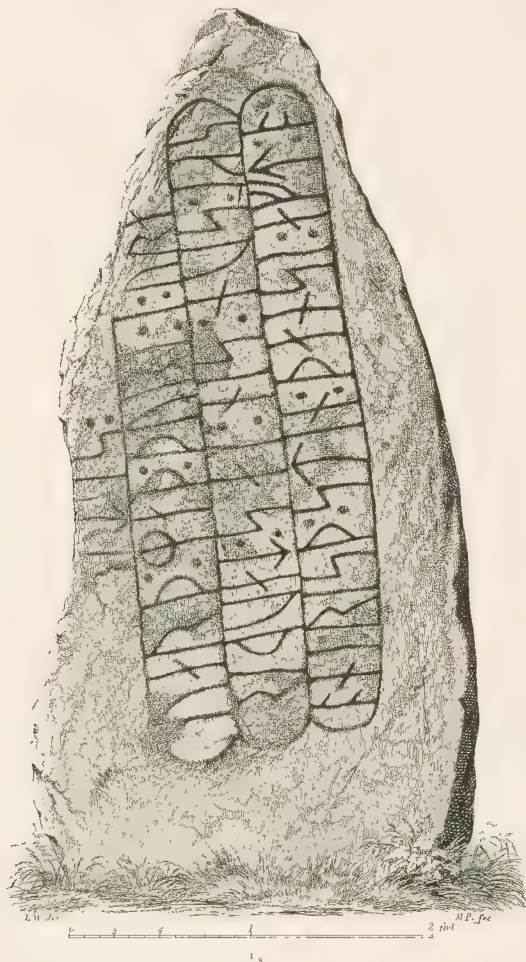
[2] Fordybninger og forvitringer i stenen ved toppen af de sidstnævnte to forbindelseslinjer kan antage en vis lighed med en lille trekant, der forbinder dem, således som det er opfattet på afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 44; men her er i virkeligheden intet hugget.

ord, findes skilletegnene hyppig, og da de gennemgående er meget kraftige, spiller de en ualmindelig fremtrædende rolle i denne indskrift.

I de to første linjer og i begyndelsen af den tredje er indskriften meget vel bevaret, og de fleste runer står endnu særdeles klart, hvorimod indskriftens slutning og særlig det sidste ord på grund af ujævnheder og forvitringer i stenen træder svagere frem. Enkelte runer har fået temmelig uregelmæssige former; dette gælder især ᛏ-runen i aft, hvor den noget krumme hovedstav løber ud i den venstre bistav, som af hensyn til det foregående ᚠ er böjet stærkt nedad og indad mod hovedstaven. I det følgende ᚬ er den nederste bistav aldeles vandret. Et par naturlige fordybninger i stenen efter denne rune, særlig ud for øverste bistav, må ikke forveksles med huggede punkter. ᚼ-runen i begyndelsen af anden linje er forholdsvis smal og rundet, hvor den øverste del forenes med midtstaven. I ᛚ-runen sidst i ąskl er bistaven, der udgår fra hovedstaven lidt neden for toppen, usædvanlig vandret på grund af de efterfølgende punkter, af hvilke det øverste er anbragt temmelig höjt oppe lige under bistaven; men for øvrigt giver hverken ᚼ eller ᛚ, af hvilke det første er overset, det andet gengivet som ᛁ på den foran nævnte afbildning i „Saml. til jydsk Hist. og Topogr.“, anledning til tvivl. Slutningen af denne linje og det første ord i tredje linje (uarþ) trænger ikke til nogen bemærkning. Også det følgende maþ, i hvilket de to sidste runer er urigtig gengivne på den ældre afbildning, må kaldes tydeligt; bistaven i ᛆ står temmelig höjt oppe på hovedstaven og er en del forvitret og som følge heraf forholdsvis svag; men dens höjre side træder dog endnu meget klart frem. Det derefter følgende ᚦ er stærkt forvitret ved toppen af hovedstaven og mellem hoved- og bistaven. I det næste ord (þuri) træder runerne i det hele svagere frem, og i ᚱ er øverste og nederste del af bistaven stærkt forvitret; men hele ordet er utvivlsomt og også tidligere rigtig læst. Meget stærkt træder de store punkter efter dette ord frem, og også det følgende ᛁ med punkterne efter står meget klart. Noget svagere er atter de tre sidste runer i linjen, uden at dog nogen af dem kan give anledning til virkelig tvivl; kun i ᚱ er mellemste og nederste del af bistaven stærkt forvitret, så at man ved første öjekast også kunde tænke på her at læse ᛚ og opfatte resten som forvitringer; men en nærmere undersøgelse og aftrykket sætter det uden for al tvivl, at her virkelig står ᚱ. Efter det sidste ᛆ, der har bistaven höjt oppe på hovedstaven (sml. ᛆ i maþ), findes en naturlig fordybning i stenen, der har samme karakter som fordybningen ud for den øverste bistav af ᚬ i slutningen af første linje, men som i en bestemt belysning let kan forveksles med et hugget punkt.

Svagest fremtrædende er det sidste ord i indskriften, der er anbragt i rummet uden for rammen til venstre (ligesom de to sidste ord i indskriften på Sjælle-stenen, I, s. 139). Meget klart står dog det første ᚼ med de to punkter foran; dette ᚼ er bredere og kortere end ᚼ i ąskl, men har for øvrigt samme karakter som det. Efter ᚼ følger et utvivlsomt ᚢ, i hvilket øverste del af bistaven er stærkt forvitret og dens øvrige del svagt fremtrædende; men runens hele form kan dog endnu sikkert følges. I den næste rune er både hele hovedstaven og særlig bistavene ved toppen i höj grad forvitrede; men de kan dog ligesom bistaven i det foregående ᚢ endnu følges med sikkerhed, og jeg nærer ingen tvivl om, at

der her virkelig står et ᛏ. En ujævnhed i stenen på höjre side af hovedstaven, som giver runen en vis lighed med R, er af ganske samme art som en ujævnhed, der løber over den

Mejlby-stenen.

foregående ᚢ-rune mellem hoved- og bistaven. Efter ᛏ følger endelig en forholdsvis tydelig stav med ujævnheder og forvitringer på höjre side, der dog hverken kan opfattes som

lævning af bistav i runen eller af punkter efter den; her står sikkert kun ᛁ. Disse iagttagelser, der alle skyldes undersøgelsen 1877, bekræftedes fuldstændig ved den fornyede undersøgelse 1892, da både ᚢᚱᛅ i slutningen af tredje linje og : ᛋᚢᛏᛁ i fjærde linje trådte så klart frem i heldig belysning, at der ikke kunde være tvivl om betydningen af en eneste rune. Thorsens gengivelse af det sidste ord som suþr (De danske Runemindesm. II, 2, s. 127 f.) er for de to sidste runers vedkommende aldeles vilkårlig og umulig, og hans bemærkning, at „der kan ikke være nogen egenlig tvivl om, at ordet er at læse således“, er selvfølgelig uden al betydning, da han aldrig selv har undersøgt indskriften, men kun kender den fra Magnus Petersens afbildning, som ingenlunde afgiver en fast støtte for denne læsning.

Jeg gengiver altså indskriften således:

ąni : risþ : stin : þansi : aft : ą
skl : sun : sin : ias : tauþr
uarþ : maþ : þuri : i : ura
: suti

ąni ɔ: *Ąni* = isl. *Áni* (ved siden af det hyppigere *Ánn*, som ikke med sikkerhed kan påvises i runeindskrifter; sml. under Fjænneslev stenen).

risþ, forkortet skrivemåde for risþi som andetsteds (Grensten-stenen).

ąskl for ąskil som andetsteds (Sønder Kirkeby-stenen, askl Sandby-stenen I). Også i udtalen er den sidste selvlyd måske udfalden.

maþ betegner nærmest udtalen *mæð* (miþ i andre indskrifter har derimod snarere været udtalt *með*).

ura : suti må sikkert læses *Ørasundi* = oldnord. *Eyrasundi*. At den gamle tvelyd her skrives ᚢ, medens ᛅᚢ bruges i tauþr, stemmer jo med, hvad vi finder i mange andre indskrifter (sml. I, s. 117). Som et kuriosum bemærker jeg, at Thorsen på det ovenfor anførte sted ved ura tænker på *Uri* i Schweiz!

I olddansk sprogform lyder indskriften:

Ąni résþi stén þannsi æft Ąskl sun sinn, es dóðr warð mæð þóri í Ørasundi.

„Åne rejste denne sten efter sin sön Askel, som døde med Tore i Øresund“.

Udtrykket *mæð þóri*, „med Tore“, er i øvrigt tvetydigt, idet det både kan betyde „sammen med Tore“, således et de bægge døde, og „om bord hos Tore (på hans skib)“. Om Askel er falden i en kamp i Øresund, eller om han er omkommen ved en ulykkelig hændelse (f. eks. skibbrud), kan jo heller ikke ses af indskriften.

47. EGÅ-STENEN

Egå sogn, Øster Lisbjærg herred, Randers amt

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

På en antikvarisk rejse, som Vedel Simonsen 1814 foretog i Jylland „for at indsamle mærkelige oldsager for det kgl. musæum“, blev hans opmærksomhed også henledet på en hidtil ukendt runesten i Egå, som det ved den lejlighed lykkedes ham at erhverve for kommissjonen for oldsagers opbevaring (sml. Antiqvariske Annaler II, 1815, s. 355). Hans beretning herom findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv sammen med den foran (s. 64) omtalte meddelelse om et runestensbrudstykke i Rimsø. Stenen, „hvoraf des værre en stor stump var afhugget og borte“, stod den gang i et stengærde i landsbyen Egå, hvor den havde fået plads efter at være udgravet af en bakke, Brobjærgbakke, på venstre side af Egå bro. Ved borgmester i Randers, justitsråd Stadfeldts omsorg blev den straks sendt til Arhus, hvor den dog lå i tre år, för end den 1817 ved kommissjonens foranstaltning blev ført til København og opstillet i en niche i Rundetårn (Antiqvar. Ann. III, 1820, s. 362; Collegial-Tidende for Danmark, Kbh. 1821, s. 90). Flere år senere gjorde E. C. Werlauff den til genstand for en omhyggelig beskrivelse og tolkning, ledsaget af et ret nöjagtigt træsnit (Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II, 1833, s. 242 ff.).

Det øverste stykke af stenen med en del af indskriften manglede den gang, men kom uformodet for dagen 1839 i Egå ved nedbrydelsen af det ovennævnte stengærde og blev heldigvis reddet og straks af amtmand Lorentz indsendt til København, hvor det viste sig at passe nöje sammen med det större stykke (Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1840, s. 23; Finn Magnusen, Runamo og Runerne, s. 444 not.). Sammen med de øvrige i Rundetårn opstillede runestene flyttedes Egå-stenen 1867 til runehallen i det oldnordiske musæum.

Stenen, der består af lyserød, grovkornet granit, er 4′ 4½″ höj, indtil 2′ 6″ bred og indtil 1′ 3″ tyk. Runernes störrelse veksler mellem 7½″ og 3½″ (en enkelt, ᚢ øverst i det andet indskriftbånd, kun 2⅞″).

Indskriften, der næsten fylder stenens hele flade, er fordelt i to ved en fælles rammestreg adskilte bånd, der løber inden for hinanden, bægge fra venstre til höjre, og i en lille

midtlinje, der fylder den nederste halvdel af det andet bånds åbning og har fælles rammestreg med det. Alle runer træder overordenlig klart og tydelig frem, og ingen af dem kan give mindste anledning til tvivl; enkelte er beskadigede ved mindre afflisninger.

1/8.

Egå-stenen.

Ved begyndelsen af det første ord er en flis sprungen af stenen, hvorved øverste halvdel af ᚽ-runens hovedstav, et mindre stykke af ᛚ-runens top og et endnu mindre stykke af ᚠ-runens hovedstav er forsvundne. I den sidstnævnte rune når den nederste bistav ikke så langt op som den øverste (i modsætning til de to f-runer i det følgende). Skilletegnene

efter de tre første ord er langagtige og smalle, medens de i det følgende gennemgående er kortere, bredere og mere rundagtige. I indskriftens slutning bliver de dog atter smallere og mere langagtige, særlig det nederste efter lantirþi og bægge efter kitils. Ligesom på Mejlby-stenen træder også på Egå-stenen de som skilletegn brugte punkter i det hele ualmindelig stærkt frem. s-runen har i h(a)ns og suniʀ formen ᛋ, men senere i dette bånd tre gange formen ᛊ; i det andet bånd bruges ligeledes først to gange ᛋ og derpå én gang ᛊ, men sidst i båndet atter to gange ᛋ.

En afflisning ved stenens top har borttaget øverste del af hovedstaven i runerne ᛁᛅ, øverste halvdel af det derefter følgende skilletegn ×, der er anbragt lige over det lille kors, samt toppene af de to runer ᚱᛁ, der også er beskadigede af de ved bruddet fremkaldte afflisninger, som ligeledes har ødelagt störste delen af ᛊ-runens venstre stav.

I det andet bånd er den første rune (ᛘ) forsynet med en lille top, idet hovedstaven når lidt op over bistaven. Bægge skilletegn efter mana er anbragte under ᚿ-runens bistav, som findes höjt oppe på hovedstaven. Af de to tydelige skilletegn efter sin ligger det nederste i kanten af en lille udflisning. r-formen i frinta er karakteristisk. Efter þans bruges undtagelsesvis (ligesom efter suniʀ) et lille skråtliggende kors (×) i steden for de to punkter som skilletegn. Det er åbenbart forsætligt, at × er anvendt netop ved toppen af bægge indskriftbåndene; mellem suniʀ og risþu fyldte dette tegn jo pladsen langt bedre end punkter; men denne grund gælder ikke for det andet bånd, hvor × altså uden tvivl er brugt for symmetriens skyld, svarende til det skråtliggende kors i det ydre bånd efter suniʀ. Ellers vilde et enkelt punkt her have passet bedre til pladsen. ᚢ-runen i uas hviler på den foregående ᛋ-runes nederste, forholdsvis lange stav. Efter uas findes kun et enkelt, meget kraftigt punkt (naturligvis af hensyn til pladsen, fordi nederste del af s-runen og af det følgende ᛚ står nær ved hinanden).

I midtlinjen er de to første runer stærkt beskadigede forneden af en skøre i stenen; det følgende ᚱ kan betragtes som en mellemform mellem r-runerne i frinta og risþu (en fjærde, den mest regelmæssige, ᚱ-form findes i lantirþi).

Midt på stenens top lige under skilletegnet efter suniʀ findes et lille kors, der sammen med skilletegnet udmærket fylder det tomme rum. Dette kors svarer ganske til det, der er anbragt over indskriftlinjerne på den noget ældre Durup-sten og den samtidige Vester Tørslev-sten. Dog er det på Egå-stenen lidt mindre og træder derfor ikke så stærkt frem som på de to andre stene[1].

Hele indskriften lyder:

alfkil : uk : hns : suniʀ × risþu : stin : þansi : ift :
mana : sin : frinta : þans × uas · lantirþi : kitils : þis :
nuruna :

[1] Dette kors, der netop er så karakteristisk for Egå-stenen, affærdiger Thorsen i De danske Runemindesm. II, 2, s. 108 med den grundløse og aldeles urimelige parenthetiske bemærkning: „(Det lille korstegn må antages at være senere anbragt.)". Men Thorsen erklærer rigtignok også lige foran, at det først i sidste öjeblik er gået op for ham, at det oven for korset bevarede tegn er halvdelen af skilletegnet ×, hvad der sikkert ved første öjekast vil stå klart for enhver anden.

alfkil ɔ: *Alfkell,* der ellers ikke kan påvises på nogen runesten, lige så lidt som det forekommer i den oldnordiske litteratur; men navnet er jo ligesom Vejlby-stenens *Þiúðkell,* hvorom det samme gælder, ganske klart både i sin dannelse og betydning. I senere tid finder vi det i Danmark i formen *Alkil* (Valdemars jordebog ed. O. Nielsen, s. 67[9], hvor det netop ligesom her i indskriften står ved siden af det usammensatte *Kietil*).

hns med a udeladt som i andre indskrifter.

mana kan læses både *Mána* og *Manna*; men da det første navn særlig er norsk-islandsk, medens *Manni* er almindeligt i Danmark og Sverig, svarer mana på Egå-stenen uden tvivl til det sidste. Det vilde nemlig være ganske uberettiget af indskriften at slutte, at alfkil og mani har været Nordmænd.

lantirþi ɔ: *land(h)irði* med den gamle nævneformsendelse -ʀ bortkastet, som derimod findes i Ravnkilde-stenens lat : hirþiʀ, der ligeledes har bevaret *h* (se foran s. 138 og sml. „Navneordenes böjning i ældre Dansk“ § 21). Ordets betydning er den samme i bægge indskrifter, nærmest 'godsforvalter', bestyrer af en stor landejendom.

þis bruges her som bestemt kendeord ved tillægsordet i samme betydning som hins. På den större Skærn-sten forekommer bægge ord ved siden af hinanden (foran s. 175).

nuruna ɔ: *norróna*. Egå-stenen fremviser vistnok det ældste sikre eksempel på tillægsordet *norrónn* i betydningen „norsk“.

På Olddansk gengiver jeg indskriften således:

Alfkell ok hans syniʀ résþu stén þannsi æft Manna sínn frǽnda, þanns was land(h)irði Ketils (Kætils) þess norróna.

„Al(v)kel og hans sönner rejste denne sten efter deres frænde Manne, som var godsbestyrer hos Ketel (Kæld) den norske (Nordmanden Ketel)“.

Indskriften tilhører uden tvivl begyndelsen af det 11. årh. (mærk formerne lantirþi og uk ved siden af *s* både i det henvisende *es* og i *was*; sml. foran s. 184).

48. VESTER TØRSLEV-STENEN (GÆTTERUP-STENEN)

Vester Tørslev sogn, Nörhald herred, Randers amt

(undersøgt d. 4. August 1878).

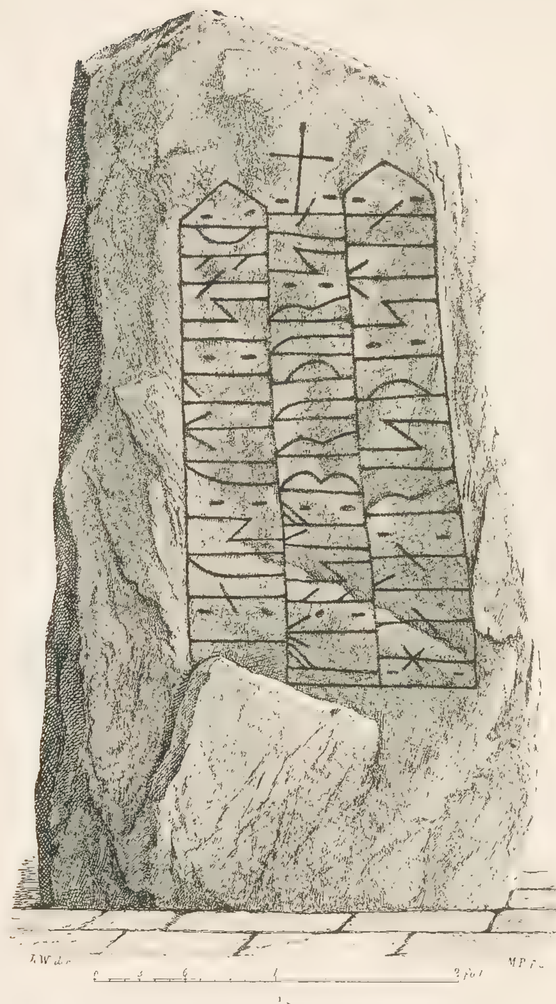
Stenen fandtes 1870 ved grusgravning på gårdmand Jens Søgaards mark i Gætterup (omtrent en mil sydøst for Hobro) ved den gamle hovedvej mellem Vester Tørslev og Gætterup, lidt nord for Glenstrup sø. Direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring købte straks stenen af ejeren og lod den opstille i Vester Tørslev kirkes våbenhus. En „foreløbig meddelelse“ om den, ledsaget af en litograferet afbildning, gaves i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ IV, 2. hæfte (Alborg 1872), s. 197.

Den pyntelige sten af grå, grovkornet granit med røde korn og striber rager 5′ op over våbenhusets gulv (6″ står under dette); den störste bredde er 2′ 8″, tykkelsen ved gulvet 1′ 9½″. Runerne er fra næppe 5½″ til godt 6″ höje.

Indskriften, der overalt er meget tydelig, og hvis læsning ikke giver anledning til nogen som helst tvivl, er fordelt i tre linjer. Den begynder nederst i linjen til höjre, fortsættes derpå bustrofedon i linjen til venstre og ender med midtlinjen, ved hvis slutning et lille kors er anbragt, hvilende på hovedstaven i den sidste rune. Dette kors, der er 6″ langt og 4½″ mellem armens ender, er hugget i samme dybde og bredde som runerne og rammestregerne med en svag udvidelse ved toppen og ved armens ender. Det er af ganske samme art som det, der findes over sidste indskriftlinje på Durup-stenen, men noget större (sml. også det lille kors på toppen af Egå-stenen).

Forbindelseslinjer mellem rammestregerne findes i de to yderste linjer, men ikke i den mellemste, hvor det første ꞁ dog tillige kan tjæne som forbindelseslinje, og hvor det lille kors danner en smuk afslutning på linjen[1]. Alle ordene adskilles ved to langagtige punkter, der også bruges ved begyndelsen og slutningen af de to yderste linjer inden for rammen, medens den midterste linje kun har dem ved slutningen, et på hver side af korset. At linjen til venstre forneden er lidt kortere end de to andre, skyldes en stor knude i stenen, som runeristeren har villet undgå.

[1] Symmetrien synes mig absolut at kræve, at staven ved slutningen af linjen til venstre opfattes som forbindelseslinje mellem rammestregerne, ikke som den første rune af ordet ift, i hvilket tilfælde staven foran ᚠ måtte tages som forbindelseslinje, ikke som runestav.

Vester Tørslev-stenen.

Skilletegnene foran ✱ først i linjen til höjre træder på grund af ujævnhederne i stenen lidt svagere frem end de øvrige, men er fuldkommen tydelige. Den øvrige del af denne linje trænger ikke til nogen bemærkning. Indskriften fortsættes derefter bustrofedon

i linjen til venstre, hvor ordet þąnsi altså står regelmæssig, hvorimod de to sidste ord litu : sun ved en uagtsomhed af runeristeren er stillede på hovedet, ligesom tilfældet er med ordene þisi : iftiʀ på Gårdstånga-stenen i Lund. At det skulde være sket forsætlig for at antyde, at midtlinjen skal læses umiddelbart efter þąnsi og ordene litu : sun sidst, kan ikke antages, da noget sådant vilde være ganske enestående.

Af de to punkter foran þąnsi står det øverste påfaldende skævt, hvad der ligeledes er tilfældet med det øverste efter ift først i tredje linje. I dette ord har f-runen de forholdsvis små bistave höjt oppe på hovedstaven, hvilket i næsten endnu höjere grad gælder det følgende f i ordet ąslf, hvis nederste bistav udgår fra hovedstaven i flugt med enden af bistaven i den foregående ᚴ-rune, i hvilken hoved- og bistav ikke løber helt sammen. Dette har fremkaldt den urigtige gengivelse af de to runer på den foran nævnte afbildning i „Saml. til jydsk Hist. og Topogr.“. En lille åben plads mellem hoved- og bistave findes ligeledes i de to andre l-runer og i t-runerne i indskriften.

Indskriften må altså læses:

: hala : risþi : stin :
: þąnsi : litu : sun :
ift : ąslf : bruþur : sin :

hala er, som appositionen litu : sun viser, et mandsnavn, der i øvrigt ikke kendes. Derimod er *Halla* et bekendt kvindenavn; men af den grund at læse litu : sun efter bruþur : sin og anse det for apposition til ąslf, vilde jo være ganske vilkårligt. At læse halar (*Hallarr*) risþi synes skilletegnet efter hala bestemt at forbyde. I hala har vi altså et af de ikke få, ellers ukendte mandsnavne på *-a*, der forekommer på vore runestene, og hvorpå det følgende litu uden tvivl afgiver et nyt eksempel. Da sönnerne kun rent undtagelsesvis opkaldtes efter moderen i steden for efter faderen, er det nemlig naturligst at opfatte litu som mands-, ikke som kvindenavn; men det er ganske usikkert, hvorledes det har været udtalt (*Lindu?*). Mange af disse mandsnavne på *-a* har vistnok oprindelig været tilnavne eller kælenavne, der, at dömme efter navneforrådet på runestenene, synes at have været særlig yndede i Danmark i slutningen af det 10. og begyndelsen af det 11. årh. (*Halla* af *Hallkell*, *Hallsténn* eller et andet med *Hall-* begyndende navn?).

ąslf] den forkortede skrivemåde skyldes næppe hensyn til pladsen eller skødesløshed af runeristeren, men har snarest sin grund i den virkelige udtale (*Ąslf* eller *Ąslf* for *Ąsulf*, næppe for *Ąsléf*); sml. þurlf og ąskl på Hedeby- og Mejlby-stenen.

Ordstillingen i indskriften svarer nöjagtig til den, der kendes fra indskrifterne på Hedeby-stenen, Skærn-stenen I og andre stene (sml. foran s. 166).

I olddansk sprogform lyder indskriften:

Halla (?) résþi stén þąnnsi, 'Litu' sun, æft Ąslf bróður sínn.

„Halle (?), 'Lites' sön, rejste denne sten efter sin broder As(u)lv“.

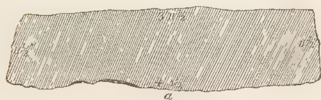
49. SØNDER VINGE-STENEN

Sønder Vinge sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgt d. 20. og d. 22. August 1877 og d. 18. Juli 1882).

Denne smukke og anselige sten lå som hjörne- og grundsten under kirkemuren i Sønder Vinge, således at en del af indskriften var synlig. At det var en runesten, blev dog først bemærket i begyndelsen af året 1869 af den for vore runemindesmærkers bevarelse og fremdragelse nidkære provst Taaffe i Langå, som straks efter opdagelsen drog omsorg for, at stenen blev udtaget og opstillet på sin nuværende plads ved kirken, hvor jeg 1877 havde den glæde at undersøge den i provst Taaffes selskab.

Stenen, der består af rødgrå granit, er 5′ 10″ höj, 4′ 7″ på det bredeste og indtil 1′ tyk (ved toppen 10″)[1]. Dens form ses af nedenstående tværsnit, der er taget over punkterne efter tua i slutningen af linjen længst til höjre.

Indskriften består af 7 linjer, af hvilke de tre til höjre og slutningen af den fjærde (mellemste) er meget vel bevarede, hvorimod de tre linjer til venstre og begyndelsen af den fjærde des værre på mange steder er i höj grad udslidte og utydelige, eller helt ødelagte ved afflisninger. Runerne er i gennemsnit 6 til 6½″ höje (på nogle steder lidt större eller mindre; i linjen længst til höjre indtil 8″ og i de to til venstre indtil 7″).

Indskriften begynder nederst i midtlinjen (den fjærde linje fra höjre og venstre) og fortsættes derpå bustrofedon i de tre følgende linjer til höjre. Som sammenhængen viser, ender den egenlige hovedindskrift med linjen længst til höjre, og de tre utydelige linjer til venstre må derfor antages at have indeholdt en ny sætning. Denne har begyndt nederst i den tredje linje fra venstre, hvor runerne går i samme retning som i fjærde (indskriftens første) linje, så at den linje, hvormed den nye del af indskriften begynder, altså danner en nöjagtig fortsættelse i bustrofedon-form af linjen længst til höjre.

Med hensyn til enkeltheder bemærkes i øvrigt:

I begyndelsen af den mellemste (fjærde) linje, hvormed indskriften som sagt be-

[1] De af Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 149) anførte mål er som ofte helt urigtige.

gynder, er næsten alle runetoppene fuldstændig forsvundne på grund af slid og afflisninger; men den bevarede nederste del gör dog læsningen utvivlsom. Først ses den nederste del

$^{1}/_{10}$.

Sønder Vinge-stenen.

af to stave, den forreste omtrent i flugt med hovedstaven i den sidste rune i tredje linje fra höjre. Formen af de nævnte to stave gör det sikkert, at de har dannet et ᚢ, af hvilket også den øverste del endnu spores svagt i afflisningen. Den næste stav kan ikke blot

følges i sin hele længde, men også bistavene til höjre spores endnu sikkert og viser, at vi her har et ᚠ af samme form som i uftiʀ i den følgende linje; at her har stået ᚠ, ikke ᚴ, fremgår ikke blot klart af de lævnede spor af bægge bistave, men bestyrkes også ved den store afstand (godt 3″) mellem denne runes hovedstav og den følgende stav, af hvilken godt den nederste tredjedel er lævnet, og også et ubetydeligt stykke af den øverste del endnu kan følges. Af bistave findes derimod intet som helst spor, og sammenhængen viser også sikkert, at runen må have været ᛁ. Foran ufi findes der ikke mere spor af nogen ret stav; men da det må anses for sandsynligt, at denne linje har nåt lige så langt ned på stenen som den følgende, og da der i flugt med bistaven i den sidste rune i tredje linje fra höjre netop vilde være plads til en stav, gör sammenhængen det i sig selv höjst rimeligt, at der her har stået et ᛏ. At dette er mere end en formodning, fremgår deraf, at der virkelig i afflisningen findes en tydelig lævning af bistaven til höjre i denne rune. Det kan således anses for utvivlsomt, at det første ord har været tufi. Om der foran dette ord har stået skilletegn (to punkter), lader sig derimod ikke afgöre.

Oven for det klare nederste punkt efter tufi, men temmelig skråt til höjre derfor findes en meget regelmæssig fordybning, som tydelig danner det øverste af de to skilletegn, der ligger i modsat retning af skilletegnene efter risþi, men i samme retning som hovedstaven i runen, der følger lige efter dem; af denne er netop den nederste halvdel bevaret, som gör læsningen ᛒ utvivlsom. Denne ᛒ-rune og punkterne foran den har en hældning i modsat retning af den, der findes i ordet bruþr i anden linje fra höjre. Også af det følgende, forneden meget smalle ᚱ er så stort et stykke lævnet, at læsningen er sikker; det samme gælder om det følgende ᚢ og i endnu höjere grad om ᛏ, i hvilket kun bistaven til venstre næsten er udvisket. Også ordet bruti er altså sikkert.

Det fortjæner at fremhæves, at de to første ord indtager en påfaldende lille plads, og at runerne i dem er forholdsvis smalle i sammenligning med runerne i den øvrige del af indskriften. De ni runer i tufi bruti med de efterfølgende punkter indtager nemlig ikke större plads end de seks runer lige overfor i den følgende linje. Disse runer er også lidt höjere (godt 6 til 6½″) end de førstnævnte, der kun har haft en höjde af næppe 6″. Medens ellers som oftest navnet på den, der har rejst mindesmærket, er fremhævet ved særlig store runer, er dette på Vinge-stenen mere tilfældet med navnene på dem, efter hvem den er rejst.

Indskriften i slutningen af denne og i de herefter følgende tre linjer er i det hele taget meget tydelig og trænger kun til få bemærkninger. Efter stin, i hvilket de tre sidste runer ligger i en fordybning, findes flere ujævnheder, men ingen punkter. Derimod træder det ene skilletegn foran þensi i begyndelsen af næste linje meget tydelig frem, omtrent ud for midten af hovedstaven i ᚦ (af et andet punkt findes intet som helst spor). Den anden rune i det nævnte ord er et utvivlsomt ᚽ (det regelmæssige punkt midt på staven er meget klart og stærkt fremtrædende). Af de følgende punkter står det nederste skarpt, hvorimod det øverste er meget svagt. I uftiʀ har ᛦ en temmelig uregelmæssig form, idet bistaven til venstre er betydelig længere og træffer hovedstaven höjere oppe end den til höjre. I det

næste ord fortjæner de tre former af ᚢ-runen at fremhæves, af hvilke den første stemmer med det foregående ᚢ i uftiʀ, den anden er bestemt klokkeformet, idet den venstre stav løber langs med en ovenfor liggende knude i stenen (sml. ᚢ-formen i ordet aisku på Lyngby-stenen, foran s. 113), og den tredje har en lille svejning midt på bistaven, så at den endog vilde kunne læses som ᚱ, hvad navnets form dog næppe tilsteder, og hvortil runen selv heller ikke frembyder nogen særlig grund, da den har langt mere lighed med det første ᚢ i navnet end med det derefter følgende ᚱ; at den ifølge sin form kunde opfattes som tegn for ᚱ, viser dog det første ᚱ i ordet bruþr i næste linje. I det hele taget optræder ᚢ- og især ᚱ-runerne i denne som i flere andre indskrifter i meget afvigende former fra forholdsvis meget smalle til usædvanlig brede; men også selve grundtypen i ᚱ-runen veksler i höj grad, når man sammenligner de temmelig regelmæssige former i uruiu og sarþi[1] (til hvilket sidste ᚱ-formerne i risþi og i slutningen af bruþr nærmest slutter sig) med det forneden smalle ᚱ i bruti, eller med det foroven og forneden omtrent lige brede, i höj grad ᚢ-lignende første ᚱ i bruþr, som man rigtignok kunde fristes til at anse for fejlristning, idet runeristeren af skødesløshed her havde hugget ᚢ i steden for ᚱ.

Efter uruiu (næppe -r) findes et par ikke stærkt fremtrædende, men sikre punkter. Sådanne ses derimod ikke i begyndelsen af næste linje foran ordet auk, der indtager en forholdsvis stor plads, men i øvrigt ikke giver anledning til nogen tvivl. Om den ejendommelige ᚢ-lignende ᚱ-rune i bruþr har jeg allerede talt; både dette ᚱ og især det følgende ᚢ har en temmelig stor top, hvad der ligeledes er tilfældet med det sidste ᚱ i samme ord, med det andet (klokkeformede) ᚢ i uruiu og i mindre grad med ᚢ-runerne i auk og kaþu. På grund af gamle ujævnheder og skører i stenen, som runeristeren har fulgt og benyttet som rammestreg, er de to sidste runer i ordet bruþr langt mindre end de øvrige runer i indskriften (ᚱ kun $3^1/_2$" höjt), og i ᚢ-runen er bistaven af samme grund kortere end hovedstaven, ved hvilken den huggede rammestreg ender. De to punkter efter ordet er i forhold til den sidste rune meget store.

Foran det klare siną i sidste linje findes ingen punkter, men både efter dette og det sidste ord. I siną står bistavene i *óss*-runen langt fra hinanden ($4^1/_4$"), og den øverste udgår næsten fra toppen af hovedstaven. Den sidste rune i linjen viser sig nu nærmest som et tydeligt ᛁ uden stærkt fremtrædende spor af bistav, som man derfor ved første öjekast kunde fristes til at anse for udeladt ved forglemmelse. En lille fordybning i en afflisning, som strækker sig hen til det foregående ᚢ, hvis bistav den har beskadiget en smule, viser dog endnu tydelige spor af bistaven i ᚾ lige ud for det øverste punkt (i siną er *óss*-runen som oftere vel netop brugt af hensyn til det foregående ᚾ; i tua har runeristeren derimod, som vi måtte vente, brugt *ár*-runen).

Medens den nu behandlede del af indskriften således ikke på noget punkt lader

[1] Også i disse to ᚱ-runer afviger bistavens form dog noget, idet den i den første er mere lige, i den anden mere rundet; det førstnævnte ᚱ har desuden en åbning mellem toppen af hoved- og bistaven. I de tre ᚱ-runer i sarþi, risþi og i slutningen af bruþr er grundtypen den samme, men bistaven bliver mere og mere svejet, på det sidste sted i usædvanlig grad.

os i virkelig tvivl om læsningen, kan dette des værre ingenlunde siges om de tre linjer til venstre. At vi må begynde læsningen med den tredje linje fra venstre, derpå fortsætte med den anden og ende med den første, kan der ikke være tvivl om. Vi tör ligeledes gå ud fra, at den tredje linje fra venstre har begyndt omtrent lige så langt nede på stenen som de øvrige linjer; men de første runer i linjen, der har stået lige over runerne (t)ufi : bru, er i så fald med en enkelt undtagelse, som vil blive nærmere omtalt nedenfor, fuldstændig ødelagte uden at have efterladt sig et eneste sikkert spor, idet de er forsvundne med de afskalninger, som også for största delen har borttaget toppene af runerne i begyndelsen af hovedindskriftens første linje. Derimod kan slutningen af linjen ikke give anledning til nogen som helst tvivl med hensyn til læsningen; der står tydelig og med forholdsvis stor afstand mellem de enkelte runer, især i det sidste ord, sarþi : auk :; kun ʀ-runen er lidt utydelig i den øverste del af bistaven, hvis hele form dog endnu kan følges. Lidt til venstre for toppen af ᛋ-runen i sarþi ses en temmelig regelmæssig fordybning, der dog ikke tör erklæres for et hugget punkt (altså for det øverste skilletegn foran sarþi), da et hul noget til venstre for og neden for det her nævnte har ganske samme karakter, og lignende ved udflisning fremkomne huller ses også andre steder i det ødelagte stykke af denne linje. Langt snarere kan et par svagt fremtrædende, men klare fordybninger mellem ᛋᛆ lige over og under venstre side af bistaven i ᛆ være lævninger af skilletegn. Efter auk, der indtager en usædvanlig stor plads, naturligvis fordi dette ord skulde udfylde slutningen af linjen (sml. dog også auk i begyndelsen af den anden linje fra höjre), findes to temmelig svagt fremtrædende, men sikre punkter, som også er umiskendelige på mit aftryk, det øverste i kanten af en skøre i stenen.

Den følgende linje begynder med et tydeligt ᛋ, ud for hvis øverste del der til venstre ses en uregelmæssig fordybning, der næppe kan opfattes som et hugget punkt (af et tilsvarende punkt neden for dette findes der heller ikke noget som helst spor). Efter ᛋ følger en noget svagere fremtrædende, men aldeles sikker ret stav, et ubetydeligt stykke til höjre for (neden for) hovedstaven i ᚢ-runen i auk i den foregående linje; denne stav er på midten omgivet af så stærke udflisninger og forvitringer, at det må henstilles som tvivlsomt, om her har stået et ᛁ eller et ᛆ (kun om disse to runer kan der være tale). Meget tydeligt, skönt bortfliset forneden, er det følgende ᚦ, hvis skrå hovedstav ligger lidt til venstre for (oven for) hovedstaven i ᛆ i auk i den foregående linje. Efter ᚦ findes nogle (tre) svagere fremtrædende fordybninger, der alle har samme karakter, og af hvilke ingen ved nöjere undersøgelse kan forveksles med et hugget punkt; kun den øverste kan få en vis lighed dermed, hvorimod de to andre tydelig er fremkomne ved de udflisninger, hvori de ligger; heller ikke afstanden mellem ᚦ og den følgende runestav ($3^1/_2$″ mellem toppene af hovedstavene, men kun 2″ fra midten af bistaven i ᚦ til den følgende hovedstav) taler for, at der her har været skilletegn. Efter ᚦ følger en meget klar ret stav, et lille stykke oven for (til venstre for) ᛁ i sarþi i den foregående linje. Staven er på bægge sider, især til höjre, omgivet af stærke ujævnheder i stenen, af hvilke dog ingen lader sig forveksle med huggede linjer (hvad der ved første öjekast kan se ud som bistaven i et ᛚ eller som toppen af

bistaven i et ᚢ, er en uregelmæssig fure i stenen, der ikke løber sammen med den huggede stav). Jeg anser derfor læsningen ᛁ for sikker. Et par fordybninger efter ᛁ (den øverste netop i enden af den nævnte fure) er uden tvivl lævninger af to punkter, der dog træder temmelig utydelig frem, da de taber sig i de mange udflisninger og forvitringer på dette sted. De to runer, der må antages at have stået under ᚱᚦ i sarþi i den foregående linje, er nu så godt som helt forsvundne med en flis, der her er sprungen af stenen. Lige under ᚦ følger jeg dog endnu i meget svage, men fuldkommen sikre træk alle omridsene af et ᚢ af væsenlig samme form som i uftiʀ. Efter dette ᚢ ses atter midt imellem hovedstavene af ᛅ- og ᚱ-runen i sarþi en nogenlunde tydelig ret stav, der ved foden bærer umiskendelige spor af et par bistave, som gör runen til ᛦ. Helt ødelagt er derimod den rune, der har stået mellem ᚢ og ᛦ. Efter ᛦ findes et par regelmæssige fordybninger i flugt med hovedstaven af ᛅ-runen i sarþi, der ganske gör indtryk af at være huggede punkter. Herefter følger de tre utvivlsomme runer ᚼᛅᛦ med to punkter efter. Slutningen af linjen træder svagt frem, men kan ved nöje undersøgelse ikke efterlade nogen tvivl om læsningen. Først ses et ᛘ, hvori hele hovedstaven og bistaven til venstre viser sig forholdsvis klart, medens bistaven til höjre er lidt svagere, men dog sikkert kan følges; efter ᛘ står et utvivlsomt ᚢ, hvori kun øverste del af bistaven er noget udvisket, og derpå en ret stav med tydelige spor af en bistav, som viser et ᚾ. Medens toppene af ᛘ-runen og af den følgende ᚢ-rune er huggede i en knude i stenen, ligger den øvrige del af disse runer så vel som ᚾ i en stærk fordybning. Herefter findes i temmelig stor afstand (godt 3″ fra hovedstaven i ᚾ) et par meget regelmæssige fordybninger, der aldeles har karakteren af at være huggede og bestemt adskiller sig fra de mange ujævnheder og forvitringer, der omgiver dem. Jeg nærer ingen tvivl om, at vi her har er par skilletegn.

Omtrent lige så utydelig som det ord, der har fulgt efter siþi (saþi), er indskriftens sidste linje (længst til venstre). Aldeles sikker er dog i flugt med ᚾ i mun runen ᛅ både i hoved- og bistav; 2″ foran dette ᛅ, parallel med dets hovedstav, findes en svag fordybning, der ved løselig betragtning kan synes at være nederste del af en ret stav, men som sikkert ikke er hugget. Heller ikke ses foran ᛅ spor af huggede punkter. Efter det tydelige ᛅ følges i flugt med hovedstaven i ᛘ-runen i mun en nogenlunde klar ret stav med lige så klar bistav, der løber ud i den höjre bistav i ᛦ-runen i saʀ; denne rune er et utvivlsomt ᚢ. Mellem ᛅ og ᚢ er stenen derimod så opfyldt af udflisninger og fordybninger, at det i höj grad vanskeliggör læsningen, så at det endogså kan synes tvivlsomt, om der her har stået én eller to runer. Jeg har nemlig undertiden i en bestemt belysning trot at kunne skimte de to runer ᚼᛅ, af hvilke den første dog vilde være usædvanlig smal, og den sidste vilde stå så nær ved ᚼ, at dens bistav endogså vilde berøre ᚼ-runens höjre stav. En omhyggelig undersøgelse viser imidlertid, at både den tilsyneladende ᚼ-runes venstre stav og den tilsyneladende ᛅ-runes hovedstav skyldes et par uregelmæssige furer i stenen, og at vi i virkeligheden først $3^1/_4$″ fra hovedstaven i ᛅ-runen i begyndelsen af linjen, mellem hoved- og bistaven i det ovenfor stående ᚢ i mun, finder nederste del (4″) af en utvivlsomt hugget ret stav (den tilsyneladende ᚼ-runes höjre stav); men den øverste del af denne

rune med bistaven (bistavene) er helt omgivet af udflisninger og derved fremkaldte huller og furer, så at det er overordenlig vanskeligt her at skelne mellem de huggede linjer og de naturlige fordybninger i stenen. Under heldige belysningsforhold viser formen af alle disse linjer dog sikkert, at her må have stået enten et ᚴ eller et ᚠ, snarest det første, idet kun den ene bistav, som har dannet ᚴ-runen, har efterladt utvivlsomme spor. Det er netop sporene af denne bistav, som i en bestemt belysning sammen med en fure i stenen tilsyneladende kan danne en ᛆ-rune. Efter ᚢ ses i flugt med hovedstaven i ᛦ i det ovenfor stående saʀ en stærkt udslidt og forvitret ret stav med en ligeledes udslidt og forvitret bistav, der dog bægge endnu kan følges helt og viser et ᚦ (af samme form som i sarþi). I det hele har denne rune ganske samme karakter som det efter siþi (saþi) følgende ᚢ i den foregående linje; på mine aftryk må bægge disse runer dog siges at stå forholdsvis tydelig. Endelig findes mellem ᛋᛆ i saʀ (6″ fra foden af den foregående ᚢ-runes bistav) en svag ret stav, omgivet af stærke udflisninger, men uden spor af bistave. Runen synes derfor sikkert at måtte læses ᛁ, skönt jeg ikke ligefrem tör benægte, at her kan have stået et ᛆ (om andre runer kan der ikke være tale). Efter ᛁ følges endelig (i flugt med den höjre stav i ᛋ-runen i saʀ) et par ret tydelig fremtrædende punkter. Med disse punkter har indskriften utvivlsomt endt. Herefter spores der nemlig ikke en eneste hugget linje, og også stenens overordenlige ujævnhed oven for punkterne taler bestemt imod, at indskriften skulde være fortsat længere op ad den smalle kant.

Hvad jeg i det foregående har anført om læsningen af indskriften, havde jeg allerede iagttaget ved min første undersøgelse af stenen 1877, der blev foretaget under de allerheldigste forhold, så at det også lykkedes mig at tage fortræffelige aftryk af hele indskriften. Disse aftryk, som jeg har haft liggende for mig under udarbejdelsen af den foran stående tekst, har også senere i höj grad bestyrket de iagttagelser, som jeg gjorde på selve stedet. En fornyet undersøgelse 1882 har heller ikke på noget punkt bragt nye resultater med hensyn til min tidligere læsning, men kun yderligere bekræftet rigtigheden af denne.

Jeg vilde altså gengive hele indskriften således, for så vidt jeg ser mig i stand til at læse den, idet jeg betegner de fuldstændig ødelagte runer med ×:

[:?](t)ufi : bruti : risþi : stin
(r)
. þensi : uftiʀ : uruiu :
auk : kaþu : bruþr :
siną : tua :
× × × × × × sarþi : auk :
a
siþi : u×ʀ : saʀ : mun :
(f) (a)
akuþi :

Med ordene tufi bruti begynder også den omtrent 40 år ældre Rygbjærg-sten (se foran s. 102). I øvrigt frembyder indskriftens første sætning, der må betegnes som den

egenlige hovedindskrift, jo ingen vanskeligheder, når jeg undtager de to helt ukendte mandsnavne uruiu, som der sikkert skal læses (ikke uruir), og kaþu. Lydforbindelsen i uruia synes at kunne sammenstilles med den större Bække-stens þuruiaʀ, ejeform af þurui. Har navnet mulig lydt *Yrwja*? Hertil kunde da svare et senere dansk *Yre* (sml. *Tyre* af þurui), der dog næppe er bevaret i det enestående mandsnavn *Ørri* i Valdemars jordebog ed. O. Nielsen, s. 61[4]. Navnet kaþa svarer vist ligefrem til oldsprogets *kaða*. Professor Finnur Jónsson har nemlig henledet min opmærksomhed på, at dette ord, der i Snorra Edda II, s. 488 anføres mellem „hana heiti", også forekommer som tilnavn (*Jó(a)n kaða* Heimskringla III, s. 363[22] og rettelsen s. 597[3]; Morkinskinna s. 219[18]; Fms. VII, s. 217[13] og s. 223[23]).

þensi skrives ligeledes på Sjælle-stenen (I, s. 146).

Medens indskriftens første del altså fra indholdets side er så klar som muligt, har ingen hidtil forsøgt at læse og tolke dens sidste, for en stor del meget utydelige og på nogle steder helt ødelagte, del. På den eneste afbildning, som tidligere er offenliggjort af stenen (Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 53), er kun ordene sarþi : auk i slutningen af første linje og siþu (urigtigt for siþi eller saþi) i begyndelsen af anden linje læselige. Derimod vil der ingen mening kunne fås ud af de runestave, som mere eller mindre klart er antydede på afbildningen ikke blot i slutningen af anden og i hele tredje linje, men også foran sarþi i første linje, hvor der på stenen med en enkelt undtagelse, som jeg straks skal omtale, ikke mere findes noget som helst sikkert spor af huggede linjer. I sin tekst (smst. II, 2, s. 150) erklærer Thorsen også hele den sidste del af indskriften så vel som navnet foran det efter hans mening tvivlsomme bruti i begyndelsen af hovedindskriften for ganske ulæselige.

Da den egenlige hovedindskrift tydelig ender med linjen længst til höjre, tör det anses for höjst sandsynligt, at de tre sidste linjer indeholder en ny sætning, der ikke danner en ligefrem fortsættelse af indskriften i de fire første linjer. Des værre giver intet af de ord i de tre linjer til venstre, der må betegnes som klare og letforståelige (auk, saʀ, der naturligst må opfattes enten som *sáʀ*, yngre sideform til *sá*, eller som *sǿʀ*, hensynsform til *sik*, og mun), os nogen særlig værdifuld oplysning med hensyn til indholdet af hele denne del af indskriften. Og det par ord, som foruden disse med större eller mindre sikkerhed kan læses, synes langt snarere skikkede til at lede på vildspor end på ret vej. Først flere år, efter at jeg ganske uafhængig af indskriftens indhold havde søgt at bestemme betydningen af de runer, som endnu havde efterladt sig mere eller mindre tydelige spor, er det derfor også efter mange forsøg, som jeg har måttet opgive som forfejlede, lykkedes mig at finde nøglen til forståelse af indskriften i dens helhed.

Det ligger jo nær, når man læser ordet i begyndelsen af den anden linje siþi, på Vinge-stenen at søge en formel, der vilde svare til slutningsordene på den större Skærnsten; men det har ikke været mig muligt af bringe *siði* på Vinge-stenen i nogenlunde rimelig sammenhæng med de øvrige læselige ord. Og lige så hjælpeløs har jeg stået over for det første bevarede ord i indskriftens første linje, sarþi. Det synes jo ikke at kunne være andet end fortidsformen af *sǿra*, 'såre'; men hvilken mening skulde dette ord vel kunne

give her i forbindelse med den følgende del af indskriften? At både siþi — *siði* og sarþi — *særði* måtte opgives, stod derfor snart klart for mig, og en ganske anden læsning og forståelse af disse ord havde også længe foresvævet mig. Først da betydningen af det sidste ord i indskriften, som fylder hele tredje linje, gik op for mig, nåde jeg dog til et sikkert resultat også med hensyn til den foregående del af indskriften. At runerne i tredje linje med störste sandsynlighed skal læses ᛅᚴᚢᚦᛁ, har været mig klart siden min første undersøgelse af indskriften, da de tvivl, som ᚴ og ᛁ kunde vække, idet der i steden for det første også kunde formodes ᚠ og i steden for det sidste ᛅ, ikke syntes mig at have virkelig grund i de bevarede runespor. Det efter min mening mere end sandsynlige ᛅᚴᚢᚦᛁ akuþi svarer jo bogstav for bogstav til oldnord. *ágóði*, der vistnok oprindelig betegner „den fordel, det udbytte, som man har af sin ejendom, når den drives på rette måde“ (hvad der i oldsproget også udtrykkes ved *ávǫxtr*). Hermed vilde de bevarede ord i indskriftens første og anden linje kunne bringes i fortrinlig sammenhæng, når vi i steden for sarþi læser . . . s arþi og i steden for siþi saþi, hvad den anden rune lige så godt tilsteder. I første linje at skille s, der altså må være sidste bogstav i det foregående, i øvrigt helt ødelagte, ord, fra arþi, strider heller ikke, således som jeg foran har fremhævet, mod sporene på stenen, idet et par fordybninger mellem ᛋᛅ meget godt kan være lævninger af to punkter. I arþi har vi da den regelmæssige fortidsform af *ærja*, 'plöje', og i saþi det ældste eksempel på den svage fortidsform af *sá*, 'så'.

Jeg nærer ikke længer tvivl om, at denne tolkning virkelig har truffet det rette, idet indskriftens sidste sætning indeholder en i et tankesprog udtalt almindelig livsvisdom, der priser den, som dyrker sin jord i rette tid og på rette måde, så at den giver ham rigt udbytte. Selvfølgelig sigter dette til Tove brydes tvende brødre, der på denne måde indirekte prises, fordi de som dygtige landmænd ved energisk arbejde havde bragt deres landejendomme i en blomstrende tilstand og derved skaffet sig gode kår.

Spörsmålet bliver altså, hvorledes den helt ødelagte del i begyndelsen af indskriften og ordet efter saþi skal udfyldes. Da dette sidste ord har bestået af tre runer, af hvilke den første og sidste endnu er kendelige, sætter sammenhængen det uden for al tvivl, at ᚢ×ᛦ må læses ᚢᚴᛦ ukʀ ɔ: *ungʀ*. Begyndelsen af indskriften lyder altså:

. . . . . . s arþi auk saþi ukʀ

At s foran arþi er sidste rune af ordet ᛁᛋ, ᛋᛅᛋ eller ᚼᚢᛅᛋ, kan jo anses for sikkert, og at meningen af hele sætningen må være: „Lykkelig er den, som . . . .“, eller: „Hil den, som . . . . .“, ligger også lige for hånden. Foran arþi kan der da have stået f. eks. ᛋᛅᛚ : ᛋᛅᛋ ɔ: *sæll sás*, eller ᚼᛁᛚ : ᛋᛅᛋ ɔ: *hęll sás*. At det første bör foretrækkes, synes sal som rimord til det følgende saþi mig at tale for, skönt det ikke er fuldt afgörende, da også arþi og ukʀ kunde danne bogstavrim med hinanden. At der imidlertid først i linjen virkelig har stået et med ᛋ begyndende ord, finder jeg bekræftet derved, at jeg på mine aftryk i en afstand af $1'\,2\frac{1}{2}''$ foran den nederste ende af ᛋ-runen i sarþi tydelig følger så stort et stykke ($3\frac{1}{2}''$) af en ret stav, at det netop kan have dannet den höjre stav i en ᛋ-rune,

hvis venstre stav ligeledes spores meget svagt lige efter den store skøre i stenen foran denne linje, medens dens mellemste del er helt ødelagt. Derimod synes de lævnede spor mig bestemt at forbyde her at læse et ᛡ. Hvis dette er rigtigt, har den linje, hvormed indskriftens anden del begynder, altså ikke nåt slet så langt ned på stenen som de tre linjer til höjre og de to til venstre for den, idet den netop kommer i flugt med hovedindskriftens sidste linje. Dette kan være begrundet ikke blot i stenens naturlige tilstand på dette sted, men også i runeristerens ønske om tydelig at adskille den nye sætning, som begynder i denne linje, fra hovedindskriften.

Hvad enten vi imidlertid udfylder de runer, der mangler foran sarþi, til sal : sa, hvad jeg altså anser for det rette, eller til hil : sa, får vi i ordene sal (hil) sas arþi auk saþi ukʀ et par regelmæssige verslinjer:

Sǽll (Héll), sás arði
áuk sáði ungʀ.

„Sæl (lykkelig) den, der plöjede og såde (har plöjet og såt) i sin ungdom".

Verset på Vinge-stenen, der altså priser det virksomme liv, som „den, der plöjede og såde i de unge dage", har ført, danner netop en modsætning til den gamle islandske talemåde *seint sá mun erja*, „sent vil han plöje (lægge hånden på ploven, tage fat på arbejdet)" ɔ: „han vil forholde sig uvirksom, ikke udrette noget" i Víga-Glúms saga c. 7 (Ísl. Fornsögur I, s. 22).

Umiddelbart til verset på Vinge-stenen slutter sig den sidste lille sætning i prosa, der lyder: saʀ mun akuþi. Dette læser jeg: *sáʀ mun ágóði*, hvor *sáʀ* er den i runeindskrifterne oftere forekommende sideform til *sá*. Som almindelig i oldsproget retter stedordet sig altså her i kön efter navneordet, medens vi nu bruger intetkönsformen. Ligeledes er som ofte i oldsproget udsagnsordet *wesa* (*weʀa*) udeladt efter *mun*. Hele sætningen må altså oversættes: „Det vil sikkert give afgrøde, bringe rigt udbytte".

Det eneste ord i indskriften, som kan tilstede en anden læsning end den, jeg i det foregående har lagt til grund for min tolkning, er akuþi, idet jeg ikke ligefrem tör nægte muligheden af, at den sidste rune kan være ᚭ, skönt jeg anser det for meget usandsynligt. Hvis vi læser akuþa, må vi heri søge det til navneordet *ágóði* svarende udsagnsord *á góða* med betydning „øge sin ejendom, forbedre sine kår", og det foregående saʀ kan da enten være = *sáʀ* som grundord i sætningen, eller — *sǽʀ*. Meningen vilde altså blive ganske den samme, som når vi læser *ágóði*. Skönt indskriftens *mun á góða* efter den sidste læsning uvilkårlig vilde minde om udtrykket *á mun nú gœða* i Atlamál v. 71, anser jeg, som sagt, kun læsemåden akuþi for berettiget.

I olddansk sprogform gengiver jeg da hele indskriften således:

Tófi bryti résþi stén þennsi øftiʀ Yrwju(?) áuk Kaðu, bróðr sína twá.
[Sǽll, sá]s arði
áuk sáði ungʀ;
sáʀ mun ágóði.

„Tove bryde rejste denne sten efter sine to brødre 'Yre' (?) og Kade.

[Sæl (lykkelig) den,] som plöjede og sâde (har plöjet og såt) i sin ungdom; det vil sikkert give rigt udbytte".

Hvad Tove bryde har villet udtale i den sidste sætning, er altså, at hans to brødre, efter hvem han rejste runestenen, fra ungdommen af havde vist sig som flittige og dygtige landmænd, der havde høstet frugten af deres arbejde. De ord, hvormed indskriften på Vinge-stenen ender, siger derfor i virkeligheden ganske det samme som de to sidste ord i indskriften på den omtrent samtidige Lundagård-sten, der ligesom Vinge-stenen er rejst efter to brødre: lanmitr kuþa, „gode (dygtige) landmænd".

Også andre af vore runestene er, som vi kunde vente, rejste til minde om fremragende landmænd. Jeg behøver i så henseende kun at henvise til Skivum-stenen, og til hvad jeg foran (s. 31) har bemærket i anledning af dens ląntmąną baistr auk furstr.

50. ASFÆRG-STENEN (EJSTRUP-STENEN)

Asfærg sogn, Nörhald herred, Randers amt

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Denne sten opgravedes 1795 tillige med en mængde andre indskriftløse stene ved slöjfning af en höj på Ejstrup mølles mark i Asfærg sogn (omtrent to mil nordvest for Randers)[1]. Senere tjænte den i længere tid „som brosten uden for møllerens gangdör"; men 1810 blev den erhvervet af kommissjonen for oldsagers opbevaring og 1825 ført til København, hvor den opstilledes i en niche i opgangen til Rundetårn (Antiqvariske Annaler I, 1812, s. 372 og IV, 1827, s. 523; sml. Finn Magnusen, Runamo og Runerne, s. 444 not., hvor det urigtig angives, at stenen blev funden 1797). Herfra flyttedes den 1867 til musæets runehal sammen med de øvrige runestene.

Stenen, der består af sort glimmergranit, er 4' $6^1/_2$" höj, 2' 3" på det bredeste og indtil 1' $9^3/_4$" tyk. Runernes höjde er mellem næppe 4" (det første þ) og $5^1/_4$" (nogle af runerne i indskriftens slutning).

Indskriften, som i et slangesnot bånd, der danner tre linjer, løber hen over hele stenens flade, frembyder ingen vanskeligheder med hensyn til læsningen. I de to første

[1] Som en mærkelighed fortjæner det at anføres, at en bonde fra det nærliggende Nörbæk (Sønderlyng herred, Viborg amt), som levende interesserede sig for oldsager, og som endogså kendte runealfabetet, aftegnede indskriften, straks efter at stenen var funden. I en indberetning fra September 1808 i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv har pastor Sadolin i Nörbæk meddelt bondens afskrift, i hvilken der naturligvis findes adskillige fejl, hvoraf flere dog uden tvivl må skrives på præstens regning (således ǀ med et stærkt fremtrædende punkt på midten, der bruges overalt for indskriftens ᚼ og ᛏ).

linjer hviler alle runer med undtagelse af bistaven i det sidste ʀ på en rammestreg. En sådan er ligeledes anbragt ved toppen af runerne i anden linje fra þ i þąn(n)si og over runerne i tredje linje til den næstsidste, men spores ikke mellem ǀ og det sidste ᚾ. I første

¹/₈.

Asfærg-stenen.

linje findes rammestreg over runerne kun fra ǀ i þurgiʀ til ᚼ i sun. De øvrige runers toppe er frie, og rammestregen begynder først atter ved þ i anden linje, som nys bemærket. I tredje linje hviler kun de fem første runer på rammestreg.

Med hensyn til de enkelte tegn i indskriften bemærkes: I þurgiʀ er ᚴ-runen forsynet med et meget regelmæssigt og tydeligt punkt; bistaven i runen er derfor også krummet, og der er noget större plads mellem den og hovedstaven end i de to andre ᚴ-runer (i tuka og kuþru), hvis bistave er ganske lige.

I sun er s-runens venstre stav forlænget helt ned, og det samme er tilfældet med alle de øvrige s-runer i indskriften. I stin har s-runen fået en noget usædvanlig form af hensyn til pladsen; væsenlig samme form findes dog også i risþi. Bægge punkter efter sun og stin er anbragte over n-runens bistav, som i stin har en temmelig svejet form. I det følgende ord træder de tre første runer þąn (n-staven noget svejet som i det foregående stin) og de to sidste si overordenlig klart frem; men imellem ᚾ og ᛋ finder jeg ganske sikre og tydelige spor af et ᚾ, som rigtignok træder svagt frem, men som kan følges i sin hele form. Jeg antager derfor, at runeristeren ved en fejl har begyndt at hugge et nyt ᚾ efter det første; men han har opdaget fejlen, för end det andet ᚾ endnu var hugget helt færdigt, og har derfor ladet det stå i det første anlæg. Som følge heraf får det let udseende af, at der er efterladt et större tomt rum ($2^1/_4$") mellem ᚾ og ᛋ. På aftrykket viser også det andet ᚾ (med bistaven höjt oppe på hovedstaven som i det følgende sin) sig så tydelig, at der for mig ikke er mindste tvivl om denne sag. I mula er m-runens bistav forholdsvis lille, og vi har her åbenbart en overgangsform mellem ᛘ og ᛉ.

Punkterne efter sin først i tredje linje er bægge anbragte under ᚾ-runens bistav, som findes höjt oppe på hovedstaven. Det samme gælder om bistavene i den følgende ᚼ-rune. Også ᚦ i det følgende utvivlsomme kuþru har bistaven höjt oppe, hvad der ligeledes er tilfældet med ᚦ efter kuþru. Både dette ᚦ og de to følgende runer ᛁᚾ er i virkeligheden så tydelige, at de ikke kan give anledning til mindste tvivl; men de er ligesom de tre foregående noget udviskede og udflisede, vistnok som følge af slid, medens stenen tjænte til gangsten. Efter ᚾ findes et meget tydeligt punkt lige ud for toppen af hovedstaven og et andet ud for enden af bistaven. I den ældste gengivelse af indskriften på det foran anførte sted i Antiqvar. Ann. IV betegnes alle de efter ᚴᚢᚦ følgende runer som ulæselige, åbenbart fordi man ikke forstod deres betydning. Derimod har Rafn i Antiquités de l'Orient, s. 209 rigtig læst ᚴᚢᚦᚱᚢ : ᚦᛁ; men han tilföjer med urette: „Den sidste rune kan ikke skimtes". Stephens, som i Old-northern Runic Monuments II, s. 637 meddelte en smuk, men i enkelthederne ikke fuldt nöjagtig afbildning af stenen, har først bemærket, at der her står et ᚾ; derimod har han overset de følgende punkter.

Indskriften må altså læses:

: þurgiʀ : tuka : sun : risþi : stin : þąn(n)si : iftiʀ : mula : bruþr :
sin : harþą : kuþru : þin :

mula er et i Danmark meget ofte forekommende navn, der endnu bruges som hovednavn (*Mule*) ligesom på Asfærg-stenen; tidligere brugtes det særlig som tilnavn (sml. æsbiorn muli på Asum-stenen, I, s. 164). I oldsproget findes *múli* kun som tilnavn (*Sigurðr múli* i Harðar saga Grímkelssonar).

De eneste ord i indskriften, der volder vanskelighed, er de to sidste kuþru þin. Det ligger naturligvis — også på grund af det foregående harþą — fristende nær med Stephens (anf. st. s. 638) i disse ord at se en form af det velkendte (harþa) kuþan þikn (om den afdøde), eller med Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 92) af det overordenlig sjældne (harþa) kuþr þikn (om den, der rejste mindesmærket). Selvfølgelig kan kuþru dog hverken med Stephens forstås som en sjælden dialektform for det sædvanlige kuþan, eller uden den störste vilkårlighed erklæres for fejlristning for dette. Derimod kunde man måske snarere fristes til at opfatte det som fejlristning eller unöjagtig skrivemåde for kuþur med betydning kuþr (jeg fremhæver udtrykkelig, at runeformerne bestemt forbyder at læse kuþur for kuþru) i denne indskrift, som også har bruþr for bruþur, idet -ur i bruþur og -r i kuþr da vel måtte antages at have haft en lyd, som runeristeren havde haft vanskelighed ved at opfatte og udtrykke. Jeg anser dog denne forklaring for i höjeste grad usandsynlig; ti medens bruþr for bruþur også ellers jævnlig forekommer, vilde skrivemåden kuþru for kuþr være ganske enestående, selv om man vilde antage, at det var fejlristning for kuþur. Hertil kommer, at også udeladelsen af k (g) i det følgende þin vilde være meget påfaldende. Og hele udtrykket, ifølge hvilket den, der rejste mindesmærket, altså skulde have betegnet sig selv og ikke, hvad der ellers så godt som altid er tilfældet, den, efter hvem det rejstes, som „en såre brav mand", forekommer mig så stødende og unaturligt, at det må vække store betænkeligheder.

Jeg anser derfor både Stephens' og Thorsens tolkning af ordene kuþru þin for ganske forfejlet, og i modsætning til Thorsen, der om disse ord udtaler: „som det står, betyder det ingenting", antager jeg, at runeristeren netop nöjagtig har gengivet de ord, som han har villet udtrykke, idet harþą kuþru þin ligefrem betyder *harða góð ró þín*, „såre god (være) din ro!" altså et ønske om, at den døde må hvile i fred, hvad vi med en anden vending finder udtrykt i Nörre Nærå-stenens þurmutʀ nįaut kubls, „Tormund nyd (hvil i fred i) höjen!" og som på yngre ligstene jævnlig betegnes med ordene „han hvile i fred!" eller lign. Også Rafn har forstået kuþru som *góð ró*; men da han ikke kunde læse den sidste rune i det følgende ord, formodede han, at der her havde stået þim ɔ: *þém*. Naturligvis kan der mod min forklaring af kuþru þin rejses den indvending, at et tilsvarende udtryk ellers ikke kendes fra vore runestene; men det samme er jo tilfældet med den væsenlig ensbetydende formel på Nörre Nærå-stenen, hvorfor denne indvending ikke synes mig at have nogen vægt, når udtrykket i øvrigt er naturligt og simpelt Den direkte tiltale til den døde (þin i steden for, som man måske snarere vilde vente, hans) stemmer jo ganske med bydemåden (ikke forestillende måde) på Nörre Nærå-stenen. Större betænkelighed kunde det mulig vække, at skilletegnet, der ellers bruges overalt i indskriften, her mangler mellem ordene kuþ og ru. Nogen væsenlig betydning tror jeg dog heller ikke, at man kan tillægge denne indvending, især da kuþru let kunde tænkes opfattet som ét begreb[1].

[1] Af hvor stor vigtighed skilletegnene mellem de enkelte ord kan være for den rette forståelse af indskriften, fremgår i øvrigt klart af Asfærg-stenens slutningsord. Hvis der her slet ingen skilletegn fandtes, kunde man nemlig være i höj grad fristet til at læse harþą kuþr uþin, *harða góðr Óðinn*, hvad der jo vilde give anledning til mange

Et ønske som det nævnte kan jo ikke være påfaldende i denne indskrift, som ifølge sin hele karakter må henføres til første fjærdedel af det 11. årh. Hertil passer både runeformerne (det svejede ᚼ, det stungne ᚠ i þurgiʀ, m-runen) og skrivemåden harþą for harþa.

I olddansk sprogform vilde jeg da gengive indskriften:

þórgéʀʀ Tóka sun résþi stén þąnnsi æftiʀ Múla bróður sinn. Harða góð ró þín!

„Torger Tokes sön rejste denne sten efter sin broder Mule. Din ro (hvile) være såre god! (Gid du må hvile i ro og fred!)“.

51. GIVER-STENEN

Giver sogn, Års herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 2. August 1896).

Denne tidligere ganske ukendte runesten lå som tærskel under Giver kirkes nordre, tilmurede dör. Her opdagedes den i August 1895 af en arbejdsmand, der var beskæftiget ved kirken. Den blev da straks udtaget og på foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring opstillet i våbenhuset, men rigtignok på en meget uheldig måde, da den står så tæt ind til muren, at bagsiden, der er opfyldt med en mængde fordybninger ligesom på Ravnkilde-stenen, ikke kan undersøges nöjagtig. Jeg kan derfor heller ikke meddele en afbildning af denne side af stenen.

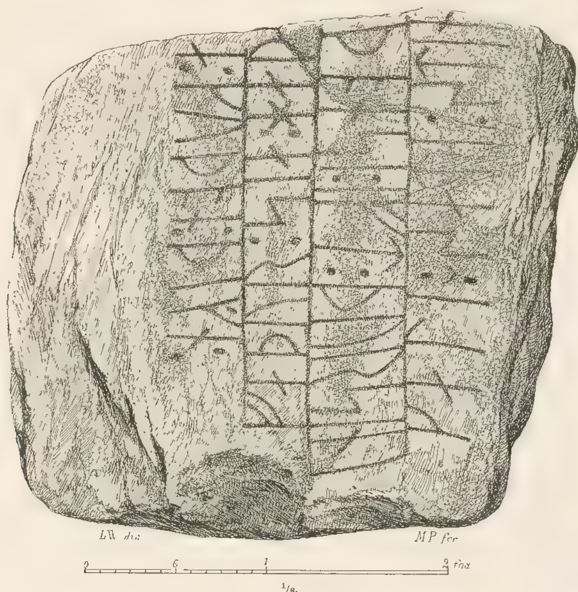
Stenen, der består af rødgrå granit med sorte striber, er af en temmelig uskön form og gör ved første öjekast nærmest indtryk af at være et brudstykke; men den er uden tvivl fuldstændig bevaret, idet der ikke mangler noget ved toppen og sandsynligvis heller intet ved foden. Den er 2′ 10″ höj, 2′ 11″ på det bredeste, 11″ tyk forneden, 7″ foroven. Runerne er mellem 4″ og $6^1/_2$″ höje.

Indskriftsiden er åbenbart bleven afglattet, för end indskriften indhuggedes; men der findes dog flere ujævnheder og nogle nyere afskalninger, hvorved enkelte runer er blevne beskadigede og et par meget utydelige. I det hele træder indskriften svagt frem, hvad der ikke alene har sin grund i senere slid og forvitring, men væsenlig beror på, at alle runer er huggede temmelig grundt.

betragtninger, som nu heldigvis ikke vil påtvinge sig, da en sådan læsning på grund af skilletegnet efter kuþru måtte stemples ikke blot som ganske vilkårlig, men som fuldstændig umulig.

Indskriften er fordelt i fire linjer, der løber bustrofedon i forhold til hinanden. Den første og sidste linje hviler ikke på rammestreg således som de to andre. En forbindelseslinje mellem rammestregerne findes kun ved slutningen af anden linje. Ordene adskilles overalt ved to punkter, som derimod ikke bruges ved begyndelsen og slutningen af linjerne undtagen efter det sidste ord þign.

Indskriften begynder med linjen længst til höjre, hvor det første ord (kali) som ofte indtager en forholdsvis stor plads. Mellem de to punkter efter dette ord findes en naturlig fordybning i stenen, der kan få en påfaldende lighed med øverste halvdel af et

1/8.

Giver-stenen.

skråtliggende kors (×). Det følgende sati træder i det hele meget svagt frem, men er dog fuldkommen sikkert; s-runen har samme form (ᛋ) som i det følgende stin, hvorimod ᛌ bruges i den øvrige del af indskriften; ᛏ, som ligger i en afskalning, viser sig svagest af alle runer i ordet; dog har hele hovedstaven efterladt tydelige spor, og bistavene må endogså kaldes ret klare. I stin når ᚼ-runens bistav lige ud til stenens kant.

I þąnsi i anden linje er bistaven i ᚼ noget uklar på grund af afskalninger, men følges endnu ganske sikkert i sin hele længde. I det foregående ᚬ træder den øverste bistav noget svagere frem end den nederste. De to følgende ord i linjen ift : þursin giver ikke anledning til nogen bemærkning.

Foran det meget klare faþur først i tredje linje findes en lille naturlig fordybning i stenen (midt imellem hovedstaven af ᚾ i þursin og den derefter følgende forbindelseslinje mellem rammestregerne i anden linje), som får en påfaldende lighed med nederste del af en hugget stav. Efter faþur er som oftere urigtig hugget ᛋᛁᛅ for ᛋᛁᚾ. De tre sidste runer i linjen ᚼᛅᚦ er meget tydelige; den sidste er sikkert ᚦ, ikke ᚱ. Der er ikke afhugget noget ved stenens top, og der har altså hverken stået en rune efter den sidste i tredje linje eller foran den første i fjærde linje. En gammel skøre i stenen løber fra dens top og begrænser nederste del af bistaven i ᚦ sidst i tredje linje, som derfor har fået formen ᚹ, der dog stemmer ganske godt med ᚦ i kuþan (omvendt har ᚦ i þursin nederste del af bistaven nærmere ved foden af hovedstaven, men øverste del i större afstand fra dens top).

Både ᛅ i begyndelsen af fjærde linje og ᚾ i det følgende ᚴᚢᚦᛅᚾ har bistaven langt nede på hovedstaven. Punktet i ᚴ-runen i þign står meget klart og skarpt.

Indskriften lyder:

kali : sati : stin
þąnsi : ift : þursin
n
faþur : sia : haþ
a : kuþąn : þign :

kali ɔ: *Kali* (oldnord. *Kali*) kendes kun fra denne danske runesten, men forekommer oftere på svenske stene. Også senere findes *Kali*, *Kale* i Danmark og Sverig.

þursin for þurstin og haþa for harþa skyldes næppe hensyn til pladsen, men må snarest opfattes som forsætlige forkortelser, der især i yngre indskrifter jævnlig anvendes i almindelig brugte ord. Dog kan udeladelsen af ᛏ og ᚱ her også være begrundet i unöjagtig lydopfatning (sml. sain for stain, der oftere forekommer i svenske indskrifter, og kaþu for karþu på Bække-stenen I, foran s. 36), eller i runeristerens ubehjælpsomhed og skødesløshed, hvorom hele indskriften synes mig at vidne (sml. ligeledes sia for sin).

I olddansk sprogform gengiver jeg dette:

Kali satti stén þąnnsi æft Þórstén faður sínn, harða góðąn þegn.

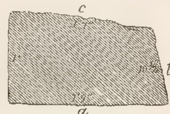
„Kale satte denne sten efter sin fader Torsten, en såre brav mand“.

52. HANDEST-STENEN (GLENSTRUP-STENEN II)

Glenstrup sogn, Nörhald herred, Randers amt

(undersøgt d. 20.—21. Juli 1882).

Denne sten var tidligere anbragt som hjörne- og grundsten i det sydvestlige hjörne af den nedbrudte kirke, den såkaldte „ødekirke“, i Handest (en mil syd for Hobro). Skönt den lå med forsiden opad, havde ingen lagt mærke til runerne. Midt i halvtredserne lod ejeren af matr. no. 6 i Handest den flytte til sin gård for at bruge den til muren i törvehuset, hvor den sad ubemærket indtil 1877, da gårdens daværende ejer Peder Brun og skolelærer Christensen i Handest opdagede runerne på stenens kant, hvorimod forsidens indskrift var dækket af kalkpuds. Det var P. Bruns hensigt at få stenen udtaget og, hvis der var „noget ved den“, lade den opstille på en sokkel af cement. Dette var dog endnu ikke sket ved hans død 1880. Nogen tid efter overlod enken imidlertid på foranledning af det oldnordiske musæum i København stenen til skolelærer Dystrup i Gassum (mellem Hobro og Randers) mod at lade den udtage af muren og hullet istandsætte. I Oktober 1881 blev den derfor udtaget og skænket musæet til ejendom. Ved min undersøgelse fandt jeg den endnu henlagt uden for gården; men nogen tid efter blev den opstillet ved landevejen, der fører fra Hobro til Randers, hvor den havde plads til 1890, da direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring lod den opstille i Glenstrup kirkes våbenhus.

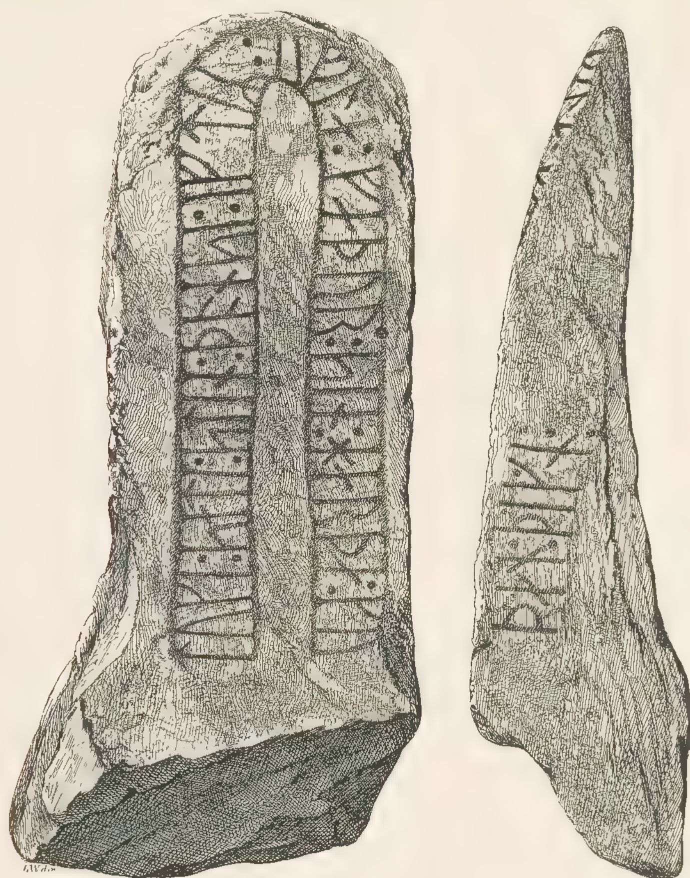

Stenen, der er meget ujævn, men for øvrigt ret smuk og særdeles vel bevaret, består af lysegrå, rødlig granit. Dens hele længde er 4′ 7$\frac{1}{2}$″ (overfladen med indskriften 4′ 1″), den störste bredde (ved foden) 2′ 4$\frac{1}{2}$″, på midten 1′ 9″, den störste tykkelse (ved foden) 1′ 3$\frac{3}{4}$″, på midten 10″ og aftagende op mod toppen. Ovenstående tværsnit, der er taget over ᛏ i sati og ᚠ i þign, viser dens form.

Fra ᚼ i þansi og det lige overfor stående ᚦ i faþur böjer stenens top sig jævnt tilbage, så at toppen af ᚢ i ᚢᚠᛚᚽ øverst på stenen ligger omtrent 5$\frac{1}{2}$″ lavere end stenens nederste flade.

Indskriften er anbragt i et bånd, der løber langs med stenens forside fra venstre til höjre. Stregerne i båndet er usædvanlig brede, hvad der dog til dels skyldes senere udflisninger, som også har bevirket, at flere af runestavene tilsyneladende er blevne ufor-

holdsmæssig brede. Slutningen af indskriften findes på den til stenens forside stødende kant til höjre, hvor runerne står frit uden rammestreger.

0 3 6 1 2 fod

1/8.

Handest-stenen A.

Runerne, der i gennemsnit er mellem $5^1/_4$ og $4^1/_4$" höje, træder i det hele klart frem og giver intetsteds anledning til tvivl.

Det første ord i indskriften er ᛏᚢᚴᛁ; neden for bistaven i ᚴ løber en naturlig fure i stenen, som ikke kan forveksles med en hugget linje, fra hovedstaven i ᚴ ind i det følgende ᛁ;

runen kan derved tilsyneladende få udseende af ᚠ. I sati har s-runen formen ᚽ, hvilket også er tilfældet de øvrige steder i indskriften. Bistaven i ᚾ er meget kort til venstre og anbragt temmelig höjt oppe på hovedstaven, bægge dele af hensyn til det foregående ᚽ.

Handest-stenen B.

Forvitring og naturlige ujævnheder i stenen gör bistaven til höjre i ᛦ i iftiʀ og toppen af det følgende ᚢ lidt uklare; men formerne følges dog endnu tydelig. Ved toppen af ufla og lidt foran og efter dette ord har runeristeren brugt naturlige skører i stenen som rammestreg. Efter faþur står som på de andre steder i indskriften to regelmæssige punkter;

men over disse findes et större hul, der i nyere tid er boret i stenen lige i rammestregen. Efter sidste ᚼ i harþa er rammestregen over runerne bortfliset og toppene i de to sidste runer (ᚠᚢ) lidt beskadigede.

Indskriften på kanten står meget klar; de tre første runer (þan) er kun 4½" höje, men runerne i þign, der strækker sig længere ned, godt 5". Punktet i ᚠ træder meget tydelig frem. Det nederste punkt efter dette ord er — naturligvis af hensyn til bistaven i ᚼ — anbragt langt nede, lige ud for enden af hovedstaven (sml. det nederste punkt efter sin på forsiden). Et lille naturligt hul i stenen lige ud for toppen af ᚼ kan ikke forveksles med de huggede punkter.

Indskriften lyder:

tuki : sati : stin : þąnsi : iftiʀ : ufla : faþur : sin : harþa : ku
þan : þign :

ufli synes dannet som knubli på Bække-stenen I og som ʀifli på Grensten-stenen. Jeg formoder, at det ellers ukendte navn skal læses *Ýfli*, og at det er afledet af *úfʀ*, der i Snorra Edda II, s. 489[3] anføres mellem „fugla heiti" og i oldsproget og gammel Svensk forekommer i betydning „ugle" (se Fritzner). Efter Snorra Edda I, s. 590[1] (sml. II, s. 626[17]) havde *úfr* også betydningen „björn". Disse personnavne på *-li* har oprindelig været en art kælenavne.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Tóki satti stén þąnnsi æftiʀ Ýfla faður sínn, harða góðan þegn.

„Toke satte denne sten efter sin fader Yvle, en såre brav mand".

Stenens ru bagside bærer en temmelig rå fremstilling, i hvilken de fleste linjer endnu for störste delen følges ret tydelig, således som de er gengivne på min afbildning. De mangfoldige ujævnheder og skører i stenen, der løber sammen med de huggede linjer, bevirker dog, at disse ved første öjekast på mange steder viser sig temmelig svagt og uklart. Bedst følges omridsene af det forreste dyr, der ved de store horn med takkerne utvivlsomt er betegnet som en hjort. En fremstilling af en hjort findes ligeledes på Hyby-stenen i Skåne. Langt utydeligere er det bageste dyr, idet både ben, hale og hovedets forreste del kun har efterladt enkelte spor. Men der kan dog næppe være tvivl om, at det skal forestille en hund, der forfølger hjorten.

53. RANDERS-STENEN

Randers, Randers amt

(undersøgt d. 29. August 1877, d. 3. August 1878, d. 17. Juli 1882 og d. 14. Juli 1892).

I Monumenta Danica s. 278 f. gengiver Worm en runesten, der den gang lå som dörtrin foran en borgers hus i Randers. Efter hans beskrivelse var den „to alen lang og fem kvarter bred“, og indskriften, som i et bueformet bånd løb over stenens forside fra venstre til höjre, var efter hans sigende ødelagt foroven, hvor han havde udfyldt den efter formodning, og i slutningen så forvirret, at der ikke kunde bringes noget sikkert ud deraf. Heller ikke nu vil det være muligt af hans afbildning at slutte sig til indskriftens virkelige indhold, og det forsøg, som Finn Magnusen har gjort derpå (Runamo og Runerne, s. 189—91), er faldet höjst uheldigt ud.

I „Chorographisk og Oeconomisk Beskrivelse over Randers Kiøbsted“, Kbh. 1804 4to, s. 427 meddeler S. A. Stadfeldt, at den af Worm omtalte sten rimeligvis er den samme, som ligger uden for no. 5 på Storegade; „ti uden for dette hus ligger nu i det yderste fortov ud til rendestenen en sten, der efter beskrivelsen og tegningen hos Worm udgör omtrent det halve af hin sten, og fordi at den er kløven eller skilt ad på langs, så indeholder den en del af runeskriften på den forreste linje, men hvilken dog for det meste nu er bleven ukendelig“. I henhold hertil siger Finn Magnusen på det anførte sted i Runamo og Runerne, s. 191: „Denne mærkværdige runesten har for længst undergået flere andres skæbne, idet den er bleven kløvet til brolægning af et fortov“. Dette beror dog på en fejltagelse. Den Wormske sten var nemlig ikke bleven kløvet, men i sin oprindelige skikkelse indlagt i fortovet, hvor den 1814 af Stadfeldt blev påvist Vedel Simonsen „uden for det hus, hvor grev Gert skal være dræbt af Niels Ebbesen (nemlig hr. Hielmdrups hus i Storegaden no. 5)“, som det hedder i Vedel Simonsens indberetning til kommissjonen for oldsagers opbevaring (i det antikvarisk-topografiske arkiv sammen med hans foran (s. 64) omtalte meddelelse om runestensbrudstykket i Rimsø). Da stenens kant, ikke som i Worms tid dens forside, vendte opad, lå det naturligvis nær for Stadfeldt at formode, at stenen var bleven kløvet. Vedel Simonsen tilföjer, at der på stenens opad vendte side læses

ᚱ : ᚼᚱᚦᛅ : ᚴᚢᚦᛅᚾ : ᚦᛁᚴᚾ :, og at han „traf aftale med justitsråd Stadfeldt om at lade den opbryde og dens øvrige sider undersøges".

Først langt senere, ved stenbroens omlægning i slutningen af fyrrerne, blev runestenen dog ved prokurator Olsens omsorg udtaget og henlagt i hr. Hielmdrups gård, hvor R. H. Kruse tegnede den 1848 („Nörrejyllands Mærkværdigheder" II no. 21 mellem s. 45 og s. 46). Senere blev den flyttet herfra og opstillet ved St. Mortens kirke, hvor jeg fandt den ved mine undersøgelser 1877, 1878 og 1882, hvorimod den 1892 var opstillet på en lille indhegnet plads ved friskolen sammen med Mejlby-stenen og forskellige andre sager, der tilhørte Randers musæum. Nu er den rejst i musæets have.

Stenen, der består af finkornet, rødlig granit, ragede på sin plads ved kirken, således som den er fremstillet på min afbildning, 3′ 9″ over jorden. Forsidens bredde er 2′ 2″. Dette stemmer så nöje med de af Worm angivne mål, som man kan vente. Der kan da heller ikke være mindste tvivl om, at det er den samme sten, som Worm beskriver[1]. Men forsidens indskrift, som alene var synlig i Worms tid og allerede den gang var meget medtaget, blev efterhånden fuldstændig udvisket, medens stenen brugtes som dörtrin.

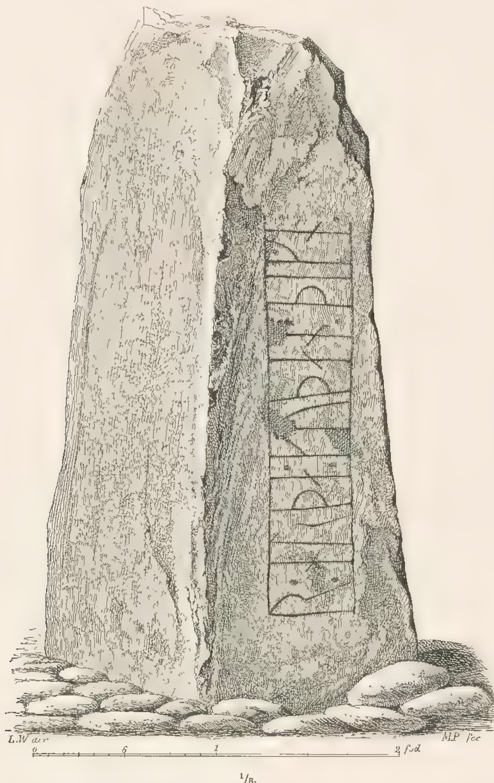
Af hele denne indskrift ses derfor nu kun tydelige spor af rammestregerne, særlig af den yderste til venstre og et lille stykke af den tilsvarende indre. De lævnede spor gör det imidlertid utvivlsomt, at indskriften har været anbragt i et krumböjet bånd som på Worms afbildning. Alle runerne er derimod så udslidte, at ikke en eneste med sikkerhed lader sig påvise, end sige følge i sin helhed. Denne side af stenen har jeg derfor ikke gengivet på en særskilt afbildning; men jeg har anset det for tilstrækkeligt at vise den i forkortning sammen med den tilstødende kant, som var skjult i Worms tid, men blev vendt opad, da stenen blev indlagt i fortovet, hvor indskriften derfor var synlig for Vedel Simonsen. Denne linje, der endnu er velbevaret, indeholder slutningen af indskriften. Ovenstående tværsnit, der er taget ud for bistaven af ᚱ i hrþa, viser stenens form, idet a betegner fladen med den udslidte indskrift, b den tilstødende smallere side med indskriftens slutning.

De noget udviskede og på enkelte steder ved udflisning beskadigede, men endnu fuldkommen tydelige, mellem 5 og 5¾″ höje runer på den smalle, næsten fuldstændig glatte kant af stenen er meget pyntelig huggede og omsluttes, som tilfældet også har været med indskriften på forsiden, af en ramme[2]. Hovedstaven i det første ᚱ tjæner tillige som for-

[1] Derimod hedder det i J. P. Traps „Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark", V[2] (1875), s 512: „Ved St. Mortens kirke er opstillet en runesten, hvis indskrift dog er aldeles borte undtagen slutningen, der rettest læses harþa guþan þikn. En anden sten lå i Worms tid uden for en borgers hus, men er siden kløvet til brolægningen af et fortov". Denne urigtige bemærkning, der kan føres tilbage til Stadfeldts formodning, at den Wormske sten blev kløvet til indlægning i et fortov, har givet anledning til, at man senere ofte har talt om to runestene fra Randers (se f. eks. P. Købke, Om Runerne i Norden, Kbh. 1879, s. 66).

[2] I De danske Runemindesm. II, 2, s. 174 siger Thorsen: „Denne runesten lå 1838 på et fortov, men var . . . . . således medtaget, at intet kunde bringes ud deraf uden enkelte spredte bogstaver. På sin nærværende plads bag kirkens kor . . . . . fremviser den dog på kanten de i afbildningen givne ord, hvilke för ikke vare kendte". Thorsen antager altså, at stenen, da han undersøgte den 1838, lå som i Worms tid med den brede flade opad, og

bindelseslinje mellem rammestregerne, der løber en smule ud over hovedstaven i det sidste ᚼ, så at de kommer i flugt med de derefter følgende punkter, der også i den foregående del af indskriften bruges som skilletegn mellem de enkelte ord. Den ene bistav i ᛡ-runen i hrþa er stærkt udslidt, men følges dog endnu i sin hele længde; den anden rune i dette

$^1/_8$.

Randers-stenen.

ord er af Vedel Simonsen læst som binderune for ar; men af a-staven findes intet spor på stenen og heller ikke nogen ved slid fremkommen udflisning, som kunde foranledige

at indskriften på kanten først kom til syne ved dens udtagelse af fortovet; men det var netop indskriften på kanten, der var så tydelig, at Vedel Simonsen 1814 havde kunnet gengive den så godt som fuldstændig nöjagtig, og i hvilken intet tegn endnu den dag i dag kan give anledning til tvivl, der 1838 viste sig for Thorsen, og som han fandt „således medtaget, at intet kunde bringes ud deraf“ (sml. hans meddelelse om indskriften på den mindre Sønder Vissing-sten foran s. 116).

denne læsning, der altså kun skyldes en vilkårlig rettelse, fordi ᛆ her var udeladt. I þign er den næstsidste rune sikkert stungen; men punktet, der er overset af Vedel Simonsen, er lidt udfliset foroven. Punktet i ᚠ mangler også på Kruses tegning og i Thorsens gengivelse af indskriften (De danske Runemindesm. II, 1 no. 65)[1]. Af punkterne efter þign træder særlig det øverste temmelig svagt frem og er noget udfliset.

Den bevarede del af indskriften lyder:

r : hrþa : kuþan : þign :

r kan være enten det sidste bogstav af et egennavn (ąsur eller lign.; på Mejlby-stenen står omvendt den første rune i navnet ąskl for sig selv), eller måske snarere af ordet faþur eller bruþur. Hvorledes den foregående del af indskriften har lydt, lader sig, som foran bemærket, ikke formode med blot nogenlunde sandsynlighed ved hjælp af Worms afbildning; men der er intet til hinder for, at der her kan have stået f. eks. ᚬᛋᛒᛁᚢᚱᚾ : ᚱᛁᛋᚦᛁ : ᛋᛏᛁᚾ : ᚦᚬᚾᛋᛁ : ᛁᚠᛏᛁᛦ : ᚦᚢᚱᛋᛏᛁᚾ : ᛋᛁᚾ : ᚠᛆᚦᚢ eller lign. At slutningsrunen i det sidste ord på forsiden har måttet anbringes i linjen på kanten af stenen, viser, at pladsen på forsiden har været helt optaget (sml. Suldrup- og Glenstrup-stenen, hvor den sidste rune i bruþur og faþur ligeledes står for sig selv i en ny linje; foran s. 146 og s. 149).

hrþa med ᛆ udeladt (af hensyn til pladsen, da runeristeren måske først havde beregnet, at det foregående R skulde stå på forsiden?) skrives ligeledes på Langå-stenen IV, hvorimod Giver-stenen har haþa.

þign med ᚠ ved siden af kuþan med ᚠ forekommer oftere, f. eks. på Giver-stenen (kuþąn þign) og på Langå-stenen IV (kuþan þigin).

[1] Det samme er tilfældet i Thorsens gengivelse af de sidste runer på Handest-stenen (smst. no. 73), der ligesom Randers-stenen urigtig betegnes som et „brudstykke", skönt bægge stene er fuldstændig bevarede.

54. LANGÅ-STENEN IV

Langå sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgt d. 20.—21. August 1877 og d. 18. Juli 1882).

Denne sten fandtes i efteråret 1861 i kæret neden for Langå, tæt ved Gudenå; men den blev des værre straks ødelagt, da stenhuggeren, så snart han opdagede, at der var skrift på den, öjeblikkelig kløvede den, naturligvis af frygt for, at det ellers vilde blive ham forment at benytte den. Det synes endogså, at den store afskalning på stenens höjre halvdel skyldes en forsætlig ødelæggelse af indskriften for at göre denne ukendelig. Denne barbariske behandling af stenen blev dog opdaget i så god tid, at de to store stykker, hvori den var kløvet, endnu kunde reddes og føres til Langå, hvor stykkerne blev sammenföjede med cement og stenen opstillet ved kirken som en ringe erstatning for de to ældre, nu forsvundne Langå-stene, der kendes fra Worms Monumenta Danica s. 311 ff., og af hvilke den mindre ifølge den kongelige befaling til lensmændene af 1652 blev ført til København og henlagt ved Trinitatis kirke, hvor den forsvandt ved branden 1728, medens den större og langt mærkeligere er bleven kløvet hen imod midten af indeværende århundrede (omtr. 1840) for at bruges til stenkister på landevejen[1].

Stenen, der består af mørk, blågrå granit med årer af flusspat, er 5′ lang og 3′ 5″ på det bredeste; tykkelsen er forneden 1′ 5″, ved toppen omtrent 1′. Runerne er mellem $5^1/_2$″ og godt 6″ höje.

Den bevarede del af indskriften viser, at denne har udgjort fem linjer, begyndende i linjen længst til höjre og derpå løbende bustrofedon. Både ved sin form og ved måden, hvorpå indskriften er anbragt, minder Langå-stenen en del om andre runestene fra samme egn (Vinge-, Ulstrup- og Grensten-stenen).

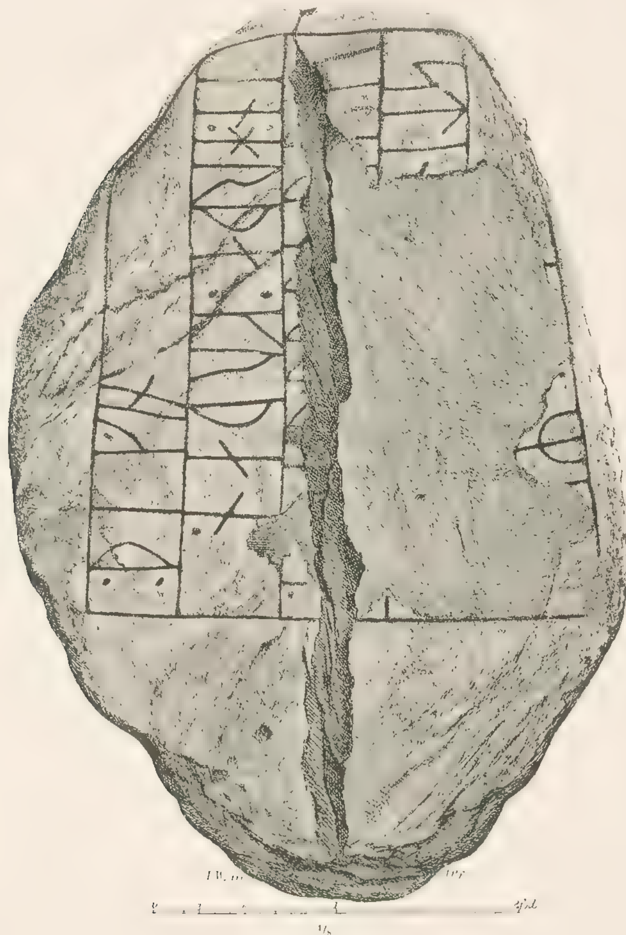
Uagtet den overlast, indskriften har lidt, lader den sig dog udfylde med en til vished grænsende sandsynlighed. Hele indskriften har været omsluttet af en fælles ramme, der drejer om på stenens höjre kant og op på dens top og endnu kan følges helt, uagtet den træder meget svagt frem øverst til höjre og nederst til höjre ved indskriftens begyndelse,

[1] De omhyggelige undersøgelser, som både jeg selv og andre til forskellige tider har anstillet for at komme på spor efter stykkerne af denne sten, har des værre hidtil været ganske frugtesløse.

hvor den næsten er helt udvisket. Af første linje er så godt som alt ødelagt med undtagelse af en enkelt rune, af hvilken ikke blot största delen af hovedstaven ($11^1/_2$″ oven for rammelinjens begyndelse), men også de stærkt rundede bistave, af hvilke den til höjre er en del större end den til venstre, er bevarede. Denne rune er heldigvis ᛦ, som i forening med det følgende punkt viser, at vi her har det sidste bogstav af det navn, hvormed indskriften har begyndt. Foran dette ᛦ ses ligeledes nederste del af en runestav, så tæt ved ᛦ, at den næppe har haft nogen bistav; det ligger da nær at udfylde det med de to runer ᛁᛦ endende navn til ᚦᚢᚱᛁᛦ, som pladsen netop vilde tillade, når vi antager, at hovedstaven i ᚦ har ligget nær ved forbindelseslinjen mellem rammestregerne (denne kan jo endogså have tjænt som stav i runen), og at ᚦᚢᚱ har indtaget samme plads som f. eks. ᚴᚢᚦ i næstsidste linje. Staven foran ᛦ er overset på afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 42, som derimod i begyndelsen af linjen har en temmelig tydelig ᛐ-rune; det er imidlertid kun flisninger og forvitringer i stenen, der her urigtig er opfattede som huggede linjer. Noget (godt 2″) til höjre for ᛦ findes et temmelig klart (på afbildningen hos Thorsen som nederste del af en stav opfattet) punkt, der må være det nederste skilletegn efter ordet. Her ligesom mellem hrþa : kuþan i fjærde linje har skilletegnene stået temmelig langt fra det første ord og vistnok tæt ved det andet. Endelig ses endnu i denne linje ($11^1/_2$″ fra hovedstaven i ᛦ) nederste del ($^3/_4$″) af en stav, ud over hvilken rammestregen endnu følges tydelig et lille stykke, medens dens øvrige del på kanten til höjre kun har efterladt yderst svage spor. Da vi i begyndelsen af anden linje har de tydelige runer sti og derefter venstre del af bistaven (men intet som helst af hovedstaven) i ᛐ-runen, altså ordet stin, er det klart, at første linje efter det formodede þuriʀ kun har indeholdt ordet „satte“ eller „rejste“, uden tvivl som andre stene i denne egn det sidste, og den lille nys omtalte stav er da sikkert nederste del af ᛋ (eller ᛌ) i ordet risþi. Indskriften har ikke nåt helt ud til linjens slutning (sml. fjærde linje), idet punkterne efter risþi må antages at have stået omtrent i flugt med hovedstaven af ᛐ i stin i den følgende linje.

I denne findes intet spor af runer efter stin. Kun i slutningen af linjen er et ubetydeligt stykke af den nederste rammestreg, hvorpå også runerne i tredje linje har hvilet, lævnet (dette er ikke bemærket på afbildningen hos Thorsen). Disse runer er så godt som helt ødelagte ved kløvningen og den store afflisning på den höjre halvdel af stenen; men heldigvis er deres toppe endnu bevarede og for störste delen tydelige på stenens anden halvdel. Af runerne i linjens slutning findes desuden den nederste del på stykket til höjre lige under ordet stin i anden linje. De bevarede lævninger af runerne i den tredje linje har jeg med störste omhyggelighed undersøgt, og de er så nöjagtig som muligt gengivne på min afbildning. Linjens hele længde fra den nederste til den øverste forbindelseslinje mellem rammestregerne er 3′ 2″. Bægge de nævnte forbindelseslinjer er endnu meget tydelige; af den nederste er dog den mellemste del forsvunden ved kløvningen. $1^1/_2$″ fra den nederste forbindelseslinje ses et punkt og derefter øverste del af en ret stav, omgiven af flisninger og forvitringer, men uden synlige spor af bistave. $9^3/_4$″ fra forbindelseslinjen, en smule til venstre for (neden for) hovedstaven i ᛅ i kuþan spores temmelig svagt

en lille top af en stav og $2^1/_4$" fra den, lige i kanten af en lille afflisning, en svag stav med en meget tydelig fremtrædende bistav på höjre side, udgående fra toppen; bistavens

Langå-stenen IV.

form taler snarere for at opfatte runen som lævning af ᛚ end af ᚢ eller ᚱ. Lidt til höjre for denne stav findes et tydeligt punkt. Herefter følger altså et nyt ord. Af dette ses først mellem hovedstaven af ᚢ og ᚦ i fjærde linje en ret stav med tydelig bistav til höjre, ud-

gående fra toppen, derpå (en smule til höjre for toppen af ᚠ-runens bistav) en ny ret stav, ligeledes med bistav til höjre ved toppen, og over punkterne foran kuþan en tredje stav på samme måde med bistav på höjre side. Så følger (en smule til höjre for ᚭ-staven i hrþa) en top uden bistav, derpå atter (lidt til höjre for hovedstaven i ᚦ) en stav med bistav, udgående fra toppen til höjre, og endelig, en ubetydelig smule til venstre for hovedstaven i ✱, en stav med bistav på samme måde. De her nævnte stave er af en så ejendommelig beskaffenhed, at de kun kan tænkes udfyldte på én måde, nemlig til ordet

ᛒᚱᚢᚦᚢᚱ.

For de to sidste runers vedkommende i dette ord finder vi deres nederste del på den bevarede halvdel af stenen til höjre, af ᚢ dog kun $^3/_4$" af bistaven, af ᚱ $1^1/_2$" af hovedstaven og 3" af bistaven med en dyb fure imellem bægge, der løber sammen med bistaven og let ved første öjekast kan opfattes som en hugget linje og forvirre læsningen af runen, hvis bistav derfor også i forening med furen i stenen på afbildningen hos Thorsen er bleven et meget tydeligt og regelmæssigt ᚦ, således vendt, at indskriften her vilde gå fra venstre til höjre, medens den øvrige del af linjen også i den unöjagtige gengivelse hos Thorsen for et par runers vedkommende tydelig viser, at den har gået fra höjre til venstre. Dette höjst mærkelige forhold anser Thorsen det imidlertid ikke for nødvendigt at omtale med et ord. At hans ᚦ, som sagt, kun er fremkommet ved at opfatte en uregelmæssig fure i stenen som en regelmæssig hugget linje, viser en nöjagtig undersøgelse, og furer af samme art som her findes mange andre steder på stenen, særlig efter det sidste ord þigin, hvor et par af dem får en påfaldende lighed med huggede linjer. Furen i ᚱ er sikkert endogså en fortsættelse af en större fure (skøre), der løber hen over de to sidste linjer i indskriften. At hele ordet bruþur virkelig er læst rigtig, fremgår yderligere deraf, at vi efter ᚱ også finder det nederste tydelige skilletegn efter ordet. Efter skilletegnet følger en stav på godt 3" og endelig 2" (i nederste del $2^1/_4$") fra denne en anden meget skarpt hugget og stærkt fremtrædende, godt 4" höj stav, der står noget skråt i forhold til den første; disse to stave er ved en tværstav, som endnu tydelig kan følges langs med kløvningen, skönt den træder svagt frem, forbundne til et ᚢ, hvis venstre stav har nåt helt op til rammestregen, hvor dens top endnu ses lidt til höjre for (oven for) ᚭ-runens hovedstav. Her har altså stået en s-rune af formen ᚼ. At vi på dette sted har störste delen af en s-rune, ikke som på afbildningen hos Thorsen to l-runer, er således hævet over enhver tvivl og fremgår desuden klart af sammenhængen, idet de to til ᚼ hørende runer ᛁᚾ findes i begyndelsen af næste (fjærde) linje. I denne står runerne i hrþa uagtet den gode plads forholdsvis tæt sammen, og det første ᚭ i ordet er endogså udeladt, hvorimod runerne i kuþan står i længere afstand fra hinanden, uden at dette ord dog har kunnet udfylde linjen. Af runerne i det sidstnævnte ord fortjæner ᚢ med den temmelig svejede (R-formede) bistav at fremhæves, samt ᚦ, i hvilket bistaven forneden, men ikke foroven, når ud til rammestregen (det omvendte er tilfældet med det noget uregelmæssig formede ᚦ i det følgende þigin). Det øverste punkt efter kuþan er forsvundet med en ved kløvningen fremkaldt afflisning.

Den temmelig skødesløse måde, hvorpå indskriften i det hele er hugget, viser sig især i det sidste ord þigin, hvor afstanden mellem de tre første runer er lige så uforholdsmæssig stor, som den er lille mellem de tre sidste (så at ᚼ-runens bistav endogså løber sammen med ᛁ), og de to sidste har desuden fået en meget skæv stilling. Den første rune (ᚦ) er stærkt udfliset i den øverste halvdel mellem hoved- og bistaven. I ᚵ træder punktet, der er overset på Thorsens afbildning, meget tydelig frem så vel som de to, ligeledes hos Thorsen oversete, punkter foran ordet. Derimod findes der ingen punkter efter ordet, men en række naturlige fordybninger i stenen, som ved løselig betragtning let kan antage form af et par meget skråt for hinanden liggende punkter, men i virkeligheden er dele af en större skøre, der løber hen over stenen.

Som jeg allerede foran bemærkede, lader hele indskriftens indhold sig altså udfylde med fuldkommen sikkerhed, uagtet næsten halvdelen af den mangler. At tredje linje foran bruþur har indeholdt broderens navn, og hverken mere eller mindre end det, er jo klart af skilletegnene, af hvilke det øverste endnu er bevaret både foran og efter dette ord. Da runen foran bruþur snarest er ᛚ, kan man tænke på et navn som f. eks. ᚬᛋᚴᛚ (ᚼᛋᚴᛚ), der vilde svare meget godt både til pladsen og til de lævnede runespor; derimod taler den bevarede top af den næstsidste rune i navnet bestemt imod her at læse f. eks. ᚬᛋᚢᚱ (ᚼᛋᚢᚱ). At den anden linje efter stin kun har indeholdt ordene „denne efter“, fremgår med sikkerhed af sammenhængen; men om disse ord netop har haft formen þansi : ift(iʀ), er det selvfølgelig umuligt at afgöre (Vinge-stenen har jo þensi uftiʀ).

Hele indskriften læser og udfylder jeg altså således:

[þuri]ʀ [:] [risþi :]
stin [: þansi : ift(iʀ) :]
[:] [ąskl] [:] bruþur [:] s
in : hrþa : kuþan [:]
: þigin

hrþa med ᚼ udeladt som på Randers-stenen.

þigin er en enestående skrivemåde i vore runeindskrifter for þign (Randers-stenen og oftere), der uden tvivl må anses som forløber for jyske lovs *waghæn* (= oldnord. *vagn*), *gaghæn* (= oldnord. *gagn*), *eghæn* (= oldnord. *eign*), *sokæn* (= oldnord. *sókn*) og lign. I Eriks sællandske lov skrives det til oldnord. *eign* svarende ord ikke blot *eghæn* (*eghen*), men også *eghin*, som jo ganske stemmer med Langå-stenens þigin.

I olddansk sprogform har dette lydt:

[Þóri]ʀ [résþi] stén [þannsi æft(iʀ) Ąskl] bróður sinn, harða góðan þegn.

„[Tore rejste denne] sten [efter Askel] sin broder, en såre brav mand“.

55. GYLLING-STENEN

Gylling sogn, Hads herred, Århus amt

(undersøgt d. 31. Juli 1878).

Ifølge en indberetning i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv af 10. August 1839 fra kapellan Budtz i Gylling til kommissjonen for oldsagers opbevaring havde sognefoged Sören Sörensen i Gylling for nogen tid siden fortalt ham, „at der under hans lade fandtes indsat en sten, hvorpå noget var indhugget“. Hr. Budtz aftalte derfor med sognefogden, at stenen skulde udtages fra det sted, hvor den lå, for at den kunde blive nærmere undersøgt. Dette skete også kort tid efter, og det viste sig da, at stenen var „en ikke umærkelig runesten“.

Om stenens tidligere plads kunde der ikke skaffes nogen pålidelig oplysning. „Dog mente sognefogden, at den var taget fra en nu forstyrret höj på hans, eller måske på hans nabos mark“. Hr. Budtz tilföjer, at der vil blive draget omsorg for dens fremtidige bevarelse. For at sikre den mod overlast blev den kort tid efter henlagt i et hjörne af våbenhuset, hvor jeg også fandt den 1878 i en meget uheldig belysning. For at undersøgelsen kunde foretages under gunstigere forhold, måtte jeg derfor, så længe den stod på, lade stenen flytte udenfor. Ved foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring blev den 1890 opmuret i våbenhuset på et fodstykke af stene og cement.

I Antiquités de l'Orient, s. 206 offenliggjorde Rafn indskriften for første gang efter en for de utydelige steders vedkommende temmelig uheldig kopi. Omtrent på samme tid (1857) blev stenen tegnet af R. H. Kruse („Andet Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ no. 10—11 mellem s. 18 og s. 19), og efter denne tegning meddelte Stephens indskriften i Old-northern Runic Monuments I, s. 350.

Stenen består af lysegrå granit med røde årer og fine sorte korn. Den er 4′ 4½″ lang, indtil 1′ 9½″ bred og indtil 1′ 1½″ tyk. Runernes höjde veksler fra 7½″ til 5½″ (på afbildningen er de, der står på kanten mellem for- og bagsiden — þansi : aft : — naturligvis gengivne i forkortning).

Indskriften, der ikke indesluttes af rammestreger, er anbragt på en noget ejendommelig måde, idet den første linje løber op ad midten af forsiden. På den øvre kant

til venstre mellem forsiden og bagsiden er en kortere linje anbragt i samme retning som linjen på forsiden, og umiddelbart i flugt med denne linje følger langs med kanten til venstre på bagsiden en linje af omtrent samme længde som den på forsiden; over denne linje findes endelig en kortere med slutningen af indskriften.

Gylling-stenen.

Medens runerne på forsiden er meget udslidte, så at de i det hele træder overordenlig svagt frem, findes der på bagsiden mange forvitringer og udflisninger, som ofte har gjort indskriften utydelig. Den noget forskellige karakter, som indskriften på for- og bagsiden nu fremviser, skyldes således påvirkning af forskellig art.

Med hensyn til enkeltheder bemærkes følgende:

Det første ord tuki giver ikke anledning til tvivl; øverste del af bistaven i ᚴ så vel som toppen af det følgende ᛁ er meget stærkt udslidte; men ᚴ er sikkert, der kan ikke have stået ᚠ, skönt pladsen mellem hoved- og bistaven ikke vilde stride herimod (sml. også det følgende ᚴ i þurkisl). I þurkisl er ᚢ meget svagt, særlig i bistaven, og ligeledes bistaven i ᛚ, men stregerne spores dog endnu tydelig i deres hele længde. Efter det klare ᛋᚢᚾ : står ᚱᛅᛁᛋᛁ; øverste del af ᚱ-runens bistav, hele bistaven i ᛅ med den ovenfor liggende del af hovedstaven og det tilsvarende stykke af ᛁ-runen er næsten udviskede, men følges dog i sikre spor. Over toppen af det sidste ᛁ findes nogle huller og ujævnheder i stenen, som ved flygtig betragtning kan få udseende af at være lævninger af huggede linjer og at have dannet bistavene i et ᛏ; men toppen af hovedstaven, som står meget skarp og tydelig i flugt med toppen af det følgende ᛋ, når ikke op til de tilsyneladende bistave, og hvis den tænktes forlænget, vilde den træffe midt i den höjre bistav, ikke i stavenes midtpunkt. Hovedsagen er dog, at de nævnte ujævnheder ved nöjere undersøgelse viser en helt anden karakter end de huggede linjer; der kan således ingen tvivl være om, at her må læses ᛁ, ikke ᛏ. Også Kruses tegning (og efter ham Stephens) har rigtig raisi. Derimod læser Thorsen (ligesom Rafn) ganske vilkårlig og uden mindste støtte i sin egen afbildning raist (De danske Runemindesm. II, 2, s. 116). I ordet stain ligger ᛏ-runens höjre bistav så vel som runerne ᛅᛁᚾ : på stenens øverste kant; hele ᛏ-runen træder meget svagt frem.

Særdeles tydelige står ordene þansi : aft : på kanten mellem for- og bagsiden.

Det følgende ord begynder med et sikkert ᚱ, som dog særlig i sin nederste del er stærkt beskadiget og kan få et temmelig uregelmæssigt udseende på grund af de mange huller og ujævnheder i stenen. Meget klare er de to næste runer ᛁᛋ; men det følgende ᛒ er atter stærkt udfliset i midten og den nederste del; dog kan hele formen endnu sikkert følges (på Kruses tegning er den nederste bistav helt udeladt). De to næste runer står forholdsvis skarpe og tilsteder ikke nogen anden læsning end ᛁᛁ; ingen af dem har spor af bistave, og deres toppe er så bestemt adskilte, at læsning som ᚢ (eller ᚱ) må kaldes umulig. Svagere, men dog fuldt sikker er den sidste rune i dette ord, ᚴ; enden af dens bistav løber sammen med en skøre i stenen og kan derved få udseende af at være ualmindelig lang (i steden for ᛁᛁᚴ har Kruse ᛁᚱ). Af punkterne efter ᚴ træder det nederste kun svagt frem. De to sidste ord i linjen sin : buruþur : giver ikke anledning til nogen tvivl; en större flisning løber hen over midten af det andet smalle ᚢ, der også er noget udvisket ved toppen. Efter det sidste ᚱ findes en fure i stenen, der løber sammen med nederste del af bistaven og får en vis lighed med en hugget linje, men har ganske samme karakter som mange andre furer i stenen (sml. den foran omtalte ᚴ-rune i risbiik).

I linjen ovenover er det første ord kuþan med efterfølgende punkter meget tydeligt; men i det sidste ord er alle runer stærkt udflisede og beskadigede. Dog kan hele deres form endnu sikkert følges, og jeg nærer ingen tvivl om, at her kun kan læses ᛅᚢᚴ; bistaven i ᛅ følges endnu tydelig i udflisningen; også ᚢ er klart, skönt det på grund af udflisningerne kan få en vis lighed med ᚱ; men den huggede linje, som danner den virkelige

bistav i ᚢ, træder ved nöjere undersøgelse både på stenen og aftrykket meget tydelig frem i modsætning til den tilsyneladende ᚱ-stav. Også den sidste rune må uagtet de stærke udflisninger, der helt har ødelagt hovedstavens øverste del, kaldes et utvivlsomt ᚴ; her kan ikke læses ᚠ, og om en anden rune kan der slet ikke være tale. I steden for det efter min mening fuldstændig sikre ᛆᚢᚴ auk har Rafn det meningsløse ᛆᚱᚦ arþ og Kruse ᛁᚢᚴ iuk (på tegningen dog med en stærk flisning midt over ᛁ-staven, hvor bistaven i ᛆ ligger), hvilket sidste Stephens optager i betydning „yngling" (!). Thorsen har intet forsøg gjort på at læse dette ord (De danske Runemindesm. II, 2, s. 116). Af de tydelige punkter efter auk, der bægge findes på Kruses tegning, men ikke i gengivelsen hos Stephens, har Rafn kun det ene (også efter aft og bruþur — urigtig for buruþur — har Rafn kun et enkelt punkt).

Hele indskriften gengiver jeg altså således:

tuki : þurkisl : sun : raisi : stain :
þansi : aft :
risbiik : sin : buruþur :
kuþan : auk :

þurkisl for þurkisls er jo ganske naturlig fremkaldt af det følgende s (det samme finder vi allerede i en så gammel indskrift som Snoldelev-stenens). Ligesom Skivum-stenen har det enkelte navn *Gísl*, således bruges altså også her i sammensætning endnu den oprindeligere form *-gísl* for det senere *-gils* (sml. isl. *Þorgils* o. s. v.).

raisi, forkortet, ikke i udtalen begrundet, skrivemåde for raisþi. Både dette ord og stain har bevaret den gamle skrivemåde med ᛆᛁ.

risbiik må sikkert læses *Rísping*, et navn, som jeg ellers ikke kan påvise, men som jo både har nordisk form og klang. Da ᛁᛁ her er tegn for kort *i*, er ᛁ-runen foran ᚴ altså ved en fejl fra runeristerens side hugget to gange. Denne forklaring forekommer mig sandsynligere end at opfatte de to ᛁ-runer som en med forsæt anvendt skrivemåde for enkelt ᛁ, skönt det vilde være mindre påfaldende i denne indskrift, der har buruþur for bruþur og raisi for raisþi. Også Thorsen læser på det anførte sted navnet *Risping*; men i sin gengivelse ændrer han vilkårlig runen ᛁ foran ᚴ til ᚿ[1].

auk] Det ligger jo nær i dette ord at formode et udtryk, der svarer til ordet þikn eller trik i den fra vore runestene velkendte slutningsformel. Jeg tror dog ikke, at det vil være muligt i auk at finde et navneord, som kunde give god mening her; ti at tage auk f. eks. i betydning hauk, 'høg', helt (sml. oldnord. *haukr*), vilde jeg anse for ganske utilladeligt. Der bliver da næppe anden udvej end at opfatte auk som det sædvanlige kopulative ord. Man kunde måske fristes til her at tage det i betydningen „også" („sin broder, den gode også"), så at indskriften siger, at han både var hans broder og tillige god.

[1] Man kunde mulig falde på, at det er dette navn, som i en af de nordiske navnelister i broderskabsbogen fra Reichenau kloster ved urigtig lydopfatning skrives crispink (Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 73[16], Pipers udg. s 331). Herimod strider dog bestemt, at der også i en af de andre lister sammesteds skrives crispin (Antiquar. Tidsskr. s. 74[31], Piper s. 349).

Denne opfattelse må dog sikkert betegnes som meget unaturlig, især da auk i dette tilfælde vilde stå helt overflødigt. Jeg vover derfor ikke at tage det i denne betydning på Gylling-stenen, skönt oldsproget ganske vist af og til frembyder eksempler på en lignende pleonastisk brug af *ok* (se Fritzner[2] II, s. 885 under ok 4 slutn.). Hvis man imidlertid ikke vil tage Gylling-stenens auk i betydningen „også", men i den sædvanlige betydning „og", står vi over for en ny vanskelighed, idet indskriften i så fald må være ufuldendt. Hvad grunden hertil har været, lader sig selvfølgelig ikke afgöre. Havde runeristeren måske tænkt at tilföje et nyt tillægsord efter auk, og hvorfor udførte han da ikke dette forsæt? Eller skulde der efter auk have været tilföjet f. eks. „sin moder" eller „sin søster"? og hvorfor standsedes der i så fald ved auk? Hvis den person, på hvem der tænktes, endnu var i live, vilde tilföjelsen „og" jo være höjst mærkelig. Disse spörsmål vil naturligvis blive rejste; men jeg ser ikke, hvorledes det vil være muligt at give et blot nogenlunde tilfredsstillende svar derpå.

I olddansk sprogform lyder indskriften:

Tóki Þórgísls sun (Þórgíslsun) résþi stén þannsi æft Risping sínn bróður góðan ok . . . . .

„Toke Torgislsön (Torgilssön) rejste denne sten efter sin broder Risping den gode og . . . . .".

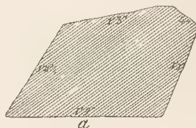
Uagtet indskriften på Gylling-stenen efter sin hele karakter uden tvivl må henføres til begyndelsen af det 11. årh. (omtr. 1010), har runeristeren dog i flere tilfælde fulgt en ældre skrivemåde. Dette gælder særlig bevarelsen af tvelydene, da der næppe kan være tvivl om, at *æi* på Gylling-stenens tid også i den egn, hvor dette mindesmærke hører hjemme, var blevet *é* ligesom på mange langt ældre stene både fra Jylland og de øvrige danske provinser; ligeledes er *åu* i auk, hvis det har betydningen „og", snarest tegn for *o*. Et sikkert bevis for tvelydenes overgang til enkeltlyd afgiver de to følgende, noget yngre stene, der vistnok er rejste efter mænd, som var i slægt med Gylling-stenens Toke og Risping, således som vi nærmere skal påvise i det følgende.

56. HØRNING-STENEN

Hørning sogn, Hjælmslev herred, Århus amt

(undersøgt d. 11.–12. August 1877, d. 11. Juli 1882 og d. 7. 8. Juli 1892).

Denne smukke sten opdagedes 1849 af gårdmand Jens Mortensen i Hørning, da han optog stene på sin mark ved landevejen fra Hørning til Århus. Herfra flyttedes den til den nærliggende Bering bro, efter hvilken Rafn gav den navn (Antiquités de l'Orient, s. 203). For bedre at bevare den lod sognepræsten i Hørning, provst Schinnerup, den med finderens tilladelse opstille i kirkens våbenhus. Her stod den dog ikke længe, da sognerådet mente, at den generede kirkegængerne. Den blev derfor sat ud i kirkegårdsdiget og endelig, da den her var udsat for overlast, 1873 ført til Arhus, hvor den ved min undersøgelse 1877 havde en smuk plads i rektorboligens have ved kathedralskolen. Herfra flyttedes den 1881 til en for runestenene indrettet plads uden for det nye musæum, i hvis runestenssal den blev opstillet 1891 sammen med de øvrige i Arhus samlede runestene.

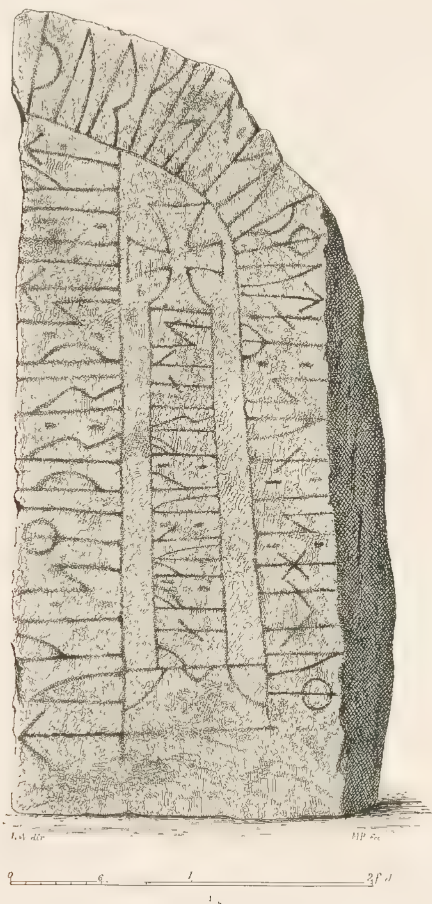
Den første meddelelse om stenen skyldes J. J. A. Worsaae i „Illustreret Almanak for 1854, redigeret af Cl. Rosenhoff", s. 85—88. Senere gengav Rafn indskriften på det ovenfor anførte sted efter en af skolelærer Johansen i Hørning udført afbildning. Kort tid efter blev stenen tegnet af R. H. Kruse („Andet Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder" no. 9 mellem s. 16 og s. 17); denne tegning er i kemitypi gengivet hos Stephens, Old-northern Runic Monuments I, s. 349.

Stenen, der består af lyserød, grovkornet granit, ragede 1877, således som den er fremstillet på min afbildning, 4′ 6″ over jorden (på den nuværende plads i musæet rager den 4′ 11½″ over gulvet). Indskriftfladens störste bredde er 1′ 10″. Formen ses af ovenstående tværsnit, taget ud for ᛘ i smiþr.

Indskriften, som i det hele er meget tydelig, begynder i linjen til venstre, fortsættes derpå i linjen langs med stenens kant på toppen og til höjre og ender med den smallere midtlinje.

De to første linjer hviler bægge på en rammestreg; men over runerne, der når ud til kanten af stenen, findes ingen sådan. Derimod er den midterste linje indesluttet af to rammestreger, som ender i et kors (7″ langt, 6″ bredt), der smukt udfylder det lille rum

ved indskriftens slutning. Ved begyndelsen af det midterste indskriftbånd er rammestregernes forbindelseslinje, som tillige danner hovedstaven i ᚠ-runen, forlænget ud til de rammestreger, på hvilke de to andre linjer hviler, og fra denne linje udgår atter et par krumme linjer,

Hørning-stenen.

som ligeledes forbinder det mellemste indskriftbånd med den øvrige indskrift. To mindre linjer midt imellem de sidstnævnte danner i forening med den mellemste del af ᚠ-runens hovedstav en lille trekant. Fra enden af rammestregen i indskriftlinjen til höjre løber

endelig en ret linje til foden af ᛏ-staven i linjen lige overfor. Alt dette har naturligvis kun ornamental betydning og tjæner til at forbinde indskriftbåndene og fylde det tomme rum. Når Stephens her har villet finde et par runer, er han bleven ledet på vildspor af Kruses tegning, på hvilken et par væsenlige linjer, der træder lidt svagere frem, er oversete.

Runerne i første linje er i gennemsnit $6^1/_2$" til 7" höje; ligeledes i anden linje ved toppen af stenen, men störrelsen aftager efterhånden til næppe 5"; i midtlinjen er de fra $4^1/_2$" til 4". De træder alle meget klart frem, og kun enkelte steder, der tidligere er urigtig læste, trænger til nærmere omtale.

Mellem stin og ift i første linje findes ligesom mellem de øvrige ord et par tydelige langagtige skilletegn, men ingen efter ift (nogle fordybninger i stenen efter dette ord kan ikke opfattes som huggede), ligesom de heller ikke på de andre steder bruges ved begyndelsen og slutningen af linjerne (i modsætning til Grensten-stenen).

I den mellemste linje tjæner ᚴ-runens hovedstav tillige som forbindelseslinje mellem rammestregerne over og under denne linje og er, som foran bemærket, forlænget ud til de to andre rammestreger. Skilletegnene efter ᚠ står på grund af pladsen meget skråt for hinanden. Den sidste rune i det næste ord er aldeles utvivlsomt ᚱ med to punkter efter, af hvilke det øverste er anbragt oven for bistaven (ligesom i þurkisl; sml. også Vejlby-stenen). En af de mange ujævnheder i stenen, der løber fra det øverste skilletegn efter ᚱ-runen hen til dennes hovedstav, bevirkede imidlertid, at runen i Worsaaes meddelelse læstes som ᚦ (med bistaven höjt oppe på hovedstaven), medens den hos Rafn gengives som ᚹ, der efter hans formodning kunde være fejlristning for ᚱ. På Kruses tegning (og hos Stephens) er denne rune dog et sikkert ᚱ. Derimod har Kruse opfattet en anden ujævnhed i stenen mellem ᛁᛅ i det sidste ord som en hugget linje, og Stephens har som følge heraf trot på dette sted at finde en af den gamle h-rune (ᚺ) og ᛅ dannet binderune (ᚺᛅ). Den nævnte ujævnhed i stenen kan dog umulig forveksles med en runestav; selv ved den øverste rammestreg, hvor den viser sig som et lille langagtigt hul, træder den langt svagere frem end de huggede linjer, og dens øvrige del, der er endnu svagere og mere uregelmæssig, viser tydelig, at vi ikke har en sammenhængende linje, men at det hele er rent tilfældigt. Den foregående ᚱ-rune når med sin top et lille stykke op over rammestregen.

Det sidste ᛁ i linjen tjæner ligesom ᚴ i dens begyndelse tillige som forbindelseslinje mellem rammestregerne og er desuden brugt til at danne korsets nederste linje; men for ligesom at antyde, at denne stav tillige er rune, er bægge rammestreger, fra hvilke de krumme linjer i korsets arm udgår, forlængede en smule ud over den.

Indskriften lyder:

tuki : smiþr : riþ : stin : ift
þurkisl : kuþmutaʀ : sun : is : hanum
kaf : kul : uk : frialsi

smiþr se I, s. 136. Nærmere svarende til nutidens sprogbrug og stemmende med, hvad der var almindelig brug i den sprogperiode, der fulgte efter runestenene, kunde Toke 'smed' gengives ved 'mester' Toke (sml. Døbefonten i Akirkeby kirke, s. 59).

riþ er naturligvis forkortet skrivemåde for ri(s)þ(i), ligesom den af „Toke smed“ rejste Grensten-sten har risþ for risþ(i) ved siden af hiab for hiab(i), og ligesom Gylling-stenen har raisi for rais(þ)i. For at undgå disse i sig selv helt naturlige forkortelser ændrede Thorsen vilkårlig Gylling-stenens raisi til raist, og på Hørning-stenen antager han riþ for at svare til oldnord. *réð*, hvorimod der rent formelt intet kan indvendes; men Thorsen skylder os beviset for, at udtrykket *ráða stein* kan bruges i betydning „foranstalte en stens udførelse“ (De danske Runemindesm. II, 2, s. 153 f.), hvad der sikkert må kaldes umuligt. Sammenligningen med de to andre nærbeslægtede stene sætter det også uden for al tvivl, at Hørning-stenens riþ kun kan være = risþi.

kul er det eneste ord i indskriften, der volder virkelig vanskelighed. Allerede Rafn formodede, som ovenfor bemærket, at den sidste rune kunde være ᚠ, og at ordet havde betydningen „guld, ejendele“. Meningen måtte da vel være, at Torgisl ikke blot havde skænket Toke hans frihed, men også samtidig dermed havde ydet ham midler (her altså nærmest pengehjælp) til at ‘komme i vej’. Men ordet „guld“ bruges ikke i gammel tid på den måde og støder i höj grad i denne betydning, i hvilken vi måtte vente enten ordet „fæ“ eller et andet af de udtryk, der forekommer i oldsproget i lignende forbindelser. Påfaldende er det også, at „frælse“, som dog er det vigtigste begreb, i indskriften følger efter „guld“. Hørning-stenens „guld og frælse“ kan derfor ikke, som Thorsen har gjort (De danske Runemindesm. II, 2, s. 154 not. 1), sammenstilles med Gisles ord til trællen Kol i saga af Gísla Súrssyni ed. K. Gislason, s. 81: Ek mun gefa þér frelsi ok kaupeyri, svá at þú megir fara með ǫðrum mǫnnum þangat sem þú vill. Medens alt her falder ganske naturligt, vækker runestenens kul i betydningen „guld“ de störste betænkeligheder.

En ganske anden opfattelse af dette ord er fremsat af C. Säve, til hvem Stephens har sluttet sig på det foran anførte sted. Säve tager nemlig kul i betydningen „kuld“ (som i vort „lyse i kuld og kön“). Det svenske rigssprogs *kull* (hankön) og det tilsvarende danske *kuld* (intetkön) om „börnene af samme ægteskab“ kendes ikke fra den oldnorsk-islandske litteratur, skönt det bruges i forskellige norske dialekter (se Ross s. v. Kuld). I de gamle svenske og danske love forekommer det derimod jævnlig som hankönsord i formerne *kolder*, *kulder*, *koller* (de svenske love), *kul* (skånske lov), *koll*, *kol* (de sællandske love og jyske lov). I jyske lov I, 21 bruges udtrykket *livsæ (barn) i koll oc i kyn* i samme betydning som det senere „lyse i kuld og kön“ om det uægte barn, der af faderen erklæres for ægtefødt og dermed for lovlig arving, svarende til de gamle norske loves *leiða í ætt* eller *ættleiða*, optage det uægte barn i faderens æt og dermed göre det arveberettiget. I vore gamle love forbindes netop udtrykkene ‘tinglysning’ (den ved tinglysning skete optagelse i ætten, ‘kuldlysningen’) og ‘frælse’. Således hedder det i skånske lov III, 19 (= Schlyter c. 61): Hauir man barn (Hadorphske håndskrift urigtig *børn*, runehåndskriftet mangler) wiþær huskonu sinæ oc ær ey frælsæ giuit oc ey þinghliust, bøte ey mer for þæs giærningæ æn foræ annat annøthoghith hionæ, hvilket svarer til Valdemars sællandske lov II, 45: Hauær man barn with sin huskunæ oc hauær han thet ey frælsæ giuæt oc ey thingliust, tha a han ey meræ at bøtæ for thes gærninge æn for annæt annogthæ hione, „har en mand barn med sin

tjænestekvinde, og har han ikke givet det ‘frælse’ (frihed, fri mands vilkår) og tinglyst det (lyst det i kuld og kön på tinge), da skal han ikke bøde mere for dets gærninger end for andet ufrit tyende“. Som modsætning til jyske lovs *livsæ (barn) i koll oc i kyn* bruger Valdemars sællandske lov I, 20 udtrykket *swæræ (man) fran kol oc fran arf*, „sværge (en person) fra kuld og fra arv“ ɔ: ved ed erklære en person for udelukket af ætten og fra den dermed følgende arv.

At Hørning-stenens kul er vort „kuld“, styrkes efter min mening i höj grad ved de her anførte steder fra vore gamle love. I nöje overensstemmelse med *swæra man fran kol* i Valdemars lov, hvor *kol* kan oversættes ved „den ret, der tilkommer et medlem af ætten, slægtsretten“, bruger Hørning-stenen *gefa manni koll* i betydningen „tildele én den ret, der tilkommer ættens medlemmer, anerkende ham som hørende til ætten“.

Tvivlsomt er det, i hvilket særligt forhold „Toke smed“ har stået til Torgisl, för denne optog ham i sin slægt og gav ham frihed. Han kan have været hans uægte sön (frillesön), der senere af faderen blev lyst i kuld og kön; på de foran fra vore gamle love anførte steder handles der netop om slegfredbörns anerkendelse som ægtefødte. Men Toke kan også have været Torgisls hustræl, der på grund af sin dygtighed (det ligger både i ordet „smed“, og den smukke runesten vidner yderligere derom) i så höj grad havde vundet sin herres anerkendelse, at han lyste ham i kuld og dermed løste ham fra hans stilling som træl.

frialsi er næppe = *frí-ælsi* (for *-hælsi*), men uden tvivl blot = *frælsi* (med ᛁᛆ — *æ* som undertiden ellers), stemmende med ældre svensk og dansk *frælsi, frælsæ.* (På en til norsk-islandsk *frjálsi* *frelsi* svarende form tör naturligvis ikke tænkes, da *frjálsi* er opstået ved indflydelse af tillægsordet *frjáls* og ikke, som Vigfusson mener, er en ældre form for *frelsi.*)

I olddansk sprogform gengiver jeg da indskriften således:

Tóki smiðr résþi stén æft Þórgísl Guðmundaʀ sun, es hánum gaf koll ok frælsi.

„Toke smed (Mester Toke) rejste sten(en) efter Torgisl (Torgils) Gudmundssön, som gav ham ‘kuld’ og ‘frælse’ (optog ham i sin slægt og derved gjorde ham til fri mand)“.

57. GRENSTEN-STENEN

Grensten sogn, Middelsom herred, Viborg amt

(undersøgt d. 23. August 1877).

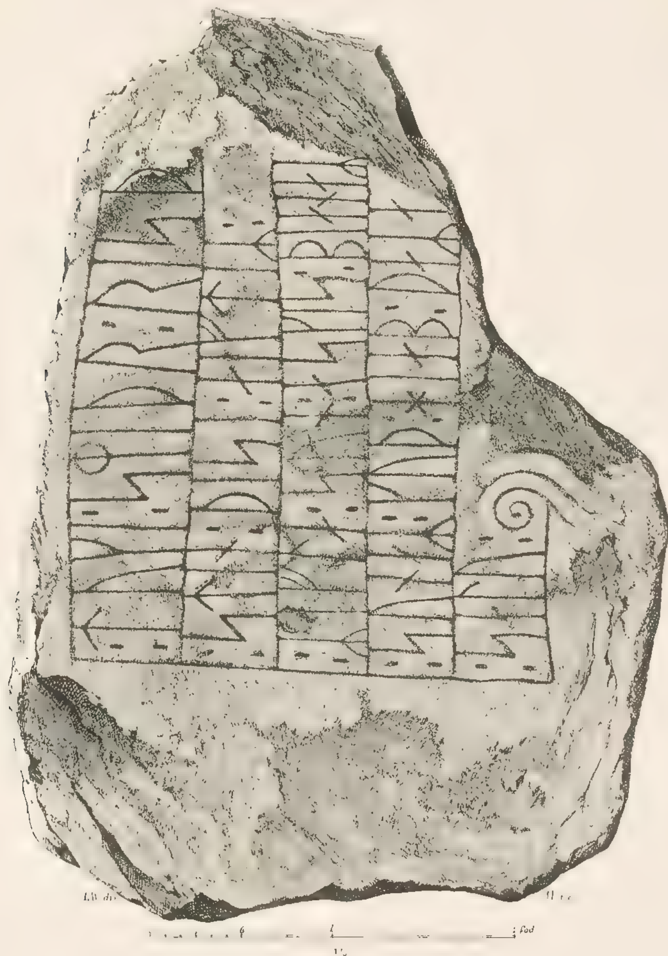
I Worms tid lå denne sten foran kirkedören i Grensten (Monum. Dan. s. 313 ff.). Senere var den i længere tid forsvunden, men fandtes atter i Oktober 1842 under gulvet i våbenhuset, som den gang blev ombygget, og var ved min undersøgelse henlagt ved kirkegårdsdiget sydøst for kirken. I året 1899 blev den ved foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring opstillet uden for kirken i dennes sydvestlige hjörne på et underlag af cement. Foruden den Wormske afbildning[1] findes en anden fra nyere tid af R. H. Kruse i „Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 19 mellem s. 43 og s. 44; efter denne ret nöjagtige tegning blev indskriften gengivet af Rafn i Antiquités de l'Orient, s. 206 og af Stephens i Old-northern Runic Monuments I, s. 350.

Stenen, der består af rødlig granit, er 4′ 10″ lang, 3′ 6″ på det bredeste og 1′ 6″ tyk. Runerne når i den første linje en höjde af indtil 8″, i de øvrige linjer er de i gennemsnit 6″. Den flade, der er benyttet til indskriften, er temmelig glat; ved en naturlig fordybning, til hvilken den tredje indskriftlinje når helt ud, skilles den fra toppen af stenen.

Indskriften, som i det hele må kaldes meget tydelig, er fordelt i fem linjer, der alle løber nedenfra opad. Den begynder i linjen til venstre, hvorefter de andre følger i regelmæssig orden. Ordene adskilles ved to langagtige punkter (småstreger), der også bruges ved begyndelsen af hver linje, men kun ved slutningen af anden og sidste linje. Ved deres begyndelse omsluttes alle indskriftlinjerne af en fælles rammestreg, hvorimod der ingen forbindelseslinje findes mellem rammestregerne ved slutningen af linjerne. Derimod er der ved enden af den sidste korte linje anbragt et noget usædvanligt ornament for at udfylde rummet, nemlig en spiral, der hviler på (og derved tillige afslutter) den nederste rammestreg, og over den en krum linje, der ligesom spiralen løber i samme retning som den ovenfor liggende naturlige fordybning i stenen.

[1] Denne er i formindsket målestok gengivet i Lexikon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdommene I (1787), s. 348 sammen med hans afbildning af Asum-stenen (sml. I, s. 159 not. 2). Worm trode nemlig i bianar på Grensten-stenen at finde det adelige familienavn *Banner*.

Af enkeltheder i indskriften trænger kun følgende til nærmere omtale. Over det første I i aiftiʀ løber en udflisning, der ved første öjekast giver runen en påfaldende lighed

Grensten-stenen.

med ᚾ; men nöjere undersøgelse viser, at den tilsyneladende bistav ikke er hugget, men af ganske samme art som de ved udflisning fremkaldte huller, der findes på forskellige

andre steder i indskriften, især i den tredje linje. Det første ord i denne linje træder i det hele svagt frem; men der er ingen som helst tvivl om de enkelte runer, der også alle viser sig meget tydelige på mit aftryk. Ordet er også læst rigtig af Kruse, og Worm har kun fejlet med hensyn til en enkelt rune. Det første ᛅ har ganske samme karakter som de andre ᛅ-runer i indskriften; i det følgende ᛁ er toppen forsvunden med en udflisning, der har frembragt et större hul; i ᚠ træder særlig hovedstaven svagt frem, men kan dog endnu følges i sin hele længde; ᛚ har (ligesom ᛏ-runerne i indskriften) den svagt fremtrædende, men meget tydelige bistav temmelig langt nede på hovedstaven, og på bægge sider af dennes top findes nogle udflisninger, der har foranlediget Worms læsning af denne rune som ᛘ; det sidste ᛅ, i hvilket bistaven har en lille krumning, og de derefter følgende punkter er meget klare. Utydeligst i hele indskriften er det næste ord sun på grund af de mange udflisninger, der løber hen over runerne, hvis hele form dog endnu overalt kan følges med sikkerhed, selv bistaven i ᚢ, som træder svagest frem; over det sidste ᚾ løber en ved udflisning fremkaldt fordybning, som giver denne rune en vis lighed med ᚼ; denne fordybning har imidlertid ganske samme karakter som de huller, der findes f. eks. til venstre ved toppen af det foregående ᚢ, på bægge sider ved toppen af ᛚ i ᛅifla og over det første ᛁ i aiftiʀ. Uagtet læsningen sun, som også Kruse har, således er aldeles utvivlsom, viser de udflisninger, der omgiver runerne, os dog tillige grunden til Worms meget urigtige læsning af dette ord som ᚼᛅᛅ. Slutningen af linjen er meget tydelig; det sidste ᛅ böjer med sin höjre bistav om på den kant af stenen, der ligger mellem indskriftfladen og toppen.

I fjærde linje kan ingen rune give anledning til tvivl; i sunaʀ træder ᛅ-runens bistav dog meget svagt frem på venstre side af hovedstaven, hvorimod dens höjre side er forholdsvis tydelig; Kruse har også læst denne rune rigtig, hvorimod Worm har overset bistaven og læst ᛁ. For det tydelige hiab læser Worm ᚼᛁᛅᛒ, hvilket uden tvivl beror på hans egen rettelse, da stenen ikke giver nogen anledning til den urigtige læsning af de to sidste runer; binderunen findes også i Rafns gengivelse af indskriften og er optaget fra Worm, da Kruses tegning rigtig har ᛅ alene.

Indskriften lyder:

: tuki : smiþr : risþ
: stin : þisi : aiftiʀ :
: ᛅifla : sun : askis : bianaʀ
: sunaʀ : kuþ : hiab : þaʀa
: salu :

risþ for risþi som på Mejlby-stenen (sml. Hørning-stenens riþ).

þisi er yngre form for þasi, der forekommer i flere indskrifter — ældre þansi.

aiftiʀ med ai — *æ* som oftere i ældre indskrifter.

ᛅifla er en ganske enestående skrivemåde med ᛅ i ordets begyndelse. I øvrigt anvendes ᛅ fuldkommen rigtig i indskriften overensstemmende med den ældre brug i ordene aiftiʀ, bianaʀ, sunaʀ og þaʀa, ligesom ʀ rigtig findes i smiþr og risþ. Da bægge tegn således holdes nöje ud fra hinanden, kunde man mulig fristes til at formode, at ᛅ i

ᛅifla havde den undertiden forekommende betydning *e, æ* som på Sønder Vissing-stenen I, Hobro-stenen og flere svenske stene (sml. Die runenschrift s. 244 ff.). Dog er ikke blot et navn eifli, æifli i sig selv i allerhöjeste grad usandsynligt (at det kunde stå i forbindelse med ᚼᚠᛚᛁ '*Æfli*' i den med jærnsöm dannede sene indskrift, som tidligere fandtes på en dör i Slesvig domkirke[1], tör slet ikke antages); men også skrivemåden med ᛅᛁ (for ᛅ eller ᛁ alene), hvorpå jeg ellers ikke kender noget eksempel, taler bestemt imod her at tildele ᛅ betydningen *e* eller *æ*. Vi må derfor antage, at ᛅ i ᛅifla ganske undtagelsesvis er brugt i ordets begyndelse i steden for ᚱ, med hvilket det vel på Grensten-stenens tid i flere tilfælde var faldet sammen i udtalen, skönt skriften endnu i reglen bevarede den gamle adskillelse mellem de to tegn. Jeg anser det for sandsynligt, at skrivemåden ᛅᛁᚠᛚᛅ for ᚱᛁᚠᛚᛅ er fremkaldt af ᛅ i det foregående aiftiʀ. Et til rifli svarende navn kender jeg dog ikke andetsteds fra. Det er sikkert ikke beslægtet med det i Landnámabók forekommende mandsnavn *Hrifla* (Íslend. sögur I, 1843, s. 69 og s. 76). Derimod formoder jeg, at det er afledet af *refʀ*, „ræv", der jo også hyppig forekommer som egennavn (sml. ufli på Handest-stenen, foran s. 244). Om det har været udtalt *Rifli* eller *Refli,* må henstilles som tvivlsomt.

askis for ældre ąskiʀs, hvor *ʀ* let kunde falde ud. Svarende til ejeformen askis finder vi på Ålum-stenen III i genstandsform ąski (nedenfor s. 274). Derimod har Århus-stenen IV endnu den gamle nævneform ąskaiʀ.

bianaʀ for biarnaʀ enten ved forkortet skrivemåde (sml. risþ), eller måske snarere på grund af udtalen (biannaʀ), således som det vistnok er tilfældet med det følgende hiab for hia(l)bi, i hvilket det sidste *i* er udeladt som i risþ, men hvor *l* uden tvivl har været bortkastet i udtalen (*hiappi*), eftersom skrivemåden uden *l* jævnlig forekommer i runeindskrifterne (sml. hiapi på Åsum-stenen, I, s. 165, og oftere i svenske runeindskrifter). Da den forestillende måde hia(l)bi ellers altid bruges i den bekendte formel, hvormed indskriften ender, er det utilstedeligt at opfatte hiab på Grensten-stenen som bydemåde.

þaʀa ɔ: *þǽʀa*, medens þiʀa nærmest gengiver udtalen *þéʀa* (af ældre þaiʀa).

salu står i ental, skönt talen her er om to. Dette er regel i runeindskrifterne i denne formel, hvad enten talen er om én eller flere.

I olddansk sprogform vilde indskriften altså lyde:

Tóki smiðr résþi stén þes(s)i æftiʀ Rifla, sun Ásgis (Æsgis) Biarnaʀ (Biannaʀ) sunaʀ. Guð hialpi (hiappi) þǽʀa sálu.

„Toke smed (Mester Toke) rejste denne sten efter Rivle, Esge Björnsöns sön. Gud hjælpe deres sjæl".

Grensten-stenens „Toke smed" er uden tvivl den samme, som også har rejst Hørning-stenen. At Grensten-stenen i sin ydre form stemmer mere med andre

[1] Henr. Ranzovii „Cimbricæ Chersonesi Descriptio nova" (fra 1597), trykt i Westphalens Monumenta inedita rerum Germanicarum I (Lipsiæ 1739), sp. 63 med tavle X; P. G. Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 295 ff.

runestene i samme egn (Vinge-, Langå- og især Ulstrup-stenen) end med Hørning-stenen, beror jo på en ren tilfældighed. Heller ikke kan der lægges nogen vægt på, at Hørning-stenen har formen ift, medens Grensten-stenen bruger aiftiR — den eneste virkelige afvigelse, som kan påvises mellem de to indskrifter. Som væsenlige ligheder mellem dem må derimod fremhæves, at runerne har ganske samme karakter i dem bægge; til det kristne ønske på Grensten-stenen svarer korset ved slutningen af indskriften på Hørning-stenen. Grensten-stenens risþ minder om den endnu stærkere forkortning riþ på Hørning-stenen. Endelig anfører både Grensten- og Hørning-stenen efternavnet på den person, efter hvem de er rejste (dette har allerede Worm fremhævet med hensyn til Grensten-stenen som et kendemærke på yngre tid). Bægge stene må være omtrent samtidige, og indskrifterne kan ikke med sikkerhed afgöre, hvilken af dem der skal anses for den yngste. En skrivemåde som bianaR eller hiab kunde naturligvis også være anvendt på Hørning-stenen, hvis dens indskrift havde givet anledning til at bruge disse eller lignende former, hvad der også gælder brugen af ᛦ i ᛦifla, som vilde være lige påfaldende i bægge indskrifter. Det er derfor aldeles ubegrundet, når Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 155 f.) af disse former (hvortil han föjer brugen af „slutnings-R“ i þaRa!) slutter, at Hørning-stenen sandsynligvis er en menneskealder ældre end Grensten-stenen.

Vi tör da fastslå, at Hørning- og Grensten-stenen for så vidt er nöje beslægtede, som det må anses for i höjeste grad sandsynligt, at den „Toke smed“, der har rejst bægge stene, er samme person. Det ligger imidlertid nær at antage, at også den omtrent samtidige Gylling-sten skriver sig fra samme mand, således som Stephens har formodet (Old-northern Runic Monuments I, s. 350). Da „Toke smed“ nemlig har rejst Hørning-stenen „efter Torgisl, som gav ham kuld og frælse“, og da Gylling-stenen er rejst af „Toke Torgislsön“ efter hans broder, kunde man heraf slutte, at Toke efter at være optagen i Torgisls slægt også antog hans navn og derfor ikke længer som på Grensten- og (for sidste gang) på Hørning-stenen kaldte sig „Toke smed“, men „Toke Torgislsön“. Hvis dette er rigtigt, må de tre stene altså have fulgt efter hinanden i følgende orden: Grensten-stenen, Hørning-stenen og Gylling-stenen. Imod denne antagelse rejser der sig dog de störste betænkeligheder: medens Grensten- og Hørning-stenen nemlig efter indskrifternes hele karakter med en til vished grænsende sandsynlighed kan henføres til samme runerister („Toke smed“), afviger Gylling-stenens indskrift i flere henseender betydelig fra dem bægge. Skönt dens runeformer ikke ligefrem forbyder at henføre den til samme runerister som de to andre, og skönt forkortelsen raisi kan sammenstilles med disses risþ og riþ, må det höjlig forundre os på den yngste sten at finde tvelydene i raisi stain svarende til risþ og riþ stin på de ældre, endvidere þansi på den yngste svarende til Grensten-stenens þisi (mindre vægt lægger jeg på Gylling-stenens aft over for Hørning-stenens ift og Grensten-stenens aiftiR). Endelig viser både Hørning- og Grensten-stenen sig som udtalt kristne ved korset og ved det kristne ønske, medens Gylling-stenen ikke har noget, der minder om kristendommen. Alt dette taler efter min mening bestemt imod at anse de tre stene for beslægtede på den ovenfor antydede måde, hvorefter Grensten-stenen måtte være det ældste og Gylling-

stenen det yngste af de tre mindesmærker. Skönt de ganske vist må anses for væsenlig samtidige, må aldersforholdet mellem dem efter alle kendemærker at dömme dog være det, at Gylling-stenen er den ældste og Grensten-stenen den yngste. Gylling-stenens „Toke Torgislsön" kan følgelig ikke være den samme som Hørning- og Grensten-stenens „Toke smed". Hermed er slægtskabet mellem Gylling- og Hørning-stenens Torgisl dog ikke udelukket. Den Toke Torgislsön, der har rejst Gylling-stenen efter sin broder, kan jo meget godt være en sön af Hørning-stenens Torgisl. Man kunde, således som allerede Stephens har udtalt, tænke sig, at Torgisl var draget på tog til fremmede lande. Under hans fraværelse døde hans sön Risping, til hvis minde broderen Toke rejste Gylling-stenen. Efter Torgisls hjemkomst døde også sönnen Toke, og Torgisl, der på sin rejse havde antaget kristendommen, lyste da sin uægte sön eller kunstforstandige træl i kuld og kön og skænkede ham friheden, og samtidig hermed overførtes også den afdøde sön Tokes navn på den, der af Torgisl blev antaget i söns sted. Til tak herfor rejste „Toke smed" senere mindestenen efter Torgisl.

Det ligger i sagens natur, at det, jeg her har udtalt om forholdet mellem de tre stene, kun kan være formodninger, som jeg derfor også fremsætter med alt forbehold, om der end næppe vil kunne rejses væsenlige indvendinger mod dem. Med sikkerhed mener jeg kun at turde fastslå, at Gylling-stenen må være ældre end Hørning- og Grensten-stenen, og at derfor dens „Toke Torgislsön" ikke kan være den samme som de to andres „Toke smed", selv om det, hvad jeg anser for sandsynligt, er den samme Torgisl, der nævnes på Gylling- og på Hørning-stenen.

En yderligere, værdifuld støtte for det af mig formodede nære slægtskab mellem de nævnte tre jyske stene tror jeg at kunne hente fra et andet, med disse stene samtidigt, men langt fra dem fjærnet mindesmærke. Også i Skåne finder vi nemlig en runesten, der bærer navne, som uvilkårlig leder tanken hen på vore jyske stene. Jeg sigter herved til den prægtige Lundagård-sten, som jeg har haft lejlighed til at omtale nærmere i min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 93 ff. Når de runer, som nu mangler helt på grund af et par större afflisninger, der er fremkomne, da stenen i sin tid blev brudt i tre stykker, men som alle sikkert lader sig udfylde ved hjælp af ældre afbildninger, indesluttes i klammer, og et par stærkt beskadigede, men ligeledes utvivlsomme, sættes i parenthes, lyder den i øvrigt meget tydelige indskrift:

+ þu(r)[gisl : sun : i]sgis : biarnaʀ : sunaʀ : risþi : sti[ną : þis]i : (uf)tiʀ : bruþr +

+ siną ⁝ baþa : ulaf : uk : utar : lanmitr : kuþa +

ɔ: „Torgisl, sön af Esge Björnsön, rejste disse stene efter sine tvende brødre Olav og Ottar, gode (dygtige) landmænd".

På Lundagård-stenen nævnes altså ligesom på Grensten-stenen en sön af Esge Björnsön. Man kan vanskelig vægre sig ved at antage, at Grensten-stenens Rivle, „sön af

Esge Björnsön", og Lundagård-stenens Torgisl, „sön af Esge Björnsön", må være brødre. Da altså Lundagård-stenens Torgisl er en anden end Hørning-stenens Torgisl Gudmundssön, tænker jeg mig, at navnet Torgisl er nedarvet i slægten, og at familieforholdet mellem de i alle fire indskrifter nævnte personer har været følgende:

	Gudmund			Björn
	Torgisl (Hørning-stenen)			Esge (Århus-stenen IV; se nedenfor)
Toke Torgislsön (Gylling-stenen)	Risping (Gylling-stenen)	(Kuldlyst sön) Toke smed (Hørning- og Grensten-stenen)	Rivle (Grensten-stenen)	Torgisl Olav Ottar (Lundagård-stenen)

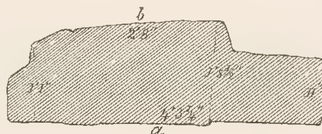
Det ligger endelig nær at antage, at den Esge Björnsön, der har rejst Århus-stenen IV (foran s. 187 ff.), er den samme, efter hvis sönner Grensten- og Lundagård-stenen er rejste, så at ikke mindre end fem anselige runestene endnu bevarer mindet om denne slægt. Indskrifternes tid vilde stemme udmærket hermed; men i øvrigt har vi des værre intet middel til at afgöre, om disse formodninger har truffet det rette, eller om vi gennem de slutninger, vi af de enslydende navne på forskellige runestene har ment med sandsynlighed at kunne drage angående personernes slægtskabsforhold, er førte på vildspor. Som man let vil se, gælder denne bemærkning ikke blot de her behandlede mindesmærker, men også de øvrige runestene, på hvilke enslydende navne har ledet os til at formode et slægtskabsforhold mellem de i indskrifterne nævnte personer, hvorfor der ifølge sagens natur aldrig vil kunne føres positive beviser, men kun gives sandsynlighedsgrunde af större eller mindre vægt.

58. ÅLUM-STENEN III

Ålum sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

(undersøgt d. 13.—14. Juli 1892)

Da musæumsinspektør (senere direktør) dr. Henry Petersen i Maj 1890 besøgte Ålum, gjorde husmand Rasmus Mogensen ham opmærksom på en stor sten med indristede streger, der lå ved foden af kirkebakken, til hvilken husmandens have stødte op. Efter at stenen var bleven renset for den jord, der dækkede den, viste det sig, at de fint indristede streger forestillede en rytter, og da figurens form vakte den formodning hos dr. Petersen, at den kunde være indristet på bagsiden af en runesten, lod han mandskab samle og stenen vende. Formodningen viste sig rigtig, idet den tidligere nedad vendte side af stenen virkelig indeholdt en længere, vel bevaret runeindskrift. Ved dr. Petersens omsorg blev den hidtil ukendte runesten samme sommer rejst på kirkegården, hvor den uden tvivl oprindelig har haft sin plads.

Den anselige sten, der består af grovkornet, rødlig granit, er i sin hele længde, således som den er fremstillet på den afbildning, der gengiver bagsiden, 8' $5\frac{1}{2}$"; på den nuværende plads rager den omtrent 7' op over jorden, således som afbildningen af forsiden viser. Den störste bredde er 4' 4", tykkelsen indtil 1' $5\frac{1}{2}$". Formen ses af ovenstående tværsnit, taget over ᚱ i risþi.

De store og kraftige runer, der er mellem $5\frac{3}{4}$ og $9\frac{1}{4}$" höje (ᛒ i hialbi $9\frac{1}{4}$", ᚦ i kuþ $8\frac{3}{4}$", ᚠ i iftiʀ $8\frac{1}{4}$", første ᛁ i samme ord $7\frac{3}{4}$", ᛚ i uil $5\frac{3}{4}$"), giver ikke på noget sted anledning til tvivl, skönt de ofte, især foroven og til venstre, er stærkt forrevne og udflisede. De mange store afskalninger på stenen er dog for en stor del, særlig til höjre, ældre end indskriften, da runerne er huggede deri, hvad vi også, om end i ringere grad, kender fra andre runeindskrifter; på nogle steder er de gamle afskalninger i tidens løb blevne endnu större end oprindelig og har beskadiget runerne noget.

Indskriften er anbragt i et bånd, der begynder i linjen til venstre og fortsættes langs med stenens kant, derpå løber tværs over stenen og ender med den anden linje fra

1/10.

Ålum-stenen III. A.

Àlum-stenen III. B.

venstre. Den nederste rammestreg, der omslutter båndet, ender på stenens øverste del i en spiral, hvis form ganske sikkert kan følges, uagtet de stærke udflisninger og forvitringer gör den noget uklar; to små linjer forbinder spiralen til venstre og höjre med det yderste indskriftbånds nederste linje. Spiraler af ganske samme art kendes også fra andre runestene, særlig den lålandske Sæddinge-sten. Over : ᚢ i begyndelsen af linjen til venstre har der fra først af været anbragt en fritstående rammestreg; men efter at hele indskriften var ristet, er en linje hugget fra toppen af ᚴ i hialbi til hen imod toppen af ᚢ, hvorved også begyndelseslinjen er bleven lukket; den oprindelige rammestreg over ᚢ følges dog endnu et lille stykke uden for den nævnte linje.

Med hensyn til runerne bemærkes i almindelighed, at flere af dem fremviser temmelig vekslende former, der så nöje som muligt er efterlignede på afbildningen. Særlig gælder dette s-runen, der både har formen ᛋ (fem gange) og ᛋ (tre gange). I risþi er ᚱ åbent ved toppen. Det af stærke flisninger omgivne ᛋ i stin er ualmindelig smalt. I iftiʀ når ᛏ næsten, men ikke fuldstændig ud til rammestregen; det første ᛁ i dette ord er omgivet af stærke flisninger, men læsningen utvivlsom (her har ikke stået ᛅ).

Hele indskriften lyder:

: uikutr : risþi : stin : þąnsi : iftiʀ : ąski : sun : sin : kuþ : hialbi : hąns : silu : uil

uikutr ɔ: *Wégótr*; samme sjældne navn i den latinske form *Wigotus* bærer i Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 250[1] en munk fra Løgum kloster, vistnok, som Weeke formoder, samme mand som *Vigotus* i Løgum klosters necrologium (SRD IV, s. 582[8]).

ąski for ældre ąskaiʀ, ąskiʀ viser overgangen fra *Ąsgæiʀʀ*, *Ąsgéʀʀ* til det senere *Esge* (sml. foran s. 267). Også ąski har vel snarest været udtalt *Æsgi*, mulig med nasaleret *Æ* (sml. skrivemåden isgi på den herefter følgende sten fra Lille Rørbæk).

silu skrives også på Fuglie-stenen i Skåne. Derimod har Grensten-stenen salu, den skånske Valleberga-sten siaul og den lålandske Tillise-sten siol. De bornholmske stene bruger regelmæssig siolu eller siol og en enkelt gang sialu. Udtalen af de forskellige former af dette ord er tvivlsom.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Wégótr résþi stén þąnsi æftiʀ Ąsgi (Æsgi) sun sínn. Guð hialpi hąns sǽlu wæl.

„Vegøt rejste denne sten efter sin sön Esge. Gud hjælpe hans sjæl vel (være hans sjæl nådig)“.

Midt på stenens bagside er der på den eneste nogenlunde glatte del af denne indristet en rytter. De til denne fremstilling benyttede linjer er i sammenligning med runerne temmelig fine og ikke så dybt huggede. Der synes mig dog ikke at være nogen

som helst grund til heraf at drage den slutning, at figuren på bagsiden ikke er samtidig med runeindskriften. Et lignende forhold træffer vi også på en anden af de meget få danske runestene, der på bagsiden bærer en billedlig fremstilling, nemlig på Hjærmind-stenen med dens temmelig løse omrids af et skib.

På afbildningen er hver enkelt linje i figuren, der endnu kan følges, gengivet med störste omhyggelighed efter mange undersøgelser både på stenen selv og på aftrykkene. Medens hele hesten og nederste del af rytteren viser sig nogenlunde klart, er rytterens øverste del, særlig hoved, bryst og hænder (eller hånd, da det er tvivlsomt, om man har set mere end den ene hånd), des værre i höj grad udvisket. Derimod er den store cirkel på rytterens venstre side meget tydelig, så vel som den store trekant over hestens hoved og hals. Der kan vel næppe være tvivl om, at de nævnte figurer forestiller rytterens skjold, fæstet til hans venstre side, og en fane, som han bærer i venstre hånd, medens han altså med den höjre må tænkes at holde tömmen, af hvilken den del, der fra hestens mund går hen over hesten, er meget klar, medens det øvrige er så godt som fuldstændig udvisket. Fra det stykke af tömmen, der ses mellem hestens hoved og bringe, hænger en tydelig hugget streg ned, der ved en anden mindre streg forbindes med hestens bringe; det er vel et fra tömmen nedhængende sirat.

Medens nederste del af rytterens hoved næsten er helt ødelagt, ses endnu ved dets øverste del et par ret klare linjer, der efter formen synes mig bestemt at vise, at det er de lævnede omrids af en hjælm (sml. fremstillingen af den stående ridder på Astrup-stenen, der vil blive optaget i fjærde bind, og hvorom jeg foreløbig henviser til Thorsen, De danske Runemindesm. II, 2, s. 36).

Indskriften må henføres til første halvdel af det 11. årh. Ligesom andre indskrifter fra samme tid har den dog i flere tilfælde bevaret en ældre skrivemåde (hertil regner jeg manglen af stungne runer, særlig i uikutr og uil, og brugen af ᚬ i þąnsi, hąns og ąski, i hvilke former selvlyden dog mulig endnu har været udtalt med næselyd). Derimod vidner formen ąski uden ᛦ om et yngre standpunkt, hvad der også stemmer med indskriftens hele karakter og med det kristne ønske.

59. LILLE RØRBÆK-STENEN (RAVNKILDE-STENEN II)

Ravnkilde sogn, Års herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 7. August 1878).

Denne sten fandtes 1847 på en lille höj[1] i den til Ravnkilde sogn hørende landsby Lille Rørbæk[2], tæt ved åen, omtrent 100 skridt fra Brastrup sø. Sognepræsten i det nærliggende Tisted („Kongens Tisted"), pastor Jörgensen, sørgede omhyggelig for dens bevaring, idet han lod den flytte til haven ved sin præstegård, hvor den er opstillet i en lille dertil opmuret niche. Han sendte ligeledes det kgl. nordiske oldskriftselskab en meddelelse om stenens opdagelse og en ret nöjagtig kopi af indskriften, som blev meddelt i Antiquarisk Tidsskrift 1846—48, s. 86. Senere (1856) tegnede R. H. Kruse stenen („Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder" tav. e mellem bl. 9 og bl. 10); denne ganske nette tegning, på hvilken dog punkterne i alle tre ᚠ-runer er oversete, medens Jörgensens kopi rigtig har de to første, ligger til grund for gengivelsen af indskriften hos Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 804.

Den særdeles velbevarede sten, der består af rødliggrå granit med sorte striber, rager 4′ over jorden (omtrent 6″ skjules af denne), er 1′ 10″ på det bredeste og omtrent lige så tyk. Runerne er i gennemsnit mellem 5 og 6″ höje.

Indskriften, der er meget tydelig, løber i et bånd fra venstre til höjre og ender i en linje, der udfylder åbningen i båndet og bruger dettes nederste linje som ramme. Stenens form og måden, hvorpå indskriften er anbragt, minder noget om Års-stenen, men endnu mere om et par skånske stene (Bjersjö- og Bjersjöholm-stenen).

Som skilletegn bruges dels (i begyndelsen af indskriften) et lille kors, dels (i indskriftens slutning, som det synes af hensyn til pladsen) to punkter. Det lille skråtliggende

[1] I indberetningen kaldes den en „gravhöj"; men da höjen ikke vides at være undersøgt, er det sikrest kun at betegne den som „höj" i almindelighed, for at ikke ordet „gravhöj" skal lede til urigtige slutninger, som om vi her virkelig havde en runesten, der var rejst på den höj, i hvilken den døde hvilede. Har det været en „gravhöj", kan denne nemlig lige så godt have tilhørt bronze- som jærnalderen (sml. foran s. 88).

[2] For at undgå forveksling med den anden i Ravnkilde sogn fundne runesten, som nu står på en höj ved Ravnkilde kirke (foran s. 133 ff.), kalder jeg denne sten efter byen, hvor den fandtes, ikke som sædvanlig efter sognet, hvad der også vilde være berettiget. Derimod bör navnet „Tisted-stenen", som undertiden bruges på grund af stenens nuværende plads, ikke vinde hævd.

kors ved indskriftens begyndelse har omtrent samme form som det, der findes på Glemminge-stenen i Skåne.

Ved begyndelsen af båndet og midtlinjen findes en forbindelseslinje mellem rammestregerne, hvorimod hovedstaven i ᛏ-runen ved båndets slutning tillige tjæner som forbindelseslinje (uden tvivl for symmetriens skyld, for at alle tre linjer kunde nå lige langt ned på stenen).

1/8

Lille Rørbæk-stenen.

Med hensyn til enkeltheder behøver i øvrigt kun at bemærkes, at de stungne ᚵ-runer på alle tre steder er meget tydelige, og punkterne, der er anbragte temmelig höjt oppe, aldeles utvivlsomme. Hvad runeformerne angår, mærke man de forskellige afændringer af ᚱ- og ᚢ-runerne; ᚱ i risþi danner en mellemform mellem det kantede, i den øverste del

ualmindelig brede ᚱ i ąsgutr og de runde former i bruþur. Et lignende forhold findes mellem ᚢ-runerne, af hvilke enkelte er åbne foroven ligesom ᚱ i ąsgutr. Skilletegnet efter sun er anbragt höjt oppe — en lille fordybning i stenen under ᚾ-staven kan ikke forveksles med et skilletegn — ligesom det øverste punkt efter bruþur, medens korset efter ąsgutr står temmelig langt nede, alt naturligvis af hensyn til pladsen.

Indskriften lyder:

× ąsgutr × tuguta × sun × risþi × stin : ift
isgi : bruþur : sin

ąsgutr — ąskautr på Hällestad-stenen II (ejeform ąskaus Rönninge-stenen), askutr på Krageholm-stenen.

tuguta] Vi tör ikke heri søge et med *Tý-* sammensat navn (i lighed med *Ąsgótr*, *Þórgótr*), da oldisl. *Tý-* i en dansk runeindskrift utvivlsomt vilde skrives ᛏᛁ-, ikke ᛏᚢ-, og da nordiske personnavne med *Týr* (*Tír*) som første eller sidste led næppe kan påvises. Derimod vilde runestenens tuguta jo være den regelmæssige skrivemåde for et *Tungu-Oddi*, der kunde støttes af det velkendte islandske *Tungu-Oddr* og af andre med *tungu-*sammensatte navne på Island. Hvorvidt tilsvarende navne har været i brug i Danmark, må dog vistnok henstilles som tvivlsomt.

isgi er den yngre form af ąskaiʀ, ąskiʀ og ąski (Alum-stenen III), der altså her i indskriften bruges sammen med det gamle ąs- i ąsgutr. Udtalen har vel snarere været *Æsgi* end *Esgi* (foran s. 274).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Ąsgótr, Tungu-Odda (?) sun, résþi stén æft Æsgi bróður sinn.

„Asgøt, Tunge-Oddes (?) sön, rejste sten(en) efter sin broder Esge".

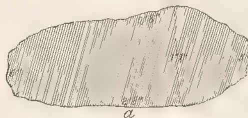
Indskriften, der er samtidig med indskrifterne på de umiddelbart foran behandlede stene fra Grensten og Alum, må henføres til første halvdel af det 11. årh., nöjagtigere til tiden kort efter 1025.

60. VEJLBY-STENEN

Vejlby sogn, Hasle herred, Århus amt

(undersøgt d. 12.—13. August 1877, d. 11. Juli 1882 og d. 7.—8. Juli 1892).

Samtidig med udgivelsen af Monumenta Danica fik Worm fra sin discipel Laurids Bording meddelelse om denne runesten, ledsaget af en for den tid ret nöjagtig tegning (sml. I, s. 121 not. 1 og foran under Læborg-stenen s. 38)[1]. Worm optog stenen i sine Additamenta ad Monum. Dan. s. 21, hvor han meddeler, at den blev funden ved plöjning på en mark i Vejlby, et lille stykke vej nord for Århus, tæt ved en næsten jævnet höj, „Grydhøy“[2]. Ploven stødte med så stor kraft mod stenen, der var sunken ned i jorden, at jærnet sprang i stykker; for at dette ikke skulde gentage sig, lod bonden den straks udgrave og flytte til sin gård, hvor den fik plads ved indgangen til laden. Her stod den, da Bording udførte sin tegning af den. Senere forsvandt den fra Vejlby og ansås længe for tabt, indtil den 1859 genfandtes imellem en del store stene, der var optagne af Århus havn. Den blev da skænket til oldsagsamlingen i Århus og fik ligesom denne samling foreløbig plads på rådhuset. I året 1881 flyttedes den herfra til runestenspladsen foran det nye musæum, i hvis runestenssal den nu er opstillet.

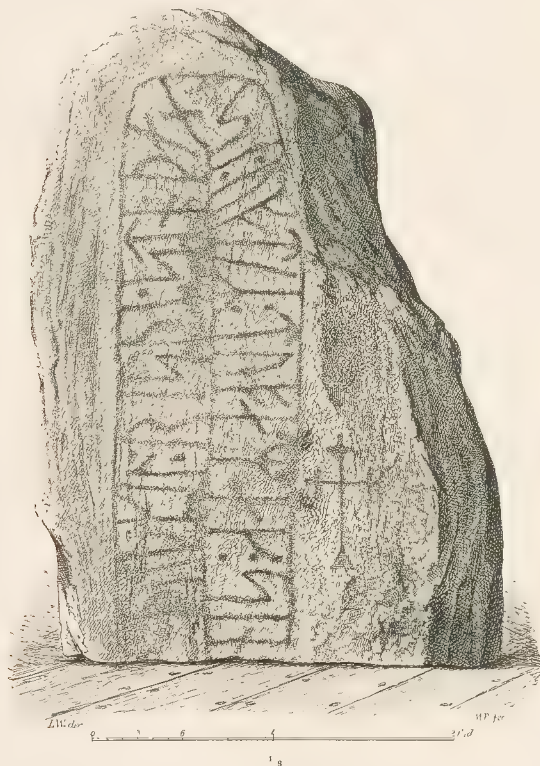
Stenen, der består af mørkegrå granit, er 3′ 7″ höj, 2′ 8″ på det bredeste og mellem 10″ og 1′ 1″ tyk. Runerne er i gennemsnit 6″ höje. Formen ses af ovenstående tværsnit, der er taget ud for hovedstaven af ᚱ i risþi.

Indskriften løber i et krumböjet bånd fra venstre til höjre, således at dens to linjer hviler på samme midtlinje. Runerne, der i Worms tid uden tvivl for största delen har været overordenlig tydelige, træder nu i det hele taget temmelig svagt frem, da de på grund af vandets indvirkning er meget udviskede. Dette gælder især om de to første runer i indskriften, hvis omrids dog endnu kan følges så vel som rammestregen over dem; i ᚦ har øverste og nederste del af hovedstaven samt nederste del af bistaven dog kun efter-

[1] Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ II, 1751, s. 856.

[2] I J. P. Traps „Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark“, V[2] (1875), s. 601 henføres stenen urigtig til Vejlby i Sønderhald herred, Randers amt i steden for til Vejlby i Hasle herred, Århus amt.

ladt svage spor, og af det følgende smalle ᚢ (af samme form som i uftiʀ) er øverste del af hoved- og bistav næsten ukendelig. Den tredje rune er derimod endnu forholdsvis velbevaret og viser sig at være et tydeligt og bestemt ᚦ, ikke som hos Worm ᚱ. Af de to punkter efter det første ord står det øverste, der træder svagest frem, oven for bistaven

1/8

Vejlby-stenen.

i ᚴ, som udgår fra hovedstaven et stykke neden for dens top (måske netop for at skaffe bedre plads til skilletegnet; sml. Hørning-stenen).

Om den følgende del af indskriften, som ikke giver anledning til tvivl, bemærkes blot: Efter risþi findes to sikre punkter, af hvilke det nederste dog træder svagt frem og på grund af udflisninger løber sammen med ᛁ. De derefter følgende to ord sin þansi, mellem hvilke der ingen skilletegn spores, hører til de tydeligste i indskriften, og læsningen

stn er aldeles utvivlsom; I er altså som oftere i dette ord udeladt mellem ᛏ og ᚽ, og den sidste rune er ikke som hos Worm (og derefter hos Rafn, Antiquités de l'Orient, s. 207) en binderune.

I uftiʀ hælder de to første runer stærkt til venstre, de to følgende til höjre, og bistavene i ᛦ træder temmelig svagt frem, men kan endnu sikkert følges. Punkterne herefter står meget klart. Det følgende ord er tufa som hos Worm (ikke tuka, som det gengives på det foran nævnte sted hos Rafn og ligeledes på afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 52 og i den tilhørende tekst II, 2, s. 147); f-runen har her væsenlig samme form som i uftiʀ, når undtages, at hovedstaven ikke er hældende; den nederste bistav træder temmelig svagt frem, men er fuldkommen sikker.

I mak træder m-runens øverste del svagt frem, men hele runens form kan sikkert følges og viser de runde bistave (ᛘ); denne form af runen holdt sig længe i Jylland ved siden af ᛘ (sml. foran s. 198); ᚴ-runens bistav er stærkt udfliset og løber sammen med det øverste punkt, der er anbragt lige under midten af denne stav. I det sidste ord sin når ᚽ-runens bistav lige ud til stenens kant, og da det ikke er sandsynligt, at stenen fra først af har været beskreven lige ned til foden, men at der har været efterladt et stykke, som kunde hvile i jorden, må man antage, at dens nederste del er borthugget, uden at indskriften har lidt noget væsenligt derved, hvad vi også finder eksempler på ved forskellige andre stene (sml. f. eks. Læborg-, Sønder Kirkeby- og Ferslev-stenen). Denne antagelse bekræftes fuldt ud af afbildningen hos Worm, på hvilken der findes et större ubeskrevet stykke neden for indskriften. Dette stykke er uden tvivl kløvet af stenen, da den i sin tid blev nedlagt i Århus havn. At der ikke har stået skilletegn efter sin, tör vi ligeledes slutte af Worms afbildning.

Korset, der er anbragt langt nede på stenen til höjre for indskriften (ligesom på runeligstenen i Fövling), er af samme art som det, der findes på Hyby-stenen i Skåne og på forskellige andre stene.

Indskriften lyder:

þuþkil : risþi : stn þansi : uftiʀ : tufa : mak : sin

þuþkil ɔ: þiuþkil med I udeladt ligesom i det følgende stn for stin og som f. eks. i ąsburn for ąsbiurn på Hunestad-stenene i Skåne o. s. v. (sml. ligeledes ikalt for ikialt på Ålum-stenen I, foran s. 196 f.). Navnet *þiúðkell* (isl. **þjóðkell*) forekommer ellers næppe, men er jo ganske regelmæssig dannet og klart i sin betydning (sml. alfkil på Egå-stenen, foran s. 220).

mak ɔ: *mág*, 'måg', hvis særlige betydning her naturligvis er usikker ligesom på Bjersjöholm-stenen i Skåne o. s. v. (sml. derimod Gunderup-stenen 1, foran s. 20).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

þiúðkell résþi stén þannsi øftiʀ Tófa mág sinn.

„Thjudkel ('Tykel') rejste denne sten efter sin 'måg' Tove".

61. FLEJSBORG-STENEN

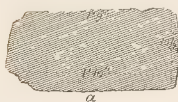
Flejsborg sogn, Års herred, Ålborg amt

(undersøgt d. 8. August 1878 og d. 19. Juli 1892

Runestenen i Flejsborg sad tidligere i kirkens østre mur, hvor den dog først blev opdaget 1851. Nogen tid efter blev den udtaget og opstillet i våbenhuset, hvor den endnu har plads.

Stenen, der er påfaldende rå og uskön i sin form, består af lysegrå, grovkornet granit med røde årer. Den er 4' 9" lang, 1' 10½" på det bredeste og indtil 11½" tyk; nedenstående tværsnit, taget over ᚽ i sin, viser dens form. Runerne er 3½ til 4½" höje.

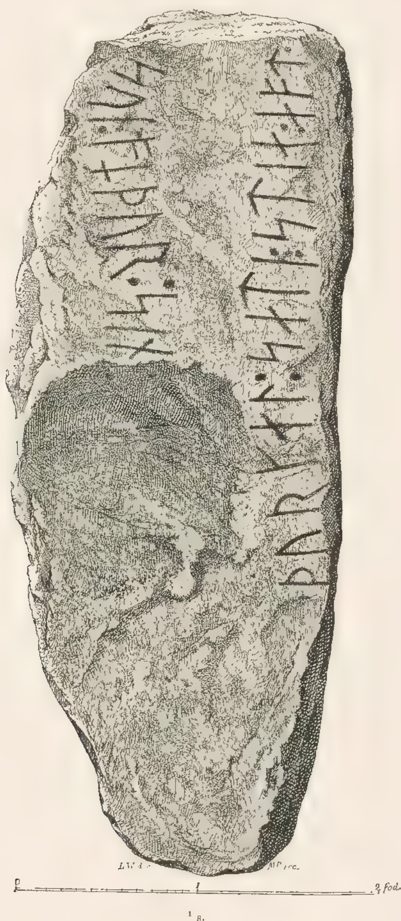
Med hensyn til indskriften, der i det hele er meget tydelig, bemærkes følgende: Foran det første ᚦ findes en temmelig regelmæssig fordybning, der dog snarere er et naturligt hul i stenen end et hugget punkt. I þurkal rager hovedstaven både i ᚱ og ᚴ et godt stykke op over bistaven. På höjre side af

l-runen i sati findes en udflisning mellem de to punkter, der ved flygtig betragtning kan göre indtryk af en hugget linje. I det følgende stin er der som oftere urigtig hugget ᚾ for ᚽ (sml. nedenfor). Af de to punkter efter dette ord løber det nederste sammen med enden af bistaven i det følgende ᚾ. Efter aft findes et lille stykke neden for enden af bistaven i ᛏ en fordybning i stenen, der uden tvivl må opfattes som et hugget punkt.

Indskriften fortsættes derpå i den korte linje til venstre. Foran det første ord findes flere ujævnheder og fordybninger i stenen, af hvilke et par nærmest gör indtryk af at være huggede punkter. Den sidste rune i dette ord er den eneste, hvis læsning ved første öjekast kan give anledning til tvivl, idet den på midten har en stor udflisning, der har beskadiget bistaven. Både på stenen selv og på aftrykket følges dog endnu bistaven i ᚽ tydelig i sin hele form, så at der ikke er mindste tvivl om, at vi her har denne rune, ikke ᛁ. I flisningen på höjre side af ᚽ lige ud for bistaven følges også endnu tydelig det øverste af skilletegnene, som derimod ikke må søges i et lille hul ovenfor på venstre side af den følgende ᚠ-runes hovedstav lige mellem bistavene; dette hul er nemlig tydelig fremkommet ved, at en lille flis er sprungen af stenen.

De to sidste ord faþur : sin : står meget klart; ᚠ-runens bistave har en noget ejendommelig form (ganske som i det foregående aft; sml. også ᚠ-runen i aft på Bække-

1/8.

Flejsborg-stenen.

stenen II), og ᚾ-runens bistav er anbragt usædvanlig langt nede på hovedstaven. Efter sin findes en ved en gammel afskalning fremkaldt stor naturlig fordybning i stenen, i hvilken de to utvivlsomme punkter er anbragte (sml. Lyngby-stenen).

Indskriften må altså gengives:

n
(.?) þurkal : sati : stia : aft .
(:?) sun : faþur : sin :

þurkal for det sædvanlige -kil udtrykker vel snarere udtalen *þórkæll* eller *þorkæll* end *þórkell*, *þorkell*.

stia er sikkert fejlristning for stin med ᛅ for ᚾ som oftere (sml. Hjærmind- og Giver-stenen). Der er ingen grund til at læse sti(n)a, genstandsform flertal, med udeladt *n*.

Man har hidtil anset denne indskrift for fuldstændig; men en nöjere betragtning både af stenen og indskriften vil vise det urigtige i denne antagelse. Allerede måden, hvorpå indskriften er anbragt i de to linjer, uden at stenens top er benyttet, må naturligvis vække opmærksomhed; men hertil kommer endvidere det påfaldende navn sun, i steden for hvilket Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 111 f.) med störste vilkårlighed læser su(i)n, uagtet hans afbildning tydelig har sui[1]. Ti selv om navnet *Sun* virkelig en enkelt gang kan påvises (i Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 149[19] nævnes en „frater Sun, conversus de Tummathorp", altså *Sun* brugt som navn i lighed med *Fader*, *Broder* o. s. v.), må det i hvert fald kaldes så sjældent, at dets forekomst her på stenen måtte vække berettiget tvivl om læsningens rigtighed. Jeg nærer derfor ikke mindste tvivl om, at indskriften er ufuldstændig, hvad der også fremgår af dens hele form, idet stenens top er afslået. På den manglende del af stenen har altså det af aft styrede navn stået og derefter en ejeform, styret af sun (f. eks. ᚦᚢᚱᛁ : ᛏᚢᚴᛅ eller lign.), så at hele indskriften i olddansk sprogform vilde lyde:

þórkæll (þorkæll) satti stén æft [þóri Tóka] sun, faður sínn.

„Torkel satte sten(en) efter [Tore Tokes] sön, sin fader".

Indskriftens hele karakter, dens rune- og sprogformer (skrivemåden þurkal) henviser den til en forholdsvis sen tid. Den må uden tvivl sættes kort för midten af det 11. årh. (med et rundt tal til omtrent år 1040).

[1] Se min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 100 f.

62. ODDUM-STENEN

Oddum sogn, Nörre Horne herred, Ringkøbing amt

(undersøgt d. 27. August 1878).

I Worms tid stod denne sten ved den sydlige indgang til Oddum kirkegård (Monum. Dan. s. 323 f.); nu er den opstillet i den østlige side af kirkegårdsdiget, hvor jeg ved min undersøgelse blottede den nederste del for jorden, for at hele stenens form kunde gengives på afbildningen.

På grundlag af Worms unöjagtige afbildning har Rafn meddelt indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 201 med et par vilkårlige rettelser. I nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv findes to andre tegninger af stenen, en ældre af S. Abildgaard fra 1772 og en yngre af J. Kornerup fra 1865. Den første er som de fleste af Abildgaards tegninger af runestene meget mangelfuld i alle henseender; derimod er Kornerups som sædvanlig smukt malerisk udført, men unöjagtig i mange enkeltheder. Det samme gælder om afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 17. Kornerups tegning er i kemitypi gengivet hos Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 763.

Den velbevarede sten af lysegrå, grovkornet granit er 4′ 6″ höj og 2′ 10″ på det bredeste. Indskriften, som i det hele taget må kaldes meget tydelig, er fordelt i to bueformede bånd inden for hinanden og en lille slutningslinje i det indre bånds åbning. Som afbildningen viser, er indskriftens fordeling i båndene og disses indfatning meget symmetrisk og pyntelig. Ingen af runerne, der i det ydre bånd er 3″, i det indre 2″ höje i gennemsnit (på enkelte steder lidt större eller mindre), når ud til rammestregerne. Uagtet de ingenlunde er så råt og ubehjælpsomt indhuggede, som de forvredne former på Kornerups tegning lader formode, idet der tvært imod er anvendt stor omhu på at göre både runerne og indfatningen så smukke og regelmæssige som muligt, viser de dog öjensynlig hen til en senere tid, da det næppe længer var almindeligt at bruge dem i indskrifter. Særlig tilhører den lille klumpformede udvidelse, der er anbragt ved foden af mange af dem, men som udelades både på Kornerups tegning og på afbildningen hos Thorsen, en yngre tid. Deres hele karakter stemmer langt mere med den, vi finder på Vejerslev- og Vester Velling-stenen, end på de ældre runestene; men medens de nævnte to stene bruger de yngre rune- (og sprog)-

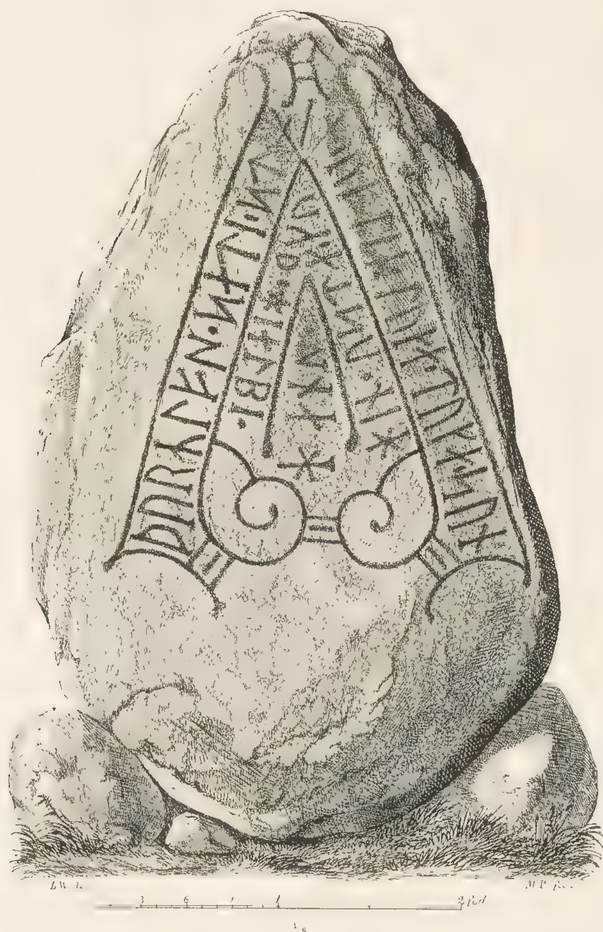
former, er de gamle runeformer endnu gennemgående bevarede på Oddum-stenen, hvor vi finder ᚾ, ᛅ, ᛏ for de yngre ᚿ, ᛆ, ᛐ, ligesom den heller ikke bruger stungne runer (ᚠᚢᚦ, ᚼᛁᚾᛅᛒᛁ, ikke ᚠᚢᚦ, ᚼᛁᚿᛒᛁ; netop i disse ord holder den gamle skrivemåde sig dog langt ned i tiden), eller det yngre ᚼ, ᚿ for ᚢ (i þur-, tuka).

Som skilletegn mellem ordene bruges et enkelt punkt, der på flere steder får form af en lille langagtig streg. Afbildningen har søgt at gengive så vel karakteren af indskriften i det hele som alle ejendommeligheder i det enkelte så nöjagtig og omhyggelig som muligt; den afviger derfor ikke blot i enkeltheder, men også ved det helhedsbillede, den giver af stenen, ikke uvæsenlig fra de afbildninger, der tidligere er offenliggjorte.

Indskriften begynder til venstre i det ydre bånd, hvor det første ord står overordenlig klart og bestemt. Den fjærde rune har nöjagtig den på afbildningen gengivne form og kan altså umulig læses ᚾ, som Worm har, medens der på Abildgaards tegning står ᛅ[1]. På afbildningen hos Stephens er runen gengivet som et bestemt ᚾ; men på Kornerups originale tegning er bistaven i ᚾ langt mere uklar end på kemitypiet hos Stephens, hvor desuden den krumme bistav til höjre, som står temmelig tydelig på tegningen, er gjort helt ukendelig. En lille fordybning ved venstre side af hovedstaven, der udgår fra dens midte og strækker sig langs med dens nederste halvdel, har en ganske anden karakter end de huggede linjer, hvorimod den krumme stav til höjre, der er hugget igennem hovedstaven og går en ubetydelig smule uden for den til venstre, står lige så skarpt og bestemt som de øvrige stave. Det skyldes derfor ren vilkårlighed, når denne stav på afbildningen hos Stephens er gengivet som et par tilfældige, ved udflisning fremkomne huller. Derimod findes der på höjre side af runen oven for den krumme stav ikke det ringeste spor af den ᚾ-stav, som er antydet temmelig stærkt på Kornerups tegning — naturligvis under indflydelse af Worms urigtige ᚾ —, og som på Stephens' afbildning har fået samme karakter som de øvrige runer. Der findes imidlertid på dette sted ikke engang en svag naturlig fordybning i stenen, som kunde give anledning til forveksling med en hugget linje. Vilde man med urette anse den uregelmæssige fordybning på hovedstavens venstre side for hugget og for at høre med til runen, kunde denne kun læses som et meget uheldigt ᛦ, hvad der ikke kunde kaldes ligefrem umuligt på dette sted, idet þur- da måtte antages at være skrevet med ᚱᛦ i steden for med ᚱ alene, en brug, som vi undertiden finder på svenske runestene (sml. Die runenschrift s. 333, § 15 sl.), og hele ordet þurʀlfs vilde da minde om Hedeby-stenens þurlf. Men jeg anser, som sagt, læsningen af fjærde rune som ᛦ for aldeles urigtig, idet kun bistaven på höjre side er hugget. Fordybningen på venstre side kan derfor heller ikke være lævning af et skilletegn mellem þur- og den følgende del af navnet. En runeform ᛆ, stemmende med den fjærde rune, forekommer rigtignok ikke på andre steder i indskriften; men da det yngre runetegn for ᛅ, som netop både på Vejerslev- og Vester Velling-stenen optræder i formen ᛆ, ikke kan antages at være brugt i denne indskrift, der ellers overalt har ᛅ

[1] Det er følgelig urigtigt, når Stephens på det foran anførte sted siger, at både Worm og Abildgaard har ᚾ. At Abildgaard kunde opfatte runen som et ᛅ, er jo let forståeligt, og Worms ᚾ skyldes åbenbart en af hans sædvanlige rettelser, idet han for at få et læseligt ord har ændret ᛅ eller ᛆ på sin tegning til ᚾ.

(stemmende med ᚼ for a-runen), og da n-runen desuden på denne plads vilde være ganske meningsløs, kan der selvfølgelig ingen tvivl være om, at ᚳ her er en form af u-runen

Oddum-stenen.

uagtet den store afvigelse, der findes særlig mellem denne form og det foregående ᚢ i þur-. Hvad der gör u-formen på dette sted så påfaldende, er jo imidlertid blot den omstændighed, at bistaven udgår fra midten af hovedstaven, ikke som på de andre u-runer i indskriften

fra dens top, eller, hvad der jo meget ofte er tilfældet, et mindre stykke neden for toppen[1]. På andre, særlig svenske, runestene finder vi imidlertid ikke sjælden endogså i samme indskrift u-runens bistav udgående både fra toppen og fra midten af hovedstaven, altså netop som på Oddum-stenen formerne ᚢ og ᚴ brugte i samme betydning. Eksempelvis anfører jeg runestenen i Angarns socken i Uppland (Bautil 94, Liljegren 469, R. Dybeck fol. II, 113, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 3, s. 9), hvor både ᚢ og ᚴ så vel som mellemformer mellem bægge disse tegn forekommer flere gange, og hvor vi ligesom på Oddum-stenen finder navnet þurulf (således skrevet i nævneform uden ᛦ)[2].

I sati når s-runens tværstav forholdsvis langt ned, hvad der ligeledes gælder om de øvrige s-runer i indskriften undtagen i ordene þurulfs og sun; i þurulfs og hans har denne rune formen ᛋ, men ellers ᛌ. I det følgende stain er den höjre stav i s-runen, hovedstaven og den höjre bistav i ᛏ, samt ᛅ og ᚾ noget udviskede, men dog alle fuldkommen klare; i ᛅ er hovedstaven og höjre side af bistaven endnu forholdsvis tydelige, medens den venstre side viser sig meget svagt på grund af en udflisning, der strækker sig mellem ᛅ og det foregående ᛏ. ᛁ på stenens top står endnu meget skarpt; men det følgende ᚾ træder svagt frem, særlig i hovedstaven, der dog kan følges i sin hele længde. Ved foden af hovedstaven både i ᛅ og ᚾ findes et par små naturlige fordybninger i stenen af samme art som på mange andre steder; men de kan her ved første öjekast let få udseende af at være svage lævninger af den nederste del af de nævnte runestave, som var førte helt ud til og satte i forbindelse med spidsen af det ydre bånds nederste rammestreg. En nöje undersøgelse vil dog sætte det uden for al tvivl, at runerne ᛅ og ᚾ i stain er anbragte frit ligesom de øvrige runer i indskriften uden forbindelse med rammestregen, og at de tilsyneladende forbindelseslinjer mellem denne og runerne, der træder langt svagere frem end selve runestavene, kun er rent tilfældige naturlige småfordybninger i stenen[3]. Ligesom ᚾ i stain træder hele det derefter følgende ord uftiʀ svagt frem; men alle runer kan dog endnu sikkert følges. Skarpest står undtagen i den øverste del ᚢ med det foregående skilletegn, utydeligst er bistavene i ᚠ-runen, hvoraf kun svage spor er lævnede, som imidlertid viser, at runen her har haft samme form som i þurulfs; meget svage er ligeledes bistavene i ᛏ og til dels i ᛦ. Svagt står også skilletegnet efter dette ord, men især venstre bistav i det følgende ᛏ og toppen af ᚢ. Herefter træder runerne atter klart og bestemt frem. I det

---

[1] I alle de øvrige u-runer i indskriften udgår bistaven umiddelbart fra toppen. Dette er også tilfældet med u-runerne i uftiʀ og i det første tuka, hvis toppe er temmelig udviskede, så at forbindelsen mellem hoved- og bistaven er bleven lidt uklar. Mellemformer mellem ᚢ og ᚴ findes således ikke på Oddum-stenen. På afbildningen hos Thorsen har flere af ᚢ-runerne urigtig en större eller mindre top; på Kornerups tegning er formerne af ᚢ-runen i almindelighed gengivne nöjagtigere.

[2] Den nævnte sten i Angarn er rejst af fire brødre, af hvilke den ene bærer navnet þurulf, efter deres fader Toke. Skulde det være mere end en tilfældighed, at også Oddum-stenen er rejst af en Torulv til minde om en Toke, hvis slægtskabsforhold til Torulv dog ikke angives?

[3] Medens Kornerups tegning rigtig har stain — dog med hovedstavene i ᛅ og ᛁ ligesom i flere af de foregående runer forlængede helt ned til rammestregen —, er bistaven i ᛅ overset på afbildningen hos Thorsen, og hovedstaven i denne rune er opfattet som en del af rammestregen. I steden for stain læses her altså stin, hvorved også symmetrien i indskriftbåndene er bleven forstyrret.

første tuka er ᚴ-runens bistav lige og temmelig kort, i det sidste har den den almindelige krumme form. Skilletegnet foran sun står tæt ind til s-runen. Efter dette ord findes intet skilletegn, men en lille naturlig fordybning i stenen til höjre for øverste del af hovedstaven i ᛐ af samme art som den, der findes på venstre side af ᚽ i þurulfs.

Efter ordet sun drejer indskriften bustrofedon om i det indre bånd, hvor alle runer endnu må kaldes særdeles tydelige, uagtet enkelte af dem er lidt udflisede og forvitrede, hvad der særlig gælder om ᚼ-runens bistave i hialbi. Karakteristisk er den måde, hvorpå ordet kuþ øverst i båndet er anbragt. Da runerne vilde blive for små, hvis ᚦ i kuþ stilledes lige over ᚴ, har runeristeren valgt at göre ᚴ större end de andre runer, så at det sammen med det følgende ᚢ fylder rummet ved toppen af det indre bånd, og det lille ᚦ har derfor fået plads lidt neden for ᚴ lige over ᛐ i usta. Den retning, i hvilken runerne vender, viser jo tilstrækkelig tydelig, i hvilken orden de skal læses, og forebygger således enhver misforståelse.

I det indre bånds åbning er endelig det sidste ord i indskriften (hans) anbragt, således at det forholdsvis store ᚼ står lidt uden for rammestregerne og i påfaldende stor afstand fra det følgende ᛆ. Det ser næsten ud, som om ᚼ var stillet på en så fremtrædende måde for at svare til det ligeledes fremtrædende ᚴ i kuþ ved toppen af det indre bånd. De efter ᚼ følgende runer ᛆᚿᛌ og punktet derefter står alle meget tydelige; kun i s-runen er staven til höjre stærkt udfliset, men fuldkommen sikker. Efter hans ventede vi endnu et ord (sal(u), a(n)t(u) eller lign.); men til et sådant findes intetsteds på stenen noget som helst spor, og det tör sikkert påstås, at indskriften aldrig har indeholdt flere runer end de nu omtalte.

Indskriften lyder altså:

þurulfs . sati . stain . uftiʀ . tuka . tuka . sun
hin . usta . kuþ . hialbi .
hans .

þurulfs har bortkastet nævneformsendelsen -ʀ og urigtig tilföjet -s under indflydelse af det følgende sati; se I, s. 113.

sati stain er både et sjældnere og i det hele ældre udtryk end det almindelige risþi stin þansi. Derimod bruges lige efter den yngre form uftiʀ for de ældste indskrifters uft o. s. v.

tuka tuka sun] Denne form af navnet, forbindelse af for- og efternavn, viser hen til en yngre tid, skönt den allerede forekommer i indskrifter, der er langt ældre end Oddum-stenens. Navnet *Tóki Tókasun* viser, hvor almindeligt 'Toke' var i Danmark (sml. Hällestad-stenen III, hvor to forskellige personer bærer dette navn).

hin usta kan formelt svare både til *hinn ózta*, „den ypperste“, og til *hinn ósta* eller *ýsta*, „den yngste“. Stemmende med oldsprogets *óri*, „yngre“, finder vi nemlig *yræ* i jyske lov II, 22 og i Eriks sæll. lov III, 31, og *yst*, „yngst“, forekommer i Jysk langt ned i tiden (se „De hellige Kvinder“ ed. C. J. Brandt, s. 6[22]). Jeg anser det dog for sandsynligst,

at indskriften har indeholdt en hædrende betegnelse til Toke, svarende til andre indskrifters *bæztr* eller *fyrstr* o. s. v., og at usta altså udtrykker *ézta*. At forbinde hin usta med det følgende kuþ, således som Bugge har foreslået i Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1870, s. 196 not., og altså anse usta for en urigtig form i steden for usti, fremkaldt ved forvirring i böjningsendelserne, tör vistnok på grund af indskriftens hele sprogform ikke ligefrem kaldes umuligt; men man bör dog ikke vælge denne udvej uden tvingende nødvendighed, og en sådan synes mig så langtfra at være til stede her, at tvært imod hin usta henført til det foregående stemmer med formlerne i andre indskrifter (tuka hin usta svarer jo ganske til f. eks. Hobro-stenens karl hin kuþąa, Die runenschrift s. 246), hvorimod forbindelsen hin usta (usti) kuþ ikke kendes andetsteds fra, skönt jeg på Skårby-stenen i Skåne har trot at finde et lignende udtryk.

hans] Da *hialpa* i Nordisk altid styrer hensynsform, og da den sædvanlige formel i runeindskrifterne som bekendt er hialbi hans salu og lign., ligger det nærmest at antage det sidste ord for udeladt eller rettere for at være indeholdt i hans, idet det sidste s både kunde tjæne som slutningsbogstav i hans og som begyndelsesbogstav i sal(u), ligesom vi i andre indskrifter kan finde f. eks. ᚼᚭᚾᛏ for ᚼᚭᚾ[ᛋ] ᚭᚾᛏ, så at ᚭᚾ i virkeligheden må læses to gange, eller for ᚼ[ᛆᚭᛋ] ᚭᚾᛏ, så at kun det første bogstav af hans er skrevet. En skrivemåde hans i betydning hans s[al(u)] vilde dog under alle omstændigheder være så utydelig, at det næppe tör antages, at en runerister uden den höjeste nødvendighed vilde vælge denne udvej. På Oddum-stenen var en sådan nødvendighed imidlertid ingenlunde til stede; ti pladsen vilde meget godt have tilladt at anbringe bægge ord fuldt ud. Efter hialbi er punktet åbenbart tilföjet for at fylde rummet, medens der ikke findes skilletegn efter sun i slutningen af det første bånd. Her kunde meget godt være hugget endnu én rune (ᚼ i hans, ᛋ i sal(u), eller ᛆ, ᚭ i ant(u), ąnt(u)), og i den sidste linje er der ødslet så stærkt med pladsen (ᚼ i påfaldende lang afstand fra ans og punkt efter s), at den let kunde have rummet bægge ord, særlig hvis der i steden for sal(u) var brugt at(u), ąt(u), så at det aldeles ikke havde været nødvendigt for runeristeren at dele ordet hans eller sal(u), at(u), ąt(u) ved enden af det indre bånd. Også på andre steder, f. eks. i snirklerne ved nederste del af indskriften, havde der jo været god plads til at anbringe det manglende sal(u), at(u), ąt(u). Når runeristeren under disse omstændigheder kun har hugget hans, anser jeg det for sandsynligt, at han virkelig også har betragtet dette ord som indskriftens slutning, og at han altså på grund af den forvirring, som må antages den gang at være indtrådt i ordenes böjning og styrelse i Jysk, har forbundet *hialpa* med ejeform i steden for med hensynsform. Det er dog ikke usandsynligt, at denne styrelse netop er fremkaldt ved påvirkning af den fra ældre indskrifter kendte formel hialbi hans salu, hvor man ikke længer havde bevidstheden om, at det sidste ord var hensynsform, og derfor trode uden videre at kunne udelade det og kun beholde hans. Derimod tör vi naturligvis ikke i det af *hialpa* styrede *hans* finde en lævning af en ældre sprogbrug, hvor *hialpa* som *hilpan* i Gotisk og det tilsvarende ord i oldgermanske dialekter styrede ejeform; ti denne brug er fuldstændig ukendt i Nordisk i ældre tid.

I olddansk sprogform vilde jeg da gengive indskriften således:

þórulf satti stén øftiʀ Tóka Tóka sun, hinn ózta. Guð hialpi hans (hans sálu?).

„Torulv satte sten(en) efter Toke Tokesön, den udmærkede. Gud hjælpe ham (hans sjæl?)“.

Indskriften tilhører utvivlsomt den sidste halvdel af det 11. årh. (med et rundt tal omtrent 1060), da den skik at rejse runestene på graven vistnok allerede må betragtes som temmelig usædvanlig i Danmark (bortset fra Bornholm). Man har åbenbart forsætlig stræbt at give Oddum-stenens indskrift et gammeldags præg; herom vidner ikke alene, som foran fremhævet, den gennemgående brug af de ældre runeformer, hvortil også kan föjes brugen af ᛦ i uftiʀ, men især formen stain med bevarelse af tvelyden. Om den senere tid vidner derimod ikke blot runernes hele karakter og det kristelige ønske, hvormed indskriften ender, men særlig den opløsning af sproget, som røber sig i nævneformen þurulfs og i forbindelsen af *hialpa* med ejeform.

At stenen har været rejst som de gamle runestene, viser både dens form og ordet sati i indskriften.

63. HANNING-STENEN

Hanning sogn, Bølling herred, Ringkøbing amt

(undersøgt d. 27. August 1878 og d. 24. Juli 1892).

Runestenen i Hanning, der består af grov, lysegrå granit med røde korn, er i sin tid bleven tilhugget som kvadersten og indsat i Hanning kirkes ydre sydlige kormur længst ind imod skibet, 8′6″ over jorden i det sjætte stenskifte (det femte fra soklen). Skönt stenen var meget iöjnefaldende på dette sted, blev det dog først opdaget i begyndelsen af fyrrerne, at den havde en runeindskrift; men der forløb flere år, för end denne blev nöjere undersøgt. I året 1857 blev den endelig tegnet af R. H. Kruse („Andet Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ no. 17 mellem s. 30 og s. 31). En afbildning af stenen, grundet på Kruses tegning og på egen undersøgelse, offenliggjordes første gang af Henry Petersen, Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold, Kbh. 1876, s. 52, og derefter af G. Stephens, Tordneren Thor, Kbh. 1878, s. 37. Medens H. Petersen ikke har forsøgt nogen tolkning af indskriften, har Stephens meddelt en sådan, ifølge hvilken han anså indskriften, således som den var fremstillet på afbildningen, for fuldstændig. Den begynder efter hans mening i den lodrette linje til höjre, derpå følger de øvrige tre linjer fra höjre til

venstre og endelig tværlinjen, der skulde indeholde runeristerens navn, idet ᛡ sidst i linjen tages som forkortning af hiau eller hio, 'hug (runerne)'.

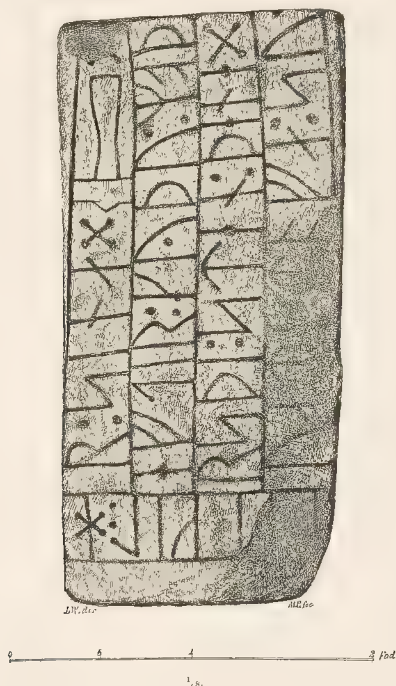
På grundlag af den nævnte afbildning antog jeg i modsætning til Stephens, at indskriften begyndte i tværlinjen, og at dens ᛡ sluttede sig umiddelbart til ᚢ i den lodrette linje til höjre. Jeg anså det endvidere for sikkert, at et mindre stykke var bortslået foroven af indskriften, idet ᛋᚽ sidst i linjen til höjre, som Stephens opfattede som forkortet skrivemåde, eller som en virkelig udtaleform for ᛋᚽᚿ 'sön', efter min mening nødvendig måtte have formen ᛋᚢᚿ, så at både bistaven i ᚢ og hele det følgende ᚿ manglede, medens punktet i ᚽ måtte anses for fejl; ligeledes antog jeg, at indskriften sidst i tredje linje havde haft ᛘᛆᚦ eller mulig ᛘᛆᚦᚢ for ᛘᛆ. Disse formodninger, som jeg havde meddelt Magnus Petersen, för end jeg i forening med ham begav mig til Hanning for personlig at undersøge indskriften, bekræftedes på det glædeligste ved denne undersøgelse. Jeg opdagede nemlig straks, at stenen ikke var synlig i sin hele længde, men at enden af dens øverste del (slutningen af de fire linjer) skjultes af skibets mur. Ved at borthugge kalken mellem denne og kormuren lykkedes det mig at blotte så meget af stenen, at de runer, som jeg havde formodet i slutningen af første og tredje linje, efterhånden viste sig, medens der på den tilsvarende plads i anden og rimeligvis også i fjærde linje fandtes et skråtliggende kors.

Et större stykke af stenen end det, der er fremstillet på min afbildning, lod sig ikke blotte på dens nuværende plads. Det er dog ikke sandsynligt, at den bevarede del, når den en gang bliver udtaget, vil vise sig synderlig större end dette, der er 3′ 3½″ langt og indtil 1′ 7″ bredt. Runerne, som står overordenlig klare og skarpe, når undtages et par steder, hvor de næsten er helt forsvundne, er i gennemsnit 4″ höje.

Indskriften begynder efter min mening i tværlinjen, hvor der efter den ældre afbildning tydelig læses ᛁᚴᛁᛚ, som måtte svare til oldsprogets *Egill*. Den usymmetriske form, som indskriften vilde få ved den åbne plads foran ikil, måtte dog i sig selv göre denne læsning meget tvivlsom, skönt man jo kunde antage, at pladsen foran dette navn havde været udfyldt f. eks. med et kors af samme art som det, der findes i anden og fjærde linje. Hvad der hos mig vakte större betænkelighed ved at læse ikil, var derfor også navnets skrivemåde. I en indskrift, hvor de stungne runer ellers gennemføres så konsekvent som på Hanning-stenen, endogså i navne (jfr. ᚴᚢᚦᚢ), måtte ᛁᚴᛁᛚ for ᛂᚴᛁᛚ jo vække stor forundring. Hertil kommer desuden, at *Egil* i hvert fald er et overordenlig sjældent navn i Danmark, selv om det en enkelt gang kan påvises (i Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 69[1] nævnes en „Guthmund laicus, dictus Egel“).

Disse betænkeligheder, der af sig selv måtte rejse sig ved læsningen ikil, bekræftedes fuldstændig af indskriften. I det formodede ikil er de tre sidste runer overordenlig tydelige; bistaven i ᛚ ender i en lille klump, der har ganske samme form som de to skilletegn lige under den. At rundingen på enden af bistaven her ikke må opfattes som et tredje skilletegn, der er løbet sammen med denne, fremgår deraf, at lignende udvidelser også findes på bistavene i den følgende ᛡ-rune, i ᛆ-runen i tredje linje, samt i korsene i anden og fjærde linje. Disse pynteligere former forekommer af og til i yngre indskrifter (sml.

f. eks. London-stenen). Mellem kil og det foregående ᛁ er der så stor afstand (omtrent $2^1/_2$"), at det straks er höjst påfaldende, og en nöjagtig undersøgelse viser også, at her ikke står ᛁ, men ᚱ; kun den allerøverste del af hovedstaven er så godt som helt forsvunden, og bistaven træder meget svagt frem, men kan endnu tydelig følges i sin hele form. Også de runer, der har stået foran ᚱ, er nu så godt som helt forsvundne; 5" foran hovedstaven i ᚱ ses dog sikkert den större, noget udflisede nederste del af en ret stav, og bistaven,

Hanning-stenen.

som gör runen til ᚦ, følges ligeledes endnu i svage, men utvivlsomme spor både på stenen og aftrykket. Endelig finder jeg både på stenen og aftrykket imellem ᚦ- og ᚱ-runens hovedstave umiskendelige spor af en ret stav, medens bistavene er så godt som helt forsvundne. At ᚦᛁ ᚱᚠᛁᛚ snarest må udfyldes ᚦᚬᚱᚠᛁᛚ i lighed med tofa, moþr senere i indskriften, ikke ᚦᚢᚱᚠᛁᛚ, er jo i sig selv sandsynligt, og det bliver til vished, når vi lægger mærke til, at der ikke kan have stået ᚢ mellem ᚦ og ᚱ, eftersom nederste del af ᚢ-runens bistav endnu måtte vise sig tydelig på det ubeskadigede stykke af stenen foran ᚱ. At o-runen har haft formen ᚬ

(som i tofa), ikke ᛙ (som i moþr), fremgår af afstanden mellem de bevarede stave. Ved undersøgelsen 1892 kunde jeg også tydelig følge sporene af bægge bistavene i ᚯ, særlig den øverste. Hvad der ved første öjekast forvirrer læsningen, er en uregelmæssig, stærkt fremtrædende naturlig fure i stenen, der strækker sig fra foden af ᚯ-runen til toppen af ᚱ. Vi læser altså her det velbekendte navn þorkil.

Det herefter følgende ᚼ forbinder jeg med ᚢ i linjen til höjre. Dette ᚢ står meget tydeligt, skönt bistaven er noget uren på grund af de store udflisninger, der har gjort de følgende runer næsten ukendelige. Flisningerne her så vel som i tværlinjen er sikkert fremkomne, da stenen i sin tid blev kløvet for at tildannes som bygningsæmne. Uagtet utydeligheden af de efter ᚢ følgende runer har de dog efterladt så sikre spor, at læsningen efter min mening må kaldes utvivlsom. $4^1/_4$" fra toppen af ᚢ-runen ses mellem ᚺᚦ i anden linje (nærmest det sidste) øverste del af en ret stav med en overordenlig tydelig bistav, som gör runen til ᛅ; $2^1/_2$" fra denne følges toppen af en ny ret stav med svage, men sikre spor af bistave, særlig til venstre, som viser, at her har stået ᛏ; $2^1/_2$" fra toppen af ᛏ ses atter øverste del af en ret stav i flugt med den venstre stav i det ovenfor stående ᚺ og endelig i flugt med samme runes höjre stav sikre lævninger af de to skilletegn, af hvilke det øverste viste sig meget klart ved min undersøgelse 1892, medens det nederste trådte noget svagere frem, men dog må kaldes lige så utvivlsomt. Jeg læser altså hele ordet huati.

Også de to første runer efter huati : er stærkt afflisede, men både hoved- og bistave endnu aldeles tydelige, så at der ikke kan være tvivl om læsningen ᛏᚯ. Hele den øvrige del af indskriften står meget klar, så vidt den kan ses. Efter ᚺᚢ sidst i linjen kunde jeg endnu med fingeren føle venstre side af bistaven i ᛅ; men om hele runen står på stenen, eller om kløvningen mulig netop går gennem denne runes hovedstav, kan ikke afgöres, følgelig heller ikke, hvorvidt der findes skilletegn (to punkter) efter sun.

I anden linje giver ingen rune anledning til tvivl. Det forholdsvis store kors efter þene kom først til syne, da kalken var fjærnet. I tredje linje har det første ᚽ et meget stort punkt; også i ᚴ og ᚨ er punkterne store og klare. Om der efter ᛘᛅᚦ sidst i linjen endnu følger ᚢ, kan ikke afgöres. En skrivemåde moþr for moþur vilde jo stemme med det oftere forekommende bruþr for bruþur og svare til Hanning-stenens rsþi for resþi (risþi). Symmetrien synes dog at kræve moþur, da første og tredje linje vilde blive lige lange, når de tænkes udfyldte sun og moþu. Ligeledes vilde anden og fjærde linje få samme længde (bægge en smule kortere end første og tredje), når de afsluttes med korsene. En fælles rammestreg har uden tvivl omsluttet alle fire linjer ved slutningen ligesom ved deres begyndelse, hvor første og fjærde linje begynder lidt længere inde end anden og tredje.

I rammestregen foran ᚱ i fjærde linje findes til venstre for ᚼ en udflisning, der imidlertid tydelig adskiller sig fra de huggede punkter og derfor med urette af Thorsen er opfattet som ᚽ, idet han læser mo(þ)er (De danske Runemindesm. II, 2, s. 204), der i ethvert tilfælde er en urigtig form; hvis ordet er fuldt udskrevet, har indskriften uden tvivl moþur (svarende til tofa, gyþu). Der var desuden slet ingen grund til her at bruge rammelinjen til anbringelse af den stungne rune.

Efter korset i denne linje er der anbragt en stor (9" lang) hammer og derpå atter et kors, af hvilket dog kun de to yderste ender til venstre kan følges; så vidt man kan føle, synes den höjre side til dels at være affliset.

Indskriften gengiver jeg da således:

þorkil : h
uati : tofa : su(n) [:?]
rsþi : sten : þene ×
eftir : gyþu : moþ[u?]
r : sina ×

huati brugt som tilnavn, af *hwatr*, „rask, modig", kan ellers næppe påvises i Dansk, men kendes fra oldsproget: en af Rolv krakes bersærker hed *Hvítserkr hvati*.

I olddansk sprogform vilde indskriften lyde:

þórkill (þorkill) hwati, Tófa sun, résþi stén þenne eftir Gyðu móður sína.

„Torkel den raske, Toves sön, rejste denne sten efter sin moder Gyde".

Både rune- og sprogformer viser, at Hanning-stenen er forholdsvis meget ung. De stungne runer anvendes konsekvent: ᛂ fire gange, ᚤ én gang og ᚵ (for ældre ᚴ) én gang; også rsþi vilde derfor uden tvivl, hvis det var helt udskrevet, have haft ᛂ. Hermed stemmer det, at m-runen har formen ᛘ (ikke ᛉ). Derimod har a- og n-runen endnu de ældre former ᛅ og ᚾ, dog således, at bistaven i ᚾ er længst på höjre side af hovedstaven, i ᛅ på venstre side (i huati og især i tofa træder det dog ikke så stærkt frem); t-runen har tre gange (i huati, tofa, sten) formen ᛏ, én gang (i eftir) formen ᛐ; ligeledes har o-runen to gange (i þorkil og tofa) formen ᚬ, én gang (i moþ[u]r) formen ᚭ. I alle tre tilfælde bruges *óss*-runen for de ældre indskrifters ᚢ med den yngre betydning *o*. Ligeledes er ᛦ-runen fortrængt af ᚱ i eftir. Hertil kan endnu föjes de tidligere omtalte små udvidelser på enden af bistavene i ᚴ, ᚼ og ᛐ (i þorkil, huati og eftir). Alle disse forhold i forening med formen þene gör det efter min mening nødvendigt at henføre indskriften til slutningen af det 11. årh. (med et rundt tal netop år 1100).

Den „Torshammer", som er anbragt ved slutningen af sidste linje, giver selvfølgelig ikke nogen som helst vejledning til bestemmelse af indskriftens alder. At den findes på et så ungt mindesmærke som Hanning-stenen, er jo i og for sig ikke mærkeligere, end at Gunner i ormegården er fremstillet på døbefonten fra Norum kirke. Karakteristisk i så henseende er det også, at Hanning-stenens „Torshammer" er anbragt mellem de to små kors. I alt væsenligt har denne hammer samme form som hamrene på den hedenske Læborg-sten. Skaftet er dog en smule afvigende, og hvor skaftet forbindes med hammeren, er linjen på Hanning-stenen trukken helt igennem, men åben på Læborg-stenen.

Medens alle de hidtil tolkede indskrifter i alt væsenligt er klare i deres indhold og ikke lader os i tvivl om, til hvilken tid de omtrent må henføres, gælder dette ikke om de tre runestensbrudstykker, hvormed jeg afslutter behandlingen af de for tiden kendte runestene i Nörrejylland, og af hvilke måske intet hører til de egenlige runestene, men som jeg dog medtager her, da jeg ikke er i stand til at indordne dem andetsteds.

---

64. BRØNDUM-STENEN

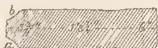
Brøndum sogn, Skads herred, Ribe amt

(i nationalmusæet; undersøgt d. 4. September 1893 og oftere).

På en sten, der lå som trin ved indgangsdören til præstegården i Brøndum (1 mil nord for Esbjærg), opdagede man i begyndelsen af halvfemserne tilfældig et par runer. Den blev derfor udtaget fra denne plads og henlagt i præstegårdens have, hvor jeg havde lejlighed til at undersøge den 1893. På min anmodning lovede sognepræsten i Brøndum, pastor Assens, at sende stenen til det oldnordiske musæum i København, så fremt musæet vilde afholde de dermed forbundne udgifter. Dette skete dog først i sommeren 1899, da direktøren for nationalmusæets anden afdeling, dr. W. Mollerup, ved henvendelse til pastor Assens foranledigede runestenens afsendelse til musæet, i hvis runehal den nu er opstillet.

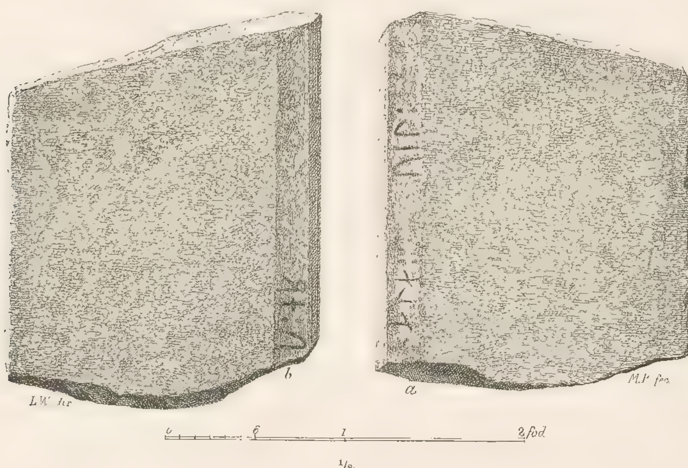
Des værre er stenen kløvet både foroven og forneden og er således kun et brudstykke af en for en runesten ganske enestående form. Det bevarede stykke, der består af lysegrå granit, er 1′ 11″ langt, 1′ 8¼″ bredt og fra 5¾ til 6″ tykt. Formen ses af nedenstående tværsnit.

Langs med stenens smalle kant, på hvilken der er indhugget to parallelt løbende fine linjer, som træder temmelig svagt frem, findes på hver af de to brede flader, der her er lidt indad buede og facetterede (i en bredde af omtrent 2½″), en linje med runer. Mange af disse er dog helt eller delvis udviskede. Også betydningen af de tydelige tegn er ganske usikker, så at det ved deres hjælp er umuligt at afgöre, med hvilken linje indskriften har begyndt, og om den har fyldt bægge linjer. Da de bægge løber i samme retning, må man efter den regel, der så godt som uden undtagelse følges på de danske runestene, antage, at stenen har været stillet således, at indskriften er løben nedenfra opad. Derimod er det, som sagt, umuligt at afgöre, hvilken af de to linjer der skal læses først. Med hensyn til læsningen af de enkelte tegn bemærkes følgende:

Runerne, der har været mellem $1^3/_4$ og 2" höje, indesluttes ikke af rammestreger, men ved deres toppe er stenens kant brugt som ramme, og ved deres fod tjæner ligeledes en kant, der ligger en smule höjere end den øvrige flade, som ramme.

Af de fire første tegn i linjen til höjre er der endnu bevaret så tydelige lævninger, at deres betydning næppe er tvivlsom. Forrest følger jeg svage spor af bistavene og nederste del af hovedstaven af en rune, som sikkert synes at måtte læses ᚼ. Derpå ses största delen af bistaven og den oven for denne liggende del af hovedstaven af et ᚭ; herefter står ret klart hovedstavens øverste del med den tilhørende bistav af et ᛚ og endelig et forholdsvis tydeligt ᚭ. To fordybninger herefter synes at være lævninger af skilletegn, men

$^1/_8$.

Brøndum-stenen.

kan dog også være huller, der er fremkomne ved slid, da flere ganske lignende huller findes på det følgende lille stykke af stenen ($5^1/_2$"), hvor intet som helst runespor mere er kendeligt. Herefter ses atter tre overordenlig tydelige, så godt som fuldstændig uskadte runer (ᚢᛁᛚ), efterfulgte af to klare punkter. Efter disse punkter findes intet som helst spor af huggede linjer. Det er dog sandsynligt, at der oprindelig har stået flere runer efter ᚢᛁᛚ : ligesom i det tomme rum mellem (h)ala (:?) og uil :, hvor der er plads til tre eller fire runer.

I linjen på fladen til venstre ses kun allernederst et par tegn, der næsten er lige så klare som runerne ᚢᛁᛚ på den anden flade, nemlig først et ᚢ, efterfulgt af to punkter, af hvilke særlig det nederste står meget tydeligt, derpå et ᚾ og endelig et i nederste del stærkt udfliset, men i øvrigt fuldkommen sikkert ᚱ, i hvilket bistaven uden tvivl har nåt helt ind til hovedstaven. De to sidste tegn synes bægge at ende ved en naturlig rævne i stenen og således at være noget lavere end det foregående ᚢ; men de har dog vistnok

bægge været forlængede neden for rævnen og oprindelig haft samme störrelse som ᚢ. Herefter findes intet spor af huggede linjer. Hvorledes tegnet foran ᚱ skal opfattes, lader sig ikke afgöre. Det kan være et stunget ᛁ, altså tegn for *e*, i hvilket tilfælde formen med den vandrette bistav vilde vidne om meget sen tid; men det kan også — og dette er jeg mest tilböjelig til at antage — være et lille kors, der indleder den med ᚱ begyndende del af indskriften (noget forskelligt er det lille kors ved begyndelsen af indskriften på Asum-stenen, I, s. 160).

Den bevarede del af indskriften gengiver jeg altså:

..... (h)ala (:?) . . . uil : .....
..... u : + r ....

Betydningen heraf er mig fuldstændig uklar; ikke engang i (h)ala vover jeg derfor at se en form af det fra oldsproget og runeindskrifter velbekendte *hallʀ*, *hallr*, „sten", lige så lidt som jeg i uil tör genfinde det på Alum-stenen III og i flere andre indskrifter forekommende *wæl*, „vel, godt".

Af alle vore kendte runestene minder Fjænneslev-stenen mig mest om Brøndumstenen ved karakteren af sine runer. Fjænneslev-stenen bærer jo også et simpelt lille kors, der rigtignok er anbragt på en anden måde end det endnu mindre kors på Brøndumstenen, så fremt tegnet foran ᚱ på fladen til venstre skal opfattes således. Også Brøndumstenens ejendommelige form med indskriften anbragt nærmest ved den smalle kant kunde minde lidt om Fjænneslev-stenen, hvis indskrift findes på den smalle kant, medens de tilstødende brede flader er frie. Men jeg vover dog ingenlunde af de her fremdragne, måske ganske tilfældige ligheder mellem de to stene at erklære indskriften på Brøndum-stenen for samtidig med Fjænneslev-stenens indskrift. Jeg nærer endogså stærk tvivl om, hvorvidt Brøndum-stenen i det hele taget skal regnes med blandt de egenlige runestene. Den måde, hvorpå indskriften er anbragt på den smalle facetterede del af de to brede flader, er jo ganske enestående. Heller ikke til bygningsæmne (f. eks. til en portalsten) synes stenen mig at have været egnet ifølge sin form. Hverken med hensyn til stenens oprindelige bestemmelse eller til indskriftens betydning og alder vover jeg derfor at udtale nogen bestemt mening. Det er følgelig ikke engang sikkert, om runen ᚭ har den ældre betydning *a*, således som jeg har gengivet den ovenfor, eller den yngre betydning *æ*.

65. ELTANG-STENEN (STENDERUP-STENEN)

Eltang sogn, Brusk herred, Vejle amt

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

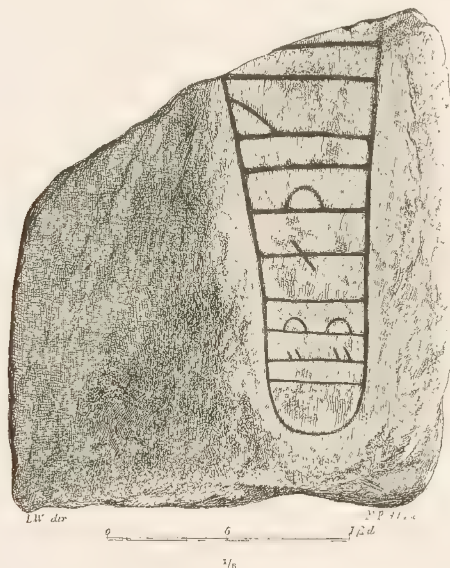
Dette brudstykke af en runesten fandtes i begyndelsen af året 1866 tæt ved en bæk på et stykke udyrket land, der tilhørte proprietær Flensborg i Nörre Stenderup (Eltang sogn), omtrent $1\frac{1}{4}$ mil nord for Kolding. Nogen tid efter sendte overlærer Kinch i Ribe etatsråd Worsaae en meddelelse om fundet, ledsaget af en tegning af stenen ved landinspektør Møller. På en embedsrejse samme sommer fik Worsaae lejlighed til personlig at undersøge stenen, som hr. Flensborg havde ladet flytte til sin gård, og som han nu efter Worsaaes anmodning skænkede til det oldnordiske musæum i København, hvor den senere har haft plads. I Old-northern Runic Monuments II, s. 582 ff. meddelte Stephens det første forsøg på at tolke indskriften tillige med en afbildning af stenen.

Brudstykket, der består af lysegrå granit, er 2′ 1″ höjt, indtil 1′ 10″ bredt og 6″ tykt. Runerne, der er overordenlig tydelige, så at intet tegn kan give mindste grund til tvivl, omsluttes af en ramme, der tiltager jævnt i bredde fra indskriftens begyndelse til den bevarede dels slutning. Medens den første rune (ᛁ) derfor kun er $4\frac{1}{2}$″ höj, når det sidste ᛁ en höjde af $7\frac{1}{2}$″. De tre (fire) første tegn er også betydelig finere i linjerne end de følgende.

Hvor stort et stykke af stenen der mangler efter det sidste ᛁ, og om rammen også i den følgende del af indskriften stadig er bleven bredere, eller om den — hvad der vel er det sandsynligste — fra midten af efterhånden atter er bleven smallere og smallere, lader sig naturligvis ikke afgöre. Medens bruddet ved stenens top netop når lige ind til spidsen af den sidste helt bevarede runestav, følges rammestregen forneden 3″ ud over denne stav, og $1\frac{3}{4}$″ fra dens fod ses endnu den större nederste del (5″) af en lige så klar stav, hvis form gör det muligt, at den i forbindelse med det foregående ᛁ har dannet et i forhold til höjden temmelig smalt ᚢ, i hvilket bistavens øverste manglende del netop vilde begrænses af bruddet. Denne ᚢ-form vilde stemme godt med de øvrige runer (sml. særlig ᚦ).

Indskriftens hele form synes mig bestemt at vise, at der oprindelig har fulgt flere runer efter ᚠᛁ. (ᚠᚢ?), og at indskriften altså ikke, hvad både Stephens på det foran anførte sted og Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 37 f.) antager, er fuldstændig bevaret.

I øvrigt anser jeg også af mange andre grunde bægge de höjst forskellige tolkninger af indskriften, som Stephens og Thorsen har givet, for lige urigtige og urimelige. Stephens' læsning (ioþin þiki ioþin) er i sig selv så vilkårlig, at jeg ikke behøver at dvæle nærmere ved hans hele derpå byggede fantastiske tolkning. Men også Thorsens gengivelse af indskriften ved ąbi (obi) a þik, der som sædvanlig anføres uden nogen som helst begrundelse, må stemples som ganske vilkårlig, idet ikke blot den første og sidste fuldstændig bevarede rette stav, men også den stav, der følger efter den sidste rette stav, altså opfattes som

Eltang-stenen.

dele af rammeindfatningen, ligesom der uden videre tillægges den anden rune, hvis form jo er ganske enestående, betydningen *ą* (*o*). Endelig er den betydning, som Thorsen lægger i indskriften: „Obi (ɔ: Ubbe eller Ebbe!) ejer dig“, idet stenen „er sat — med angivelse af ejerens navn — som tilkendegivelse af, hvem vedkommende grundstykke tilhørte“, i höjeste grad søgt og unaturlig. En sådan tanke kunde udtrykkes ved det blotte ejernavn, eller ved ordene „N. N.s ejendom“, „N. N.s mark“ eller lign., men ikke ved at lade stenen bruge ordet „dig“ som tiltale til jorden. Thorsens hele tolkning falder da også med hans læsning af indskriften, da ingen, med mindre hele sammenhængen viste rigtigheden af denne opfattelse, vilde falde på at erklære den første og de to sidste stave for rammestreger i steden for virkelige runer, eller at tildele den anden rune betydningen *ą* (*o*). Fortsættelsen af den

nederste rammestreg lige til brudstykkets yderste ende, hvorom der ikke kan være nogen tvivl, skönt dens sidste del træder lidt svagere frem og løber sammen med en naturlig fure i stenen, hvorfor den er udeladt på Stephens' (også af Thorsen benyttede) afbildning, viser desuden sikkert, at indskriften er ufuldstændig.

Uagtet alle runeformer som sagt er fuldkommen klare, frembyder læsningen dog de allerstörste vanskeligheder, dels fordi der ikke bruges skilletegn mellem ordene, og dels fordi formen af den anden rune er ganske enestående. Dens betydning er derfor i höjeste grad tvivlsom, da den ikke kan bestemmes ved hjælp af sammenhængen. Ifølge formen ligger det nærmest at anse den for en f-rune med meget korte og ganske lige bistave, således som vi kender denne rune f. eks. fra indskriften på Bække-stenen II (foran s. 90) og langt senere fra indskriften på Flejsborg-stenen (foran s. 283). Hvis dette er rigtigt, må vi vel antage, at bistavene på Eltang-stenen er fordoblede af ornamentale grunde (for bedre at fylde pladsen?), ligesom vi f. eks. i en af Maeshowe-indskrifterne finder bistavene i ✱ fordoblede (Die runenschrift s. 239). Derimod er der næppe grund til med Stephens og Thorsen at opfatte tegnet som en form af *óss*-runen, i hvilken bistavene altså både var vendte opad i steden for nedad og var fordoblede. Höjst usandsynligt forekommer det mig også, at tegnet skulde være en art kvistrune til betegnelse af den anden rune i den anden æt (altså *n*), skönt vi netop i den nævnte indskrift fra Maeshowe finder en kvistrune for *m* mellem en række almindelige runer. Jeg vover altså ikke at afgöre, hvilken betydning der skal tildeles den anden rune. At det tredje tegn er en almindelig form af b-runen og ikke med Stephens kan opfattes som et fordoblet Þ, synes mig derimod sikkert. Den bevarede del af indskriften vilde jeg da gengive således:

? æ u
ifbiaþiki . . . .

Vi står her over for en gåde, der næppe lader sig løse, med mindre et lykkeligt tilfælde en gang skulde bringe det manglende stykke af stenen med indskriftens slutning for dagen. En nem udvej vilde det jo være at gå ud fra, at runeristeren havde brugt stærke forkortelser (sml. Bække-stenen II), og at forsøge at udfylde indskriften i henhold hertil (if kunde da betyde ift ɔ: *æft*; sml. indskriften på Vordingborg-stenen, der begynder med dette ord); men vi lokkes ved den art af tolkning, hvor alene fantasi og kombinationsævne råder, alt for let ind i rene vilkårligheder. Jeg fristes derfor ikke til at anstille forsøg i den retning.

Ikke blot frembyder indskriftens tolkning således efter min mening uovervindelige vanskeligheder; men vi mangler også, hvad der ingenlunde behøvede at være en følge heraf, ethvert fast holdepunkt til blot tilnærmelsesvis at bestemme dens alder. Jeg har derfor i gengivelsen ovenfor betegnet det som tvivlsomt, om ᚼ har betydningen *a* eller *æ*.

66. ELSØ-STENEN

Elsø sogn, Sønder herred på Mors, Tisted amt

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Dette runestensbrudstykke fandtes i Juni 1869 på Elsø kirkegård (en halv mil vest for Nykøbing på Mors) og bevaredes i nogle år hos konsul Schade i Nykøbing, som 1875 indsendte det til det oldnordiske musæum i København.

Stykket, der består af rødlig granit og er tilhugget som kvadersten, er 1′ 9″ höjt, mellem 1′ 1″ og 1′ 7″ bredt og 7″ tykt.

De overordenlig tydelige og velbevarede runer er fra godt 6″ til 7″ höje. På enderne af stavene er de alle forsynede med de fra yngre indskrifter velbekendte småudvidelser, der her er kugleformede. Indskriften, i hvilken intet tegn synes at kunne frembyde mindste tvivl med hensyn til læsningen, lyder:

ᛏᛡᚱᚢ : ᛁᚦᛏ :

I ᚱ-runen når bistaven ikke helt ind til hovedstaven; men en lille flis, der er sprungen af stenen midt imellem bægge, giver det let udseende af, at de oprindelig har stødt sammen i midten. I den sidste rune rager hovedstaven et ubetydeligt lille stykke op over bistaven; men det vilde selvfølgelig være ganske vilkårligt af denne grund at opfatte runen som ᛅ a, ikke som ᛏ t, skönt det første kunde give os et bekendt ord og i alt fald en bogstavsammenstilling, som kunde udtales, medens iþt synes fuldstændig meningsløst. At læse den sidste rune ᛅ a vilde imidlertid stride mod alle fornuftige principer for indskriftlæsning, når det ikke ved hjælp af indskriften selv kan godtgöres, at runeristeren har ment denne rune, ikke ᛏ t, som der står[1]. Der er jo nemlig den mulighed, at hovedstaven i ᛏ fra først af var stillet for nær ved det foregående ᚦ, og at bistaven i ᛅ derfor af hensyn til denne rune var anbragt höjt oppe på hovedstaven. Kun den manglende del af indskriften vilde måske være i stand til at løse den tvivl, som altså kan opstå med hensyn til betyd-

[1] At antage ᛏ brugt for ᛚ som undertiden i sen runeskrift, hvor tegnene ᛏ og ᛚ ikke sjælden findes forvekslede (således oftere i runehåndskriftet af skånske lov og i indskriften på den norske Flatdal-sten fra det 12. årh., som jeg har gengivet i Døbefonten i Åkirkeby kirke, s. 53 f.), vilde heller ikke hjælpe os til et forståeligt ord.

ningen af den sidste rune. Når vi ikke anvender vold på tegnene, kan de bevarede runer dog kun gengives på følgende måde:

thru : iþt :

Det må sikkert betegnes som ganske ørkesløst at forsøge på at udfinde, hvilken mening der kan ligge i disse to ord, eller vel snarere grupper af runer, af hvilke iþt, som de foranstående og efterfølgende skilletegn viser, danner en selvstændig ordgruppe og derfor mulig kan indeholde en forkortning for et eller to ord, medens der foran thru kan mangle nogle runer. Höjst mærkelig er jo i hvert fald i den første gruppe af runer sammenstillingen ᛏᚼ, medens vi i den sidste finder ᚦ. Når undtages de ældste håndskrifter af skånske lov, forekommer þ jo så godt som aldrig i vore gamle håndskrifter med latinske bogstaver, men

1/8

Elsø-stenen.

erstattes af th. Bægge disse tegn bruges dog i flæng i det Hadorphske håndskrift af skånske lov, hvorimod runehåndskriftet aldrig har ᛏᚼ, men kun ᚦ[1]. Det er derfor meget usandsynligt, at ᛏᚼ på Elsø-stenen virkelig står i samme betydning som ᚦ; men da ᚼ i runehåndskriftet ligesom i sene runeindskrifter ikke blot er tegn for h, men også for spirantisk g (gh i de gamle håndskrifter med latinske bogstaver), kan det på Elsø-stenen også have bægge disse betydninger, og thru, i hvilket der mulig mangler en eller flere runer foran t, må da snarest anses for forkortet skrivemåde ligesom det følgende iþt. Indskriftens hele form og den måde, hvorpå stenen er tilhugget, gör det nemlig sandsynligt, at der har stået flere runer både foran det første ᛏ og efter ᛁᚦᛏ :. Lige i kløvningslinjen ved brudstykkets øverste og nederste ende kan der netop have ligget en hovedstav af en rune (ved den nederste ende i steden for en runestav også et par punkter).

[1] Sml. „Navneordenes böjning i ældre Dansk“, s. 61 not. 2.

Jeg tror derfor ikke, at vi i Elsø-stenens thru tör søge et virkeligt ord, skönt det ved første öjekast kunde være fristende at anse det for samme ord som oldnord. *þró*, *stein-þró*, „stenkiste til dødes begravelse“, så meget mere som dette ord også kendes fra Rösåsstenen fra Småland (Liljegren 1233, Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 771), skrevet ᛋᛏᛂᚾ : ᚦᚱ : (med selvlyden udeladt efter ᚱ)[1], ligesom *stent(h)ro* senere jævnlig forekommer i gammel Svensk (K. F. Söderwall, Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket II, s. 502). Ikke blot Elsø-stenens ᛏᚼ for ᚦ, men også ᚢ for ᚭ taler dog bestemt imod at sammenstille dens thru med oldsprogets *þró* og det tilsvarende gammelsvenske *thro*.

Medens vi med hensyn til Brøndum- og Eltang-stenen savner ethvert fast holdepunkt til at bestemme indskrifternes alder, er det for Elsø-stenens vedkommende klart, at den må sættes langt ned i tiden. Snarest vilde jeg sammenstille den med den yngste af de egenlige runestene i Jylland, Hanning-stenen; men muligt er det også, at den er endnu langt yngre og må rykkes helt ned i det 13. årh. Hvis dette er rigtigt, tör det anses for sikkert, at den slet ikke skulde have plads mellem de egenlige runestene, men at den hører til de mindesmærker, der vil blive samlede i fjærde bind. Hvorvidt den her skulde stilles sammen med runeligstenene, eller med de mindesmærker, der på en eller anden måde har været knyttede til kirker, vilde det dog ikke være muligt at afgöre.

[1] R. v. Liliencron und Ludv. Wimmer, Der Runenstein im Schleswiger Dom, Kiel 1898, s. 10.

B. SØNDERJYLLAND

1. HAVERSLUND-STENEN

Øster Løgum sogn, Sønder Rangstrup herred, Åbenrå amt

(undersøgt d. 16. August 1895 og d. 27. Maj 1899).

Runestenen fra Sønderjylland, der har navn efter landsbyen Haverslund (Hovslund) i Øster Løgum sogn, hvor den indtil 1864 stod tæt ved det sted, hvor den oprindelig var rejst, hører til de danske runestene, der tidligst nævnes og oftest omtales i litteraturen. I året 1591 havde statholderen i hertugdömmerne, den lærde Henrik Rantzau, ladet det bekendte prospekt af Jællingemonumentet stikke i kobber og offenliggöre i de af P. Lindeberg udgivne „Commentarii rerum memorabilium in Europa ab anno octuagesimo sexto usque ad præsentem nonagesimum primum gestarum“ etc., Hamburgi 1591, 4to, s. 76—77 (se I, s. 33 ff.). Fra dette skrift gik det Rantzauske prospekt over i anden udgave af Lindebergs „Hypotyposis arcium, palatiorum, librorum etc. ab Henrico Ranzovio conditorum“, Francofurti 1592, 4to, s. 121—22, og her meddeler Lindeberg tillige (s. 123), at det var Rantzaus hensigt at lade de andre danske runestene udgive på samme måde som Jællinge-stenene. Som eksempel på sådanne stene anføres også en i hertugdömmet Slesvig med følgende ord: „Exstat adhuc alius lapis in Ducatu Sleswicensi, in loco dicto Ammerwat, ubi ultra hominum memoriam inter Danos et Holsatos acerrime pugnatum, et maximum commissum prœlium; in cujus rei memoriam ibidem collocatus est“. Ved runestenen i „Ammerwat“ (ɔ: Immervad eller Emmervad i det nord for Øster Løgum sogn liggende Vedsted sogn i Haderslev amt) menes Haverslund-stenen, som her nævnes for første gang, og som Rantzau uden tvivl kort tid efter har ladet afbilde til brug for sin „Cimbricæ Chersonesi Descriptio nova“. I dette skrift, der var forfattet 1597, men først blev trykt i Westphalens Monumenta inedita rerum Germanicarum I (Lipsiæ 1739), findes nemlig ikke blot prospektet af Jællingemonumentet med hele Lindebergs tekst fra Hypotyposis, men også (sp. 63) notitsen om stenen i Slesvig, der her lidt udførligere — med nöjagtigere angivelse af dens plads, samt med anførelse af dens höjde over jorden og med henvisning til afbildningen — lyder: „Exstat adhuc in campo Hourslundt, in Ducatu Slesvicensi, non procul a loco Ammerwatt dicto, alius lapis, altitudine trium ulnarum, a superficie terræ: ubi ultra hominum memoriam inter Danos et Holsatos acerrime fuit pugnatum, et maximum commissum prælium; in cujus rei memoriam ibidem collocatus est. Ejus hic formam subjectam habes.“ På det tilhørende

kobberstik af stenen hos Westphalen (tav. X) er indskriften i det hele rigtig gengivet, når man ser bort fra mindre unöjagtigheder i runeformerne og fra den skråtliggende i steden for vandrette lille streg ved begyndelsen og slutningen af indskriften. Indskriften selv indtager dog en alt for stor plads i forhold til stenens störrelse[1]. Den begivenhed, hvortil indskriften efter Lindebergs (Rantzaus) mening skulde sigte, er kampen på Immervad hede 1420, i hvilken Erik af Pommerns hær blev slået af Holstenerne (!).

Den af Rantzau påtænkte udgivelse af de danske runestene kom ikke til udførelse; men hans plan blev senere virkeliggjort af Ole Worm, der i Monumenta Danica s. 341 ff. optog Haverslund-stenen som det femte („Quartum" s. 341 er trykfejl for „Quintum") mellem runemindesmærkerne i Ribe stift. Stenen fandtes efter Worm „prope Immervad in præfectura Haterslebiensi in campis ad Haversleu pertinentibus prope vadum insigni clade, quam Dani ibidem circa annum 1420 ab Holsatis acceperunt, famigeratum". Dog sætter Worm naturligvis ikke således som Lindeberg (Rantzau) runestenen i forbindelse med denne kamp; men han er i øvrigt meget i tvivl om, hvorledes indskriften skal læses, og til hvem den sigter. Både på hans afbildning og i hans tekst mangler den anden rune i indskriften, som han gengiver ᚼᛁᚱᚢᛚᚠᛦ Hirulfr, hvad der mulig skyldes hans egen vilkårlige rettelse. Han bemærker nemlig, at „nogle" læser ᚼᚽᛁᚱᚢᛚᚠᛦ og forstår det som to ord: „Hr. Rolf (navnet på den døde)". Men da titlen „herre" ellers ikke findes på disse gamle mindesmærker, antager Worm, at *Hirulfr* enten må være ét navn, eller at hir må betyde „hær", så at meningen af hele indskriften vilde blive: „(Her var eller sejrede) Rolvs hær". Ved Rolv kunde man da tænke på Normandiets berömte erobrer Rollo, „Gange-Rolv", som havde mønstret sin hær på dette sted, för end han drog ud på sit vikingetog, og runestenen, som efter Worms mening snarere er et sejerstegn end et gravminde („trophæum potius mihi videtur quam epitaphium"), kunde være rejst til minde om dette tog. Selv anser Worm dog denne forklaring for meget usikker, hvorfor han til slutning fremhæver, at også et andet navn vilde passe særdeles godt med indskriften, nemlig den fra Norges historie bekendte „Heriulfer Hornbrioter", som var Halvdan svartes mærkesmand, men som senere på grund af uenighed med sin herre flygtede fra Norge til Sverig og endelig nedsatte sig i det efter ham opkaldte landskab „Heriulfdal" (Herjedalen). Så fremt det kunde påvises, at denne Herjulv havde opholdt sig i egnen om Haverslund og her havde udført en eller anden mindeværdig bedrift, vilde Worm ikke være i tvivl om, at stenen var rejst til hans minde.

[1] Det må anses for utvivlsomt, at denne afbildning af Haverslund-stenen er taget fra Rantzaus håndskrift og ikke, som Thorsen har formodet (De danske Runemindesm. I, s. 33), er tilföjet af Westphalen. I det bevarede hovedhåndskrift af „Cimbricæ Chersonesi Descriptio nova" i universitetsbiblioteket i Kiel (S. H. 181 G 4to), der ligger til grund for Westphalens udgave, mangler rigtignok hele meddelelsen om Haverslund-stenen, idet blad 173b ender med *Lutkenborch* og blad 174a begynder med *Libuit præterea* (Westphalen sp. 63, l. 23—32); men håndskriftets tilstand viser sikkert, at der mellem bl. 173 og bl. 174 er udfaldet et blad, som må have indeholdt ikke blot hvad der står i teksten hos Westphalen, men også hvad der findes på hans tav. X, deriblandt afbildningen af Haverslund-stenen (tegnet med pen eller allerede stukken i kobber), eftersom teksten alene ikke kunde fylde to sider. Sandsynligvis er dette blad forsvundet, da Westphalen lod afbildningen stikke i kobber til sin udgave.

De foranstående oplysninger om det Rantzauske håndskrift grunder sig på meddelelser af prof. H. Gering i Kiel og dr. F. Burg i Hamburg, der bægge har vist mig den velvilje at efterse håndskriftet for mig.

Haverslund-stenen.

Som foran bemærket fremhæver Worm selv, at „nogle“ læste indskriften på Haverslund-stenen ᚼᛆᛁᚱᚢᛚᚠᛦ i steden for hans ᚼᛁᚱᚢᛚᚠᛦ, og at indskriften har været kendt i afskrifter, der var uafhængige af Worm og rigtig havde ᚼᛆᛁᚱᚢᛚᚠᛦ ligesom Rantzaus afbildning, fremgår

bl. a. af en notits om Haverslund-stenen i Cod. hist. 22 fol. i stadsbiblioteket i Hamburg. Den ene beskrevne side af det første blad i dette håndskrift indeholder forskellige interessante runologiske optegnelser af Friedrich Lindenbrog († 1648), hvorpå dr. F. Burg har henledet min opmærksomhed. Øverst på siden står følgende notits:

„In Jutia septentrionali duob. milliarib. ab Haterslef apud Emmerwadh extat lapis Emmersten cum inscriptione

ᛁ ᚼᛅᛁᚱᚢᛚᚠᛦ."

Indskriften på Haverslund-stenen i den rette form genfinder vi ligeledes, men ved første öjekast rigtignok i en meget forvansket skikkelse, i en notits af Peder Syv i hans håndskrevne samlinger i no. 21 (tidligere no. 55) 4to blandt de Rostgaardske håndskrifter i universitetsbiblioteket, som jeg har omtalt nærmere i min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 43 ff. Nævnte notits, der er nedskreven mellem 1685—1700, meddeler efter et gammelt håndskrift, om hvilket der i øvrigt ikke gives nærmere oplysning, en indskrift „hart hos Vejle i marken paa en kampsteen", som har følgende udseende

ΨλdCIƧII+✱ :

hvorom Syv bemærker: „Herudi er ej heller noget forstandeligt; og maa været galt skrevet."

På det anførte sted har jeg påvist, at indskriften hos Syv er en let genkendelig forvanskning af Haverslund-stenens ᚼᛅᛁᚱᚢᛚᚠᛦ, der er vendt på hovedet. Efter Worm stod stenen „prope Immervad . . . in campis . . . prope vadum"; Vejle i Syvs notits er altså ved en misforståelse blevet til navnet på den nörrejyske by, medens det i virkeligheden er det gamle danske ord 'vejle' vadum.

Worms forklaring af indskriften som „Rolvs hær" gentages og udføres videre af C. Danckwerth, „Newe Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich vnd Holstein", 1652 fol., s. 74; men han angiver stenens plads nöjagtigere end Worm, idet han siger, at den står „unfern von Immerwad, jedoch eigentlich auff Haberschlundt Felde in dem Ampte Apenrade an der Heerstrasse". Han tilföjer endvidere, at dette er den eneste runesten, der kendes i Slesvig, medens mange lignende findes i Danmark („Sonsten findet man keine Ruhnsteine, das ist *lapides loquentes*, sprechende oder redende Steine mehr in dem Hertzogtuhme Schleszwich, als diesen eintzigen, da hingegen es in Dennemarck jhr eine gute Anzahl hat, wie aus D. Olao Worm zu ersehen").

Præsten T. Arnkiel i Åbenrå, som kendte Haverslund-stenen af selvsyn, angiver i „Cimbrische Heyden-Begräbnisse", Hamburg 1702, s. 331 ff. ikke blot dens plads nöjagtig i overensstemmelse med Danckwerth, men erklærer også, at Worms ᚼᛁᚱᚢᛚᚠᛦ Hirulfr er urigtigt for ᚼᛅᛁᚱᚢᛚᚠᛦ Heirulfr (ved en fejl er den sidste rune hos Arnkiel s. 332 gengivet som ᛙ for ᛦ; men på den følgende side har han rigtig ᛦ, som ligeledes findes i hans „Gülden-Horn", Kiel 1683, s. 105 – 2. udg., Hamburg 1702, s. 60). *Heirulfr* er efter hans mening et navn enten på Gange-Rolv eller på kong Rolv krage.

Arnkiels meddelelse om indskriften er (med det urigtige ᛚ for ᛦ) gået over i E. Pontoppidans bekendte afhandling „Det Danske Sprogs Skiæbne og forrige saavelsom nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig“ (i „Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744“, I, Kbh. 1745, s. 55 ff.). Det hedder her (s. 62): „Mit tredie Beviis paa det Danske Sprogs Ælde og allmindelige Brug i Sønder-Jylland, ville jeg gierne tage af de bekiendte Rune-Steene, men kand ikkun opspore een eeneste, som man dristig tør beraabe sig paa, nemlig den der findes i Aabenraae Ambt . . . paa Haverslund Marck“. Herefter anføres indskriften, og Pontoppidan fortsætter: „Enten dette nu bør henføres til Kong Rolf med Tilnafn Krake . . . ., eller og til Normannernes nafnkundige Anførere Rollo, Rolf eller Gange-Rolf . . . ., eller og maaskee til nogen anden i de sildigere Tider, som kand have hedet Herr Ulf, Wulf eller Oluf, og ikke just tør have været enten Konge eller Kriegs-Øverste, men en anden god Mand der i Egnen, det kand komme mig ud paa eet, naar ickun det Danske Sprogs Brug stadfæstes ved de Runiske eller Gotiske Bogstaver, som alle 3. Nordiske Folk har tilfældes og icke findes vidre, end saa vidt deres Sprog har gaaet“.

I nöje tilslutning til Pontoppidan som bevis på „det danske Sprogs Ælde i det Slesvigske eller Synder Jylland“ behandledes Haverslund-stenen tyve år senere af præsten J. A. Dyssel i „Forsøg til en Indenlands Reise“ (Kbh. 1774), der var forfattet i året 1763, medens han var sognepræst i Nustrup i Haderslev amt. Ligesom Arnkiel havde Dyssel selv undersøgt indskriften, og han bemærker udtrykkelig (s. 15 f.), at Arnkiels gengivelse var rigtig, hvorimod Worm havde udeladt det andet bogstav og Pontoppidan den ene sidestreg i det sidste bogstav (han har altså ikke lagt mærke til, at denne fejl hos Pontoppidan netop skrev sig fra Arnkiel på det foran anførte sted). Med den gamle indskrift som udgangspunkt påviser forfatteren det unaturlige i, at det tyske sprog er blevet det herskende „i en virkelig dansk Provintse, hvor heele Almuen neppe forstaaer en tydsk Periode i Sammenhæng“. I varme ord fremsætter han derfor det ønske, at det danske sprog må blive genindsat i sin gamle ret i Sønderjylland, og han ender med følgende udtalelse: „Den Konge, som sætter dette i Værk, fortiener en langt herligere Ærestytte end denne Runesteen, og den Minister, som bringer Forslaget til Virkelighed, fortiener at erindres ved Siden af Heirulfr“.

I nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv findes en tegning af Haverslund-stenen af S. Abildgaard fra 1776. Indskriften gengives her rigtig ᚼᛅᛁᚱᚢᛚᚠᛦ med punkt foran ᚼ, hvorimod skilletegnet efter ᛦ er overset; at der også findes små unöjagtigheder i gengivelsen af de enkelte runeformer og af rammestregerne, er det overflødigt at fremhæve. Angående stenens plads bemærker Abildgaard, at den „staaer tet ved Landevejen mellem Hadersleb og Apenrade en halv Miil sydlig hen forbi Rudbek-Kroe“.

I en i Antiqvariske Annaler I, 1812, s. 323 ff. trykt indberetning om oldsager i Øster Løgum sogn i Slesvig af pastor Kjer meddeler forfatteren (s. 335), at han „ved juletid 1807 og nytåret derpå“ havde besøg af oldforskeren M. F. Arendt, der foretog en antikvarisk rejse til Oksenvad („Oxenwadt“ i Haderslev amt) og Jællinge, og som da tillige tog Haverslund-stenen i öjesyn. Nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv har bevaret et

minde herom i en lille blyantstegning af stenen, dateret 28. Decbr. 1807. Denne tegning giver kun et løst omrids af selve stenen; men karakteren af de enkelte runer i indskriften er som sædvanlig på Arendts tegninger gengivet med störste omhu og nöjagtighed. Sammen med den lille originaltegning findes et næsten fuldendt udkast af Arendt efter denne til en ny tegning af stenen, der stemmer nöje med den første. Arendts tegning af Haverslund-stenen vides ikke nogen sinde at være omtalt eller benyttet. Derimod har Rafn i Antiquités de l'Orient, s. 201 gengivet indskriften efter en afbildning af J. N. Schmidt (sml. J. N. Schmidt, Slesvigs Land og Folk, Aabenraa 1852, s. 187). Da den sidste rune her urigtig er R for ᛦ, kan denne afbildning dog ikke med Rafn kaldes „god".

En smuk, kunstnerisk udført, men i enkelthederne ikke fuldt nöjagtig tegning af stenen ved afdøde Heinrich Hansen fra 1858 (årstallet ikke anført på tegningen) findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Denne tegning ligger til grund for afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 5.

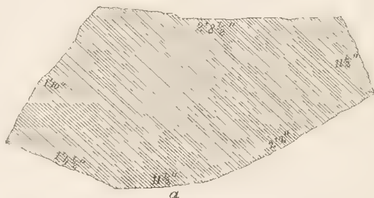
Stenen stod tidligere i et stendige på Haverslund mark, ved den vestlige side af den gamle landevej, der førte fra Haderslev uden om Åbenrå forbi Urnehoved til Flensborg, en god fjærdingvej nord for Øster Løgum og $1\frac{1}{2}$ mil nordvest for Åbenrå. Dens nöjagtige plads findes angivet på det fortræffelige antikvariske kort over Øster Løgum sogn, der ledsager pastor Kjers ovenfor omtalte indberetning i Antiqvar. Annal. I. Jeg mindes klart, at jeg fandt stenen på dette sted lige ved vejen, med indskriften ud mod denne, da jeg 1852 som trettenårs dreng i sommerferien rejste med dagvogn fra Kolding til Flensborg ad den gamle kongevej og undervejs vandrede fra Immervad kro, hvor vognen i længere tid gjorde holdt, hen til stenen. Det var første gang, jeg stod foran en runesten, og med undren betragtede jeg de sælsomme tegn, som jeg vel kendte fra J. J. A. Worsaaes „Danmarks Oldtid" (Kbh. 1843), men som jeg aldrig tidligere havde set huggede i sten, og som jeg nu gjorde et — sikkert meget mangelfuldt — forsøg på at aftegne, for senere i Flensborg sammen med min fader forgæves at bryde vore hoveder med at udfinde deres betydning.

Det sted i stendiget, hvor jeg 1852 fandt Haverslund-stenen, var utvivlsomt den plads, hvor den var bleven rejst i oldtiden. Efter oplysninger i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv af husfoged Brøchner i Åbenrå var runestenen nemlig ikke, således som det jævnlig er sket, flyttet fra en anden plads for at indsættes i diget; men dette var efterhånden netop rykket så langt frem, at runestenen kunde få plads i det. Da man nærede frygt for, at stenen her var udsat for ødelæggelse, idet den ved lejlighed kunde blive kløvet for at bruges til en stenkiste eller lignende, blev den efter Brøchners forslag 1854 udtaget af diget og anbragt på en lille plæne i nærheden med et stenhegn omkring. Ved deklaration af 30. Novbr. 1854 fra gårdmand Mathias Paulsens enke Cathrine Paulsen i Haverslund, på hvis lod runestenen havde plads, erklæredes denne for at være „Hans Majestæt kongens ejendom"[1].

[1] De aktstykker, der vedkommer Haverslund-stenens flytning og dens overdragelse til kongen, findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv.

Ikke desto mindre blev den under krigen 1864 af prins Friedrich Carl ført til Tyskland og opstillet i parken ved hans jagtslot Dreilinden tæt ved banestationen Wansee ved Berlin. Man vil sikkert forstå, at det var med blandede følelser, at jeg i sommeren 1895 efter 43 års forløb genså den på dette sted, hvor den nødvendigvis for mit blik måtte oprulle et billede af mit fædrelands historie i det sidste halve århundrede. Fire år senere, da jeg på hjemvejen fra Italien opholdt mig et par dage i Berlin, foretog jeg atter en udflugt til Wansee for endnu en gang at undersøge Haverslund-stenen. Jeg fandt bægge gange stenen velbevaret, men særlig ved mit første besøg temmelig dybt nedsunken i jorden, så at jeg måtte lade den udgrave noget, for at den kunde vise sig i den störrelse, hvori den er gengivet på min afbildning.

Den ret anselige sten, der består af lysegrå granit, rager omtr. 5′ op over jorden, medens omtr. 1′ 6″ skjules af denne. Bredden er forneden i lige linje 4′ (med indböjningerne 4′ 6″), foroven 1′ 9″. Den störste tykkelse er omtr. 2′. Formen ses af hosstående tværsnit, taget over ᚼ ved begyndelsen af indskriften, hvor hele omkredsen er 10′.

Den korte indskrift, som kun består af et enkelt ord, er anbragt på den mest fremstående del af stenens forreste flade (på tværsnittet betegnet *a*). Kun dette stykke af stenen, der er omtr. 1′ bredt, er nogenlunde jævnt og er mulig også blevet en smule afglattet, för end indskriften indhuggedes. Derimod er de tilstødende, lidt indad böjede dele af samme flade så vel som alle øvrige flader overordenlig ru og fyldte med huller og skører. Runeristeren har naturligvis valgt den del af stenen, der var lettest at bearbejde, og har derfor forsætlig rykket indskriften så langt til venstre.

Indskriftens hele længde mellem de to skilletegn (småstreger) er 1′ 11″. Runerne, der er mellem $6^1/_4$″ og godt $6^1/_2$″ höje, er anbragte mellem to rammestreger, der dog ikke som på Heinrich Hansens tegning og endnu stærkere på afbildningen hos Thorsen løber ud over det første ᚼ og foran skilletegnet sammenknyttes ved en forbindelseslinje. Det er kun nogle svage, naturlige ujævnheder i stenen, der her af Heinrich Hansen urigtig er opfattede som huggede linjer, hvormed de dog vanskelig synes mig at kunne forveksles. Bægge rammestreger ender bestemt ved øverste og nederste del af hovedstaven i den første rune (ᚼ). Ved indskriftens slutning når den nederste rammestreg til enden af ᛦ-runens höjre bistav; den øverste er derimod forlænget et lille stykke ud over denne runes hovedstav. På Heinrich Hansens tegning og Thorsens afbildning er desuden hele indskriften lidt for lang og alle runer for lave. Endelig er bistavene i ᚼ for lange, og bistavene i ᚱ og især i ᚢ har fået en uheldig form. Alt dette er derimod nöjagtig gengivet på Arendts ovenfor nævnte blyantstegning fra 1807. Ingen rune kan i øvrigt give anledning til mindste tvivl, da de alle endnu er meget klare og velbevarede; kun ᛦ er en smule udfliset i den höjre bistav og ᛚ mellem bistaven og rammestregen.

Indskriften lyder altså

ı hairulfʀ ı

der naturligvis er navnet *Hærulfʀ*, 'Hærulv' (= oldisl. *Herjólfr*) med ai som tegn for *æ* ligesom i aift og baistr på Skivum-stenen (foran s. 31) o. s. v.

Selvfølgelig vil ingen i vore dage søge efter en historisk person, på hvem navnet 'Hærulv' kunde passe. Vi undser os ikke ved at tilstå, at den mand, til hvis minde Haverslund-stenen er rejst, er os ganske ubekendt. Derimod mener vi ved hjælp af indskriften selv tilnærmelsesvis at kunne bestemme den tid, til hvilken den hører, idet den hele tekniske udførelse (runeformer, skilletegn o. s. v.) sammen med skrivemåden hairulfʀ utvivlsomt viser hen til første halvdel af det 10. årh., så at Haverslund-stenen bliver samtidig med de ældste bevarede runestene fra Nörrejylland. Når jeg skulde bestemme tiden endnu nöjere, vilde jeg sige, at den er samtidig med den mindre Jællinge-sten.

2–3. VEDELSPANG-STENENE I–II

Haddeby sogn, Gottorp amt

(se I, s. 48 ff.).

4–5. HEDEBY- OG DANEVIRKE-STENEN

Haddeby sogn, Gottorp amt

(se I, s. 108 ff.).

III

RUNESTENENE PÅ ØERNE

(UNDTAGEN BORNHOLM)

Når vi under ét betragter runestenene fra **de danske øer**, vil en væsenlig forskel mellem dem og runestenene fra Jylland straks falde i öjnene. Som vi foran har set, tilhører nemlig det langt overvejende antal jyske stene sidste fjærdedel af det 10. og første fjærdedel af det 11. årh., idet de med et rundt tal grupperer sig omkring år 1000, hvorimod denne periode på øerne kun er repræsenteret ved ganske enkelte mindesmærker. At vi på de danske øer finder et så overordenlig ringe antal runestene fra tiden mellem 975 og 1025, bliver endnu mere påfaldende, fordi netop denne periode ligesom i Jylland er stærkt repræsenteret i Skåne, hvorimod Bornholm, der dog kunde antages at slutte sig nær til Skåne, atter indtager en særstilling. Karakteristisk er det derfor også, at ikke et eneste af vore 18 historiske runemindesmærker skriver sig fra øerne, men at 8 af dem tilhører Nörrejylland, 4 Sønderjylland, 5 Skåne og et enkelt Bornholm. Derimod har vi på øerne mindesmærker fra en ældre periode (første fjærdedel af det 9. årh.), fra hvilken vi i Jylland ikke kender nogen runesten (mulig dog med undtagelse af Hammel-stenen og den forsvundne sønderjyske sten fra Arrild[1]). En særegen stilling indtager her den lille gruppe mindesmærker, omfattende de to sællandske stene fra Kallerup og Snoldelev og de to fynske fra Helnæs og Flemløse, på hvilke vi finder et par af de for den ældre (længere) runerække ejendommelige tegn (ᚺ, ᚻ = h, ᛡ = a og på Helnæs-stenen ᛗ = m) mellem de tegn, som ellers er karakteristiske for den yngre (kortere) række. Medens vi også i Skåne møder en enkelt repræsentant (Örja-stenen) for denne indskrifttypus, lader det sig ved hjælp af rune- og sprogformer ikke afgöre, om den ældste af de bevarede jyske runestene (Hammel-stenen) hører sammesteds hen, eller er en del yngre (fra slutningen af det 9. årh.). Men vi har fra Sælland et enkelt mindesmærke, som viser tilbage til en endnu ældre tid, nemlig Frérslev-stenen, der har bevaret den gamle ᚹ-rune, som rigtignok var det af den ældre rækkes tegn, der holdt sig længst, men hvortil der ellers ikke findes spor på danske runestene. Som jeg

[1] Den höjst mærkelige, men uanselige lille runesten fra Arrild i Angel (Nörre Brarup sogn, Gottorp amt) blev i begyndelsen af trediverne (vistnok 1832) fremdraget af en höj og kort tid efter indlemmet i den bekendte oldsagsamling, der tilhørte justitsråd K. Jaspersen på Nordskov i Angel († 1847). Da samlingen efter Jaspersens død blev købt af staten og ført til Flensborg, var runestenen imidlertid forsvunden, uden at det hidtil uagtet de omhyggeligste efterforskninger er lykkedes atter at komme på spor efter den. Angående dette interessante mindesmærke, der ligesom Haverslund-stenen uden tvivl bærer et enkelt navn, og som sikkert er den ældste af alle for tiden kendte runestene fra Sønderjylland, må jeg derfor nöjes med at henvise til Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 231 ff. og til mine bemærkninger i Die runenschrift s. 331, § 12 b, 2 sl., s. 356 og s. 359.

ved behandlingen af Frérslev-stenen har søgt at vise, er dens indskrift en efterligning fra forholdsvis sen tid af ældre indskrifter; men den afgiver ikke desto mindre et værdifuldt vidnesbyrd om, at vi også i Danmark har haft sådanne ældre indskrifter fra sidste halvdel af det 8. årh. (sml. Die runenschrift s. 227 ff.).

I tiden mellem 850 og 875 falder uden tvivl Nörre Nærå-stenen fra Fyn, og vi får derefter de store og mærkelige repræsentanter for mindesmærkerne fra første fjærdedel af det 10. årh., den fynske Glavendrup-sten (til hvilken Rönninge-stenen nöje slutter sig) og den sællandske Tryggevælde-sten, der altså bliver væsenlig samtidige med de ældste jyske stene.

Omtrent samtidige med Ulstrup-stenen, som jeg anser for det yngste jyske mindesmærke af den ældre gruppe, er uden tvivl den sællandske sten fra Vordingborg og de lålandske stene fra Tågerup og Sæddinge; men hele den følgende tid mellem 960 til 1025 er, som sagt, meget sparsomt repræsenteret på øerne. Dog viser de anselige stene fra Bregninge og Skovlænge på Låland, Sønder Kirkeby på Falster og de to stene fra Sandby på Sælland, som Worm har beskrevet i Monum. Dan. s. 127—30, men af hvilke den første nu er forsvunden (sml. nedenfor under Sandby-stenen I), at man i den periode, hvortil de fleste jyske runestene hører, også på de danske øer har rejst tilsvarende mindesmærker. Også fra henimod midten af det 11. årh. har vi på Sælland et par repræsentanter i Fjænneslev- og Alsted-stenen, og ligesom vi i Jylland rent undtagelsesvis finder den skik at rejse runestene til minde om afdøde vedligeholdt endnu i sidste halvdel af det 11. årh., møder vi det samme på øerne (Tårnborg- og Sandby-stenen II fra Sælland, Tillise-stenen fra Låland). En ejendommelig stilling indtager hver på sin måde Tirsted-stenen fra Låland og Sørup-stenen fra Fyn.

1. FRÉRSLEV-STENEN (HERLEV-STENEN)

Herlev sogn, Lynge-Frederiksborg herred, Frederiksborg amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Da gårdejer Kristen Olsen til Årødgård i Frérslev (Herlev sogn), omtrent tre fjærdingvej sydvest for Hillerød, i April 1876 lod stendiget om sin have nedbryde, stødte man på en sten, der blev kløvet på langs i tre dele, hvorved bagsiden og et större stykke til höjre blev skilte fra. Efter at dette var sket, bemærkede hr. Olsen imidlertid, at der på den del af stenen, som endnu var uskadt, fandtes nogle linjer med skrift. Han standsede derfor kløvningen og lod dette stykke af stenen lægge til side, idet han samtidig meddelte höjskolelærer, mølleejer J. Olesen sin opdagelse. Denne så straks, at skriften var runer, og d. 4. Maj blev der gennem friskolelærer Knudsen i Gandløse gjort indberetning om fundet til det oldnordiske musæum i København. Næste dag lod direktionen for mindesmærkernes bevaring stenen undersøge ved cand. philol. (nuværende dr. phil., direktør) Sophus Müller, og da det viste sig, at det var en temmelig blød sandsten, som let kunde lide skade ved at stå under åben himmel, skænkede ejeren samme dag ved gavebrev det interessante mindesmærke til musæet. De to frakløvede indskriftløse stykker var dog ikke bevarede. Kort tid efter blev stenen flyttet til København og opstillet i musæets runestenshal.

Det bevarede stykke af stenen, der består af rødlig sandsten, er 4′ 5″ höjt, indtil 2′ 4″ bredt og 1′ tykt. För kløvningen var stenen dog næsten dobbelt så tyk som nu. Heldigvis har kløvningen aldeles ikke skadet indskriften, som i det hele må kaldes særdeles vel bevaret. Kun på et enkelt sted er et mindre stykke afskallet; dette er dog ikke en følge af kløvningen, men må være sket langt tidligere. Den nævnte afskalning synes at have ødelagt nogle få runer; men i øvrigt kan kun meget få tegn vække tvivl med hensyn til læsningen.

Indskriften er anbragt i tre linjer på stenens flade forside, der vistnok er bleven noget afglattet, för end runerne indhuggedes. Disse er temmelig små, i gennemsnit 3″ höje (på nogle steder lidt större eller mindre); men linjerne er i forhold til höjden ualmindelig brede og dybe. Særlig gælder dette den mellemste linje, til dels også linjen til höjre, mindst linjen til venstre, i hvilken runerne gennemgående — især dog i den sidste del af linjen — er noget finere end i de to andre linjer.

Næsten overalt står runerne tæt ved hinanden, så at de på enkelte steder endogså får udseende af at løbe sammen, hvad der dog kun er tilfældet et enkelt sted (i slutningen af linjen til höjre). I flere tegn hænger stavene ikke fuldstændig sammen, idet der findes en ubetydelig lille åbning imellem dem.

I Old-northern Runic Monuments III (1884), s. 142 ff. har G. Stephens meddelt det første, i flere henseender mangelfulde forsøg på at læse og tolke indskriften, ledsaget af en afbildning af stenen ved Magnus Petersen.

Indskriften begynder i den mellemste linje; derefter følger linjen til höjre og endelig den lange linje til venstre, hvis slutning retter sig efter stenens form, så at de fire sidste runer har måttet anbringes på dens temmelig flade top.

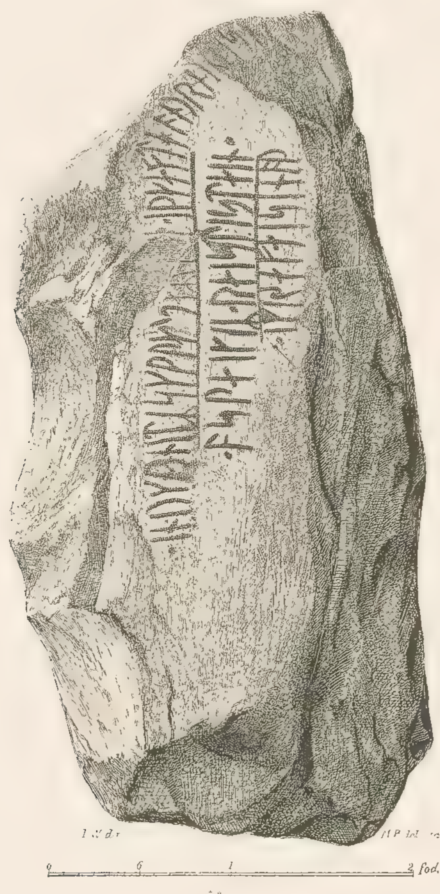
På grund af de mange ejendommeligheder i indskriften giver jeg i det følgende en nærmere beskrivelse af de enkelte tegn:

Den mellemste (første) linje begynder med et ᚬ, i hvilket den øverste bistav, der udgår lige fra toppen af hovedstaven, hælder betydelig mere end den nederste, som næsten er vandret. Foran ᚬ findes midt ud for hovedstaven et meget klart punkt. Det efter ᚬ følgende ᛋ er stærkt udfliset på midten; men den oprindelige form, som endnu tydelig kan følges, har været meget regelmæssig. Staven til höjre har en lille runding, hvad der i langt höjere grad er tilfældet med de fleste andre s-runer. I det herefter følgende ᛚ hænger hoved- og bistav ikke helt sammen, og bistaven krummer sig stærkt ind mod hovedstaven. Om de fem følgende runer ᛅᛁᚴᛁᛦ bemærker jeg blot, at bistaven i ᛅ er dobbelt så lang på höjre som på venstre side af hovedstaven, og at ᚴ har en lille kort, tyk og lige bistav, der ikke når slet så höjt op som hovedstaven, samt at venstre bistav i ᛦ er mindre og svagere end höjre. Punktet herefter er meget klart og står nærmere ved det følgende ᚱ, som er meget smalt i den nederste del. Derefter følger de utvivlsomme runer ᛅᛁᛋᛏᛁ. Bistaven i ᛅ er meget kort til venstre. Mellem toppene af ᛋᛏ findes en udflisning, der står i forbindelse med den store udflisning lige ovenfor i linjen til venstre; men bægge runers form følges endnu tydelig. I ᛏ er bistaven til höjre overordenlig klar og ender et ubetydeligt stykke fra ᛁ, hvorefter der ikke findes noget punkt. En række meget små tilfældige fordybninger under höjre bistav i ᛏ kan umulig forveksles med huggede punkter. Klart og skarpt står det sidste ord ᛋᛏᛅᛁᚾ og det følgende punkt. I ᛋ støder staven til venstre ikke helt sammen med midtstaven, og staven til höjre har en stærk krumning, hvad der i ringere grad også gælder det foregående ᛋ i raisti, medens det viser sig meget svagt i det første ᛋ i linjen (i ąslaikiʀ). Også bistaven i ᛏ krummer sig stærkt nedad til höjre, hvor den er meget længere end til venstre. Runerne ᛅᛁᚾ står meget tæt sammen. I ᚾ er bistaven meget kort på venstre side af hovedstaven ligesom i de foregående ᛅ-runer. I indskrifter, hvor denne forskel iagttages, er bistaven i ᛅ ellers regelmæssig længere på venstre end på höjre side af hovedstaven, hvorimod det omvendte er tilfældet med ᚾ (sml. Egtved-stenen foran s. 59 ff. og Års-stenen, I, s. 103 ff.).

Intet tegn i denne linje kan således give mindste anledning til tvivl; der må læses:

· ᚬᛋᛚᛅᛁᚴᛁᛦ · ᚱᛅᛁᛋᛏᛁᛋᛏᛅᛁᚾ ·

Under linjen er der anbragt en rammestreg, som begynder mellem ᚴᛁ (lige over punktet i linjen til höjre) og ender under ᚼ, hvor den løber sammen med toppen af den sidste rune i linjen til höjre. Rammestregen er i begyndelsen temmelig fin, men bliver hen

Frérslev-stenen.

imod slutningen tykkere (omtrent som runerne i linjen til höjre). På lignende måde er en rammestreg anbragt over den mellemste linje eller under linjen til venstre, men kun så langt, som den mellemste linje når (fra toppen af ᚠ til lige over toppen af ᚼ). Også denne

streg er finest i begyndelsen. Disse streger har altså kun skullet tjæne til adskillelse mellem linjerne, medens det egenlig ikke var hensigten at lade runerne hvile på dem. Det er også kun undtagelsesvis, at runerne i den mellemste linje med foden når helt ned til rammestregen; alle toppene står i god afstand fra stregen under linjen til venstre.

Linjen til höjre begynder ligesom den mellemste linje med et dybt og klart punkt, foran hvilket der findes en lille fure i stenen med en fordybning, som ikke kan forveksles med de huggede linjer. Efter punktet følger runerne ᛁᚴᛁᚺ, af hvilke ᚴ er stærkt udfliset mellem hoved- og bistav, som dog bægge sikkert følges i deres hele længde. Bistaven når et lille stykke höjere op end hovedstaven. Den fjærde rune har formen ᚺ, medens indskriften ellers overalt bruger ᚻ (det samme finder vi også på Gunderup-stenen I, foran s. 19, og i flere andre indskrifter); runens venstre og höjre side hænger ikke helt sammen, men er forbundne således, at staven til höjre tydelig böjer ind i staven til venstre. Ganske urigtig forbinder Stephens ᛁᚺ til én rune, som han læser R

I det følgende ᚾᚠᚾ udgår ᚠ-runens øverste bistav næsten fra toppen af hovedstaven og når lidt höjere op end denne. I de to ᚾ-runer har de korte bistave samme længde på höjre og venstre side af hovedstaven; den sidste af disse runer har en stærkt krummet hovedstav og bistaven höjt oppe. Ganske utvivlsomme er de følgende runer ᛁᚻᛁᚾᚨ. Med hensyn til ᚻ bemærkes, at den venstre og höjre stav i virkeligheden slet ikke er forbundne, men står løst ved siden af hinanden. Om tegnets betydning kan der dog ikke være nogen tvivl, og denne ᚻ-form stemmer jo også i alt væsenligt nöje med det foregående ᚺ, idet bægge minder om nogle af de i indskrifterne med den længere runerække forekommende former af *ing*-runen (sml. særlig den påfaldende lighed med *ing*-runen på Stenstad-stenen, hvor de to stave ikke støder sammen i midten som på afbildningen hos Bugge, Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 176). I ᚾ har bistaven samme længde på bægge sider af hovedstaven. I ᚨ udgår den øverste bistav næsten fra toppen af hovedstaven; men bægge bistave løber for øvrigt parallelt og når ud i den følgende runes hovedstav. Denne rune, den sidste i linjen, har en ganske ejendommelig form; den minder en del om ᛚ-runen i det første ąslaikiʀ; men den forholdsvis store bistav krummer sig forneden helt ind til hovedstaven, med hvilken den løber sammen et godt stykke neden for midten; hele runen er nemlig $2^3/_4$" höj, og hoved- og bistav støder sammen $1^3/_4$" fra toppen. Man kunde fristes til at anse dette for en tilfældighed og til at betragte runen som en lidt uheldig form af ᛚ; eller man kunde opfatte den som et ᚦ, i hvilket bistaven nåde op til toppen af hovedstaven, men endte et godt stykke fra dens fod. Imod bægge disse antagelser taler dog den omstændighed, at vi i det følgende (i linjen til venstre) to gange finder en rune ᚹ, der hverken efter form eller betydning (de omgivende runer) kan opfattes som ᛚ eller ᚦ, men sikkert må være den gamle, fra den længere runerække kendte ᚹ-rune, som jo var det af de for denne række ejendommelige tegn, der sidst blev opgivet (Die runenschrift s. 227 ff.). Også i linjen til höjre opfatter jeg derfor det sidste tegn således og læser altså hele linjen:

· ᛁᚴᛁᚺᚾᚠᚾᛁᚻᛁᚾᚨᚹ

Ganske vilkårlig er Stephens' læsning af den sidste rune som ᚱ med bistaven helt ind til hovedstaven; af den nederste del af ᚱ-runens bistav, der er meget stærkt antydet på afbildningen hos Stephens, findes der nemlig ikke mindste spor på stenen selv.

Den tredje linje begynder med de to runer ᛁᚾ; i ᚾ er bistaven meget kort på venstre side af hovedstaven ligesom i stain i første linje. Foran ᛁ findes flere huller i stenen, af hvilke et enkelt midt ud for staven sikkert er et hugget punkt ligesom foran de to andre linjer. Et mindre og svagere fremtrædende hul efter ᛁᚾ lige over runens bistav får også en vis lighed med et hugget punkt; men det er så lille og har ganske samme karakter som andre småhuller i stenen, f. eks. ved foden af det samme ᚾ og under det følgende ᚴ, så at det uden tvivl er rent tilfældigt ligesom de små huller under den höjre ᛏ-stav i raisti i den mellemste (første) linje. Runen efter ᚾ kan kun opfattes som ᚢ, skönt bistaven ikke hænger helt sammen med hovedstaven og ved foden böjer stærkt ind mod denne. Afstanden mellem de to stave er dog så stor, at det sikkert vilde være ganske urigtigt at opfatte runen som ᚦ. Formen af denne ᚢ-rune stemmer desuden nöje med den sidste ᚢ-rune i linjen, og den stærke krumning af bistaven svarer til, hvad vi finder i de fleste s-runer, i ᛚ i ąslaikiʀ o. s. v. Den fjærde rune er et utvivlsomt ᚴ, i hvilket bistaven når lidt höjere op end hovedstaven. På grund af hovedstavens krumning får runen i øvrigt en vis lighed med den gamle ᛉ-rune, hvad der også gælder om den følgende ᚴ-rune. At denne lighed dog måske er tilfældig, kunde de andre ᚴ-runer i indskriften tale for. Ganske enestående er formen af den femte rune, og det kan derfor synes vanskeligt med sikkerhed at bestemme betydningen af dette tegn. Sikkert følges dog hele formen af en ᚢ-rune, i hvilken hoved- og bistav støder sammen ved toppen, men som i øvrigt svarer nöje til det foregående ᚢ. Over midten af hovedstaven løber imidlertid en hugget linje, der er betydelig længere på höjre end på venstre side af staven, så at den omtrent har samme form som bistaven i det foregående og i det lige efter følgende ᚾ. Man kunde derfor mulig fristes til at opfatte hele tegnet som en binderune for ᚾᚢ, især da vi hen imod linjens slutning sikkert finder dette tegn. Imod at læse den femte rune som ᚾᚢ strider dog bestemt den omstændighed, at der fra enden af bistaven til höjre i det tilsyneladende ᚾ løber en anden lidt finere, men utvivlsomt hugget linje ud til midten af ᚢ-runens bistav. Jeg antager, at denne ejendommelige form er fremkommen derved, at runeristeren først urigtig har hugget et ᚢ, som han derpå ved at tilföje linjerne over midten har forsøgt at rette til ᚱ, et forsøg, som dog ifølge sagens natur måtte falde temmelig uheldigt ud. At runen skal læses ᚱ, synes sammenhængen mig nemlig at sætte uden for al tvivl.

Meget tydelige er de fire følgende runer ᚾᛁᛏᛦ (ᚾ som oftere med meget kort bistav til venstre, ᛏ med stærkt rundede bistave, af hvilke den höjre er længst, omtrent som i stain i første linje; ᛦ, der i modsætning til de tre foregående runer når helt ned til rammestregen, har væsenlig samme form som i ąslaikiʀ; kun er bistaven til venstre noget længere og mindre krummet). Lige så utvivlsomme er de fire næste tegn ᛋᚴᚦᛚ (de tre sidste meget tæt ved hinanden). Den smalle ᛋ-runes höjre stav rager et godt stykke op over midtstaven, og formen er væsenlig forskellig fra de fleste andre s-runer i indskriften; nærmest stemmer

den med ᛋ i ąslaikiʀ; ᚠ har omtrent samme form som det foregående ᚠ, kun med lidt længere hovedstav, hvorved det får endnu större lighed med den ældre ᛉ-rune; ᚹ-formen er aldeles klar og utvivlsom; ᛚ har en meget lang og stærkt krummet bistav tæt ind til hovedstaven og stemmer i alt væsenligt med ᛚ-formen i ąslaikiʀ. Derimod frembyder de følgende runer store vanskeligheder. Umiddelbart efter ᛚ synes der ved første öjekast at følge et tydeligt ᚠ af væsenlig samme form som i det følgende ᛁᚹᚠ, med hovedstaven et godt stykke höjere end bistaven og med denne forlænget et lille stykke ud over hovedstavens venstre side. Da dette sidste imidlertid i noget höjere grad er tilfældet med den efter ᛚ følgende rune, hvis bistav på venstre side af hovedstaven næsten støder sammen med spidsen af den foregående ᛚ-runes bistav, kunde man dog også opfatte runen efter ᛚ som et ᚼ, i hvilket bistaven ikke blot er meget længere til höjre end til venstre (ligesom i ᚼ-runerne i første linje), men også er stillet meget skråt på grund af den foregående runes lange bistav. Idet jeg altså må henstille det som tvivlsomt, om det har været runeristerens hensigt her at hugge et ᚠ eller et ᚼ, anser jeg dog det første for overvejende sandsynligt på grund af den overordenlig store lighed mellem dette tegn og ᚠ-runen i ᛁᚹᚠ. Den følgende rune kan kun læses ᛋ, skönt den i sammenligning med de andre ᛋ-runer er forholdsvis bred i den øverste del; men netop tegnet for s optræder jo i denne indskrift i temmelig afvigende former, og ᛋ-runen her stemmer i øvrigt godt med ᛋ i stain også derved, at der i bægge er en lille åbning mellem staven til venstre og midtstaven. Imellem dette ᛋ og det foregående ᚠ (ᚼ?) findes imidlertid endnu en linje, der sikkert er hugget, skönt ikke slet så dybt som de andre runer. Denne stav løber tæt ind til og omtrent parallelt med ᚠ- (ᚼ-)runens hovedstav og når op til midten af ᛋ-runens venstre stav, hvor toppen af ᚠ- (ᚼ-)runens bistav og af den nævnte stav næsten støder sammen med ᛋ-runen. Staven mellem ᚠ (ᚼ) og ᛋ kan, hvis den har nogen betydning, kun være ᛁ-runen; men herimod taler bestemt ikke blot dens störrelse og form, der ganske stemmer med den følgende ᛋ-runes höjre stav, men også dens stilling, idet den forneden næsten løber sammen med hovedstaven i det foregående ᚠ (ᚼ) og foroven kun når til enden af samme runes bistav, med hvilken den løber helt sammen. Jeg anser det derfor for utvivlsomt, at den nævnte stav ikke kan forstås som ᛁ-runen, men at den må forklares på en ganske anden måde; jeg opfatter den nemlig som en urigtig påbegyndt, men ikke fuldført og netop derfor svagere fremtrædende stav, der ikke skal læses med. Hvor der nu står ᚠ (ᚼ), har runeristeren nemlig først begyndt at hugge ᛋ (den efter ᚠ (ᚼ) følgende rune); men da han opdagede fejlen, rettede han det påbegyndte ᛋ til ᚠ (ᚼ) ved at forlænge staven til venstre helt ned til rammen og derimod lade den höjre stav stå ufuldendt. Desuden föjede han, hvis her skal læses ᚼ (ikke ᚠ), uden tvivl til midtstaven den lille forlængelse på venstre side af hovedstaven. Hvis runen derimod, hvad jeg anser for sandsynligst, har betydningen ᚠ, må man antage, at midtstaven i den påbegyndte ᛋ-rune oprindelig har haft den nuværende længde. At runeristeren fra først af har begyndt at hugge et ᛋ umiddelbart efter ᛚ, men derpå har søgt at rette dette ᛋ til ᚠ (ᚼ), er for mig utvivlsomt. Af de efter ᛋ følgende runer synes den øverste del at være forsvunden med et stykke af stenen, som her har løsnet sig og er skallet af. I den

nederste lævnede, men i øvrigt ganske uskadte del af disse runer er linjerne meget finere end i den øvrige del af indskriften. Kun i et par stærkt udslidte tegn i dens slutning møder vi noget lignende. Dette höjst påfaldende forhold har derfor uden tvivl en dybere grund, der hænger nöje sammen med den rette forståelse af hele indskriften (se nedenfor s. 332 f. not. slutn.). I den første af de ufuldstændige runer følges endnu ikke blot störste delen af hovedstaven, men også så godt som hele bistaven sikkert, så at der ingen tvivl er om, at her står ᚾ. Herefter følger nederste del af en ret stav med svage, men dog så tydelige bistave ved foden, at læsningen ᛦ (med små bistave som i de to andre ᛦ-runer) må kaldes fuldkommen sikker. Også på mine aftryk står dette ᛦ aldeles klart. Den følgende stav indtager en temmelig skrå stilling i forhold til ᛦ og må derfor uden tvivl være nederste del af en rune med bistav eller bistave på höjre side af hovedstaven. Omtrent $^3/_4$" fra denne stav følges endelig det nederste lille stykke af en ret stav, parallel med hovedstaven i ᛦ; men først $1^3/_4$" fra den ses lige oven for afskalningen et fuldstændigt ᛁ med punkt efter (nærmere ved det følgende ᛁ; sml. punktet efter ąslaikiʀ i første linje). At der mellem dette ᛁ, der ligesom de nærmest foregående stave er ualmindelig fint, og den $1^3/_4$" foran det liggende nederste del af en ret stav er plads til endnu en rune, som må tænkes at være helt forsvunden med det afskallede stykke af stenen, er utvivlsomt.

De første seks runer efter punktet oven for afskalningen er meget tydelige, nemlig ᛁᚦᚴᚾᚠᛏ. Af disse runer har ᚦ en meget smuk og regelmæssig form; dog er bistaven forholdsvis stor som på de to andre steder i indskriften. I ᚴ rager hovedstaven et godt stykke op over bistaven; men runens hele form er så bestemt, at der ikke kan være tale om at opfatte den som tegn for en anden rune end ᚴ, skönt bistaven når en ubetydelig smule ud over venstre side af hovedstaven. I det følgende ᚾ er bistaven lige lang på bægge sider af hovedstaven (sml. ᚾ-runerne i linjen til höjre). I ᚠ er hovedstaven stærkt svejet, men bistavenes form i alt væsenligt som i ᚠ-runen i linjen til höjre. I det forholdsvis lange ᛏ hænger bistavene hverken sammen med hovedstaven eller indbyrdes; den lille tilsyneladende tværstreg nede på hovedstaven skyldes et par tilfældige, ved udflisning fremkomne småhuller i stenen. Den efter ᛏ følgende rune er et ᚼ med meget små bistave. Bistaven, som vilde göre runen til ᚾ, er meget klar; men også den anden bistav, der er lidt finere i linjen, følger jeg så tydelig både på stenen og på mine aftryk, at jeg ikke nærer mindste tvivl om rigtigheden af denne læsning. Ved første öjekast gör bistavene i ᚼ dog nærmest indtryk af en större klumpformet fordybning midt på hovedstaven. I steden for ᚼ læser Stephens og Bugge (Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 214) urigtig ᚾ. Meget klart står det følgende ᚬ. Også den næste rune anser jeg for sikker; både hovedstaven og bistaven, der gör den til ᚾ, er meget tydelige (bistaven overordenlig kort til venstre). Herefter ses en stærkt krummet stav, der ikke når helt ind til toppen af den foregående hovedstav, men utvivlsomt sammen med den skal danne et ᚢ af ganske samme form som den tredje rune i linjen. Vi har altså her en binderune for ᚾᚢ (hvad også det femte tegn i linjen ved første öjekast let kunde forlede os til at læse). På Stephens' afbildning har dette tegn, som han læser ᚱ, fået en meget uheldig form. Derpå følger et klart ᚱ og et lige så sikkert ᚾ, i

hvilket bistaven er lige lang på höjre og venstre side af hovedstaven. Af den følgende rune, med hvis bistav indskriften böjer om på toppen af stenen, følges endnu næsten hele hovedstaven samt mellemste og nederste del af bistaven ganske tydelig, hvorimod bistavens øverste del er helt udvisket. De lævnede stave viser dog utvivlsomt, at her har stået et ᚱ. Af den rune, der har fulgt efter ᚱ, er derimod kun hovedstavens nederste del bevaret, medens toppen er fuldstændig udslidt; heller ikke af en bistav findes tydelige spor. Denne rune og bistaven i det foregående ᚱ er jo netop indhuggede, hvor forsiden af stenen støder sammen med toppen, og det er derfor naturligt, at disse linjer, der fandtes på det for slid og vejrligets indflydelse mest udsatte sted, er forsvundne. Hvorledes den sidst omtalte stav skal udfyldes, kan kun sammenhængen vise. Lige efter denne følger på stenens top et næsten fuldstændigt, men temmelig udslidt og svagt fremtrædende ᛁ og endelig de to væsenlig ubeskadigede runer ᛋᛁ.

Jeg læser da tegnene i hele linjen således, idet jeg ved × antyder de ødelagte runer, hvis betydning foreløbig må henstilles som tvivlsom:

? ᚾ
· ᛁᚾᚢᚴᚱᚾᛁᛏᛦᛋᚴᚹᛚᚴᛋᚾᛦ×××ᛁ · ᛁᚹᚴᚾᚹᛏᚼᚨᚢᚱᚾᚱ×ᛁᛋᛁ

Omskreven med latinske bogstaver vilde hele indskriften altså lyde, når jeg gengiver ᚹ med w:

. ąslaikiʀ . raististaiɴ .
. ikisafaisinąw
? a
. inukrnitʀskwlksaʀ×××i . iwkafthąn͡urnr×isi

Efter at jeg i det foregående har søgt så nöje som muligt at bestemme betydningen af de enkelte tegn i indskriften på grundlag af de undersøgelser, som jeg mangfoldige gange har underkastet både stenen og mine aftryk, vender jeg mig til tolkningen. Angående denne må jeg imidlertid straks erklære, at jeg med hensyn til indskriften i dens helhed føler mig over for en gåde, som jeg kun formår at løse ved en antagelse, der straks fremstillede sig for mig, da jeg første gang (i Maj 1876) så indskriften, og i hvilken jeg senere er bleven bestyrket ved hver ny undersøgelse.

Indskriften fremviser nemlig både i sit ydre, i sprog og i tegn så mange mærkeligheder og så mange modsigelser, at jeg kun kan finde én rimelig forklaring derpå.

Som en mærkelighed må jeg først fremhæve, at man til denne indskrift har brugt en s a n d s t e n, medens alle vore egenlige runestene fra gammel tid består af granit. At indskriften i sit hele ydre har en væsenlig forskellig karakter fra den, vi ellers kender fra vore runestene af granit, kan måske for en del skyldes materialet; men det hele fremmedartede indtryk, som indskriften gör, kan dog ikke forklares alene heraf. Vender vi os til betragtning af enkelthederne, vil det snart blive klart, at indskriftens hele form og mange af de enkelte runetegn viser en påfaldende overensstemmelse netop med nogle af vore a l l e r æ l d s t e indskrifter (stenene fra Helnæs, Flemløse o. s. v.) og med endnu ældre ind-

skrifter uden for Danmark (Räfsal-stenen). Jeg fremhæver flere af ᚻ-formerne, ᛏ i stain o. s. v., ᚱ i raisti, så vel som ᚠ- og ᚨ-formerne.

Et endnu ældre trin end de ældste danske stene viser Frérslev-stenen ved bevarelsen af den gamle ᚹ-rune, der i al fald er utvivlsom på de to steder i tredje linje. At indskriften sammen med denne rune bruger ᛅ (ikke ᚼ) for a, stemmer jo ganske med Räfsal-stenen (Die runenschrift s. 230 ff.). Vi tör da heller ikke i og for sig undre os over, at vi for h finder det yngre ᚼ, skönt dette hverken stemmer med de ældste danske stene eller med de noget ældre fra Räfsal o. s. v. og derfor ganske vist må vække vor opmærksomhed. Hvad der i endnu höjere grad må vække opmærksomhed, er dog den måde, hvorpå den gamle ᚹ-rune anvendes i indskriften. Dens plads i tredje linje mellem ᚻᚠ og ᛚ synes nemlig at sætte det uden for al tvivl, at den her ikke kan være brugt i den oprindelige betydning *w*, men må betegne *u*; og samme betydning har den sikkert i ᛁᚹᚠ i samme linje, hvorimod jeg foreløbig intet vover at afgöre med hensyn til den sidste rune i linjen til höjre (anden linje).

Vender vi os fra runetegnene til sprogformerne, finder vi os stillede over for lignende mærkeligheder, for så vidt vi overhovedet er i stand til med sikkerhed at bestemme betydningen af de enkelte ord. I så henseende er vi dog heldig stillede med hensyn til den første linje, der kun indeholder de tre velbekendte ord

ą̧slaikiʀ raisti stain

Men skönt betydningen af disse ord synes lige så utvivlsom som deres læsning, frembyder sprogformerne de allerstörste vanskeligheder. Tvelyden ai i alle tre ord stemmer jo med formerne i vore ældste indskrifter, og særlig tyder ᛅᛁ i -laikiʀ på höj alder, da -laikʀ tidlig er gået over til -lakʀ. I steden for Frérslev-stenens ą̧slaikiʀ har Århus-stenen II det yngre aslakʀ ɔ: *Áslákʀ*, der svarer til Jætsmark-stenens þurlak ɔ: *Þórlák*, ligesom *Aslak* og *Thorlak* forekommer langt ned i tiden (i Lunde Domkapitels Gavebøger skrives *Aslacus* og *Thorlac*). Medens tvelyden i ą̧slaikiʀ altså stemmer fortræffelig med ą̧ (i den ældste form ᚨ) i ą̧s- så vel som med forbindelsen ᛏᛦ i tredje linje (Die runenschrift s. 295 ff.) og med bevarelsen af den gamle ᚹ-rune, må -ᛁᛦ for -ᛦ i -laikiʀ naturligvis vække vor forundring, og det samme er om muligt i endnu höjere grad tilfældet med -ᛏᛁ for -ᚦᛁ i raisti. Hvis ᛁ i ą̧slaikiʀ stod ene, kunde man jo nemlig antage, at ᛁ var tegn for den ubestemte lyd, der var trådt i steden for den gamle stammeudlyd (altså en analogi til skrivemåden med ᚨ i genstandsform ental -ᚹᚢᛚᚨᚠᚨ på Istaby-stenen). Men en lignende nødhjælp vilde vi umulig kunne finde ved forklaringen af raisti for raisþi; þ i denne form holder sig jo nemlig så langt ned i tiden, at vi i skrivemåden med ᛏ har et af de allersikreste beviser for, at en indskrift er forholdsvis meget ung.

Allerede formen raisti må således göre os i höj grad mistænksomme med hensyn til indskriftens ælde, og dette bestyrkes yderligere ved en række andre former. Hvis indskriften virkelig tilhørte den tid, som tvelyden ᛅᛁ, brugen af ᛦ efter ᛏ, en række runeformer og først og fremmest bevarelsen af ᚹ ellers vilde henvise til, måtte jeg nemlig erklære mig

fuldstændig hjælpeløs over for forklaringen ikke blot af raisti, men også over for anden og tredje linje i deres helhed. Jeg finder her kun én forklaring mulig, nemlig at indskriften er et forsøg fra en forholdsvis sen tid (efter alt at dömme snarest sidste halvdel af det 13. årh.) på at efterligne ældre tiders sprog- og runeformer. Kun ved denne antagelse kastes der klart lys over de i sig selv letforståelige former i første linje. Fra ældre indskrifter lånte runeristeren den bekendte formel „N. N. rejste sten“, og i de to sidste ord beholdt han de gamle former med tvelyden, men for þ i raisþi satte han urigtig det yngre ᛏ. Også ąslaikiʀ kan mulig skyldes et ældre forbillede, hvor denne form dog ikke havde samme betydning som det senere ᚬᛋᛚᛅᛁᚴᛦ (ᚬᛋᛚᛅᚴᛦ, ᛅᛋᛚᛅᚴᛦ), men var et patronymikon, stemmende med Istaby-stenens -ᚹᚢᛚᚠᛁᛉ. Frérslev-stenens ąslaikiʀ vilde i så fald yderligere styrke rigtigheden af den forklaring, jeg tidligere har givet af den nævnte form på Istaby-stenen, og hvortil nu også Bugge har sluttet sig (Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 99). Snarere tror jeg dog, at nævneformen -laikiʀ skyldes runeristerens sammenblanding af ældre og nyere former, idet -iʀ for -ʀ svarer til den fra ældre Svensk og Dansk velkendte nævneformsendelse *-ær*, der også, særlig efter ganelyd, kunde skrives *-ir*.

Endnu værre synes dog de gamle former forvanskede i anden og tredje linje. Hvis der overhovedet skal være nogen mening i anden linje, hvorom jeg ikke nærer mindste tvivl, synes det ved første öjekast at ligge nærmest at adskille ordene således:

ikis afai sinąw

Efter udtrykket „N. N. rejste sten“ må vi nemlig vente enten den sædvanlige formel „efter N. N.“, eller — og dette vilde jo særlig stemme med vore alderældste indskrifter — navnet på den, efter hvem stenen rejstes, i ejeform. Det er dette sidste, jeg tror at finde i ikis, som jeg læser *Ingis*, der altså har fået den nyere ejeformsendelse *s* i steden for det gamle *Inga* (ᛁᚴᛅ i genstandsform på Århus-stenen III). Rigtignok vil Bugge i sin afhandling „Om Runeindskrifterne paa Rök-Stenen i Östergötland og paa Fonnaas-Spænden fra Rendalen i Norge“ i Kgl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar XXXI, Stockh. 1893, s. 94 f. (gentaget i Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 66) forklare ikis som ejeform af **Ingiʀ*, der skulde være en gammel sideform til *Ingi*, og han bruger netop Frérslev-stenens ikis som bevis for tilværelsen af et **Ingiʀ*; men Bugge, som synes at gå ud fra, at vi på denne sten har en ægte gammel indskrift, idet han slet ikke fremhæver nogen af de vanskeligheder, der knytter sig til dens læsning og tolkning, har åbenbart for megen tillid til Frérslev-stenen, når han tror ved hjælp af dens ikis at kunne redde sit *Ingisarbiske* på Fonnås-spændet. Jeg må tilstå, at jeg er lige så vantro over for tillægsordet *sa Ingisarbiske* på dette spænde som over for dets *Angilaskalkʀ Wakshugingʀ*, hvilket navn han bærer i Bugges førstnævnte afhandling, medens han i den anden er bleven *Wakrs húsingʀ*, „Vakrs huskarl“. Jeg ser her ganske bort fra, at vi i indskrifter så gamle som Fonnås-spændets og efter Bugges mening Frérslev-stenens sikkert slet ikke vilde finde en form **Ingiʀ*, men **Ingwiʀ*, altså heller ikke i ejeform **Ingis*, men **Ingwis*. Jeg fastholder derfor, at ikis *Ingis* på Frérslev-stenen er en meget ung form, der slet ikke stemmer med andre tilsyneladende

meget gamle tegn og former i samme indskrift. Dens *Ingis* opfatter jeg nemlig som analogidannelse efter ejeformer af *ja*-stammer som *lækis*, *hirðis*, hvilket sidste ord allerede på Egåstenen har bortkastet sit -ʀ i nævneformen (lantirþi), medens Ravnkilde-stenen endnu har det gamle hirþiʀ (foran s. 220).

Men har jeg ret i at forstå ikis som den af stain styrede ejeform, hvorom der vel næppe kan være tvivl, ligger det nær i tilslutning til de velbekendte formler i runeindskrifterne at læse de herefter følgende runer som to ord, der måtte lyde afai sinąw, og om hvis betydning der i så fald næppe kunde rejses tvivl, da vi i afai straks genkender oldsprogets *afi*, „bedstefader“, og i sinąw ordet „sin“. Det vilde dog efter min mening være en alt for dristig antagelse at erklære afai sinąw for et fortvivlet, ved fuldstændig misforståelse af de ældre indskrifters sprog fremkaldt forsøg på at omsætte ejeformen af *afi sínn*, „sin bedstefader“, i gammel sprogform. Jeg vilde nemlig være ude af stand til at påvise, hvilke former i ældre indskrifter der kunde have foranlediget runeristeren til i steden for det simple afa sins at skrive det rent meningsløse afai sinąw. Jeg foretrækker derfor en anden forklaring af de efter ikis følgende runer, som jeg læser: afa i sinąw; afa bliver da den regelmæssige ejeform af *afi*, en form, som jo også i Dansk holdt sig langt ned i tiden, og i ordene i sinąw finder jeg et af forholdsordet *í* styret stedsnavn. Da ᚹ w, som vi senere skal se, ellers i indskriften er brugt i samme betydning som ᚢ u, kunde ąw stå for ąu ɔ: *øy*, „ø“, og sinąw *Sinøy* vilde da minde om *Sinhólmr* i det sydlige indløb til Bergen. Hvis denne forklaring er rigtig, vilde ikke blot brugen af ᚨ for ᛅ i ąw (ąu) vidne om en misforstået efterligning af ældre indskrifter; men også *øy* i hensynsform for *øyju* afgiver et nyt bevis på indskriftens sammenblanding af ældre og yngre former.

Jeg antager altså, at det har været runeristerens mening, at indskriftens to første linjer skal betyde: „Aslaik (Aslak) rejste (sin) bedstefader Inges sten i (på) Sinø“, eller „. . . (sin) bedstefader Inge i (på) Sinøs sten“. På lignende måde hedder det på Vordingborgstenen, at „Rud gjorde dette gravminde efter Adisl i Ty (i þiauþu)“.

Lige over for begyndelsen af tredje linje kunde det ved første öjekast synes ørkesløst at ville göre forsøg på at udfinde meningen, skönt det naturligvis ligger snublende nær at forstå de to første runer ᛁᚾ som *en* og som indledende en ny sætning, der indeholder navnene på dem, der „gjorde mindesmærket“ og „ristede runerne“ eller lign. Det umiddelbart efter in følgende ᚢᚴ kunde jo også forstås som ᚼᚢᚴ, „han huggede“. Da dette ord imidlertid i indskriftens slutning utvivlsomt forekommer i en ganske anden form, må denne forklaring opgives, og jeg forlader derfor foreløbig denne del af indskriften og vender mig til dens slutning. I de ord, der følger efter punktet lige oven for afskalningen, tror jeg nemlig atter at finde nogle velbekendte ord, idet iwkafthąn nødvendig synes at måtte adskilles iwk (ɔ: iuk) aft hąn, „huggede efter ham“[1]. I iwk (iuk) har vi da atter et eksempel på en nyere sprogform, der ved sit ᚹ er indhyllet i et langt ældre klædebon; iuk

[1] Bugge, der, som foran bemærket, i steden for ᚼ læser ᛅ, medens han ikke udtaler sig om det efter ᚨ følgende tegn, finder her ordet ᛅᚨ aą, 'oldefader'. De betragtninger, som Bugge i den anledning anstiller om forholdet mellem ᚨ i aą og ᛅ i afa (i anden linje), har altså ingen støtte i indskriften.

(for hiuk) må nemlig læses *(h)iogg*, der stemmer med *hiog* i skånske lov X, 1 (= Schlyter c. 181) og i Eriks sæll. lov II, 62, medens vi i jyske lov endnu finder den til oldsprogets *hjó* og til Læborg-stenens hiau svarende form *hio* (se foran s. 49). Også i svenske rune-indskrifter forekommer jævnlig iuk som fortid af 'hugge'.

Er min læsning af de tre ord iwk (iuk) aft hąn rigtig, hvorom der vel næppe vil kunne rejses tvivl, synes de følgende runer urnr×isi næsten med nødvendighed at måtte indeholde ordene runar þisi, „disse runer". Jeg bemærker også, at den bevarede nederste del af den rette stav foran ᛁᛋᛁ står nærmere ved bistaven i det foregående ᚱ end ved det følgende ᛁ, men dog så nær ved dette, at bistaven i det formodede ᚦ må have været meget lille (smal). Dette stemmer dog godt med andre runeformer i indskriften (sml. særlig ᚼ), hvor tegnene ligeledes står tæt ved hinanden, og i slutningen af indskriften har hensyn til pladsen været en yderligere grund til at rykke runerne tæt sammen ligesom til at bruge binderunen for nu. I heldig belysning følger jeg virkelig også på stenen svage spor af den nederste halvdel af bistaven i ᚦ, medens den øverste halvdel så vel som toppen af hovedstaven er helt forsvunden. Jeg anser derfor læsningen þisi for sikker.

I urnr for runr må vi måske snarest se en omsætning af lignende art som den, vi undertiden finder f. eks. i burþur eller burþr for bruþur. Ti formerne af runerne ᚢ og ᚱ er så bestemte, at her kun med störste vilkårlighed kan læses runr for urnr. Men selve formen runr i steden for det gamle ᚱᚢᚾᛅᛦ (de ældste indskrifters ᚱᚢᚾᛟᛉ) røber jo sin meget unge oprindelse, idet ikke blot selvlyden mellem n og r er udeladt, hvad der dog kan skyldes hensyn til pladsen, men også det gamle ᛦ er ombyttet med det yngre ᚱ. Også det efter urnr følgende þisi må betegnes som en forholdsvis ung form (for de ældre indskrifters þasi), og det er tvivlsomt, hvorledes runeristeren har tænkt sig dette ord udtalt (snarest vel *þessi* eller *þæssi*).

Inden jeg forlader indskriftens slutning, som jeg altså har ment at kunne læse: iwk (iuk) aft hąn urnr (runr) þisi, må jeg dog fremhæve som en mulighed, at rune-risteren også kan have tænkt sig runerne i de to næstsidste ord forbundne på en anden måde. Skulde det ikke snarere have været hans mening at forbinde u i urnr med det fore-gående hąn, og har han da ikke af hensyn til pladsen både brugt binderunen og udeladt den sidste rune i ha͡nu(m) så vel som selvlydene i r(u)n(a)r? Ved at læse iwk (iuk) aft hą͡nu(m) r(u)n(a)r þisi vilde jo hverken meningen eller indskriftens hele karakter ændres. At runeristeren urigtig havde forbundet aft med hensynsformen i steden for med genstands-formen, vilde meget godt kunne forenes både med formen ikis og med r(u)n(a)r, og vi vilde på denne måde slippe for den i hvert fald påfaldende skrivemåde urnr. Jeg vover derfor ikke at afgöre, om indskriftens slutning skal læses iwk aft hąn urn(a)r þisi eller iwk aft hąnu(m) r(u)n(a)r þisi. I og for sig synes bægge udveje mig lige gode.

Hvis det, som jeg håber, er lykkedes mig at tolke slutningen af indskriften rigtig, må vi uden tvivl i runerne foran iwk søge runeristerens navn („N. N. huggede disse runer efter ham"). Umiddelbart foran iwk finder vi et ᛁ, som altså kunde være det sidste bogstav i et navn (tufi, tuki o. s. v.). De lævnede runespor tillader dog næppe en udfyldning, der

vilde give os et bekendt navn. Medens den rune, der har stået lige foran ᛁ, er helt forsvunden, har de to mellem denne og det foregående ᛦ efterladt tydelige spor. En udfyldning, som i enhver henseende vilde svare til pladsen og til de lævnede spor, er (ᚠᛁ)[ᚴ]ᛁ, som jeg forbinder med det foregående ᛆᛦ til ordet ᛆᛦᚠᛁᚴᛁ aʀfiki ɔ: *arfingi* eller *ærfingi*, „arving". Også Stephens har her formodet dette ord; men han læser urigtig den anden rune som ᚱ i steden for ᛦ. Anvendelsen af ᛦ i aʀfiki viser jo en ny forsyndelse imod det gamle sprog — den modsatte fejl af den, som vi fandt i urnr eller rnr for runaʀ. At ordene foran aʀfiki skal adskilles således, at skwlks eller skwlas bliver et selvstændigt ord, synes forbindelsen ᛏᛦ lige foran dette ord at vise, skönt det i denne indskrift, hvor vi netop finder ᚱ og ᛦ stærkt sammenblandede, naturligvis ikke afgiver noget sikkert holdepunkt. Men både i skwlks og i skwlas finder vi ord, der kan slutte sig nöje til det følgende aʀfiki. Hvis indskriften har skwlas, læser jeg dette *Skúlas*, ejeform af *Skúli*, altså for *Skúla* med det yngre ejeformsmærke *s* föjet til den gamle ejeform. En ejeform *Skúlas* vilde dog være langt mere stødende end *Ingis*, og da *Skúli* også vækker betænkelighed som dansk navn, har indskriften, således som jeg foran har antaget, snarest skwlks ɔ: *Skulks*, ejeform af et mandsnavn *Skulkʀ*, som ellers næppe kan påvises, men som vi mulig finder bevaret i stedsnavnet *Skulkerup* i Bjæverskov herred, Præstø amt (i Sorø klosters gavebog skrevet *Skulkethorp* og *Skulkorp* SRD IV, s. 513 og 522). Ligesom „Skulks arving" her vistnok har betydningen „Skulks sön", finder vi af og til i svenske runeindskrifter det med vort aʀfiki ensbetydende arfi brugt for sön, f. eks. på en sten i Aspa, Ludgo socken, Rönö härad, Södermanland (Bautil 808, Liljegren 869, S. Boije i Svenska Fornminnesfören. Tidskr. V, s. 155), der er rejst at ubis arfa auk þurunaʀ, „efter Ybbes og Torunns arving (sön)". Fra gammel tid synes de to ensbetydende ord *arfi* og *ærfingi* (— oldnord. *arfi* og *erfingi*) at have stået ved siden af hinanden i de nordiske sprog. Det ligger jo nær i det foregående ukr(?)nitʀ at søge navnet på „Skulks sön"; men jeg må i så fald henstille som ganske usikkert, hvilket navn der kan ligge i disse runer. Et bekendt navn kan det under ingen omstændighed være. Langt snarere har vi derfor i ukr(?)nitʀ en misforstået overførelse af former fra ældre indskrifter. Jeg anser det nemlig for höjst sandsynligt, at nitʀ er forvanskning af niþʀ, „slægtning, ætling" (med ᛏ for ᚦ som i raisti), og det foregående ukr læser jeg *ungr* (med ᚱ for ᛦ som i runar), hvorved også min formodning om betydningen af den femte rune i denne linje vilde bekræftes.

Jeg vil endnu blot tilföje, at brugen af skilletegnene, der ved første öjekast synes at være ganske vilkarlig og tilfældig, uden tvivl har en dybere grund, som i höj grad taler til gunst for min forståelse af indskriften i dens helhed. Punktet adskiller nemlig ikke de enkelte ord, men de enkelte nöjere sammenhørende ordgrupper; det findes derfor ikke mellem raisti stain eller mellem iwk aft hąnurnr þisi lige så lidt som mellem ikis afa i sinąw („bedstefader Inge i Sinø") eller mellem ukr nitʀ skwlks aʀ(fi)[k]i, der betragtes som enkelte navne ligesom det første ąslaikiʀ.

Hele indskriften vilde jeg da gengive således, idet jeg beholder runeristerens blanding af gamle og nye former sammen med det hverken gamle eller nye nitʀ:

Áslæikiʀ ræisti stæin Ingis afa í Sinøy(?); en ungr nitʀ, Skulks aʀfingi, iogg aft hąnn (hąnum?) rúnar þessi.

„Aslaik (Aslak) rejste (sin) bedstefader Inge i (på) Sinøs(?) sten; men den unge ætling, Skulks arving (sön), hug efter ham disse runer“.

Den mærkelige blanding af meget gamle og ganske nye former, som vi samtidig med tolkningen har påvist i indskriften, afgiver efter min mening et fuldgyldigt bevis for, at vi her står over for et ejendommeligt, men ingenlunde enestående fænomen, nemlig et forsøg på i senere tid at lave en gammel indskrift[1]. I hvad hensigt dette er sket,

[1] Ikke få eksempler herpå kunde jeg anføre også fra nyere og nyeste tid. I Skåne kender jeg således nogle stene, hvis indskrifter i nyere tid (det 18. og 19. årh.) er huggede med runer for spøgs eller kuriositetens skyld, men uden nogen som helst bedragerisk hensigt.

Bekendte er jo de falske runeindskrifter på stenene ved Ohlershof og Heinersdorf, af hvilke den første i sin tid skuffede Bugge, medens Henning og Hoffory stod tvivlende over for den sidste. Også indskriften på spydbladet fra Torcello, som jeg straks erklærede for et fabrikat fra nyere tid efter indskriften på spydbladet fra Müncheberg (Die runenschrift s. 57 not. 4), var Undset som bekendt længe tilböjelig til at anse for ægte, hvad ligeledes Henning erklærede for det sandsynligste (se min afhandling om „De tyske runemindesmærker“ i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, s. 9, hvor jeg også (s. 9 ff.) udførlig har omtalt den falske indskrift på spændet fra Kerlich).

Jeg skal dog ikke dvæle nærmere ved disse eller lignende forsøg på at efterligne ægte gamle runeindskrifter, men nöjes med at anføre et eksempel på en indskrift fra den nyeste tid, der synes mig særlig oplysende for forståelsen af Frérslev-stenen. En dag i slutningen af halvfjerdserne fik jeg besøg af den nys nævnte, senere afdøde norske oldforsker I. Undset, som den gang opholdt sig i København. Undset kom lige fra den til Frederiks tyske kirke på Kristianshavn hørende kirkegård og var meget optaget af, at han der havde fundet en runesten, som han på grund af rune- og sprogformer ansâ for meget gammel, hvorfor han mente, at den straks burde føres til det oldnordiske musæum. Med störste forundring hørte jeg naturligvis på denne meddelelse, da intet menneske i København, som havde kendskab til runer, nogen sinde havde hørt tale om en sådan runesten; men min forundring forvandlede sig rigtignok öjeblikkelig til et smil, da Undset viste mig sin afskrift af runerne. Det var nemlig klart, at indskriften måtte være en efterligning fra den nyeste tid af ældre indskrifter, bl. a. af indskriften på Helnæs-stenen i det oldnordiske musæum, fra hvilken enkelte særlig karakteristiske former var lånte, et par dog i noget forvansket skikkelse. Undset vilde i begyndelsen nødig gå ind på, at hans mærkelige gamle runesten måtte skrive sig fra den allernyeste tid; men ved en nærmere undersøgelse, som blev anstillet i den anledning, lykkedes det at skaffe alle ønskede oplysninger både om stenen og runeristeren til veje. En ung mand, sön af kantor Hillebrandt ved Frederiks kirke, som nærede stor interesse for oldsager og derfor jævnlig besøgte det oldnordiske musæum, havde fået den idé at smykke en indskriftløs gammel granitblok, der henlå på kirkegården, med en runeindskrift, som han selv havde lavet med gamle indskrifter, bl. a. Helnæs-stenens, som forbillede. Sin runesten havde han derpå opstillet på en lille, af mindre stene omgiven jordhöj på kirkegården, hvor han syntes, at den tog sig godt ud mellem de nyere ligstene. Stenen, der endnu står på denne plads, er temmelig uanselig på grund af sin lidenhed, men har en ret smuk bavtastensform og bærer følgende indskrift i to linjer, der hviler på en fælles rammestreg:

ᚱᚼᚢᚢᚴᚠᚱᚢᚴᛋᚢᛐᛁᚾᛋᛁᚾᛋᚢᚾ
ᛁᛦᚾᛅ ᛘᛁᚾᚢᛅ ᚾᛁᛁᛋᛁᛦᚾᛋ

Også over runerne er der i bægge linjer anbragt en rammestreg. Over ordet ᛋᛏᛁᚾ er et lille stykke slået af stenen, så at toppene af runerne ᛏᛁ mangler, hvad der yderligere giver indskriften et gammelt udseende. Dens små fine, i det hele med megen dygtighed huggede runer minder nærmest om Snoldelev-stenens.

Det forekommer mig, at vi i denne indskrift har en slående parallel til indskriften på Frérslev-stenen. Bægge indskrifter er lavede efter gamle forbilleder. I bægge er de ældre runeformer efterlignede med en vis dygtighed; men i bægge viser en nöjere betragtning både af rune- og sprogformer så mange fejl og især en sådan sammenblanding af gammelt og nyt, at uægtheden straks røber sig. Det nyere ᚼ for Helnæs-stenens ᚺ i det fra denne optagne ᚱᚼᚢᚢᚴᚠᚱ stemmer med Frérslev-stenens ᚼ i hąn, og ᚱ for ᛦ i samme ord ved siden af ᛦ i ᚠᚢᚾᛁᛦ (ganske som på Helnæs-stenen) svarer til Frérslev-stenens ᚱ i ᚢᚴᚱ og ᚢᚱᚾᚱ eller ᚱᚾᚱ (ɔ: runar) ved siden af ᛦ ikke blot i ᚠᛋᚴᚾᛁᚠᛁᛦ og ᚾᛁᛏᛦ, men også i ᚾᛦᚠᛁᚠᛁ. Og er ikke ᚠᚾᛏᛁ for Helnæs-stenens ᚠᚾᚦᛁ et talende bevis på, at runeristeren også på Frérslev-stenen let kunde ombytte ᚦ i ᚱᚾᛁᛋᚦᛁ og ᚾᛁᚦᛦ med ᛏ? Jeg anser det derfor også for höjst sandsynligt, at den större afskalning på Frérslev-stenen, der tilsyneladende har ødelagt de fem første runer i ordet ᚾᛦᚠᛁᚠᛁ, har været til stede,

kan naturligvis ikke siges med sikkerhed, skönt det jo ligger nær at formode, at den, der lavede indskriften, har næret interesse for de tilsvarende gamle mindesmærker og derfor ønskede selv at eje et lignende. Det står nemlig klart for mig, at Frérslev-stenen slet ikke har været en virkelig mindesten, rejst af *Aslak* efter hans bedstefader *Inge*. Disse navne er sikkert (så vel som benævnelsen på runeristeren i tredje linje) i mere eller mindre forvansket form overførte fra de samme gamle mindesmærker, der har tjænt til forbillede for indskriften i dens helhed. Hvor uheldig efterligningen gennemgående er falden ud, hvad sprogformerne angår, har vi set i det foregående. På misforståelse beror ligeledes anvendelsen af den gamle P-rune i betydning *u*, brugen af ᚨ for ᛅ i ᚨP og den jævnlige sammenblanding af ᛦ og R. At vi sammen med P finder ᚼ i steden for ᚺ, ᚻ må vistnok også stemples som en anakronisme. Vidnesbyrd om det famlende i forsøget afgiver desuden de rettelser, der er foretagne et par steder i tredje linje.

På den anden side kan vi ikke undlade at beundre den dygtighed, hvormed mange af de ældre runeformer er efterlignede, hvilket ved første öjekast kan virke i höj grad skuffende ved bedömmelsen af monumentet. Også her møder vi dog misforståelser (f. eks. ᛅ med bistaven længere på höjre end på venstre side ligesom i ᚾ) og sammenblanding af former fra forskellige tider (mærk særlig formerne af s- og vel også af k-runen). At udfaldet alligevel i det hele taget er blevet så heldigt, skyldes uden tvivl, som jeg foran har fremhævet, for en del det föjelige materiale. Det er sikkert med velberåd hu, at den, der ristede Frérslev-stenens runer, netop har valgt en sandsten, hvad jo imidlertid på den anden side også tjæner til at fremhæve forskellen fra de gamle i granit huggede mindesmærker.

Det vigtige resultat, der med hensyn til runeskriften synes at kunne drages af denne sten, er, at vi også i Danmark (i al fald på Sælland) har haft indskrifter af samme alder som Räfsal- og Sölvesborg-stenen, altså med det gamle P bevaret. Höjst usandsynligt forekommer det mig nemlig, at runeristeren skulde have brugt svenske (eller norske) stene som forbillede, skönt en sådan antagelse ganske vist ikke ligefrem vilde kunne modbevises. Skönt i virkeligheden en af vore alleryngste runeindskrifter må Frérslev-stenen derfor stilles forrest blandt de danske runestene.

allerede da indskriften blev indristet, og forsætlig er benyttet af runeristeren for at give indskriften et ældre præg (ganske som afskalningen over ᛏᛁ på Hillebrandts sten), så at de manglende toppe af runerne ᛅᛦᚨᛁ og hele ᛚ-runen i virkeligheden aldrig har været huggede. Heraf forklarer jeg da også, at de stave, som vi finder af dette ord, er så påfaldende fine i sammenligning med de øvrige runer i indskriften, hvad der åbenbart har været tilfældet fra først af og ikke skyldes senere slid eller afskalning. Idet runeristeren altså her forsætlig har søgt på denne måde at efterligne de udslidte, svagt fremtrædende tegn i gamle indskrifter, har han netop derved selv tydelig røbet, at vi i Frérslev-stenen ikke har et ægte mindesmærke fra oldtiden.

2. KALLERUP-STENEN (HÖJETOSTRUP-STENEN)

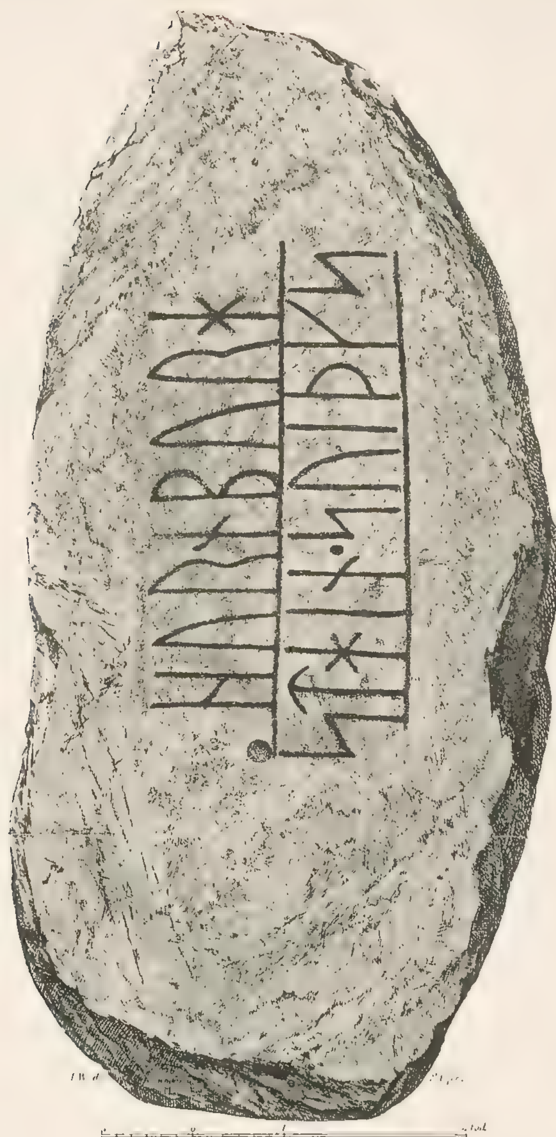
Höjetostrup sogn, Smörum herred, Københavns amt, Sælland

(undersøgt d. 27. Juni 1882 og oftere).

Den smukt formede, temmelig anselige sten af lysegrå granit opdagedes 1827 på gårdmand Niels Larsens mark i Kallerup (Höjetostrup sogn), en mil øst for Roskilde[1]. Ifølge en i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv bevaret indberetning af 18. December 1827 fra pastor Mossin i Höjetostrup til biskop Münter havde Niels Larsen givet stenhugger Thomas Nielsen fra Baldersbrønde i Höjetostrup sogn tilladelse til at kløve sten på hans jorder. Da Th. Nielsen i den anledning vilde rydde jorden til side om en sten, der lå så dybt nedsunken på marken, at den næppe ragede en tomme op over jordsmonnet, opdagede han, at der var indhugget nogle bogstaver på stenens ene side. Han lod den derfor ligge urørt og gav pastor Mossin underretning om sit fund. Det følgende år (d. 1. Juni 1828) begav Finn Magnusen, Rask, Thomsen og Werlauff sig til stedet, hvor de fandt stenen på marken „i nærheden af tre store, dog nu for det meste ødelagte stensætninger, liggende tæt ved hinanden i fortløbende række", en plads, som beboerne kaldte „gættetinget" (Finn Magnusen, „Runamo og Runerne", s. 466). Her lå stenen fremdeles i en årrække. På en antikvarisk rejse, som Worsaae foretog i sommeren 1850 som inspektør for de antikvariske mindesmærker, fandt han ifølge sin notebog fra denne rejse (i det antikvarisk-topografiske arkiv) Kallerup-stenen „liggende midt i en brakmark og næsten aldeles tildækket med jord". Han tilföjer: „Da ejeren af jorden var villig til at afstå stenen, har jeg i sinde af afkøbe ham den og lade den opstille ved vejen på en lille höj med et underlag af sten". Dette skete det følgende år (1851), da runestenen som fredet mindesmærke blev opstillet på sin nuværende plads ved Roskilde landevej, nogle hundrede skridt syd for stationen „Hedehusene".

Ved min undersøgelse 1882 lod jeg stenen udgrave, for at dens hele form kunde gengives på afbildningen. Dens længde viste sig da at være 6' 1", hvoraf imidlertid kun 4' 6" ragede op over jorden (grænsen mellem det stykke af stenen, der skjules af jorden,

[1] I de ikke fuldt nöjagtige meddelelser, som Finn Magnusen i „Runamo og Runerne", s. 465 f. giver om stenens opdagelse, anføres 1828 som det år, i hvilket den blev funden. Hos Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 13 hedder det, at den blev funden „omtrent 1826".

Kallerup-stenen.

og det, der rager op over denne, er på afbildningen antydet ved en række punkter). Bredden er indtil 2′ 9½″ (den glatte indskriftflade dog kun 2′ 7″), tykkelsen i gennemsnit 2′ (indtil 2′ 6″). Nedenstående tværsnit, der er taget over begyndelsen af indskriften i anden linje, viser stenens form.

Den flade, på hvilken indskriften er anbragt, er öjensynlig bleven noget afglattet, för end runerne indhuggedes, men er dog temmelig ru. De anselige runer, hvis störrelse veksler mellem 6½″ (sidste ᛋ i anden linje) og 8½″ (de tre sidste runer i første linje), er dybt indhuggede og ret brede i linjerne. De står alle meget klare og giver ikke på noget sted anledning til tvivl. Jeg bemærker derfor kun, at ᚺ er temmelig smalt i forhold til sin höjde; i ᛒ når bægge bistavene helt ind til hovedstaven, men støder ikke sammen i midten; i det sidste ᚱ er bistaven forholdsvis svagt krummet, i det første böjer dens nederste del derimod temmelig stærkt indad; i bægge ᚾ-runer er bistavene lidt svejede.

Indskriften er fordelt i to linjer, der adskilles ved en fælles rammestreg. En rammestreg er ligeledes anbragt under hele nederste linje. Ved toppen af den øverste linje er der derimod kun over de fire første runer hugget en noget svagere fremtrædende streg, som løber sammen med en naturlig skøre i stenen, der synes at være brugt som rammestreg over de øvrige runer i linjen. Medens alle runer i første linje hviler på rammestregen, når de fleste runer i anden linje hverken med toppen eller foden helt ud til rammestregerne. Heller ikke i første linje når runetoppene helt op til rammestregen.

Foran den første rune (ᚺ) findes lige ved begyndelsen af den fælles rammestreg, ud for toppen af det første ᛋ i anden linje, et större regelmæssigt hul (1½″ i tværmål), der sikkert er en af de bekendte skålformede fordybninger og ældre end indskriften.

I anden linje findes efter ordet stain lige over ᚾ-runens bistav et enkelt, meget regelmæssigt punkt, der utvivlsomt er hugget og følgelig tjæner som skilletegn. Et par ganske uregelmæssige og svagt fremtrædende fordybninger efter det sidste ᛋ er derimod naturlige huller i stenen, ikke huggede punkter, således som de er opfattede på den ældre afbildning hos Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 15 (derefter hos Stephens, Old-northern Runic Monuments I, s. 343), hvor også flere enkeltheder i runernes former og störrelse o. s. v. er urigtige.

Indskriften, der for h- og a-runen bruger de gamle runeformer ᚺ og ᛡ, lyder:

hurnbura
stain · suiþks

hurnbura ɔ: *Hornbora*, ejeform af det ellers næppe forekommende mandsnavn *Hornbori* der i Vǫluspá v. 13 bruges som dværgenavn (sml. *Fundinn* på Bække-stenen I, foran s. 36). Også som navn på en gård i Norge forekommer *Hornbori* (P. A. Munch, Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge i Middelalderen, Moss 1849, s. 87[1]).

I suiþks er selvlyden, uden tvivl ᛁ, ved forkortet skrivemåde udeladt mellem ᚦ og ᚴ, og ordet må læses *swiðings*, hvad allerede Rask har set (Gjensvar på Hr. Baldvin Einarssons „Foreløbige Svar o. s. v.“, Kbh. 1831, s. 13). Det kan dog ikke, som Rask antager, være afledet af *sviðr* — *svinnr* med betydning „vismanden, den vise“, da overgangen af *nn* til *ð* er betinget af et følgende *r*. Med Bugge (Tidskrift for Philologi og Pædag. VII, s. 220) tager jeg derfor *SwiðingR* i betydning „Svides ætling“ (næppe „Svides sön“); sml. oldnord. *Ylfingr* og olddansk *HrafnungaR* på Bække-stenen I (foran s. 36) o. s. v. I *SwiðingR* har *i* i rodstavelsen vistnok været kort.

I olddansk sprogform må indskriften altså gengives:

Hornbora stæinn Swiðings.

„Svidingen (Svides ætling) Hornbores sten“.

Ikke blot ved runetegnene ᚺ og ᛡ i betydning h og a, men også ved den formel, der bruges i indskriften, slutter Kallerup-stenen sig nær til indskrifterne med den længere runerække; medens disse nemlig synes meget ofte kun at have haft et navn i ejeform, styret af ordet „sten“ („grav“ eller lign.) i nævneform, et udtryk, som vi også finder på Räfsal-stenen fra sidste halvdel af det 8. årh. (Die runenschrift s. 230 f.), kendes denne formel blandt den store mængde indskrifter med den kortere runerække kun fra et par af de alderældste mellem disse, nemlig de sællandske stene fra Kallerup og Snoldelev og uden tvivl den jyske fra Hammel. Både Kallerup- og Snoldelev-stenen har dog udvidet formlen „N. N.s sten“ ved tilföjelse af den dødes slægtsnavn eller navnet på hans fader, hvad der måske også har været tilfældet med indskriften på Hammel-stenen (foran s. 6 f.). Noget forskellig er derimod formlen på de betydelig yngre stene fra Bække og Hune (foran s. 37 og s. 122), der også har den dødes navn i ejeform, styret af *håug* og *stén* („de gjorde Tyres höj“, „de satte Runulvs sten“ i stedet for det sædvanlige „de gjorde höjen efter Tyre“, „de satte stenen efter Runulv“). Nöje med Hune-stenen stemmer udtrykket på Frérslev-stenen. Mulig har den sidstnævnte formel derfor også været brugt på stene, der var samtidige med eller ældre end Kallerup- og Snoldelev-stenen.

3. SNOLDELEV-STENEN

Snoldelev sogn, Tune herred, Københavns amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Runestenen fra Snoldelev kom for dagen hen imod slutningen af det 18. årh. (omtr. 1780)[1], en god mil syd for det sted, hvor senere Kallerup-stenen fandtes. Bægge stene hører altså hjemme i den minderige egn i nærheden af Lejre. De omstændigheder, under hvilke stenen blev funden, afgiver rigtignok intet sikkert bevis for dens oprindelige plads og stilling; men de gör det dog i forening med stenens form og störrelse höjst sandsynligt, at den har været rejst inde i en gravhöj (sml. Die runenschrift s. 359). Om dens opdagelse har B. Thorlacius i Antiqvariske Annaler I (1812), s. 283 f. meddelt følgende oplysninger efter mundtlig og skriftlig meddelelse af provst Rachlou i Snoldelev, på hvis mark den var funden, og i hvis have den senere havde plads, indtil den flyttedes til København: „Landsbyen Snoldeløvs kirke ligger på en bakke, som har båret og bærer endnu navn af Snoldseje . . . . . 1500 skridt fra Snoldseje findes tvende store, langagtige höje; de kaldes Slæbbes höje. Den østligste af dem, som benævnes Sylshöj og er den mindste, var allerede för 1768 berøvet de fleste af de mange på den forhen værende stene og til dels overplöjet. Banken havde nemlig været besat med 15 store stene i to rader fra nord til syd . . . . Dog lå der endnu nogle år derefter på den østre side af den en umådelig[2] stor sten, som, da den blev sprængt til hegn, udgjorde omtrent 70 stenlæs . . . Ved at plöje det sted, hvor denne uhyre sten havde ligget, fandtes et års tid efter i jorden netop under den hulning, som denne uhyre masse havde udfyldt, runestenen“. Hvorledes Thorlacius selv har forstået disse ord, fremgår klart af hans ytringer lige foran: „At stene med runer fandtes på höje, var ikke så usædvanligt; men at de, som denne, fandtes i höje, med et jordlag over, var synderligt og såre sjældent; og at lige over det sted, hvor runestenen lå i höjen, var lagt oven på höjen en uhyre stor sten for ligesom at sikre og bedække den, hvilket om denne udtrykkeligen berettes, er aldeles uden eksempel“. Skönt man af Thorlacius' beretning, ifølge hvilken Snoldelev-stenen lå under en stor sten i höjens ene (østlige) side, som

[1] Efter Finn Magnusen (Runamo og Runerne, s. 457) blev den funden „henved år 1800“. Når Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 13) siger, at den blev funden 1768, skyldes det urigtig opfattelse af B. Thorlacius' ovenfor gengivne meddelelse om stenens opdagelse.

[2] I Antiqvar. Ann. står ved skriv- eller trykfejl „mådelig“.

foran bemærket, ikke tör drage fuldt sikre slutninger om dens oprindelige plads, har man dog ligesom han i reglen uden videre anført som sikker kendsgærning, at stenen var funden inde i en höj[1]. Ved forskellige udgravninger i 'Sylshöj', som blev foretagne 1837 i overværelse af Finn Magnusen, Rafn, Thomsen og andre, fandtes en tom stenkiste, men i øvrigt intet som helst spor af begravelse eller oldsager (Runamo og Runerne, s. 465).

Efter at provst Rachlou havde overladt runestenen til kommissjonen for oldsagers opbevaring, blev den i Januar 1811 ført til København og opstillet i en niche i Rundetårn (sml. Antiqvar. Ann. I, s. 341), hvorfra den 1867 flyttedes til det oldnordiske musæums runehal.

Den i mange henseender, også ved sin ejendommelige ovale form mærkelige sten består af mørkegrå granit. Den er 4' 4" lang, 2' 4" på det bredeste og indtil 1' 3" tyk. Formen på midten, hvor hele omkredsen omtrent er 6' 7", ses af nedenstående tværsnit, hvorpå den del af bagsiden, der på stenens tidligere plads i musæet til dels skjultes af muren, er punkteret.

Indskriften er fordelt i to af rammestreger omsluttede linjer, og de fine, pyntelige, skarpt huggede runer er overordenlig vel bevarede, så at man, når undtages den ødelagte rune sidst i anden linje, uagtet enkelte små udflisninger ikke på noget sted kan være i tvivl om læsningen. Dette er på grund af de höjst interessante runeformer, som afbildningen har søgt at efterligne så nöjagtig som muligt, af stor vigtighed.

Den første, i flere henseender utilfredsstillende gengivelse af indskriften offenliggjordes i Antiqvar. Ann. I, 2, tav. IV fig. 3. På denne afbildning findes der ikke nogen som helst antydning af den sidste ødelagte rune. På afbildningen hos Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 17) er de lævnede spor af denne rune helt misforståede, hvorimod de i det væsenlige gengives rigtig hos Stephens, Old-northern Runic Monuments I, s. 345. Også denne afbildning lider dog af forskellige mangler.

Med hensyn til enkelthederne bemærkes følgende:

I første linje (linjen til venstre med de störste runer), der er 2' 3" lang mellem rammestregernes forbindelseslinjer og omtr. 1' 6" fra hovedstaven i den første rune til skilletegnet efter den sidste, er runerne mellem $4^5/_8$ og $4^7/_8$" höje.

Den anden linje begynder godt 10" höjere oppe på stenen end den første, hvis nederste rammestreg den benytter, og har uden tvivl strakt sig netop lige så höjt op på stenen som denne, så at forbindelseslinjen mellem dens rammestreger ved indskriftens slutning har dannet en fortsættelse af forbindelseslinjen efter den første linje. Af de usædvanlig små runer i anden linje, der er indhuggede nöjagtig i samme dybde som runerne i første linje, er den første (ʀ) $2^1/_8$" höj, den næste (ᚢ) 2" og de følgende i gennemsnit $1^7/_8$", enkelte, således de fire sidste fuldstændig bevarede, kun $1^3/_4$". I de tre første af de nævnte

[1] C. C. Rafn, Antiquités de l'Orient, s. 186; G. Stephens, Old-northern Runic Monuments I, s. 345; samme, Runehallen i det danske oldnordiske Museum, Kbh. 1868, s. 4; P. G. Thorsen, De danske Runemindesmærker I, s. 14, II, 2, s. 259.

fire runer (ᛅᚢᚴ), der ligger oven for den sidste rune i første linje, kan toppene tydelig følges et lille stykke ud over den øverste rammestreg. Det samme er, som afbildningen viser, også tilfældet på enkelte steder i den foregående del af indskriften.

Mellem ordene og ved slutningen af første linje, men ikke ved linjernes begyndelse bruges et langagtigt lille skilletegn, der mærkelig nok er betydelig længere på de to steder efter de små runer i anden linje, hvor det er $^5/_8$", end på de tre steder efter de langt större runer i første linje (det længste her, ved indskriftens slutning, er $^1/_2$").

Hvad de meget tydelige runer angår, fremhæver jeg, at bistaven i de to første ganske ens dannede ᚢ-runer i første linje ikke støder helt sammen med hovedstaven lige under rammestregen (i den anden spores toppen dog tydelig oven for rammestregen), hvilket derimod er tilfældet med det tredje, i øverste del lidt smallere ᚢ i samme linje. I anden linje er på lignende måde det første og tredje ᚢ lidt åbne foroven (i bægge kan toppen dog endnu følges oven for rammestregen), men det andet og fjærde lukkede. I den tredje af disse ᚢ-runer har hovedstaven en temmelig stærk svejning. Også ᚱ i begyndelsen af anden linje er åbent foroven. I ᛚ-runen i første linje synes hoved- og bistaven heller ikke at hænge helt sammen; men runens top kan dog tydelig følges oven for rammestregen. I alle tre ᛚ-runer i anden linje udgår bistaven derimod fra hovedstaven lige under rammestregen. I den første ᚼ-rune er bistavene forholdsvis korte og en del udflisede, i den anden længere. Af de to ᚺ-runer i anden linje er særlig den første meget smal, medens omvendt ᚱ i linjens begyndelse er forholdsvis bredt. ᚬ-runens bistave er temmelig vandrette, og den øverste udgår fra hovedstaven et ubetydeligt stykke neden for dens top. I de to ᛋ-runer i anden linje når staven til höjre og venstre med en lille spids neden for og op over midtstaven; i første linje løber derimod midtstaven i det første, smalle ᛋ lidt ud over de to andre stave, hvorimod det andet, forholdsvis brede ᛋ er meget nöjagtig hugget. Ikke blot i runernes hele karakter, men også i flere af de her fremhævede småting stemmer Snoldelev-stenens indskrift mærkelig overens med indskriften på den betydelig yngre Rönninge-sten.

En afflisning har i første linje borttaget toppen af den anden ᚼ-rune samt höjre bistav i det foregående ᛏ, hvorimod ᛁ, der med sin top begrænser afskalningen, endnu kan følges helt.

En anden större afskalning findes ved slutningen af anden linje, hvis sidste rune den næsten fuldstændig har ødelagt. Efter sammenhængen må her naturligvis have stået et m; men af denne rune er kun øverste del af bistaven til venstre, der også med en lille spids kan følges oven for rammestregen, lævnet. Den bevarede del af runen gör det dog sikkert, at her kun kan have stået et m af formen ᛘ, således som også N. M. Petersen, hvem det først lykkedes at udfinde den rette betydning af hele indskriften, ved undersøgelse af stenen har set (Danmarks Historie i Hedenold III[1], 1837, s. 363 f. = III[2], 1855, s. 272 f.). Kun tror han urigtig, at ikke blot runens venstre bistav, men også dens fuldstændig ødelagte hovedstav endnu er bevaret på stenen, idet han har forvekslet den uregelmæssige linje, der begrænser afskalningen til venstre, med en hugget stav. På den foran nævnte afbildning hos Thorsen ses ganske urigtig kun runens hovedstav, men intet spor af bi-

staven. Stephens' afbildning har rigtig bistaven til venstre; men det lille stykke af hovedstavens øverste del, som også er antydet, er fuldstændig ødelagt. Derimod vidner en blyantstegning af M. F. Arendt, taget i Snoldelev d. 26.—28. September 1810 (i nationalmusæets

Snoldelev-stenen.

antikvarisk-topografiske arkiv), der bærer overskriften „Snoldelev-Runesteenen, conserveret af Hr. Provst A. T. Rachlev", om hans sædvanlige skarpe iagttagelsesævne, idet den rigtig kun har den lille lævning af ᛉ-runens venstre bistav[1].

[1] Det er denne tegning, hvortil Finn Magnusen sigter i „Runamo og Runerne", s. 457.

Når man tænker sig ᛅ-runen i det foregående þulaʀ vendt om og indsat på den ødelagte ᛘ-runes plads, vilde den passe nöje til det lævnede runespor og til pladsen. Med et skilletegn efter som ved slutningen af første linje, eller uden dette vilde det nævnte tegn netop udfylde pladsen foran den fra første linje forlængede forbindelseslinje mellem rammestregerne, der også er fuldstændig forsvunden.

At m-runen allerede på Snoldelev-stenen optræder i formen ᛘ (sammen med ᚺ og ᛡ for h og a) i steden for ᛗ, som vi kunde vente efter indskriften på Helnæs-stenen, eller i steden for det af ᛗ udviklede ᛘ, ᛘ, der så godt som udelukkende bruges i indskrifterne fra midten af det 9. til hen imod slutningen af det 10. årh., er jo en interessant kendsgærning. Det er derfor så meget mere at beklage, at afskalningen netop har ramt denne rune, så at dens form kun kan bestemmes ved formodning; men heldigvis gör den lævnede del af runen i nærværende tilfælde efter min mening formodningen til vished. At formen ᛘ findes i indskriften, er jo heller ikke i og for sig mærkeligere, end at a-runen på de to første steder betegnes ved ᛡ, men på de fem sidste (én gang i første linje og fire gange i anden) ved ᛆ, uden at der kan påvises nogen som helst grund til denne afvigelse. Rigtignok ligger der mellem det gamle ᛗ og det yngre ᛘ en overgangsform ᛘ, ᛘ, der, som nys bemærket, bruges langt ned i tiden; men yngre indskrifter (fra omkring år 1000) frembyder jævnlig eksempler på, at formen ᛘ, særlig hvor der findes en rammestreg over runerne, let kan gå over til ᛘ, og at bægge disse former kan forekomme ved siden af hinanden i samme indskrift, ligesom Snoldelev-stenen bruger ᛡ og ᛆ i flæng. Når vi fra denne sten tör drage en bestemt slutning med hensyn til m-runens udvikling, må den gamle form ᛗ, som vi endnu finder bevaret på Helnæs-stenen, samtidig være gået over til ᛘ og ᛘ, af hvilke det sidste i længere tid har været så godt som eneherskende, indtil det atter fortrængtes af ᛘ (sml. foran s. 198).

Indskriften, der for h-runen bruger det til Kallerup-stenens ᚺ svarende ᚺ, men for a-runen ikke blot ligesom denne har den gamle form ᛡ, men også den yngre ᛆ, lyder:

kun ı ualtstain ı sunaʀ ı
ruhalts ı þulaʀ ı ąsalhauku(m)[ı?]

Vi møder her samme forbindelse som på Kallerup-stenen, et navn i ejeform, styret af ordet stain i nævneform, og derefter sunaʀ i apposition til navnet. Men kun ı ualt mangler ejeformsmærket, fordi det følgende ord, hvormed det er skrevet sammen uden skilletegn, begynder med s, så at reglen for medlydenes fordobling i runeindskrifterne her altså er udstrakt til det tilfælde, hvor det ene ord ender, og det næste begynder med samme medlyd (se Die runenschrift s. 333 f. § 17 og sml. skrivemåden þąi batri på Tryggevælde-stenen). På grund af det stærke medlydssammenstød vilde s desuden let blive utydeligt eller helt bortfalde i udtalen. Vi må altså læse kunualts stain.

kun ı ualts = *Gunnwalds.* Skilletegnet efter kun er vel bevis på, at man tydelig har opfattet *Gunn-waldʀ* som et sammensat navn (sml. skrivemåden haiþa × bu, hiþa : bu *Héðabý* på Hedeby- og Danevirke-stenen, ub : salum = *Uppsalum* på Hällestad-stenen 1

og Sjörup-stenen o. s. v.). Navnet *Gunnvaldr* er ikke almindeligt i den oldnorsk-islandske litteratur; det forekommer dog i Landnámabók (Ísl. sög. I, s. 72, F. Jónssons udg. s. 21 og s. 145) og i norske diplomer (se navneregistret til Diplomatarium Norvegicum I).

ruhalts er unöjagtig (famlende) skrivemåde for hrualts ɔ: *Hróalds*, ejeform af det også i den oldnorsk-islandske litteratur bekendte navn *Hróaldʀ*. Samme navn forekommer på den norske Vatn-sten fra begyndelsen af det 8. årh., hvor det skrives ᚱᚺᛟᛡᛚᛏᛦ (Die runenschrift s. 225 f.). Med dette rhoaltʀ og med Snoldelev-stenens ruhalts kan jævnføres skrivemåden rhuulfʀ for hruulfʀ = *Hróulfʀ* på Helnæs-stenen og rhafnuka for hrafnuka på Læborg-stenen, medens andre stene, der ikke blot er samtidige med disse, men endogså med störste sandsynlighed må antages at hidrøre fra de samme personer, ganske udelader h: ruulf genstandsform på Flemløse-stenen, rafnuka på Bække-stenen I. Man har altså fundet vanskelighed ved at udtrykke lydforbindelsen *hr*, eller *h* har måske allerede været på veje til at svinde i Danmark i begyndelsen af det 9. årh. Et mellemtrin mellem det oprindelige *hr* og det senere *r*, der mulig netop betegnes ved den vaklende skrivemåde på de her nævnte stene, kunde det tonløse *r* have dannet, som i nuværende Islandsk skrives *hr* (sml. J. Hoffory i Zeitschr. f. vergl. Sprachf. XXIII, s. 533 f.).

þulaʀ er ejeform af *þulʀ*, som kun forekommer på denne ene runesten, men er velbekendt fra Eddadigtene i betydning „taler, vismand“; deraf udsagnsordet *þylja*, „tale, fremsige“:

mál er at þylja
þular stóli á

„ord er at tale på talerstol“ (Hávamál v. 111);

at hárum þul
hlæþu aldregi

„ad gråhåret taler le du aldrig“ (Hávamál v. 134)[1];

þá skal freista,
hvárr fleira viti,
gestr eða inn gamli þulr

„da skal det prøves, hvo der kan mest, den fremmede eller den gamle taler“ (Vafþrúðnismál v. 9).

I Hávamál v. 142 forekommer også *fimbulþulr*, „den store taler (vismand)“.

Hvilken særlig betydning *þulʀ* har på Snoldelev-stenen, formår vi ikke at afgöre. Også i de fra Eddadigtene anførte steder er ordets begreb jo meget vagt. Efter K. Müllen-

[1] En efterligning heraf er vel Fáfnismál v. 34:

hofði skemra láti hann
inn hára þul
fara til heljar heðan

„et hoved kortere lade han den gråhårede taler (her næsten = 'troldmand') fare herfra til Hel“.

hoffs opfattelse var de såkaldte *þulir* fordum „die träger und pfleger der gesamten poetischen überlieferung des nordens“ (Deutsche altertumskunde V, 1, s. 300), hvormed må sammenholdes Finnur Jónssons bemærkninger i „Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie“ I, s. 79 ff. Jeg anser det for sandsynligst, at der ved Snoldelev-stenens *þulʀ* menes en gejstlig ‘taler’, snarest en Odinspræst (sml. nedenfor).

En anden tvivl, som aldrig vil kunne løses, er, om þulaʀ står i apposition til kunualt(s) eller til ruhalts. Det første synes mig naturligst, da man snarere venter den, efter hvem mindesmærket rejses, nærmere betegnet ved angivelse af hans egen end hans faders stilling; men afgörende er dette ingenlunde, således som Müllenhoff mener (Deutsche altertumskunde V, 1, s. 290 not.); sml. nedenfor bemærkningen om ordet sun på Rönninge-stenen.

salhaukum, hf. af salhaukaʀ ɔ: *Salhåugaʀ*, ‘Salhöje’, et navn, som er bevaret til den dag i dag i landsbyen *Salløv* i Snoldelev sogn.

I olddansk sprogform lyder indskriften altså:

Gunnwalds stæinn, sunaʀ Hróalds, þulaʀ ą Salhåugum.

„Gunnvalds sten, sön af Roald, ‘taler’ på Salhöje (i Salløv)“.

Oversættelsen er med forsæt gjort lige så ubestemt som indskriften.

Foruden indskriften bærer Snoldelev-stenen nogle symbolske tegn og figurer, idet der på venstre side af indskriften i samme dybde og med de samme fine linjer som den er indhugget tre horn, der griber ind i hinanden[1], og over dem lidt længere mod venstre et „hagekors“, der er noget udfliset i den nederste arm, som dog endnu kan følges helt, da den netop begrænser udflisningen.

Betydningen af disse figurer er usikker; men at det ligesom Torshammeren på Læborg-stenen og ligesom korsene på mange runestene fra den kristne tid har været hellige, religiøse symboler, kan næppe betvivles. De må sikkert have været symboler for den gud, i hvis tjæneste „taleren“ stod, og man må da snarest tænke på Odin, da hammeren jo var Tors særlige mærke, og da også selve ordet *þulʀ* henviser til Odin.

Længe för end Snoldelev-stenen blev benyttet til runesten, har den været brugt i religiøst öjemed. Efter at den var flyttet fra Rundetårn til musæet, opdagede man, at der

[1] Et par tilfældige, men i øvrigt temmelig regelmæssige ridser i stenen, af hvilke den øverste løber ud i den större udflisning mellem „hornene“ og „hagekorset“, kan ved flygtig betragtning give det udseende af, at her findes fire sammenslyngede horn. Forskellen mellem de huggede linjer og de tilfældige ridser er dog så klar, at der ikke kræves nogen lang undersøgelse for at komme til et pålideligt resultat med hensyn til dette spörsmål. Det samme gælder et lille hul i stenen ud for toppen af ᛦ-runen i første linje lige over skilletegnet, som også kan få en vis lighed med de huggede skilletegn, men ved nærmere undersøgelse dog umulig kan forveksles dermed.

omtrent midt på den til indskriftfladen stødende smalle kant til venstre, som man ansâ for stenens top, hvorfor den både i Rundetårn og i musæet var stillet således, at den hvilede på den höjre side, fandtes et regelmæssigt, med kunst boret dybt rundt hul, der lignede en skål. Hullet, der ikke ses, når stenen betragtes lige forfra, hvorfor det heller ikke har kunnet vises på min afbildning, er anbragt lige ud for den venstre stav af ᛋ-runen i sunaʀ, lidt neden for hagekorset. Det er omtr. $1^{1}/_{2}$" i tværmål og $1^{3}/_{4}$" dybt med ganske glatte, lige nedadgående sider. Stephens, som først har omtalt dette hul (Runehallen i det danske oldnordiske Museum, s. 4), anser det for et af oldtidens hellige religiøse symboler. Det har imidlertid en helt anden karakter end de velbekendte skålformede fordybninger, der findes på mange andre runestene, og er langt dybere end disse (på Ravnkilde-stenen er de to dybeste f. eks. kun 1"; se foran s. 139). Det ses også tydelig, at et större stykke af stenen er skallet af, hvor hullet er boret, og både afskalningen og hullet gör bestemt indtryk af at være forholdsvis meget nye. Jeg formoder derfor, at hullet er boret, da stenen i sin tid blev opstillet i Rundetårn, for deri at fastgöre en jærnkrampe til at holde på stenen. Herfor taler i höj grad både hullets form og dets plads midt på den del af stenen, som man den gang antog for toppen.

Medens det nævnte hul altså efter min mening ikke skriver sig fra oldtiden, findes der på Snoldelev-stenen foruden runeindskriften og de med denne samtidige symbolske tegn (hagekorset og de tre sammenslyngede horn) et andet endnu ældre symbolsk tegn, som først er bemærket i den nyeste tid og derfor ikke tidligere er omtalt. Da man i foråret 1894 foretog forskellige omflytninger i musæets runehal, ved hvilken lejlighed Snoldelev-stenen, der tidligere havde hvilet på den höjre side, blev stillet på foden og i den anledning en enkelt dag kom til at stå frit, således at skyggen fra et stillads samtidig faldt hen over den, opdagede afdøde direktør Henry Petersen, at der på den flade af stenen, som bærer runeindskriften, var anbragt en af de fra „hällristningerne“ kendte figurer, nemlig et hjulkors med en skålformet fordybning som centrum. Figuren, der er 1' i tværmål, er indridset (indgneden) på samme måde som den ovalformede figur på Vedelspang-stenen I (se I, s. 54 f.). Den træder under sædvanlige forhold meget svagt frem, og de senere indhuggede runer så vel som det med disse samtidige hagekors er ristede over dens konturer; men således som lyset den nævnte dag faldt på stenen, viste hele figuren sig så klart, at jeg i lang afstand kunde følge enhver af dens linjer. Samme dag lod jeg den derfor tegne til min afbildning af Snoldelev-stenen, på hvilken den nu fremstilles for første gang, medens der på de ældre afbildninger end ikke findes nogen antydning deraf. Snoldelev-stenens værd som antikvarisk mindesmærke øges jo yderligere ved denne figur.

4. HELNÆS-STENEN

Helnæs sogn, Båg herred, Odense amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Denne runesten fandtes den 18. Marts 1860 på den lille fynske halvø Helnæs, syd for Assens, på gårdmand Lars Madsens mark. Den lå her på höjre side af vejen, der fører nordfra til Helnæs by, omtrent midt på halvøen i dens udstrækning fra nord til syd, men meget nærmere ved Helnæs bugten end ved Lille bælt, 300 skridt nord for den såkaldte „Sjo“ eller „Sø“, der nu danner en indsø, men tidligere som en vig har stået i forbindelse med havet. Stenen lå nedsunken i jorden, således at runerne vendte opad. Ved optagelsen skiltes toppen fra den nederste del af stenen, der blev kløvet i tre stykker, af hvilke de to större anvendtes som ledpæle, medens toppen blev anbragt i et stenhegn. Kort tid efter fik skolelærer C. P. Runge i Helnæs underretning om fundet, og det lykkedes ham atter at samle de fleste brudstykker, så at hele indskriften er fuldstændig med undtagelse af de sidste runer i tredje linje (på toppen til höjre), der er forsvundne med et mindre stykke af stenen. Kong Frederik VII havde allerede den 13. Maj 1860 i det kgl. nordiske oldskrift-selskab henledet opmærksomheden på denne runesten, og den 12. September samme år besøgte han selv Helnæs for nöjere at undersøge findestedet og de i skolegården samlede stykker af stenen. Ved denne lejlighed bragte kongen personlig skolelærer Runge sin tak for den omhu, han havde vist ved at redde det mærkelige mindesmærke; han lod desuden tage et gnidebillede af indskriften og overdrog kunstmaler Zeuthen at udføre en tegning af stenen i fuld störrelse. En afbildning efter denne tegning i meget formindsket målestok af den del af stenen, hvor indskriften er anbragt, ledsager C. C. Rafns meddelelse om Helnæs-stenen i Antiquarisk Tidsskrift 1858—60, Kbh. 1861, s. 179 ff. En afbildning af hele den bevarede del af stenen meddelte Thorsen i De danske Runemindesm. I, s. 335. Nöjagtigere i enkeltheder er dog afbildningen hos Stephens, Old-northern Runic Monuments I, s. 339.

For at sikre stenen mod fremtidig ødelæggelse skænkede Frederik VII brudstykkerne af den til det oldnordiske musæum i København, i hvis runehal den er opstillet. Stykkerne er omhyggelig sammenföjede og det store, ved kløvningen fremkaldte hul på den ubeskrevne del udfyldt med cement.

Helnæs-stenen.

Stenen, der består af lyserød, grovkornet granit, er 6′8″ höj, 3′2″ på det bredeste og indtil 2′ tyk. Runerne, der alle træder meget klart og skarpt frem, er mellem 4 og 5″ höje (de to første i linjen til venstre godt 5″).

Med hensyn til de enkelte tegn fremhæver jeg kun, at ᚺ (den anden rune i første linje) er forholdsvis smalt, hvad der også gælder ᛗ i anden linje, særlig for den nederste dels vedkommende. I ᚬ-runen først i fjærde linje står bistavene tæt ved hinanden; den øverste udgår fra toppen af hovedstaven, og den nederste er næsten vandret (sml. formen på Snoldelev-stenen og i ąslaikiʀ på Frérslev-stenen). I ᛅ- og ᚼ-runen er bistaven på nogle steder temmelig krummet (sml. Kallerup-stenen). Sammen med de gamle runeformer ᚺ og ᛗ bruger indskriften overalt ᛅ som tegn for a-runen.

Indskriften, der begynder i linjen længst til venstre, er fordelt i fire linjer, som adskilles ved rammestreger, hvorimod ingen sådan findes ved toppen af første linje, hvor runerne når ud til stenens kant, eller ved foden af fjærde linje, hvor de står frit; også bistaven i det sidste ᚱ i anden linje står frit. Runerne — særlig ᛏ og ᚢ — når ikke overalt med toppene helt ud til stenens kant eller til rammestregerne. De tre første linjer løber i slangedrejet bustrofedon; den fjærde linje, der indeholder en selvstændig sætning, har derimod samme retning som tredje linje.

Skilletegn mangler helt i indskriften; men ordenes adskillelse frembyder i øvrigt ingen vanskelighed. Kun i slutningen af den ufuldstændige tredje linje kan der være tvivl om betydningen af de sidste lævnede runestave og om udfyldningen af det manglende. Rammestregen i denne linje ved foden af runerne følges endnu tydelig lige til den tolvte rune (ᚼ). Af det følgende ᛅ mangler kun hovedstavens allernederste del, af ᚦ den neden for bistaven liggende del af hovedstaven, af ᚢ omtrent halvdelen af bægge stave; men der kan naturligvis ikke, således som det tydelig vil fremgå af afbildningen, rejses mindste tvivl om betydningen af nogen af disse runer. Umiddelbart efter ᚢ ses endnu lige i flugt med bistavene i ᚠ i anden linje øverste del af to rette stave ($1^1/_2$″ og 1″) og derpå i flugt med hovedstaven i ᚠ et meget svagt og derfor noget usikkert spor af den allerøverste top af en stav (med hensyn til læsningen af disse stave se nedenfor).

Indskriften gengiver jeg da således:

rhuulfʀ sati stain nuʀa
kuþi aft kuþumut bruþur
sunu sin truknaþu . . . .
ąuaiʀ faþi

rhuulfʀ for hruulfʀ (sml. foran s. 343) er sammensat af ulfʀ 'ulv' og hru- = oldnord. *hró-* for *hróð-* (af *hróðr*, 'hæder'), der oftere forekommer som første led i personnavne (*Hróðmarr*, *Hróðgeirr*, *Hróðný*), medens det meget tidlig er blevet *hró-* i *Hróaldr*, *Hrómundr* og i runeindskrifternes rhuulfʀ, ruulfʀ, der har lydt *Hróulfʀ*, *Róulfʀ* (for **Hróðwulfʀ*) det senere almindelige *Hrólfʀ*, *Rólfʀ* (på Århus-stenen II skrevet ᚱᚢᛚᚠᛦ).

nuʀa forekommer ligesom her på Flemløse-stenen i forbindelse med kuþi, og dette sidste ord genfinder vi på Glavendrup-stenen i det til nuʀa kuþi svarende saulua kuþi. Det er klart, at kuþi i disse indskrifter er samme ord som oldisl. *goði*, der betegnede den gejstlige og verdslige herredsforstander. På Island forekommer *goði* undertiden i forbindelse med navnet på den gud, som han særlig dyrkede (*Freys goði*), men oftere med navnet på den egn eller dens indbyggere, hvis 'gode' han var (*Tungu-goði*, „gode på Tunge", *Ljósvetninga goði* o. s. v.). Det ligger derfor nærmest at opfatte Helnæs- og Flemløse-stenens nuʀa som ejeform af et stedsnavn nuʀi eller (som flertalsform) nuʀiʀ. Til en form nuʀiʀ kunde svensk *Norir* (= *Nora* i Uppland, Rydqvist, Svenska Språkets Lagar II, s. 281[2]) svare, hvorimod norsk *Nórar* (P. A. Munch, Norge i Middelalderen s. 102_8) ikke tör sammenstilles med runestenenes nuʀa, da det af *ʀ* (*z*) opståede *r* i Norsk-Islandsk fremkalder omlyd, som derimod ikke er gennemført i Svensk og Dansk. Indskrifternes nuʀa (= *Noʀa* eller *Nóʀa*?) forstår jeg da som et stedsnavn „Nore"; men det kan naturligvis også — hvad der jo kommer ud på det samme — være ejeform flt. af indbyggernes navn („Norer"; sml. *Mœrir* og lign.). Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 337 f. not.) forstår derimod nuʀa som personnavn og sætter det i forbindelse med oldsprogets *Nóri*, der bruges som dværgenavn i Vǫluspá v. 11 og også ellers forekommer som personnavn. Mod denne sammenstilling strider dog manglen af omlyd i det oldisl. navn, og der er overhovedet ingen som helst grund til at opfatte indskrifternes nuʀa som personnavn og til deraf at drage de slutninger, som Thorsen har gjort, idet han anser Rolv for Nores underordnede embedsmand, gode („Nores gode" ɔ: „gode hos Nore, i Nores tjæneste").

Indskrifterne på de fynske stene fra Helnæs, Flemløse og Glavendrup afgiver det fuldgyldige bevis for, at godeværdigheden har været kendt i Danmark i det 9. og begyndelsen af det 10. årh., hvorom vi ellers kun finder enkelte utydelige minder i litteraturen[1]. Men medens 'goden' på Island udøvede både den gejstlige og verdslige myndighed i herredet, må vi antage, at han i Danmark ligesom i de øvrige nordiske lande uden for Island væsenlig eller udelukkende var tempelpræst (sml. Glavendrup-stenen); noget nærmere herom kender vi dog ikke. Heller ikke ved vi, i hvilket forhold „goden" har stået til „taleren" (*þulʀ*) på Snoldelev-stenen. De to forskellige navne tyder jo på en noget forskellig virksomhed; men både *goði* og *þulʀ* har uden tvivl været gejstlige embedsmænd (den første Tors, den anden Odins præst?).

kuþumut — oldnord. *Goðmund*, *Guðmund*, der stemmer med skrivemåden kuþmuntr på en af de ældste jyske runestene (Skivum-stenen). I Helnæs-stenens kuþu- er sidste *u* svækkelse af det oprindelige *a* i stammen. Også det følgende sunu har bevaret den gamle stammeudlyd *u*. Derimod er stammeudlyden bortfalden i -mut = *-mund* og i stain. Både i kuþu- og i kuþi har rodselvlyden uden tvivl været *o*, ikke *u*.

truknaþu er utvivlsomt, skönt nederste del af de to sidste runer (ᚦᚢ) er forsvunden med det bortslåede stykke af stenen. Efter ᚢ ses endnu tydelig toppen af to rette

[1] V. Finsen, Om den oprindelige Ordning af nogle af den islandske Fristats Institutioner (Vidensk. Selsk. Skrifter, 6te Række, historisk og philosophisk Afd. II, 1), Kbh. 1888, s. 52 ff.

stave så nær ved hinanden, at de snarest synes at have dannet et ᚺ af samme form som i rhuulfʀ. Rafn og efter ham Stephens har derfor også læst truknaþu han (ᚺᛆᚾ), idet de anser truknaþu for „en ældre form i steden for truknaþi“. Da man imidlertid hverken i gammel eller ny tid har sagt *druknaðu* for *-ði*, måtte -ᚢ, hvis denne læsning var rigtig, naturligvis være fejl for ᛁ, hvad intet berettiger os til at antage i denne indskrift, som har sati *satti* og faþi — *fáði*. Thorsen læser derimod trug naþu, som han på Islandsk gengiver med *dreng náðu* (De danske Runemindesm. I, s. 337 not.); men betydningen heraf er mig aldeles uforståelig, og *dreng* kunde selvfølgelig ikke skrives med ᚢ. De hidtil givne forklaringer må altså forkastes, og med sikkerhed lader denne linje sig ikke udfylde. Jeg har tænkt mig, at der med ord og udtryk, som kendes fra andre runestene, kan have stået ᚺᛆᛚᛁᛦᚢᛏᛁ haliʀ uti ɔ: „mændene (han og hans følge) druknede ude (på havet)“. I samme betydning forekommer uti på Århus-stenen II (se I, s. 133). At ordet *halʀ* i gammel tid har været brugt også i Danmark i betydning „mand“, „gæv mand“ (= *mannr*; *þegn*, *drængʀ*), fremgår af Sønder Vissing-stenen II (foran s. 119), og haliʀ uti vilde passe udmærket både til de lævnede runespor og til pladsen. Naturligvis kunde de to rette stave efter truknaþu også have dannet to ᛁ-runer, eller et ᛁ og en derefter følgende rune med bistav på höjre side (ᚠ, i hvilket den formodede lævning af en stav i flugt med ᚠ-runens hovedstav i tredje linje i så fald måtte have dannet bistavens øverste del); men jeg indser ikke, at dette på nogen måde lader sig forene med truknaþu.

ąuaiʀ ɔ: *Ąwæiʀʀ*, et meget sjældent navn, som dog genfindes i „Gutasaga“ c. 2 i formen *Awair* (awair strabain af alfha socn; Samling af Sveriges gamla Lagar VII, s. 96). Navnet er uden tvivl det samme som oldhöjtysk *Anagêr*, hvilket forklarer ᛦ, da *r* i *gêr*, oldnord. *geirr*, er opstået af oprindeligt *z*, hvorfor vi også i runeindskrifterne regelmæssig finder kaiʀ- — *gæiʀ-* og -kaiʀ nf. og gf. — *-gæiʀʀ*, *-gæiʀ*. *Ąwæiʀʀ* udgår snarest fra en grundform **Anagwaiʀaʀ* (sml. Bugge og Noreen i Arkiv f. nord. Filol. II, s. 224, III, s. 29 not. 1). Den tilsvarende oldisl. form vilde vel lyde **Áveirr*.

faþi — oldnord. *fáði*, af *fá*, „male, skrive“, brugt om runestave i Hávamál v. 142:

rúnar munt þú finna
ok ráðna stafi,
mjǫk stóra stafi,
mjǫk stinna stafi,
er fáði fimbulþulr
ok gørðu ginnregin
ok reist Hroptr rǫgna

„runer skal du finde og ‘rådede’ (tydede) stave, meget store stave, meget stærke stave, som den store taler (vismand) ‘malede’, og de höje magter gjorde, og gud Odin ristede“.

Ligeledes hedder det — men med *fá* og *rísta* i omvendt orden — i Hávamál v. 157:

svá ek ríst
ok í rúnum fák

„sa jeg rister og i runer maler“.

Forbindelsen *fá* og *rísta* antyder vistnok, at runerne, för de indhuggedes, i udkast blev tegnede (malede) på stenen (Müllenhoff, Deutsche altertumskunde V, 1, s. 290 not. 1).

På runestenene forekommer ordet *fá*, skönt sjælden, både enestående og i forbindelse med „runer“ og „sten“: ąuaiʀ faþi Helnæs- og Flemløse-stenen, faþi faþiʀ aft faikią̄n sunu Rök-stenen; faþi runaʀ þisaʀ, faþi stain þina på stene fra Helsingland (Liljegren 1065, 1067, 1071). I samme betydning som faþi har runestenene også markaþi, „mærkede“, alene eller i forbindelse med runaʀ og stain (sml. Rafn i Antiquar. Tidsskr. 1858—60, s. 187; Bugge, Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 82 ff.). For *marka* findes *mærkja* på Alum-stenen I i forbindelsen mini markt (foran s. 197).

I senere Oldnord. böjes *fá* som a-stamme; men at det oprindelig har været ja-stamme (svarende til oldhöjtysk *fêhen*, *fêhian*), viser fortidsformen faihiðo, „jeg skrev, ristede“, på Einang-stenen i Norge med de ældre runer. Den ældste böjning har altså været *faihjan, faihiðo*; senere *fǽja, fáða* (i lighed med **strøyja, stráða*; *æja, áða* o. s. v.) og endelig *fá, fáða*. Om navneformen på Helnæs-stenens tid har lydt *fǽja* eller *fá*, kan være tvivlsomt (sml. dog nedenfor under Flemløse-stenen s. 360).

I olddansk sprogform må indskriften altså gengives:

Hróulfʀ satti stæin, Nᴏʀᴀ (Nóʀᴀ?) goði, æft Goðumund bróður-sunu sínn. Druknaðu h[aliʀ úti?].

Ąwæiʀ fáði.

„Rolv Nore-gode (gode i Nore eller Norernes gode) satte sten(en) efter Gudmund sin brodersön. [De gæve mænd ɔ: han og hans følge] druknede [ude på havet].

Avér ristede runerne“.

Den i begyndelsen af indskriften brugte ordstilling („Rolv satte sten, Nore-gode“ for „Rolv Nore-gode satte sten“) er meget almindelig i runeindskrifterne (se f. eks. Sønder Vissing-stenen I, Hedeby-stenen, Skærn-stenen I o. s. v.); men endnu oftere finder vi dog den til nutidens brug svarende ordstilling (se f. eks. Tryggevælde-stenen, Rimsø-stenen o. s. v.).

Med de gamle runeformer, som er bevarede på Helnæs-stenen, stemmer de gamle sprogformer *Goðu-* og *sunu*. Sammen med de gamle former ᚺ og ᛗ for h- og m-runen bruger indskriften dog overalt det yngre ᚽ som tegn for a-runen, hvorimod Kallerup-stenen kun har ᚼ og Snoldelev-stenen både ᚼ og ᚽ. På Sælland brugtes bægge disse tegn altså samtidig og af samme runerister, og at dette på Helnæs-stenens tid ligeledes var tilfældet på Fyn, idet ᚼ også her kunde bruges ved siden af ᚽ som tegn for a ikke blot i samme egn, men også af samme runerister, fremgår med sikkerhed af indskriften på Flemløse-stenen, som vi herefter går over til at omtale.

5. FLEMLØSE-STENEN

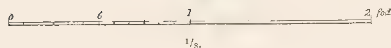
Flemløse sogn, Båg herred, Odense amt, Fyn

(på Jægerspris; undersøgt d. 30. Juni—1. Juli 1882 og oftere).

Nær beslægtet med Helnæs-stenen og ligesom den fra Assens egnen er Flemløse-stenen, hvis indskrift allerede Worm har offenliggjort (Monum. Dan. s. 246 f). Stenen var den gang fuldstændig og havde plads på Flemløse kirkegård, hvorhen den efter beboernes sigende var flyttet fra en stor höj i nærheden. At denne flytning er foretaget i sidste halvdel af det 16. århundrede, fremgår af en beretning om stenen af sognepræst Wichmand i Flemløse, der er opbevaret i det nedenfor omtalte håndskrift af N. v. Haven i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, og hvori det hedder: „Paa Flemmeløse kirkegaard findes en kampesteen . . . . med Runebogstaver paa, hvilken Sal. Hr. Thomas Nafnsen (som var Sogne-Prest for Flemmeløse Meenighed fra 1553 til 1598) haver, da der var et godt føre om vinteren, ved bøndernes hjelp ladet forflytte paa en stor slæde fra en høy, som ligger paa marken tvertover for Lammemose have og den ladet lægge paa kirkegaarden". I året 1652 fik lensmanden på Hagenskov, Jörgen Brahe, befaling til at sende Flemløse-stenen til København (Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed I, 1832, s. 325), hvilket dog ifølge en udtalelse af Th. B. Bircherod i en indholdsrig lille afhandling fra 1701 om årsagerne til, at så mange oldsager var gåede til grunde i Danmark[1], ikke skete på grund af stenens störrelse, hvorfor den fremdeles blev liggende på Flemløse kirkegård, „daglig udsat for vejrligets ødelæggende virkninger". Ifølge en meddelelse i det antikvarisk-topografiske arkiv fra pastor Clausen i Flemløse fra 1809 lod den daværende kirkeejer, grev Trampe til Løgismose („Lørgsmoese") „for en 18 år siden" runestenen sønderslå og stykkerne af den anbringe ved kirkelugerne ind til kirkegården. Det skyldes denne kløvning, at omtrent halvdelen af stenen med indskriftens sidste (fjærde) linje og et stykke af toppen med flere runer øverst på stenen i anden og tredje linje er gået tabt. For at bevare det lævnede stykke af stenen med de tre indskriftlinjer for yderligere overlast lod kronprins Frederik (senere Frederik VII) det

[1] „Epistola ad amicum de deperditis antiquitatibus septentrionalibus et maxime Gotho-Cimbricis"; først trykt i Dänische Bibliothec, IV. Stück, Copenh. u. Leipz. 1743, s. 369 ff. Bemærkningerne om Flemløse-stenen findes s. 409 og s. 411.

$^{1}/_{8}$.

Flemløse-stenen.

1842 flytte til sin sommerbolig Frederiksgave sammen med Voldtofte- og Hagenskov-stenen og opstille i slotshaven (Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1842, s. 8). I en udateret meddelelse fra den tid om Flemløse-stenens flytning til Frederiksgave (i det antikvarisk-topografiske arkiv) hedder det, at „runestenen, som stod ved indgangen til Flemløse kirkegård“, efter kronprinsens befaling er opgravet og transporteret til Frederiksgave, og der tilföjes, at „stenen har været sprængt for at anvendes til stensætning“, og at dens anden halvdel, hvorpå der ingen runer fandtes, også blev udgravet og „indtil videre henligger ved kirkegården“. Det fremgår altså heraf, at grev Trampe i slutningen af det 18. årh. har ladet stenen kløve i to omtrent lige store stykker, der bægge blev anbragte i kirkegårdsdiget ved indgangen til kirkegården. Des værre blev kun det ene af disse stykker ved kronprins Frederiks omsorg flyttet til Frederiksgave, medens det andet uden runer „indtil videre“ blev liggende „ved kirkegården“ og senere synes at være sporløst forsvundet. De runer, der oprindelig har stået på dette stykke af stenen, er altså uden tvivl blevne ødelagte ved kløvningen, så at dets opdagelse næppe vilde give nogen oplysning om indskriftens sidste linje. I året 1854 lod Frederik VII de tre fynske runestene, som havde plads i Frederiksgave slotshave (Flemløse-, Voldtofte- og Hagenskov-stenen), føre til København og derfra flytte til sin ejendom Jægerspris, i hvis slotshave de nu er henlagte ved foden af den höj, som er opkastet over grevinde Danners grav (sml. nedenfor under no. 6 og no. 19).

Foruden den afbildning, som Worm har meddelt af Flemløse-stenen, findes forskellige andre af ham uafhængige ældre gengivelser af indskriften, medens den endnu var fuldstændig, og som derfor er af vigtighed for læsningen. Ældst blandt disse er en notits af Peder Syv (skreven mellem 1685 og 1700) på et blad i hans håndskrevne samlinger i no. 21 (tidligere no. 55) 4to blandt de Rostgaardske håndskrifter i universitetsbibliotheket. Notitsen, som Syv har taget fra det samme gamle håndskrift, hvorfra han har den foran (s. 310) anførte notits om Haverslund-stenen, lyder således: „Denne efterfölgende Skrift findes paa en Steen i Fyen ved Höjgaard:

ᚾᚠᛏ · ᚱᚢᚢᛚᚠ · ᚺᛏᚨ · ᛚᛦᚢᚾᚺ · ᚼᚢᚺᛁᚾᚺᚼ ·
ᚺᚾᛁᚼ↓ · ᚺᛦᚾᚠᚢ · ᚦᛁᚺᚾ · ᛏᚢᚺᚢᚾᛁᚴ · ᚾᚠᛏ ·
ᛁᛦᛚᚢ · ᚼᛁᛦ · ᚠᚾᚾᚦᛁ ·

Og er dette den rette Danske derpaa:

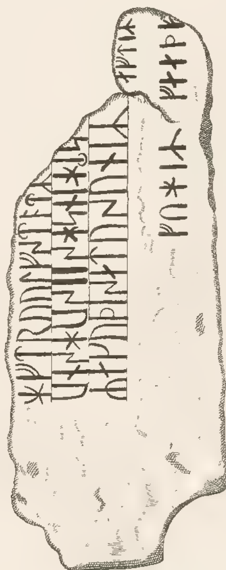
Denne steen over Roluf er lagd
Ved hans Huses sin Höjegaard,
Ved Göydes Höje som der nu staar“.

P. Syv tilföjer: „Den förste linie kommer noget overeens med den gamle skrivt, men det andet intet“. I gengivelsen med latinske bogstaver i (Suhms) Samlinger til den danske Historie I, 2 (1780), s. 117 er afskriften hos Syv bleven aldeles ukendelig og meningsløs. Skönt den også i Syvs notits ved første öjekast gör et ret forvirret indtryk, må den dog, uagtet den tåbelige forklaring, som knyttes dertil, kaldes ualmindelig nöjagtig for sin tid, hvad vi senere vil få lejlighed til at påvise.

Lige så vigtig som afskriften hos Syv er en senere afbildning af stenen, der skyldes den bekendte sprogmand Niels v. Haven (professor ved gymnasiet i Odense, † 1777). Denne afbildning findes i et lille håndskrift i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, som har titlen „Professor N. v. Havens Optegnelser om fyenske Antiquiteter“. Det fjærde stykke heri (bl. 12—16) handler „Om Rune-steenen paa Flemmeløse Kirkegaard“. Vi får her først en gengivelse af afbildningen hos Worm og lige overfor „Een Igien-tagen aftegning paa Rune-steenen paa Flemmeløse Kirke-gaard“. Derpå følger en meddelelse om, at sogne-

Flemløse-stenen efter Worms Monum. s. 247.

Flemløse-stenen efter v. Havens tegning.

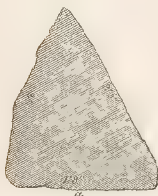
præsten i Flemløse hr. Wichmand har efterset den på kirkegården liggende runesten, tillige med Wichmands beretning om stenens flytning til Flemløse kirkegård (sml. foran) og om dens indskrift, ledsaget af en tegning af stenen, på hvilken kun de tre første indskriftlinjer ses, da den fjærde var skjult af jorden, hvad Wichmand dog ikke har opdaget, eftersom han — i anledning af denne linje hos Worm — udførlig begrunder, hvorfor han anser det for sandsynligt, at der aldrig har stået mere end de tre af ham gengivne linjer på stenen. Efter Wichmands beretning følger v. Havens egne udtalelser om indskriften. I steden for Worms „fuhir faadir“ i fjærde linje læser han „fuhir faado“, og han bemærker udtrykkelig, at disse ord „staaer ikke paa det sted som hos Worm“. I anledning af Wichmands formodning, at Worms fjærde linje slet ikke findes på stenen, siger v. Haven: „jeg kand

og bør sige til denne gode Mands undskylding, at disse omtvistede ord ere ikke saa kjendelige som den anden skrift; tilmed har jorden vistnok, den tid han tegnede steenen af, gaaet op paa steenen og skjulet bogstaverne; men nu siden den er tagen bort, saa er og bogstaverne meere læselige". Med hensyn til indskriften i dens helhed bemærker han: „Bogstaverne derpaa vare ikke ret kjendelige, førend jeg maatte skrave mussen af, der sat i stregerne, og man skulde see nær til, om man skulde læse disse omtvistede ord Fuhir Fadir [for Faadir, som han ellers skriver] eller saavidt jeg kunde see alleeneste Fuhir Faado, uden andre kand see bedre end jeg".

v. Havens afbildning af Flemløse-stenen, der er udført omtr. 1750, og som er af stor vigtighed for den rette forståelse af den ødelagte del af indskriften, hvorfor allerede Stephens har offenliggjort denne afbildning i Old-northern Runic Monuments II, s. 680, har jeg foran gengivet sammen med afbildningen hos Worm.

Med hensyn til Worms afbildning bemærkes, at han i sin tekst udtrykkelig anfører, at han har rettet ᚼᚠᛏ til ᛅᚠᛏ, ᛋᚼᛋᛁ til ᛋᛅᛏᛁ, ᛁᚾᚢᚼ til ᛁᚾᚢᛅ og ᛋᚢᚾᛁᛦ (ᚾᚢᚾᛁᛦ) til ᚱᚢᚾᛁᛦ. Rettelserne ᚱᚢᛚᚠ for ᚱᚢᚢᛚᚠ, ᛋᛏᛅᛁᚾ for ᛋᛏᚼᛁᚾ og ᚠᛅᛅᚦᛁᛦ i det sidste ord (uden tvivl for hans hjemmelsmands ᚠᛅᛅᚦᛁ) har han anset for så selvfølgelige, at de end ikke behøvede at nævnes.

Det bevarede stykke af stenen, af hvilket Stephens for første gang meddelte en i i det hele taget nöjagtig afbildning i Old-northern Runic Monuments II, s. 681 (atter gengivet hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 2, s. 247, hvor stenen dog er stillet på hovedet), indeholder heldigvis största delen af indskriften. Stykkets hele længde er 5' 11" (indskriftsiden 5' 8" lang); fladen med indskriften er indtil 1' 8" bred, tykkelsen indtil 2'[1]. Hosstående tværsnit viser brudstykkets form på det sted, hvor indskriftfladen er bredest.

Stenen, der består af lyserød, grovkornet granit, er langt mere ru og ujævn end Helnæs-stenen, og indskriften træder derfor ikke ved første öjekast så tydelig frem som på denne; men de kraftig huggede runer med de brede linjer giver dog ikke på noget sted anledning til tvivl. Deres störrelse er meget uregelmæssig, idet den veksler fra $3^1/_2$" til 6".

Indskriftens tre bevarede linjer er anbragte ganske som på Helnæs-stenen og adskilles ved rammestreger ligesom på denne. Under det sidste ᛦ i første linje findes dog ingen rammestreg, og det sidste ᚢ i anden linje hviler kun med hovedstaven på den rammestreg, der udgår fra foden af ᚼ i første linje (på ganske lignende måde står bistaven i det sidste ᚱ i anden linje på Helnæs-stenen frit uden at hvile på rammestreg). Imellem anden og tredje linje kan der på et lille stykke (over runerne ᚾᛋ i anden linje og de tilsvarende ᛏᚢ i tredje linje) ikke følges nogen rammestreg. Under tredje linje er rammestregen kun

[1] Ifølge Worm var stenen 3 alen lang og $2^1/_2$ alen bred. Hertil bemærker Wichmand, at den ikke er så bred, men derimod $^1/_2$ alen længere. Dette stemmer med v. Havens tegning, på hvilken den efter den vedföjede målestok, som jeg ikke har medtaget på den foranstående gengivelse af denne tegning, er 7' 2" lang og indtil 2' 9" bred.

bevaret ved foden af de tre sidste runer (ᚢᛋᚢ); i den øvrige del af linjen er den derimod ødelagt ved kløvningen, men spores dog endnu svagt under det første ubeskadigede ᛦ, der er meget bredt i forhold til sin höjde. Kløvningen har kun i ringe grad beskadiget selve runerne i denne linje; kun af den femte (ᚦ) er den nederste del helt bortfliset. I øvrigt henviser jeg med hensyn til de enkelte runeformer til afbildningen, der har søgt at efterligne dem så nöjagtig som muligt.

Ligesom på Helnæs-stenen findes der ingen skilletegn mellem de enkelte ord, der skrives sammen overalt i de bevarede linjer. Efter v. Havens afbildning, som man i dette tilfælde uden tvivl tör stole på, har det sidste ord i tredje og fjærde linje dog været adskilt fra det foregående på grund af en gammel naturlig skøre i stenen. Ved kløvningen har denne skøre vistnok forårsaget, at stenens top har løsnet sig, hvorved denne del af indskriften er forsvunden.

Når vi sætter den manglende del af indskriften, således som den kan udfyldes ved hjælp af Worms og især v. Havens foran gengivne afbildning, i klammer, har hele indskriften oprindelig lydt:

ᚼᚠᛏᚱᚢᚢᛚᚠᛋᛏᚭᛏᛦ
ᚢᛅᛋᚼᚢᛋᛁᛁᛋᚼᛋᛅᛁᚼ[ᛡᛋ]
ᛦᛅᚴᚢᚦᛁᛋᛅᛏᚢᛋᚢ[ᛅᛁᛦ ᛅᚠᛏᛁᛦ]
[ᚠᚢᚼᛁᛦ ᚠᛅᛅᚦᚴ]

De tre første linjer er fuldstændig sikre ved hjælp af det bevarede stykke af stenen og de nævnte gamle afbildninger og må læses:

aft ruulf stątʀ
[st]ain sasi is uas nu-
ʀa kuþi satu su[niʀ aftiʀ]

Flere af disse former kender vi fra Helnæs-stenen, hvor aft og stain dog skrives med ᛅ, medens Flemløse-stenen bruger det ældre ᚼ, som imidlertid i tredje linje ombyttes med ᛅ, ganske som vi i indskriften på Snoldelev-stenen fandt ᚼ brugt på de to første steder, men derpå overalt ᛅ.

ruulf skrives her uden *h*, hvorimod Helnæs-stenen har rhuulfʀ.

stątʀ ɔ: *stændʀ*; ᚭ betegner, at *æ* er nasaleret. Endelsen *ʀ* viser, at det oprindelige *þ* eller *ð* i tredje person ental (got. *standiþ*) tidlig er opgivet i Nordisk og erstattet af det af *z* udviklede *ʀ*.

nuʀa kuþi som på Helnæs-stenen.

aftiʀ ɔ: *æftiʀ*, oldnord. *eptir* (*eftir*). Denne længere form bruges her forsætlig, fordi det styrede ord (*faður sínn* eller *hann*) er udeladt, eller rettere, fordi aftiʀ her står absolut som biord „efter“ ɔ: „til minde“, medens vi i begyndelsen af indskriften har den sædvanlige kortere form aft som forholdsord forbundet med den følgende genstandsform. Sætningen satu suniʀ aftiʀ, *sattu (såttu?) syniʀ æftiʀ*, „sönnerne satte (den) til minde (om ham)“, stemmer ganske med den sætning, hvormed indskriften på Ny Larsker-stenen II på Born-

holm (fra slutningen af det 11. årh.) ender: sten þesi stai eftir, „denne sten (skal) stå efter ɔ: til minde (om ham)“; sml. Døbefonten i Åkirkeby kirke, s. 84 not. 1. At ordene på Flemløse-stenen kun kan have den anførte betydning, anser jeg derfor for utvivlsomt. Men jeg vil dog bemærke, at de rent grammatisk også kan forstås på en anden måde, idet satu ikke blot kan læses *sattu* eller *såttu* (af *sætja*), men også *sátu* eller *sātu* (af *sitja*), og *sátu (sātu?) synir æftir* måtte da have betydningen: „sönnerne sad efter (tilbage)“ ɔ: sad ene sørgende tilbage (efter deres faders død).

I olddansk sprogform har denne del af indskriften altså lydt:

Æft (H)róulf stændʀ stæinn sási, es was Noʀa (Nóʀa?) goði; sattu (såttu?) syniʀ æftiʀ.

„Efter Rolv står denne sten, som var Nore-gode; sönnerne satte den til (hans) minde“.

I de her tolkede linjer finder vi fire gange ᚼ og tre gange ᚽ, og som foran bemærket bruges ᚼ ligesom på Snoldelev-stenen i begyndelsen, men ᚽ i slutningen af indskriften. Dette må dog sikkert anses for en tilfældighed, skönt det unægtelig kunde se ud, som om runeristeren i slutningen af bægge indskrifter havde villet lette sig arbejdet en smule ved at bruge den simplere runeform. I fjærde linje på Flemløse-stenen møder vi imidlertid atter bægge tegn.

Ved brugen af ᚼ afviger denne indskrift altså fra Helnæs-stenens indskrift, der kun kender ᚽ; ligeledes bruger Helnæs-stenen for s-runen kun formen ᛋ, medens Flemløse-stenen både har ᛋ og ᛍ. Men i øvrigt viser der sig en påfaldende lighed mellem bægge indskrifter både i indhold og ydre form. Bægge omtaler en „Nore-gode“ af samme navn, der rigtignok på Helnæs-stenen skrives rhuulfʀ, men på Flemløse-stenen ruulfʀ uden *h*, hvad der dog ikke er mærkeligere, end at *Hrafnunga-Tófi* på Læborg-stenen skrives rhafnukatufi, men på Bække-stenen I rafnuka : tufi. Helnæs-stenen rejstes af Nore-goden „*Hróulfʀ*“ efter hans brodersön, Flemløse-stenen står efter Nore-goden „*Róulfʀ*“. Når hertil kommer, at bægge stene ifølge rune- og sprogformer nødvendigvis må henføres til samme tid (første fjærdedel af det 9. årh.), og at de hører hjemme i samme egn, ligger den slutning nær, at det også er den samme mand, der nævnes på dem bægge. I så fald må altså Flemløse-stenen „efter Rolv“ være noget yngre end Helnæs-stenen, der rejstes af ham.

Det nære slægtskab mellem Helnæs- og Flemløse-stenen fremgår også af de to indskrifters aldeles overensstemmende ydre form, tre linjer uden skilletegn, der vender imod hinanden på samme måde, og endelig en fjærde linje, der løber i samme retning som den tredje og på bægge stene må have indeholdt runeristerens navn. Des værre mangler denne linje nu på Flemløse-stenen, og netop her stemmer Worms og v. Havens afbildninger ikke indbyrdes. Medens Worm nemlig har

ᚠᚢᚼᛁᛦᚠᛏᛏᚦᛁᛦ

uden nogen bemærkning, finder vi på v. Havens tegning

ᚠᚢᚼᛁᛦ ᚠᛏᛏᚦᚨ

og han bemærker udtrykkelig, at der, så vidt han kunde se, ikke stod fuhir faadir, som Worm havde, men fuhir faado, idet han altså opfatter den sidste rune på sin tegning som en form af ᚨ i betydning *o*. Der kan heller ikke være mindste tvivl om, at ᛦ i ordet ᚠᚾᚾᚦᛁᛦ hos Worm skyldes en af de mange vilkårlige rettelser, som han har foretaget i den ham meddelte tegning for at bringe „mening“ i indskriften, idet han vilde have stenen rejst af sönnerne efter deres „fader Fuhir“.

Hvad v. Havens tegning angår, stemmer den ganske vist, hvor vi kan kontrollere den, med stenen, men dog således, at runeformerne ingenlunde er nöjagtig efterlignede, og de enkelte tegn står heller ikke på nogen måde under hinanden således som på stenen selv. En slig nöjagtighed i gengivelsen af runeindskrifterne anså man imidlertid den gang og langt senere i reglen for ganske betydningsløs, og i det hele taget må v. Havens afbildning kaldes langt nöjagtigere end Worms, også i et par tilfælde, hvor det måske ved første öjekast kunde synes, at den sidste havde det rigtige. Medens ᚾᚠᛏᛁᛦ i slutningen af tredje linje hos Worm slutter sig nöje til det foregående ord, er det hos v. Haven adskilt derfra, ligesom hos ham de to ord i sidste linje er adskilte, men hos Worm skrevne sammen. Hvem der her har ret, kan dog næppe være tvivlsomt. Vi skulde naturligvis vente alle ordene sammenskrevne; men v. Havens tegning gör, som foran bemærket, det indtryk, at en gammel skøre i stenen har foranlediget adskillelsen på disse steder. For den större nöjagtighed hos v. Haven taler også den omstændighed, at han udtrykkelig fremhæver, at ordene fuhir faado „ikke står på det sted som hos Worm“. På den anden side siger v. Haven selv, at ordene i fjærde linje „ikke var så kendelige som den anden skrift“, og at „man skulde se nær til, om man skulde læse disse ord“. Vi tör derfor ingenlunde gå ud fra, at det er lykkedes ham at gengive denne linje fuldstændig nöjagtig. Herimod vidner på det bestemteste den aldeles enestående form, som den sidste rune har på hans tegning. Stephens tager den som ᚩ, der „af mangel på plads“ skulde være brugt i steden for ᚨ, og ligesom v. Haven selv læser han faaþo, hvori han finder „en ældre form for faaþi“ (sml. truknaþu på Helnæs-stenen, foran s. 350). Denne forklaring må naturligvis forkastes, dels fordi tredje person ental aldrig har lydt faþu, faþo for faþi, og dels fordi ᚨ på Flemløse-stenens tid ikke kunde bruges som tegn for *o* (*u*), men udtrykte det nasalerede *a*, som også vilde være urigtigt her. Det går derfor ikke an at tage det usædvanlige tegn hos v. Haven som en form af *óss*-runen, især da den regelmæssige form ᚬ findes i første linje, og til dette tegn vilde der også efter v. Havens tegning have været meget god plads i slutningen af fjærde linje. Enten har v. Haven derfor anset tilfældige furer i stenen for bistave i runen, så at der i virkeligheden kun har stået ᛁ som hos Worm, eller stenen har haft et ∗, i hvilket bistavene til venstre måske var meget utydelige. I første tilfælde vilde vi altså få faaþi, tredje person ental som på Helnæs-stenen, i andet faaþa, første person ental, som netop i indskrifterne med den længere runerække ofte bruges, hvor senere tredje person blev almindelig (sml. navnlig Einang-stenens ðagaʀ faihiðo — oldnord. *Dagr fáða*, „jeg Dag ristede runerne“). Hvilken af disse to muligheder vi skal vælge, fremgår af den foran anførte gamle afskrift, som Syv har meddelt af indskriften, og som i det hele taget må kaldes meget nöjagtig, når

vi ser bort fra skilletegnene (punkterne), der på de fleste steder er anbragte ganske urigtig, og som afskriveren selvfølgelig har tilföjet på egen hånd for at antyde, hvorledes ordene efter hans mening burde adskilles. I denne afskrift udgör de 13 første runer indskriftens første linje, og alle tegn er her fuldkommen rigtige med undtagelse af den første og tolvte rune, der gengives ᛆ og ᛚ i steden for ᚼ og ᛏ. De følgende 16 runer indeholder den anden linje, der løber bustrofedon i forhold til den første; alle disse runer er derfor som på stenen selv vendte på hovedet og må læses fra höjre til venstre; her gengives den ottende rune (fra venstre til höjre som i afskriften) som ᚾ i steden for ᛁ, og de to sidste s-runer har ligesom de tre første formen ᛊ for ᛋ. Derpå følger tredje linje med 20 runer, der alle er rigtig gengivne undtagen den femtende, som skrives ᚽ i steden for ᛦ. Alle disse fejl er jo let forklarlige, især når man betænker, at vi står over for en afskrifts afskrift. Endelig indeholder de 10 sidste runer den tabte fjærde linje. Da afskriften her har ᚡᛆᛆᚦᛁ, der stemmer med Worms ᚡᛆᛆᚦᛁᛦ, hvor det tilföjede ᛦ, som foran bemærket, åbenbart er en af Worms sædvanlige vilkårlige rettelser, tör vi anse det for sikkert, at stenen virkelig har haft formen ᚡᛆᛆᚦᛁ, og at bistavene i den sidste rune på v. Havens tegning kun skyldes naturlige småfurer eller tilfældige ridser i stenen. Her fremtræder da en ny lighed mellem Helnæs- og Flemløse-stenen, idet bægge bruger samme sjælden forekommende udtryk om runeristeren, som i Danmark kun kendes fra disse to stene og fra den med dem samtidige Örja-sten i Skåne. At Helnæs-stenen har ᚡᛆᚦᛁ, medens ordet på Flemløse-stenen skrives ᚡᛆᛆᚦᛁ med dobbelt ᛆ, er kun en retskrivningsforskel. De to ᛆ-runer er vel stillede sammen som tegn for det lange *a*, ligesom Tryggevælde-stenen har ᚦᛆᛆᛋᛁ *þási* (Die runenschrift s. 329 § 8); men da dette ellers er ganske usædvanligt i runeindskrifterne, kan ᛆᛆ i ᚡᛆᛆᚦᛁ måske også betegne, at der i udtalen virkelig fulgte et svagt *a* efter *á* (*fáaði*), hvorved denne form tillige vilde afgive bevis for, at ordet *fá* allerede den gang var overført til *a*-klassen (sml. foran s. 351).

Efter alle de her fremhævede ligheder mellem indskrifterne på Helnæs- og Flemløse-stenen betænker jeg mig heller ikke på at göre det sidste skridt og at påstå, at det mildest talt höjst besynderlige navn ᚡᚢᚼᛁᛦ fuaiʀ (naturligvis ikke fuhiʀ) på Worms og v. Havens afbildninger af Flemløse-stenen er en urigtig gengivelse i steden for ᚠᚢᚼᛁᛦ, altså det samme navn, som på Helnæs-stenen skrives ᚠᚢᛆᛁᛦ med ᛆ. Denne antagelse forekommer mig så rimelig, at jeg ikke nærer mindste tvivl om dens rigtighed. At v. Haven ligesom Worm har læst den første rune som ᚡ i steden for ᚠ, forklares ganske naturlig ikke blot deraf, at han var hildet i Worms urigtige gengivelse, men også af, at den sidste linje var skjult af jorden, som måtte fjærnes, för end den blev synlig. På grund af stenens stilling var det i det hele taget vanskeligt for v. Haven at undersøge denne linje nöjagtig, da han så dens runer under uheldigere forhold end den øvrige indskrift. Det kan derfor ikke vække forundring, at han opfattede det første ᚠ som ᚡ.

Den her udtalte formodning om det første ord i fjærde linje på Flemløse-stenen havde jeg fremsat allerede i „Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden", 1874, s. 242 og gentaget i Die runenschrift s. 352, da jeg kun kendte den foran meddelte notits af Peder

Syv om indskriften på Flemløse-stenen fra den meningsløse gengivelse i de Suhmske Samlinger, men som i sin originale form viser sig at være en for sin tid usædvanlig nöjagtig gengivelse af indskriften, således som jeg foran har påvist. Ifølge denne afskrift var de første fem runer i fjærde linje

ᛚᚢᚼᛁᛦ

I steden for Worms og v. Havens ᚠ finder vi altså her ᛚ, der naturligvis er fejl for ᚨ, idet runens nederste bistav er overset, ligesom vi i første linje finder ᛚ for ᛏ og i tredje ᚽ for ᛦ. Jeg anser det hermed for bevist, at den sidste linje på Flemløse-stenen virkelig har lydt

ᚨᚢᚼᛁᛦ ᚠᛅᛅᚦᛁ

Indskrifterne på runestenene fra Helnæs og Flemløse skyldes altså samme runerister, og Flemløse-stenens indskrift må ifølge sit indhold være noget yngre end Helnæs-stenens; men ikke desto mindre har runeristeren på den ældre sten gennemgående brugt det yngre tegn ᛅ for a-runen, medens han på den yngre sten bruger ᛅ afvekslende med det ældre ᚼ. Derfor skriver han også på Helnæs-stenen sit navn med ᛅ, men på Flemløse-stenen med ᚼ. Omvendt finder vi på Helnæs-stenen den ældre skrivemåde rhuulfʀ, medens Flemløse-stenen har ruulf. Hverken disse eller de øvrige små retskrivningsforskelligheder, der forekommer i bægge indskrifter (ᛋ alene på Helnæs-stenen, men på Flemløse-stenen både ᛋ og ᛊ, faþi på Helnæs-stenen, men faaþi på Flemløse-stenen), er dog af den art, at de kan vække nogen betænkelighed ved at henføre dem til samme runerister. Lignende og endnu större uoverensstemmelser finder vi også senere i indskrifter, der bevislig er ristede af samme mand. Sprogformer og retskrivning alene vilde derfor heller ikke sætte os i stand til at fastslå den — sikkert kun ringe — aldersforskel mellem bægge indskrifter, som vi kan slutte os til af deres indhold.

6. VOLDTOFTE-STENEN

Flemløse sogn, Båg herred, Odense amt, Fyn

(på Jægerspris; undersøgt d. 30. Juni—1. Juli 1882 og oftere).

Voldtofte-stenen hører hjemme i samme egn som Helnæs- og Flemløse-stenen; men dens tidligere skæbne kendes ikke. Da man omtrent 1840 blev opmærksom på indskriften, lå stenen uden for gårdmand Rasmus Mortensens port i Voldtofte (Flemløse sogn). Herfra lod kronprins Frederik den 1842 føre til Frederiksgave og opstille i slotshaven sammen med Flemløse- og Hagenskov-stenen (Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1842, s. 8); som konge lod han 1854 alle tre stene flytte til Jægerspris, i hvis slotshave de nu har plads (sml. foran s. 354).

At Voldtofte-stenen ikke blot er fra samme egn som Helnæs- og Flemløse-stenen, men også samtidig med dem og et minde om den samme *(H)róulfR*, som nævnes på de to andre, anser jeg for sikkert. Meget mangelfulde og vildledende er nemlig de oplysninger, som Stephens har meddelt om denne sten og dens indskrift i Old-northern Runic Monuments I, s. 333 f., hvor en afbildning af den offenliggjordes for første gang.

Stenen, der består af finkornet, lysegrå granit med røde striber, er 5′ 8½″ lang og indtil 2′ 2″ bred; men den er, som det vil fremgå af det følgende, kun et brudstykke. Dens nuværende form ses af nedenstående tværsnit, der er taget lige over ᛦ-runen.

Langs med den ene (höjre) kant står en kort indskrift, som kun kan læses

ᚱᚢᚢᛚᚠᛦᛋᛁᛋ

Af runerne, der er mellem 4½ og 5½″ höje, er de fire første fuldstændig bevarede. Derimod har en flisning, der løber langs med ᛚ-runens bistav og strækker sig hen over den følgende rune, ødelagt toppen af dennes hovedstav; bægge bistave følges dog endnu tydelig og viser et sikkert ᚠ. Ubeskadiget er det følgende ᛦ. En större flisning strækker sig hen over den næste rune; men hele ᛋ-formen er endnu fuldkommen kendelig, skönt både staven til venstre, der begrænser flisningen, og især den mellemste stav træder meget svagt frem. Efter dette ᛋ følger et væsenlig ubeskadiget ᛁ uden spor af bistave. Stenens ru

Voldtofte-stenen.

kant lige ved toppen af denne rune har imidlertid skuffet Stephens, så at han har trot her at finde bistavene af et ᛏ, som også står meget tydelige på hans afbildning, hvad der er ganske urigtigt. Ligesom ᛁ er det sidste ᛋ væsenlig ubeskadiget.

Medens der således efter min mening ingen tvivl kan være om læsningen af de enkelte runer, er der med hensyn til deres betydning en vigtig omstændighed, hvorpå jeg for første gang har henledet opmærksomheden i Die runenschrift s. 354. Stenen er nemlig, hvad man mærkelig nok tidligere helt havde overset, i sin tid bleven kløvet (syv store kløvningshuller i den venstre kant er meget tydelige), så at den ligesom Flemløse-stenen godt oprindelig kan have været omtrent dobbelt så bred som nu (også bagsiden er bortkløvet, hvorfor stenen er forholdsvis meget tynd).

Stenens form lader ingen tvivl om, at den har været rejst således, at den bevarede indskrift løber ovenfra nedad; men dette viser sikkert, at der på den anden, bortkløvede del til venstre har været en indskrift, som havde den modsatte retning (nedenfra opad), og at indskriftens begyndelse må søges her (sml. Die runenschrift s. 159 f.). Jeg formoder derfor, at den dødes navn har stået på det manglende stykke af stenen, som kan have indeholdt én, to, eller endogså tre linjer, og at de bevarede runer ruulfʀ sis lige overfor til höjre må udfyldes ruulfʀ s[at]i s[tain], hvor de to sidste ord, der let forstodes af sammenhængen, med vilje er skrevne forkortede, for at denne linje ikke skulde nå længere ned på stenen end indskriften til venstre[1].

På Voldtofte-stenens samtidighed med Helnæs- og Flemløse-stenen tyder ikke blot dens runeformer (og manglen af skilletegn), men særlig navnet ruulfʀ og måden, hvorpå det skrives. Har jeg ret i at læse ruulfʀ sati stain, er det jo netop den samme formel, hvormed Helnæs-stenen begynder. At indskriften på Voldtofte-stenen ender med at anføre navnet på den, der rejste stenen, stemmer nöje med, at hovedindskriften på Flemløse-stenen slutter med ordene satu suniʀ aftiʀ.

At tre af vore alderældste runestene, der er komne for dagen i samme egn, bærer Rolv Nore-godes navn (de to uden tvivl rejste af ham efter frænder, den tredje rejst af hans sönner til minde om ham selv), viser, at han må have været en höjt anset og fornem mand, og vidner således samtidig om den fremragende stilling, som „goden“ på den tid indtog i Danmark. Dette bekræftes også for den følgende tid af Glavendrup-stenen.

Mærkelig nok har disse tre gamle, höjst vigtige runemindesmærker fra Fyn, der hører så nöje sammen, haft samme sørgelige skæbne — i nyere tid at blive kløvede og derved mere eller mindre ødelagte. Men efter ødelæggelsen har de også alle tre haft det held at blive fredede af den konge, hvem fædrelandets fortidsminder lå så stærkt på hjærte.

[1] Jeg fastholder altså fremdeles den formodning om disse runers betydning, som jeg allerede har fremsat i „De ældste nordiske runeindskrifter“ (Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1867), s. 62 og i „Professor G. Stephens om de ældste nordiske runeindskrifter“ (smst. 1868), s. 66, længe för end jeg havde haft lejlighed til selv at undersøge Voldtofte-stenen, hvorfor jeg den gang gik ud fra, at Stephens' læsning af den næstsidste rune som ᛏ var rigtig.

7. NÖRRE NÆRÅ-STENEN

Nörre Nærå sogn, Skam herred, Odense amt, Fyn

(undersøgt d. 21. Juli 1879).

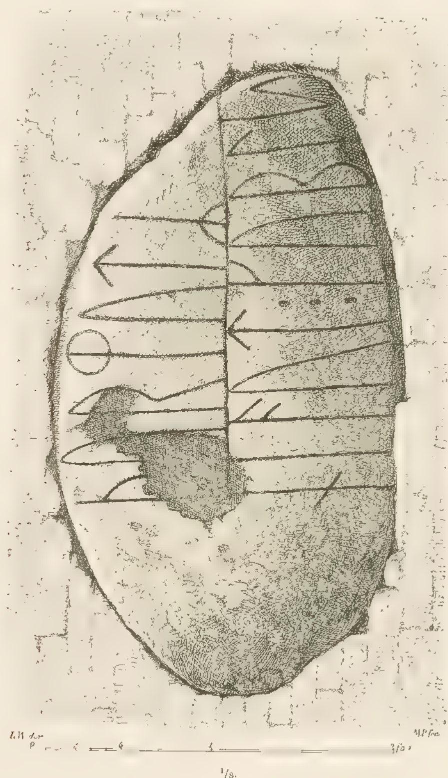
Runestenen i Nörre Nærå (i det nordlige Fyn, $1^3/_4$ mil øst for Bogense) har jeg første gang fundet omtalt allerede i året 1684. I biskop Jens Bircherods dagbøger (i det store kgl. bibliothek, ny kgl. samling no. 1986 c 4to) hedder det nemlig i et brev til Bircherod fra Peder Winsløw i Odense, dateret d. 19. Juni 1684 (dagbog for 1684, appendix til Juni): „End er nylig opdaged en ny Runesteen paa Næraa kirkegaard, ved Kørupgaard, med faae heel læselige bogstaver, dog tydelig meening. Hvorom Hannem ogsaa skal adviseris fuldkommeligere med første leylighed“. Hertil föjes i 'Postscr.': „Bogstafvene paa ofvenbemeldte Runesteen skal være saadanne, som indlagde udviiser; udtolkningen er conjectura eendeel endnu, til viidere oplysning. Ellers siges bogstafverne, ja end de prikker, saa kiendelig at være, som de vare nyes udhugne“[1]. Først i begyndelsen af indeværende århundrede synes stenen dog atter at have tildraget sig opmærksomhed. I Antiqvariske Annaler II (1815), s. 348 anføres blandt „de ved prof. Vedel-Simonsen for det kgl. antikvariske musæum i årene 1807—14 indsamlede oldsager“ under Januar 1812 som no. 427 „hr. Arendts forklaring over runestenen på Nærå kirkegård“. Arendts originale forklaring er senere gået tabt; men den er bevaret på anden hånd i en udførlig, med stor omhu affattet indberetning i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv af 25. Juli 1842 fra pastor E. West i Nörre Nærå til daværende justitsråd Thomsen. Herefter blev stenen, som tidligere lå på kirkegården, i årene 1782—84 indsat i kirkegårdsdiget, hvor den endnu havde plads 1842. West meddeler endvidere, at Werlauff undersøgte stenen 1809 eller 1810, at Arendt tegnede den 1811, og at Rask undersøgte den 1826 eller 1827, hvortil der föjes en meddelelse om Arendts og andres forsøg på at tolke indskriften[2]. Arendts blyantstegning findes endnu i det antikvarisk-topografiske

[1] Den kopi af indskriften, hvortil der henvises i Winsløws brev, findes ikke i dagbogen. Ved de tydelige „prikker“ sigtes naturligvis til de tre punkter, der bruges som skilletegn i anden linje.

[2] Det hedder i Wests indberetning: „Werlauff så den og kopierede indskriften 1809 eller 1810, Arendt aftegnede den 1811 og læste den således: „Thormutr niout kubels ɔ: Thormoder har nytten, brugen af min höj“ (til begravelsessted), eller efter justitsråd Thorlacius' forklaring: „Thormod nyd din grav“. Rask besâ stenen 1826 eller 1827 [uden tvivl 1826 samtidig med hans undersøgelse af Glavendrup-stenen; se nedenfor] og kopierede indskriften, men skrev siden til den daværende præst i N. Nærå, nuværende provst Knudsen i Aggernæs, at hverken han eller de andre runekyndige, hvilke han havde vist den, turde forklare den med bestemthed“.

arkiv, dateret 24. April 1811. Efter denne tegning udgav Rafn indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 195.

Efter at stenen i lang tid havde siddet i stendiget om Nörre Nærå kirke, blev den 1842 ved pastor Wests omsorg udtaget og flyttet ind i våbenhuset. Senere blev den

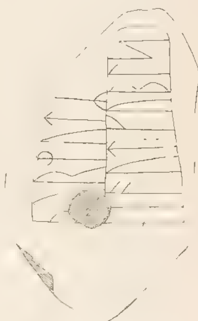
1/8.

Nörre Nærå-stenen.

indmuret i kirken ved den nordlige pille ved korbuen ud imod skibet. Her blev den 1862 tegnet af Magnus Petersen for Thorsen, som i De danske Runemindesm. I, s. 265 for første gang offenliggjorde en afbildning af den (også gengivet hos Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 761). Ved min undersøgelse borthuggede jeg så meget af den løse kalkpuds, der omgav stenen, at omridsene af indskriftfladen kom til syne; men des værre kunde hele stenens form ikke gengives på afbildningen, da den var fuldstændig skjult af muren.

Den synlige del (indskriftfladen) af den temmelig uanselige, ægformede sten, der består af rødlig granit, er 3′ 6″ lang og 1′ 11″ på det bredeste[1]. I ydre form minder den meget om Snoldelev-stenen; men i modsætning til denne er runerne både i sig selv og i forhold til stenens störrelse usædvanlig store, idet de to små, ved en rammestreg adskilte linjer, hvoraf indskriften består, fylder stenen i dens hele bredde. Den længste rune (det første ᚢ i þurmutʀ) er 11″ höj, flere af de andre 10½″ höje; men störrelsen aftager ved stenens top på grund af dens form, som ligeledes synes at have givet anledning til den usædvanlig stærkt sammentrykte form af s-runen i indskriftens slutning. Efter Arendts tegning er runen dog ganske regelmæssig; men på min afbildning viser den sig ikke i sin fulde störrelse, fordi dens nederste del var skjult af muren. I de höje, slanke og smalle runer er bistavene i øvrigt for störste delen temmelig små i forhold til hovedstavenes höjde. I *óss*-runen udgår den øverste bistav omtrent fra toppen af hovedstaven.

Indskriften, der står ualmindelig klar og tydelig, begynder med linjen til venstre, hvor en större afskalning har borttaget nederste halvdel af det første ᚦ og af hovedstaven i det følgende ᚢ. Derimod er ᚢ-runens bistav, der begrænser en större del af afskalningen, væsenlig ubeskadiget; kun foroven, hvor afskalningen løber over den hen til ᚱ-runens bistav, er både den del af ᚢ- og ᚱ-staven, som den berører, meget utydelig. I afskalningen skimtes dog endnu hele hovedstaven af ᚦ, som viser sig at have løbet i flugt med ᚼ-runens hovedstav i begyndelsen af næste linje. Toppen af denne rune ligger ligeledes i afskalningen, men kan endnu tydelig følges i denne. Foran ᚦ findes et hul i stenen, der ved første öjekast let kan opfattes som et hugget skilletegn, således som det er sket på afbildningen hos Thorsen; men en nærmere undersøgelse viser sikkert, at det ikke er hugget, men har ganske samme karakter som et lignende hul ved toppen af ᚦ-runens hovedstav mellem denne rune og ᚢ. Et lidt mindre hul af samme art findes også noget foran afskalningen omtrent ud for rammestregen. Derimod er de tre lidt langagtige punkter i anden linje, der står temmelig nær ved hinanden et godt stykke fra rammestregen (afstanden mellem denne og det øverste punkt er 3½″), alle sikre og skarpt huggede. På Arendts tegning findes også rigtig de tre punkter, men intet skilletegn foran ᚦ.

[1] Når stenen en gang bliver udtaget, vil det dog vise sig, at den i sin helhed både er en del længere og bredere. Arendt angiver nemlig på sin tegning længden til 3′ 10″, og den störste bredde skulde efter denne tegning være godt 2′ 3″. På Arendts tegning omsluttes hele indskriften af en ramme, der nöjagtig følger indskriftfladens form. Denne ramme, af hvilken jeg ved min undersøgelse ikke fandt noget spor, har altså den gang været helt skjult af kalk, idet den må være anbragt på den indmurede, lidt indad böjede del af stenen. I steden for det, tilsyneladende på grund af stenens form, i nederste del stærkt forkortede ᛋ sidst i anden linje på min afbildning har Arendt et ganske regelmæssigt ᛋ; den nederste, for mig usynlige del af denne rune må da ligge på stenens indad böjede kant til höjre. Da jeg ikke nærer tvivl om, at Arendt, for hvem stenen viste sig i sin fulde störrelse, er aldeles nöjagtig i de nævnte punkter, hvor hans tegning afviger fra min afbildning, gengiver jeg her denne tegning i halv störrelse. Den viser også, at afskalningen ved indskriftens begyndelse den gang ikke var så stor som senere, og den kan i det hele taget tjæne som et eksempel på den omhu, hvormed Arendt må siges i reglen at gengive karakteren af de enkelte runeformer.

Indskriften lyder:

þurmutʀ
niąut ⁝ kubls

þurmutʀ ɔ: *Þórmundʀ* har endnu bevaret ᛦ efter tandlyden, medens det fra omtrent år 900 i denne forbindelse uden undtagelse er gået over til ᚱ (sml. Die runenschrift s. 298). Navnet *Þórmundr* (*Þormundr*) forekommer næppe i den oldnorsk-islandske litteratur, hvor navne på *-mundr* ellers er almindelige: *Ásmundr*, *Goðmundr* (*Guðmundr*) o. s. v.

niąut må uagtet den usædvanlige skrivemåde med ᛁᚬᚢ for ᛁᚢ være bydemåde af olddansk *niúta* — oldnorsk-isl. *njóta*. Ligesom ᚼ i ᚦᚼᚢᚱᚢᛁ på Jællinge-stenen II uden tvivl er tegn for den næselyd, hvormed selvlyden blev udtalt, synes ᚬ i ᚾᛁᚬᚢᛏ på Nörre Nærå-stenen at udtrykke den næselyd, hvormed *iú* i *niúta* er blevet udtalt på grund af det foregående *n* (sml. I, s. 14). Som *njóta* i oldsproget forbindes *niúta* her med ejeformen i betydningen „nyde godt af noget“.

kubls ɔ: *kumbls* betegner her sikkert gravhöjen, hvorfor det bruges i ental, medens det ellers regelmæssig står i flertal, når det bruges om gravmindet (‘mindesmærket’) i det hele.

I Olddansk må indskriften altså gengives:

Þórmundʀ niút kumbls!

„Tormund nyd höjen! (hvil i fred i gravhöjen!)“.

Indskriftens hele karakter (runeformer o. s. v.) bevægede mig allerede for mange år siden til i „Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden“, Kbh. 1874, s. 169 at henregne Nörre Nærå-stenen til vore ældste runestene (ældre end Glavendrup-stenen og de med denne samtidige mindesmærker). Denne antagelse er senere bleven bekræftet ved min iagttagelse angående forholdet mellem ᛦ og ᚱ efter tandlyd (se ovenfor), og den bestyrkes yderligere ved en anden omstændighed. Stenens störrelse og form så vel som den enestående formel, der bruges i indskriften, hvortil vi kun på den langt yngre Asfærg-sten finder noget tilsvarende (foran s. 237), gör det nemlig höjst sandsynligt, at Nörre Nærå-stenen ligesom en række særlig fra Norge kendte mindesmærker fra mellemjærnalderen og begyndelsen af den yngre jærnalder har været rejst inde i gravhöjen (sml. Die runenschrift s. 358 f.). De omstændigheder, hvorunder Snoldelev-stenen, der, som foran bemærket, i sin form minder meget om Nörre Nærå-stenen, blev funden, taler i höj grad for, at det samme ligeledes har været tilfældet med den (se foran s. 338 f.). De ualmindelig velbevarede runer i bægge indskrifter, der hverken bærer spor af slid eller af vejrligets indflydelse, støtter også denne formodning.

8. GLAVENDRUP-STENEN

Skamby sogn, Skam herred, Odense amt, Fyn

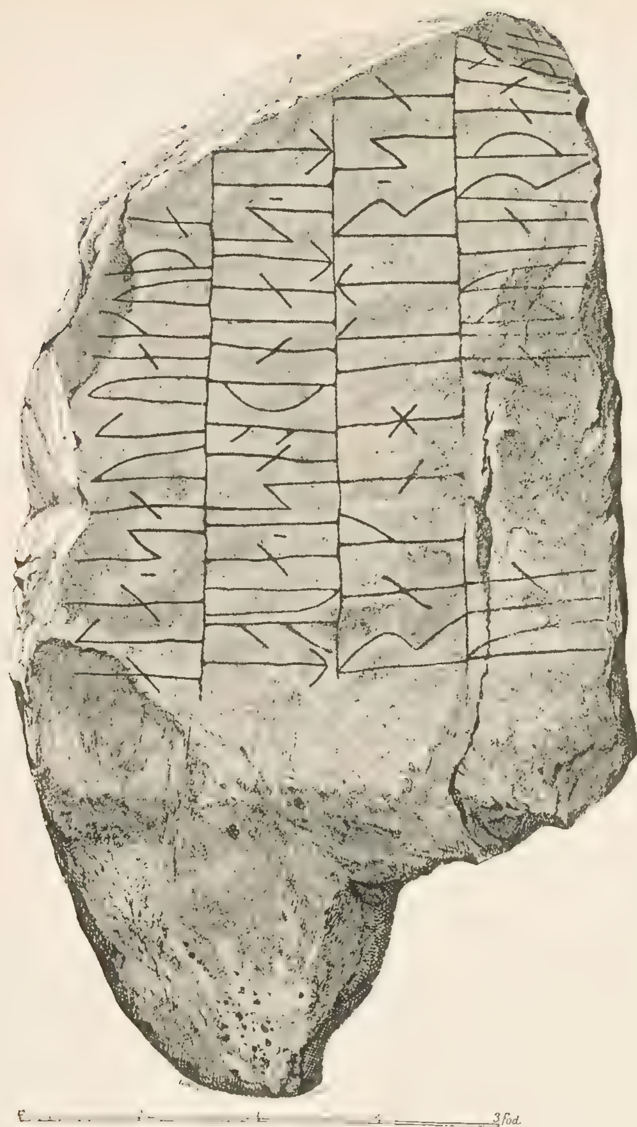
(undersøgt d. 15. August 1873, d. 20.—21. Juli 1879 og d. 23. August 1900).

Den meget anselige sten med den længste runeindskrift, der kendes fra Danmark, stod ved mine undersøgelser 1873 og 1879 på en lav lille höj, som havde navnet „Rævehöj", på Hans Knudsens enkes mark i landsbyen Glavendrup i Skamby sogn mellem Odense og Bogense. Ikke langt fra ligger en anden större höj, som kaldes „Torshöj", et navn, der vel snarere må afledes af mandsnavnet Tor(d) end af gudenavnet Tor (sml. det nærliggende Torup, „Tordrup").

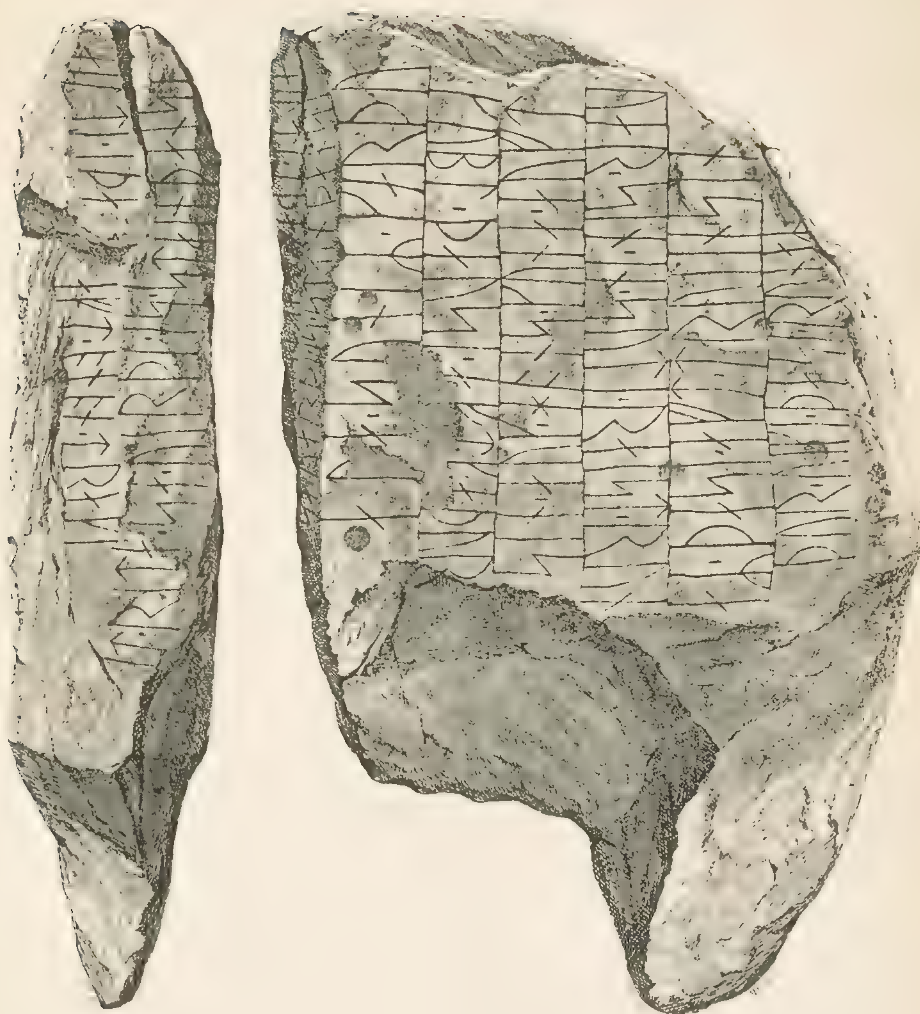
Skönt man i egnen længe havde vidst, at stenen bar en indskrift, henlå den i mange år omfalden og nedsunken i et ved grusgravning frembragt hul i höjen, indtil den i sommeren 1806 blev fremdraget (man kan gærne sige opdaget) af Vedel Simonsen, som har meddelt Rask følgende oplysninger herom:

„I Maj 1806 besøgte jeg under mit ophold i Fyn de mange og skönne alderdommens lævninger af stendysser, offersteder, tingkredse o. s. v., som i så stor en mængde findes på Dallunds gods. Godsets brave og oplyste forvalter hr. Strøbech gjorde mig blandt andet opmærksom på en höj hinside landsbyen Torup (dens navn var „Rævehöj"; ti „Oles höj" tror jeg næppe hr. Zeuthen [præsten i Skamby] kaldte den, för vi havde læst navnet Ali på stenen[1]), i hvilken efter hans sigende en stor sten lå nedsjunken, som ved sandgravning i höjen efter udskiftningen alt mere og mere kom for lyset. I 14 år havde man vidst, at denne sten lå der, og efter folkesagn skulde den være sat over Ingjald og Torsten, om hvem man der på egnen ved så meget at fortælle, og deres navne være udhugne derpå. Da han imidlertid selv en gang havde været på höjen, havde han med möje afskrevet enkelte af de karakterer, han forefandt på den del af stenen, der ej som det øvrige var tildækket med jord og sand, og havde siden ved sammenligning med et runealfabet funden, at det måtte være runer. Han viste mig denne sin afskrift, og uagtet runerne kun vare få og ufuldkomne, forundrede det mig dog, at en sten, om hvilken der herskede så betydelig

[1] Sml. hermed bemærkningen om navnene „Runesten" og „Baldersten" på Gunderup-stenen I, foran s. 8.

Glavendrup-stenen A.

Glavendrup-stenen B og C.

en tradition, og som man almindelig vidste at indeholde en indskrift, kunde henligge der i 14 år, uden at nogen af landets egne lærde eller rejsende værdigede den deres opmærksomhed; så meget mere som jeg med ængstelighed hørte, at bonden, på hvis grund den lå, oftere var budet penge for stenen, som altså stod i fare som snarest at gå stenmindesmærkers sædvanlige gang, at blive sprængt til stengærde, eller kløvet til ledpæle. På min indstændige bön tillod hr. Strøbech, at stenen måtte udgraves af höjen; men formedelst mellemkommende forretninger på bægge sider blev dette arbejde først foretaget i Juli med ikke liden möje, eftersom en snes karle måtte arbejde derpå i to dage. Den side af stenen, som för den tid til dels lå blottet, var forsiden [fladen med indskriftens begyndelse]; var altså noget beskadiget, forinden tegningen blev tagen, da var det denne side. Efter at den uden for höjen var oprejst på den ene kant, blev den hele sten afvasket og indskriften selv desuden ved hjælp af en børste renset; hvorpå så vel jeg som hr. landmåler Rasmussen, der foruden flere var til stede, toge hver sin tegning deraf og gjorde os derved umage for ved hjælp af målestok og passer at få monumentet så nöjagtig som muligt afkopieret efter alle dets dimensioner og proportioner; hvorfor vi og ved hjemkomsten på det nöjagtigste konfererede vore tegninger indbyrdes . . . . . . Ved min tilbagekomst til hovedstaden overleverede jeg prof. Nyerup tegningen, og den kom som bekendt i de bedste hænder. Jeg har siden hos vedkommende gjort mig umage for at få stenen selv indflyttet til hovedgården, eller dog ved et brædeskur beskyttet mod vejrligets ulempe; men det første kan ikke ske, dels formedelst stenens tyngde, som vilde knuse enhver arbejdsvogn; og det sidste lader sig ej heller göre, fordi stenen står på vild mark, og det således var at forudse, at egennyttige mennesker vilde sønderslå skuret og bortstjæle bræderne. Og således går nu også her det gamle ord i opfyldelse: mors etiam saxis marmoribusque venit“ [1].

Vedel Simonsens særdeles omhyggelige og for den tid ualmindelig nöjagtige tegning af stenen blev ved Nyerups foranstaltning stukken i kobber og offenliggjordes med Abrahamsons forsøg på at tolke indskriften i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1806, II, s. 105 ff. Til Abrahamsons tolkning föjede Werlauff, der selv havde undersøgt indskriften i sommeren 1807, ved hvilken lejlighed han „fandt den kobberstukne forestilling fuldkommen pålidelig“, forskellige vigtige bemærkninger i Litteraturselskabets Skrifter 1807, II, s. 276 ff. Endelig meddelte Rask på det nys anførte sted i Ny Minerva for Aaret 1808 nogle „Epilegomena“ til Werlauffs afhandling. Atten år senere (i September 1826) undersøgte Rask selv stenen og nedskrev samtidig på et løst blad sin læsning og oversættelse af indskriften. Bladet, som jeg med bibliothekar Weekes hjælp forgæves har eftersøgt mellem Rasks håndskrifter i det store kgl. bibliothek, er trykt i Samlede Afhandlinger III, s. 413 med forskellige fejl særlig i runeformerne (således overalt ᛆ, ᚽ for ᛅ, ᚼ og ᚠ for ᚽ). Da Rask den gang i det væsenlige har forstået indskriften rigtig, aftrykker jeg på ny hans læsning og oversættelse efter gengivelsen i Samlede Afhandlinger med rettelse af de åbenbare fejl [2]:

[1] Ny Minerva for Aaret 1808, s. 272 ff.; atter trykt i Samlede Afhandlinger af R. K. Rask III (1838), s. 402 ff.
[2] Sml. N. M. Petersen, Danmarks Historie i Hedenold III[1] (1837), s. 367 = III[2] (1855), s. 275 f.

„Glavendrup-stenen opdaget 1806 af *Vedel Simonsen*.

1) På den forreste nu nedvendte Side.

ᛅᛚᛅ · ᛋᛅᚢᛚᚢᛅ · ᚴᚢᚦᛅ
ᛦᛑᚢᛅ · ᛁᛋᛅᚼᛑ · ᚾᛁᛅᛦᛋ · ᛁᛦ
ᚱᛅᚴᚾᚼᛁᛚᛏᚱ · ᛋᛅ
ᚾᛐ
ᚢᛁᛅ · · · · · (ᛅ)ᛁᚦᚢᛁᛅᚱᚦᛅᚾᚦᛁᛅ

2) På den anden Side, som nu er opvendt.

ᛘᛅᚾᚢᛦ · ᛁᛋᛅᛑ · ᛁᛐᛁᚢ · ᛦᚢᛑ
ᚾᛁᛋ · ᚾᛁᛦᚢᛦᛦ · ᛦᛑᛅ · ᛁᛋᛅᛑ · ᛘᛅ
ᚢᛅᚱ · ᛋᛁᛅ · ᛁᛅ · ᛋᚢᛏᛁ · ᚱᛅᛁᛋᛏ · ᚱᚢᛅ
ᛦᛑᚢᛅ · ᛅᚾᚢᛐ · ᛋᛅᚼᚼ · ᛐᚢᛅ · ᚾᛁᛋ
ᚴᚢᛒᛚ · ᚦᛅᚢᛋᛁ · ᛅᚠᛏ · ᚠᛅᚦᚢᚱ
ᚢᛑᛦᛅᛐ · ᛘᛁᚾᚢᛋ · ᛅᛚᛅ

3) På Kanten af Stenen

ᛁᛋᛅᚾᛑ · ᚾᛁᛅᛦᛋ · ᛋᛁ · ᛁᛑᛦᛅᚢ · ᛅᛋ · ᛅᛦᛁᛦ · ᛦ(ᛅ)
ᛅᛁᛚᛏᛁ . ᛁᚦᛅ . . . . ᛅᚠᛏ · ᚭᚾᚭᚾ · ᛏᚱᛅᚴᛁ

det er

1) Ragnhild satte denne Sten efter Ale Sølvegode, (en) ve(l) (h)ædervœrdig Mand.

2) Ales Sönner gjorde denne Kummel efter sin Fader, og hans Kone efter sin Mand, men Sote ristede disse Runer efter sin Herre.

Thor hellige disse Runer!

3) Til Rust vorde den, som vælter denne Sten eller drager (den bort, for at sætte den) efter en anden.

Egelund den 12. Sptr. 1826.

R. Rask."

For i sit runeværk at kunne meddele en ny afbildning af stenen besøgte Stephens i April 1864 Glavendrup, ledsaget af Magnus Petersen, hvis smukke og omhyggelige tegning, der ligger til grund for afbildningen i Old-northern Runic Monuments II, s. 694—95, findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Samtidig lykkedes det direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring at erhverve stenen som statsejendom, og den blev atter rejst på höjen, hvor den måtte antages oprindelig at have stået.

Selv har jeg tre gange undersøgt stenen, første gang på et kortvarigt besøg i Glavendrup i sommeren 1873, för end jeg skrev min tolkning af indskriften i „Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden" (Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Hist. 1874), s. 243 ff., anden gang i sommeren 1879 sammen med Magnus Petersen og tredje gang i sommeren 1900.

[1] ᚱᚢᚾᛁᛅ, ᛁᚠᛏ og ᚱᛁᛏᛁ i Samlede Afhandlinger skyldes sikkert trykfejl, der er oversete af udgiveren.

På undersøgelsesrejsen 1879, der foretoges under de heldigste forhold og strakte sig ud over to dage, blev den tegning, som ligger til grund for min afbildning, udført, og resultaterne af undersøgelsen er optagne i Die runenschrift s. 359 ff.

Både ved Stephens' besøg i Glavendrup 1864 og ved mit besøg 1873 fandtes der endnu lige øst for höjen med runestenen mange lævninger af to rækker store, indtil 8 fod lange stene, der rigtignok alle var faldne om, men lå på deres oprindelige plads og öjensynlig havde dannet en af de såkaldte „skibssætninger“. Da jeg seks år senere atter besøgte Glavendrup, var flere af stenene imidlertid forsvundne og altså formodenlig anvendte

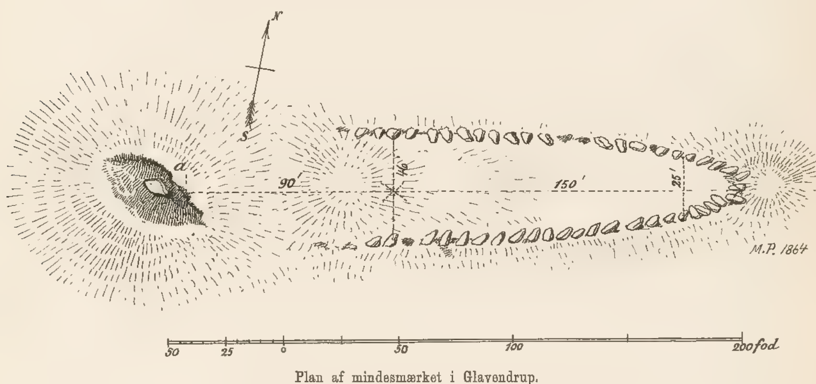

Glavendrup-stenen med omgivelser.

i stengærder eller på anden måde. Skibssætningen har sikkert oprindelig sammen med runestenen på höjen udgjort det storartede mindesmærke, som for næsten 1000 år siden blev rejst på dette sted efter den höjt ansete og mægtige mand, hvis navn runestenen har bragt til efterverdenen (sml. nedenfor om ordet skaiþ på Tryggevælde-stenen). Da der i „Rævehöj“ ingen sinde er fundet spor af en grav fra jærnalderen, har den døde næppe hvilet i den höj, på hvilken runestenen stod, og hvor den uden tvivl oprindelig har dannet den yderste sten længst mod vest i skibssætningen. De yderste stene længst mod øst gik også ind i en lille höj, som ved en af V. Boye 1892 foretagen undersøgelse viste sig at tilhøre bronzealderen. Som så ofte ellers synes man altså i Glavendrup at have benyttet bronzealders höje som led i et gravminde fra den yngre jærnalder for at göre dette mere anseligt (sml. Bække-stenen II, foran s. 86 ff.). Graven selv har snarest været anbragt et sted inden

for skibssætningen. Foranstående prospekt viser höjen med runestenen og de bevarede stene af skibssætningen, således som det hele viste sig ved min undersøgelse 1873, og som Magnus Petersen ligeledes forefandt det i September 1874, da den tegning blev udført for nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, som ligger til grund for min afbildning. Sammen med den nedenfor gengivne, i Maj 1864 udførte plan af mindesmærket (ligeledes i det antikvarisk-topografiske arkiv), på hvilken *a* betegner grusgraven, i hvilken runestenen den gang lå nedsunken, vil prospektet, når stenene i skibssætningen tænkes rejste, give et nöjagtigt billede af mindesmærket i dets oprindelige skikkelse.

Da den lille höj, hvorpå runestenen atter var bleven rejst 1864, efterhånden næsten var slöjfet ved plöjning, og da de lævnede stene af skibssætningen fra gammel tid lå omfaldne og var udsatte for lidt efter lidt helt at forsvinde, lod direktionen for de antikvariske

Plan af mindesmærket i Glavendrup.

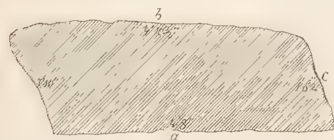
mindesmærkers bevaring 1892—94 hele mindesmærket restaurere under ledelse af V. Boye, efter at det jordstykke, hvorpå det står, var blevet fredet ved velvillig imødekommen af ejeren, gårdejer Knud Hansen. Dette ret betydelige arbejde kan dog ikke siges at være udført fuldt tilfredsstillende. Skibssætningen har nemlig, særlig i den vestlige ende, fået en urigtig form, idet runestenen er stillet helt uden for den i steden for at danne det yderste led i den. Heller ikke den nyopkastede höj, på hvilken runestenen er stillet, svarer ganske til den gamle, som var betydelig lavere, så at runestenen på dens top naturlig kunde slutte sig til de øvrige stene i skibssætningen som den yderste sten mod vest.

Runestenen, der består af grovkornet, rødlig granit, er i sin hele længde, således som den er fremstillet på min afbildning, 9′, hvoraf dog næppe mere end 5′ 6″, eller i det höjeste 6′ har raget op over jorden. Dens störste bredde er 5′, kanten med indskriften indtil 1′ 9″ bred. Formen ses af omstående tværsnit, taget over hovedstaven af ᚠ i raknhiltr, hvor hele omkredsen er 13′ 1″.

Runerne er af meget forskellig störrelse, fra omtrent 1′ 2″ til kun 4″ höje. De störste findes i indskriften på forsiden, hvor det sidste ᛆ i ala (i linjen længst til venstre)

er 1' 2" höjt, ᚠ i auft (sidst i anden linje fra venstre) 1' 1½", det første R i raknhiltr (i begyndelsen af anden linje fra höjre) 1' 1¼" og flere af de andre runer 1' 1". Disse runer hører således til de störste, der kendes i nogen indskrift.

Indskriften er fordelt på stenens to brede flader og på den ene af kanterne mellem bægge. Skönt alle tre indskrifter hører nöje sammen, indeholder hver af dem en selvstændig mening. Hovedindskriften og følgelig indskriftens begyndelse må søges på den flade af stenen, hvor de fire ved runernes störrelse særlig fremtrædende linjer findes. Denne side af stenen, som både efter den stilling, hvori den fandtes, da den var gleden ned ad höjen, og efter dens sandsynlige plads i skibssætningen uden tvivl oprindelig har vendt mod øst, kalder vi derfor forsiden. Herefter følger indskriften på den anden brede flade (bagsiden), der altså oprindelig vendte mod vest, og endelig indskriften på kanten (mod nord).

Alle tre indskrifter står endnu ualmindelig klart og tydelig og giver kun undtagelsesvis anledning til tvivl. Næsten alle ord adskilles ved det fra andre ældre stene (Snoldelev-stenen o. s. v.) kendte skilletegn ı, som derimod ikke bruges ved begyndelsen og slutningen af linjerne. Mellem de 206 runer i indskriften forekommer alle tegnene fra det da brugelige runealfabet med undtagelse af m-runen, der utvivlsomt vilde have haft formen ᛘ, ᛘ (sml. Nörre Nærå-, Tryggevælde- og Rönninge-stenen).

På to steder findes en åben plads uden runer, nemlig efter ordet ᚢᛁᚽ i begyndelsen af sidste linje på forsiden og efter ᛁᚦᚽ i slutningslinjen på kanten (efter bægge disse ord mangler derfor også skilletegn). På grund af gamle brud og huller i stenen har runeristeren med forsæt ladet pladsen stå åben på disse steder, så at hele indskriften er fuldstændig.

Indskriften begynder med navnet raknhiltr i anden linje fra höjre på forsiden, og dette ord udmærker sig, således som det jævnlig er tilfældet i runeindskrifterne med navnet på den, der har rejst mindesmærket, både ved runernes störrelse og ved afstanden mellem de enkelte tegn, uden tvivl fordi navnet på den måde særlig skulde fremhæves (svarende til nutidens spærrede skrift). Indskriften løber derpå bustrofedon, således at den tredje linje fra höjre følger efter den anden og derpå den fjærde. Den første linje fra höjre, hvormed indskriften på forsiden ender, går i samme retning som den anden og fjærde.

Angående indskriften på denne side bemærkes i øvrigt: I raknhiltr er ᚽ-runens bistav ualmindelig stor og har en lille svejning (sml. ᚽ-runerne på Kallerup-stenen). Mellem stain þąnsi findes intet skilletegn. I auft ender ᚠ-runens nederste bistav et godt stykke neden for rammestregen, hvad der ligeledes er tilfældet på de to steder i anden linje på bagsiden, hvorimod bistaven på de to andre steder, hvor denne rune forekommer i indskriften på bagsiden, når helt op til rammestregen. Også i indskriften på kanten, hvor der ikke findes nogen rammestreg, når bægge ᚠ-runens bistave lige langt op. I den tredje linje (den første fra venstre), hvor der ingen rammestreg findes over runerne, er deres störrelse temmelig uregelmæssig, medens de i den fjærde linje (den første fra höjre) væsenlig har

samme höjde (undtagen i det sidste ord), skönt de ikke hviler på en rammestreg. Mellem saulua kuþa i tredje linje findes intet skilletegn. I det sidste ᛅ i saulua og i de tre følgende runer ligger toppene i en fordybning, idet de böjer om på kanten af stenen.

I den fjærde linje løber en rævne i stenen hen over toppene af de tre første runer, hvorpå den tiltager betydelig i bredde. Den har sikkert været til stede, allerede da indskriften blev indhugget, og har i forbindelse med de andre huller og ujævnheder, der findes på dette sted, bevirket, at runeristeren har ladet en större plads stå åben efter ᚢᛁᛅ. Den første ganske tydelige rune efter dette ord finder vi lige under ᛁ i raknhiltr, nemlig en meget klar ret stav med en lidt svagere bistav, som dog er umiskendelig i sin hele længde og viser runen ᛅ. På mit aftryk må bistaven endogså kaldes forholdsvis meget tydelig, og det er sikkert, at runen ikke kan have været ᚼ, som man har været tilböjelig til at formode. Efter ᛅ følger et utvivlsomt ᛁ, over hvilket der løber et par skører, som også strækker sig hen over ᚦ, der er stærkt forvitret i den nederste halvdel, men hvis omrids dog kan følges. Den efter ᛅᛁᚦ følgende del af linjen er overordenlig vel bevaret. Man har tidligere — også jeg selv ved undersøgelsen 1873 — antaget, at der mellem ᚢᛁᛅ i begyndelsen af linjen og ᛅᛁᚦ var et större tomt rum uden runer. Dette forholder sig dog ikke ganske rigtigt. Foran ᛅ i ᛅᛁᚦ, midt imellem ᚼᛁ i det ovenfor stående raknhiltr, lige til venstre for en skøre i stenen og til höjre for det större hul, som findes ud for mellemrummet mellem ᚾᚼ i raknhiltr[1], kunde jeg nemlig både ved undersøgelsen 1879 og 1900 endnu med sikkerhed følge en runestav, som særlig i den øverste del trådte meget klart frem, og som på midten havde en fordybning, i hvilken lævningerne af bistavene i et ᚼ var umiskendelige. På et særskilt aftryk, som jeg tog af det stykke af indskriften, der indeholder de tre runer ᚼᛅᛁ, står ligeledes ikke blot bistaven i ᛅ overordenlig skarpt; men også hele den foregående rette stav med bistavene på midten, som danner ᚼ, viser sig ganske tydelig. Jeg anser det derfor for utvivlsomt, at her står haiþ-, ikke aiþ-uiarþan. Mellem dette ord og uia er der derimod ikke det ringeste spor af runestave at opdage, og det tör sikkert antages, at der aldrig har stået noget mellem uia og haiþ-. Efter beskaffenheden af den øvrige del af indskriften er der nemlig ikke nogen som helst grund til at formode, at en enkelt eller et par runer på grund af stærk forvitring kunde være helt forsvundne lige foran haiþ-, og det tör sikkert påstås, at vi, så fremt pladsen mellem uia og haiþ- havde været benyttet af runeristeren, endnu vilde finde tydelige spor af én eller snarere af to runer lige efter uia, hvor forvitringen ingenlunde kan have virket så stærkt, at runer kan antages at være helt forsvundne. Når denne plads altså ikke er benyttet, er det dels begrundet i den brede rævne foroven, dels i hensynet til ikke at skille runerne i haiþuiarþan fra hinanden ved et tomt rum. At runeristeren dog fra begyndelsen af næppe har beregnet, at han vilde blive nødsaget til at lade en plads efter uia stå åben, derpå tyder den måde, hvorpå det sidste ord i linjen (þiakn) er anbragt, idet det af hensyn til pladsen har måttet deles således, at de to sidste runer stilledes over de tre første, hvorved

[1] Dette hul, der er meget forvitret og urent i kanterne, tör næppe anses for en gammel skålformet fordybning af samme art som de meget regelmæssige huller, der findes nogle steder på stenens bagside.

dette ene ord kommer til at dreje bustrofedon i samme linje. Var det tomme rum derimod blevet benyttet, vilde pladsen netop have tilladt at göre hele linjen aldeles regelmæssig, hvad der vistnok havde været påtænkt fra først af. Det tomme rum bevirkede, at der intet skilletegn behøvedes efter uia, og den måde, hvorpå þiakn er anbragt, gjorde ligeledes skilletegnet mellem dette og det foregående ord overflødigt.

Indskriften på bagsiden frembyder ingen vanskeligheder og giver ikke på noget sted anledning til tvivl. Den begynder med linjen længst til venstre og løber derpå bustrofedon med undtagelse af den sidste (sjætte) linje, der indeholder en ny, selvstændig sætning. Første linje begynder lidt höjere oppe på stenen end de øvrige, uden tvivl af hensyn til den store skålformede fordybning lige foran ᚼ. Lignende fordybninger findes, som afbildningen viser, enkelte andre steder på denne side af stenen, og at de er ældre end indskriften, fremgår deraf, at runerne oftere er huggede igennem dem.

Fra foden af ᛚ i ala strækker en större afflisning sig hen over de følgende tre runer, hvis nederste del den har borttaget så vel som rammestregen og nederste del af de tilsvarende runer i anden linje. Det er derfor tvivlsomt, om der har stået et skilletegn mellem aft og faþur, som man kunde formode efter det følgende aft ı trutin i femte linje (jfr. dog ordene kurm faþur sin på den större Jællinge-sten, I, s. 22). I ordet faþur böjer nederste del af R-runens bistav om på underkanten af stenen.

Den øvrige del af indskriften på denne side er meget tydelig og velbevaret. Af hensyn til pladsen er de sidste runer i sjætte linje noget mindre end de foregående, og i det sidste ᛦ er bistavene lidt uregelmæssige på grund af stenens form.

Indskriften på kanten, der begynder med linjen til höjre og løber bustrofedon, giver heller ikke anledning til nogen som helst tvivl; men på grund af de store ujævnheder og huller i stenen har de to linjer, der ikke er adskilte ved rammestreg, fået en temmelig uregelmæssig form. Lige under det første ᚼ (i at), hvis bistav træder temmelig svagt frem, er en lille flis bortslået af stenen og dermed nederste del af hovedstaven i denne rune og i det følgende ᛏ, der også bægge er noget forvitrede i den bevarede nederste del af hovedstavene, som dog endnu kan følges helt. I rita er ı-runen sikker; Stephens har her læst ᚽ, hvilket han opfatter som en (ellers ikke forekommende) form af a-runen (ᚼ); men den lille bistav, som han har trot at finde temmelig höjt oppe på venstre side af ı, er kun en naturlig fordybning i stenen, der løber fra øverste del af bistaven i den foregående R-rune ind i ı-staven, og den vil ved nöjere undersøgelse hverken på stenen selv eller på aftrykket kunne forveksles med de huggede linjer. Mellem stain og þansi har der næppe stået noget skilletegn (også på forsiden mangler det mellem disse to ord), skönt de stærke ujævnheder i stenen på dette sted kan göre det noget tvivlsomt. En afflisning har borttaget toppen af ı-runen i ordet þansi, der her skrives med ᚼ, medens indskriften på forsiden bruger ᚽ.

At den skøre i stenen, der løber oven for þansi, er ældre end indskriften, fremgår deraf, at runerne både i þansi og i det lige under stående ailti ı iþa har rettet sig efter skørens form. Efter iþa følger ligeledes en gammel skøre og stærke ujævnheder, som har foranlediget runeristeren til at lade et rum stå åbent mellem dette ord og det følgende aft

ligesom på forsiden mellem uia og haiþuiarþan. Også langs med foden af de to sidste ord (ąnąn ı traki) løber en gammel skøre, efter hvilken indskriftens form og runernes störrelse har rettet sig.

Hele indskriften lyder altså:

(A) raknhiltr ı sa
ti ı stain þąnsi ı auft
ala ı saulua kuþa
uia   haiþuiarþan þiakn

(B) ala ı suniʀ ı karþu
kubl ı þausi ı aft faþur
sin ı auk ı hąns ı kuna ı auft
uar ı sin ı in ı suti ı raist ı run
aʀ ı þasi ı aft ı trutin ı sin
þur ı uiki ı þasi ı runaʀ

(C) at ı rita ı sa ı uarþi ı is ı stain þansi
ailti ı iþa   aft ı ąnąn ı traki

raknhiltr = *Ragnhildr*, et i hele Norden almindeligt kvindenavn. Efter tandlyden er ᛦ her gået over til R, medens Nörre Nærå-stenen endnu har þurmutʀ (foran s. 368).

þąnsi skrives senere (i indskriften på kanten) þansi. Det er derfor tvivlsomt, om *a* i dette tilfælde har været udtalt med næselyd (sml. Die runenschrift s. 321, § 3, 2).

auft skrives ligeledes i tredje linje på bagsiden, medens der to andre steder i indskriften på bagsiden og én gang i indskriften på kanten skrives aft. Det synes, at kun hensyn til pladsen har været afgörende ved valget mellem formerne aft og auft (denne forklaring lader sig derimod ikke anvende på formerne þąnsi og þansi). Skrivemåden auft ved siden af aft betegner vist udtalen *öft* (en gammel sideform til *æft* og *øft*; sml. I, s. 76).

ala kan ikke være = oldnord. *Ála*. Da det bekendte oldnord. mandsnavn *Áli* nemlig svarer til oldtysk *Anulo*, *Analo*, måtte dette navn i en så gammel indskrift som Glavendrup-stenens sikkert skrives ᚬᛚᛁ, ikke ᛅᛚᛁ. Dette sidste læser jeg derfor *Alli*, der rigtignok ikke kendes fra Norsk-Islandsk, men derimod oftere kan påvises i Svensk-Dansk: alle en af de nordiske navnelister i broderskabsbogen fra Reichenau kloster (Antiquar. Tidsskr. 1843—45, s. 74_6, Pipers udg. s. 349), „Alli et Herri, Scaniæ oriundi" Saxo lib. XII (s. 604), alli Valdemars jordebog s. 87 (på Fyn, hvor navnet vel endnu er bevaret i landsbynavnene *Allesø* i Lunde herred, ikke langt fra Glavendrup, og *Allerup* i Asum herred); Scriptores rer. Dan. IX (Index), s. 20 Allo, Alli, Alle; M. F. Lundgren, Personnamn från medeltiden, s. 11 (sml. Døbefonten i Akirkeby kirke, s. 10 not. 1).

saulua kuþa svarer til nuʀa kuþi på Helnæs- og Flemløse-stenen, og i saulua må vi derfor søge navnet på godens distrikt eller dets indbyggere. Et hertil svarende stedsnavn finder vi i Norge, hvor det nuværende *Selven* i Ørlandets præstegæld, en halv mil

inden for Agdenæs, er oldsprogets *Sǫlvi* (Heimskringla, Haralds saga ins hárfagra c. 36: *Eiríkr konungr fór um vetrinn eptir norðr á Mœri ok tók veizlu í Sǫlva fyrir innan Agðanes* cod. Fris. s. 59 *i Solva*; Landnámabók, Ísl. sög. I, 1843, s. 297, F. Jónssons udg., Kbh. 1900, s. 113 og s. 222: *hafði annarr þeira áðr drepit Grjótgarð jarl í Sǫlva fyrir innan Agðanes*). I saulua er au som oftere i runeindskrifterne tegn for den ved u-omlyd af *a* opståede *å*-lyd — oldisl. *ǫ* (Die runenschr. s. 326, § 6, c, 3). Jeg forstår altså *Sålwa* her som ejeform ental af stedsnavnet eller som ejeform flertal af indbyggernes navn („gode i Sålve" eller „Sålvernes gode"). Derimod er der ingen som helst grund til med Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 337 f. not.) at opfatte saulua som et til oldnord. *Sǫlvi* svarende personnavn, så at Alle skulde have været gode i Sålves tjæneste (sml. foran s. 349).

Af de herefter følgende ord i fjærde linje uia haiþuiarþan þiakn er kun þiakn *þegn* velbekendt fra andre indskrifter (sml. foran s. 20 f.). Ligesom dette ord, der var en hædersbetegnelse for den ældre fribårne mand, her bruges om „goden" Alle, finder vi i den gamle islandske litteratur *þegn* brugt f. eks. om Guðmundr Hóla biskup (Guðmundar drápa af Árni Jónsson v. 13, Biskupa sögur II, s. 205). Det foregående uia ɔ: *wéa* opfatter jeg som ejeform flertal, styret af *þegn*. I vore runeindskrifter forekommer ui = oldnord. *vé* i ental (ą ui) på Vedelspang-stenen I og i flertal (þau ui) på Vordingborg-stenen, det første om den indviede plads, hvorpå gravmindet (*kumbl*) rejstes, det andet om den indviede plads og mindesmærket i forening (se I, s. 60 f.). At der foretoges en indvielse både af hele gravmindet og af dets enkelte dele, fremgår af Virring-stenens „Tor vie dette mindesmærke" sammenlignet med Glavendrup-stenens „Tor vie disse runer" og Sønder Kirkeby-stenens „Tor vie runerne"; men goden forestod netop den hellige indvielse af gravminderne. Meget betegnende kaldes han derfor *wéa þegn*, „de indviede gravminders 'tegn'" ɔ: „de indviede, hellige steders, helligdommenes vogter, skærmer". Derimod synes det mig i höj grad kunstigt og unaturligt med v. Liliencron (Der Runenstein von Gottorp, Kiel 1888, s. 24) at forstå *wéa* som Alles egen grav, så at *wéa þegn* skulde betyde „vogteren af dette gravminde (den grav, hvori han selv hviler)". Ganske umulig forekommer den formodning mig, som Bugge har fremsat (E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 312), hvorefter uia er genstandsform ental af ordet *vé*, „præst". Et til gotisk *veiha*, „præst", svarende *véi*, *vé* lader sig ikke med sikkerhed påvise i de nordiske sprog; men selv om det fandtes, vilde *wéa* på Glavendrup-stenen i betydningen „præst" stride mod sammenhængen i hele indskriften, da det jo kun vilde sige det samme som det foregående *goða* og altså indeholde en lige så utålelig tavtologi, som hvis man nu til dags vilde skrive f. eks. „provst i Sålve, præst".

haiþuiarþan] Lige så lidt som Vedel Simonsen, Rask og Stephens havde jeg ved min første undersøgelse af Glavendrup-stenen bemærket runestaven foran ᚼ i haiþ-. Da ᚼ ikke, som man tidligere for at få et bekendt ord havde været tilböjelig til at antage, kunde læses ✱, og da skrivemåden hiþ- for haiþ- ikke kunde tilhøre Glavendrup-stenen, måtte ordet altså lyde aiþ-, hvilket jeg i „Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden" (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1874), s. 249 søgte at tolke som et af *æiðr*, „éd", og *werðr*, „værd, værdig", sammensat tillægsord (sml. oldnord. *eiðfastr*, *eiðvandr*, *eiðvarr*, „samvittighedsfuld"),

idet jeg gik ud fra, at vi ikke på Glavendrup-stenen som undertiden på yngre runestene (jfr. f. eks. Sjörup-stenen, I, s. 97) kunde finde *h* udeladt i ordenes begyndelse foran en selvlyd. Formen haiþ-, som i virkeligheden findes i indskriften, løser imidlertid alle vanskeligheder, idet vi i steden for det ellers ukendte *æiðwerðr* har fået et ord, hvis betydning er klar, og som kan påvises både i ældre Svensk og Dansk. Glavendrup-stenens haiþuiarþr ɔ: *hæiðwerðr* stemmer fuldstændig med Gutalags *haiþverþr*, „hæderlig“ (*gripr hinn ohaiþverþi*, „det uhæderlige, skammelige greb“ 23, 4 — *eyn vnerlich grif* i den gamle tyske oversættelse) og med skånske lovs *heþuarþær* (*heþuarþe man*, „en anset, fornem mand“ V, 28[1]), hvor *a* som i andre lignende tilfælde svarer til oldnord. *e* (*uara — vera, uarþa — verða* o. s. v.). Også i Oldnorsk findes *hæiðverði* huk., „ophöjet stilling“, medens Islandsk har tillægsordet *heiðvirðr* ved sammenblanding med *virðr*, fortids tillægsf. af *virða*. På Glavendrup-stenen står ordet i sin oprindelige betydning „hæderværdig“: helligdommenes hæderværdige ‘tegn’ ɔ: höjthædrede („höjærværdige“ med vor tids gejstlige hæderstitel) vogter.

kubl modsættes her i indskriften stain og runaʀ og synes derfor nærmest at måtte betegne „höjen“ (sml. Nörre Nærå-stenen, foran s. 368). Höjen, hvorpå Glavendrup-stenen var rejst, har dog, som foran bemærket, snarest været en ældre bronzealders höj, der på ny blev taget i brug til et mindesmærke fra jærnalderen. Derimod tilhører skibssætningen utvivlsomt jærnalderen og har udgjort en væsenlig del af mindesmærket efter Alle. Ved *kumbl* på Glavendrup-stenen tænkes derfor først og fremmest på den mægtige stenkreds, der blev sat i forbindelse med den gamle höj, hvorpå runestenen fik plads, for at det hele i forening kunde danne mindesmærket efter Alle. Inden for stenkredsen lå vist også hans grav. Glavendrup-stenens *kumbl* har altså væsenlig samme betydning som Tryggevælde-stenens hauk auk skaiþ.

suti svarer til det oldnord. mandsnavn *Sóti*.

De to sidste linjer (indskriften på kanten) forkynder den straf, som skal ramme den, der forstyrrer mindesmærket, således som jeg har påvist under Skærn-stenen I, der ender med en lignende formel (se foran s. 175 f.). Udtrykket *sá werði at rétta* er noget stærkere end *sá rétti* alene, idet det betegner „han skal visselig komme til, han skal blive nødsaget til at sone sin brøde“ (sml. oldnord. *verða at* med navneform, „på grund af omstændighederne komme i den nødvendighed at måtte göre noget“).

ailti ɔ: *ælti* — oldnord. *elti*, forestillende nutid af *elta*, „jage af sted, forfølge; trykke, klemme“ (i den sidste betydning endnu bevaret i vort „*ælte*“, men i ældre Dansk også — „drive, jage“, f. eks. skånske lov XI, 7: *æltær man ræf i graf mæþ hundum*; Valdemars sæll. lov II, 27: *tha ma mannæn horkunæn æltæ burt fran sich* og således langt ned i tiden). I indskriften er betydningen snarest ganske i almindelighed „øver vold imod, tilföjer overlast“, næppe „vælter“.

[1] I Anders Sunesöns gamle latinske parafrase af skånske lov forklares ordet således: „(vir) diues et præpotens, cui non esset tutum resistere aut propter generis claritatem aut officij dignitatem, qualem *hetwarthe man* in lingua patria nominamus“. Samme betydning har ordet i „Vederloven“ (Knud d. stores hirdskrå), der er bevaret i yngre skånsk sprogform: *konung oc andra hithworthe* („fornemme“) *men, ther hirdh skulde hawa.*

aft ąnąn traki = *öft ąnnąn dragi*, „drager (den) efter en anden". Dette udtryk oplyses af indskriften på Tryggevælde-stenen, der ender med følgende ord: sa uarþi at rita is ailti stain þąnsi iþa hiþan traki, hvor hiþan = *heðan*, „herfra" („drager den herfra" ɔ: fra den plads, hvor den står). Samme betydning har ordene på Glavendrup-stenen: „drager (flytter) den (fra dens plads for at rejse den) efter en anden". Det fremgår altså heraf, at ældre runestene undertiden blev flyttede fra deres oprindelige plads og benyttede på ny. Et sikkert eksempel herpå frembyder Skåång-stenen i Södermanland, som midt på stenen bærer en indskrift med ældre runer fra det 6. årh., men uden om den en slangesnoning med en indskrift fra det 11. årh. I reglen blev dog vel den gamle indskrift borthugget, når man på ny tog stenen i brug.

I olddansk sprogform har indskriften altså lydt:

Ragnhildr satti stæin þąnnsi öft Alla Sålwa goða, wéa hæiðwerðan þegn.

Alla syniʀ gærðu kumbl þåusi öft faður (fåður?) sinn åuk hąns kona öft wer sinn; en Sóti ræist rúnaʀ þåssi (þæssi?) öft dróttin sinn.

Þórr wígi þåssi (þæssi?) rúnaʀ!

At rétta så werði, es stæin þannsi ælti eða öft ąnnąn dragi.

„Ragnhild satte denne sten efter Alle Sålve-gode (gode i Sålve eller Sålvernes gode), helligdommenes höjærværdige vogter.

Alles sönner gjorde dette mindesmærke (den med höjen forbundne stenkreds) efter deres fader og hans kone efter sin ægtefælle; men Sote ristede disse runer efter sin herre.

Tor vie disse runer!

Han skal visselig komme til at sone sin brøde, som øver vold mod denne sten eller drager den (bort for at rejse den) efter en anden".

Skönt indskriften ikke udtrykkelig siger, at Ragnhild, der ifølge den første sætning rejste stenen efter Alle, var hans hustru, vil dog sikkert enhver, der uhildet læser indskriften, straks forstå, at „hans kone", som efter den følgende sætning sammen med hans sönner gjorde hans *kumbl*, er den samme Ragnhild, som nævnes i den første sætning. Ganske urimelig forekommer den antagelse mig, at en fremmed kvinde skulde have rejst en sten efter Alle og i indskriften være fremhævet på en så fremtrædende måde, at hun ikke blot nævnes för hans sönner og hustru, men også ved navn, hvad der ikke er tilfældet med disse. Kun under den forudsætning, at Ragnhild i indskriftens begyndelse er den samme som „hans kone" i den anden sætning, falder hele indskriften naturlig. Vanskeligere er det derimod at afgöre, om „Alles sönner" er hans og Ragnhilds sönner. Det kunde jo være sönner af et tidligere ægteskab, som nu sammen med stemoderen rejste mindesmærket efter deres fader. Langt sandsynligere er det dog, at „Alles sönner" er hans sönner med Ragnhild. Efter hans død rejser altså hustruen hans mindesten, hvis runer den trofaste tjæner har ristet, på den gamle höj, og sammen med sönnerne rejser hun tillige den mægtige stenkreds, der omslutter hans grav og forbindes med den höj, på hvilken runestenen knejser i skibssætningens stavn.

Den fremtrædende rolle, som Ragnhild således spiller ved mandens død, idet hun alene rejser hans mindesten og sammen med sönnerne den øvrige del af gravmindet, ligesom runestenen kun nævner hendes navn, men ikke sönnernes, medens ellers netop mændene, men ikke kvinderne i reglen indtager den første plads i runeindskrifterne og nævnes ved navn (sml. foran s. 71), synes mig sikkert at vise, at Alles sönner ved faderens død endnu har været små og umyndige og har stået under moderens formynderskab, ligesom det uden tvivl var tilfældet med Tyre og hendes sönner på Skivum-stenen. Den her fremsatte formodning om forholdet mellem Ragnhild, Alle og deres sönner bestyrkes yderligere, som vi nedenfor skal se, af indskrifterne på Tryggevælde- og Rönninge-stenen.

9. TRYGGEVÆLDE-STENEN

Tryggevælde, Karise sogn, Fakse herred, Præstø amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i September—Oktober 1877 og oftere).

Tryggevælde-stenen hører til de runemindesmærker, hvis indskrifter allertidligst ikke blot blev offenliggjorte, men også underkastede en omhyggelig videnskabelig undersøgelse. Oprindelig stod den på en af de mange höje i egnen om Tryggevælde, til hvis borggård lensmanden Wobislav Wobitzer lod den flytte omtrent 1550[1]. Her så den engelske

[1] Ifølge Worms afhandling om Tryggevælde-stenen fra 1636 (De Monumento Trygveldensi Epistola), der senere uforandret gik over i Monumenta Danica, blev den „for omtrent 70 år siden“ (altså omtrent 1566) af „Povl Wobis“, som den gang var lensmand på Tryggevælde, flyttet til borggården fra en nærliggende höj, som Worm kalder „Keiserhøjen“, hvorved kun kan menes den store höj i Lille Tårnby (Hårlev sogn, Bjæverskov herred, Præstø amt), som i egnen var kendt under navnet 'Kejs(e)höj' eller 'Kíshöj'. Worm tilföjer udtrykkelig, at det endnu ved levende vidner kan bevises, at stenen er flyttet fra denne höj og ikke fra en anden stor og velbekendt höj, der fandtes på kirkegården i Hårlev (De Monum. Trygveld. bl. A 2b, A 4a, B 3b = Monum. Dan. s. 106, 109, 116). Derimod påstår præsten Leganger i Hårlev i en længere meddelelse om de mange höje omkring Hårlev, som er trykt i Hofmans Samlinger af Fundationer VIII (1762), s. 339 ff., med störste bestemthed, at Tryggevælde-stenen netop har stået på den store höj på Hårlev kirkegård, som kaldtes 'Kongshöjen'. Hertil slutter Pontoppidan sig i Danske Atlas III (1767), s. 131, hvor der tilföjes, at det var lensmanden „Vobitzlav Vobisser“, som flyttede stenen fra Hårlev til Tryggevælde. I sin afhandling „Om Tryggevældemonumentet og om Höjen, hvorpaa det fordum stod“ i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1809, s. 404 ff. har R. Nyerup meget stærkt søgt at hævde, at Worms meddelelse om Tryggevældestenens oprindelige plads lå så nær ved den tid, da stenen var bleven flyttet, og at han må antages at have fået meddelelsen fra de allerpålideligste kilder, så at hans bestemte udtalelse om höjen må stå til troende. Alligevel tör jeg ikke benægte, at Worms meddelelse om höjen kan grunde sig på en eller anden misforståelse. Det er i hvert fald en fejl, når Worm siger, at lensmanden på Tryggevælde Povl Wobis omtrent 1566 lod stenen flytte. En lensmand af dette navn kendes nemlig ikke på Tryggevælde; derimod var Wobislav Wobitzer, som Danske Atlas nævner på det ovenfor anførte sted, lensmand 1547—1558, og Worm må da have forvekslet ham med den Povl Wobitzer, som var lensmand i Stege 1565—1566 (Kr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, Kbh. 1879, s. 16 og s. 26). Det må derfor henstilles som tvivlsomt, på hvilken af de mange höje i egnen om Tryggevælde runestenen oprindelig har haft plads, og dens flytning må henføres til omtrent år 1550, ikke til år 1566, som man tidligere har antaget i henhold til Worms udtalelse, der dog i sig selv er temmelig ubestemt. Da han vistnok 1621 første gang

gesandt i København Daniel Rogers den i Juli 1588 og fik samtidig en afskrift af runerne af Arrild Huitfeldt, som den gang var lensmand på Tryggevælde. Rogers sendte afskriften til den hollandske lærde Bonaventura Vulcanius, der uden nogen som helst forklaring optog den i sin udgave af skriftet „De literis et lingua Getarum siue Gothorum“, Lugd. Bat. 1597, s. 45 f. Næst efter Jællingemonumentet blev Tryggevælde-stenen således det runemindesmærke, hvis indskrift først blev offenliggjort.

En overordenlig fejlfuld gengivelse af indskriften, ledsaget af en tolkning, der i urimelighed søger sin lige, meddelte C. C. Lyschander i „De Danske Kongers Slectebog“, Kbh. 1622, s. 145[1]. Lyschanders forsøg må være kommet Ole Worm for öje allerede i slutningen af 1621. I et brev til Bertel Knudsen af 8. November 1621 erklærer han nemlig, at den afskrift, han selv med stort besvær har taget af Tryggevælde-stenen, i höj grad afviger fra Lyschanders, men at han ved lejlighed på ny vil underkaste dette monument en nöjagtigere undersøgelse[2]. Dette skete den 7. September 1624, da Worm på opfordring af sin store velynder kansler Christian Friis til Kragerup begav sig til Tryggevælde, hvor han så omhyggelig som muligt undersøgte indskriften. Tolv år senere offenliggjorde han sine resultater i form af et brev til den daværende lensmand på Tryggevælde Tycho Brahe (astronomens brodersön), der havde anmodet ham om at meddele ham sin mening om indskriften. Indholdet af det lille skrift, der bærer titlen: Olai Wormii de Monumento Trygveldensi Epistola ad virum genere et virtutibus nobilissimum Dn. Tychonem Brahe, Toparcham in Tostrup etc., Trygveldiæ Præsidem regium, Hafniæ 1636 (16 upaginerede sider i 4to), gik siden aldeles uforandret over i Monum. Dan. s. 105–117.

besøgte Tryggevælde og så runestenen (sml. nedenfor not. 2), har han mulig hørt, at den „for omtrent 70 år siden“ (hvilket da vilde være omtr. 1551) af „lensmanden Wobis“ var bleven flyttet fra höjen, og denne meddelelse kan da let være gået over i hans afhandling 1636 i den form, hvori vi finder den der, idet „for omtrent 70 år siden“ er bevaret uforandret, og Wobitzer ved forveksling med sin navne i Stege har fået det urigtige fornavn Povl. På foranledning af Nyerup, der som sagt anså det for sikkert, at Tryggevælde-stenen oprindelig havde stået på den höj i Hårlev sogn, der bærer navnet 'Kíshöj' (Worms „Keiserhøjen“), lod grev Moltke til Bregentved i September 1809 höjen udgrave i overværelse af sin sön og Nyerup. Denne udgravning, der foretoges i løbet af tre dage af en halv snes mand daglig, gav dog et fuldstændig negativt udbytte, hvorom Nyerup på det foran anførte sted s. 420 f. meddeler følgende: „Fire a fem alen ned bestod höjen af lér, der var så tæt og hård som sten, så arbejderne ikke kunde komme i jorden med spader, men måtte bruge hakker. Höjen blev indgravet fra den østre side af, 15 alen lige ind til centrum. Dybden, som der lige i midten blev gravet til, udgjorde 7 alen. Da man var kommen disse 7 alen ned, undersøgte man med et jærnbor, som var 3 alen langt, bundens beskaffenhed og stødte da på den sorte fede muldjord. Også lod man fra standpunkten af midt i höjen jordsøgeren gå ud til siderne, men udfaldet var det samme; man fandt vel grævlingehuler og rævegange nok, men ingen jættestue, ingen urner. Det eneste mærkelige var, at man adskillige steder stødte på enkelte strøg eller tynde lag af trækul, dels træet ganske forbrændt til kul og dels noget af træet endnu ikke ganske fortæret. Hvoraf man da må slutte, at Ragnilds mand eller en anden død helts legeme her er bleven forbrændt til aske“. Som man ser, er denne udgravning foretaget på en sådan måde, at man umulig deraf kan slutte, om höjen er bleven opkastet over en grav fra jærnalderen.

[1] Den nye forklaring af indskriften, som justitsråd Chr. Helverskov leverede i første halvdel af det 18. årh., og som Pontoppidan efter hans håndskrift offenliggjorde i Marmora Danica I (1739), s. 195 f. (også optaget i Thuras Danske Vitruvius II, 1749, s. 212), kan dog i tåbelighed og fuldstændig mangel på sund sans kappes med Lyschanders.

[2] Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ I (1751), s. 46. Den afskrift, som Worm her sigter til, har han taget, da han første gang aflagde et besøg på Tryggevælde for at se til den syge lensmand Knud Urne († 1622). Efter Worms eget udsagn i afhandlingen om Tryggevældemonumentet bl. A 4 b (= Monum. Dan. s. 110) fandt dette besøg sted „nogen tid for“ hans anden udflugt til Tryggevælde den 7. September 1624. Ifølge brevet til Bertel Knudsen må det vistnok henføres til året 1621.

Efter at stenen i omtrent 100 år havde haft plads i Tryggevælde borggård, lod lensmanden Christen Skeel den (vistnok i året 1652 eller kort tid efter) flytte til sit gods Vallø og opstille på venstre hånd ved broen, der fører ind til slottet[1]. Efter dette sted, hvor den 1758 blev tegnet af S. Abildgaard, kaldes den undertiden Vallø-stenen. Med en af Vedel Simonsen udført kopi af den Abildgaardske tegning foretog R. Nyerup i Maj 1809 en udflugt til Vallø, hvor han i heldig belysning så sig i stand til at rette enkelte fejl på den ældre tegning. Dog var udbyttet af denne undersøgelse, som Nyerup selv beskedent tilstår (Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1809, s. 433), ikke betydeligt. Men det følgende år (den 19. Marts 1810) blev stenen på foranledning af kommissjonen for oldsagers opbevaring flyttet fra Vallø til København og opstillet på kirkegården ved Trinitatis kirke, hvor den nogle år senere ifølge kommissjonens beslutning af 13. November 1817 blev indhegnet med et jærngitter for at beskyttes mod overlast.

Straks efter stenens ankomst til København blev dens indskrift omhyggelig undersøgt af Werlauff og Rask, hvis resultater Nyerup meddelte i det ovenfor nævnte bind af Litteraturselskabets Skrifter, s. 434 ff., hvor særlig Rasks udførlige „Forklaring over Vallø-stenen“, s. 435—47 (optrykt i Samlede Afhandlinger III, s. 414—23) løste de fleste vanskeligheder. Også den afbildning, der ledsager afhandlingen, og som er grundet på den foran nævnte Abildgaard-Nyerupske tegning, overgår langt alle tidligere i nöjagtighed (denne afbildning benævner jeg i det følgende den Rask-Nyerupske).

En gengivelse af indskriften, der støtter sig til personlig undersøgelse, meddelte C. C. Rafn i Antiquités de l'Orient, s. 188. Et par tidligere fejl er her rettede; men til gengæld har Rafn i tredje og fjærde linje fra venstre urigtig læst ᚵ for ᚴ i ordene raknhiltr, kunulf og kląmulan. Det er imidlertid kun nogle af de utallige småujævnheder i stenen, der i disse ord så vel som på forskellige andre steder (f. eks. i ᚴ-runen i karþi i anden linje fra venstre) ved løselig betragtning kan få en vis lighed med huggede punkter. At indskriften overalt har ᚴ, aldrig ᚵ, er hævet over enhver tvivl[2].

En smuk kunstnerisk afbildning af stenen, udført 1864 af Magnus Petersen, medens den stod ved Trinitatis kirke, ledsagede Stephens' tolkning af indskriften i Old-northern Runic Monuments II, s. 807 ff. Afbildningen lider dog af forskellige mangler i gengivelsen af enkelte runeformer og særlig af rammestregerne, der, som vi nedenfor skal se, har en ikke ringe betydning for den rette forbindelse af linjerne i indskriften. Desuden er det sidste ord i linjen længst til venstre på forsiden læst urigtig.

[1] Tryggevælde-stenen hørte til de runestene, som 1652 ifølge kongelig befaling til lensmændene forlangtes indsendte til København, hvad dog heldigvis ikke skete den gang; men den kongelige befaling til Christen Skeel om at sende stenen til København har vel foranlediget dens flytning til Vallø.

[2] En blyantstegning af stenen af M. F. Arendt i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, dateret 3.—6. Maj 1807, har jeg ikke fundet omtalt af nogen. Tegningen, der er i samme målestok som min afbildning, udmærker sig gennemgående ved Arendts sædvanlige omhyggelighed i gengivelsen af de enkelte runeformer, men indeholder dog flere fejl, af hvilke enkelte vækker nogen forundring. Da Arendt ligesom Rafn har punkt i ᚴ-runerne i raknhiltr, kunulf (her dog kun meget svagt antydet) og kląmulan, formoder jeg, at det er Arendts tegning, der har forledet Rafn til i disse ord at læse ᚵ for ᚴ; med Arendt læser Rafn også urigtig det sidste ord i linjen til venstre ᚦᛆᛁᛋᛁ.

Tryggevælde-stenen A.

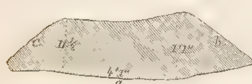

Tryggevælde-stenen B.

I året 1867 blev Tryggevælde-stenen sammen med de andre ved Trinitatis kirke og i Rundetårn opstillede runestene flyttet til det oldnordiske musæum, i hvis runehal den fik plads. Her er den tegning og de aftryk af hele indskriften, som ligger til grund for min afbildning, tagne 1877. Mangfoldige gange har jeg både för og senere undersøgt indskriften.

Efter denne udsigt over runestenens historie vender vi os til en nærmere beskrivelse af denne.

Det imponerende mindesmærke med den anselige höjde og den usædvanlige bavtastensform rager på sin nuværende plads i nationalmusæets runehal höjt op over alle de andre runestene. Stenen, der består af grovkornet, lysegrå granit med røde korn, er 9′ 8″ höj og godt 4′ på det bredeste. Tykkelsen, der ved den nederste ende er 1′ 9″, aftager betydelig op mod toppen. Hosstående tværsnit, der er taget lige neden for indskriftens begyndelse (over det første ᛋ på sidefladen *b*), viser stenens noget ejendommelige form med den temmelig stærkt indad buede bagflade. Fem större huller, som för Worms tid, men i øvrigt uvist når og i hvilken hensigt, er borede igennem stenen (to på venstre, tre på höjre side), har ødelagt enkelte af runerne uden dog at göre en eneste fuldstændig ukendelig[1].

Den lange indskrift fylder i fem linjer hele stenens forside, og desuden findes en enkelt linje på hver af de to sideflader *b* og *c*. Disse to linjer hører sammen og indeholder en selvstændig sætning, der danner slutningen af indskriften. Alle linjer går i samme retning fra venstre til höjre, medens de på Glavendrup-stenen løber bustrofedon. Siden jeg 1874 i „Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden", s. 254 ff. første gang offenliggjorde en tolkning af indskriften, der i det hele står klart og bestemt, skönt runerne med de fine, ikke dybt huggede linjer ingenlunde træder stærkt frem på den temmelig ujævne sten, har jeg undersøgt den mange gange på ny og desuden taget et fuldstændigt aftryk af den, hvorved jeg er nåt til klarhed med hensyn til et par mindre tydelige steder. Resultaterne af disse undersøgelser er optagne i Die runenschrift s. 369 ff.

I deres hele karakter (de slanke, fine former) minder runerne i så höj grad om indskriften på den samtidige Glavendrup-sten, at man let kunde fristes til at henføre bægge indskrifter til den samme runerister, hvad også andre grunde, som vi nedenfor skal se, gör sandsynligt. På bægge stene adskilles ordene ved det lille langagtige skilletegn ı.

[1] Lyschander antager, at runestenen er rejst af kong Hother, ved hvis grav den havde plads, og at Hother også har ladet hullerne indhugge, for at han og hans mænd kunde binde deres heste deri, når de mødte til „målstævne" (på tinget). Det tåbelige i denne forklaring har allerede Worm påvist i sin afhandling om Tryggevælde-stenen bl. A 3b (= Monum. Dan. s. 108 f.). Langt ned i tiden har man dog trot, at hullerne havde denne bestemmelse. Præsten Leganger fortæller nemlig, at lensmanden på Tryggevælde og hans folk efter et almindeligt sagn brugte dem til at binde deres heste i, når de kom til kirke i Hårlev. Med rette undrer Nyerup sig over, at Leganger ikke har set det usandsynlige i, at en lensmand skulde have bundet sine heste ved en sten på kirkegården under åben himmel. Rask — og efter ham Stephens — antager derimod, at hullerne er huggede (borede) i stenen, da den skulde flyttes, for deri at fastgöre de tov, i hvilke den tunge sten blev trukken. Men således flytter man ikke den slags stene, og ganske urimeligt er det, at den mand, som lod stenen flytte for at sikre den mod overlast, skulde have ladet de huller, der har beskadiget runerne, hugge (bore). Hullernes form taler også bestemt imod en sådan anvendelse.

Tegnet for m-runen, der ikke forekommer på Glavendrup-stenen, findes to gange på Tryggevælde-stenen i lidt afvigende former.

Med hensyn til enkeltheder fremhæves i øvrigt:

Indskriften begynder i den mellemste linje på forsiden med det samme navn som indskriften på Glavendrup-stenen (raknhiltr), og ligesom på den er navnet her særlig fremhævet ved runernes störrelse og indbyrdes afstand, skönt de langtfra når den höjde som på Glavendrup-stenen, idet det første R kun er 9 1/2", de to følgende ᚼᚠ 9", hvorpå störrelsen aftager jævnt til næppe 6 1/2" (ᛋ i ulfs og de to første runer i sati); de sidste runer i linjen er atter noget större (omtr. 7 1/2"). For øvrigt giver ingen af runerne i denne linje anledning til mindste tvivl: i raknhiltr har bægge R-runer en lille top (hvad der også jævnlig er tilfældet med R- og ᚢ-runerne i det følgende), og det sidste er som på enkelte andre steder temmelig kort i den nederste del, der dog er aldeles tydelig (på den Rask-Nyerupske afbildning er denne del af runen uden grund punkteret); i ᚼ-runen træder höjre side af bistaven noget svagere frem; mellem hoved- og bistaven i ᚠ findes en af de mange naturlige fordybninger i stenen, der ved nærmere undersøgelse ikke lader sig forveksle med de huggede linjer (som foran bemærket, har Rafn dog både her, i kunulf og i klamulan urigtig læst ᚠ for ᚠ); i ᚼ er bistavene anbragte temmelig langt nede på hovedstaven, og ᛚ har en lille top ligesom R-runerne. I sustiʀ er ᛦ temmelig svagt i nederste del af bægge bistave; ᚢ-runen i ulfs er temmelig klokkeformet, ᛚ stærkt rundet foroven, og f-runen har formen ᚠ, uagtet pladsen her meget godt havde tilladt at føre også den nederste bistav helt op til rammestregen. Af rammestregerne ender den nederste ved ᛋ i stain og den øverste mellem ᚼ og ᛏ i sati. De sidste runer i linjen står frit uden rammestreger (de tidligere afbildninger forlænger urigtig rammestregerne ud over det sidste ord; Stephens' afbildning har endogså en forbindelseslinje mellem dem). Efter det sidste ᚼ findes oven for bistaven et klart, stærkt fremtrædende, men alligevel tidligere overset skilletegn. Dette er det eneste sted i indskriften, hvor et sådant bruges ved slutningen af en linje.

Derpå følger den anden linje fra venstre, der begynder med et 7 1/2" höjt ᚦ. Hverken denne eller de følgende runer når på et par tilfældige undtagelser nær med toppene op til rammestregen, på hvilken runerne i linjen længst til venstre hviler, men ender et lille stykke (mellem 1/4 og 3/4") neden for denne linje. Dette er ikke tidligere iagttaget hverken på de gamle afbildninger eller på afbildningen hos Stephens, hvor den streg, på hvilken runerne i den korte linje længst til venstre hviler, ikke blot er fælles for denne og for anden linje, men også urigtig er forlænget hen over toppene af runerne i slutningen af anden linje. Runen efter ᚦ er på den Rask-Nyerupske afbildning ikke uden grund gengivet som ᚼ; den nederste, meget skråt stillede bistav går nemlig tydelig over hovedstaven på bægge sider, og den øverste, der gör runen til ᚬ, er både forvitret (særlig i spidsen) og svagere indhugget end den øvrige del af runen, så at den let kan overses. Jeg nærer ingen tvivl om, at runeristeren på dette sted først urigtig har hugget ᚼ, som han dog senere har rettet til ᚬ ved at föje den øverste bistav til; det er naturligvis det umiddelbart efter ᚬ følgende ᚼ, der har fremkaldt denne fejl. Skilletegnet efter þansi ligger i en naturlig fordybning, men viser

sig dog tydelig. Den øvrige del af linjen er utvivlsom. I auk når ᚠ-runens bistav, i karþi dens hovedstav op til rammestregen. En fordybning mellem hoved- og bistav i det sidstnævnte ᚠ kan ikke forveksles med et hugget punkt. I hauk er ᚼ-runens bistave som i raknhiltr anbragte temmelig langt nede. Toppen af ᚢ-runen i dette ord og en större del af samme runes bistav neden for toppen i det følgende auft er ødelagte af de to senere borede huller. Skilletegnet efter hauk ligger i en fordybning og er lidt uklart, men sikkert. Derimod findes der intet skilletegn mellem de meget tæt ved siden af hinanden stillede ord þąnsi og auft, af hvilke det sidste indtager en forholdsvis stor plads. ᛁ-runen i þąnsi er stærkt udfliset lige ud for bistaven i det følgende ᛏ. ᚠ-runen i auft har som i ulfs formen ᚠ, skönt pladsen også her havde tilladt at göre den nederste bistav længere.

Sammenhængen viser, at vi efter denne linje skal læse den anden linje fra höjre, der begynder med navnet kunulf, i hvilket runerne er omtrent 7″ höje. Det store hul, der er boret her, har borttaget nederste del både af ᚴ- og ᚢ-runens hovedstav. Toppen af ᚴ-runens hovedstav står frit uden rammestreg, hvorimod dens bistav løber ud i den rammestreg, hvorpå den ovenfor stående linje hviler. En lille ubetydelig, naturlig fordybning mellem hoved- og bistav giver ikke ringeste anledning til forveksling med et hugget punkt. I ᚠ-runen når ingen af bistavene op til rammestregen, hvad der ligeledes er tilfældet med de to følgende ᚠ-runer i indskriften. I uar begrænses höjre side af ᛅ-runens meget skråt stillede bistav af en udflisning, der har gjort den noget utydelig; men den følges dog aldeles sikkert, og der kan ingen tvivl være om, at her står uar, ikke uir; ᚱ-runen er meget bred forneden. Mellem dette ord og det følgende tæt derved stillede sin findes intet skilletegn. Tydeligt er derimod skilletegnet efter sin. I kląmulan, hvor afstanden mellem de sidste runer er forholdsvis stor, er ᚴ-runen noget udfliset mellem hoved- og bistav, hvad dog ikke kan forveksles med et hugget punkt; ᛚ-runen har ligesom i raknhiltr og kunulf en lille top; ᚬ-runen fortjæner at fremhæves på grund af de små bistave, der er anbragte langt fra hinanden, og ᛘ-runen med den lille top på grund af bistavenes temmelig ovale (ægdannede) form. Efter kląmulan findes et svagt, men sikkert skilletegn lige ud for enden af (under) ᚾ-runens bistav. Også i det sidste ord i linjen (man) står runerne forholdsvis langt fra hinanden; de kan endnu alle følges sikkert både i hoved- og bistave, skönt de to sidste træder meget svagt frem, især i hovedstavene (der er således ingen tvivl om, at der står man, ikke mąn); ᛘ-runen har en lille top; den del af dens hovedstav, som ligger neden for bistaven, er stillet temmelig skråt, og bistavene har i modsætning til det foregående ᛘ en meget bestemt firkantet form. Rammestregen under runerne ender ved ᚾ i man; men under de fire sidste runer (efter ᚾ i kląmulan) kan den kun følges svagt ligesom nederste del af de nævnte runer.

Nu følger linjen længst til höjre, hvis første runer, der har været 7″ höje, er ødelagte ved boringen af det store hul; men neden for hullet ses endnu tre stave, af hvilke de to sidste ved deres form tydelig viser, at de har dannet et ᚢ, og da den følgende fuldstændig bevarede rune er ᚾ med skilletegn efter, sætter sammenhængen det uden for al tvivl, at her har stået ᚼᚢᚾ, hvad først Stephens har set. Bistaven i ᚾ, der træder noget

svagere frem end hovedstaven, var tidligere ikke bemærket, skönt den må kaldes fuldkommen klar. Også den efter skilletegnet følgende rune har Stephens rigtig læst ᚽ, medens man tidligere havde overset den lidt svage, men ingenlunde utydelige bistav. Den øvrige del af linjen giver ikke anledning til tvivl. ᛒ-runen i nairbis når ikke op til rammestregen. I faiʀ har hullet borttaget nederste del af hovedstaven og höjre bistav i ᛦ, samt foden af hovedstaven i det følgende ᚢ. Det sidste ᛆ i uarþa er stærkt udfliset i bistaven. Mellem nu og futiʀ, i hvilket sidste nederste del af ᚠ-runens hovedstav er forsvunden ved hullet, findes nu intet sikkert spor af skilletegn; men det synes at have ligget i den flisning, der strækker sig fra bistaven i ᚢ hen til ᚠ-runens hovedstav. Efter futiʀ står derimod skilletegnet endnu meget tydeligt. Med det følgende ᚦ böjer indskriften om på den noget lavere liggende øverste kant af stenen, hvor slutningen er anbragt uden rammestreg. Læsningen þąi ı batri kan ikke give anledning til nogen som helst tvivl.

Tilbage står endnu linjen længst til venstre, der ikke slutter sig umiddelbart til nogen af de foregående linjer. Denne linje, i hvilken runerne er 6″ höje med undtagelse af de tre sidste, der kun er $5^1/_2$″ og 5″ (det sidste ᛁ), har ganske samme karakter som den øvrige indskrift, og der kan ingen tvivl være om, at den skriver sig fra samme runerister som denne; men at den senere er tilföjet af runeristeren, efter at de fire andre linjer var ristede, fremgår aldeles utvivlsomt af den foran ved omtalen af anden linje fra venstre fremhævede omstændighed, at denne linje ikke har nogen rammestreg ved toppene af runerne, så at den åbenbart oprindelig har været bestemt til at danne den første linje fra venstre. Den senere tilföjede kortere femte linje, som nu blev den første, fik heller ikke nogen streg over runetoppene, men derimod ved foden af runerne en streg, som ikke strækker sig ud over denne linje og kun rent tilfældig berører et par af runetoppene i linjen nedenfor. Med hensyn til læsningen bemærkes i øvrigt: Efter auk finder jeg et svagt, men sikkert spor af skilletegn, og det samme er tilfældet efter skaiþ, hvor skilletegnet er blevet noget uklart på grund af en udflisning. Det sidste ord er på den Rask-Nyerupske afbildning gengivet ᚦᛆᚼᛋᛁ med bægge bistave i ᚼ punkterede som meget utydelige, medens Rafn har ᚦᛆᛁᛋᛁ og Stephens ᚦᛆᚽᛋᛁ (således vel også Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 151). Stenen har imidlertid, således som jeg allerede har påvist i „Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden“ (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1874), s. 254, ᚦᛆᛆᛋᛁ, hvad også Bugge anser for sandsynligst (Tidskrift for Philologi og Pædag. IX, s. 114 not. 1). I heldig belysning viser bistaven i det sidste ᛆ sig endogså meget tydelig særlig til höjre, og enhver anden læsning (både som ᚼ, som ᚽ og som ᛁ) tör jeg bestemt erklære for umulig. Også på de aftryk, som jeg til forskellige tider har taget af denne del af indskriften, træder ᛆ ganske klart frem.

Indskriften på de to sideflader, hvor runerne, der står frit uden rammestreger, i gennemsnit er $6^1/_2$″ höje, er i det hele meget tydelig, og kun skilletegnene kan på et par steder give anledning til tvivl. Den begynder i den lange linje på fladen *b* med ordet sa, i hvilket den øverste top af ᛋ-runen er borttaget af hullet. Herefter findes et temmelig svagt, men sikkert skilletegn. I det følgende uarþi har ᛦ-runen en temmelig stor top (1″).

Skilletegnet herefter viser sig endnu i en afflisning, hvad der ligeledes gælder skilletegnet efter at. Efter rita, i hvilket toppene af ᛏ- og ᛅ-runen er meget udflisede, findes et stærkt fremtrædende skilletegn. Ligeledes synes en fordybning efter is at måtte opfattes som skilletegn, hvorimod jeg ingen sikre spor finder af sådanne mellem de følgende, i øvrigt meget tydelige ord i linjen.

Indskriften fortsættes derpå med den kortere linje på fladen *c*, i hvis første ord iþa nederste del af ᚦ og af hovedstaven i ᛅ er bortfliset. Skilletegnet herefter er endnu kendeligt. Om der også har været et mellem de to sidste ord (hiþan traki), kan ikke afgöres, da det i så fald er ødelagt af hullet, der har borttaget den midterste del af ᛏ-runens hovedstav. De tre sidste runer i linjen er på grund af stenens form betydelig mindre end de øvrige (ᛅᚴ 5", ᛁ 4½").

Hele indskriften lyder altså, når vi gengiver linjerne på forsiden i samme orden som på stenen selv, idet vi begynder fra venstre:

(A) auk ı skaiþ ı þaasi
þąnsi ı auk ı karþi ı hauk ı þąnsi auft
raknhiltr ı sustiʀ ı ulfs ı sati ı stain ı
kunulf ı uar sin ı kląmulan ı man
(s)un ı nairbis ı faiʀ ı uarþa ı nu (ı) futiʀ ı þąi ı batri

(B) sa ı uarþi ı at ı rita ı is ı ailti stain þąnsi
(C) iþa ı hiþan (ı?) traki

I indskriften på forsiden slutter de fire linjer længst til höjre sig så nöje til hinanden, at der ingen tvivl kan være om, hvorledes de hører sammen. Indskriften begynder naturligvis med den mellemste linje (den tredje fra venstre). Derefter følger den anden linje fra venstre, så den fjærde og endelig den femte. Derimod lader den over den anden linje fra venstre anbragte korte første linje sig ikke föje ind umiddelbart efter nogen af de fire andre linjer. At ordene auk skaiþ þaasi ligesom stain og hauk må indeholde en betegnelse for en del af mindesmærket og altså være et nyt objekt for sati eller karþi, har allerede Rask fremhævet, ligesom han har udtalt den formodning, at skaiþ kunde betegne „en stensætning om höjen“ (sml. *skíðgarðr*). At der ved dette ord snarest må tænkes på „en omsætning af stene i form af et skib“ (oldnord. *skeið*), har N. M. Petersen rigtig set (Danmarks Historie i Hedenold III[1], s. 366 III[2], s. 275)[1]. Som jeg har fremhævet under Glavendrup-stenen (foran s. 374 f.), findes der endnu lige ved denne betydelige lævninger af en sådan „skibssætning“, som i forening med runestenen på höjen har dannet mindes-

[1] P. A. Munch, der ved en konjektur, som indskriften bestemt forbyder, læser skaiþ þatsi med følgende forklaring: „*skeið*, här stensättning (eg. stadium, *circus*)“, og Rafn, der læser skaiþ þaisi, hvilket han oversætter „disse baner“ („les chemins battus“), må derimod bægge have opfattet skaiþ som svarende til oldnord. *skeið* ik., „løb, løbebane“ (P. A. Munch, Kortfattet Fremstilling af den ældste Nordiske Runeskrift, s. 37; Forn-Svenskans och Forn-Norskans Språkbyggnad, s. 138; C. C. Rafn, Antiquités de l'Orient, s. 188 f.).

mærket efter Alle Sålve-gode. Rigtignok nævnes ordet skaiþ ikke udtrykkelig på Glavendrup-stenen som på Tryggevælde-stenen; men dens *kumbl* omfatter både Tryggevælde-stenens hauk og skaiþ.

Rask indsatte første linje mellem fjærde og femte, idet han formodede, at der i begyndelsen af denne sidste kunde læses umhuirbis eller uthuirbis i betydning *umhverfis* „omkring" eller *úthverfis* „udenom" („. . . . gjorde denne höj efter Gunnulv og denne stenkreds udenom"). Dog bemærker han selv udtrykkelig, at bogstaverne på stenen ikke synes at bestyrke hans formodning, hvad der, som vi ovenfor har set, er fuldkommen rigtigt, da der kun kan læses sun ı nairbis[1]. Det er altså klart, at linjen med auk skaiþ þaasi må indsættes enten umiddelbart efter stain þąnsi eller efter hauk þąnsi. Ordene sati og karþi hjælper os ikke til at afgöre, på hvilket af disse steder skaiþ snarest skal indsættes, da det er uvist, om man har sagt *sætja skæið* i lighed med *sætja stæin* eller *gørwa skæið* i lighed med *gørwa håug*, *kumbl*. Disse forbindelser var dog ingenlunde faste, idet man ikke blot kunde bruge andre udtryk ved siden af (*ræisa stæin*, *werpa håug*), men også undertiden kunde bruge *sætja* og *gørwa* i flæng, ligesom *ræisa* kunde forbindes både med *stæin* og med *kumbl* (sml. foran under Bække-stenen II, s. 94 f.). Når jeg med Stephens indsætter auk skaiþ þaasi efter hauk þąnsi, er det, fordi jeg ligesom han antager, at disse ord nævner den del af mindesmærket, som sidst blev udført. Ti at ordene auk skaiþ þaasi, som jeg foran har påvist, senere er tilföjede i en særskilt linje og således på en måde er stillede uden for den øvrige indskrift, kunde vistnok forklares deraf, at runeristeren ved en forglemmelse havde forbigået dem på deres rette plads og derfor, da han opdagede sin fejl, havde föjet dem til i en linje ovenover. Men langt sandsynligere forekommer dog den antagelse mig, at udeladelsen fra først af har været forsætlig, idet den omtalte skaiþ er bleven rejst efter höjen og runestenen, og at som følge deraf de hertil sigtende ord i indskriften først senere er tilföjede.

Angående enkeltheder bemærkes i øvrigt følgende:

þąnsi skrives her på alle tre steder, hvor det forekommer, hvorimod Glavendrup-stenen både har þąnsi og þansi (hvert en enkelt gang). Den sidste form bruges også på Rönninge-stenen.

þaasi ɔ: *þási*, genstandsform ental hunkön. Undtagelsesvis er den lange selvlyd her altså betegnet ved fordobling af selvlydstegnet (sml. faaþi på Flemløse-stenen, foran s. 360).

auft] Dette ord forekommer kun en enkelt gang på Tryggevælde-stenen, medens Glavendrup-stenen to gange har auft og tre gange aft. Den sidste form finder vi også på Rönninge-stenen.

kunulf ɔ: *Gunnulf* (= oldisl. *Gunnólf*) kendes også fra Århus-stenen II og andre indskrifter og forekommer langt ned i tiden både i Danmark og Sverig.

kląmulan] Betydningen er ikke ganske sikker, da et aldeles tilsvarende ord ikke kan påvises; men afledninger af samme rod er ingenlunde sjældne i de nordiske sprog:

[1] Endnu 1856 holder Rafn sig dog til denne formodning af Rask, idet han tror på et gnidebillede af det utydelige sted at kunne læse enten uthuirbis eller umhuirbis! (Antiquités de l'Orient, s. 189).

Islandsk har *glam* ik., „stöj, larm“ (især om en klirrende lyd), og udsagnsordet *glama*, „snakke“, findes i Hávamál v. 31 (sml. norsk *glama*, „buldre, larme“). Ligeledes forekommer *glammaðr* eller *glǫmmuðr* som tilnavn i Landnámabók (Grímr g. — „den höjtalende, höjrøstede“?). Også på Dansk har vi jo både navneordet *glam* (især *hundeglam*, *glamhul* ɔ: lydhul i klokketårn) og udsagnsordet *glamme*, og i svenske sprogarter er *glama* almindeligt. I Dalsk forekommer ligeledes et tillægsord *glamun*, „snaksom“ (se Rietz; Rydqvist IV, s. 183 og sml. *sumåglam*, „samtale“, hos Näsman, Historiola lingvæ Dalekarlicæ, Upsaliæ 1733, s. 68), som jo er nær beslægtet med ordet på Tryggevælde-stenen (oprindelig måske endogså samme ord som det). Da ordet her naturligvis må betegne en hædrende egenskab, er betydningen snarest „veltalende“, således som man også tidligere har antaget. — I steden for kląmulan ventede vi i øvrigt snarere kląmlan med udstødt *u*. Tillægsordet *gląmull* (*glåmull*? med nasaleret *å*) er altså her ikke behandlet som oldsprogets *gamall* o. s. v., men som dettes *heimull* (*heimill*), der ikke sammentrækkes under böjningen; sml. min Fornnordisk formlära § 80, A, anm. 1, Noreen, Altisl. u. altnorweg. grammatik[2] § 357, 1.

nairbis er ejeform af nairbiʀ ɔ: *Nærbiʀ*. Ordet, som uden tvivl er beslægtet med oldhöjtysk *Nerbo* (Förstemann, Altdeutsches namenbuch, I. Personennamen, sp. 955), har bevaret det oprindelige *b*, som altsa endnu adskilles fra oprindeligt *f* (kunulf), medens bægge disse lyd senere i Oldnordisk faldt sammen i *f* (ɔ: *v*).

þąi kan naturligvis ikke med Stephens opfattes som nævneform flertal hankön (— þaiʀ), men er andet sammenligningsled ved batri ɔ: *bætri* (med ʀ for oprindeligt ᛦ på grund af det foregående ᛏ) og må altså læses *þæim*. Runeindskrifterne udelader i reglen *m* foran *b* (kubl o. s. v.), og samme skrivemåde er anvendt her, uagtet *m* og *b* hører hvert til sit ord (sml. skrivemåden kunualtstain = kunualts stain på Snoldelev-stenen, foran s. 342). I ᚦᚬᛁ er udeladelsen af nasalen desuden udtrykkelig betegnet ved brugen af ᚬ for ᛅ.

De to linjer på sidefladerne har vi allerede haft lejlighed til at omtale under Glavendrup-stenen (foran s. 381 f.).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften således:

Ragnhildr, systiʀ Ulfs, satti stæin þąnnsi åuk gærði håug þąnnsi åuk skæið þási öft Gunnulf, wer sinn, gląmulan (glåmulan?) mann, sun Nærbis.
Fáiʀ werða nú féddiʀ þæim bætri.
Sá werði at rétta, es ælti stæin þąnnsi eða heðan dragi!

„Ragnhild, Ulvs søster, satte denne sten og gjorde denne höj og denne skibssætning efter Gunnulv sin ægtefælle, den veltalende mand, Nærves sön.
Få vorder nu fødte (fødes nu) bedre end han.
Han skal visselig komme til at sone sin brøde, som øver vold mod denne sten eller drager (flytter) den herfra“.

At der i de lovord, hvormed den egenlige indskrift på Tryggevælde-stenen ender, med bevidsthed er tilsigtet både rythmisk form og bogstavrim:

Fáiʀ werða nú
føddiʀ þæim bætri

synes sikkert. Derimod tror jeg ikke, at også indskriftens slutningsord, som man almindelig antager, er vers, der slutter sig umiddelbart til de to foregående linjer, og lige så lidt kan jeg opfatte slutningsordene på Glavendrup-stenen som vers. Man har, som bekendt, ordnet de sidste sætninger i bægge indskrifter som vers på følgende måde:

Glavendrup-stenen:	Tryggevælde-stenen:
þórr wígi þássi rúnaʀ!	*Fáiʀ werða nú*
At rétta sá werði,	*føddiʀ þæim bætri.*
es stæin þannsi ælti	*Sá werði at rétta,*
eða öft ǫnnǫn dragi!	*es ælti stæin þǫnnsi.*

Hvis virkelig den formel, hvori der forkyndes straf for den, som krænker mindesmærket, var i versform, vilde den uden tvivl have lydt ens i bægge indskrifter; men ikke blot er ordstillingen forskellig på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen; men også i den langt yngre indskrift på Glemminge-stenen, hvor vi finder samme formel, har den en ganske anden form, hvori det næppe vilde falde nogen ind at søge vers (uirþi at rata huas ub briuti). Mod versform på Tryggevælde-stenen taler afgjort ikke blot den fuldstændig prosaiske ordstilling, men særlig det umiddelbart efter *þǫnnsi* følgende *eða heðan dragi*, som vilde stå helt uden for verset. Også i den rythmiske form på Glavendrup-stenen kan jeg kun finde en ren tilfældighed. Ordene *þórr wígi þássi rúnaʀ*, hvormed indskriften på stenens brede flade ender, slutter sig nöje til det foregående *Sóti ræist rúnaʀ þássi* og danner en passende afslutning på hele hovedindskriften. Læseren vil her nødvendigvis göre et ophold, för end han går over til indskriften på kanten. At knytte dennes første sætning ved bogstavrim sammen med den foregående sætning forekommer mig derfor ikke blot usandsynligt, men ganske urimeligt. Glavendrup-stenens *þórr wígi þássi rúnaʀ* er efter min mening lige så god prosa som Sønder Kirkeby-stenens *þórr wígi rúnaʀ* og Virring-stenens *þórr wígi þési kuml.* Følgelig kan den rythmiske form, som unægtelig føles i sætningen *At rétta sá werði, es stæin þannsi ælti eða öft ǫnnǫn dragi!* heller ikke indeholde en tilstrækkelig grund til i disse ord at finde vers.

Tryggevælde-stenen er ifølge rune- og sprogformer ikke blot samtidig med Glavendrup-stenen; men indskriftens hele karakter (de fine, slanke runeformer o. s. v.) minder i så höj grad om indskriften på denne, at man kunde fristes til at henføre bægge til samme runerister. De små forskelligheder, som viser sig i de to indskrifter, er i virkeligheden ganske betydningsløse (sml. hermed bemærkningerne om indskrifterne på Helnæs- og Flemløse-stenen, foran s. 361). At slutningsformlen lyder lidt forskellig, fortjæner næppe at fremhæves. Med hensyn til den tekniske udførelse er det, der falder mest i öjnene, vel, at indskriften på Glavendrup-stenen løber bustrofedon, medens alle linjer på Tryggevældestenen går i samme retning. Men at samme runerister har brugt bægge disse almindelig forekommende former af linjernes ordning, synes mig ikke mere påfaldende, end at han i

samme indskrift skriver þąnsi og þansi, auft og aft i flæng. At Glavendrup-stenen i henseende til skriftens ordning stemmer med de fynske stene, der nævner Rolv Nore-gode, medens Tryggevælde stenen stemmer med de sællandske stene fra Kallerup og Snoldelev, må snarest anses for ganske tilfældigt, skönt det naturligvis kan have en dybere grund; men det stof, der for tiden står til vor rådighed, er i hvert fald alt for lille til heraf at drage bestemte slutninger. På Nörre Nærå-stenen fra Fyn har skriften også samme retning som på de nævnte sællandske stene.

Den store lighed, som således viser sig i bægge indskrifter, bestyrkes også af deres indhold, som gör den formodning, der er udtalt allerede af Rask, at det er den samme Ragnhild, der nævnes både på Glavendrup- og på Tryggevælde-stenen, höjst sandsynlig. Hvis Glavendrup-stenens Ragnhild har været Alles hustru, hvad næppe nogen vil drage i tvivl, har hun altså været gift to gange og rejst hver af sine fornemme, höjt ansete mænd et pragtfuldt mindesmærke. Nu som tidligere anser jeg Glavendrup-stenen for noget ældre end Tryggevælde-stenen, hvad der efter min mening også bekræftes af indskriften på Rönninge-stenen, således som jeg ved behandlingen af denne vil få lejlighed til nærmere at påvise.

Efter den fynske gode Alles død har Ragnhild som ung enke — hendes og Alles sönner var jo efter Glavendrup-stenens indskrift, således som jeg forstår den, endnu små og umyndige — ægtet den veltalende Gunnulv på Sælland, et ægteskab, der synes at have været kortvarigt og barnløst, eftersom Ragnhild ene rejser höjen i Tryggevælde med runestenen, der ikke kan være meget yngre end Glavendrup-stenen, efter sin mand. For at Gunnulvs mindesmærke ikke skal være ringere end Alles, föjer hun senere en stenkreds til höjen og runestenen. Dette synes mig også bestemt at tale for, at Tryggevælde-stenen er yngre end Glavendrup-stenen. Grunden til, at Ragnhild på Tryggevælde-stenen kalder sig „Ulvs søster", men på Glavendrup-stenen nöjes med sit eget navn, kan vi naturligvis ikke angive; men det stemmer jo ganske med, at Asfrid på den ene af Vedelspang-stenene kalder sig „Odinkars datter", men på den anden kun Asfrid. Ragnhilds slægt har vel ligesom hendes første mand Alles haft hjemme på Fyn, hvor den altså var velbekendt, og hvor navnet Ragnhild alene var tilstrækkeligt til at minde om den; på Sælland har der mulig levet en anden eller andre fornemme kvinder af dette navn i samme egn som hun, og Ragnhild har da ved på Tryggevælde-stenen at nævne sig som „Ulvs søster" ikke blot tydelig kendetegnet sig selv i modsætning til sine navnesøstre, men også fremhævet sin egen ansete slægt lige over for sin berömte mands.

10. RÖNNINGE-STENEN

Rönninge sogn, Åsum herred, Odense amt, Fyn

(undersøgt d. 22. Juli 1879).

I Worms tid fandtes denne sten i Rönninge (omtrent midt imellem Nyborg og Odense, $1^3/_4$ mil syd for Kærteminde), hvor den tillige med andre stene var benyttet til brolægning af en vej gennem byen; men den havde efter beboernes enstemmige udsagn oprindelig stået på en nærliggende höj, der var omgivet af en stenkreds, og i hvilken efter sagnet en kæmpe ved navn Rönne var begravet, efter hvem Rönninge havde fået sit navn. Worm, som i sin ellers temmelig nöjagtige gengivelse af indskriften læser ranlaif for ailaif i begyndelsen af anden linje, formoder, at det senere Rönne i tidernes løb kan være opstået ved forvanskning af stenens Ranlaif (Monum. Dan. s. 239 f.).

Senere forsvandt stenen fra Rönninge, uden at man vidste, hvor den var bleven af. Ifølge J. C. Bendz, Efterretninger om Rönninge og Rolfsted Sogne, Odense 1820, 4to, s. 99 var den ikke mere til at finde. I året 1853 kom den imidlertid ganske uformodet atter for dagen i grunden til et gammelt hus i Kærteminde, som blev nedrevet, hvorpå den straks blev brugt som grundsten i en ny bygning. Så snart byfoged Smidth havde fået underretning om denne benyttelse af stenen, fik han den dog igen udtaget og henflyttet til den gamle kirkegård, hvor den nu er opstillet lige uden for kirken.

Efter en afbildning af organist L. Andersen i Kærteminde gengav Rafn indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 195; Worms ranlaif er her rettet til ailaif. Denne rigtige form af navnet findes ligeledes på den afbildning af stenen ved Magnus Petersen, som Thorsen meddelte i De danske Runemindesm. I, s. 267.

Stenen, der består af finkornet, rød granit, er temmelig uanselig[1]; den rager, således som den er fremstillet på min afbildning, 3′ 8″ op over jorden. Fladen med runerne er 1′ 9″ på det bredeste, men aftager mod toppen. Som omstående tværsnit viser, er to af stenens andre flader noget bredere (godt 2′).

[1] Når Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 250) kalder den „en anselig sten af tre alens höjde", har han her som oftere forvekslet fod med alen. På hans ovenfor nævnte afbildning rager den nemlig omtrent 3′ 4″ over jorden, medens der hos mig ses lidt mere af foden, som jeg ved min undersøgelse blottede for jord, for at stenens form kunde vise sig tydeligere.

Uagtet en mængde naturlige ridser i stenen løber hen over indskriften, er denne i det hele taget meget tydelig. Den begynder i linjen til venstre og løber bustrofedon i tre linjer. De usædvanlig små, men i øvrigt fine og slanke, smukke og skarpt indhuggede runer, der minder en del om Snoldelev-stenens, således som jeg har fremhævet under denne, er i første linje mellem 4½" og 5" höje (det sidste ᛏ dog næppe 4"), i anden linje fra 3" (de første runer i ailaif) stigende til 4½", i tredje linje aftagende fra 3" til 1½".

De tre rammestreger fortsættes ved foden af indskriften lidt ud over runerne; men forbindelseslinjer mellem dem findes ikke. Mellem de enkelte ord, men ikke ved begyndelsen og slutningen af linjerne, bruges et langagtigt skilletegn af samme art som på Snoldelev-stenen, Glavendrup-stenen, Tryggevælde-stenen og andre.

Ved foden af ᛋ-runen i suti er en lille flis sprungen af stenen; men ᛋ-staven følges endnu svagt i afflisningen. De to følgende runer ᚢ og ᛏ har en lille top oven for bistavene, hvad der også gælder ᛏ-runen i de to følgende ord (sati og stain), men ingen af runerne i de to sidste linjer. I þansi ligger ᚾ-runens bistav i en fordybning og træder derfor noget utydelig frem på stenen selv, hvorimod den på aftrykket står meget klar. Den følgende ᛋ-rune har formen ᚺ med den venstre stav ført helt igennem, medens der ellers overalt bruges ᛋ, i hvilket dog regelmæssig ligesom her staven til höjre eller venstre med en lille spids går op over eller neden for den mellemste stav, således i sati, stain, sidste ᛋ i ąskaus (ᛋ), sin, sun, stærkt fremtrædende i skialta (ᛋ). Det samme finder også sted i andre indskrifter (sml. f. eks. Bække-stenen II, foran s. 90 f.).

Fra ᛅ i aft skimtes den øverste rammestreg kun svagt; ᛅ-runens bistav i dette ord har samme form som ellers i indskriften; men en lille skøre i stenen giver den let udseende af at være ualmindelig lang til venstre. I ᚠ-runen er bistavene ganske lige og ualmindelig lange; det sidste ᛏ er lavere end ᚠ; men mulig har det oprindelig haft en top som de øvrige ᛏ-runer i denne linje, hvad dog nu ikke mere kan skimtes.

I begyndelsen af næste linje udgår den nederste rammestreg fra hovedstaven i det første ᛅ. Foran denne rune, hvor Worm har et ᚱ, er stenen meget ujævn; men der er intet bortslået af den, og der har aldrig stået nogen rune foran ᛅ. Over det følgende ᛁ løber en af de mange skører i stenen, som ikke kan forveksles med huggede linjer, men som ved flygtig betragtning kunde forlede til også at læse denne rune som ᛅ (ikke ᚾ, som Worm har). Bistaven i ᛚ træder temmelig svagt frem, men er fuldkommen sikker; ᚠ har ganske samme form som i aft i slutningen af første linje.

Den øverste rammestreg begynder først lidt til höjre for ᚦ (i bruþur), hvor den løber ud i kanten af stenen, og der er intet, som tyder på, at dette ikke fra først af har været tilfældet. Tvært imod viser formerne af de foregående runer, som alle når lige ud til kanten af stenen, tydelig, at vi endnu har dem i deres oprindelige störrelse, som netop har rettet sig efter stenens form, og kun på et enkelt sted, ved toppen af ᚠ-runens bistave, er en lille flis sprungen af stenen; men stavene kan endnu tydelig følges i afskalningen.

Også i den sidste linje viser runeformerne bestemt, at vi endnu har stenens oprindelige form, hvorefter runernes störrelse er afpasset. Kun ved foden af ᚦ (i rauþum) er en lille flis, der begrænses af bistaven i det foregående ᚢ, sprungen af, og i det følgende ᚢ er stavene lidt utydelige forneden; men de øvrige runer, der alle er så store, som pladsen

1/8.

Rönninge-stenen.

tillod, har intet væsenligt lidt; kun har en lille afflisning borttaget toppen af ᛚ-runens bistav og af den følgende ᛁ-stav. I skialta er ᛚ-runens bistav ganske lige ligesom i de to ᚠ-runer i indskriften, hvorimod den i ąskaus har den sædvanlige krummede form.

Med hensyn til runeformerne bemærker jeg endnu, at den smukke m-runes bistave (i rauþum) danner en meget regelmæssig firkant, og at ᚬ-runen (i ąskaus) har bistavene temmelig langt oppe på hovedstaven. I ᚱ-runen i rauþum er øverste del af bistaven lige, men i det sidste ᚱ i bruþur rund; en mellemform mellem bægge danner det første ᚱ i dette ord.

Indskriften lyder:

suti ı sati ı stain ı þansi ı aft
ailaif ı bruþur ı sin ı sun ı ą̨skaus
rauþum ı skialta

ailaif må betegne en udtale *Æilæif*, der altså i sidste led afviger fra det velbekendte oldisl. *Eilífr*, men derimod stemmer med *Óleifr* o. s. v.

sun kan grammatikalsk være både nævneform, apposition til suti, og genstandsform, apposition til ailaif. Stenens alder taler dog bestemt for det sidste, da nævneformen den gang uden tvivl endnu lød sunʀ (sml. Die runenschrift s. 298). At man også fra indholdets side snarere vilde vente en yderligere oplysning om *Æilæifʀ* end om *Sóti*, er derimod ikke afgörende med hensyn til dette spörsmål (sml. f. eks. indskriften på Kolind-stenen, der lyder: tusti risþi stin þą̨nsi ift tufa . . . . . burþur sin smiþr ą̨suiþaʀ, se I, s. 134 ff.). Derimod ligger det nær, da Sote nævner Asgøt som sin broders, ikke sin egen fader, at antage, at Sote og Élev har været halvbrødre. Deres moder kan da først have været gift med Asgøt, med hvem hun havde sönnen Élev, og senere have ægtet Sotes fader.

ą̨skaus ɔ: *Ą̨sgåuts* (*Ą̊sgåuts?*), med *s* i -kaus = *ts*, *z* (sml. foran s. 31).

rauþum skialta er ejeform af rauþum-skialti ɔ: *råuðum-skialdi*, „den rødskjoldede", „med det røde skjold". Ordet er dannet på lignende måde som oldsprogets *fǫgrumskinni*, „den fagerskindede", „med det fagre skind", tilnavn til *Þorgautr* (Fornmanna sögur XI, s. 302: hann var manna fríðastr, hann kallaði Haraldr konungr Sigurðarson fǫgrumskinna), *tvennumbrúni*, „den tvebrynede", „med de dobbelte öjenbryn" (?), tilnavn til landnamsmanden *Óláfr* (Landnámabók i Ísl. sögur I, s. 306, F. Jónssons udg. s. 117 og 226; Flóamanna saga c. 18 i Fornsögur von G. Vigfússon u. Th. Möbius, s. 137). Disse tilnavne udgår naturligvis fra forbindelserne *með råuðum skildi*, *með fǫgru skinni*, *með tvennum brúnum* og har herfra bevaret hensynsformen i første led. På lignende måde er hensynsformen med udeladt forholdsord indtrådt i tilnavnet *Fitjumskeggi*, „fra Fitjar" (Úlfr F. i Landnámabók), udgående fra den almindelige forbindelse *á Fitjum*.

Skjoldene var i oldtiden farvede på forskellig måde, og tilnavnet *råuðumskialdi* har derfor måske blot hensyn til det prægtige rødfarvede skjold, som Élev plejede at bære; men tilnavnet kunde også være en betegnelse for hans krigerske sind, da vi netop finder „det røde skjold" som krigstegn; sml. Helgakviða Hundingsbana I, v. 33:

slǫng upp við rá
rauðum skildi.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Sóti satti stæin þannsi æft (öft) Æilæif bróður sínn, sun Ą̨sgåuz (Ą̊sgåuz?) råuðumskialda.

„Sote satte denne sten efter sin broder Elev, sön af Asgøt med det røde skjold".

At Rönninge-stenen ifølge sine rune- og sprogformer tilhører samme tid som Glavendrup- og Tryggevælde-stenen, er uden for al tvivl. Men karakteren i alle tre indskrifter viser desuden en så påfaldende overensstemmelse, at man alene af den grund kunde fristes til at henføre dem til samme runerister. Den lighed mellem runerne på Rönninge-stenen og på den betydelig ældre Snoldelev-sten, som jeg foran har fremhævet, beror nemlig for en væsenlig del på den ringe störrelse, som runerne har i bægge disse indskrifter. Det samme vilde i endnu höjere grad være tilfældet med Glavendrup- og Tryggevælde-stenens runer, hvis de havde samme störrelse som Rönninge-stenens, hvad enhver let vil overbevise sig om ved at lægge afbildningerne af alle disse stene ved siden af hinanden. Som karakteristiske overensstemmelser i runeformerne fremhæver jeg formen af m-runen på Rönninge-stenen og i ordet **man** på Tryggevælde-stenen, hvor bistavene danner en regelmæssig firkant (ᛘ), hvad jeg kun kender i disse to indskrifter; i det andet tilfælde, hvor m-runen forekommer på Tryggevælde-stenen, nærmer bistavene sig derimod mere til den runde form (ᛘ), som vi ellers gennemgående møder. De to f-runer på Rönninge-stenen stemmer med f-formerne på de tre sidste steder på Glavendrup-stenen, medens dennes f-runer på de andre steder svarer til formerne på Tryggevælde-stenen. Hertil kunde der föjes mange andre ligheder mellem de enkelte tegn i alle tre indskrifter.

Om Glavendrup- og Rönninge-stenens *Sote* er samme person, vil naturligvis aldrig kunne afgöres med fuld sikkerhed, lige så lidt som de lignende spörsmål angående Glavendrup- og Tryggevælde-stenens *Ragnhild* eller Helnæs-, Flemløse- og Voldtofte-stenens *Rolv*; men en höj grad af sandsynlighed taler dog for i alle disse tilfælde at se de samme personer. Hvad særlig forholdet mellem Rönninge- og Glavendrup-stenen angår, må det fremhæves, at navnet *Sote* forekommer forholdsvis sjælden. Da bægge mindesmærker nu som sagt er samtidige og fra samme egn og desuden i indskrifternes hele karakter stemmer så nöje overens, forekommer det mig berettiget at slutte, at Sote, der ristede runerne på Glavendrup-stenen efter sin herre, er den samme, som har rejst (og tillige ristet runerne på) Rönninge-stenen efter sin broder. Da denne sten er rejst på Fyn, må vi vel antage, at Sote ligesom hans herre, goden Alle, har haft sit hjem der, og Sote har, som indskriften på Rönninge-stenen viser, selv hørt til en bekendt og anset slægt. Men jeg er, som foran bemærket, tilböjelig til at tro, at også indskriften på Tryggevælde-stenen skriver sig fra Sote. Han er da efter Alle Sålve-godes død bleven i hans enke Ragnhilds tjæneste og er senere, da hun ægtede Gunnulv, trådt i tjæneste hos ham. Ved Gunnulvs død ristede han derfor ligesom ved Alles runerne på den sten, som Ragnhild rejste efter sin ægtefælle; dog nævner han sig ikke på Tryggevælde-stenen således som på Glavendrup-stenen. Er det mulig bevis på, at hans hengivenhed for hans gamle herre var större end for den nye?

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er det mægtige slægter, om hvis tilværelse på de danske øer for næsten 1000 år siden de stolte gravminder, som hustruen rejste, og som den tro tjæner ristede, taler til os, men om hvis liv og færd runerne des værre fortæller os alt for lidt.

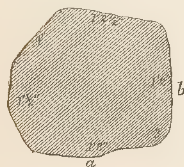
11. VORDINGBORG-STENEN

Vordingborg, Præstø amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

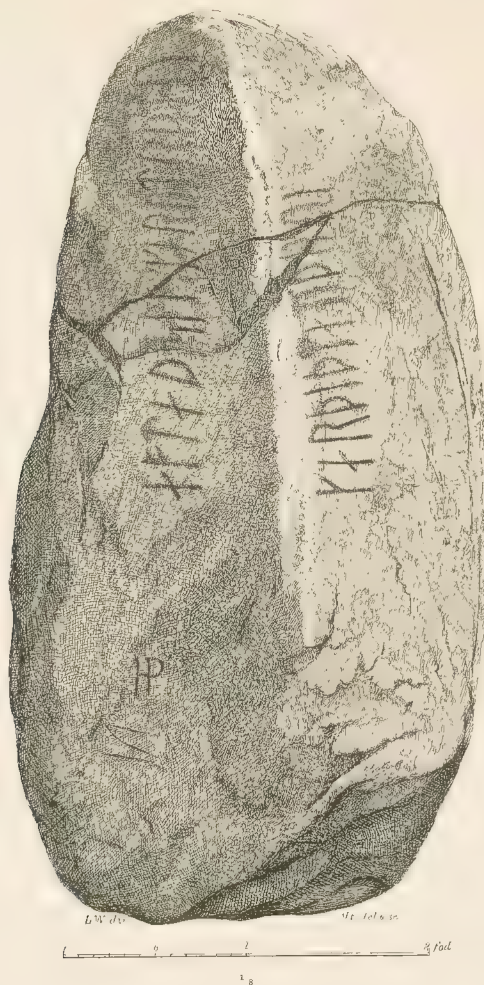
I begyndelsen af det 17. århundrede lå denne sten som grundsten i toldboden ('akciseboden') i Vordingborg. Her opdagede den af Danmarks litteratur og oldsager höjtfortjænte kansler Christian Friis til Kragerup på en rejse over Vordingborg til Falster tilfældig nogle runer på stenen, hvorfor han straks lod den udtage og flytte til slotsgården. Efter sin hjemkomst opfordrede han Ole Worm til at rejse til Vordingborg for at undersøge indskriften nöjere. Worm fulgte også opfordringen og offenliggjorde senere resultaterne af sin undersøgelse i Monumenta Danica s. 117 ff.

Vordingborg-stenen var imellem de runestene, der 1652 ifølge kongelig befaling forlangtes indsendte til København, og den hørte til de få, som virkelig førtes hertil og fik plads på Trinitatis kirkegård. Kun Vordingborg-stenen og to andre af disse runestene undgik imidlertid ødelæggelsen under og efter branden 1728. Fra kirkegården flyttedes den senere til opgangen i Rundetårn, hvor den havde plads til 1867, da den blev opstillet i det oldnordiske musæums runehal. Ved denne lejlighed indtraf det uheld, at to större stykker, der på grund af gamle skører i stenen allerede tidligere havde løsnet sig, nu sprængtes af toppen. Stenen blev dog atter sat så omhyggelig sammen med cement, at den ved sprængningen forårsagede skade næppe bemærkedes, og kun en enkelt rune viste sig noget utydeligere end tidligere. Omstående afbildning, der er grundet på de ved min undersøgelse 1877 tagne aftryk samt den ved samme lejlighed udførte tegning og på mange senere undersøgelser, viser tydelig, hvor stenen er sat sammen. Ved en for nogle år siden foretagen omflytning i musæet skiltes stenen des værre atter ad og var derfor i længere tid fjærnet fra runehallen, indtil den 1893 på ny blev sat sammen, hvad der dog ikke lykkedes fuldt så godt som første gang. Både min afbildning og mine aftryk gengiver stenen i den tilstand, hvori den fandtes 1877.

Den temmelig ovalformede sten, der består af grovkornet, rødlig granit, er omtrent 5′ höj og indtil 1′ 8″ tyk. Formen ses af ovenstående tværsnit, der er taget over ᚴ i

karþi i begyndelsen af anden linje, hvor hele omkredsen er 6′ 1″. Runerne er mellem 3½″ og 4″ höje.

1/8

Vordingborg-stenen.

Indskriften er anbragt på to sammenstødende sider af stenen i to linjer, der bægge løber nedenfra opad, og af hvilke den til venstre ifølge sammenhængen viser sig at inde-

holde indskriftens begyndelse. Runerne står i bægge linjer frit uden rammestreger. Kun de første runer i bægge linjer kan kaldes fuldkommen klare, medens mange af de øvrige træder overordenlig svagt frem, hvortil kommer, at stavene på flere steder er utydelige på grund af forvitring og udflisninger. Allerede Worm, der, som foran bemærket, personlig havde undersøgt stenen og på sin afbildning i flere henseender har gengivet både dens form og indskriften med större nöjagtighed, end man kunde vente, beklager sig over de vanskeligheder, som indskriftens utydelighed har voldet ham, hvorfor han også kun henstiller sin höjst fantastiske og sprogstridige tolkning som et forsøg til nærmere prøvelse. Medens han på afbildningen gengiver de to linjer, hvoraf indskriften består, således:

ᛅᚠᛏᛅᚦᛁᛋᛦᛚᛆᚴᛅᚱᛏᚱᚴᛅᚢ
ᚴᛅᚱᚦᛁᚦᛁᛦᚼᛁᚦᚢ

lyder hans læsning og oversættelse i teksten:

ᛅᚠᛐᛅ ᚦᛁᛋᛆᛚᛆᚴᛅᚱ ᛏᚱ ᚴᛅᚢ
ᚴᛅᚱᚦᛁ ᚦᛁᛆ ᚼᛁᚦ[1]

Efthe Disaloger ter geu Kerdi dia hid.

Qvia leges Disæ magno in precio esse convenit, huc qverelæ adferendæ.

Som indledning til den egenlige behandling af indskriften udvikler Worm, at Vordingborg har fået sit navn af det gamle *Orething*, hvor vigtige retsstridigheder fra hele distriktet og måske fra hele Sælland afgjordes, og hvor retfærdighedens gudinde *Disa* eller *Thisa*, hvem indbyggerne tilskrev deres love, dyrkedes o. s. v. Et minde om disse *Disaloger*, 'leges Disæ', finder han nu på Vordingborg-stenen, der ifølge hans meddelelse stod midt på byens torv, för end den af „de udannede og ligegyldige indbyggere" blev flyttet for at bruges som grundsten i toldboden[2]. Worm har åbenbart i stenens tidligere plads „midt på torvet" trot at finde en vægtig støtte for rigtigheden af sin tolkning, hvorefter indskriften altså skulde betyde: „Eftersom Disa-lovene (de love, efter hvilke der dömmes på Orething) naturligvis er i stor anseelse, skal kæremål (retstrætter) bringes hid (afgöres her)"[3]. P. Resen slutter sig i Atlas Danicus (håndskrift i det store kgl. bibliothek, Uldalls samling no. 186 fol.) fuldstændig til Worm, hvem han netop i anledning af hans behandling af Vordingborg-stenen priser som de fædrelandske oldsagers snildrige tolker („Antiqvitatum Patriarum Oedipus" I, s. 61). R. Nyerup nöjes derimod med at sige, at Worm selv anså forklaringen for vanskelig, og tilföjer, at „siden hans tid endnu ingen Oedip er frėmstået, som har løst

[1] Han har her altså ikke blot forsøgt at adskille ordene, men har også vilkårlig ændret den tredje rune i første linje til ᛐ og udeladt den sidste rune i anden linje.

[2] Saxum conspicuum olim in hujus fori meditullio positum erat, inscriptione insigni decorum, quod ab accolis rudibus et minus curiosis ad basin domus portorii firmandam ante aliqvot annos translatum fuit (Monum. Dan. s. 119).

[3] ᛏᚱ læser han ter, der forklares som en forstærkende partikel: ter geu oversættes „maximo in precio", idet han vel har forstået geu = 'gæv'; ter geu, 'overmåde gæve, höjt ansete'. Kerdi forklares = *Kere, Keremaal.* Af dia hid gives ikke nogen nærmere forklaring; men oversættelsen „huc adferendæ" synes at vise, at han ligefrem har taget hid i betydning *hid*, 'herhen'. Hvorledes han har opfattet dia, er mig derimod ganske uklart; der kan dog næppe være tvivl om, at dette ord skal genfindes i hans „adferendæ", ikke i det foregående „convenit".

gåden“ (Antiqvariske Annaler I, 1812, s. 5). Disse ord af Nyerup havde gyldighed længe efter, skönt der var den gunstigste lejlighed for runologerne til personlig at undersøge indskriften i København. Tyve år senere erklærede således Werlauff, som naturligvis ikke tror på ‘Disalovene’, at ordets „rigtige læsning vel ikke mere kan udbringes“, men at „man dog næppe kan miskende det sædvanlige pronomen þisa ɔ: disse“ (Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed I, s. 310).

Den første, som efter Worm gjorde et nyt forsøg på at læse og tolke hele indskriften, var G. Stephens, der optog Vordingborg-stenen i Old-northern Runic Monuments I, s. 335 ff. (sml. „Runehallen“, s. 1 ff.), fordi han trode i dens indskrift at finde sin ‘oldnordiske’ rune ᛘ i betydning *a* og desuden længere nede på stenen to andre ‘oldnordiske’ runer (nemlig tegnene for *h* og *w*). Stephens’ læsning og tolkning lyder:

ᚼᚠᛏᚼᚦᛁᛋᛚᚠᛘᚦᚢᚱᛏᚱᚨᛒᚢ
ᚴᚼᚱᚦᛁᚦᛁᚼᚢᚦᚱᚢᛁ
æft æþisl, faþur, trybu
kærþi þiæu þrui.

„Efter Æthisl, sin fader, Trybu gjorde denne stenkiste“.

Stephens har her, når vi ser bort fra hans gengivelse af ᚼ som *æ*, rigtig læst og forstået de to første ord i første linje (aft aþisl) og det første ord i anden linje (karþi). Disse ord er i virkeligheden også så tydelige på stenen selv, at næppe nogen runolog i vore dage vilde være i tvivl om deres læsning og betydning. Den øvrige del af indskriften har Stephens derimod gengivet så urigtig, at flere af runerne i første linje er langt nöjagtigere på afbildningen hos Worm. En sammenligning mellem afbildningerne hos Stephens og hos mig, som bægge er udførte af den samme udmærkede kunstner, og som vel må siges at stå lige höjt i rent kunstnerisk henseende, vil i øvrigt kunne afgive slående beviser på, hvor store forskelligheder der kan fremkomme ved ganske små, tilsyneladende helt ubetydelige afvigelser, og hvor omhyggelig hvert enkelt tegn må undersøges, för end dets virkelige betydning kan fastslås.

I den nyeste tid har S. Bugge i afhandlingen „Om Runeindskrifterne paa Rök-Stenen i Östergötland og paa Fonnaas-Spænden fra Rendalen i Norge“ i Kgl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar XXXI, Stockh. 1893, s. 18 og s. 59 haft lejlighed til at meddele sine fra Stephens’ afvigende læsninger af et par ord i indskriften. I slutningen af første linje læser han nemlig med tvivl rutr hau og som sidste ord i anden linje þiauþ[run?][1]. Om den øvrige del af indskriften og særlig om det efter aþisl følgende ord, der efter min mening er det eneste, som volder virkelig vanskelighed, har Bugge, så vidt jeg ved, ikke udtalt sig; men da han naturligvis anser ordene aft aþisl i første linje og karþi i anden for fuldt klare, læser han altså hele indskriften således:

[1] „þiauþ[run?] på Vordingborg-stenen, mulig ved siden af rutr = isl. *Hrútr*“ s. 18. „på Vordingborg-stenen, så vidt jeg har kunnet se, hau, der, hvis rigtig læst, må være unöjagtig skrivemåde for hiau“ s. 59.

aft aþisl . . . . rutr hau
karþi þiauþrun

Herimod forekommer det mig imidlertid, at der, helt bortset fra den „unöjagtige skrivemåde“ hau, kan rettes de vægtigste indvendinger både fra formens og indholdets side. Höjst påfaldende vilde det dog være, at i bægge sætninger de ord, der styres af hau og karþi, var udeladte; ti selv om man ved hau ikke kan være i tvivl om, at der menes ‘runerne’, stiller sagen sig anderledes ved karþi, hvortil flere ord kan underforstås (hauk, kubl o. s. v.; endogså stain, se foran s. 94 f.); efter Bugges læsning må det naturligvis forstås „gjorde (det ɔ: mindesmærket)“. Men her viser sig en ny vanskelighed. Jeg kender nemlig ikke en eneste runeindskrift, hvor runeristeren nævnes først, men den, der rejste mindesmærket, sidst. Til nød kunde jeg måske gå ind på en indskrift, der lød: „Efter Adisl gjorde Tjodrun (dette mindesmærke), Rud huggede (runerne)“; men den orden, hvori de to led følger hos Bugge, anser jeg for umulig. Alligevel har det i höj grad glædet mig at se Bugges formodninger, da hans læsning af et enkelt ord ganske stemmer med min.

Med hensyn til de enkelte runeformer i indskriften og deres læsning bemærker jeg i øvrigt følgende:

I det første meget tydelige aft er ᚠ-runens bistave forholdsvis korte og den øverste lidt svagere end den nederste; ᛏ-runens hovedstav har en temmelig skrå stilling i forhold til de to foregående runer. Samme stilling har det følgende ᛆ. Endnu stærkere hælder hovedstaven i ᚦ, som ved foden går lidt neden for bistaven, men ved toppen støder sammen med denne. Det nederste brud i stenen går lige igennem den følgende rune, hvis øverste del nu næsten helt er ødelagt; men tidligere stod runen meget klart, og der er ingen tvivl om, at vi her har et ᛁ. Så følger et smalt ᛋ, hvis øverste del er stærkt udfliset og derfor træder temmelig svagt frem, men dog tydelig følges i sin hele længde. Det samme gælder bistaven i ᛚ. Stærkt beskadigede er de to næste runer, hvad dog for största delen er sket allerede för bruddet. Den første er et ᚠ med temmelig små bistave, hvis toppe endnu følges tydelig oven for bruddet, medens deres nederste del, som tidligere kunde følges svagt, nu næsten helt er bortfliset. Efter ᚠ ses neden for bruddet et större stykke ($1^3/_4$") af en meget stærkt udfliset ret stav, hvis øverste del atter tydelig følges oven for bruddet nær ved øverste del af den følgende stav; derimod er det stykke, der har ligget lige over bruddet, helt bortfliset. At vi her har lævning af et ᛁ, der af hensyn til det foregående ᚠ har haft en temmelig skrå stilling som flere andre runer i denne linje, er uden for al tvivl. Den følgende rune, af hvilken både hoved- og bistav endnu viser sig klart, er et sikkert ᛚ. Stephens har forbundet dette ᛚ med toppen af det foregående ᛁ, hvis nederste del han har opfattet som flisning, og derved fået et ᛉ. Derimod havde jeg for mange år siden i min kritik af Stephens' runeværk, medens jeg endnu var hildet i hans læsning faþur, trot, at bistaven i ᛚ kunde opfattes som höjre side af bistaven i et ᛆ, hvilken rune jeg med tvivl mente kunde stå her i steden for Stephens' i betydning *a* naturligvis umulige ᛉ[1]. Både Stephens'

[1] „De ældste nordiske runeindskrifter“ i Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Historie 1867, s. 62; „Professor G. Stephens om de ældste nordiske runeindskrifter“ smst. 1868, s. 66 ff.

ᛘ og mit ᚾ er imidlertid lige urigtige, da her kun kan læses ᛁᚠ. Derimod er den følgende, især på midten stærkt udflisede rune ᚾ, ikke ᚦ, som Stephens har læst; hele bistaven følges endnu sikkert på bægge sider af hovedstaven. Det fortjæner at bemærkes, at Worm rigtig har læst ᚠᚾ. De to følgende temmelig smalle og stærkt udflisede runer er sikkert ᚱᚢ, ikke ᚢᚱ, som Stephens har læst. I den første er krumningen på midten umiskendelig, hvad der derimod ikke er tilfældet med den sidste; ᚢᚱ på Stephens' afbildning giver derfor et ganske urigtigt billede af disse to runer. Også Bugge har, som foran bemærket, læst de to runer som ᚱᚢ. Efter ᚢ ses et forholdsvis meget klart ᛏ, hvis hovedstav træffer bistaven til venstre. Også det følgende, særlig i bistaven stærkt udflisede ᚱ er utvivlsomt; det er betydelig bredere end det foregående ᚱ. Om betydningen af runen efter ᚱ har jeg aldrig næret tvivl; den er et klart og bestemt ᚦ, noget mindre i bistaven end den femte rune i linjen og i modsætning til denne med lige hovedstav, men i øvrigt af ganske samme form; øverste del af hoved- og bistav træder dog temmelig svagt frem, hvilket forklarer Worms læsning som ᚠ. Derimod har Stephens ladet sig skuffe af en tilfældig udflisning, der løber sammen med bistaven forneden; han har opfattet denne flisning som hugget linje og derved fået et ᚱ, hvilket han tager som tegn for *y*. Også Bugges læsning som ᛡ strider ganske mod de lævnede spor på stenen. Formen af den efter ᚦ følgende rune er ligeledes utvivlsom; uagtet de stærke udflisninger følges både hoved- og bistaven i ᚾ sikkert; også Worm har læst denne rune rigtig, medens Stephens ganske vilkårlig har gjort den til ᛒ. Den sidste rune i linjen er et klart, forholdsvis meget bredt ᚢ, der forneden krummer lidt indad som de øvrige ᚢ-runer i indskriften. At de tre sidste runer måtte læses ᚦᚾᚢ, havde jeg set mange år, för end indskriftens betydning var bleven mig klar, og för end jeg havde udfundet, til hvilket ord i det følgende þau skulde henføres; at vi i þau havde den bekendte flertalsform af stedordet *sá*, anså jeg nemlig fra først af for overvejende sandsynligt og har heller ikke senere kunnet opgive denne tanke.

Anden linje står i det hele tydeligere end første. Meget klare er de fem første runer ᚠᚾᚱᚦᛁ. Betydelig svagere træder de følgende runer frem; men ingen kan dog, så vidt jeg skönner, give mindste anledning til tvivl. Foran det store brud står ᚦᛁᚾᚢᚦᚢ, hvor ᛁ er lidt udfliset ved toppen, bistaven i ᚾ på höjre side af hovedstaven svagt fremtrædende, men sikker, bægge ᚢ-runer forholdsvis smalle og i øvrigt af ganske samme form som første ᚢ i den foregående linje. Både Stephens og Bugge har urigtig læst det sidste ᚢ som ᚱ. Oven for bruddet står endelig de to runer ᚢᛁ, i hvilke ᚢ-runens hovedstav træder temmelig svagt frem, men dog sikkert følges lige til bruddet, der har ødelagt dens nederste del. Også Stephens har læst disse runer som ᚢᛁ, medens Bugge i steden for ᛁ har formodet ᚽ; men den rette stav har ikke det ringeste spor af bistav, og den står så nær ved det foregående ᚢ, at et ᚽ også af den grund vilde være höjst usandsynligt på dette sted.

De to indskriftlinjer gengiver jeg altså således:

aftaþislfikarutrþau
karþiþiauþuui

Foruden den egenlige indskrift findes længere nede på stenen et $2^1/_2$" höjt tegn, der ganske ligner et sammenslynget latinsk HP. Dette tegn, der utvivlsomt er hugget, står i modsætning til runeindskriften vandret på stenen (se nærmere nedenfor). Lidt neden for det nævnte tegn ses endvidere nogle omtrent $3^1/_2$" höje streger, der i virkeligheden, særlig ved foden, er meget ubestemte i deres form, men som dog kan få påfaldende lighed med et fra höjre til venstre (og ovenfra nedad) hugget ᚢᛁ. Karakteren i disse streger er imidlertid helt forskellig fra den, vi finder både i runerne og i det nys nævnte tegn. Jeg anser dem heller ikke for huggede, men for naturlige furer i stenen af samme art som dem, vi finder mange andre steder; men de har her ved et tilfælde fået en vis lighed med huggede linjer.

Hvad jeg i det foregående har meddelt angående de enkelte tegn og deres læsning, grunder sig på en utallige gange og — af hensyn til belysningsforholdene — til de forskelligste tider foretagen undersøgelse dels af selve stenen og dels af de fortrinlige aftryk, jeg har taget af indskriften, og på hvilke runerne i reglen træder klarere frem end på stenen selv i almindelig belysning. Selv om jeg ikke forstod et eneste ord i indskriften, tör jeg udtale, at jeg næppe vilde være i tvivl om læsningen af et eneste tegn, og med de enkelte tegns betydning har jeg derfor også været fuldstændig på det rene, længe för end det var mig klart, hvorledes indskriften i sin helhed skulde forstås. Dette havde i mange år været mig en gåde, som det først lykkedes mig at løse, da jeg i Maj 1892, kort tid efter at jeg havde offenliggjort afhandlingen om „Sønderjyllands historiske runemindesmærker“, en dag på ny stod foran Vordingborg-stenen i musæet. Jeg tror, at det var ordet ui på Vedelspang-stenen I, som jeg havde haft lejlighed til at behandle udførlig i den nævnte afhandling, der pludselig åbnede mine öjne for betydningen af Vordingborg-stenens indskrift, idet jeg i denne genfandt dette ord.

En stor hjælp for tolkningen vilde det naturligvis have været, hvis runeristeren havde brugt skilletegn mellem ordene. Da dette ikke er tilfældet, må vi søge ved andre midler at bestemme de enkelte ord. Nogle af disse træder også klart frem ved første öjekast, nemlig aft aþisl i begyndelsen af første og karþi i begyndelsen af anden linje. Navnet aþisl ɔ: *Aðísl* eller *Aðisl* forekommer ellers ikke i runeindskrifterne og er i det hele taget meget sjældent. Velbekendt er dog den svenske sagnkonge *Aðils Óttarsson* i Upsala. Ligesom de andre med *-gísl* sammensatte navne senere i reglen antog formen *-gils* (sml. bemærkningen foran s. 257 under Gylling-stenen om þurkisl), blev også *Aðísl* (*Aðisl*) på Islandsk tidlig *Aðils*; det ældre *Aðísl* (*Aðisl*?) er dog bevaret i Íslendingabók, og med denne form og med Vordingborg-stenens aþisl stemmer ligeledes Saxos *At(h)islus*. I senere tid forekommer *Adhils* en sjælden gang i Sverig, f. eks. *adhels* Svenskt Diplomatarium IV, s. 563_6 (1337 fra Östergötland).

At også þau sidst i første linje må være intetkön flertal af stedordet *sá*, ligger naturligvis lige for hånden, og hertil svarer ui i anden linjes slutning, samme ord altså, som vi kender fra Glavendrup-stenens uia (ejeform flertal) og fra ui (hensynsform ental) på Vedelspang-stenen I (se I, s. 60 f. og foran s. 380). Tilbage står altså forklaringen af fikarutr i første og af þiauþu i anden linje. At vi i disse ord og selvfølgelig i det første

fikarutr blandt andet må søge navnet på den, der rejste mindesmærket, er jo klart. Men fikarutr kan adskilles både fika-rutr og fikar-utr. I første tilfælde vilde vi få mandsnavnet *Rútr* (— isl. *Hrútr*; i Norge forekommer *Rut* langt ned i tiden), i andet f. eks. *Oddr*. At opfatte fikar-utr som et sammensat navn (i lighed med *Qrvar-Oddr*) går dog ikke an, da en ejeform fikar i denne indskrift nødvendig måtte skrives med ᛦ, ikke med R; men hertil kommer, at fikar- så vel som fika- er mig aldeles uforståelige som første led i en sammensætning. Jeg antager derfor, at fikar eller fika ikke hører til det følgende, men til det foregående navn. Også her står jeg dog hjælpeløs over for formen fikar, hvorimod fika kan være et tillægsord i svag form, svarende til oldnord. *fíka* (*fíkja*). Skönt dette ord er sjældent uden for den som biord jævnlig brugte hensynsform *fíkjum*, tror jeg ikke, at indskriftens fika kan sættes i forbindelse med andre kendte ord. En anden afledning af samme rod har jo desuden holdt sig lige til nutiden i vort -'figen' i 'nyfigen' — *fíkinn*. Betydningen på Vordingborg-stenen har vel nærmest været „hæftig, ivrig; energisk, viljestærk". At *j* er bortfaldet i indskriftens *fíka* for ældre *fíkja*, kan jo ikke vække forundring. Jeg opfatter altså *fíka* som tilnavn til *Aðísl*, ligesom det f. eks. hedder på Øster Alling-stenen: aftiʀ fastulf miuka (foran s. 169). Derimod anser jeg det for ganske usandsynligt, at fika skal læses *féga*, så at vi her vilde have ordet *fæigʀ*, *fégʀ* brugt ganske som på Rök-stenen (faþi faþiʀ aft faikią̣n sunu); ti ordets betydning synes mig absolut at forbyde at søge det i en indskrift som Vordingborg-stenens (også på Rök-stenen må dets brug jo i hvert fald kaldes höjst mærkelig). Desuden måtte vi af ordet *fæigʀ* bestemt vente den stærke form (*fégan*) som på Rök-stenen, og endelig anser jeg Vordingborg-stenen for så gammel, at dens indskrift sikkert vilde have bevaret tvelyden ᚼᛁ.

Tilbage står endelig þiauþu i anden linje. At vi her må søge en form af det til oldisl. *þjóð* svarende ord, synes utvivlsomt; med hensyn til skrivemåden iau henviser jeg til Die runenschrift s. 327 f. og til bemærkningerne foran s. 49. Da det ikke kan antages, at þiauþu-ui er en sammensætning, i hvilken þiauþu- har bevaret *u* som minde om stammeudlyden (sml. Helnæs-stenens kuþumut), og da desuden en sammensætning þiauþu-ui ('*þjóðvé*') vilde være höjst besynderlig, opgiver jeg denne forklaring og finder i þiauþu den sædvanlige hensynsform (oldisl. *þjóðu*), som vi også kender fra andre runeindskrifter. Men hensynsformen er i så fald styret af forholdsordet *í*, som ligger i sidste bogstav i karþi, der altså må læses dobbelt som oftere i runeindskrifterne, hvor det ene ord ender på og det andet begynder med samme selvlyd (sml. også Snoldelev-stenens kunualtstain o. s. v.). At der derimod skrives þiauþuui med to ᚢ-runer ved siden af hinanden, ligger sikkert i, at ᚢ i det første ord er tegn for selvlyden (*u*), men i det andet for halvselvlyden (*w*), så at et enkelt ᚢ her let kunde give anledning til misforståelse. Navnet på det sted, hvor mindesmærket blev rejst, var altså þiauþ ɔ: *þiūð*, *þióð*, vort nuværende „Ty". Min forklaring synes mig i höj grad at bestyrkes ved den omstændighed, at dette navn endnu er bevaret i det under Præstø amt hørende *Tybjærg herred* (*Thyuthæbiærghæreth* i Valdemars jordebog ed. O. Nielsen, s. 37).

Jeg læser altså hele indskriften:

aft aþisl fika rutr þau
karþi i þiauþu ui

Dette gengiver jeg således i Olddansk:

Æft Aðísl (Aðisl?) fíka Rútr þåu gærði í þiåðu wé.

„Efter Adisl (Adels) 'fige' (den djærve) gjorde Rud dette viede mindesmærke (gravminde) i Ty".

Neden for indskriften findes der, som foran bemærket, et tegn, der åbenbart er indhugget, men har en helt anden karakter end den egenlige indskrift og tilhører en anden tid end denne. Stephens har i dette tegn, der ganske ligner et sammenslynget latinsk HP, trot at finde de fra den længere runerække kendte tegn for *h* og *w*, og han antager, at runeristeren her har skrevet sit navn forkortet for h(airwulfr) w(rait); men tegnet er som sagt indhugget på en ganske anden måde end runerne i indskriften, og alt taler imod, at vi her virkelig har to af de gamle runer. Jeg fastholder derfor endnu den opfattelse, som jeg udtalte i „De ældste nordiske runeindskrifter" i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1867, s. 62, at det sammenslyngede HP skriver sig fra nyere tid og langt snarere skal sige 'Hans Pedersen' end 'Hairwulfr wrait'. Mod at tage H som den gamle h-rune taler jo også afgörende den vandrette tværstreg, der er karakteristisk for det latinske bogstav, medens runen har formen H eller H[1].

[1] En fuldstændig analogi til det nævnte tegn på Vordingborg-stenen har jeg senere (1876) fundet på den skånske Gårdstånga-sten i Flyinge, der foran indskriften har HLS ɔ: sammenslynget latinsk HL og S, hvorom man endnu den gang kunde oplyse, at det havde betydningen 'Hans Larsen', der var navnet på stenens tidligere ejer.

12. TÅGERUP-STENEN

Tågerup sogn, Fuglse herred, Maribo amt, Låland

(undersøgt d. 29. Juli 1879).

Denne sten fandtes d. 25. Marts 1868 på en til Tågerup præstegård hørende mark (Bjærremark) mellem Hyltofte og Østersøen, omtrent $^3/_4$ mil sydøst for Rødby. Det var hensigten at bruge stenen, der lå med indskriften nedad, til trappesten, hvorfor den blev kløvet i to stykker; men da runeindskriften ved den lejlighed opdagedes, blev stykkerne ved pastor Jessens omsorg reddede og flyttede til Tågerup, hvor stenen atter blev sat sammen og 1869 opmuret til våbenhusets ydermur, til höjre for indgangen. Den har her fået en meget god plads; men den er urigtig bleven stillet således, at den hviler på den höjre side, hvor ordet þansi står, så at det ser ud, som om indskriften var anbragt vandret på stenen[1]. Samme skæbne har flere andre runestene haft ved opstillingen i nyere tid.

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit, er 5′ höj, indtil 4′ 8″ bred og godt 1′ tyk. Runernes störrelse er meget forskellig, mellem godt $7^1/_2$″ og 4″ (de to sidste runer i þansi kun $3^1/_2$″ og 3″).

Indskriften, som intet har lidt ved kløvningen, idet de to stykker passer nöje sammen, er meget tydelig og giver ikke anledning til nogen som helst tvivl. Den er anbragt på væsenlig samme måde som på den lålandske sten fra Bregninge; men medens indskriftlinjerne på Tågerup-stenen adskilles ved dobbelte rammestreger, bruger Bregninge-stenen kun enkelte. Derimod har den lålandske sten fra Skovlænge dobbelte rammestreger ligesom Tågerup-stenen. På alle tre stene bruges der ligeledes punkter ikke blot mellem de enkelte ord, men også ved linjernes begyndelse og slutning. På Tågerup-stenen findes tillige forbindelseslinjer mellem rammestregerne både ved deres begyndelse og slutning undtagen i anden linje fra venstre; de tre første linjer fra höjre er forneden forbundne ved en fælles rammestreg.

Med hensyn til runerne bemærkes, at de, som afbildningen viser, på mange steder ikke når helt ud til rammestregerne. Dette er ikke iagttaget på afbildningen hos Thorsen

[1] Det beror på en fuldstændig miskendelse både af stenens og af indskriftens form, når Thorsen udtrykkelig erklærer denne stilling for den oprindelige, en fejl, som han også begår med hensyn til Bregninge-stenen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 268 f.; sml. Die runenschrift s. 160 f.).

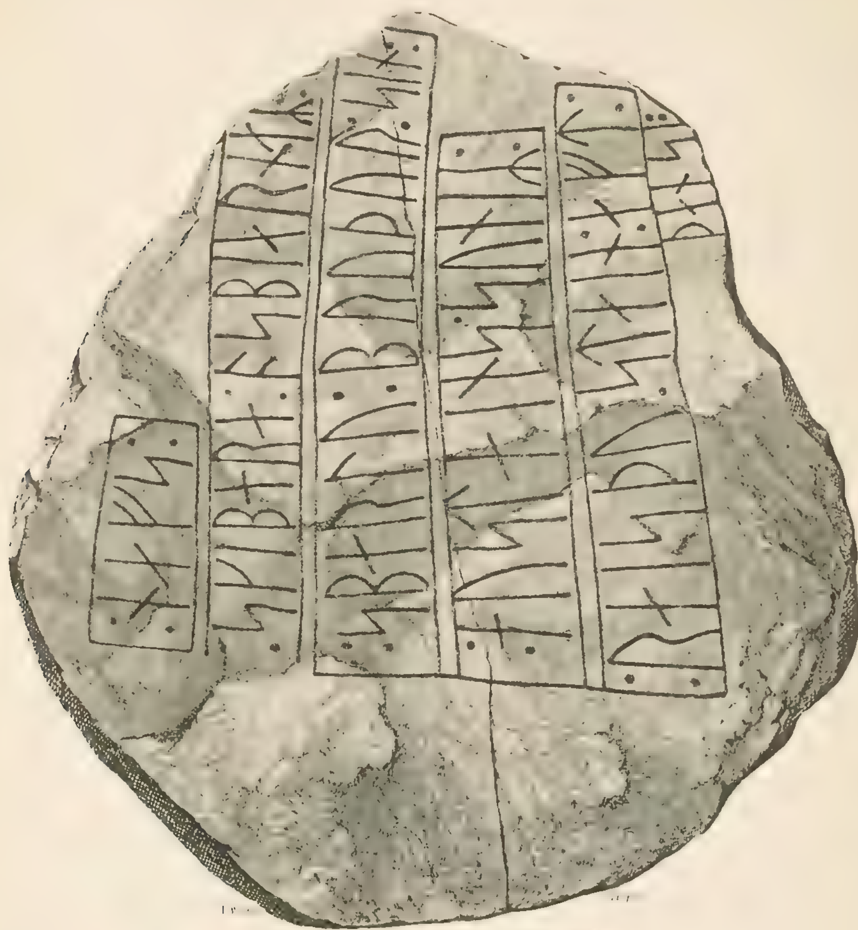
(De danske Runemindesm. II, 1, tillæg til no. 27), der også i andre henseender lider af unöjagtigheder i enkelthederne. Særlig R-runen optræder i forskellige, indbyrdes temmelig afvigende former; i ᚢ-runen er bistaven oftere stærkt rundet (sml. Skovlænge-stenen); s-runen har overalt formen ᛋ, hvorimod de lålandske stene fra Sæddinge, Bregninge, Skovlænge og Tirsted både bruger ᛋ og ᛌ.

Indskriften begynder i den anden længere linje fra höjre og fortsættes derpå i den første linje fra höjre; men imellem de to sidste ord stain : aft i denne linje mangler ordet þansi, som runeristeren enten fra først af har glemt og derfor senere tilföjet i det tomme rum øverst på stenen til höjre, eller måske snarere med forsæt har stillet her, da han ikke kunde få plads til hele dette ord, men netop til aft i samme linje som stain, og da misforståelse jo ikke var mulig. At ordet skal læses efter stain, fremgår nemlig ikke blot af sammenhængen, men er også tydelig tilkendegivet ved den måde, hvorpå det er anbragt; at det betragtes som en del af den linje, hvori stain står, ikke som en selvstændig linje, viser sig derved, at det ikke som de andre linjer har selvstændig rammestreg; og at det skal læses mellem stain og aft, er betegnet meget tydelig derved, at der intet skilletegn findes foran, men kun efter det. Jeg betragter derfor ordets anbringelse på dette sted ikke som en forglemmelse fra runeristerens side, men som en med forsæt valgt, i og for sig ret malerisk benyttelse af rummet. At intet er borthugget af stenen efter þansi, viser stillingen af de to meget kraftige punkter tæt ved hinanden ud for øverste del af I-runen.

Efter den nu omtalte linje følger den tredje og derpå den anden og første fra venstre. Efter sin i tredje linjes slutning ses to kraftige punkter, hvis stilling synes at tale imod, at noget her er bortslået af stenen, skönt det selvfølgelig ligger nær at antage, at det ved kløvningen forårsagede brud, som netop rammer toppen af det øverste punkt, har bevirket, at en flis er sprungen af, hvorpå slutningen af den øverste rammestreg og toppen af rammestregernes forbindelseslinje i så fald må antages at have været anbragte. Jeg anser det dog, som sagt, for sandsynligere, at stenen har sin oprindelige form, og at enden af rammestregen og øverste del af forbindelseslinjen altså altid har manglet.

Den anden linje fra venstre har i modsætning til de øvrige ingen forbindelseslinjer mellem rammestregerne, og af de to punkter foran ᛋ er det øverste en naturlig fordybning i stenen, der synes at være brugt af runeristeren i steden for punkt. I det første ᚼ i skibara er tværstaven næsten vandret; dette er åbenbart gjort forsætlig for at undgå en naturlig skøre i stenen. Ikke meget afvigende i form er dog det første ᚼ i austains, medens tværstavene både i ᚼ og ᚾ på flere andre steder i indskriften netop er anbragte meget skråt på hovedstaven. I linjens slutning findes enkelte små, temmelig stærke naturlige fordybninger i stenen, særlig ved enden af ᚾ- og ᛦ-runens bistave til höjre. Et par lignende fordybninger efter ᛦ synes at være brugte i steden for punkter, ligesom det er tilfældet med det øverste punkt ved linjens begyndelse. Den nederste rammestreg kan ikke følges ud over ᛦ, og denne runes form gör det usandsynligt, at en flis er bortslået af stenen, som i så fald kunde have indeholdt det øverste punkt efter ąsbiarnaʀ (lige til höjre

for den naturlige fordybning, der nu synes at være brugt som punkt) og fortsættelsen af den øverste rammestreg.

Tågerup-stenen.

Efter runernes og punkternes form i slutningen af linjerne anser jeg det altså for sandsynligt, at stenen endnu overalt har samme form, som da indskriften blev indhugget, og at der af denne ikke mangler en streg eller et punkt.

I den første linje til venstre når ingen af runerne helt ud til rammestregerne, hvis forbindelseslinjer så vel som punkterne foran og efter ordet er meget tydelige.

Indskriften må altså læses:

: austains : suniʀ :
: raisþu : stain : þansi : aft :
: sbarlu : bruþur : sin :
(:) skibara : ąsbiarnaʀ (:)
: nafs :

austains suniʀ uden navns nævnelse er enestående på danske runestene, idet det kun tilsyneladende stemmer med ala suniʀ på Glavendrup-stenen. På denne spiller nemlig moderen, der nævnes ved navn, den mest fremtrædende rolle, medens sönnernes navne ikke anføres, uden tvivl fordi de endnu stod under moderens formynderskab. Muligt er det jo, at også de „sönner af Østén", som rejste Tågerup-stenen efter deres broder, var mindreårige og under fremmed formynderskab.

sbarlu vel udtalt *Sparlu* (næppe *Spærlu*); dannet som *Sturla* (sml. bemærkningen om fainla på Egtved-stenen, foran s. 62 not. 1).

skibara se foran s. 82.

nafs ɔ: *næfs*, af *næf* – oldnord. *nef* ik., 'næse' ('næb'), her brugt som tilnavn, hvad der også ofte er tilfældet med *nef* i Oldnorsk-Islandsk.

I olddansk sprogform lyder indskriften:

Øystæins syniʀ ræisþu stæin þannsi æft Sparlu bróður sínn, skipara Ąsbiarnaʀ næfs.

„Østéns sönner rejste denne sten efter deres broder Sparle, skipper hos Asbjörn 'næb' (næse)".

Ifølge sine rune- og sprogformer (mærk særlig den gennemgående brug af tvelyd) må indskriften henføres til midten af det 10. årh., så at den omtrent bliver samtidig med (vistnok lidt ældre end) Ulstrup-stenen i Jylland, der også har det til fælles med Tågerup-stenen, at den er rejst efter to 'skippere'.

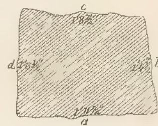
13. SÆDDINGE-STENEN

Sæddinge sogn, Fuglse herred, Maribo amt, Låland

(undersøgt d. 30.—31. Juli 1879, d. 27.—29. August 1894 og d. 12.—13. Juli 1900).

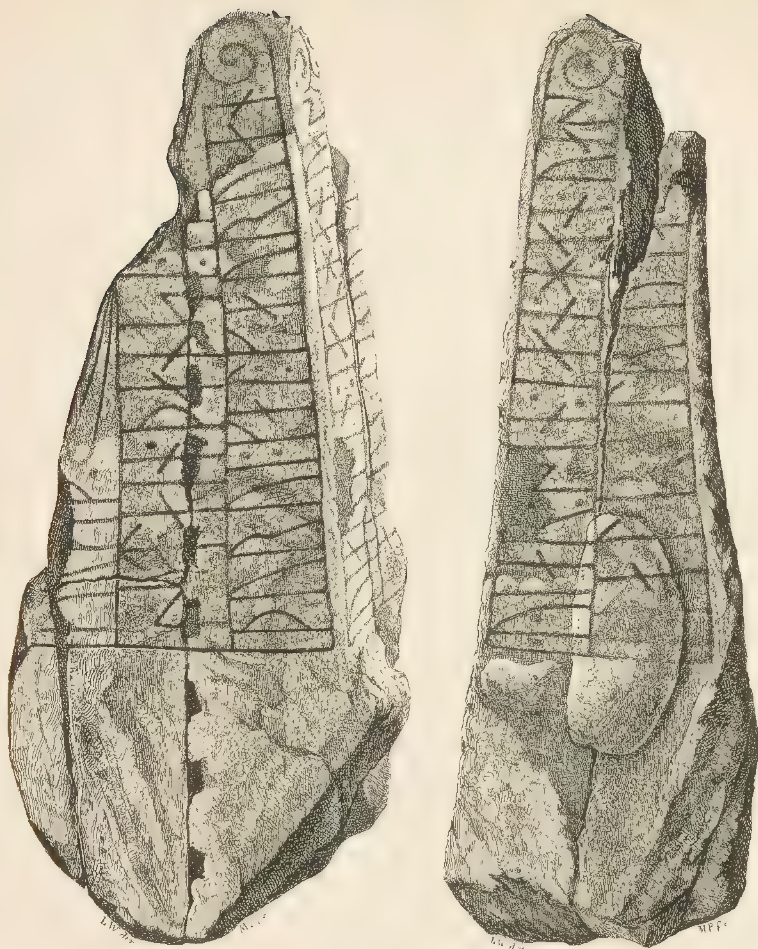
Denne sten lå nedsunken i jorden på en mark i Sæddinge sogn ved den såkaldte Ting-hus-rende tæt ved grænsen til Holeby sogn, omtrent en halv mil nordøst for Rødby. Efter mundtlig meddelelse til mig i 1879 af den forhenværende sognepræst til Næbbelunde og Sæddinge, hr. Schade, blev den i begyndelsen af trediverne nedgravet i jorden for ikke at hindre plöjningen; men da den ikke var gravet dybt nok ned, så at ploven stødte på den, blev den mange år efter atter gravet op og kløvet, uden at man bemærkede runerne. Stykkerne blev førte til præstegården i Næbbelunde og henkastede på møddingen. Her opdagede Worsaae heldigvis indskriften, som 1859 under hans tilsyn blev tegnet af J. Kornerup. Denne tegning, der findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, er gengivet i halv störrelse hos Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 780[1].

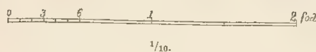
Efter at indskriften var opdaget, blev stykkerne af stenen henlagte i præstegårdens have, hvor jeg forefandt dem ved min undersøgelse 1879, stillede løst sammen. Der var den gang otte stykker, på hvilke indskriften var fordelt; et lille niende stykke, som endnu fandtes, da Kornerups tegning blev taget, var des værre for længere tid siden forsvundet, og hverken hr. Schade, som i de dage var i besøg i præstegården, eller stedets daværende præst var i stand til at meddele mig nogen oplysning om det. Femten år efter at jeg havde undersøgt brudstykkerne af Sæddinge-stenen i Næbbelunde præstegård, blev de flyttede til stiftsmusæet i Maribo. De blev her föjede sammen med cement og stenen opstillet uden for musæumsbygningen til venstre for indgangen, hvor jeg på ny undersøgte den i August 1894 og i Juli 1900.

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit med meget ujævn overflade, er 6′ 6″ lang, indtil 2′ 8″ bred og indtil 2′ 2″ tyk. Dens form ses af hosstående tværsnit, der er taget over ᚿ i ᚴᚿᛏ i første linje på fladen *a*.

[1] Uagtet Stephens på det anførte sted udtrykkelig bemærker, at Kornerups tegning er fra 1860 (det år, i hvilket den sammen med flere andre tegninger af Kornerup fra 1859 blev afleveret til arkivet), angiver Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 268 og s. 271) 1864 som det år, i hvilket stenen blev opdaget.

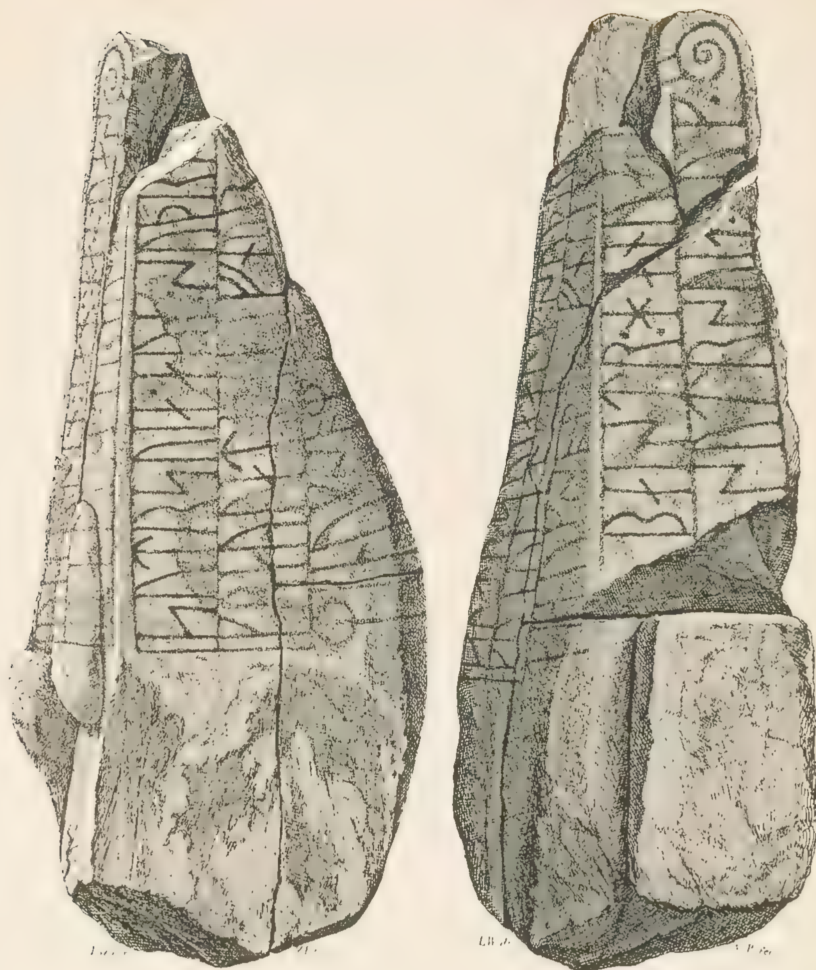

$^{1}/_{10}$.

Sæddinge-stenen A og B.

Indskriften er fordelt på stenens fire flader med tre linjer på hver af fladerne *a* og *c* og to på hver af *b* og *d*. Hele indskriften på *d* så vel som den sidste linje på *c* opdagedes dog først, efter at stenen var flyttet til Maribo. I præstegårdshaven i Næbbelunde

Sæddinge-stenen C og D.

var stykkerne nemlig henlagte således, at disse dele af indskriften vendte nedad og var helt skjulte, og den sidste synlige og meget utydelige linje på *c* gav ingen anledning til at formode, at indskriften var længere, end den var fremstillet på Kornerups tegning fra 1859.

Alle indskriftlinjer løber som på de øvrige lålandske stene i samme retning (nedenfra opad). Forbindelseslinjer mellem rammestregerne findes overalt ved linjernes begyndelse undtagen foran de tre sidste linjer (den ene på *c* og de to på *d*). Derimod er det på grund af kløvningen på flere steder noget usikkert, hvorledes forholdet har været ved linjernes slutning. På *a* løber rammestregen til höjre ved foden af runerne og på den dertil stødende smallere side *b* rammestregen til venstre ved toppen af runerne ud i en spiral af den art, som vi også kender fra andre runestene (således på bagsiden af den mindre Jællinge-sten, på Ulstrup-stenen, Skovlænge-stenen, Hedeby-stenen og Ålum-stenen III), og det samme ornament findes på *d* ved enden af rammestregen til höjre. De to små linjer, som både her og på *b* udgår fra spiralen, viser sikkert, at den på bægge steder har været forbunden med en ganske-lignende spiral, hvori rammestregerne henholdsvis til höjre og til venstre har endt. Runernes störrelse veksler mellem omtrent 10" og 4¼".

Indskriften begynder med linjen til höjre på *a*. Denne linje er endnu forholdsvis meget tydelig. Den første rune (ᚦ) er 8½" höj; men derefter aftager störrelsen efterhånden indtil næppe 6½" i linjens slutning. Et par stærkere fremtrædende ujævnheder i stenen foran ᚦ kan ikke opfattes som huggede punkter. Derimod findes to tydelige punkter efter þurui. Derpå følger ᚠ med en udflisning ved foden af hovedstaven på dens höjre side, så et ᚭ med tydelig, men på venstre side lidt svagt fremtrædende bistav og endelig et ᛏ, i hvilket bistaven til höjre endnu står skarpt, medens øverste del af hovedstaven og venstre bistav er stærkt udflisede og forvitrede, men umiskendelige; runen har ingenlunde den uregelmæssige form som på Kornerups tegning, hvor også bistaven til venstre er helt udeladt; at runen måtte læses ᛏ, har dog allerede Stephens rigtig formodet. Af de følgende to punkter, som heller ikke findes hos Kornerup, er det øverste meget klart, det nederste lidt svagere, men sikkert. Meget tydelige er alle runer i det sidste ord kauruan så vel som de to, tidligere oversete, punkter efter dette ord. Den øverste rammestreg ender ved ᚭ-runens top; men den nederste fortsættes i en spiral, der afslutter og udfylder indskriftbåndet. En hugget linje løber ud i spiralens yderste linje til venstre; den tör anses for levning af et ornament, der har forbundet første og anden indskriftlinje; men da slutningen af den sidste er ødelagt, er også formen af den nævnte linje usikker. Slutningen af indskriften på denne side (fra det sidste ᚭ i kauruan) ligger i en ved en gammel afskalning fremkaldt fordybning i stenen.

Den anden linje, hvis runer hører til de störste i indskriften (mellem 9¼ og 8½" höje), er ved kløvningen skilt i to stykker, således at omtrent den nederste tredjedel af runerne står på samme stykke som første linje, medens resten findes på det andet stykke, der atter er kløvet i to dele, så at den øverste del af ᚺ-runen i linjens begyndelse findes på det nederste, den øverste del af de følgende runer på det øverste stykke. Ved stenens kløvning på langs er större fliser sprængte ud af den, uden at runernes form i de to første ord dog på noget sted er bleven ukendelig eller tvivlsom, da alle bistavene ligger oven for (til venstre for) bruddet. Af de ujævnheder, der findes foran ᚺ, kan ikke nogen give anledning til forveksling med huggede punkter. Efter stain, i hvilket nederste del af ᚺ-runen

næsten er forsvunden på grund af udflisning og forvitring, ses derimod to tydelige, af Kornerup oversete, punkter, det nederste neden for (til höjre for) bruddet lige i dets kant. Meget klart står ordet þansi med de efterfølgende punkter; s-runen har her formen ᛋ, medens ᛋ bruges i stain, og denne sidste form er den regelmæssige i indskriften; i første linje på *c* bruges dog atter ᛋ (og desuden ᛋ) sammen med ᛋ.

Efter þansi : findes endnu kun nederste del af to runestave (godt 2″ og $1^1/_2$″ höje), den første $2^1/_4$″ fra i-staven, den anden 2″ fra den første, hvorefter endnu ses et lille ubeskadiget stykke af stenen, $2^1/_2$″ langt og godt 1″ bredt, uden spor af runer. Sammenhængen og den bevarede del af stenen sætter det uden for al tvivl, at de to stave, hvis spor findes efter þansi :, indeholder lævning af ordet aft (næppe ift; sml. aft Tågerup-, Bregninge- og Tirsted-stenen, ąftiʀ Skovlænge-stenen). Af den første rune (ᛆ) spores en del af toppen endnu svagt på venstre side af bruddet, og bistaven har uden tvivl netop ligget i dette. De tre runer i aft har været betydelig lavere end de foregående (sml. de tre sidste runer i den anden linje på *c*), og der har ikke stået flere runer i linjen efter dette ord. Over runetoppene i aft har vistnok den linje, der løber ud i spiralen, hvormed rammestregen under første linje ender, strakt sig hen til rammestregen over ᛁ i þansi (sml. nedenfor).

Det af aft styrede navn har stået i den tredje korte linje længst til venstre; men des værre er øverste del af alle runer i denne linje bortkløvet, og kun den sidste fremviser endnu en så stor del af bistaven, at hele runens betydning er fuldkommen sikker. Derimod kan det vække tvivl, hvorledes de foregående stave skal udfyldes. Da brudstykkerne af stenen blev sammenföjede i Maribo, viste det sig sikkert, at stykket længst til venstre passede nöje på dette sted; men de oplysninger, som vi herved får om de i tredje linje manglende runetoppe, er temmelig uvæsenlige, da kun et stykke af rammestregernes forbindelseslinje og et ubetydeligt stykke af den allerførste runes top findes her. Hvad der endnu kan følges af de i øvrigt meget klare stave i denne linje er følgende: Af rammestregernes forbindelseslinje foran den første rune er det nederste stykke på 4″ lævnet, og på brudstykket til venstre ses et lille stykke på $1^3/_4$″. Hele længden af den bevarede del af rammestregernes forbindelseslinje er 7″, og kun et lille stykke af toppen kan antages at mangle. $1^1/_4$″ fra denne linje ses en ny, $4^1/_4$″ höj ret stav med en udflisning ved toppen på höjre side, som kunde tale for, at her har stået et ᚴ af samme form som i kat i første linje. En nöjere undersøgelse viser imidlertid, at flisningen er så uregelmæssig og uren, at den sikkert kun skyldes kløvningen, men ikke kan være lævning af nederste del af bistaven i ᚴ. Af den rette stav er desuden et lille stykke (omtr. 1″) lævnet på brudstykket til venstre. $2^1/_2$″ fra foden af den sidstnævnte stav og $2^1/_4$″ fra dens top følges atter en meget klar, $4^3/_4$″ höj stav, hvis øverste del krummer så bestemt ind mod den foregående, at bægge i forening utvivlsomt har dannet et $6^3/_4$″ höjt ᚢ af væsenlig samme form som den anden ᚢ-rune i første linje på fladen *c* og som ᚢ-runerne i den anden linje sammesteds. $2^1/_4$″ fra foden af ᚢ-runens bistav og $1^3/_4$″ fra dens top ligger en overordenlig klar, $4^1/_4$″ höj stav uden spor af bistave. Denne stav kan kun være den större nederste del af

en ᛁ-rune, der har haft en temmelig skrå stilling som flere andre runer i indskriften (sml. f. eks. ᚿ-runen i han i første linje på flade *b* og de to ᚿ-runer i anden linje sammesteds). At forbinde den sidstnævnte stav med den foregående til et ᚢ, hvad jeg var mest tilböjelig til ved min første undersøgelse, idet jeg anså det for muligt, at navnet havde begyndt med ᛚᚢ, forbydes bestemt af den tydelige krumning ved toppen af den foregående stav. Ved mine senere undersøgelser blev det derfor også hævet over al tvivl, at navnet har begyndt med ᚢᛁ, ikke med ᛚᚢ. $1^1/_4$" fra ᛁ-runens fod og $1^3/_4$" fra dens top følger en lige så klar, $3^3/_4$" höj stav med en fordybning ved toppen til höjre, der i sin karakter adskiller sig så bestemt fra flisningen ved toppen af den første runestav i linjen, at jeg lige siden min første undersøgelse har anset det for sikkert, at vi her har lævning af en ᛚ-rune. 2" fra foden af denne ᛚ-rune og $1^1/_2$" fra den lævnede yderste ende af dens bistav ligger en fuldstændig ubeskadiget, $3^1/_2$" höj ret stav uden spor af bistave. Endelig følger $1^1/_4$" fra denne stavs fod og $1^1/_2$" fra dens top den sidste lige så klare, $3^3/_4$" höje stav i linjen. Denne stav bærer på sin höjre side en meget velbevaret bistav, der udgår $2^1/_4$" fra foden af hovedstaven og viser, at runen har været ᛚ, ikke ᚠ. I sidste tilfælde måtte den øverste bistav nemlig være forsvunden tillige med runens top; men stenens form viser, at runen på dette sted ikke har været så höj, at et ᚠ kan antages at have stået her. Efter ᛚ ses et meget tydeligt punkt; derimod kan en svagt fremtrædende fordybning neden for punktet tæt ved rammestregen ikke forveksles med et hugget punkt.

Efter de foregående bemærkninger har navnet i tredje linje altså lydt ᚢᛁᛚᛁᛚ, efterfulgt af et enkelt punkt. Alle runerne i denne linje har sikkert nåt ud til stenens kant ligesom i den tredje linje på flade *c*. Der har følgelig ikke været nogen rammestreg ved deres top, og runernes störrelse er efterhånden aftaget; medens det første ᚢ må have været omtrent 7" höjt, har det sidste ᛚ næppe været over $4^1/_2$".

Forbindelseslinjen mellem rammestregerne ved begyndelsen af de to første linjer strækker sig også hen foran den første rune i tredje linje, hvor den må antages at have nåt lige ud til stenens kant. Ved linjernes slutning findes derimod ingen forbindelseslinje mellem rammestregerne, men et ornament af anden art. Efter ordet ᚢᛁᛚᛁᛚ · ses nemlig et par længere huggede linjer, hvis form i begyndelsen er noget ubestemt, da de her er en del beskadigede på grund af stenens kløvning. Disse streger når hen til rammestregen ved toppen af ᛁ-runen sidst i anden linje, hvor de løber sammen, og hvor de uden tvivl har forenet sig med den linje, der udgår fra spiralen, hvori rammestregen under runerne i første linje ender. Som foran bemærket har denne linje vistnok strakt sig hen over toppene af de tre sidste runer (i ordet aft) i anden linje, og det hele har dannet et ornament ved slutningen af indskriftlinjerne langs med stenens kant, der som en art ramme har omsluttet alle tre linjer.

Herefter følger indskriften på fladen til höjre for den nu omtalte. Denne flade (*b*) er kløvet på langs i to dele, således at linjen til venstre i det væsenlige findes på samme stykke som begyndelsen af indskriften på den bredere flade (*a*), men linjen til höjre på samme stykke som största delen af indskriften på den tredje flade (*c*). Desuden er ved

kløvningen et större stykke sprunget løs af stenen, hvorpå den nederste del af de første runer i linjen til venstre og den störste øverste del af de første runer i linjen til höjre findes. Dette stykke var ved min første undersøgelse lagt løst på sin plads på den opad vendte flade af stenen og passede nöje sammen med bægge de större stykker[1].

Den første linje (til venstre), i hvilken runerne aftager fra 8½" (det første ᚢ) til 6", må endnu kaldes meget tydelig og er også i alt væsenligt rigtig gengivet af Kornerup. I den fjærde rune (ᚱ) begrænser øverste del af hovedstaven en afflisning, der strækker sig hen til den følgende ᛁ-rune. Denne afflisning har borttaget øverste del af ᚱ-runens bistav, gjort det øverste punkt efter denne rune noget utydeligt og næsten helt borttaget toppen (den höjre stav) af ᚿ-runen i sin. I dette ord er også ᚼ-runens bistav en del udfliset til venstre, men dens hele form dog endnu tydelig. Herefter ses to kraftige punkter. Så følger ordene ian : han :, bægge med to punkter efter, som dog alle fire træder temmelig svagt frem på grund af de mange ujævnheder i stenen. I de to sidstnævnte ord har alle runerne usædvanlig store bistave. Det sidste ord i linjen er uas. Forskellige ujævnheder efter ᚿ kan ikke forveksles med huggede punkter. På grund af forvitringerne i stenen kan den nederste rammestreg ikke følges tydelig længere end til ᚼ i han. Den øverste ender, som tidligere bemærket, i en spiral, der ved to små linjer har været forbunden med en lignende, nu helt forsvunden spiral til höjre.

Som følge af en mængde ujævnheder, forvitringer og udflisninger er indskriftlinjen til höjre på mange steder overordenlig utydelig. Dens begyndelse indeholder de störste runer i indskriften (den første omtr. 10" höj og derpå aftagende). Medens rammestregernes forbindelseslinje endnu følges temmelig klart i flugt med forbindelseslinjen foran den foregående linje, har runen eller de to runer mellem forbindelseslinjen og det overordenlig klare ᛏ kun efterladt temmelig svage spor. Lige efter forbindelseslinjen følges dog en ret stav fuldkommen sikkert i flugt med hovedstaven i det ovenfor stående ᚢ; men mellem denne og den følgende tydelige stav (5" fra toppen og 6" fra foden af den første) er stenen så udfliset og ujævn, at det er meget vanskeligt med sikkerhed at følge de huggede linjer, så at det under forskellige belysningsforhold endogså kan synes tvivlsomt, om vi foran ᛏ kun har en enkelt rune med bistav på höjre side eller to. Jeg har nemlig til forskellige tider trot her at skimte snart et ᚱ, snart de to runer ᛁᚴ, jævnligst dog det sidste. 3" fra foden af den første rette stav i linjen, midt imellem den og ᛏ, følges aldeles tydelig den nederste ende (1½") af en stav, hvilende på rammestregen neden for det stykke af stenen, der indeholder den större øverste del af runen. Denne del af en stav kan i forening med udflisningernes form let lede til den antagelse, at den første rune har været ᚱ (næppe ᚢ)[2]. En nöjere undersøgelse viser imidlertid, at vi også ved den øverste rammestreg under (lidt til venstre for) bistaven i ᚢ i første linje, 2" fra den foregående stav, sikkert kan følge

[1] På mine aftryk fra den tid er alle tre stykker forenede. De små, ved bruddet fremkomne åbninger bevirker imidlertid, at runerne på disse aftryk tilsyneladende bliver noget större, end de er i virkeligheden. På aftrykkene fra mine senere undersøgelser, da brudstykkerne var föjede sammen, har runerne derimod deres oprindelige störrelse.

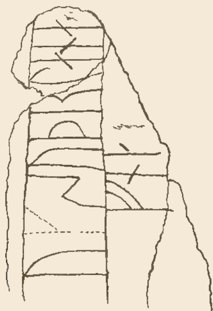
[2] Til at læse ᚴ, som Kornerup har, eller ᚠ, er der derimod ikke nogen som helst grund.

toppen af en stav med en utvivlsom bistav på höjre side, der udgår fra hovedstaven lidt neden for toppen. Ved mine sidste undersøgelser viste hele formen af ᚴ-runen sig også ganske tydelig. Jeg vover derfor at fastslå som sikkert, at linjen begynder med de to runer ᛁᚴ, hvad mine aftryk også fuldt ud bekræfter. Særlig på et udmærket aftryk fra min sidste undersøgelse træder bægge runer fuldkommen klart frem. I forhold til det foregående ᛁ er ᚴ stillet lidt skråt, så at det nöjagtig kommer i flugt med det følgende ᛅ, i hvilket både hoved- og bistav viser sig meget klart og skarpt uagtet de ujævnheder og udflisninger, der omgiver dem. Den næste rune kan ikke som på Kornerups tegning læses ᚱ. Hovedstaven er tydelig og endnu mere bistaven til höjre, så at man ved første öjekast let kan antage runen for et ᚴ, medens formen af udflisningerne ved enden af bistaven aldeles ikke tillader at læse ᚱ. Derimod finder vi også på venstre side af hovedstaven så sikre spor af en bistav ved toppen, at jeg anser læsningen ᛏ for utvivlsom, hvad også afstanden fra det foregående ᛅ taler for. Herefter har Kornerups tegning et svagt ᛁᛅ og derpå kun antydning af usikre stave; men af runen under ᛋ i sin er ikke blot hele hovedstaven bevaret, men også störste delen af bistaven endnu så tydelig, at der ikke kan være mindste tvivl om, at vi her har et ᚱ. Efter dette følger (i flugt med ᛁ i sin i første linje) en ret stav, som dog, særlig i den øverste halvdel, er bleven noget forstyrret på grund af de stærke forvitringer og udflisninger, der omgiver den, så at den tilsyneladende kan få en meget uregelmæssig skråtliggende form; men den har oprindelig haft samme retning som de tre foregående runer, og i udflisningerne lidt oven for midten kan en bistav, der har gjort runen til ᛅ, endnu tydelig følges. Runen har oprindelig haft ganske samme form og stilling som det foregående ᛅ. En större, stærkt fremtrædende regelmæssig fordybning lige under bistaven kan kun opfattes som et skilletegn efter runen. Derimod har en svag fordybning lidt oven for rammestregen en ganske anden karakter og kan næppe være lævning af et andet punkt. Ligesom efter navnet i tredje linje på den første side har der derfor vistnok kun stået ét punkt på dette sted. Så følger (under punkterne efter sin) en tydelig ret stav med en sikker bistav ved toppen til höjre; men også til venstre findes en regelmæssig fordybning, der utvivlsomt må opfattes som lævning af bistav i runen, så at vi her har et ᛏ ligesom foran i samme linje. Af den næste rune er lidt af toppen bortslået ved kløvningen; men så godt som hele hoved- og bistaven kan dog endnu sikkert følges og tilsteder ikke anden læsning end ᚱ (den bestemt fremtrædende krumning af bistaven forbyder ᚢ). Et större stykke af stenen, der er sprunget af ved kløvningen og tabt, har indeholdt toppene af de følgende runer og uden tvivl et par runer sidst i linjen. Efter ᚱ ses störste delen af en ret stav, som er noget forstyrret og utydelig på grund af udflisninger, men kun synes at kunne læses som ᛁ. Formen af de to følgende stave gör det så godt som sikkert, at de i forening har dannet et ᚢ. Endelig ses endnu nederste del af to stave, den første uden spor af bistav på midten, den sidste derimod med den venstre tydelige del af sin bistav lige under bruddet, som viser, at her har stået et ᛅ. Herefter findes der intet som helst spor af runer; men der har vel endnu efter ᛅ stået tre runer, når vi skal slutte efter forholdet i den ovenfor stående linje. Det må ligeledes antages, at rammestregen under

den sidste rune i linjen har endt i en spiral, der ved to små linjer har været forbunden med den spiral, hvori rammestregen over runerne i første linje løber ud.

Allerede ved min første undersøgelse var jeg kommen på det rene med, at de enkelte stave i den nu behandlede linje med störst sandsynlighed skulde opfattes således, som jeg har fremstillet det i det foregående. Først længe efter fik jeg dog den tanke, at triu×a××× måtte læses triu(k)a[str], hvad både pladsen og de lævnede runestave i höj grad vilde tale for. Samtidig fandt jeg i det foregående, efter min mening mere end sandsynlige ilatra en til oldisl. *ílendra* svarende form. Bægge disse ord giver også, således som jeg nedenfor skal påvise, en så god mening, at de i höj grad syntes mig at tale for, at runerne virkelig var rigtig læste. Efter mine seneste undersøgelser af indskriften nærer jeg heller ikke længer nogen som helst tvivl herom.

Den første (venstre) linje på stenens tredje beskrevne side (*c*) er i det hele taget meget tydelig. Det første, forholdsvis brede ᚺ, i hvilket staven til venstre er ført helt igennem, er 6″ höjt, de øvrige runer i linjen 6½″. I sutrsuia giver ingen rune anledning til tvivl (mellem sutr og suia findes ingen skilletegn). Herefter følger to punkter, af hvilke særlig det nederste på grund af ujævnhederne i stenen træder svagt frem, men som dog bægge må anses for sikre. Klart står det derefter følgende ᚼ; men i ᚢ er nederste del af bistaven meget utydelig, og af ᚠ kan kun øverste del af hoved- og bistav følges med sikkerhed. Neden for bistaven viser derimod de to punkter sig endnu nogenlunde klart, og det følgende suþr må vistnok kaldes det tydeligste ord i hele indskriften; s-runen har her formen ᛋ og viser sig altså på de tre steder i denne linje i tre forskellige former. Efter ᚱ ses endnu kun nederste del (2″) af en ret stav, hvis øverste del tillige med de sidste runer i linjen har ligget på et lille stykke af stenen, der nu er forsvundet, men som fandtes 1859, da Worsaae undersøgte indskriften sammen med Kornerup. På Kornerups tegning gengives denne del af indskriften i forening med de foregående runer således:

Runerne efter suþr skulde altså lyde lana.

Om den herefter følgende linje, som ved kløvningen er delt i to stykker på langs, af hvilke det til höjre atter er kløvet på tværs i to dele, gælder i endnu höjere grad end

om sidste linje på den foregående side, at læsningen på mange steder frembyder vanskeligheder og for en del er ganske usikker. På Kornerups tegning er alt, hvad der ligger foran den meget tydelige ᚠ-rune hen imod linjens slutning, betegnet som fuldstændig ulæseligt; men de fleste runer i begyndelsen af linjen lader sig dog sikkert bestemme. Umiddelbart efter den $7^1/_2$″ lange forbindelseslinje mellem rammestregerne ses en ᚴ-rune, der vel træder lidt svagt frem, men i hvilken dog både hoved- og bistav er fuldkommen sikre. Derefter følger en ᚢ- (næppe en ᚱ-)rune med stærkt udfliset hovedstav, og i hvilken bistavens nederste del er forsvunden ved kløvningen. Den på brudstykket til venstre bevarede del af bistaven har en svag lille krumning, der dog ingenlunde gör det sandsynligt, at her skal læses ᚱ; hele runens form taler tvært imod bestemt for ᚢ (sml. ᚢ-formen i ᛋᚢᛁᛅ i første linje). Den næste rune er et ᛅ, i hvilket både hoved- og bistav er meget udflisede, men bægge utvivlsomme, skönt venstre side af bistaven næsten er helt ødelagt ved kløvningen. Meget klart er det følgende ᚢ; det tilsyneladende punkt i midten er kun en naturlig ujævnhed i stenen. At den næste rune skal læses ᛚ, kan ikke betvivles, uagtet rummet oven for bruddet mellem hoved- og bistaven er helt opfyldt af udflisninger; men bistaven følges bestemt i sin hele længde. I det følgende ᛅ er bistavens venstre side beskadiget ved bruddet; men runens hele form er utvivlsom, hvad der ligeledes gælder det følgende ᛏ, i hvilket den del af hovedstaven, som ligger oven for bruddet, samt bistavene endnu er meget tydelige, medens staven neden for bruddet træder svagere frem. Hovedstaven i ᛏ har en temmelig skrå stilling i forhold til det foregående ᛅ, hvad vi også træffer eksempler på andetsteds i indskriften. Af et par fordybninger efter ᛏ synes i hvert fald den nederste at måtte opfattes som et hugget punkt. Den nederste rammestreg følges kun et lille stykke ud over ᛏ.

Mellem toppen af den sidstnævnte ᛏ-rune og toppen af hovedstaven i det følgende klare ᚠ er der en afstand af $1'\,^1/_2''$ og mellem foden af bægge runers hovedstave 1′. Dette stykke er den utydeligste del af hele indskriften, idet alle runer her er så godt som fuldstændig udviskede. Hvad der endnu kan ses er følgende:

Efter ᛏ står ganske tydelig den øverste del ($1^1/_2''$) af en ret stav (midt imellem ᛁᛅ i s u i a i første linje), og også af stavens mellemste del følges et lille stykke; men af bistav eller bistave kan jeg ikke påvise noget s i k k e r t spor, og de stærke flisninger, som omgiver runen, gör dens form ukendelig, så at de formodninger, der kan opstilles om dens betydning, er ganske usikre. Herefter følger (i flugt med ᛅ i ᛅᚢᚴ i første linje) en svag, men utvivlsom ret stav, ligeledes uden sikre spor af bistav(e). Derefter ses (i flugt med hovedstaven i ᚢ i ᛅᚢᚴ) en endnu svagere ret stav, der særlig på midten er helt omgiven af udflisninger, så at også betydningen af denne rune må betegnes som usikker. Endelig følger (mellem bistaven af ᚢ-runen og hovedstaven af ᚴ-runen i ᛅᚢᚴ) en klarere, men temmelig skråt stillet ret stav, der på midten har en bistav, som særlig til höjre er meget tydelig og gör runen til ᛅ (sml. de skråt stillede ᛅ-runer i i l a t r a på flade *b*). A t d e r m e l l e m d e t t e ᛅ o g d e t f o r e g å e n d e ᛏ h a r l i g g e t t r e m e d b i s t a v e f o r s y n e d e r u n e r o g h v e r k e n f l e r e e l l e r f æ r r e, a n s e r j e g f o r u t v i v l s o m t; men kun sammenhængen vil mulig være i stand til at vise os, hvilke runer vi her skal læse.

De runer, der følger efter det overordenlig klare, både i hovedstav og bistave meget kraftige og derfor stærkt fremtrædende ᚠ, er på grund af den lille, ved stenens form betingede plads betydelig mindre end de foregående, og det sidste ᚱ böjer med sin nederste del om på den tilstødende kant af stenen. Fra ᚠ følges rammestregen under runerne atter til hovedstaven af ᚱ. Lige efter ᚠ står et tydeligt ᚾ. Herefter følger en klar ret stav med en, især i den nederste del temmelig forvitret og derfor noget uklar bistav, som dog sikkert i forening med hovedstaven har dannet et ᚢ. Den sidste rune i linjen er et utvivlsomt ᚱ, der, som foran bemærket, med den nederste del (særlig af bistaven) drejer om på den tilstødende kant af stenen.

Hermed endte det tidligere, også mit eget, kendskab til indskriften, medens stenen lå i Næbbelunde præstegård. Først da brudstykkerne 1894 blev flyttede til Maribo, viste det sig, at der til höjre for den sidst omtalte linje på fladen *c* fandtes endnu én linje og på bagsiden (flade *d*) desuden to.

På grund af forvitring træder alle runer i den tredje linje på *c* temmelig svagt frem; men næppe nogen kan dog give anledning til tvivl med hensyn til læsningen. Ligesom i den sidste linje på fladen *a* når alle runer helt ud til stenens kant, og ligesom der aftager de efterhånden i störrelse af hensyn til pladsen. Medens det første ᛘ derfor er $9^1/_2$" höjt, er det sidste kun $4^1/_2$". En rammelinje findes ikke foran den første rune, således som det er tilfældet i den foregående del af indskriften, også foran den sidste linje på fladen *a*. Efter det første ᛘ følger lige foran det ved kløvningen fremkaldte brud et ᛁ og derpå oven for bruddet ᚾᚢ. Disse fire runer er alle forholdsvis tydelige. Stærkere forvitrede og derfor svagere er de to følgende (ᚠᚺ), hvis nederste del næsten er helt ødelagt, medens de to sidste (ᚭᛘ) atter følges i deres hele störrelse. Efter ᛘ er stenen opfyldt af en mængde ujævnheder; men der findes intet sikkert spor af huggede linjer. At der efter ᛘ kan have stået endnu en rune, af hvilken der ikke mere findes tydelige spor, vover jeg dog ikke at benægte; men runen er i så fald næsten fuldstændig udvisket, hvad der jo også for störste delen er tilfældet med de lige ovenfor stående runer i den foregående linje. Både pladsen og ujævnhederne gör det muligt, at der her kan have stået f. eks. et ᛦ.

Bagsiden (fladen *d*) er meget medtaget ved kløvningen; men indskriften er i det hele velbevaret og særdeles tydelig. Den begynder her et godt stykke höjere oppe på stenen end på de foregående sider, idet det første, $7^1/_2$" höje ᛒ i linjen til venstre står $10^1/_2$" höjere oppe end ᛘ i begyndelsen af tredje linje på den tilstødende flade *c*. Rammestregen over ᛒ følges 3" neden for denne rune til et lille stykke oven for det ved kløvningen fremkaldte brud; men foran ᛒ findes intet som helst spor af huggede linjer, hvad der utvivlsomt vilde være tilfældet, hvis der her havde stået en rune eller en forbindelseslinje mellem rammestregerne. Overordenlig klart er hele ordet b a i s t r med de efterfølgende punkter så vel som * og den lævnede del af ᚾ, af hvilket toppen og bistavens höjre side er forsvundne ved kløvningen. Oven for bruddet ses et tydeligt ᚾ uden efterfølgende punkter og derpå ᚢᚾᚺ, i hvilket alle runer er noget uklare, men fuldkommen sikre. Efter ᚺ har der uden tvivl været anbragt et punkt ligesom efter det sidste ᚠ i linjen til höjre; men det er for-

svundet ved bruddet tillige med den spiral, hvori den øverste rammestreg må antages at have endt, og som ved to små linjer har været forbunden med spiralen til höjre.

Heller ikke foran ᛋ i begyndelsen af linjen til höjre findes noget spor af huggede linjer, og indskriften i denne linje må derfor sikkert antages at have begyndt med ordet sutrsuia, der står meget klart. Kun er her ligesom i linjen til venstre toppen af det sidste ᛆ og bistavens höjre side forsvundne ved kløvningen. Efter ᛆ ses endnu det nederste skilletegn, medens det øverste er forsvundet med det stykke, som her er slået af stenen. Afstanden mellem hovedstaven i ᛆ og hovedstaven i ᚢ på det øverste stykke er $4^1/_2$", og det må antages, at et fuldstændig ødelagt ᛆ har stået her. Af ᚢ er hovedstavens nederste del forsvunden ved bruddet. Den efter ᚢ følgende rune er et sikkert ᚴ, som dog på grund af en stærkt fremtrædende naturlig skøre på venstre side af hovedstaven i en vis belysning kan få lighed med ᛘ (denne m-form findes dog ellers ikke i indskriften, som på to steder bruger ᛘ). Meget klart er punktet efter ᚴ så vel som den spiral, hvori den nederste rammestreg løber ud, og de to små linjer, der har forbundet denne spiral med en lignende ved toppen af ᚢᛆᛋ [·] i linjen til venstre.

I henhold til de foranstående bemærkninger gengiver jeg hele indskriften således, idet jeg ved × betegner de runer, hvis betydning foreløbig må henstilles som usikker, og i klammer tilföjer de runer (og skilletegn), som nu mangler:

(A) þurui : kat : kauruan :
stain : þansi : [aft :]
uikik ·

(B) uiar : sin : ian : han : uas
ilatra · triu × a [×××]

(C) sutrsuia : auk : suþr[lana]
kuaulat [:?] ××× afnur
minuksąm[×?]

(D) baistr : han uas [·]
sutrsuia [:] [a]uk ·

kat kauruan stain ɔ: *gat gårwan stæin.* Det usædvanlige udtryk med *geta* forekommer efter min formodning også på Bække-stenen II (foran s. 94). Enestående er *gørwa* i steden for *sætja* eller *ræisa* om runestenen; men betydningen af det hele er jo klar: „Tyre lod göre (udføre) stenen“ ɔ: lod indskriften på denne sten hugge og stenen rejse.

uikik ɔ: *Wíking*, som her må læses, kendes ellers ikke som personnavn fra danske runestene, men forekommer oftere på svenske stene.

ilatra, som jeg anser for den eneste rigtige læsning, forstår jeg = *ílændra*, ejeform flertal af ilatr ɔ: *ílændr* = oldnord. *ílendr*, som opholder sig (er bosat) i landet. Dette tillægsord hører naturligvis sammen med det følgende sutrsuia ɔ: *Sundrswía*, „Sydsvenskerne“, hvor skrivemåden sutr = *sundr* svarer til matr = *mandr* på Hedeby-stenen (I, s. 113).

Sammenhængen viser, at triu×a[×××], der står mellem ilatra og sutrsuia, er et tillægsord, som hører til det foregående han uas. Ordet må sikkert udfyldes triu(k)a[str], der kan læses enten *driúgastr* eller *triuggastr*. I første tilfælde kunde det svare til oldsprogets *drjúgr* i forbindelsen *verða drjúgari*, 'få overhånd', og måtte vel have betydningen „den stærkeste (djærveste)". Sandsynligere er det dog, at det svarer til oldsprogets *tryggr*, „trofast, pålidelig". Runestenens *triuggastr* er da opstået af *triggwastr* ganske som *Sigtriugg* på Vedelspang-stenen II er opstået af *Sigtriggw* på Vedelspang-stenen I (se I, s. 70).

Med hensyn til betydningen af den herefter følgende del af indskriften auk suþr-[lana] samt de to følgende linjer er det ikke lykkedes mig at komme til et resultat, som jeg tör betegne som fuldt tilfredsstillende og sikkert. Ved min første undersøgelse af indskriften 1879 har jeg i anledning af det efter suþr følgende lana, der findes på Kornerups tegning, men som den gang manglede, bemærket: „Det ligger måske ved første öjekast nær at opfatte suþrlana som urigtig eller unöjagtig skrivemåde for -lanta (-lata), så at det hele vilde svare til oldsprogets *suðrlanda*; men antagelsen af en skrivemåde -lana for -lanta eller -lata i betydning *-landa* i en så gammel indskrift som Sæddinge-stenens vækker de störste betænkeligheder, og det foregående suia kan naturligvis hverken fra formens eller indholdets side med Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 57) opfattes som ejeform flertal af ordet „sø", der skulde danne modsætning til det følgende „lande". Uagtet den påfaldende veksel i ordets skrivemåde kan sutr i begyndelsen af linjen næppe have anden betydning end suþr i dens slutning, idet bægge disse former svarer til oldnord. *suðr*, ældre *sunnr*, dansk-svensk *sunnr*, *sundr* eller *suþr* (ligesom *mannr*, *mandr*, *maþr*, der alle tre forekommer i runeindskrifter), så at skrivemåden sutr betegner udtalen *sundr*, men suþr *suðr*. Derimod anser jeg en skrivemåde -lana med betydning *-landa* for så usandsynlig, at jeg er tilböjelig til at tro, at indskriften på dette sted har haft tana, ikke lana, idet den venstre bistav i ᛏ, som ikke findes på Kornerups tegning, enten havde efterladt meget utydelige spor (sml. de to ᛏ-runer i anden linje på forrige side), eller måske snarere var helt forsvunden med den lille flis, der efter tegningen netop ses at være sprungen af stenen på dette sted. Når jeg formoder tana for lana, er det dog ikke alene for at undgå den efter min mening urigtige skrivemåde lana, men også fordi suþrtana (— *Suðrdana*) synes at passe særlig godt til den følgende linjes aulat, i hvilket jeg fra først af har trot at finde ordet *øyland*. I kuaulat ligger det nemlig fristende nær at søge en forkortelse for kuam aulat, „han kom til Syddanernes øland", eller måske som flertalsform „ølande"[1] (sml. med kuam aulat f. eks. kuam an krikhafnir på den bekendte Fjuckby-sten i Uppland)." Denne forklaring volder dog så store betænkeligheder, at jeg ikke har kunnet slå mig til ro dermed. Hvad suþr foran det formodede tana angår, kan det i hvert fald næppe forbindes med dette til ét ord — *Suðrdana*, „Syddanerne". Herimod taler bestemt skrivemåden sutr- i sutrsuia — *Sundrswía*, der også forekommer i sidste linje på bagsiden. En rimelig grund

[1] I lighed med Sæddinge-stenens kauruan og med den större Jællinge-stens kaurua og især dens tanmaurk vilde man måske i flertal snarere vente laut = *lǫnd*; men lat er naturligvis også muligt både som entals- og flertalsform.

til i indskriften på Sæddinge-stenen at kalde „Sydsvenskerne“ *Sundrswíaʀ*, men „Syddanerne“ *Suðrdaniʀ* lader sig nemlig ikke anføre. Derimod kan sutr- = *sundr-* i sutrsuia ved siden af suþr = *suðr* som biord forklares efter den Vernerske lov, idet *suðr* regelmæssig er udviklet af grundformen *sunþr*, men *sundr-* i *Sundrswíaʀ* af *sunðr-* med hovedtonen på andet led (sml. Noreen, Altisl. u. altnorw. grammatik[2] § 251, 2 sl.). Hele udtrykket vilde da betyde: „og han kom sydpå til Danernes øland“. Heller ikke denne tolkning, ifølge hvilken „Danernes øland“ efter sammenhængen vel måtte betyde Låland, finder jeg dog fuldt tilfredsstillende. En anden mulighed har derfor også fremstillet sig for mig. Skulde formen lana på Kornerups tegning alligevel være rigtig, og kan lana være ejeform flertal af det gamle, ellers ukendte navn på Lålands indbyggere (*Lániʀ*, *Lánaʀ*, eller måske snarere *Lǽniʀ*; sml. oldsprogets *Eynir* og *Heinir*)? Altså: „han kom sydpå til Lålændernes øland (øen Låland)“. Dette synes mig fra meningens side meget tiltalende; men så længe vi ikke kender det gamle navn på Lålikerne, kan det naturligvis kun blive en usikker formodning. Slutningen af linjen, hvor der mangler tre runer foran de sikre afnur, har jeg tænkt mig udfyldt [ᚢᛘᚼ]ᛅᚠᚿᚢᚱ, hvad der vilde passe fortrinlig med de lævnede runespor på stenen; særlig tror jeg at finde så tydelige spor af bistavene i ᚼ-runen foran ᛅᚠ, at jeg vover at betegne læsningen ᚼᛅᚠ som i höjeste grad sandsynlig. At ᚿᚢᚱ sidst i linjen er biordet *norr* (*norðr*), „nordpå“, der også f. eks. på den ene af de skånske stene i Strö skrives nur, kan vel næppe være tvivlsomt. Hele sætningen vilde altså lyde: „han kom sydpå til Lålændernes øland (øen Låland) over havet mod nord“. Efter øens beliggenhed sejlede han nemlig „sydpå“, medens *norr* må betegne, at han landede på øens nordside. Skönt udtrykket særlig på grund af sammenstillingen suþr og nur må kaldes noget ubehjælpsomt, synes meningen dog klar nok.

Hvis minuksąm i tredje linje skal læses umiddelbart efter nur og forbindes med den foregående sætning, kan det vistnok kun være et tillægsord i nævneform hankön, og vi må da antage, at der efter det sidste ᛘ har ståt et ᛦ, som ikke har efterladt sikre spor, hvad indskriftens hele karakter på dette sted meget godt tillader, således som jeg foran har bemærket. I minuksąm[ʀ] ɔ: *minnungsąmʀ* finder jeg et ord med samme betydning som oldsprogets *minnisamr*, „som lever i erindringen, mindes“ ɔ: uforglemmelig.

Det er imidlertid höjst usikkert, om minuksąm[ʀ] skal forbindes med de to foregående linjer. Den overordenlig klare og simple indskrift på stenens fjærde side lyder nemlig: „den bedste var han af Sydsveerne og“. At der her mangler i det mindste ét ord efter „og“, synes jo utvivlsomt. Indskriften må altså enten være ufuldendt, hvad der jo i sig selv er höjst usandsynligt, skönt vi i mangel af en bedre forklaring har måttet vælge denne udvej ved tolkningen af det sidste auk på Gylling-stenen (foran s. 257 f.), eller vi må lade minuksąm[ʀ] følge lige efter auk. Dette sidste anser jeg for sandsynligst, idet runeristeren først har hugget de to linjer på fladen *d* og derpå har tilföjet det manglende ord, der ikke kunde få plads her, i det tomme rum på fladen *c*. Jeg finder denne forklaring bekræftet derved, at de to linjer på *d* og den tredje på *c* er de eneste i hele indskriften, der ikke har rammelinje foran den første rune. Dette lader sig ganske vist for de to linjer på *d* forklare af stenens oprindelige beskaffenhed, som hindrede runeristeren i at omslutte disse

linjer med en fælles rammelinje; men dette gælder ikke den tredje linje på *c*, som uden tvivl, hvis den skulde læses sammen med de to foregående linjer, vilde være forenet med dem ved en fælles rammelinje, ligesom det er tilfældet med de tre linjer på fladen *a*. Ved at udelade rammelinjen foran den tredje linje har runeristeren derfor vistnok udtrykkelig villet betegne, at denne linje ikke hører umiddelbart sammen med de to andre.

Det fremgår af min læsning og tolkning af indskriften, at jeg intetsteds i denne har fundet runesammenstillinger, der kunde støtte den formodning, som Bugge har udtalt (E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 258), at runeristeren på nogle steder med forsæt skulde have omflyttet runerne for at göre indskriftens mening dunkel (sml. mine bemærkninger foran under Rimsø-stenen, s. 73 f.).

I olddansk sprogform vilde jeg da gengive indskriften således:

þyrwi gat gårwan stæin þannsi æft Wíking, wer sínn; en hann was ílændra triuggastr Sundrswía, åuk suðr Lǽna (?) kwam øyland um haf norr (?). Bæstr hann was Sundrswía åuk minnungsǫmʀ (?).

„Tyre lod göre denne sten efter Viking, sin ægtefælle; men han var den trofasteste af de i landet bosatte Sydsveer, og han kom sydpå til Lålikernes (?) øland over havet mod nord (?). Den bedste var han af Sydsveerne og uforglemmelig (?)“.

Ifølge indskriften var Viking altså en svensk mand, der havde bosat sig i Danmark og ægtet en dansk kvinde Tyre, der lod stenen rejse til minde om sin afdøde ægtefælle. Man kunde derfor mulig formode, at også runeristeren havde været svensk. Hverken fra sprog- eller runeformer vil der dog kunne hentes nogen støtte for en sådan antagelse; tvært imod viser både disse og den hele tekniske udførelse en så stor overensstemmelse med de andre lålandske runestene (den foran behandlede sten fra Tågerup og særlig de to herefter følgende stene fra Bregninge og Skovlænge), at der ikke er mindste grund til at antage, at Sæddinge-stenens indskrift ikke skulde skyldes en dansk mand.

14. BREGNINGE-STENEN

Bregninge sogn, Musse herred, Maribo amt, Låland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

I Worms tid stod denne sten i den nordlige side af kirkegårdsmuren i Bregninge, omtrent $^3/_4$ mil nordvest for Nysted, hvorhen den efter indbyggernes sigende var flyttet i mands minde fra en nærliggende höj. Det fortaltes også, at en 'jærntang' („forpicem ex ferro fabricatam“) var funden i höjen under det sted, hvor stenen havde stået (Monum. Dan. s. 261 ff.).

Bregninge-stenen hørte til de runestene, der 1652 forlangtes indsendte til København, hvad der dog ikke skete den gang. Derimod blev den fra Bregninge flyttet til Nysted, hvor den henlå i lang tid. Her fandt S. Abildgaard den 1765 „nede ved Skibs Broen“, som han bemærker på sin tegning i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, og han tilföjer: „den laae paa sin ene flade Side, den anden flade Side vendte op, hvorpaa Skriften saaes, som dog var meget forslidt, formedelst Skibs Folkene banke deres törre Fisk paa den“. Som man kan tænke, har denne brug af stenen bevirket, at mange af runerne nu er meget utydelige. På Worms tid må indskriften derimod have været ualmindelig klar; hans afbildning indeholder nemlig kun enkelte, rigtignok temmelig betydelige fejl.

I året 1815 blev Bregninge-stenen på foranledning af kommissjonen for oldsagers opbevaring sammen med Tirsted-stenen ført til København, hvor bægge stene foreløbig blev henlagte i det gamle søkvæsthus. Herfra flyttedes de i December 1817 med stort besvær til Trinitatis kirke og opstilledes på kirkegården ved siden af Tryggevælde-stenen (sml. nedenfor under Tirsted-stenen). Her havde alle tre stene plads indtil året 1867, da de førtes til den af Worsaae indrettede runestenshal ('runehallen') i det oldnordiske musæum. Ved en misforståelse kom Bregninge-stenen dog her til at hvile på den höjre side, en stilling, som den endnu indtager, og som Thorsen udtrykkelig erklærer for den oprindelige (De danske Runemindesm. II, 2, s. 269).

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit, er 5′ 4″ höj, indtil 5′ 2″ bred og indtil 1′ 8″ tyk. Allerede i gammel tid havde den flere store, ved afskalninger fremkomne fordybninger, i hvilke de store, kraftige runer blev huggede.

Indskriften, der er fordelt i fem linjer, som alle løber nedenfra opad, begynder med den anden linje fra höjre, som også indeholder de höjeste runer (fra $10^1/_2$ til 11″).

Alle runer i denne linje med undtagelse af de tre sidste er overordenlig udslidte, men følges dog endnu med sikkerhed. Først ses meget svage spor af en ret stav i flugt med hovedstaven i ᚦ i linjen længst til höjre; svage, men klarere end hovedstaven er lævningerne af

¹/₁₀.

Bregninge-stenen.

bistavene, som viser, at vi her har et ᚼ (ikke ᛭ som hos Worm). Punkterne foran ᚼ har efterladt meget tydelige spor. Efter ᚼ følges de nogenlunde klare, men i höj grad udflisede stave af et ᛋ (ikke ᚺ som hos Worm, skönt de mange udflisninger, der omgiver runen og løber sammen med de huggede linjer, ved flygtig betragtning kan give den dette udseende)

og derefter et meget udvisket ᛅ, i hvilket både hoved- og bistav dog har efterladt så tydelige spor, at de endnu kan følges i deres hele længde. Også punkterne efter ᛅ er utvivlsomme. Det samme gælder hele det følgende ord ᚴᛅᚱᚦᛁ, i hvilket alle runer undtagen ᚴ, særlig de to sidste, er i höj grad utydelige, men hvis hele form dog sikkert kan følges. Meget svagt træder også punkterne efter ᚴᛅᚱᚦᛁ og det følgende ᚴ frem. Derimod står de tre sidste runer i linjen ᚢᛒᛚ og de følgende store punkter meget kraftige; kun har udflisningerne gjort dem bredere i linjerne, end de oprindelig har været.

Herefter følger linjen længst til höjre, i hvilken alle runer må kaldes forholdsvis meget tydelige. Efter de to punkter følger ordet ᚦᚢᛋᛁ, hvori runerne er fra $9^1/_2$" til 9" höje. Den tredje rune har ligesom i første linje formen ᛋ, ikke ᛊ som hos Worm. I de to følgende ord ᛅᚠᛏ : ᛏᚢᚴᛅ aftager runernes störrelse jævnt af hensyn til pladsen, så at det sidste ᛅ kun er omtrent 6" höjt; ᛏ i aft har en top, hvilket derimod ikke er tilfældet med det i øverste del stærkt udflisede ᛏ i tuka. Efter dette ord bruges kun ét punkt.

Sammenhængen viser, at vi herefter må læse den mellemste linje (den tredje fra venstre og höjre), hvor den første rune har formen ᛊ, som også bruges overalt i den følgende del af indskriften. Af de store punkter foran ᛊ viser det øverste sig endnu meget klart, medens det nederste træder svagt frem. Tydeligst i linjen er det første ord ᛊᚢᚾ, hvorimod de efterfølgende punkter og ordet ᛊᛁᚾ er i höj grad udviskede; men alle runer følges dog endnu sikkert. Klare er punkterne, især det øverste, efter ᛊᛁᚾ. Endnu mere udvisket end ᛊᛁᚾ er dog det sidste ord i linjen ᛅᚢᚴ; men også i dette ord har hver enkelt rune efterladt så sikre spor, at læsningen er utvivlsom; særlig gælder dette runen ᚢ, i steden for hvilken Worm urigtig har ᚽ. Også punkterne efter ᛅᚢᚴ er utvivlsomme.

Den følgende linje (den anden fra venstre) må kaldes den tydeligste del af hele indskriften, skönt det første ᛏᚢᚴᛅ er noget udvisket; fuldkommen klart og bestemt både i hoved- og bistav står kun ᚢ. Af punkterne foran og efter ordet er kun det nederste tydeligt, medens det øverste foran ᛏ er helt bortfliset, og det øverste efter ᛅ kun skimtes svagt. Overordenlig klart står det sidste ord i linjen ᚼᛅᚴᛚᛅᚴᛊ, hvor Worms afbildning i steden for det tydelige ᛚ har ᛁ. Punkterne efter ᛊ træder noget svagere frem end runerne.

Indskriften ender med den korte linje til venstre, der kun indeholder ordet ᛊᚢᚾᛅᛦ, efterfulgt af et enkelt stort (temmelig langagtigt) og stærkt fremtrædende punkt. Derimod ses ingen punkter foran det første ᛊ. De har dog vistnok været anbragte her ligesom ved begyndelsen af de andre linjer og er forsvundne med de store afflisninger foran ᛊ. Også hele denne rune er bleven höjst utydelig. Derimod står ᚢᚾ og det sidste ᛦ med punktet efter endnu meget klare; men ᛅ er stærkt udfliset på midten, så at bistaven — særlig til höjre — og den lige over denne liggende del af hovedstaven træder meget svagt frem. En lille fordybning neden for punktet lige ved höjre bistav i ᛦ er ikke hugget.

Hele indskriften læser jeg:

: ąsa : karþi : kubl :
: þusi : aft : tuka ·

: sun : sin : auk :
[:] tuka : haklaks :
[:] sunaʀ ·

haklaks] Dette sjældne navn er heldigvis det tydeligste ord i hele indskriften, så at der ikke kan være mindste tvivl om læsningen. Det har lydt *Haklangʀ* og har som mange andre navne oprindelig været et tilnavn. I den oldnorsk-islandske litteratur forekommer *haklangr* som tilnavn til *Þórir Kjǫtvason* i Landnámabók (Kbh. 1900), s. 59[15], 182[16] og i Heimskringla (ed. F. Jónsson) I, s. 122 ff. I det af Snorre på det sidstnævnte sted anførte digt af Þorbjǫrn hornklofi kaldes han alene *Haklangr*. Samme navn bærer en af Rolv krakes kæmper i saga Hrólfs konungs kraka (Fornaldar sögur Norðrl. I, s. 100).

I olddansk sprogform lyder indskriften:

Ą́sa gærði kumbl þési æft Tóka, sun sínn åuk Tóka Haklangs sunaʀ.

„Åse gjorde dette mindesmærke efter Toke, sin og Toke Haklangsöns sön".

Det er efter indskriften klart, at Åses ægtefælle Toke Haklangsön var død, da hun rejste mindesmærket efter deres sön. Ellers havde naturligvis faderen rejst mindesmærket alene eller sammen med moderen. Indskriftformlen på Bregninge-stenen stemmer derfor næsten ordret med formlen på Vedelspang-stenen II: *Ą́sfríðr gærði kumbl þåusi æft Sigtriugg, sun sínn åuk Gnúpu.*

Så vel i sin ydre form som i måden, hvorpå indskriften er anbragt, frembyder Bregninge-stenen overordenlig stor lighed både med den foran behandlede Tågerup-sten og med den herefter følgende Skovlænge-sten. Den væsenligste forskel er, at indskriftlinjerne på Bregninge-stenen er adskilte ved en enkelt, på Tågerup- og Skovlænge-stenen ved en dobbelt rammestreg. Desuden bruger Tågerup-stenen med en enkelt undtagelse forbindelseslinjer mellem rammestregerne, som derimod mangler på Bregninge- og Skovlænge-stenen. Med hensyn til runeformerne fremhæver jeg, at Tågerup-stenen for s-runen kun har formen ᛋ, medens Bregninge- og Skovlænge-stenen bruger både ᛋ og ᛌ. Bregninge-stenen må efter sin hele karakter henføres til tiden mellem Tågerup- og Skovlænge-stenen (950—980), og til samme tid hører også Sæddinge-stenen, der i mange henseender stemmer nöje med de tre andre.

15. SKOVLÆNGE-STENEN

Skovlænge sogn, Sønder herred, Maribo amt, Låland

(undersøgt d. 27. Juli 1879 og d. 12.—13. Juli 1900).

I Worms tid lå denne sten på en vej mellem landsbyerne Skovlænge og Gurreby, 1 mil øst for Nakskov, hvor den sammen med andre stene var brugt til brolægning[1]; men efter sagnet havde den oprindelig stået på en stor höj i nærheden (Monum. Dan. s. 263 f.). I begyndelsen af det 19. årh. blev den flyttet til Skovlænge præstegårds mark og opstillet vest for en langstrakt naturlig banke („Nonnehöj"), der benyttedes som grusgrav. Her havde den plads indtil 1879, da det stykke af præstegårdsmarken, hvorpå den stod, blev bortsolgt. Stenen førtes derfor til præstegården, i hvis have den blev rejst, og hvor jeg fandt den ved min første undersøgelse. Herfra flyttedes den i efteråret 1894 til Maribo, hvor den er opstillet uden for stiftsmusæet til höjre for indgangen lige over for Sæddinge-stenen.

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit med hvide årer og korn af kvarts, er overordenlig ujævn på overfladen, som runeristeren dog har benyttet i den naturlige tilstand. Dens höjde over jorden er 4′ 4″, bredden 3′ 6″, tykkelsen 2′ forneden, 6″ foroven. Runerne er mellem 8 og 6″ höje. Formen ses af ovenstående tværsnit, taget over hovedstaven af þ i ąstarþr, hvor hele omkredsen er 9′ 6 $^3/_4$″.

Indskriften er fordelt i fire linjer, der alle løber nedenfra opad og er adskilte ved dobbelte rammestreger, som ligeledes bruges over den første linje, medens der under den sidste (sikkert af hensyn til pladsen) kun findes en enkelt rammestreg. Ordene adskilles ved to punkter, som også bruges ved begyndelsen og enden af linjerne (hos Worm er punkterne foran linjerne overalt oversete). Som allerede foran bemærket, frembyder de tre lålandske stene fra Tågerup, Bregninge og Skovlænge stor lighed indbyrdes i måden, hvorpå deres indskrifter er anbragte.

[1] På samme sted fandt S. Abildgaard den 1765. På sin tegning i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv bemærker han nemlig: „Denne Runesteen ligger synden fra Schoulænge Præstegaard i Lolland paa Vejen til Gurrebye ved en Steen-Broe i Rad med andre Steene".

Det første ord i indskriften, der begynder i linjen til venstre, er ąstarþr, ikke, som Worm læste, ąstarþi. Uagtet de mange ujævnheder og stærke udflisninger, som i

Skovlænge-stenen.

førstningen vanskeliggör læsningen af dette ord, er der dog ikke tvivl om en eneste rune, og på mine aftryk træder alle de huggede linjer meget tydelig frem og skiller sig bestemt fra de naturlige ujævnheder og skører i stenen. Af disse løber én fra toppen af ᚨ-runen

hen over de følgende runer til ᚦ og en anden fra øverste del af den første ᚱ-runes hovedstav hen til ᚱ i rasþi. I det første ᚭ har hovedstaven en temmelig betydelig krumning, hvad der i mindre grad også gælder den følgende ᛋ-runes venstre stav. En skøre i stenen oven for tværstaven i denne rune står i forbindelse med den fra toppen af ᚭ-runen løbende skøre og må ikke forveksles med den huggede stav, med hvilken den har stor lighed. I ᛏ-runen böjer hovedstaven sig til den modsatte side af de to foregående runer; ᛅ-runens bistav er anbragt temmelig langt nede på hovedstaven. Den herefter følgende ᚱ-rune er meget åben foroven, hvad der i noget mindre grad også gælder ᚱ i rasþi og ᚢ i iuta og faþur i anden linje; i de øvrige ᚱ- og ᚢ-runer støder hoved- og bistave derimod sammen. De to sidste runer i ordet (ᚦᚱ) er stærkt udflisede i bistavene, ᚦ især foroven, ᚱ forneden; men i bægge runer kan alle omrids dog endnu tydelig følges. Af de to punkter efter ąstarþr står det øverste endnu meget klart, hvorimod det nederste næsten er helt forsvundet i skørerne, som også i höj grad har forstyrret nederste del af hovedstaven i det følgende ᚱ. Den øvrige del af linjen er meget tydelig (Worm har dog urigtig risþi for rasþi og þansi for þasi). Jeg bemærker blot, at ᛋ i rasþi ved løselig betragtning kunde synes at have formen ᚺ med den venstre stav ført helt igennem; men det er kun en lille uregelmæssig fordybning i stenen, som tilsyneladende kan give runen denne form. Efter det sidste ord (þasi) ses kun et enkelt punkt; efter stenens form kan der dog ikke være tvivl om, at et mindre stykke er slået af dens top, hvorved det øverste punkt efter þasi er forsvundet (sml. nedenfor). At dette har været tilfældet allerede i Worms tid og derfor rimeligvis er sket, den gang stenen blev taget i brug til brolægning, kan man med en vis sandsynlighed slutte deraf, at Worm også kun har et enkelt punkt efter sit þansi.

Læsningen af den anden linje frembyder ingen vanskelighed. Worms ᚠᚢᛏᛅ for ᛁᚢᛏᛅ har ingen som helst støtte i indskriften selv; ved toppen af ᛁ-staven findes nemlig stærke udflisninger til venstre, men ikke til höjre; ᚢ-runen i dette ord er stærkt rundet i bistaven og, som foran bemærket, åben foroven. Over ᚱ : sidst i linjen løber rammestregen ud i en spiral af samme art som den, vi kender fra Sæddinge-stenen og andre runestene (sml. foran s. 418). Også rammestregen under første linje har endt i en lignende spiral, der dog for en stor del er forsvunden med det stykke, som her er slået af stenen. Begyndelsen af den linje, som har dannet spiralen, samt et stykke af dens slutning følges dog endnu ganske tydelig. På grund af de to indskriftlinjers forskellige længde har den sidstnævnte spiral nåt lidt længere op på stenen end spiralen ved enden af anden linje.

Efter sin i tredje linje, i hvilket s-runen har formen ᛌ, medens ᛋ bruges på alle fire steder i første linje, er stenen fuld af ujævnheder og skører. De fire første runer i harþa står tæt ved hinanden, og ᚼ-runen har af hensyn til bistavene i det foregående ᛆ og det følgende ᛅ bistavene temmelig höjt oppe på hovedstaven. Efter ᚦ er stenen så ru, at den har været vanskelig for runeristeren at bearbejde. Dette er grunden til, at han har stillet runerne ᚼᛅᚱᚦ så tæt sammen, og derefter har han kun anbragt den enkelte rune ᛅ med de efterfølgende punkter i nogen afstand fra ᚦ (3" fra toppen, $3^1/_2$" fra foden), hvorimod han ikke har benyttet den ovenfor liggende del af stenen. Både ᛅ-runen og de to

punkter, der omtrent ligger i flugt med punkterne foran ✱, er omgivne af så stærke ujævnheder, at de er overordenlig vanskelige at følge (på aftrykket træder de dog klarere frem end på stenen selv).

I fjærde linje står kuþan meget klart; ᚢ-runens bistav er stærkt rundet ligesom i iuta i anden linje. Efter ᚦᛁ findes så stærke ujævnheder i stenen, at runeristeren her har ladet en plads på 5" stå åben (sml. Glavendrup-stenen) og derefter anbragt ordets tre sidste runer, som ikke hviler på rammestreg. Om læsningen þiakn, i hvilket ᛅ-runen har bistaven temmelig langt nede på hovedstaven (sml. ᛅ i ąstarþr i første linje), er der ingen som helst tvivl, hvilket jeg kun bemærker, fordi Thorsen har læst þaikn, ligesom han i linjen ovenfor urigtig læser harþą for harþa (De danske Runemindesm. I, s. 159)[1].

Indskriften lyder:

: ąstarþr : rasþi : stin : þasi [:]
: ąftiʀ : iuta : faþur :
: sin : harþa :
: kuþan : þiakn :

ąstarþr ved omsætning for ąstraþr (jfr. burþur for bruþur o. lign.) ɔ: *Ąstráðr* (= isl. *Ástráðr*), et navn, som også senere forekommer temmelig almindelig i Danmark.

rasþi er snarest forkortet skrivemåde for raisþi (da der ikke står ᚺ, men ᚻ, kan man ikke anse ᛁ for at være indeholdt i den følgende rune), ligesom þasi måske er forkortning for þansi — bægge dele i så fald uden tvivl af hensyn til pladsen, hvilket viser, at kun et lille stykke af stenen kan være bortslået ved toppen til venstre, hvad også dens form tyder på. Dog udtrykker þasi, der oftere forekommer i runeindskrifterne, snarere den virkelige udtale.

ąftiʀ er en meget usædvanlig skrivemåde for aftiʀ (sml. ąft på Vedelspang-stenene, I, s. 60).

iuta forekommer ikke sjælden som personnavn både i Danmark og Sverig.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Ąstráðr résþi stén þasi (þannsi?) æftiʀ Iúta faður sinn, harða góðan þegn.

„Astråd rejste denne sten efter sin fader Jude, en meget brav mand".

Skovlænge-stenen må ifølge sine rune- og sprogformer henføres til sidste fjærdedel af det 10. årh., idet den er samtidig med Hällestad-stenene o. s. v., således som jeg har påvist i „Afsluttende Bemærkninger om Vedelspang-Stenenes Tid", Kbh. 1893, s. 10 ff. (Oversigt over det kgl. Danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1893, s. 282 ff.).

[1] I De danske Runemindesm. II, 2, s. 270 læser han også med Worm urigtig ąstarþi for ąstarþr.

16. SØNDER KIRKEBY-STENEN (FALSTER-STENEN)

Sønder Kirkeby sogn, Sønder herred, Maribo amt, Falster

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Stenen, der er tilhugget som kvader, var indsat i den nordvestlige mur i Sønder Kirkeby kirke på Falster, omtrent en mil øst for Nykøbing, således at indskriftsiden vendte udad. At opmærksomheden blev henledet på denne runesten — den eneste, der kendes fra Falster —, skyldtes pastor E. Paludan, som opdagede indskriften straks ved sin ankomst til Sønder Kirkeby i året 1802. Nogle år senere (1809) tilstillede han den kgl. kommissjon for oldsagers opbevaring en meddelelse om stenen, ledsaget af en meget omhyggelig tegning, der var udført af artillerikaptajn Stanley efter et udkast, som discipel i Nykøbing kathedralskole J. H. Bredsdorff (den senere berömte naturhistoriker og sprogforsker) havde gjort det foregående år under et besøg hos pastor Paludan. Efter kommissjonens anmodning lod direktionen for det Classenske fideikommis, der ejer kirken, 1810 stenen udtage af kirkemuren og flytte til København, hvor den opstilledes i en niche i Rundetårn. Herfra overførtes den 1867 til det oldnordiske musæum.

Nogen tid efter at stenen var ført til København, gjorde Werlauff den til genstand for en kort beskrivelse og tolkning i Antiqvariske Annaler I, 1812, s. 74 ff. (sml. Antiqvar. Ann. I, s. 340 og II, 1815, s. 416), ledsaget af en ret god afbildning (tav. III fig. 3) efter den af Bredsdorff og Stanley udførte tegning, der viser stenen, således som den var indsat i kirken (med den nederste del vendt opad). Et nyt forsøg på at tolke indskriften, ledsaget af en kunstnerisk udført afbildning af stenen ved Magnus Petersen, leverede Stephens i Old-northern Runic Monuments II, s. 730 f. og i „Runehallen“, s. 10 f. Stephens' afbildning er senere optrykt hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1, tillæg til no. 39[1].

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit, er 2' 3" både i længden og bredden og fra omtrent 9" til 1' 4" tyk. Mærkelig nok har alle tidligere tolkere (Werlauff og Stephens på de foran anførte steder, Thorsen, de danske Runemindesm. II, 2, s. 274) antaget, at stenen er bevaret i sin oprindelige skikkelse, skönt det ved første öjekast skulde synes klart, at det

[1] For at undgå overflødig vidtløftighed i det følgende bemærker jeg her i almindelighed, at afbildningen hos Stephens (og Thorsen) lider af ikke få fejl i gengivelsen af runeformerne i det enkelte.

er en runesten, der er tilhugget som kvader for at bruges ved kirkens bygning. Som tilfældet er med andre runestene, der er benyttede på lignende måde, har man dog så vidt muligt skånet indskriften (sml. Ferslev- og Hanning-stenen). Der kan da heller ingen tvivl være om, at hele det nederste stykke af stenen, som oprindelig har hvilet i jorden, er bortkløvet. Af dens venstre side og sandsynligvis også af toppen er derimod kun mindre

Sønder Kirkeby-stenen.

stykker bortslåede, da stenen dannedes til kvader, og dens höjre side er bevaret i sin oprindelige form og i det væsenlige ubeskadiget; kun ved toppen er nogle mindre fliser her sprungne af ved kløvningen.

Indskriften, der af hensyn til skibsfremstillingen på toppen må antages undtagelsesvis at være anbragt vandret på stenen ligesom indskriften på den större Jællinge-sten[1], begynder

[1] Imod den antagelse, at runelinjerne som sædvanlig er løbne nedenfra opad, og at stenen altså oprindelig har hvilet på den side, hvor linjerne begynder, hvorved et stort stykke måtte antages at være afslået her, taler også bestemt samstavsrunerne, som i så fald jo vilde være stillede på hovedet.

i nederste linje til venstre og fortsættes opad i de tre følgende linjer, der alle løber i samme retning som den nederste. Af runerne, der er mellem $3^1/_2$" og godt 5" höje og i det hele meget tydelige, fremviser særlig ᚱ og ᚢ temmelig afvekslende former. Som afbildningen viser, mangler den første rune i anden, tredje og fjærde linje hovedstaven, hvorimod bistavene er fuldstændig bevarede. Dette beror naturligvis ikke, som Thorsen på det anførte sted antager, på „den besynderlighed, at stenens venstre sides kant er brugt som indfatning og som en fælles hovedstav for bogstaverne", men skyldes simpelthen den omstændighed, at kløvningen går gennem disse runers hovedstave, som derved er forsvundne (sml. Ferslevstenen); i første rune i anden linje følges desuden endnu noget af hovedstavens nederste del. Hvorledes forholdet har været i den nederste linje, kan synes mere tvivlsomt, da de fliser, som her er sprungne af (rimeligvis ved kløvningen), næsten fuldstændig har ødelagt den første rune. Dog finder jeg endnu mellem ᚦᛁ i anden linje (nærmest ved det sidste) tydelige spor af en ret stav med meget svage lævninger af bistave til höjre, der viser, at her har stået et ᚬ af samme form som i ᚬᛋᚴᛚ i anden linje, kun med øverste stav lidt höjere oppe på hovedstaven (omtrent som i det noget uheldig formede ᚬ i fjærde linje). Foran ᚬ formoder jeg da, at der har stået to punkter i flugt med hovedstavene i de første runer i de tre følgende linjer, så at indskriften har begyndt med : ᚬᛋᚢᚱ :. Dette ord hviler på en rammestreg, som kan følges helt ud til stenens kant og fortsættes under de to følgende ord, men har en usædvanlig uregelmæssig form, så at runerne i linjens begyndelse er betydelig mindre end i dens slutning (ᛋ i ᚬᛋᚢᚱ $3^1/_2$", i ᛋᛏᛁᚿ 5" höjt). De efter ᚬ følgende runer er alle meget klare. I ᛋᚿᛏᛁ er ᛋ-runens venstre stav svagt forlænget neden for midtlinjen; runeristeren synes at have begyndt at hugge en ret stav i rammens hele bredde; men senere har han ladet den nederste del stå i det første anlæg, så at han åbenbart har villet give runen formen ᛋ (som i ᚬᛋᚢᚱ), ikke ᚽ. I ᛋᛏᛁᚿ er nederste del af ᛏᛁ med tilhørende rammestreg helt bortfliset. Punkterne efter dette ord er lidt mindre og lidt svagere fremtrædende end efter de to foregående ord, men fuldkommen tydelige.

I første ord i anden linje er der en temmelig stor afstand mellem ᛁ og det foregående ᚦ; ᛁ-staven er dog meget klar uden spor af en bistav, som kunde göre runen til ᚿ. s-runen i samme ord har nærmest formen ᚽ; men nederste del af staven til venstre bliver svagere og svagere, efterhånden som den nærmer sig rammestregen, og runeristeren har uden tvivl her ligesom i ᛋᚿᛏᛁ ment, at runen skulde have formen ᛋ, ikke ᚽ, som han begyndte på. I det følgende tydelige ᚼᚿᚴᛏ er bistavene i ᚼ og nederste del af ᚼᚿ lidt beskadigede ved udflisning, men følges dog endnu tydelig i deres hele længde, ligesom rammestregen ved deres fod er ubeskadiget. Efter ᚬᛋᚴᛚ træder punkterne lidt svagere frem ligesom efter ᛋᛏᛁᚿ i første linje.

I ᛒᚱᚢᚦᚢᚱ først i tredje linje afviger ᚱᚢ i ordets begyndelse en del fra de samme runer i dets slutning, hvor de bægge er ualmindelig smalle i øverste del i forhold til bredden ved foden. Om ᛋ i ᛋᛁᚿ gælder det samme som om ᛋ i ᛋᚿᛏᛁ og ᚦᛁᚿᛋᛁ. I ᛁᚿ står ᛁ-runen meget bestemt, og bistavene i ᚿ er ualmindelig kraftige. Af de følgende punkter er det nederste noget uklart på grund af udflisning, men følges sikkert.

I fjærde linje har ᚱ-runerne i uarþ og tuþr væsenlig samme form, der afviger en del fra den, som bruges i den foregående del af indskriften. Øverste bistav i ᚴ er temmelig vandret i forhold til den nederste. Efter det sidste ᚴᚢ findes to punkter, det nederste lige i kanten af stenen.

Den hidtil omtalte del af indskriften lyder altså:

[:] ąsur : sati : stin :
þinsi : haft : ąskl :
bruþur : sin : ian :
uarþ : tuþr : ą : ku :

haft for aft stemmer med Sjörup-stenens huftiʀ (I, s. 97).

ąskl skrives også på Mejlby-stenen (sml. ligeledes ąslf på Vester Tørslev-stenen; foran s. 216 og s. 223).

ian ɔ: *en* synes her at stå i samme betydning som ias, iaʀ ɔ: *es*, *eʀ*. Dette kender jeg ellers intet eksempel på fra runeindskrifter; men i Oldnordisk er brugen af *en* for *er* jo ikke ualmindelig (se Fritzner[2] I, 327[b]—328). Jeg nærer derfor heller ikke nogen betænkelighed ved at opfatte ian i indskriften på samme måde. Men en mulighed er der dog også for, at runeristeren af hensyn til pladsen har hugget ian i betydning ian an ɔ: *en hann* (an uden *h*, medens haft omvendt har *h* ganske som Sjörup-stenen).

Kun tolkningen af de to sidste ord ą : ku : volder vanskelighed. Det ligger naturligvis lige for hånden i ą ku at søge navnet på det sted, hvor *Askel* døde, og at finde navnets slutning i de samstavsruner, der er huggede over den fjærde linje. Allerede for 88 år siden har indskriftens første tolker, den ædruelige Werlauff, udtalt den formodning, at ku sidst i fjærde linje mulig kunde forbindes med samstavsrunerne og i forening med dem danne ordet kurulant, 'Kurland'; „men da de fire sidste af de utydelige vertikalruner dog snarere synes at betyde unaʀ end lant", opgiver han med rette atter denne formodning og antager, at unaʀ må være slutningen af ordet (r)unaʀ, og at indholdet af linjen har været runeristerens navn (Antiqvar. Ann. I, s. 79 ff.). Til denne antagelse har senere Finn Magnusen sluttet sig med den tilföjelse, at han læser „linjens tydelige begyndelse" som „ᚴᚾᚢᛏ (mandsnavnet *Knud*)", hvorved han altså på en nem måde får navnet på runeristeren. „Midten af linjen", tilföjer han, „er aldeles udslettet" (Runamo og Runerne, s. 188 not. 1).

Werlauffs først udtalte formodning, som jo unægtelig også ved første öjekast ligger nærmest, at ku sidst i fjærde linje indeholder begyndelsen af et stedsnavn, hvis slutning findes i samstavsrunerne, er derimod tiltrådt af Stephens, som ved en række af de vilkårligste læsninger får ordet ku-rulilant frem. Han udelader nemlig den øverste fuldstændig tydelige bistav på samstaven, som jo ved første öjekast nærmest gör indtryk af et ᚴ; derpå læser han det første ᚢ som ᚱ og omvendt det følgende ᚱ som ᚢ, de to næste ᚢ-runer som ᛚ, ᚾ som ᛅ og omvendt ᛅ som ᚾ, samt endelig det sidste ᛦ som ᛏ. Om den stærkt ødelagte del af indskriften, hvor runerne nu er höjst utydelige eller helt forsvundne, erklærer han,

at stenen fra først af har været så ru på dette sted, at det slet ikke er benyttet af runeristeren. Alle disse indfald trænger ikke til nærmere imødegåelse, og desuden vilde jo allerede formen -lant for -lanti i og for sig være tilstrækkelig til at vise det urigtige i Stephens' læsning.

Vender vi os nu uden at anvende vold på de enkelte tegn til nöjagtig undersøgelse af samstavsrunerne, der er mindre og finere i linjerne end runerne i de fire første indskriftlinjer, vil det snart vise sig, at de i virkeligheden er så klare, at al tvivl om deres betydning må forsvinde. Den første rune, som på grund af stenens tilhugning er beskadiget, så at omtrent halvdelen mangler, kan selvfølgelig efter sin form anses for lævning af ᚠ; men da bistaven i så fald unægtelig vilde blive temmelig stor i forhold til hovedstaven, må den snarere antages for lævning af ᚦ. Hvilken af disse to runer der har stået her, vil dog kun sammenhængen med fuld sikkerhed kunne vise; men det er klart, at vi enten må læse ᚠᚢᚱ eller ᚦᚢᚱ. Under ᚱ findes to tydelige, lidt langagtige punkter, der åbenbart er brugte som skilletegn. De følgende runer læser Stephens ᛚᛁ; men den første er et lige så klart og utvivlsomt ᚢ som den anden rune i det foregående ord. En lille naturlig fordybning i stenen til höjre for ᚢ kan ikke forveksles med et hugget punkt. Under ᚢ finder vi ud for den fælles stav et ᛁ, naturligvis for tydeligheds skyld, ligesom tilfældet er både med ᛁ og med ᚼ mellem samstavsrunerne på Hedeby-stenen. De herefter følgende runer er stærkt ødelagte på grund af store afskalninger. En flage af stenen, der har ligget lidt höjere end dens øvrige del, må her have løsnet sig og være sprungen af (rimeligvis ved kløvningen)[1]. På den nedenfor liggende, meget ru del af stenen følges dog ikke blot den fælles hovedstav endnu tydelig et langt stykke; men neden for ᛁ ses også hele bistaven til et ᚴ, omgiven af stærke flisninger og derfor svagt fremtrædende. Afstanden fra toppen af ᚢ til det sted, hvor ᚴ-runens bistav udgår fra den fælles hovedstav, er $5^1/_2$". Længere nede, til venstre for det sted, hvortil hovedstaven kan følges, findes et punkt (en lille langagtig streg) af ganske samme form som punkterne lige under det første ᚱ. På höjre side af hovedstaven neden for bistaven i ᚴ ses derimod kun en mængde naturlige ujævnheder i stenen uden sikre spor af huggede linjer. Lige neden for det sidst nævnte punkt over de klare runer ᚢᚾᛆᛦ unaʀ, som Stephens med störste vilkårlighed har læst lant, følger jeg endnu tydelig hele bistaven af en ᚱ-rune, som ender i et på grund af udflisning temmelig stort og stærkt fremtrædende punkt, der kan få lighed med et skilletegn, men som utvivlsomt har dannet den yderste ende af ᚱ-runens bistav, oven for hvilken afflisningen strækker sig. Jeg bemærker endnu blot, at hovedstaven i ᛦ sidst i ordet bestemt standser et lille stykke fra stenens kant, hvilket yderligere beviser, at denne rune ikke kan tages i betydning ᛏ. Det efter ᚱ følgende ᚢ er i øverste del bredere end de to foregående ᚢ-runer i linjen. Afstanden mellem den yderste (nederste) ende af ᛦ-runens hovedstav og toppen af ᚱ i samme ord er $9^1/_2$". Jeg nærer således ikke mindste tvivl om, at samstavsrunerne skal læses:

(þ)ur : uiki ⁽:⁾ runaʀ

[1] Ganske på samme måde må ᚼ i begyndelsen af første linje være ødelagt. Stenen har på bægge steder nöjagtig samme karakter.

samt at de tre ord er fordelte på tre stave og adskilte ved punkter, ligesom på Hedeby-stenen hvert ord står på én stav og ved to punkter er adskilt fra det følgende. Det er vel også sandsynligt, at der neden for ᚴ-staven i uiki har stået et ᛁ ligesom oven for denne stav. Herfor taler pladsen i höj grad, skönt ᚴ alene sammen med det nederste stykke af samstaven naturligvis kunde bruges som tegn for ki.

Karakteristisk er det, at denne sidste sætning i indskriften er anbragt på en ejendommelig måde; men ganske det samme er jo tilfældet med den påkaldelse af Tor, som vi kender fra Virring-stenen, idet den her er anbragt på stenens øverste kant, skilt fra den øvrige indskrift.

Efter at det således er lykkedes os at læse samstavsrunerne, må vi vende tilbage til ordene ą : ku :, hvor vi i ku altså har et ord, der ikke fortsættes i samstavsrunerne, og som heller ikke kan antages at være fortsat på det manglende stykke af stenens top. Ti ganske vist er stenen her tilhugget som kvader, og en del af den billedlige fremstilling over samstavsrunerne er derved ødelagt; men der er ingen som helst grund til at antage, at indskriften har været fortsat f. eks. i en linje oven over den billedlige fremstilling. I runerne ku må vi da søge hele det af ą styrede ord.

I og for sig vilde der nu næppe fra indholdets side kunne rejses afgörende indvendinger mod at læse ku *Gó* og med Thorlacius forstå *ą́ Gó* som „i måneden Go“ (Antiqvar. Ann. I, s. 79 f.). Denne tidsbestemmelse møder vi oftere i oldlitteraturen; det hedder således i Kristnisaga (Biskupa sögur I) c. 6: Óláfr konungr kom í Noreg á andverðri Gó (altså netop som her i forbindelse med *á*), og i Flóamanna saga c. 22 (Fornsögur, herausgeg. von G. Vigfússon u. Th. Möbius, s. 144): Ǫll vóru þau dauð í miðja Gói. På lignende måde måtte det da her i indskriften kunne hedde: *hann warð dóðr ą́ Gó*. Men det vilde ganske vist være et i runeindskrifter ellers ikke forekommende udtryk. Langt större tvivl om denne forklarings rigtighed vækker dog selve formen *Gó* (ku). I oldsproget hedder dette ord nemlig *Gói*, der er et uböjeligt hunkönsord, og først temmelig sent fortrænges *Gói* af det nuværende islandske *Góa*. Denne sidste form måtte vi altså forudsætte her, idet ku stod for kuu. Men mod en form *Góa* i Dansk-Svensk (= oldisl. *Gói*) synes mig det endnu brugelige svenske *Göje* (dialekter *Göja*, *Gya*) bestemt at tale, idet *Göje* (*Göja*) er opstået af *Gói* på samme måde som *glädje* af *glæþi*, *kätja* af *kæti* o. s. v. (sml. Rydqvist, Svenska Språkets Lagar II, s. 225 ff.). I den beskrivelse over Skåne, som provsterne indsendte til O. Worm 1624, meddeler præsten Jens Svendsen i Ivetofta i Villands herred, at han har hørt en gammel bonde kalde Januarius „*Tordsmåned*“ og Februarius „*Gøyemåned*“ (P. F. Suhm, Samlinger til den Danske Historie, I, 1, 1779, s. 144). Moth optager ligeledes i sin ordbog ordene *Gøj*, *Gøjmåned*, Februar, samt *Gøje*, Februarny (Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog II, s. 121). Jeg vil derfor vanskelig kunne tro på en form ᚴᚢ i vor indskrift i steden for ᚴᚢᛁ i samme betydning som oldsprogets *Gói*.

Derimod finder jeg det i höjeste grad sandsynligt, at runeristeren i denne indskrift som i en mængde andre ved ą : ku : har villet angive stedet, hvor Askel døde. Et til ku svarende stedsnavn, f. eks. *Góa*, er jeg dog ikke i stand til at påvise. Jeg tror derfor, at

ku kun indeholder de to første bogstaver af navnet, som runeristeren af hensyn til pladsen har været nødsaget til at skrive forkortet. Dette har sikkert også været tilstrækkeligt for de dalevende, som ikke var i tvivl om, hvorledes navnet skulde udfyldes. Og det ligger jo nær også nu ved ą : ku at tænke på ą kutlati, således som der f. eks. står på den ene af Fuglie-stenene i Skåne.

I olddansk sprogform vilde hele indskriften da lyde:

Ązurr satti stén þennsi æft Ąskl bróður sínn, en warð déðr ą́ Gotlandi(?). Þórr wígi rúnan!

„Asser satte denne sten efter sin broder Askel, som døde på Gulland (?). Tor vie runerne!“

Oven over samstavsrunerne findes en rammestreg, der adskiller de nævnte runer fra en billedlig fremstilling, som på midten er ødelagt ved den store afskalning, der også har berørt samstavsrunerne. Linjerne i hele denne fremstilling har samme karakter som samstavsrunerne, er altså finere end i den egenlige indskrift. I de bevarede klare linjer følger vi tydelig omridsene af et skib med ror og en række skjolde langs rælingen. Af skjoldene ses nu dog kun den ene halvcirkel. Ved en fejl af runeristeren er den linje, der danner skibets køl, hugget igennem roret. Hele fremstillingen minder i höj grad om det fuldstændig bevarede skib på den skånske sten i Tulstorp.

Rune- og sprogformer viser, at Sønder Kirkeby-stenen må henføres til slutningen af det 10. årh. Den er altså væsenlig samtidig med Virring-stenen fra Jylland (sml. stin og tuþr, tuþan på bægge; þinsi i genstandsform ental hankön på Kirkeby-stenen og þisi i genstandsform flertal intetkön på Virring-stenen), til hvilken den ved sin påkaldelse af Tor danner en höjst mærkelig parallel. Den gamle runesten, som også tidligere var interessant ved sine utydede samstavsruner, der på danske runestene ellers kun kendes fra Hedeby-stenen, er nu bleven os dobbelt værdifuld, efter at vi i disse runer har fundet et nyt minde om vore hedenske forfædres mægtige gud, hvis hjælp endnu påkaldtes, efter at kong Harald på Jællinge-stenen havde forkyndt, at Danerne var kristne. Virkningen af dette kongebud har dog vel været, at påkaldelsen på Kirkeby-stenen er ristet i samstavsruner, som sikkert ikke enhver var i stand til at læse, og på Virring-stenen anbragt øverst på stenens kant, hvor den ikke så let faldt i öjnene. At dette i bægge tilfælde er sket forsætlig, derom kan der naturligvis ikke være tvivl.

17. SANDBY-STENEN I

Sandby sogn, Tybjærg herred, Præstø amt, Sælland

(undersøgt d. 1. August 1879).

Ligesom i Worms tid (Monum. Dan. s. 128 ff.) findes dette anselige brudstykke af en runesten endnu i Sandby kirke, godt en mil syd for Ringsted, hvor det er indsat i skibets udvendige sydøstlige hjörne. Ved min undersøgelse fandt jeg stenen stillet med fodenden opad, således at omtrent $^2/_3$ af indskriften (de øverste 2′ fra ᚴ i ᚼᛋᚴᛚ) var skjult af jorden. Efter at hele stenen var blottet, viste den sig, således som den er gengivet på omstående afbildning, der naturligvis er stillet således, at toppen vender opad. Undersøgelsen især af de ufuldstændige runer i linjen til venstre frembød dog flere vanskeligheder på grund af stenens stilling; sognepræsten lovede mig derfor, at den skulde blive udtaget og opstillet på kirkegården, hvad dog ikke senere er sket uagtet forskellige påmindelser. Jeg har derfor ikke været i stand til at undersøge den på ny under gunstigere forhold.

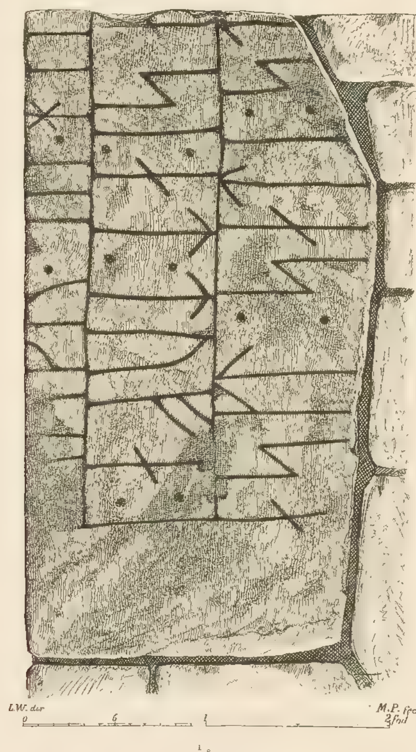
Brudstykket, der består af lysegrå, rødlig granit med sorte korn, er 3′ 7″ langt og 1′ 11″ på det bredeste. De anselige runer har i første linje en höjde af indtil $9^1/_2$″, i anden linje af godt 8″; i begyndelsen af tredje linje har de omtrent været lige så höje, i slutningen noget mindre; men kun de nederste 4″ er lævnede i denne linje.

I askl først i linjen til höjre er nederste del af ᚼ-runens hovedstav bortfliset ved stenens kløvning. I det følgende sati mangler nederste del af ᛁ. Af de to følgende runer (ᛋᛏ) er et större stykke bortslået forneden, og omtrent hele den höjre bistav i ᛏ er forsvunden ved kløvningen.

Af den første synlige rune i anden linje er kun hovedstavens øverste halvdel og bistaven til höjre tydelige. Så vidt det med sikkerhed kunde skönnes nede i det dybe hul, står her ᛁ, ikke ᚽ. De følgende runer giver ikke anledning til tvivl.

I begyndelsen af tredje linje findes stærke afflisninger, hvori der ikke mere spores nogen lævning af runestave; men sammenhængen og de følgende tydelige runespor synes at sætte det uden for al tvivl, at her har stået ᛒ, hvis hovedstav tillige har tjænt som forbindelseslinje mellem rammestregerne, og derpå hovedstaven af et ᚱ, af hvilket bistavens nederste halvdel endnu viser sig meget tydelig. De følgende to stave er nederste halvdel af ᚢ; derpå følger nederste halvdel af ᚦ og endelig af ᚱ med det nederste skilletegn efter.

Herefter ses en ret stav, som sikkert er nederste del af et ᛋ, eftersom meget tydelige spor endnu kan følges også af den venstre stavs nederste del og af tværstaven. De to andre rette stave med det klare punkt efter må følgelig være lævning af ᛁᚾ. Derpå ses et klart ᚼ, hvoraf kun hovedstavens øverste del er borthugget, og endelig to rette stave, som sikkert

1 8.

Sandby-stenen I.

må være lævning af ᛅᚱ (mulig findes der også endnu et lille spor af bistaven i ᚱ, hvad dog på stenens nuværende plads ikke kan afgöres med sikkerhed).

Hvad der er lævnet af indskriften, der begynder i linjen til höjre og derpå løber bustrofedon, gengiver jeg således:

askl : sati : st
(a)si : at : tufa:
[br](uþr) ⁝ (sin) ⁝ h(ar)

Jeg formoder herefter, at indskriften i alt har bestået af fire linjer, og at den fuldstændig har lydt:

askl : sati : st[in]
[þ]asi : at : tufa :
[br]uþr : sin : har[þa]
[kuþan : . . . .]

Efter kuþan har der sandsynligvis endnu fulgt enten trik eller þikn som på mange andre stene; men muligt er det også, at indskriften som undertiden ellers har endt med ordet kuþan.

askl skrives her med ᚼ, men på Sønder Kirkeby- og Mejlby-stenen med ᚽ (sml. foran s. 441).

Både þasi og at bruges også på Durup-stenen (foran s. 129). Formen þasi forekommer ligeledes på Skovlænge-stenen (s. 437).

På Olddansk må indskriften altså gengives:

Áskl satti stén þasi at Tófa bróður sínn, harða góðan dræng.

„Askel satte denne sten efter sin broder Tove, en meget brav svend".

Ifølge sine sprogformer (mærk askl, þasi, bruþr — bruþur) må indskriften henføres til slutningen af det 10. eller måske til begyndelsen af det 11. årh. og har uden tvivl været samtidig med indskriften på et andet, senere forsvundet og forgæves eftersøgt brudstykke af en runesten i Sandby, som efter Worms meddelelse i året 1636 blev opgravet i kirken og kort tid efter af præsten brugt som grundsten i hans ovn, hvor Worm forefandt det med indskriftsiden vendt udad (Monum. Dan. s. 127). Efter afbildningen hos Worm har den ene linje på dette brudstykke indeholdt de fuldstændig bevarede, meget tydelige runer ᛆᚠᛏ : ᚦᚢᚱᚦ : ᛒᚱᚢᚦᚢᚱ aft : þurþ : bruþur, hvorimod kun den nederste del af runerne var levnet i anden linje ganske som i tredje linje på det her beskrevne brudstykke.

18. TIRSTED-STENEN

Tirsted sogn, Fuglse herred, Maribo amt, Låland

(i nationalmusæet; undersøgt i Oktober 1877 og oftere).

Denne vældige granitblok er nu opstillet i nationalmusæets runehal, hvor den i bredde og tykkelse betydelig overgår alle de andre runestene, medens den i höjde står tilbage for Tryggevælde-stenen.

Sit navn har den fået efter landsbyen Tirsted (godt en halv mil nord for Rødby, ikke langt fra det sted, hvor Sæddinge-stenen fandtes), hvor den i Worms tid stod i den søndre side af kirkegårdsmuren. Efter beboernes sigende skulde den være flyttet til denne plads fra en nærliggende höj, som efter stenen havde navnet „Runesteenshøy“ (Monum. Dan. s. 267 f.).

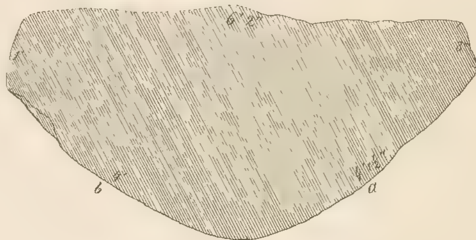
Tirsted-stenen hørte til de runestene, der 1652 forlangtes indsendte til København ifølge kongelig befaling til lensmændene. Dette skete dog ikke den gang; men den kongelige befaling har uden tvivl givet anledning til, at stenen blev flyttet fra Tirsted til det tre mil derfra liggende Nysted for senere at overføres til København. Da S. Abildgaard over 100 år senere (1765) søgte stenen, var den nemlig forsvunden fra Tirsted og flyttet til Nysted, hvor han fandt den nedsunken i jorden „i Fisker Gaden midt for Vejen, som gaaer ned til Skibs Broen“, så at han måtte lade den udgrave, för end han kunde tage en tegning af den.

I September 1814 rettede kommissjonen for oldsagers opbevaring en anmodning til kancelliet om på dens bekostning „ved passende lejlighed“ at lade nogle oldsager og runestene, som den efterhånden havde erhvervet, og som fandtes på forskellige steder i provinserne, da de „formedelst krigsurolighederne og den vanskelige transport ikke har kunnet ankomme her til staden“, overføre til søs til København „med mindst mulige bekostning og mest mulige forsigtighed“. Mellem runestenene fremhæves blandt andre „to lålandske runestene [ɔ: Tirsted- og Bregninge-stenen], som admiral Løvenørn for nogle år siden har ladet tildække med jord i Nysted, for at de kunne ligge i fred, indtil de belejligen kunde bringes herover“. Kommissjonens ønske med hensyn til de to lålandske stene blev opfyldt det følgende år, idet både Tirsted- og Bregninge-stenen på et kongeligt

skib førtes til København, hvor de foreløbig blev henlagte i det gamle søkvæsthus[1]. Herfra blev de den 27. December 1817 med stort besvær førte til Trinitatis kirke og opstillede på kirkegården ved siden af Tryggevælde-stenen, hvorom kommissjonens protokol for mødet d. 12. Februar 1818 indeholder udførlige oplysninger af sekretær Thomsen, der på kommissjonens vegne havde besørget flytningen. Alle tre stene flyttedes endelig 1867 til det oldnordiske musæums runehal.

Efter at Tirsted-stenen var ført til København, havde Rask lejlighed til personlig at undersøge den. Hans derpå grundede forsøg på at tolke indskriften optoges i 'Appendix' til R. Nyerups „Verzeichniss der in Dänemark 1824 noch vorhandenen Runensteine", Kopenh. 1824, s. 43—52 (optrykt i Samlede Afhandlinger III, s. 438 ff.), ledsaget af en afbildning, der i det væsenlige støtter sig til Abildgaards tegning fra 1765; denne afbildning kalder jeg i det følgende den Rask-Nyerupske.

Senere blev stenen, medens den endnu stod på Trinitatis kirkegård, undersøgt af C. C. Rafn, som gengav indskriften i Antiquités de l'Orient, s. 189 f., og af Stephens, der i Old-northern Runic Monuments II, s. 799 meddelte en ny, smuk afbildning af stenen ved Magnus Petersen (atter aftrykt hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1, tillæg til no. 41). Både hos Worm, Abildgaard og Stephens er bægge indskriftflader på stenen fremstillede samlede på én afbildning, hvorimod jeg for at opnå större nöjagtighed i enkelthederne har ladet dem fremstille hver for sig med den tilstødende flade i forkortning.

Den overordenlig ru, kegledannede sten, der består af grovkornet, rødlig granit med kvarts, er 8′ 6″ höj og omtrent 16′ i omkreds forneden. Dens form på det bredeste sted ved begyndelsen af indskriften ses af ovenstående tværsnit, på hvilket dog den del af bagsiden, der ikke nöje kan undersøges på den nuværende plads, er punkteret.

Indskriften fylder næsten helt bægge de til hinanden stødende flader af stenen, der adskilles ved en skarp kant i midten ligesom på den större Gunderup-sten og Læborg-stenen. De båndformede ornamenter, der omslutter indskriften, og som i höj grad minder om ornamenterne på forsiden af den större Jællinge-sten, sammenknytter imidlertid indskrifterne på bægge flader, der ligesom den mellemliggende kant er opfyldte af gamle skål-

[1] Skrivelsen til kancelliet findes i den til kommissjonens forhandlingsprotokol hørende brevbog (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv). — Ifølge kommissjonens protokol fremlagdes i mødet den 7. September 1815 „to regninger fra admiralitetet og kancelliet over de udgifter, som tvende runestenes transportering fra Låland til København har foranlediget". Sml. Collegial-Tidende for Danmark, Kbh. 1821, s. 89 f., hvor dog Tillise ('Tiletse') er fejl for Bregninge og 1818 for 1817.

1/10.

Tirsted-stenen A.

Tirsted-stenen B.

formede fordybninger, gennem hvilke runerne på mange steder er huggede. Runeristeren har benyttet stenen i dens oprindelige tilstand uden først at afglatte den, og den ru overflade har bevirket, at runerne for at træde tydelig frem har måttet hugges med meget dybe og brede linjer. De er som følge heraf også meget vel bevarede og kan kun sjælden give anledning til tvivl om læsningen, så at de også allerede hos Worm er gengivne forholdsvis nöjagtig; dog har han overset de fem små runer på kanten over den fjærde linje på fladen *a*; disse runer findes derimod på Abildgaards tegning.

Indskriften begynder i linjen længst til höjre på fladen *a*, der indeholder fire længere linjer, hvortil de fem små runer på kanten over den fjærde linje slutter sig, og ender med de tre lange linjer på fladen *b*. Alle linjerne, der adskilles ved rammestreger, løber nedenfra opad og må læses i regelmæssig orden fra höjre til venstre. I modsætning til de andre lålandske stene bruger Tirsted-stenen ingen skilletegn mellem ordene lige så lidt som ved begyndelsen og slutningen af linjerne. Forbindelseslinjer mellem rammestregerne findes heller ikke ved begyndelsen af linjerne, hvorimod de nederste linjer i ornamenterne (båndslyngningerne) på toppen af stenen tillige tjæner som forbindelseslinjer ved deres slutning.

Den første rune i linjen længst til höjre, hvor indskriften som sagt begynder, er et 9½" (når rammestregerne regnes med 10½") höjt ᚬ, hvorpå de følgende runer aftager jævnt i störrelse, så at ᛋ er 9", ᚱ 8½", ᛆ 7½" o. s. v. indtil det sidste ᛦ, der kun har en höjde af 4½". Efter det første ord ąsraþr findes tæt ind til det følgende ᛆ oven for dets bistav et par naturlige småfordybninger i stenen, der ikke kan forveksles med huggede punkter (skilletegn), hvad der ligeledes gælder en fordybning efter auk oven over bistavene i det følgende ᚼ. Denne rune, i hvilken bistavene skærer hinanden uden for (på venstre side af) hovedstaven, kan lige så lidt som de fire følgende (ᛁᛚᛏᚢ) give anledning til nogen tvivl; men derefter har Worm ᚢᛦ (altså hiltuuʀ), den Rask-Nyerupske afbildning ᚱᛦ med en punkteret linje udgående fra midten af R-runens bistav. (I de danske Runemindesm. I, s. 58 læser også Thorsen hilturʀ som kvindenavn). Den R-form, som runen har fået på den sidstnævnte afbildning, er imidlertid ganske urigtig. Denne rune har ligesom den foregående og ligesom ᚢ i ᛆᚢᚴ form af et klart og bestemt ᚢ og er helt forskellig fra de to foregående R-runer i ąsraþr; men fra dens midte udgår, hvad allerede Rask har iagttaget, en temmelig lang skrå stav, der sikkert er hugget, og at der også oven for denne findes en anden, noget svagere hugget, kortere stav, har Rafn set; han læser derfor navnet hiltulfʀ, således som allerede Liljegren havde formodet (Run-Urkunder no. 1492), og samme læsning findes hos Stephens. Når imidlertid både Rafn og Stephens erklærer, at der i virkeligheden står ᛚᚠ på stenen, således som også Stephens' afbildning har, er dette kun til en vis grad rigtigt. Både stenen selv og mine aftryk sætter det nemlig uden for al tvivl, at runeristeren efter ᚼᛁᛚᛏᚢ først har hugget et nyt ᚢ, hvori hele bistaven tydelig danner én sammenhængende linje; men han blev så tidlig opmærksom på sin fejl, at han selv forsøgte at rette den, idet han benyttede den nederste halvdel af ᚢ-runens bistav som hovedstav for et ᚠ, hvis nederste bistav han lod udgå fra dens top, hvorpå han langs med den øverste halvdel af ᚢ-runens bistav huggede en meget svag fortsættelse af hovedstaven

i ᚠ-runen og til denne föjede den øverste bistav i denne rune, der tydelig kan følges, skönt den er svagere hugget end den nederste. Han fik på denne måde, så godt det lod sig göre, sit ᚢ ændret til ᛚᚠ; men den tydelige forbindelse mellem spidsen af ᛚ og hovedstaven af ᚠ kunde han naturligvis ikke udslette. Vi har således her et af de meget få tilfælde, hvor vi med sikkerhed kan påvise en af runeristeren selv foretagen rettelse i en indskrift. Det fortjæner endnu at fremhæves, at ᚠ-runen på dette sted adskiller sig fra alle de andre ᚠ-runer i indskriften derved, at dens nederste bistav når helt op til rammestregen.

Den nederste del af det sidste ᛦ i linjen ligger i en stærk fordybning, og den venstre bistav i denne rune er hugget i en naturlig skøre i stenen.

Den følgende linje begynder med et godt 8″ höjt ᚱ, hvorpå runerne aftager til 4½ og 5″ i linjens slutning. De står for øvrigt alle meget klare; jeg bemærker kun, at der oven for (langs med) bistaven i det første ᛅ (i raisþu) løber en uregelmæssig flisning, der strækker sig hen over det følgende ᛁ og ved løselig betragtning kan göre indtryk af at være hugget. På höjre side af ᛁ-staven i stain findes en lille naturlig fordybning, der ligeledes kan få en vis lighed med et hugget punkt. I þansi har s-runen formen ᛋ, medens ᛋ ellers bruges overalt i indskriften undtagen på et enkelt sted i det følgende, hvor runeristeren åbenbart med forsæt har valgt ᛋ. Ellers lader en særlig grund til denne veksel sig lige så lidt påvise her som i de fleste andre tilfælde, hvor bægge former kan findes ved siden af hinanden (sml. særlig den lålandske sten fra Sæddinge).

I den tredje linje har de første syv runer omtrent samme störrelse (7″ eller lidt mere); men hen imod linjens slutning aftager de så stærkt, at det sidste ᚾ kun er godt 4″ höjt. Ikke en eneste rune kan give den ringeste anledning til tvivl. Med hensyn til formerne bemærker jeg dog, at den øverste bistav i den anden ᚠ-rune når helt op til rammestregen, men ikke i de to andre, og at ᚱ- og ᛏ-runens bistave i frąnti ikke hænger sammen med hovedstaven; ᚱ-runens bistav har en svag, men tydelig krumning, og i ᛏ-runen er bistaven til höjre meget kort og hænger næsten lodret på rammestregen; ᚾ-runens bistav i det samme ord har en meget skæv form. Den sidste rune i ordet er et tydeligt ᛁ uden spor af bistav; men da hele ordet, som runeformerne viser, synes noget skødesløst hugget, er det jo let forklarligt, at runeristeren også kan have glemt bistaven over ᛁ, som skulde göre runen til ᛅ, hvad sammenhængen kræver.

I fjærde linje er det første meget brede ᚼ godt 8″, de følgende fire runer omtr. 8″, hvorpå störrelsen aftager til 5″ i linjens slutning (fra ᚦ). Alle runer står lige så klare og tydelige som i de foregående linjer, og kun den tredje har givet anledning til en forskellig læsning. På den Rask-Nyerupske afbildning gengives den nemlig som ✱ med den ene bistav punkteret, medens Stephens har et tydeligt ✱. Stenen er på dette sted meget ru og har en naturlig (ikke skålformet) fordybning, hvor den midterste del af runen med bistaven ligger; men der kan ingen som helst tvivl være om, at der her står ᚾ, således som også Worm og Rafn har; medens bistaven i n-runen er lige så klar som dens hovedstav, er der ikke det ringeste spor af en anden hugget linje, som kunde göre runen til ✱; det er kun naturlige ujævnheder i stenen, der på de nævnte ældre afbildninger er op-

fattede som en hugget linje. Angående den øvrige del af linjen bemærkes kun, at ᚢ i **uas** har en svag svejning af bistaven, at ᚠ-runens øverste bistav når helt op til rammestregen, og at linjen efter det sidste ᚠ, der løber sammen med toppen af denne runes bistav, tydelig danner en del af båndslyngningen og altså i virkeligheden ikke hører med til indskriften, skönt den vistnok af runeristeren tillige har kunnet benyttes som rune (l). Hvorvidt dette er tilfældet, vil kun sammenhængen kunne vise.

Over øverste del af den nu omtalte linje er på stenens kant indhugget fem små, næppe 3″ höje runer, der er oversete hos Worm, men medtagne på Abildgaards tegning. På grund af deres ringe störrelse træder de lidt svagere frem end den øvrige del af indskriften; men de viser sig dog meget tydelig både på stenen og på aftrykkene, hvad der også gælder den sidste, der på den Rask-Nyerupske afbildning og af Rafn gengives som ᛅ, men i virkeligheden er et klart ᚾ som på Abildgaards originale tegning og på Stephens' afbildning.

Stenens anden flade indeholder kun tre linjer, hvis runer alle står lige så klare som runerne på den første flade.

De tre første runer i første linje er 7½″ höje (når rammestregerne regnes med godt 8″), de to følgende 8″, og denne störrelse (mellem 7½ og 8″) har også de øvrige runer i linjen indtil de to sidste, der kun er 7″ og 6½″ höje. Særlig de seks første runer i linjen står tæt ved hinanden, og de forholdsvis små bistave er åbenbart forsætlig af hensyn til pladsen anbragte temmelig höjt oppe eller langt nede på hovedstavene. Om læsningen kan der på intet sted rejses tvivl; ᚼ-runen i **han** har bistavene höjt oppe på hovedstaven, medens de i det samme ord på første side omvendt er anbragte temmelig langt nede; ligesom i ᚼ-runen i **hiltulfʀ** skærer de hinanden et lille stykke uden for hovedstaven, men her på den modsatte (höjre) side af denne; ᚢ-runen i **uarþ** har en temmelig stærk svejning på hovedstaven, hvad der for en del også gælder det følgende ᚱ, som i sin øverste del er meget smalt i sammenligning med det foregående ᚢ. Bistavene i ᛏ i **tauþr** støder ikke sammen med hovedstaven, og bistaven til venstre er meget kort og hænger næsten lodret på rammestregen, ligesom tilfældet er med den höjre bistav i ᛏ i **fr̨anti** på den første side; bægge disse ᛏ-runer har i øvrigt ganske samme form. Heller ikke i det følgende smalle ᚢ støder bistaven sammen med hovedstaven, hvorimod det sidste ᚱ foroven ender i en lille top. I det første ᚬ har bistavene en meget hældende stilling og står i temmelig stor afstand fra hinanden i sammenligning med det sidste.

I anden linje findes langt flere, til dels dybe, skålformede fordybninger end i den øvrige del af indskriften; på et par steder har runeristeren forsætlig undgået disse fordybninger; men overalt, hvor det var nødvendigt, har han hugget runestavene igennem dem. Dette er tilfældet med hovedstaven i den femte rune (ᚦ), hoved- og bistaven i den ottende rune (ᚢ) og hovedstaven i den ellevte rune (ᚾ), hvis øverste del er hugget gennem et meget dybt hul. Runerne i denne linje, af hvilke de seks første udmærker sig ved deres bredde og den store plads, de indtager, er mellem 8 og 8½″ höje indtil ᚾ i ᚢᚾᚴ, der ligesom de to følgende er 7½″; de to runer efter ᚠ er 7″ og det sidste ᛁ godt 5″.

Hvad de i det hele meget skarpe og tydelige runer angår, bemærkes, at ᚼ i auk står forholdsvis nær ved det foregående ᚢ, som endogså berøres af dets noget svejede bistav (sml. ᚼ i frąnti i tredje linje på første side). I uas er ᚢ-runen temmelig smal forneden, hvor bistaven har en lille krumning. Efter ᚠ findes et meget dybt skålformet hul, som runeristeren åbenbart med forsæt har undgået, idet ᚠ-runens bistave når lige ud til det, og den følgende runes hovedstav løber langs med det; derved er afstanden mellem disse to runer bleven forholdsvis stor. Bægge de efter ᚠ følgende runer er af en noget usædvanlig form, idet deres hovedstave er temmelig rundede, hvorimod den førstes bistav på midten böjer stærkt udad, den sidstes omvendt indad. Der kan dog ikke være tvivl om, at disse runer skal læses ᚢR, og formerne stemmer også godt med ᚢ- og R-runerne på andre steder i indskriften (sml. f. eks. ᚢ i det foregående uas og R i uarþ). Nederste del af R-runens bistav løber langs med og er hugget igennem venstre kant af det store, meget dybe skålformede hul, der ligger lige over rammestregen mellem R og den følgende rune, som er et klart og tydeligt ᛋ, hvad også både Worm og den Rask-Nyerupske afbildning har. Derimod læste Rafn i steden for ᛋ ᚴᛁ, hvorom han bemærker: „ᚴ er bleven utydelig ved at den nederste del af staven er afskallet, og da ᛁ står tæt ind til tværstregen, se disse to runer ved flygtig betragtning ud som ᛋ, men når man ser nöjere til, bemærker man, at tværstregen går helt op til den øvre kant, som ikke er tilfældet med den sædvanlige rune ᛋ, hvilken form denne rune i øvrigt ikke har i denne indskrift, hvor der bestandig anvendes den anden form ᛌ“. Alle disse bemærkninger er imidlertid fuldstændig urigtige: den nederste del af ᚴ-staven er ikke afskallet og kunde selvfølgelig ikke skalle af, da den måtte ligge i det skålformede hul, og runeristeren vilde her lige så lidt som på alle andre steder have udeladt en del af runestaven af hensyn til hullet; men i hullet findes der ikke spor af en hugget linje; ᛁ står ikke tæt ind til ‘tværstregen’ i det formodede ᚴ, men hænger fuldstændig sammen dermed, da det er den höjre stav i ᛋ-runen. Det er ikke, som Rafn påstår, tilfældet, at tværstregen (bistaven) i det formodede ᚴ går helt op til den øvre kant; den ender netop tydelig et lille stykke neden for rammestregen. Det er endelig urigtigt, at s-runen ellers overalt i indskriften har formen ᛌ, da ᛋ netop bruges i ordet þansi i anden linje på første side uden synlig grund; selv om dette ikke var tilfældet, kunde runen her dog kun læses ᛋ, og runeristeren havde jo netop her en særdeles vægtig grund til at bruge formen ᛋ, da han derved kunde undgå det gamle skålformede hul, hvorimod han ved at bruge formen ᛌ måtte have hugget runens nederste del i hullet. Uagtet alle disse urigtigheder hos Rafn slutter Stephens sig dog til hans opfattelse og læser ᛋ som ᚴᛁ, idet han endogså efter Rafn tilföjer: „There is so much the less any s here, as s on this block is *always* carved ᛌ, *never* ᛋ (!)“, og det uagtet hans egen afbildning ganske rigtig har ᛋ i þansi.

Den efter ᛋ følgende meget klare linje må ifølge sin form (den stærke krumning særlig i den nederste del) nødvendig opfattes som en del af båndslyngningen, således som den også er forstået på den Rask-Nyerupske afbildning, hvor dens øverste del dog med urette er betegnet som meget utydelig. På Worms afbildning så vel som på Abildgaards

originale tegning gengives den derimod som en klar og utvivlsom l-rune, og således læses den også af Rafn, som efter sit ᚠᚢᚱᚠᛁ finder „ved linjens ende endnu et ᛁ tilföjet med svagere træk“. Den som ᛁ opfattede linje er imidlertid hugget i samme dybde og bredde som de øvrige runer. Stephens, der på sin afbildning urigtig har et klart ᛁ, der umulig kan forbindes med båndslyngningen, kalder alligevel stregen „en ᛁ-lignende linje, *ikke et bogstav*“. Efter min mening kan der ingen tvivl være om, at den nævnte linje i virkeligheden udgör en del af båndslyngningen, der tillige afslutter indskriftlinjerne ved stenens top, således som det jo ganske tydelig er tilfældet både med den første og tredje linje på denne side og med alle fire linjer på forsiden. På lignende måde som den til båndslyngningen hørende linje efter ᚠ ved enden af den fjærde linje på forsiden synes imidlertid også her linjen efter ᛋ af runeristeren tillige at måtte kunne bruges som ᛁ-rune. Hvorvidt denne linje altså skal regnes med til indskriften, vil kun sammenhængen kunne vise.

I begyndelsen af tredje linje er runerne af meget forskellig störrelse, idet de fire første på grund af stenens overordenlige ruhed og ujævnhed ikke er førte ud til rammestregen, der imidlertid tydelig følges over deres toppe. Det første ᛁ er som følge heraf kun $6^1/_4$" höjt, ᚠ godt 7", ᚱ, der er noget udfliset på midten, hvorfor denne rune på Abildgaards tegning er opfattet som ᚢ, $6^3/_4$", det foroven stærkt krummede ᛁ $8^1/_2$", men de to følgende runer ᚠᛁ, der bægge når helt op til rammestregen, og af hvilke ᛁ er krummet i toppen ligesom det foregående ᛁ, $9^3/_4$". Derefter aftager störrelsen jævnt, idet ᚾ er $8^1/_2$", den næstsidste rune i linjen (ᚼ) $4^1/_2$" og den sidste (ᛦ) kun $3^1/_2$". Med hensyn til læsningen kan kun en enkelt rune vække tvivl. Efter ifrikis følger en ret stav, der har samme karakter som de andre runer i indskriften, og som både hos Worm og på den Rask-Nyerupske afbildning med god grund er opfattet som ᛁ. Men Rafn, til hvem Stephens slutter sig, har rigtig set, at her står ᛚ. Bistaven, der ikke hænger fuldstændig sammen med hovedstaven, kan tydelig følges særlig i den øverste del, skönt den langtfra er så dybt og kraftig hugget som hovedstaven. Da den også er forholdsvis kort, idet hovedstaven står temmelig tæt ind til det følgende ᚽ, formoder jeg, at runeristeren først urigtig har hugget ᛁᚽ, men senere har opdaget og rettet fejlen ved at föje den svage bistav til ᛁ. Denne bistav har også ganske samme karakter som den senere tilföjede øverste del af hovedstaven og øverste bistav i ᚠ-runen i hiltulfʀ. På höjre side af ᛁ i laþi mellem denne rune og det følgende ᚦ findes en naturlig fordybning i stenen (intet skålformet hul), men ingen spor af en hugget linje. De to sidste ord aliʀ uikikaʀ er af hensyn til pladsen temmelig stærkt sammenknebne, hvad der har haft nogen indflydelse på runeformerne: l-runen i aliʀ har fået en usædvanlig svejet form af hensyn til det foregående ᛚ og det følgende ᛦ, i ᛚ hænger bistaven ikke sammen med hovedstaven (sml. ᛚ i laþi), og i det følgende ᛦ er den nederste del med de stærkt rundede bistave meget smal. Det sidste ᛦ i linjen har derimod af hensyn til pladsen væsenlig samme form som ᛦ i slutningen af første linje på første side.

Om indskriftens læsning kan der altså kun ved slutningen af den fjærde linje på fladen *a* og ved slutningen af den anden på fladen *b* være tvivl, idet kun sammenhængen kan afgöre, om vi sidst i bægge disse linjer skal læse den til båndslyngningen hørende

linje med til indskriften som l-rune. Når alle linjer som på stenen selv skrives ud i ét uden adskillelse mellem de enkelte ord, lyder indskriften:

ąsraþraukhiltulfR
raisþustainþansi
aftfrąþafrąntisin
sinianhanuasþąfąink(i?)
uairA
ianhanuarþtauþrąsuą
þiauþuaukuasfurs(i?)
ifrikisląþiþąaliRuikikaR

På de fleste steder giver heller ikke ordenes adskillelse anledning til tvivl. Jeg deler dem således:

ąsraþr auk hiltulfR
raisþu stain þansi
aft frąþa frąnti sin
sin ian han uas þą fąink(i?) uairA
ian han uarþ tauþr ą suą-
þiauþu auk uas furs(i?)
i frikis ląþi þą aliR uikikaR

Uagtet vi her finder en mængde velbekendte ord, om hvis betydning der ikke kan rejses tvivl, frembyder indskriften dog overordenlig store vanskeligheder både som helhed og med hensyn til mange enkeltheder. Vi finder nemlig ved siden af former, der kunde tyde på höj alder (tvelydene i raisþu stain og tauþr, aft, ąsraþr for ąstraþr), ikke blot andre, som må være forholdsvis meget unge, men også en række former, der kun synes at kunne forklares ved misforstået efterligning af ældre indskrifter. Desuden er indskriften, uagtet dens hele form tydelig viser, at den er hugget af en usædvanlig øvet og kyndig runerister, udført meget skødesløst, idet der på flere steder er begået fejl, af hvilke et par — således som jeg allerede foran har påpeget ved omtalen af ordet hiltulfR i første og ordet ląþi i sidste linje — er rettede af runeristeren selv, medens han på andre steder enten har overset fejlen, eller har været ude af stand til at rette den.

En fejl, der mindst lige så let som de to nævnte kunde rettes, men som efter min mening er overset af runeristeren, er frąnti ɔ: *frændi* i tredje linje for frąnta, der naturligvis hører sammen med det foregående frąþa og er styret af aft; det havde jo været let til l i frąnti at föje en bistav, som havde gjort runen til ᛭. Til fejl, som derimod ikke lod sig rette, men vidner om stor skødesløshed, regner jeg sin i begyndelsen af fjærde linje, som åbenbart er gentagelse af sin i den foregående linjes slutning. En lignende, men endnu værre fejl har runeristeren begået i anden linje på den næste side, hvor han, hvad jeg senere nærmere skal omtale, foran furs(i?) har hugget uas, der synes at være en urigtig gentagelse af det foregående uas i fjærde linje på første side.

Hvad der er mest påfaldende i indskriften og vækker störst anstød, er dog brugen af ᚬ-runen. Efter de gamle regler findes denne rune i ąsraþr, frąnti (= *frændi* for *frænda*), þą (to gange) og ą, altså i betydning af langt nasaleret *a* og *æ* (derimod bruges ᚬ ikke som i mange andre gamle runeindskrifter for kort *a* med efterfølgende næselyd: þansi, han to gange; sml. også ian); men ᚬ anvendes også i ordene frąþa, fąink(i?), suąþiauþu og ląþi, hvor det synes at have en helt forskellig betydning. Hvis man i disse tilfælde vilde opfatte ᚬ som tegn for langt unasaleret *a* (*æ*), vilde det i ethvert tilfælde vidne om den sammenblanding af ᚬ og ᛅ, som viser sig sporadisk allerede fra midten af det 10. årh. Men det må sikkert betegnes som i höjeste grad kunstigt og usandsynligt at forstå fąink, hvis der skal læses således og ikke fąinki, og ląþi som *fáing* og *láði* (se nedenfor); og endnu unaturligere vilde det være at opfatte ą i frąþa og suąþiauþu som *á* (*ǽ*). Rigtignok begynder indskriften på Bjersjöholm-stenen i Skåne efter min læsning med navnet fraþi, og på Östra Herrestad-stenen i Skåne står navnet fraþulfʀ; men at vi i Tirsted-stenens frąþa har det velbekendte danske navn *Fróði* og ikke et til det vistnok enestående fraþi på Bjersjöholm-stenen svarende *Fráði*, ligger så snublende nær, at man stadig vender tilbage dertil, hvor meget man end strider imod. Men heraf følger da tillige, at ᚬ på Tirsted-stenen også er brugt i den yngre betydning *o*, som først optræder i det 11. årh., medens der i en indskrift fra det 10. årh. vilde skrives fruþa. Langt mere påfaldende er dog ᚬ i suąþiauþu. Enhver, der er fortrolig med runeindskrifter, vil sikkert, når han kaster blikket på Tirsted-stenens indskrift, straks være på det rene med, at dens ą suąþiauþu må svare til isl. *á Svíþjóðu*, 'i Sverig', og altså have samme betydning som a suiþiuþu på den ene af de skånske runestene i Simris, så at ᚬ i suą altså er brugt for ᛁ enten ved en ligefrem fejl eller af anden grund. Ved nærmere overvejelse vil man dog vistnok finde brugen af ᚬ i dette tilfælde så enestående, at man vil se sig om efter en anden forklaring. Rask har derfor også foreslået at læse suoþi auþu, hvor suoþi skulde være et ubekendt navneord i intetkön, „måske et nu ubekendt stedsnavn“, og auþu det dertil hørende tillægsord, altså: „han døde på det øde Svode“. Hertil har Rafn sluttet sig med den ændring, at han anser suąþi for at svare til oldsprogets intetkönsord *svæði*, „en åben plads uden læ“, og han oversætter da *á svæþi auþu* „på åben mark“, eller „under åben himmel på vildene mark“. Denne forklaring forekommer mig dog höjst usandsynlig, og jeg er derfor, uagtet alle de betænkeligheder, jeg har søgt at göre gældende derimod, stadig vendt tilbage til den antagelse, at ą suąþiauþu kun kan betyde ą suiþiauþu. Heri er jeg i höj grad bleven bestyrket ved at se, at Bugge opfatter det på samme måde uden at nære mindste tvivl om rigtigheden heraf, idet han bemærker, at suąþiauþu „kun kan betegne det samme som *Svíþióðu*“ (E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 64). Jeg er også fuldstændig enig med Bugge i, at den enestående brug af ᚬ for ᛁ i dette tilfælde kun kan forklares ved misforstået efterligning af ældre indskrifter fra det 10. årh. Blandt de indskrifter, der er efterlignede, fremhæver Bugge den större Jællinge-sten, der i meget, særlig ved sine båndslyngninger, minder om Tirsted-stenen, således som også jeg har fremhævet under behandlingen af Jællinge-stenen (I, s. 18 og s. 26). Der er dog, hvad også Bugge anfører,

den forskel mellem de to indskrifter, at der på Tirsted-stenen ikke bruges skilletegn som på Jællinge-stenen, og at Tirsted-stenen for s-runen i reglen bruger formen ᛋ, medens Jællinge-stenen udelukkende har ᛌ. Jeg föjer hertil, at indskriften på Jællinge-stenen af ganske særlige grunde er anbragt vandret, medens den på Tirsted-stenen som sædvanlig løber nedenfra opad (I, s. 18), samt at indskriftlinjerne på Jællinge-stenen er adskilte ved en dobbelt, men på Tirsted-stenen ved en enkelt rammestreg. I ethvert tilfælde kan den större Jællinge-sten ikke alene have tjænt som forbillede for Tirsted-stenen. Dens direkte forbilleder må langt snarere søges i ældre, nu for störste delen forsvundne runestene i samme egn på Låland. Til de stene, som runeristeren har efterlignet, regner jeg også den anselige Sæddinge-sten, som jo havde sin plads ikke så langt fra Tirsted, og som både ved måden, hvorpå indskriften er anbragt på stenen, ved brugen af en enkelt rammestreg mellem linjerne og ved sine runeformer viser stor lighed med Tirsted-stenen; ligesom denne bruger også Sæddinge-stenen i reglen ᛋ, men har dog som Tirsted-stenen netop ᛋᛏᛅᛁᚾ : ᚦᛅᚾᛌᛁ. Sæddinge-stenen og andre samtidige lålandske stene har da efter min mening været det umiddelbare forbillede for Tirsted-stenen. Jeg antager derfor heller ikke, at dennes usædvanlige brug af ᚬ-runen nærmest skyldes (misforstået) efterligning af den större Jællinge-stens sąʀ = *sǽʀ* og ᚦᚬᚢᚱᚢᛁ = *þyrwi* (sml. I, s. 14 og s. 28). I ældre indskrifter brugtes jo ikke sjælden ᚬ, hvor ᛁ senere blev almindeligt (frąnti = frinti, *frǽndi*, ląki = liki, *lœngi* o. s. v.), ligesom ᛆ og ᛁ i mange tilfælde kunde bruges i flæng som tegn for *e*, *æ* (Die runenschr. s. 319, § 1, 5 og s. 323, § 4, 3). I ordet ᚠᚱᚬᚦᛆ har ᚬ-runen på Tirsted-stenen den nye betydning *o*. Ved siden heraf vedblev man dog langt ned i tiden at bruge denne rune i den gamle betydning i mange af de fra ældre indskrifter velkendte former (på Tirsted-stenen finder vi derfor ą, þą, ąs-); men da man i disse indskrifter også jævnlig fandt ᚬ, hvor ᛁ senere blev almindeligt (frąnti = frinti o. s. v.), betragtede man ᚬ som tegn på ælde og overførte det, når man søgte at give indskriften et gammeldags præg, ved urigtig analogislutning også til sådanne ord, hvor alene ᛁ var berettiget. Dette forklarer altså skrivemåden suąþiauþu for suiþiauþu.

Også i brugen af ᚱ og ᛦ har runeristeren på Tirsted-stenen begået en fejl, som vidner om senere tid. Medens de to tegn ellers nöjagtig adskilles efter den gamle, fra omtr. år 900 gældende regel (ąsraþr, tauþr, men hiltulfʀ, aliʀ uikikaʀ), skrives urigtig uaiʀa, der kun kan være ejeform flertal af det til oldsprogets *verr*, 'mand', svarende ord, i hvilket *r* er oprindeligt og altså skulde skrives ᚱ, hvad der også er tilfældet i vore ældre indskrifter, der oftere har uar, uiar i betydningen „mand, ægtefælle". I Tirsted-stenens uaiʀa må ᛦ derfor være indkommet ved misforståelse af ældre indskrifters former (man kan tænke på ord som ejeform flt. þaiʀa, þiʀa = *þœiʀa*, *þéʀa*, eller som Helnæs- og Flemløse-stenens nuʀa), medens ai er en rigtig gammel betegnelse for *æ*- (*e*-)lyden, som netop bruges på Sæddinge-stenen i ordet baistr. Rigtignok finder vi på denne sten ordet *wer* skrevet uiar; men runeristeren har måske opfattet sit *weʀaʀ*, „mændene, krigerne", som et fra Sæddinge-stenens uiar, „ægtefælle, ægtemand", forskelligt ord. Derimod har Tirsted-stenen ligesom Sæddinge-stenen ia = *e* i ordet ian.

Med den urigtige anvendelse af ᚬ og ᛅ på Tirsted-stenen stemmer i al fald en enkelt yngre sprogform, som ikke kan give anledning til misforståelse, meget godt, nemlig frikis i sidste linje. Dette navns andet led -kis er opstået af ældre -kiʀs, -kaiʀs ved udstødelse af ʀ, ligesom vi i vore yngre indskrifter fra begyndelsen af det 11. årh. finder ąskis for ąskiʀs (Grensten-stenen) og i genstandsform ąski (Ålum-stenen III). Også første leds fri-, der vel har været udtalt *Fré-* eller *Frǽ-*, er en yngre, af frau- — *Frøy-*, *Fró-* opstået form. I Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 253 skrives *Fregerus*.

Efter at jeg således har søgt at fastslå indskriftens karakter i almindelighed, går jeg over til i det enkelte at behandle de former, som der ikke har været lejlighed til at omtale i det foregående:

ąsraþr — *Ą́sráðr* er vist den form, hvoraf ąstraþr (Skovlænge-stenens ąstarþr) = *Ą́stráðr* er opstået. Umuligt er det dog ikke, at *Ą́sráðr* og *Ą́stráðr* længe kan have stået ved siden af hinanden som to forskellige navne.

hiltulfʀ = oldisl. *Hildólfr*, der kendes fra Hárbarðsljóð v. 8 og Skáldskaparmál c. 75 (Snorra Edda I, s. 554), på det sidste sted som navn på en af Odins sönner. Navnet, der jo er dannet ganske som Tryggevælde-stenens og den store Århus-stens *Gunnulfʀ*, forekommer også senere både i Danmark og Sverig.

fąink synes der snarest at måtte læses, da den efter ᚠ følgende streg åbenbart udgör en del af båndslyngningen. Men hvilken betydning har dette ord? Jeg har tidligere med stor tvivl tænkt mig, at det kunde være et af udsagnsordet *fá* (ældre *fǽja*), „male, bemale, pryde“ (se foran s. 350 f.), afledet hunkönsord *fáing* eller *fǽing*, „pryd“, som i forbindelse med det følgende uaiʀa altså var brugt som en hædersbetegnelse for den døde viking („mændenes, krigernes pryd“). Ikke blot ordets dannelse og betydning vækker dog store betænkeligheder; men det synes mig også at passe meget dårlig til det foregående *þą́*, „den gang“. Jeg foretrækker derfor nu afgjort en anden mulighed. Skönt den efter ᚠ følgende streg som sagt utvivlsomt hører til båndslyngningen, er det naturligvis ikke udelukket, at runeristeren tillige kan have brugt den som ᛁ-rune, så at ordet må gengives fąinki. Her kunde ᚬ da være brugt i sin nyere betydning *o* ganske som i frąþa, og i *foingi* kunde ᚱ ved skødesløshed, hvorpå indskriften jo frembyder mange eksempler, være glemt mellem *o* og *i*, så at ordet, således som også Rafn har formodet, i virkeligheden havde lydt *foringi*. Vi vilde da få et fra oldsproget kendt ord (*foringi*, „den, der går i spidsen, formand, anfører“, f. eks. *f. liðs, riddara*), som ikke blot vilde give en særdeles god mening, men som også forekommer i andre runeindskrifter: en sten i Turinge socken, Öknebo härad, Södermanland (Liljegren no. 803, Dybeck, Runa fol. I, Stockh. 1865, s. 86) har lisfuruki og en sten i Ed socken, Sollentuna härad, Uppland (Liljegren no. 397, Dybeck fol. II, no. 46, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 3, s. 24 f.) lisforunki, hvor forunki skrives med *óss*-runen ligesom her (ᚠᚬᚱᚢᚾᚴᛁ), = *liz forungi*, „anfører for krigerskaren“.

suąþiauþu] Ganske som her skrives ordets sidste led også på Vordingborg-stenen.

furs(i?)] Om der skal læses furs eller fursi ved her ligesom i slutningen af fjærde linje på forsiden at læse den til båndslyngningen hørende linje med til indskriften,

kan, således som jeg foran har bemærket, alene sammenhængen vise. Ifølge det foregående uas og det følgende i frikis ląþi måtte vi vente i furs(i) at finde et navneord, et tillægsord eller en fortids tillægsform, hvorved udtrykket uas furs(i) blev parallelt med det foregående uarþ tauþr. Men det vil vistnok være umuligt i furs(i) at finde et sådant ord, som kunde give en nogenlunde passende mening. Desuden vilde indskriftens slutning þą aliʀ uikikaʀ, som sikkert kun kan forstås *þą́ alliʀ wíkingaʀ*, „da alle vikinger", i så fald blive meningsløs, da udsagnsordet manglede[1]. For at løse denne vanskelighed forstår Bugge furs som *fórs*, „omkom", og antager, at det foregående uas er „begyndelsen til et udtryk f. eks. uas tauþr, som runeristeren ikke har fortsat, men erstattet ved et andet". Vi tör dog forudsætte, at runeristeren i forbindelse med tauþr ikke vilde have brugt ordet uas, så meget mere, som vi lige foran finder det rette udtryk uarþ tauþr. Hvis Bugge har ret i den formodning, at uas er begyndelsen til et udtryk med samme betydning som furs, kan dette udtryk derfor ikke have været uas tauþr; men i steden for tauþr kunde man jo tænke på tribin. Jeg indser dog ikke, hvad der skulde have bevæget runeristeren til at ændre det begyndte *was drepinn* til *fórs*. Til det følgende *þą aliʀ wíkingaʀ* kunde man jo lige så godt underforstå uaʀu tribniʀ fra uas tribin som furus fra furs. Med Bugge er jeg imidlertid enig i, at vi må læse furs i betydning *fórs*, „omkom", og at det foregående uas altså er urigtigt og bör udelades; men jeg forklarer grunden til ordets fremkomst på dette sted anderledes end Bugge. Af de mange fejl, som runeristeren har begået, tror jeg med höj grad af sandsynlighed at turde slutte, at han har hugget indskriften efter et temmelig løst udkast (en fortegning), som var udført af en anden. Den sidste sætning på fladen *a* begyndte jo med ordene ian han uas og den første sætning på fladen *b* med ian han uarþ. Jeg tænker mig da, at runeristeren, efter at han i denne sætning havde hugget auk, har kastet blikket på sin forskrift og har ladet det hvile på ordene uas þą fąrinki i steden for på auk furs, hvad der har foranlediget ham til ved en ren tankeløshed at hugge det urigtige uas foran furs. Det vilde jo kun være en ny skødesløshed mellem de mange andre, som han har begået under udførelsen af sit arbejde.

Formen furs med s for det ældre sk, som vi endnu år 1000 finder på den store Århus-sten (barþusk), passer udmærket med den tid, til hvilken Tirsted-stenen må henføres, og afgiver et nyt bevis for, at dens indskrift kun ved kunstig og for en stor del misforstået efterligning af ældre indskrifter har fået et tilsyneladende gammelt præg.

Som sammenhængen viser, må der fra furs underforstås furus til þą aliʀ uikikaʀ. Dette er dog höjst usædvanligt og stødende, og jeg nærer derfor heller ingen tvivl om, at

[1] Naturligvis kan uikikaʀ også være ejeform af hunkönsordet uikik *wíking*, der oftere forekommer i runeindskrifterne, medens hankönsordet uikikʀ *wíkingʀ* næppe med sikkerhed lader sig påvise undtagen i forbindelsen uikika uaurþr ɔ: *wíkinga wårðr*, „vikingernes vogter, høvding", på den med Tirsted-stenen vistnok samtidige sten i Bro i Uppland (Brate och Bugge, Runverser, s. 54 f.). At ordet *wíkingʀ* har været velkendt, fremgår dog deraf, at det oftere forekommer som personnavn (se foran under Sæddinge-stenen s. 426); men det er mig ikke muligt i aliʀ at finde et navneord (dannet i lighed med oldsprogets *stillir* o. s. v.), som kunde styre ejeformen uikikaʀ. Desuden vilde hele udtrykket þą aliʀ uikikaʀ, „den gang vikingetogets leder" (??), jo kun blive en ørkesløs gentagelse af det foregående þą fo(r)inki uaiʀa.

det til aliʀ uikikaʀ hørende udsagnsord vilde være tilföjet, hvis der havde været plads dertil på stenen.

ląþi kunde læses *láði*, „land"; men dette ord vilde her ikke give en passende mening, da „Frégérs land" måtte betyde Sverig, der jo allerede er nævnet som det sted, hvor Frode døde. Med Stephens og Bugge antager jeg derfor, at ląþi her har samme betydning som liþi, idet ᚬ urigtig er brugt for ᛁ ligesom i suąþiauþu. Dette bestyrkes af andre, med Tirsted-stenen beslægtede indskrifter, i hvilke frikis liþ omtales (se nedenfor).

I olddansk sprogform gengiver jeg altså hele indskriften således, idet jeg indeslutter de ord, der bör udelades, i klammer:

Ą́sráðr áuk Hildulfʀ ræisþu stæin þannsi æft Fróða frǽndi (ɔ: frǽnda) sínn [sínn]; en hann was þą́ foringi wera; en hann warð dáuðr ą́ Swíþiáðu áuk [was] fórs í Frégés liði, þą́ alliʀ wíkingaʀ.

„Asråd og Hildulv rejste denne sten efter deres frænde Frode; men han var den gang mændenes (krigernes) fører; men han døde i Sverig og omkom i Frégérs flok (vikingeskare), da alle vikinger (omkom)".

Vikingehøvdingen Frégér (Frøgér), som nævnes på Tirsted-stenen, er uden tvivl, hvad allerede Rafn (Antiquités de l'Orient, s. 192) og Stephens (Old-northern Runic Monuments II, s. 782) har fremhævet, den samme, hvis navn vi møder på et par svenske runestene. En sten i Tible, Vestra Ryds socken, Bro härad, Uppland (Bautil 269, Liljegren 324, Dybeck fol. I, 10, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. II, s. 108, Stephens II, s. 797 f., Brate och Bugge, Runverser, s. 55) har følgende indskrift:

biurn : auk : stnfriþ . litu : arisa stin : aftr : kisila : han : uti : fiari : liþi : frikis .

I henhold til Dybecks oplysninger anser jeg liþi : frikis (eller mulig frekis) for den rette læsemåde. Bugge antager (Tolkning af Runeindskriften på Rökstenen i Östergötland, Stockh. 1878, s. 29), at la i kisala og i i fiari skal læses dobbelt, så at indskriften vilde lyde:

Biorn áuk Sténfríð létu résa stén æftr Gísla.
Lá hann úti fiarri
í liði Frégés.

„Björn og Stenfrid lod rejse sten(en) efter Gisle. Han lå ude fjærnt (langt borte) i Frégérs flok". Selv om Bugges forklaring af kisila som *Gísla. Lá* må betegnes som meget tvivlsom, svarer i liþi frikis jo fuldstændig til i frikis ląþi på Tirsted-stenen og støtter således den formodning, at ląþi her står for liþi.

I den lange, nu for en del ødelagte indskrift på Gefle-stenen i Gestrikland (Bautil 1101, Liljegren 1049, Wiberg, Gestriklands Runstenar II, Gefle 1867, no. 1, Stephens II, s. 782) må de til Frégérs (Frøgérs) krigerfolk sigtende ord vistnok læses:

. . . . hąn uarþ tauþr i tafstaląnti | hąn fur miʀ fraukiʀi ɔ: „han døde i Tavastland (i Finland); han for (drog) med Frøgér".

Til disse af Rafn og Stephens anførte indskrifter föjer Bugge endnu indskriften på den anselige sten fra Vestra Ledinge, Skederids socken, Sjuhundra härad, Uppland (Dybeck fol. II, 251, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 2, s. 53 f., Brate och Bugge, Runverser, s. 59 ff.), der lyder:

þurkir × uk × suin × þu × litu × risa × stin × þina × iftiʀ × urmiʀ × uk × urmulf × uk × frikiʀ × ąn × itaþis × i silu ⁑ nur × ian × þiʀ × antriʀ × uti × krikum × kuþihlbi i ‖ ąt × uksalu ·

Bugge forklarer sikkert rigtig þurkir — *Þorger(ð)r*, urmiʀ = *Orm(g)éʀ* og det efter ihlbi følgende i — *é*. Derimod kan jeg ikke slutte mig til hans forklaring af i silu som *í Øysilu*, „på Øsel". Indskriften kan da gengives: *Þórgerr ok Swénn þé létu résa stén þenna æftiʀ Orméʀ ok Ormulf ok Frégéʀ; hąnn ændaðis í Silu (?) norr, en þéʀ andriʀ út í Grikkum. Guð hialpi é ąnd ok sélu,* „Torgerd og Sven de lod rejse denne sten efter Ormér og Ormulv og Frégér; han døde nordpå i Sil (?), men de (to) andre ude i Grækenland. Gud hjælpe altid ånd og sjæl".

At høvdingen Frégér (Frøgér), som nævnes på disse tre omtrent samtidige svenske runestene, der alle tilhører første halvdel af det 11. årh., er den samme som Tirsted-stenens Frégér, må anses for i höjeste grad sandsynligt, skönt der naturligvis ikke kan føres noget direkte bevis derfor. Derimod vover jeg ikke med Bugge at henføre også runestenen i Vekholms socken, Trögds härad, Uppland (Bautil 611, Liljegren 702, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. II, s. 321) til Frégér, og efter min læsning foran af indskriften på Sæddinge-stenen må jeg betegne det som en ganske uholdbar formodning af Stephens, at Frégérs krigerflok også skulde være omtalt på denne sten.

Af Tirsted-stenen og de her omtalte svenske stene i forening synes vi da med sandsynlighed at kunne drage følgende slutninger angående Frégér (Frøgér) og den krigerskare, der havde sluttet sig til ham. Selv har han uden tvivl, som Bugge antager, haft sit hjem i Skederids sogn i Uppland, hvor hans mindesten er rejst. Indskriften på denne sten viser, at han sammen med andre nordiske krigere er draget til Grækenland, hvor de vel i nogen tid har tjænt mellem væringerne. Her døde to af hans nærmeste venner, mulig hans ældre brødre, da deres navne findes sammen med og foran hans eget på deres fælles mindesten. Frégér vendte da atter tilbage til hjemmet, hvor han snart blev fører for en skare vikinger, der samlede sig om ham rundt om fra de nordiske lande. Blandt disse var hans landsmand Gisle fra Uppland, en mand fra Gestrikland og Danskeren Frode fra Låland. Efter at Frégér selv var falden på et af sine hærtog, blev Frode anfører for skaren; men både han og alle de andre vikinger, som havde overlevet Frégér, fandt kort tid efter døden på et tog til Sverig.

Sikkert har Frégér og hans vikingeskare — og i den ikke mindst Frode — været bekendte og frygtede vidt omkring i begyndelsen af det 11. årh.; men deres krigerske bedrifter har ingen samtidig eller senere krønikeskriver optegnet; kun fra de mægtige bavta-

stene, som frænder og venner rejste til minde om enkelte mænd i flokken, og som taler til os endnu den dag i dag, lyder en svag genklang af den beundring, som samtiden følte for „Frégérs skare“.

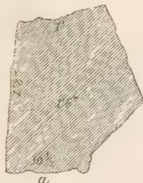
19. HAGENSKOV-STENEN

Sønderby sogn, Båg herred, Odense amt, Fyn

(på Jægerspris; undersøgt d. 30. Juni—1. Juli 1882 og oftere).

Allerede i året 1809 havde pastor Holsøe i Sønderby i en indberetning til kommissjonen for oldsagers opbevaring (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv) meddelt, at der i et gærde ved Frederiksgave (det gamle Hagenskov) fandtes en runesten, der var bleven opgravet i en lille höj på marken, med indskriften ᚦᛆᚢᚱᛁᚼᚦ. Senere blev stenen dog atter glemt, indtil den ved de undersøgelser, som Vedel Simonsen 1841 anstillede for at komme på spor efter den, genfandtes i et stengærde „ved vejen fra Spinderhus til Hagenskov“. Herfra lod kronprins Frederik den 1842 flytte til sin sommerbolig Frederiksgave og opstille i slotshaven sammen med Flemløse- og Voldtofte-stenen[1]. Som konge lod han 1854 alle tre stene føre til Jægerspris, i hvis slotshave de nu er henlagte ved foden af den höj, der er opkastet over grevinde Danners grav (sml. foran s. 354 og s. 362).

Stenen, der består af finkornet, rødlig granit, er 5' lang; men den smalle kant, hvorpå indskriften er anbragt, er kun 3' 5" lang og mellem $7^1/_2$ og $10^1/_2$" bred. Stenen er ingenlunde, som man tidligere har antaget, fuldstændig. På den til indskriftfladen svarende bageste kant findes nemlig 8 kløvningshuller, og et stort stykke er her bortsprængt. Den nuværende form ses af hosstående tværsnit, der er taget over det sted, hvor indskriftfladen er bredest (8" neden for indskriftens begyndelse).

Om der har stået runer på den bortsprængte kant af stenen, lader sig ikke afgöre ved hjælp af den bevarede indskrift, som det næppe vil lykkes at tolke tilfredsstillende.

Indskriften består kun af en kort linje med syv runer, der er temmelig uens i störrelse (fra 3" til $4^1/_2$" höje), men alle overordenlig tydelige. At den første rune er den mindste i indskriften, skyldes åbenbart en naturlig fordybning i stenen oven over den. Også det sidste ᚦ er mindre end de foregående runer på grund af en lignende fordybning i stenen lige under det.

[1] Sml. Vedel Simonsen, Samlinger til Hagenskov Slots, nuværende Frederiksgaves, Historie, Odense 1842, s. 106 f.; Finn Magnusen i 'Dagen' 1842 no. 34, d. 3. Februar; Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1842, s. 8.

Indskriften, i hvilken der ikke bruges skilletegn hverken mellem runerne eller ved begyndelsen og slutningen, lyder ᚦᛆᚢᚱᛁᚼᚦ. Den anden rune er et klart og tydeligt ᛆ, i hvilket

1/8.

Hagenskov-stenen.

bistaven er lidt længere til venstre end til höjre. Indskriften selv giver ikke mindste grund til med Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 249) at læse ᚬ i steden for ᛆ. Den femte rune (ᛁ) er lidt udfliset på midten, uden at flisningen dog kan forveksles med et punkt

(her står ikke ᛂ). Hvorledes den sjætte rune (*), i hvilken bistavene skærer hinanden lidt uden for (på höjre side af) hovedstaven, skal opfattes, kan være tvivlsomt. Nogen særlig grund synes der dog ikke til at forstå denne rune som det fra vore ældste runestene kendte tegn for *a*; men umuligt er det naturligvis ikke, da Flemløse-stenen fra samme egn jo bruger både ᛆ og * i betydning *a*. Imidlertid står jeg lige så hjælpeløs over for

þauriaþ

som over for

þaurihþ

Også til bestemmelse af indskriftens tid mangler jeg alle sikre holdepunkter. Når jeg har stillet Hagenskov-stenen umiddelbart foran Fjænneslev-stenen, er det nærmest begrundet i, at den i runernes karakter minder en del om indskriften på denne sten. Bægge stene ligner også hinanden deri, et indskrifterne er anbragte på den smalle kant; men indskriften på Fjænneslev-stenen omsluttes af rammestreger, hvorimod runerne står frit på Hagenskov-stenen; Fjænneslev-stenen har endvidere to punkter ved begyndelsen og slutningen af indskriften ligesom mellem de enkelte ord, medens Hagenskov-stenen helt mangler skilletegn. Også ved korset og ved måden, hvorpå indskriften er anbragt på stenen, adskiller Fjænneslev-stenen sig fra Hagenskov-stenen.

Medens jeg aldeles ikke vover at udtale mig om indskriftens betydning, mener Bugge (E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 258), at runerne på Hagenskov-stenen som i andre indskrifter på danske runestene er „med flid omflyttede, så at forståelsen derved er bleven vanskeliggjort“, og han antager, at indskriften i virkeligheden indeholder kvindenavnet hruþaiþ, *Hróðœið*. Men hverken kan jeg i det hele taget slutte mig til denne iagttagelse af Bugge, således som jeg har haft lejlighed til udførlig at påvise under behandlingen af Rimsø-stenen (foran s. 73 f.), eller tiltræde hans tolkning af Hagenskov-stenens indskrift som et kvindenavn, der med flid er gjort utydeligt ved omflytning af runerne. Jeg kan nemlig ikke finde nogen som helst rimelig grund til, at man skulde søge at göre det navn, som indskriften skulde overlevere til efterverdenen, ukendeligt ved en meningsløs omsætning af runerne. Og jeg tror, at indskriften på Hagenskov-stenen afgiver et bestemt bevis for, at i hvert fald det kvindenavn, som Bugge her „ved omsætning“ har villet læse ud af runerne, må være urigtigt. Der er nemlig ingen tvivl om, at *h* foran *r* var bortfaldet i Dansk længe för den tid, da nævneformens *-r* opgaves i kvindenavne som *-hildr*, *-(h)œiðr* o. s. v. Mulige er efter min mening til forskellige tider *Hróðœiðr*, *Róðœiðr* og *Róðœið* (eller måske snarere *Róðéð*, da bortkastelsen af *-r* måske endogså er yngre end overgangen af *œi* til *é*); men for en sproghistorisk umulighed i Dansk anser jeg formen *Hróðœið*. Jeg ser da her helt bort fra den betænkelighed, som selve navnet vækker som dansk kvindenavn.

20. FJÆNNESLEV-STENEN

Fjænneslev sogn, Alsted herred, Sorø amt, Sælland

(undersøgt d. 1. August 1879).

Den mægtige blok af lysegrå granit, som nu ligger på Fjænneslevlille kirkegård med indskriftsiden vendt opad, kom for dagen omtr. 1830, da man nedbrød det gamle dige om kirkegården, i hvilket den sad indmuret. Her har den sikkert haft plads i et par hundrede år eller mere, da den var ubekendt for Worm[1]. En afbildning af stenen offenliggjordes første gang af P. G. Thorsen i De danske Runemindesm. I, s. 277.

Stenens hele længde er 8′ 7″; fladen, hvorpå indskriften er anbragt, er 7′ 3″ lang og indtil 2′ bred. De to sideflader er imidlertid langt större end den forholdsvis smalle kant, der bærer indskriften, således som det fremgår af omstående gengivelse i $^1/_{24}$ af den virkelige störrelse af fladen til venstre for indskriften, som jeg ved undersøgelsen lod blotte for den jord, der skjulte dens nederste del, for at omridsene kunde træde tydelig frem. Over og under afbildningen af denne flade er der stillet to tværsnit af stenen i samme störrelse, af hvilke det øverste er taget over korset, hvor kanten med indskriften er $9^1/_2$″ bred, det nederste over punkterne efter bru, hvor kanten er 2′ bred.

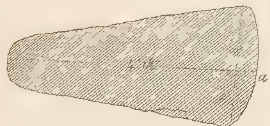
Over indskriften er der øverst oppe på stenen anbragt et lille kors af den allersimpleste form, idet det dannes af to lige linjer, der skærer hinanden i midten. Dets længde er 5″, bredden $5^1/_4$″ (på afbildningen hos Thorsen er formen urigtig, ligesom gengivelsen af indskriften i enkelthederne indeholder flere unöjagtigheder). Lige under korset løber indskriften i en enkelt, af rammestreger indesluttet linje. Indskriftbåndets længde fra det øverste punkt foran det første ᛋ til det øverste efter det sidste ᚢ er 4′ 3″. De små runer med de brede, kraftige linjer er mellem $2^1/_2$″ (det første ᛋ) og $3^1/_2$″ höje. I slutningen af indskriften når de ikke helt ud til rammestregerne. Med hensyn til enkelthederne bemærker jeg i øvrigt:

[1] I H. K. Rasks Morskabslæsning for den danske Almue 1840, no. 21, s. 329 meddeles følgende sagn om Fjænneslev-stenen: „På kirkegården sydvest for kirken ligger en stor runesten. Den har siddet i diget og er væltet hen for at gemmes i våbenhuset; men da den var for svær, blev den liggende på kirkegården. På denne sten, sige bønderne, står at læse, at der under kirketårnet ligger nedgravet så meget guld, at tårnene atter kunne rejses, hvis de falde“. (Sml. J. M. Thiele, Danmarks Folkesagn, I, 1843, s. 198). Dette sagn er vistnok opstået i den nyeste tid, efter at stenen var udtaget af diget og henlagt på kirkegården.

Af de to punkter foran indskriften ligger det nederste lige i enden af rammestregen. Både ᚢ og ᚱ i slutningen af det første ord er meget åbne foroven, idet bistavene ikke støder sammen med hovedstavene. Det samme gælder ᚱ i begyndelsen af det følgende ord, som er forholdsvis tykt i bistavens nederste del. Der synes her først at være hugget en enkelt lidt krummet linje ganske som i det foregående ᚢ i sasur; men senere er den lille indböjning på midten tilföjet for tydeligere at vise ᚱ-formen, og samtidig er der lagt lidt til den nederste indvendige del af bistaven, hvorved den er bleven omtrent dobbelt så tyk som den øverste del. Sidste ᛁ i risþi er lidt finere end de øvrige runer. I stin er ᛏ-runens bistave tydelig huggede gennem rammestregen. I an har både hoved- og bistav i ᛅ- og særlig i ᚾ-runen en temmelig stærk krumning. Mellem hoved- og bistaven i den følgende ᚴ-rune findes en lille naturlig ujævnhed af samme art som mange andre steder på stenen (således lige ved enden af bistaven i det foregående ᚾ), men helt forskellig fra de huggede punkter. Runen er derfor sikkert ᚴ, ikke ᚠ. Bistaven ender et ubetydeligt stykke neden for rammestregen. Af de følgende runer når ingen hverken med toppen eller foden helt ud til rammestregerne, når undtages ᛁ i karþi, som forneden støder sammen med rammestregen. ᛅ-runens bistav i dette ord er stærkt krummet; i ᚱ kan en flisning mellem hoved- og bistav let give det udseende af, at bægge støder sammen i midten. ᛒ-runen i bru er lidt forvitret i den nederste bistav.

Indskriften lyder:

+ : sasur : risþi : stin : an : karþi : bru :

sasur, der også kendes fra Virring-stenen, er = *Sazurr*, ligesom ąsur, asur = *Ązurr*, *Azurr*, oldisl. *Ǫzurr*. Også senere forekommer navnet temmelig almindelig i Danmark (skrevet *Sacerus*, *Sazerus*, *Sacer*, *Sazer*, *Satzer* o. s. v.), ligesom det er bevaret i forskellige stedsnavne (sml. nedenfor s. 485).

Kun et enkelt ord i indskriften kan give anledning til tvivl, nemlig an. Det kan nemlig være partiklen *en*, *æn* = oldnord. *en*, der da her som ofte i oldsproget måtte stå som forbindende, ikke som modsættende partikel, altså i ganske samme betydning som det almindelige auk („Sasser rejste sten og gjorde bro"). Men an kan også være et navn — isl. *Ánn*, i hvilket tilfælde indskriften vilde omtale to mænds værk („Sasser rejste sten, Ån gjorde bro"). Hensigten med Fjænneslev-stenens indskrift er jo at fortælle efterverdenen,

1/12.

Fjænneslev-stenen.

hvem der udførte den kristelige kærlighedsgærning at bygge broen på det sted, hvor stenen blev rejst, og den mand, som byggede broen, kunde meget godt også selv i levende live rejse stenen til minde herom. I dette tilfælde vilde an altså have betydningen „og“ og runestenen være et minde, som Sasser havde rejst sig selv. Men stenen kan naturligvis også være rejst af en anden mand til minde om den, der byggede broen, enten medens han endnu var i live, eller efter hans død. Således må indskriften forstås, hvis an er et navn: „Sasser rejste stenen (til minde om, at) Ån gjorde denne bro“. Bægge tolkninger giver altså en meget god mening. Ganske vist kunde der mod den sidste tolkning anføres det stødende i, at Sasser havde nævnet sit arbejde med at rejse stenen, för end han omtalte Åns værk, hvorom stenen netop skulde være et minde. Men denne indvending, som fra vor tids standpunkt utvivlsomt vilde have en ikke ringe vægt, gælder næppe for den tid, da stenen blev rejst. Större betydning har det, at navnet *Ánn, Án* ellers ikke kendes fra Danmark, men at derimod den svage form *Ąni* (= isl. *Áni*) findes på Mejlby-stenen (foran s. 216), hvad der stemmer med Saxos *Ano sagittarius* (isl. *Ánn bogsveigir*) og med svensk *Ani*. Afgörende er dog heller ikke dette.

Den tvivl, som kunde rejses angående betydningen af ordet an, vilde således næppe kunne løses tilfredsstillende ved hjælp af indskriften selv; men heldigvis har vi her et af de meget få tilfælde, hvor vi er i stand til ad anden vej med sikkerhed at påvise, hvorledes den gamle indskrift skal forstås. Som Henry Petersen har vist i sin lille afhandling „Om Fjænneslevrunestenen“ i Illustreret Tidende no. 550 (10. April 1870), har traditionen nemlig lige til nutiden fastholdt *Sasser* som navn på den mand, der i gammel tid byggede en bro i Fjænneslevegnen. Som resultat af sine på stedet anstillede undersøgelser meddeler Henry Petersen i den nævnte afhandling følgende: „I Slaglille sogn tæt ved Fjænneslev sogneskel fører over Tule å — på en vej, der udgår fra Guldagerhuset ved den gamle Sorø-Næstved landevej, et par tusende alen øst for dette og ved et sted, der kaldes Knapsted — en simpel og forfalden træbro, som kaldes Sase-, Sakse-, Sarsebroen . . . . . Broens egenlige navn er imidlertid bevaret i en mere oprindelig form, idet man endnu på egnen mindes en vandmølle med navnet Saserbro mølle, der lå tæt ved den søndre side af broen, på den åbred, der er nærmest Fjænneslev sogn. Denne mølle skal være bleven nedreven på Sorø akademis bekostning i den sidste halvdel af forrige århundrede, men den har ligget ved broen i adskillige århundreder, da vi allerede i det tolvte træffe den under samme benævnelse i Sorø klosters gavebog, hvor navnet blot ved en munkeskrivemåde er stavet Sacerbro. Denne „molendinum Sacerbro“ gaves nemlig noget efter 1161 af Asker Rygs broder Ebbe Skjalmsens enke, fru Ragnhild, som sjælegave til det af hendes mand og dennes brødre omtrent 1150 stiftede Sorø kloster [SRD IV, s. 467] . . . . At vandmøllen altid har ligget på det samme sted, ved broens sydlige eller rettere sydøstlige side, synes den særdeles gunstige plads for en vandmølle at vise. Nord for Saserbroen udvider åløbet sig nemlig til en sø, der nu så vel ved naturen som ved menneskehånd er betydelig indsnævret; men hvor Saserbro ligger — og den må vel oprindelig være bleven bygget, hvor åen var smallest —, trække bredderne sig pludselig sammen, så vandløbet

kun er og ikke synes at have været meget bredere end $4^1/_2$ alen, hvorved vandet har måttet trænge igennem det smalle løb med stor kraft og let har kunnet sætte et møllehjul i bevægelse".

Ingen vil herefter drage i tvivl, at broen i Slaglille sogn, som den dag i dag kaldes Sasebro, er den samme, som Sasser, men ikke Ån, efter Fjænneslev-stenens vidnesbyrd byggede. Ligesom Snoldelev-stenens „Salhöje" genkendes i nutidens Salløv, således viser Fjænneslev-stenens sasur os altså oprindelsen til det nuværende Sase(r)bro.

At Fjænneslev-stenen oprindelig har haft plads ved den bro, om hvis bygning den vidner, følger af sig selv. På grund af sin imponerende masse kan stenen måske i første öjeblik på en eller anden beskuer göre det indtryk, at den aldrig har været rejst som andre runestene, men altid har ligget ned — herfor udtaler P. G. Thorsen sig virkelig i De danske Runemindesm. I, s. 279 not. —; men enhver tvivl i så henseende hæves jo straks af indskriften, som udtrykkelig siger, at Sasser rejste stenen. Hvilken ende der har hvilet i jorden, gör stenens og indskriftens form ligeledes aldeles utvivlsomt. Vi har da her det enestående tilfælde, at indskriften på en dansk runesten er anbragt således, at den begynder på stenens top og løber nedad, medens det omvendte ellers altid er regel. Men det er klart, at Fjænneslev-stenen forsætlig strider mod denne regel, fordi korset naturlig blev anbragt ved dens top, og runeristeren har da anset det for passende også at lade korset indlede, ikke slutte indskriften. Denne undtagelse fra reglen er således både naturlig og letforklarlig.

I sin olddanske sprogform må indskriften altså gengives:

Sazurr résþi stén æn gærþi bró.

„Sasser rejste sten(en) og gjorde bro(en)".

Bygning af en bro for sin egen eller sine nære frænders sjæls frelse var almindelig i den første kristne tid og omtales ofte på svenske runestene (sml. Liljegren, Run-Lära, 1832, s. 127 ff.). Lævninger af flere sådanne broer, om hvis bygning runestene vidner, kan også endnu påvises i Sverig ligesom Sasserbroen i Danmark. Foruden på Fjænneslev-stenen nævnes brobygning kun på to andre danske runestene, nemlig den sællandske Sandby-sten II og den skånske Jordberga-sten; men medens Sasser har rejst sten og bygget bro til minde om sig selv og for sin egen sjæls frelse, er de broer, som nævnes på de to andre stene, byggede til minde om en afdød broder.

Fjænneslev-stenen må efter indskriftens hele karakter henføres til første halvdel af det 11. årh. Med et rundt tal vilde jeg sætte den til år 1030. Den er omtrent samtidig med den skånske Jordberga-sten, medens Sandby-stenen II er adskillige år yngre og tilhører den sidste halvdel af det 11. årh.

21. ALSTED-STENEN

Alsted sogn, Alsted herred, Sorø amt, Sælland

(undersøgt d. 2. August 1879).

Mellem de runestene, der efter kongelig befaling forlangtes indsendte til København 1652, var også Alsted-stenen. Dette skete dog ikke, og stenen findes ligesom i Worms tid (Monum. Dan. s. 130 ff.) i Alsted kirke (1 mil sydøst for Sorø), hvor den nu er opmuret til skibets indvendige vestlige mur; tidligere sad den i våbenhuset. Foruden afbildningen hos Worm, der er nogenlunde nöjagtig, da Alsted-stenen var en af de få runestene, som Worm personlig havde undersøgt, findes en smuk, kunstnerisk udført tegning af Kornerup fra 1857 i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv[1].

Den synlige del af stenen, der består af lysegrå, rødlig granit, er 4′ 2″ höj; den störste bredde er 2′ 2″.

Indskriften er anbragt i et buet bånd på stenens afglattede flade, og i mellemrummet mellem båndet er foroven indhugget et simpelt *kors med en lille stang*. Korset er 7″ höjt og 6½″ bredt, stangen, der bærer det, 5¼″ lang. Runerne, der er mellem 2¼ og 3″ höje og i det hele meget tydelige, minder i deres karakter meget om runerne på stenen i det nærliggende Fjænneslev.

Angående læsningen i det enkelte bemærkes:

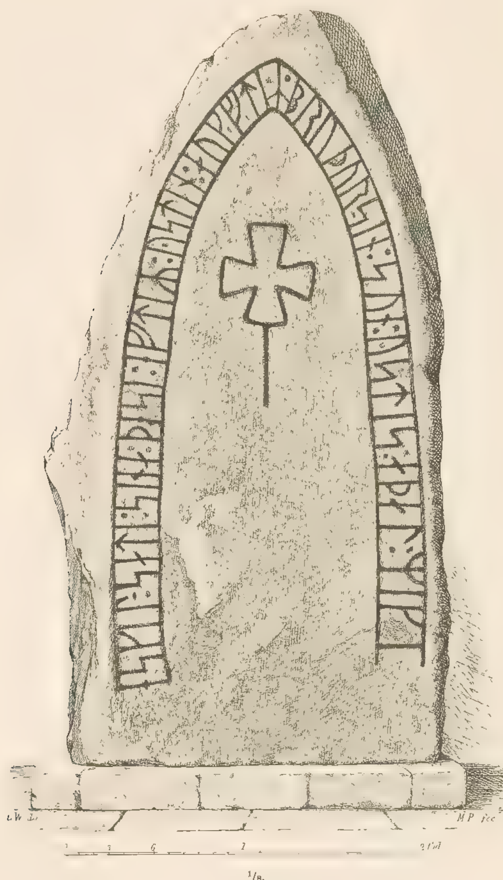
Indskriftens første rune, ᛂ, tjæner tillige som forbindelseslinje mellem rammestregerne. Punktet i ᛂ er lidt langagtigt (vandret), hvad der også gælder enkelte af skilletegnene i det følgende.

Efter *sati* : følger ᚽᛁᚿᚿ, ikke, som Worm og Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 263) læser, ᚽᛏᚿᚿ; ᛁ hører til de allertydeligste runer i indskriften, og der findes ikke spor af bistave ved toppen.

I *þesi* og *eftiʀ* er punkterne i ᛂ temmelig små, men meget klare. I ᚬᚽᛏᛁᚿ rager ᛏ-runens hovedstav et lille stykke op over bistavene, hvad der også gælder de andre ᛏ-runer

[1] Sammesteds findes også en tegning af S. Abildgaard fra 1756, som viser, at stenen den gang var indmuret således, at slutningen af indskriften efter ordet *sin* var skjult. Abildgaard bemærker herom: „Denne Rune-Steen er indmuret i Alsted Kirkes Vaabn Huus, saaledes at dens nederste Kant gaar ned i Gulvet og Grunden, som er lagt med Muur-Steen“.

i indskriften (mindst fremtrædende i sati). Det samme er tilfældet med ᚢ i det følgende ᚿᚢᚴ. Herefter findes — åbenbart af hensyn til pladsen — kun et enkelt punkt. Punktet

¹/₈.

Alsted-stenen.

træder ikke stærkt frem, men er utvivlsomt. Også efter de to følgende ord har pladsen kun tilladt at anbringe et enkelt punkt, medens der ellers i indskriften bruges to.

Ordet efter ᚿᚢᚴ kan kun læses ᚠᛏᛁᛦ, og ingen af runerne kan give anledning til tvivl; kun ᛏ er lidt udfliset i bistavene, især til venstre, men staven følges endnu tydelig.

Både Worm og Thorsen læser urigtig ᛚ, og i steden for det sidste ᛦ formoder Thorsen ganske vilkårlig, at der står ᚿ, idet han ligesom Worm tror her at finde et navn (Worm fliʀ, Thorsen flin!). På venstre side af hovedstaven i ᛦ lige over for det kraftige punkt efter denne rune findes en lille naturlig fordybning i stenen, som ikke kan forveksles med et hugget punkt. Runeristeren har altså ikke, hvad man ellers kunde formode, anbragt de to punkter som et slags ornament ved toppen af stenen.

I bruþur er nederste del af B-runen udfliset mellem hoved- og bistav. De herefter følgende runer ᚱᚢ løber ikke helt sammen foroven, hvorimod ᚢᚱ i ordets slutning bægge har en lille top. Punktet efter bruþur har form af en lille vandret streg (sml. bemærkningen om punktet i det første ᚾ).

I slutningen af indskriften fra sun er afstanden mellem runerne gennemgående större end i den foregående del, og enkelte tegn står forholdsvis langt fra hinanden (således ᛋᚢ i sun, ᛆᛚ i aþal og især ᚴᛁ i miki). De er alle sikre og tydelige. I ᚢᛋᛏᛁᛋ er punktet i ᚢ lidt svagere end i det foregående ᚢᛋᛏᛁᚿ, men meget klart.

Indskriften lyder:

eskil : sati : sina : þesi : eftiʀ : ystin : auk · ftiʀ · bruþur · sin : sun : ystis : aþal : miki

På flere steder har runeristeren altså skrevet ordene forkortede med udeladelse af et enkelt bogstav, hvad dog i reglen ikke kan fremkalde nogen misforståelse (sina for stina, ftiʀ for eftiʀ, som der skrives foran, ystis for ystins, som det foregående ystin viser). Kun i miki kan der rejses tvivl om, hvilket bogstav der er udeladt. At de nævnte forkortelser ikke skyldes skødesløshed eller uklar lydopfattelse hos runeristeren, men er foretagne med bevidsthed, synes at fremgå deraf, at indskriften i øvrigt er meget nöjagtig. Lidt forundring vækker det dog, at han har benyttet forkortelsen i det sidste ord, da der her ikke blot var meget god plads til den manglende rune, men da dens tilföjelse endogså vilde have kunnet frembringe större symmetri i indskriften, idet båndet til höjre ved tilföjelse af en enkelt rune kunde have været helt udfyldt. At runeristeren ikke har lagt vægt på denne symmetri, fremgår dog deraf, at han heller ikke efter miki har tilföjet to punkter, som ligeledes kunde have udfyldt slutningen af båndet.

eskil skrives også på Tillise-stenen, medens Hällestad-stenen I har askil, Mejlby- og Sønder Kirkeby-stenen ą skl, Sandby-stenen I askl.

sina] Worm og Thorsen læser bægge urigtig stna og forklarer denne form som en fejl af runeristeren „med n og a omsatte“; men medens Worm kun antager, at stna er fejl for stan, mener Thorsen, at ikke blot „n og a må være omsatte“, men også „i glemt imellem dem“, altså stna urigtig for stain. En form stain på Alsted-stenen med bevarelse af den gamle tvelyd er dog i höjeste grad usandsynlig (sml. stin i det følgende ystin) og kan ikke støttes af skrivemåden auk, der holder sig langt ned i tiden, skönt også dette ord uden tvivl har været udtalt med enkeltlyd. Der er heller ikke mindste grund til her at antage en fejl: sina er forkortet skrivemåde for stina, og dette er genstands-

form flertal, ikke ental, idet mindesmærket, som Eskel rejste, altså som oftere har bestået af flere stene. Også formen þesi taler afgjort for flertal.

ystin, ejeform ystis i det følgende for ystins, betegner uden tvivl udtalen *Østén* eller *Østén*.

aþal : miki forklarer Thorsen som aþal mikin, „hvor n synes nødvendigt, for at ordet kan svare til sun", idet „derved betegnes enten en anselig værdighed eller en væsenlig egenskab". Thorsen tænker naturligvis på oldsprogets *aðal*; men dette ord er jo intetkön, så at her nødvendig, hvis denne forklaring var rigtig, måtte læses mikit, ikke mikin. I den af Thorsen antagne betydning kan *aðal* imidlertid slet ikke bruges om en person. Jeg finder derfor heller ikke i miki en form af tillægsordet *mikill*, men antager, at miki er forkortet skrivemåde for mirki, og at *aðalmærki* betegner et „fremragende, anseligt mindesmærke", et „mindesmærke, værdigt de personer, efter hvem det var rejst"[1]. Således bruges *aðal-* netop i oldsproget i mange sammensætninger for at forstærke det sidste led (fremhæve det som det væsenligste, det i sin art ypperste; også *aðalmerki* i betydning „hovedbanner"), og i samme betydning har ældre Svensk og Dansk *aþal-*, *athæl-* (*aþul-* skånske lov): *aþalkona*, *athælkonæ* (*aþulkuna* sk. l.), „ægtehustru" (mods. slegfred), *athelwægh* Valdemars sæll. l. II, 50 (*aþulvægh* sk. l. IV, 2), „hovedvej". Alsted-stenens aþal : mi(r)ki betegner altså væsenlig det samme som mirki mukit ɔ: *mærki mykit*, „et stort mindesmærke", på en sten i Skånela (Seminghundra härad, Uppland; Bautil 43, Liljegren 483, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. II, s. 25), hvis indskrift lyder: þurui × lit × raisa × stain × iftiʀ + hlftain + mirki + mukit iftiʀ × man kuþan, „Tyre lod rejse sten efter Halvdan, et stort mindesmærke efter en god mand". Udtrykket *aðalmærki* om det af Eskel rejste mindesmærke taler også for, at det har været meget anseligt og har bestået af flere stene (sml. bemærkningen om sina foran).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Eskill satti sténa þes(s)i æftiʀ Østén ok æftiʀ bróður sínn, sun Østéns, aðalmærki.

„Eskell satte disse stene efter Østen og efter sin broder, Østens sön, et anseligt mindesmærke".

Østen har vel været Eskels stefader; ellers havde han uden tvivl kaldt ham sin fader og ikke efter „sin broder" tilföjet „Østens sön", men blot brugt udtrykket „broder" med eller uden tilföjelse af hans navn. At broderens navn udelades, er vist også bevis på, at han er død som lille.

Ifølge de i indskriften brugte udtryk forstår jeg slægtskabsforholdet på følgende måde: Efter Eskels faders død har moderen på ny ægtet Østen, med hvem hun havde en sön, den „broder" (ɔ: halvbroder), efter hvem Eskel rejste mindesmærket, der tillige og

[1] Denne forklaring af ordet fandt jeg allerede ved min undersøgelse af stenen 1879 og nedskrev den imellem mine notitser vedrørende indskriften. Først lang tid efter bemærkede jeg, at også Stephens (Old-northern Runic Monum. II, s. 769) forklarer miki som mirki.

først og fremmest var mindesmærke for hans stefader (sml. den noget yngre Tillise-sten, hvis ene indskrift er ristet efter „stemoder“ og den langt ældre Gunderup-sten I, der er rejst efter moder og stefader i forening).

Alsted-stenen er omtrent samtidig med, dog nogle år yngre end Fjænneslev-stenen. Med runde tal sætter jeg den til 1040—1050.

---

22. TÅRNBORG-STENEN (TÅRNHOLM-STENEN)

Tårnborg sogn, Slagelse herred, Sorø amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

I September 1874 fandtes denne sten af godsforvalter Lorenzen og avlsforvalter Werchmeister på Tårnholm gods i strandkanten af Korsør nor ud for Lille Tårnborggårds mark, omtrent 1200 fod sydøst for Tårnborg kirke. Indskriften, der vendte opad, overskylledes i reglen af vandet, hvorfor den er overordenlig udslidt. Stenen er mulig ført til det sted, hvor den fandtes, af is fra en anden kant af noret, eller mellem andre stene udført fra Lille Tårnborggårds mark.

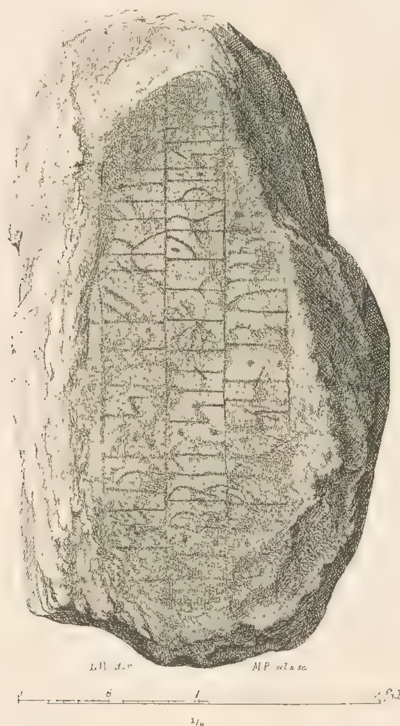
Den temmelig uanselige sten, som Tårnholms ejer, kammerjunker Oxholm, kort tid efter dens opdagelse skænkede til det oldnordiske musæum i København, består af grovkornet, rødlig granit. Dens længde er 3′ 7″, bredden indtil 2′ 1″, tykkelsen indtil 1′.

Indskriften er fordelt i tre ved rammestreger adskilte linjer, der alle løber nedenfra opad. Runerne, der i gennemsnit er 4″ höje, er som sagt i höj grad udviskede, særlig i begyndelsen og slutningen af linjerne. Klarest træder den mellemste linje, hvormed indskriften begynder, frem. Meget tydelig følges i denne linje rammestregerne ved toppen og foden af runerne i så godt som hele linjens længde. Svagere, men tydelige er også rammestregerne over linjen til venstre og ved foden af linjen til höjre.

Som resultat af de undersøgelser, jeg til mange forskellige tider har foretaget af indskriften selv og af mine aftryk, meddeler jeg følgende med hensyn til læsningen:

Meget utydelige er i den mellemste linje de tre første rette stave, af hvilke den anden ved toppen har en bistav til höjre og mulig et punkt mellem hoved- og bistaven. Her kan næppe læses andet end ᛁᚠᛁ eller ᛁᚠᛁ og derefter to ret klare punkter. Forholdsvis klare er de følgende runer i linjen, skönt læsningen næsten overalt forvirres ved naturlige fordybninger i stenen, der løber sammen med de huggede linjer. Efter punkterne følger et ᛒ, i hvilket hoved- og bistav ikke synes at støde helt sammen ved foden; men hele ᛒ-formen er umiskendelig. Utvivlsomme er de tre følgende runer ᚱᛁᛏ og derefter to punkter. Endnu tydeligere er ᚼᛁ lige efter punkterne; også det følgende ᛏ er fuldkommen sikkert, skönt

toppen af hovedstaven er forsvunden og bistaven til höjre stærkt udvisket. Stærkt udvisket er også den rette stav efter ᚼ, hvis top er forsvunden tillige med øverste del af bistaven. Derimod træder enden af denne endnu meget tydelig frem og viser, at her står ᚴ med forholdsvis lang bistav. Meget tvivlsom er derimod betydningen af den næste rune; hovedstaven er forholdsvis klar, og den synes på midten at have en bistav, som vilde göre den

¹/₈

Tårnborg-stenen.

til ᚽ; men bistaven krydses uden for hovedstaven (på dens venstre side) af en anden linje, som bevirker, at her også kan læses ᛡ. Jeg nærer dog ingen tvivl om, at den sidstnævnte linje skyldes en tilfældig fordybning, og heller ikke den tilsyneladende bistav i ᚽ anser jeg for hugget. Både linjernes karakter og den höjst uregelmæssige form, som bistavene vilde få, enten vi læser ᚽ eller ᛡ, gör det höjst sandsynligt, at bægge de nævnte linjer er tilfældige. Derimod tror jeg, at nogle fordybninger ved øverste del af den rette stav på dens höjre side er lævninger af bistavene i et ᚠ; den øverste bistav følger jeg endnu tydelig,

hvorimod den nederste, som måske ikke har nåt helt op til rammestregen, er i höj grad udslidt. Herefter står et ᛦ med forholdsvis store bistave og to punkter efter. Aldeles utvivlsomt og tydeligst i hele indskriften er det følgende ord ᚠᚱᚦᛁ, hvor ᚽᚱ danner en binderune; i ᚱ støder hoved- og bistav ikke helt sammen ved toppen. Om nogle fordybninger efter ᛁ er lævninger af punkter, vover jeg ikke at afgöre. Den lille afstand mellem ᛁ og den følgende rune taler ikke herfor. De to næste runer gör ved første öjekast nærmest indtryk af at være ᚠᛁ; men en nöjere undersøgelse viser sikkert, at her står ᚼᛁ, det sidste med lang bistav, der når tæt ind til ᚼ, fra hvilket den dog er bestemt adskilt. Herefter følges endnu sikkert tre rette stave, den første vistnok med bistav på midten, der vilde göre den til ᚽ, den anden med bistav eller bistave på höjre side; men det hele er en forvirret blanding af huller og furer. Der kan dog næppe være tale om andre runer end ᚠ eller ᚠ. Af den sidste rette stav er kun øverste del lævnet, og det lader sig ikke afgöre, om den har haft bistav på midten. Herefter har der hverken stået nogen rune eller punkter.

Dernæst følger linjen til höjre, hvori de første runer er overordenlig forstyrrede. I flugt med bistavene i ᛒ i mellemste linjes ᛒᚱᛁᛏ ses øverste del af en ret stav, dernæst lige under ᚱ et både i hovedstaven og bistavene nogenlunde klart ᚠ, hvis nederste bistav ikke når op til rammestregen. Tæt ved ᚠ findes lige under ᛁ øverste del af et ᛏ. Herefter følges kun uklare spor af huggede linjer og derpå atter i flugt med punkterne efter ᛒᚱᛁᛏ et nogenlunde klart ᚼ og efter dette de to forholdsvis tydelige runer ᛁᚽ med efterfølgende meget tydelige punkter. Mellem ᚼᛁᚽ og det foregående ᛏ har der sikkert kun stået ᛦ, vistnok efterfulgt af to punkter. Både pladsen og de lævnede ret sikre spor af ᛦ-runens nederste del taler herfor. Ordet er altså skrevet ᛁᚠᛏᛦ (eller mulig ᚽᚠᛏᛦ) med ᛁ udeladt mellem ᛏᛦ som oftere på svenske runestene.

Nogenlunde tydeligt er det efter sin : følgende ᛒ, meget klart ᚢ herefter; svagere, men fuldkommen sikkert må også ᚱ kaldes; men de to sidste runer i linjen er atter i höj grad udviskede og forvirrede i linjerne. Jeg nærer dog ingen tvivl om, at de lævnede spor må udfyldes ᚦᚱ, af hvilke det sidste på grund af pladsen har været forholdsvis lille. De tydelige lævninger af bistaven antager helt udseende af to punkter.

Overordenlig udslidte og forstyrrede er de første runer i linjen til venstre. Her ses først i flugt med hovedstaven i mellemste linjes ᚠ (ᚠ) nederste del af en rune, der ifølge de spor, som også bistavene har efterladt, næppe kan være andet en ᚠ, derpå nederste del af to stave, der må forbindes til ᚱ eller ᚢ, hvis øverste del er helt forstyrret, så et nogenlunde klart ᚽ, der dog uden tvivl har haft endnu en bistav længere oppe på hovedstaven, så at her har stået ᚼ, derpå et ganske tydeligt ᚦ med stor bistav og endelig i flugt med hovedstaven i ᛏ i ᛒᚱᛁᛏ en ret stav med tydelige spor af bistav, der gör ᚽ höjst sandsynligt. For ganske sikre anser jeg de følgende punkter, skönt hele dette parti af stenen er opfyldt af huller, der er större og træder stærkere frem end de huggede punkter midt imellem ᚽ og den følgende rune, som er et nogenlunde klart ᚼ. Herefter ses to svage stave, der tydelig har dannet ᚢ, og endelig en i øverste del næsten helt udvisket ret stav med svage spor af bistaven, som gör runen til ᚽ. Meget svage spor har de følgende punkter efterladt. Som for-

holdsvis klare må de tre følgende runer ᚠǂᚱ betegnes, der også indtager en temmelig stor plads. I ǂ løber nederste bistav sammen med en udflisning forneden til venstre, hvorved den kan få udseende af at nå helt ned til rammestregen. Særlig tydelig viser det foroven smalle ᚱ sig, i hvilket bistaven når helt ind til midten af hovedstaven. Derpå følger en ret stav med sikker lævning af en temmelig lille bistav foroven til höjre, som gör runen til ᚴ. Også de to næste runer ᚢᛐ må kaldes sikre, skönt bistaven i ᛐ træder meget svagt frem, fordi den ligger mellem to större huller. Men af den eller de herefter følgende runer viser der sig kun usikre spor i form af en række huller og småstreger, mellem hvilke det dog er umuligt at adskille huggede linjer fra de øvrige, så at alene sammenhængen kan afgöre, hvad her har ståetet. Jeg formoder, at det har været et ᛋ, hvormed indskriften har endt.

Idet jeg sætter de tegn, hvis læsning af en eller anden grund må kaldes tvivlsom, i parenthes, gengiver jeg indskriften således:

g   ka
iki : brit : sial(f)ʀ : gar͡þi (:?) st(afi)
e
(i)ft(ʀ :) sin : bur(þr)
(fr)oþ(a) : sun : forkun(s)

iki- eller igibrit ɔ: *Ingibret* er det tyske *Ingobert*, *Ingibert*, *Ingibret* (Förstemann, Altdeutsches namenbuch I, 1856, sp. 783—84), der tidlig optoges i Dansk, hvor det senere forvanskedes til *Engelbert*, *Engelbrekt*; men den almindelige udtale i Danmark var sikkert, som P. A. Munch antager (Samlede Afhandlinger IV, s. 119), *Ingebret*, *Ingebrekt*, i hvilken form navnet også er kommet til Norge, „skönt man sædvanligvis skriver Engelbrekt".

stafi eller staka] Hvis der skal læses stafi (næppe stafa; sml. foran s. 107 f.), må der ved dette ord vel sigtes til runestavene („gjorde stavene" = ristede runerne). Står der derimod staka, har vi i denne indskrift det samme ord, som kendes fra indskriften på Fyrby-stenen i Södermanland (Dybeck 8vo no. 55, Brate och Bugge, Runverser, s. 323 ff.; sml. foran s. 100 f.), hvori det hedder, at flere brødre setu stain auk staka marga eftiʀ faþur sin, „de satte sten og mange 'stager' efter deres fader"; staka er vort 'stage', ældre svensk *staki*, der i de svenske love bruges om stænger, som nedrammes i jorden for at indhegne et stykke land; ligeledes finder vi her *stakæ ok sten* forbundne i betydning grænsemærke, grænseskel. Hvis der altså i vor indskrift står staka, må det vel både her og på Fyrby-stenen betegne en ved nedrammede pæle indhegnet plads, hvor runestenen var rejst.

iftʀ eller eftʀ med selvlyden udeladt mellem tʀ stemmer godt med det følgende burþr (ɔ: bruþr) for bruþur. Også i andre indskrifter udelades selvlyden i disse former.

froþa] Hvis ordet er rigtig læst, hvad jeg anser for i höjeste grad sandsynligt, har vi altså her navnet *Fróði* ligesom på Tirsted-stenen.

sun forkuns kan naturligvis henføres både til ikibrit (g over k) og til froþa. Det første er vistnok det sandsynligste, da sun forkuns på grund af det umiddelbart efter ikibrit (g over k)

følgende sialfʀ naturlig blev skilt derfra. Hører sun forkuns derimod til froþa, må man snarest antage, at Ingebret og Frode har været halvbrødre.

forkuns] Dette navn forekommer også på den ene skånske runesten i Simris, der i genstandsform har furkun; på en sten i Hammarby socken, Vallentuna härad, Uppland (Liljegren 429, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 5, s. 11) skrives i samme form forkun, der også findes på en sten i Munsö socken, Färentuna härad, Uppland (Liljegren 337, UFT II, s. 291). Hertil svarer i nævneform furkuþr på en sten i St. Olofs socken, Erlinghundra härad, Uppland (Liljegren 558), forkuþr på en sten i Skå socken, Färentuna härad, Uppland (Liljegren 351, UFT I, 2, s. 55) og i Hammarby socken, Vallentuna härad, Uppland (Liljegren 430, UFT I, 5, s. 11), hvorimod en sten i Sollentuna socken, Sollentuna härad, Uppland (Liljegren 392, UFT I, 2, s. 59) skriver forkunþr. Senere forekommer i Svensk *Forcuder, Forcundus.* Navnet har altså lydt *Forkunnr* eller *Forkuðr.* Med sidste led sammenstiller Lundgren (Personnamn från medeltiden, s. 56) med rette navnet *Viðkuðr* i Ágrip.

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften:

Ingibret sialfʀ gærði stafi (staka?) eft(i)ʀ sinn bróð(u)r Fróða, sun Forkunns.

„Ingebret, Forkunns sön, gjorde selv stavene (ristede runerne) eller gjorde stagerne (den indhegnede plads med runestenen) efter sin broder Frode“.

Med hensyn til de i indskriften brugte tegn vil særlig den blanding af ældre og yngre former, som et par runer fremviser, falde i öjnene: for a-runen bruges i reglen ᛅ, men i binderunen ar i ga͡rþi ᛆ. Ligeledes har t-runen regelmæssig formen ᛏ, men ᛐ bruges i st(afi) eller st(aka), hvad der stemmer med Hanning-stenen (foran s. 295). At den nederste bistav i f-runen dels når helt ud til rammestregen, dels ender et stykke neden for denne, kendes også fra mange andre indskrifter og er uden betydning for bestemmelsen af indskriftens alder. Af vigtighed for afgörelsen af dette spörsmål er derimod foruden de nævnte yngre runeformer det stungne ᚵ i ga͡rþi (mulig også i igi-) og måske ᛂ i eftʀ, brugen af binderunen ar i ga͡rþi og især tegnet ᚯ med betydning *o* i froþa og forkun. Alt dette i forening viser sammen med navnet *Ingibret*, at Tårnborg-stenen hører til vore alleryngste runestene, skönt den i sin form og i måden, hvorpå indskriften er anbragt, meget ligner indskrifter fra en langt ældre tid. Jeg anser den for at tilhøre sidste halvdel af det 11. årh., idet jeg med runde tal henfører den til 1060—1070.

---

23. SANDBY-STENEN II

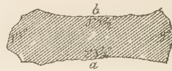
Sandby sogn, Tybjærg herred, Præstø amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i Oktober 1877 og oftere).

Af de tre runestensbrudstykker i Sandby, som Worm beskriver i Monumenta Danica s. 121—30, og som han personlig havde undersøgt, findes det tredje endnu på samme sted og er omtalt foran s. 445 ff. (Sandby-stenen I). Det andet er senere forsvundet (se foran s. 447), og det første er vor Sandby-sten II. Denne var i Worms tid indsat i Sandby kirkes sydlige kormur, hvorfor den ene indskriftside (bagsiden) den gang var skjult.

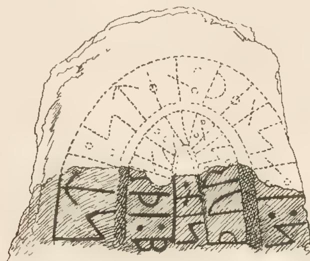
Alle tre runestene i Sandby forlangtes ifølge kongelig befaling indsendte til København 1652, hvad dog ikke skete med nogen af dem. Derimod blev stenen i kormuren i året 1828 af kirkeejeren, proprietær Bech til Sandbygård, skænket til kommissjonen for oldsagers opbevaring, der samme år lod den udtage af kirkemuren og føre til København, hvor den fik plads i opgangen til Rundetårn, indtil den 1867 flyttedes til det oldnordiske musæum. Ved stenens udtagelse af kirken kom også indskriften på bagsiden for dagen.

Det lævnede stykke af stenen, der består af sort glimmersandsten, er 5′ 3″ höjt, indtil 2′ 6″ bredt og fra 3″ til godt 1′ tykt. Runernes höjde er mellem $2\frac{3}{4}$ og $4\frac{1}{2}$″ (den störste på bagsiden $4\frac{3}{4}$″). Den del af stenen, der er benyttet til indskriften, er noget afglattet, og på bagsiden ligger indskriften i en fordybning, der uden tvivl for störste delen skyldes runeristeren. Formen ses af hosstående tværsnit, taget midt imellem ᛚᚠ i ordet ᚽᚢᛚᚠᚾ på forsiden og over hovedstaven i ᛘ på bagsiden, hvor hele omkredsen er 5′ 9″.

Både stenens og indskriftens form viser, at det er den nederste del, der er bevaret, medens toppen mangler. Også på höjre side er en smal kant bortslået langs med indskriften; men det er ganske ubegrundet, når Thorsen tror, at en hel indskriftlinje her er forsvunden (De danske Runemindesm. II, 2, s. 260). Dette vilde stride mod Worms afbildning, ifølge hvilken stenen i hans tid endnu har været fuldstændig på höjre side. Dog tör man i så henseende naturligvis ikke ubetinget stole på denne afbildning, der i enkelthederne indeholder mange fejl. Indskriften selv modbeviser imidlertid Thorsens antagelse. Der kan nemlig ingen tvivl være om, at indskriften på forsiden begynder i linjen længst

til venstre med ordene ᛋᚨᚴᚠᛅ : ᚱᛂᛋᛏ. At der herefter har fulgt et ᛁ, det sidste bogstav i ordet ᚱᛂᛋᛏᛁ, og ordene „denne sten“ (efter pladsen, som disse ord må antages at have indtaget på den manglende del af stenen, snarere i formen ᛋᛏᛂᚾ : ᚦᛂᚾᛋᛅ end ᛋᛏᛂᚾ : ᚦᛂᚾᛅ, som der skrives på den samtidige Tillise-sten), tör anses for lige så utvivlsomt. For at få disse ord og den øvrige manglende del af indskriften til at passe ind i de bevarede rammer, må man tænke sig det manglende udfyldt omtrent således:

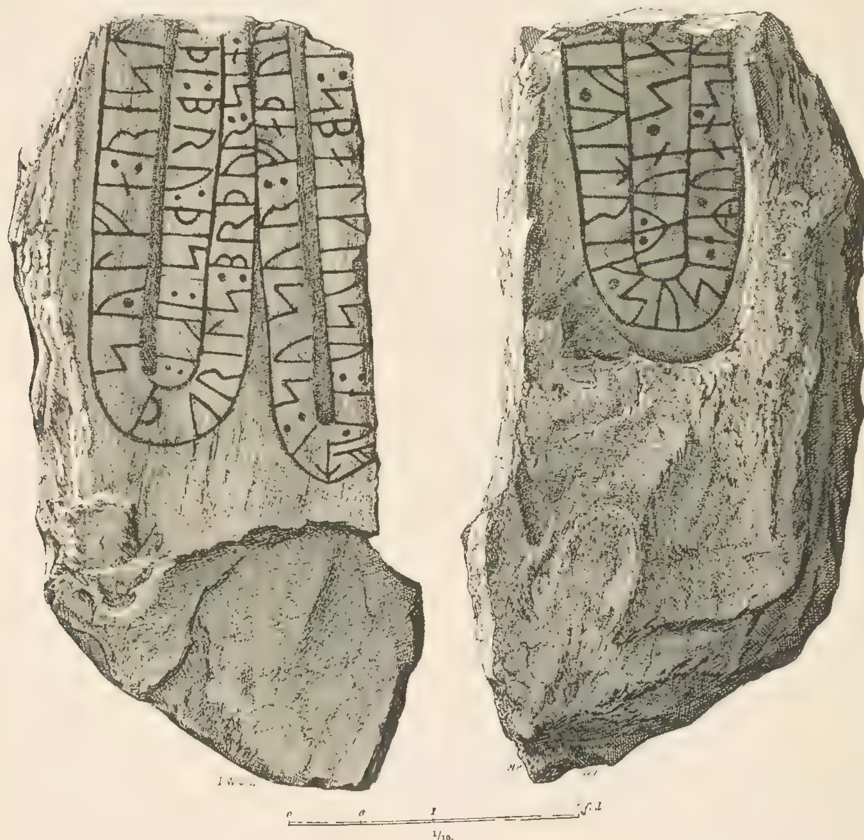

Det fremgår heraf, at også det forsøg, som Stephens har gjort på at udfylde og tolke indskriften („Runehallen“, s. 13 f.), bestemt strider mod dennes form.

Med hensyn til læsningen bemærkes i øvrigt:

Indskriften begynder som sagt i linjen til venstre med ordet ᛋᚨᚴᚠᛅ, hvor punktet i ᚨ er meget stort og dybt ligesom de to punkter efter ordet. I ᚱᛂᛋᛏ har ᚱ en lille top, punktet i ᛂ er langt mindre end de foregående punkter, men meget klart og bestemt. Til den manglende del af indskriften slutter sig linjen til höjre, hvor ordene ᛁ : ᛋᛒᛅᚴᚠᚴᚢᛋᚢ : ikke kan give anledning til mindste tvivl med hensyn til læsningen; kun i det sidste ᚴ, der af Stephens urigtig læses ᛁ, og i det følgende ᚢ er et ubetydeligt stykke af toppen afslået. Ganske tydeligt er også det følgende ᛂᚨᚠᛏᛁ, hvor punkterne i ᛂ og ᚨ er meget klare, det sidste også meget stort. I ᛋᚢᛋᚢᚱ er sidste ᛋ meget bredt og afstanden fra det foregående ᚢ forholdsvis stor. Af ᚱ i ᚠᛅᚦᚢᚱ er kun bistavens nederste del forsvunden; men herefter mangler den øverste del af den indvendige bue med ordene : ᛋᛁᚾ : ᚢᚠ : (af hensyn til pladsen næppe ᛅᚢᚠ :, men for ᚢᚠ : måske snarere ᚦᚠ :, eller mulig ᛁᚾ : eller ᚾᚾ : som på Fjænneslev-stenen) ᚠᛅᚱ, hvortil den anden linje fra venstre slutter sig, i hvilken vi først finder nederste del af bistaven i det for øvrigt manglende ᚱ og derpå ᚦᛁ, efterfulgt af to temmelig store punkter. Lige så klare som de sidstnævnte runer er ordene ᛒᚱᚢ : ᚦᛁᛋᛁ :. En naturlig fordybning midt imellem hoved- og bistaven i ᚢ nær ved rammestregen har en vis lighed med et hugget punkt. I þisi er det sidste ᛁ stærkt udslidt; i ᛋ er staven til venstre meget kortere end den til höjre. Det følgende ord ser ved første öjekast nærmest ud som ᛁᚠᛁ med temmelig stor afstand mellem de to sidste runer. En nöjere undersøgelse viser dog, at det tilsyneladende ᚠ har svage lævninger af en bistav oven for den nederste meget klare, så at her i virkeligheden står ᚠ med bistavene temmelig höjt oppe på hovedstaven, og den

følgende stav har ligeledes på bægge sider af hovedstaven, særlig til venstre, meget tydelige lævninger af bistavene, som har dannet et ᛏ. Her står altså ᛁᚠᛏ, således som også Stephens har læst, medens der foran i samme betydning skrives ᛅᚢᚠᛏᛁ. At de nævnte bistave er

¹/₁₀.

Sandby-stenen II.

stærkt udviskede ligesom det sidste ᛁ i ᚦᛁᛋᛁ, er en naturlig følge af, at disse stave har ligget noget höjere end de øvrige linjer, hvorfor denne del af stenen særlig var udsat for slid.

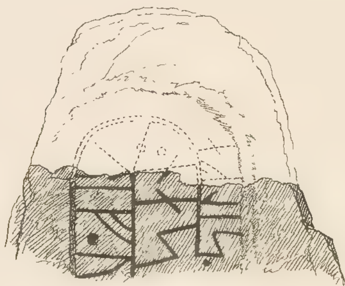
Sammenhængen og båndets form sætter det uden for al tvivl, at vi efter ᛁᚠᛏ skal læse ordene i det udvendige bånd til höjre ᚦᚢᚱᛁᛚᛋ : ᛒᚱᚦᚢᚱ : ᛋᛁᚾ ·, hvormed indskriften på denne side af stenen ender. Alle de nævnte ord er meget klare. Efter ᛋᛁᚾ står på grund

af pladsen kun et enkelt stort punkt ligesom efter det sidste ord på Sjörup-stenen (I, s. 93), der også i indskriftens hele form minder meget om Sandby-stenen.

Lige så tydelige og på grund af störrelsen i det hele endnu stærkere fremtrædende er alle runer i indskriften på stenens anden side. I øvrigt har runerne her ganske samme karakter som i indskriften på forsiden, og der er ingen som helst grund til at formode, at de skyldes en anden runerister, eller er yngre end hovedindskriften. Den eneste forskel i bægge indskrifter er, at der på forsiden undtagen efter det sidste ord bruges to punkter som skilletegn, men på bagsiden kun et enkelt, der overalt er påfaldende stort og stærkt fremtrædende i sammenligning med punkterne på forsiden, som dog også på enkelte steder er meget store.

Indskriften begynder i den mellemste linje med ordene ᛁᛘᚢᚾ, imellem hvilke der ikke bruges skilletegn. I ᛘ-runen er bistavene meget store, og mellem hovedstaven og hver af bistavene findes et stort punkt. Runen her minder især om samme m-form på det ene runestensbrudstykke fra Århus (Århus-stenen I, se I, s. 122). Efter den sidste fuldstændig bevarede rune i linjen følger endnu lige i bruddet störste delen af venstre side af bistaven til et ᚾ. Efter de manglende runer fortsættes indskriften i det ydre bånd fra venstre, hvor runen foran det første klare, fuldstændig bevarede ᛁ så godt som helt er forsvunden. Kun lige i bruddets grænse følger jeg endnu sikkert enden af bistaven i et ᛚ. Overordenlig klare er alle de følgende runer. I ᛂᛦ har ᛂ-runen et stort, umiskendeligt punkt på midten, skönt det ikke træder så stærkt frem, fordi runens nederste del er meget udfliset. Det følgende ᛦ har mellem hovedstaven og hver af bistavene en lille linje, der åbenbart er hugget, skönt disse linjer ikke er så dybe som den øvrige del af runen. Denne usædvanlige, sikkert enestående ᛦ-form stemmer jo med ᛘ-runen med de to punkter, og det er klart, at det kun skyldes den mindre plads, at punkterne i ᛦ har fået form af to små linjer.

Da indskriften på bagsiden under ingen omstændighed kan antages at have nåt længere op på stenen end på forsiden, og da sammenhængen kræver, at linjen til höjre efter det bevarede ᛋᛁᛚ kun har indeholdt de to runer ᚠᚾ, i det höjeste efterfulgte af et skilletegn som ved slutningen af indskriften på forsiden, følger det af sig selv, at der også på bagsiden kun kan mangle et ubetydeligt stykke af indskriften. Jeg antager, at den her har haft omtrent følgende form:

Hele indskriften læser og udfylder jeg da:

sylfa : rest[i : sten : þensa :] i : sbalklusu : eyfti : susur : faþur [: sin : uk : kar]þi : bru : þisi : ift : þurils : brþur : sin .
i mun · sa(n)[· e](l)if · uitrik · susi · eʀ · uan · sil[fa]

sylfa se nedenfor.

sbalklusu må være navnet på det sted, hvor mindesmærket blev rejst (sml. Vordingborg-stenen). Jeg er dog hverken i stand til at påvise et tilsvarende stedsnavn, eller til at forklare oprindelsen til indskriftens sbalklusu. Kun formoder jeg, at ordet skal deles sbalk-lusu, og at sidste leds -lusu betegner *-lǿsu*, så at vi altså her har et af de mange stedsnavne på *-lǿsa*; men om betydningen af sbalk- i første led vover jeg ikke at udtale nogen formodning. At det skulde stå i forbindelse med oldsprogets *spjálk*, *spelka*, „spændetræ, spile“, anser jeg for ganske usandsynligt.

eyfti se nedenfor.

susur minder om Fjænneslev-stenens sasur, men må være et derfra forskelligt navn. Ligesom vi endnu genfinder sasur i *Sasebro* (foran s. 470 f.) og i bynavnet *Sasserup* (*Sacerthorp* SRD IV, s. 473) i Søstrup sogn, Merløse herred, Holbæk amt, således genfindes susur i landsbyen *Suserup* (Lynge sogn, Alsted herred, Sorø amt) og vel også i *Suså*, hvad allerede Stephanius har formodet (Monum. Dan. s. 124).

þurils ɔ: *þorils* af *þorgils* for *þórgísl*, som findes på Gylling-, Hørning- og Lundagård-stenen. Formen þurils viser overgangen til den senere *Thruæls*, *Thruls* (Valdemars jordebog), *Troels*.

i mun san nemlig *weʀa*, der som sædvanlig er udeladt ved *mun*.

san, „sand“ ɔ: overensstemmende med sandheden, sandfærdig, pålidelig.

elif ɔ: *ǽlíf* (= oldnord. *eilíf*), eviglevende, evig.

uitrik susi eʀ uan silfa] Et tilsvarende udtryk finder vi på Tillise-stenen i forbindelsen e mun stanta .... uitrint su iaʀ uan eskil, hvor der altså skrives uitrint for Sandby-stenens uitrik. Det ligger nær, således som man også tidligere almindelig har antaget, i Sandby-stenens uitrik og Tillise-stenens uitrint, der efter den sammenhæng, hvori de bruges, åbenbart er samme ord, at se et til oldnord. *virðing*, „ære, anseelse, hæderligt navn, godt omdömme“ svarende ord. uitrik og uitrint måtte da være en, mulig ved en art folkelig etymologi og for den sidste forms vedkommende tillige ved en unöjagtig lydopfattelse og dermed følgende famlende lydbetegnelse fremkaldt forvanskning af det oprindelige *wirðing*. I ældre Dansk (og Svensk) forekommer dette ord sjælden i formen *wirthing* Eriks sæll. lov I, 11 (Thorsens udg. s. 8[10]), jyske lov III, 21, men hyppig i formerne *wirthning* E. l. I, 11 og ofte i alle lovene (skrivemåderne *wirdhning* Vald. l. II, 8, *wirdning* smst., *wirtning* E. l. I, 42 overskr., *wyrhning* V. l. II, 4 skal vel udtrykke det samme; i *wirdning*, *wirtning* er *h*, i *wyrhning* tandlyden udeladt), *wirning* j. l. III, 55 og almindelig. I sig selv er det dog lidet rimeligt, at det velbekendte ord *wirðing* (*wirðning*) i to indskrifter, der ikke står i umiddelbar forbindelse med hinanden, skulde være blevet misforstået og forvansket

på samme måde, så at uirþ- (*wirð*-) var blevet uitr-, og denne antagelse bliver i höjeste grad usandsynlig, efter at ordet uitrik også er fundet på en svensk runesten i Yttergården, Orkstads socken, Seminghundra härad, Uppland (Dybeck, Runa fol. I, s. 78 f. med pl. 17 fig. 19 og s. 94; E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 345 ff.), hvor det dog des værre forekommer i en sammenhæng, som er ganske uklar. Man må derfor vistnok med C. Säve, til hvem Stephens på det anførte sted hos Dybeck har sluttet sig, anse uitrik *witring* for et fra *wirðing* helt forskelligt ord, afledet af *witra*, der i oldsproget ligesom i ældre Svensk har betydning „forkynde, kundgöre, tilkendegive". Den oprindelige betydning af *witring* vilde altså være „forkyndelse, kundgörelse, tilkendegivelse". Med Säve og Stephens tror jeg dog ikke, at ordet i de nævnte runeindskrifter bruges om „mindesmærket, runestenen", hvad der jo for Tillise-stenens vedkommende vilde indeholde en utålelig tavtologi: „evig vil stande, medens stenen lever, den mindesten, som Eskel rejste". Ordet har uden tvivl i disse indskrifter sin oprindelige betydning „forkyndelse, tilkendegivelse", og der sigtes altså til det, som indskriften „forkynder, giver til kende", idet den bringer den dødes navn og de (ligefrem udtalte eller underforståede) gode ønsker for hans sjæls frelse til efterverdenen. Sandby- og Tillise-stenens *witring winna* betyder ligefrem „göre en forkyndelse" ɔ: forkynde noget, aflægge et vidnesbyrd (sml. *vinna eið*, aflægge ed). Dette passer fortræffelig både på Tillise-stenen („evig vil stå, så længe stenen lever, det vidnesbyrd, som Eskel gjorde" ɔ: hvad Eskel har forkyndt i denne indskrift vil stedse blive bevaret i erindringen, så længe stenen lever) og på Sandby-stenen („altid vil dette evigvarende vidnesbyrd, som Sølve gjorde, være sandt" ɔ: hvad Sølve har forkyndt i denne indskrift vil stå til de seneste tider som et pålideligt vidnesbyrd om de døde).

Der kan næppe være tvivl om, at den sidste sætning på Sandby-stenen i mun san [e]lif uitrik susi eʀ uan sil[fa] har sit forbillede i de slutningsformler, der brugtes i ældre indskrifter. Som Sandby-indskriftens nærmeste forbillede står nu Tillise-stenen, på hvilken hovedindskriften ender med følgende halvstrofe:

É mun standa,
með sténn lifiʀ,
witring sú,
eʀ wann Eskill.

Stephens og Bugge har derfor også foreslået en udfyldning af indskriften på Sandby-stenen, hvorved denne vilde komme til at svare temmelig nöje til indskriften på Tillise-stenen. Stephens antager nemlig, at der på Sandby-stenen har stået:

i mun san [stanta,
meþ stain hafr l]if,
uitrik susi
iʀ uan sil[fa].

Hertil har Bugge sluttet sig med den ændring, at han i steden for san [stanta] formoder san[ta], der skal være — *standa*. Skönt Bugges forslag altså forudsætter fejlristningen santa

for stanta, er det ved første öjekast meget tiltalende; men det modsiges bestemt af indskriftens hele form, som viser, at der på bagsiden af stenen ligesom på forsiden kun mangler et par runer i dens øverste del. Som følge heraf tror jeg, at den kun kan udfyldes i · mun · san [· e](l)if · uitrik · susi · eʀ · uan · sil[fa]. Om runeristeren har skrevet elif med stunget ᛁ, eller ilif med ᛁ som i det foregående ᛁᛘᚢᚾ, er naturligvis tvivlsomt. Da de stungne runer ellers anvendes så regelmæssig (også i eʀ), anser jeg elif for sandsynligst. På Tillise-stenen, der har iaʀ for Sandby-stenens eʀ, skrives også ᚼ, svarende til Sandby-stenens ᛁ. Ordene *sannr* og *eilífr* finder vi også i oldsproget forbundne på lignende måde som her. I den Stockholmske homiliebog ed. Wisén hedder det s. 155^{7-9}: saþr oc eilífr es fǫgnoþr góþra manna meþ guþi. eɴda svá oc í ǫþro lagi ero saɴar oc eilífar qvalar vándra manna meþ diofli. Alligevel nærer jeg ingen tvivl om, at den sidste sætning på Sandby-stenen har sit forbillede i en halvstrofe, som vistnok oftere har været brugt i ældre indskrifter, og som i sin oprindeligste form nu kun kendes fra Tillise-stenen. At indskriften på denne sten dog ikke har været det umiddelbare forbillede for Sandby-stenens indskrift, fremgår deraf, at den sidstes uitrik og susi viser ældre og oprindeligere former end Tillise-stenens uitrint og su (det korrekte vers kræver her netop susi). At ordene i mun san elif på Sandby-stenen for Tillise-stenens e mun stanta meþ sten lifiʀ skulde være fremkomne ved misforståelse af de simple og letforståelige ord i den gamle halvstrofe, tör sikkert ikke antages. De skyldes uden tvivl en med bevidsthed — vistnok særlig af hensyn til pladsen — foretagen forkortelse og ændring af de ældre udtryk. Men derved er ikke blot den hele sætning bleven temmelig søgt og skruet, men også versformen er fuldstændig ødelagt.

Hvis vi tænkte os indskriften udfyldt san [uk e]lif i steden for san [e]lif, hvad pladsen netop tilsteder, hvis der har været anbragt et punkt efter silfa, kunde vi dog også på Sandby-stenen til nød få versform:

É mun sann
ok élíf
witring súsi,
eʀ wann Sølfa.

Som man ser, lider dette vers dog af store mangler, idet rimstavene i de to første linjer er urigtige, da man ikke tör antage, at i foran mun har været udtalt *í*, som det skrives, men at det i sammensætningen med *-lífr* har haft formen *é*. Heller ikke tror jeg, at *ok* her har kunnet danne bogstavrim med *é*. Ved udfyldningen san uk elif synes hele udtrykket mig også at blive endnu mere unaturligt end ved udfyldningen san elif, da *é* i sætningens begyndelse vilde blive fuldstændig pleonastisk i forbindelse med *élíf*.

sil] Sammenhængen og overensstemmelsen med indskriften på Tillise-stenen synes mig at sætte det uden for al tvivl, at vi i sil- har begyndelsen til det samme navn, som i indskriften på forsiden lyder sylfa. At i og y altså er brugte i samme betydning, stemmer jo godt med de to former eyfti og ift. Det synes i bægge tilfælde at være en famlende betegnelse for at udtrykke en lyd, der hverken har været et klart *æ* eller *y*, men snarest *ø* (*ö*):

øfti (*öfti*), *Sølfa* (*Sölfa*); sml. auft og aft på Glavendrup-stenen (foran s. 379). Kvindenavnet *Sølfa* kan næppe senere påvises, hvorimod det tilsvarende mandsnavn oftere forekommer (skrevet *Sylfwe, Sylve, Sølwe*). Derimod tror jeg ikke, at man tör udfylde sil til silf og heri finde nævneform ent. huk. af det ord, der på Tårnborg-stenen skrives sialfʀ og på Tillise-stenen sialfan. Ikke blot skrivemåden silf for sialf strider bestemt herimod; men ordet *sialf* måtte også ifølge hele sammenhængen betegnes som höjst kunstigt og unaturligt sidst i Sandby-stenens indskrift („dette vidnesbyrd . . ., som hun selv gjorde").

I sin olddanske sprogform har indskriften da lydt:

Sølfa rést[i stén þennsa] í Spalklésu(?) øfti Susur faður [sínn ok gær]ði bró þessi øft Þorils bróður sínn.

É mun sann [é]líf witring súsi, eʀ wann Søl[fa].

„Sølve rejst[e denne sten] i Spalkløse (?) efter [sin] fader Suser [og gjor]de denne bro efter sin broder Torils (Troels).

Altid vil dette [evig]levende (uforgængelige) vidnesbyrd være sandt, som Søl[ve] gjorde" ɔ: denne indskrift, som Sølve har ladet riste til minde om sine kære frænder, vil bevare deres navne til de seneste tider og være et troværdigt vidnesbyrd om dem.

Af ordene bru þisi, „denne bro", tör vi slutte, at Sølve har rejst runestenen „efter sin fader" på det sted, hvor hun byggede broen „efter sin broder". Ligesom på Sandby-stenen hedder det undertiden på svenske runestene, at stenen er rejst efter én og broen bygget efter en anden nær frænde (sml. Liljegren, Run-Lära, s. 130 f.).

Indskriftens indhold så vel som dens rune- og sprogformer viser, at Sandby-stenen hører til vore alleryngste runestene. Jeg fremhæver særlig navnet þurils og formen resti med st for det ældre sþ, som vi ellers ikke finder på danske runestene, når vi ser bort fra Bornholm (sml. foran s. 197 og s. 327). Der kan ingen tvivl være om, at Sandby-stenen er samtidig med den herefter følgende lålandske sten fra Tillise.

24. TILLISE-STENEN

Tillise sogn, Sønder herred, Maribo amt, Låland

(undersøgt d. 28. Juli 1879).

Dette interessante mindesmærke hører til de få runestene, som Ole Worm havde haft lejlighed til personlig at undersøge, og han har i Monum. Dan. s. 249—61 gjort Tillise-stenen til genstand for en længere meddelelse, der er tilegnet Christopher Urne til Åsmark. Den örnefod, som Worm trode at finde på stenens bagside, anså han nemlig for Urneslægtens familievåben. De betænkeligheder, der fra forskellige sider ytredes herimod, imødegik Worm senere i en skrivelse til Otto Krag til Trudsholm, der er optaget i Additamenta ad Monum. Dan. s. 12—19.

Både Worms svenske rival J. Th. Bure (i „Monvmenta Danica certiori Lectioni restituta ab absente“, 4 blade fol. uden angivelse af år og trykkested, men vistnok trykte i Stockholm 1643) og Thomas Bartholin (i sin berömte, med Arne Magnussons bistand udarbejdede „Antiqvitatum Danicarum de causis contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres“, Hafniæ 1689, 4to, s. 147) meddelte nye bidrag til indskriftens tolkning. Medens Bure dog kun forsøgte at tolke den med toki begyndende indskrift, i hvilken han rigtig forklarer ordet stiubmoþur som ‘stemoder’ (Worm havde forstået stiub som egennavn, navnet på Tokes moder), fremsatte Bartholin et forslag til forståelse af hovedindskriftens sidste sætning, der afviger meget fra Worms og betegner et væsenligt fremskridt. Worm havde nemlig læst *Emun Stanta med Stein Lifir Vitriit suner van Eskil*, hvori han fandt navne på fjender, over hvilke Eskel havde sejret („Eskel overvandt Emund, Stente samt Stenlifer, Vitrits sönner“). Derimod forklarede Bartholin rigtig *e mun stanta* som „semper stabit“; men da han naturligvis ikke forstod Worms urigtig læste *Vitriit suner van*, forbandt han *e mun stanta* med *Eskil* („altid vil Eskel stå“ ɔ: „hans minde vil altid leve“). I steden for *med stein lifir* læser han *meþ* („forte *meþan*, dum“) *stein liggir*, „dum lapis (hic) jacet“. Den rette forståelse af hele sætningen afhænger selvfølgelig af den rigtige læsning af Worms *Vitriit suner van* (på hans afbildning ᚢᛁᛏᚱᛁᛁᛏ : ᛋᚢᚾᛅᛦ : ᚢᛅᚾ :), hvor indskriften har uitrint su iaʀ uan (ᚢᛁᛏᚱᛁᚾᛏ · ᛋᚢ · ᛁᛅᛦ · ᚢᛅᚾ ·). I De danske Runemindesm. I, s. 116 not. 1 har P. G. Thorsen for første gang læst, og, når man ser bort fra ordet uitrint, tolket verset, som indeholdes i denne sætning, rigtig.

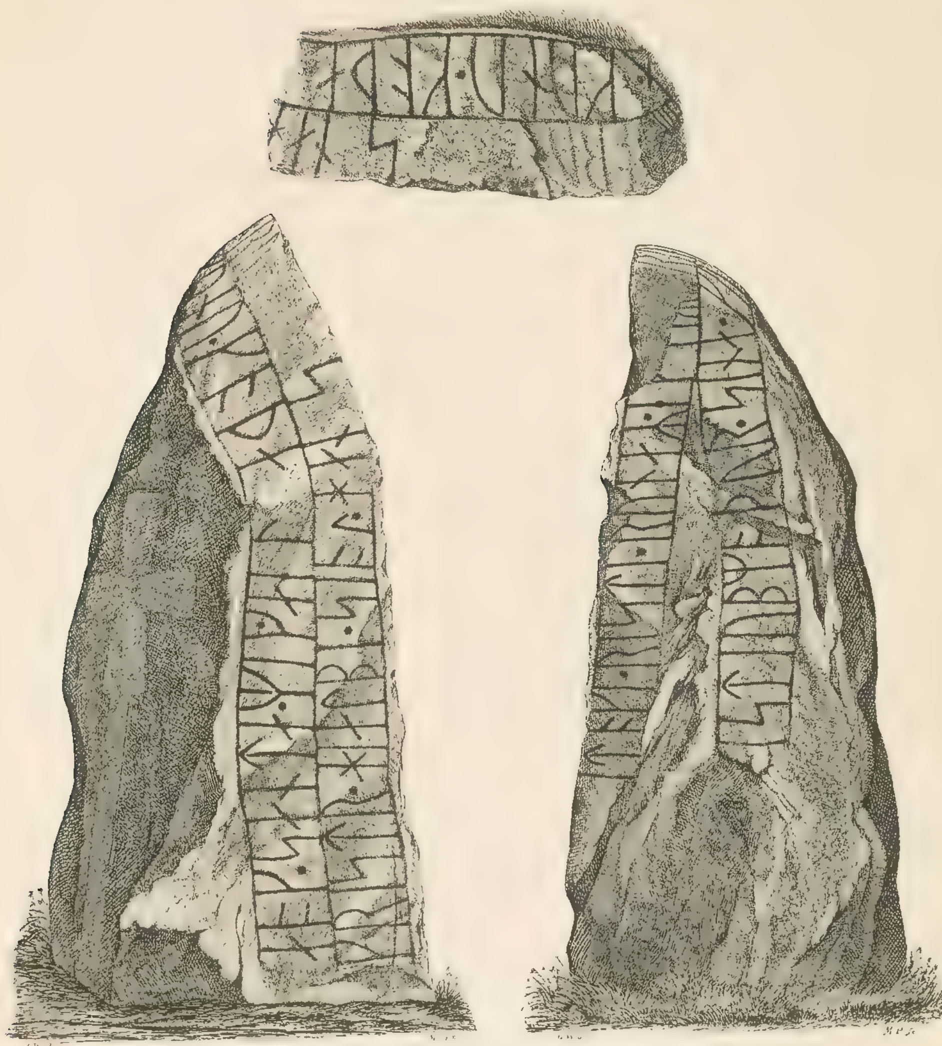
I henhold til Worms afbildning formodede Liljegren (Run-Lära, s. 135; sml. s. 187 og Run-Urkunder no. 1609), at fremstillingen på stenens bagside ikke var en örnefod, men snarere en brændende ovn, rimeligvis skærsilden, hvoraf et menneske synes at rejse sig.

Tillise-stenen A.

Som det fremgår af min lige overfor stående afbildning, er den fremstilling, der har givet anledning til Worms og Liljegrens fantastiske tolkninger, et simpelt kors.

Tillise-stenen var et af de runemindesmærker, der 1652 forlangtes indsendte til København ifølge kongelig befaling, hvad dog heldigvis ikke skete, så at den endnu er i behold på sit gamle sted. Medens den i Worms tid var indsat i kirkegårdsmuren, således

Tillise-stenen B og C.

at alle fire sider var synlige, blev den senere indmuret i våbenhusets ydre vestre hjörne, hvorved bagsiden og til dels kanten til höjre blev skjulte. Her fandt S. Abildgaard stenen 1765.

På hans tegning fra dette år i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv hedder det: „Denne Rune-Steen er som en Grund- og Hjörnesteen indsat i Muuren af Tillitze Kirkes Vaabn-Huus i Lolland“. Kun de to sider af stenen (forsiden og den tilstødende kant til venstre) var den gang synlige; på kanten til höjre kunde kun enkelte tegn spores, da denne kant så vel som bagsiden skjultes af muren.

I begyndelsen af treserne i det 19. årh. blev stenen udtaget af våbenhusets mur og opstillet på kirkegården lige inden for muren, til venstre for indgangen til våbenhuset, således at alle fire sider var synlige. På dette sted blev den kort tid efter (1864) tegnet af J. Kornerup, hvis tegning (på to blade) bevares i det antikvarisk-topografiske arkiv. Af navnet på stenens top findes der dog ingen antydning på denne tegning, og om korset på bagsiden, af hvilket kun den øverste del gengives meget urigtig, hedder det: „en meget utydelig figur på bagsiden“. Ved min undersøgelse 1879, der blev foretaget under særdeles heldige vejr- og belysningsforhold, så at det lykkedes mig at tage fortræffelige aftryk af hele indskriften og at løse alle de tvivl, som kunde knytte sig til dens læsning, fandt jeg stenen opstillet på samme sted og meget let tilgængelig for undersøgelse.

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit med hvide kvartsårer, rager 4′ 2″ op over jorden og er indtil 2′ 7″ på det bredeste.

Indskriften fylder ikke blot hele stenens forside, men er også anbragt på bægge flader mellem for- og bagsiden, der hver bærer to linjer, og løber desuden hen over toppen mellem disse flader. Endelig er bagsiden, som foran nævnt, forsynet med et kors.

Indskriften begynder på forsiden med linjen længst til venstre, hvorpå de tre andre linjer følger i regelmæssig orden fra venstre til höjre. Til indskriften på forsiden slutter sig indskriften på kanten til venstre, begyndende med linjen længst til höjre. En ny, selvstændig indskrift findes på kanten til höjre; denne indskrift, som begynder i linjen til venstre, fortsættes hen over stenens top og når ned på kanten til venstre, hvor den dog ved et större tomt rum skilles fra den her anbragte indskrift. Også runernes forskellige retning i bægge indskrifter adskiller tydelig disse fra hinanden. Med hensyn til runeformerne bemærkes i øvrigt, at ᛚ, ᛏ, ᚢ (og ᚱ) jævnlig er mindre end de andre runer, idet de ikke når helt op til rammestregerne; i ᛏ ender hovedstaven på mange steder lidt neden for bistavene. Som skilletegn bruges i de to første linjer på forsiden to punkter, i den øvrige del af indskriften overalt et enkelt punkt. Samme afveksling mellem to punkter og et enkelt findes på Sandby-stenen II, hvor der i indskriften på forsiden med en enkelt, af pladsen foranlediget undtagelse bruges to punkter, i indskriften på bagsiden ét.

Angående indskriftens læsning, der næppe på noget sted kan give anledning til tvivl, mærkes i øvrigt følgende:

I. *Forsiden.* Runerne er her fra 5″ til godt 7″ höje (ᛅ sidst i anden linje af hensyn til pladsen dog næppe 3″).

I det første ᛂ står punktet lige så klart og skarpt som i den øvrige del af indskriften, hvad der ligeledes er tilfældet med ᛂ i samme navn sidst i fjærde linje. Punkterne efter *eskil* er af hensyn til pladsen stillede skråt for hinanden, det øverste over s-runens

venstre stav. Denne rune har her formen ᚺ, medens ᛆ ellers bruges i indskriften (en veksling, som vi også træffer på ældre lålandske stene; se foran s. 419 og s. 453). I sulka støder ᚢ-runens bistav ikke sammen med hovedstaven; øverste del af ᚠ-runens hovedstav ligger meget dybt i et gammelt hul i stenen; men den er fuldstændig bevaret, og der er ingen som helst grund til med Worm at læse ᚠ. ᛅ-runen i let har et meget klart og tydeligt punkt, der dog strækker sig længere ud over ᛁ-staven på dens höjre end på dens venstre side. Over ᛆ i res er et lille stykke af stenens kant bortslået, hvorved en lille top af ᛆ med tilhørende rammestreg er forsvunden. Efter ᛆ ses af samme grund kun nederste del af en ret linje i flugt med rammestregen ved slutningen af anden linje. Det kan derfor ikke med sikkerhed afgöres, om den nævnte linje er nederste del af en ᛆ-rune, som har fulgt efter ᛆ, eller af en rammestreg, der har omsluttet første linje i lighed med den, der findes ved slutningen af anden linje. En forkortet skrivemåde res for resa finder jeg dog meget usandsynlig på dette sted og antager derfor, at her har ståen ᚱᛅᛆᛆ, og at rammestregen over runerne har nåt til ᛆ-runens top, medens denne runes hovedstav tillige er benyttet som ramme ved linjens slutning. Tilsvarende forbindelseslinjer mellem rammestregerne mangler dog ved enden af tredje og fjærde linje.

I anden linje løber ᛏ-runens venstre bistav i eft sammen med en naturlig fordybning i stenen og får derved udseende af at være usædvanlig stor og klodset. Punkterne foran eft står meget nær ved ᛅ, de følgende punkter lige så tæt ved ᛆ.

Mellem ᛅ og ᛘᚢᛆ i tredje linje findes intet skilletegn. Også på Sandby-stenen II skrives ordene i mun sammen uden skilletegn.

I fjærde linje er ᚠ-runen i lifiʀ så krum i øverste del af hovedstaven, at runen får en påfaldende lighed med et noget uregelmæssigt ᛘ. Punktet efter uitrint er anbragt langt nede under venstre stav i ᛆ.

Efter forsidens indskrift følger indskriften på

II. Kanten til venstre. Runerne er her mellem $3^1/_2$" og godt $4^1/_2$" höje (ᛚ i ordet siol dog kun $2^3/_4$").

I første linje (linjen til höjre) følges den nederste rammestreg kun et lille stykke ud over hovedstaven i sidste ords første rune (ᛡ); mellem ᛡ og ᛆ er den bortfliset, og de to sidste runer ᛆᛆ når ud til stenens kant. Afstanden mellem disse to runer er forholdsvis stor ($2^3/_4$" mellem deres toppe, $4^3/_4$" mellem deres nederste del).

I aok i begyndelsen af anden linje er *óss*-runens bistave temmelig vandrette, hvad der ligeledes er tilfældet i navnet på stenens top. Det sidste ord lyder ᛘᛁᚠᛆᛁᛚ; i ᛘ når øverste del af hovedstaven ikke helt ned til bistavene og stemmer således med den ofte forekommende ᛏ-form. Punktet i ᚠ er meget klart og skarpt; i ᛅ er det ligeledes tydeligt, men træder lidt svagere frem, fordi det løber sammen med en lille skøre i stenen, der strækker sig fra punktet i ᚠ hen over de følgende runer. Da en lignende, men svagere fordybning også løber hen over ᛅ-runens øverste del, kan denne rune ved meget flygtig betragtning få en vis lighed med ᚽ. Afstanden mellem ᛅ og ᛚ er temmelig stor ($1^3/_4$"), men dog langtfra så stor som mellem de to sidste runer i første linje.

III. Kanten til höjre og stenens top. Runerne i denne indskrift er mellem 4" og 5" höje.

De tre første ord i linjen til venstre er meget vel bevarede, når undtages nogle småafflisninger ved foden af de første runer og ved enkelte af runernes toppe i alle tre ord. I ᛦ i runaʀ når hovedstavens nederste del ikke helt op til bistavene (altså ganske stemmende med ᛘ i migael på kanten til venstre og med de almindelig brugte former af ᛏ-runen). Også det efter runaʀ følgende ᛂ er fuldstændig bevaret; men herefter er et stykke slået af stenens kant, hvorved øverste del af runerne efter ᛂ er forsvunden. Den bevarede nederste del gör det imidlertid utvivlsomt, at her har stået ᛂᚠᛏᛁᛦ (ᛦ uden tvivl af samme form som i runaʀ).

Efter ᛦ drejer indskriften om på toppen af stenen; men mellem ᛦ og den første bevarede rune på toppen er et lille stykke afslået, som netop indeholder tilstrækkelig plads til punktet efter eftiʀ og en enkelt rune. Derpå ses et temmelig svagt og forvitret, men fuldkommen sikkert ᚭ med temmelig vandrette bistave (som i aok på kanten til venstre) og efter det de to noget stærkere fremtrædende runer ᚱᚢ, den sidste på toppen, lige hvor den støder sammen med kanten til venstre. Hermed ender denne linje. Da de tre sidste runer i det af eftiʀ styrede kvindenavn sikkert er oru, og da der mellem eftiʀ og oru kun er plads til punkt og en enkelt rune, tör det anses for aldeles utvivlsomt, at her har stået eftiʀ [· þ]oru, som i enhver henseende passer til forholdene på stenen.

Anden linje begynder med ordet stiubmoþur, i hvilket ingen rune kan give anledning til tvivl. Mellem ᚭᚦ er stenen meget ujævn og forvitret; men bægge runer følges aldeles klart både i hoved- og bistave. En skøre i stenen mellem ᚭ og ᚦ kan kun ved meget flygtig betragtning give anledning til at læse den første rune som ᚢ. Forvitringerne i stenen har gjort den øverste rammestreg fra ᚭ til ᚱ meget utydelig. Efter sina · drejer linjen om på toppen af stenen. Ved toppen af ᛁ og foden af det ovenfor stående ᚠ løber den nederste rammestreg i linjen til venstre og den øverste i linjen til höjre sammen i én linje.

Det første ord på stenens top efter sina · er kunu, i hvilket det første ᚢ er stærkt forvitret, men tydeligt i sin hele form. Der er lige så lidt grund til her at læse ᚭ som til at læse ᚢ i moþur. I sidste ᚢ i kunu står hovedstaven endnu på stenens top, medens bistaven böjer om på kanten til venstre, hvor det sidste ord i linjen ᚴᚭᚦᛆ er anbragt, således at de to runer ᚦᛆ kommer til at stå lige under de til indskriften på denne kant af stenen hørende runer ᚼᛋ, med hvilke de har fælles rammestreg. Derimod løber rammestregen under ᚦᛆ ikke sammen med den, der er anbragt over den anden indskrifts migael. Jeg tilföjer endnu udtrykkelig, at der ikke findes spor af punkt i ᚴ-runen i koþa.

IV. Bagsiden. Denne side, der på afbildningen er fremstillet i forkortning sammen med kanten til venstre, bærer kun et kors af velbekendt form. Skönt korset i det hele træder temmelig svagt frem, hvad der i forbindelse med de mange ujævnheder på denne side af stenen har givet anledning til, at det tidligere er blevet helt misforståėt, følges dog alle dets linjer endnu aldeles tydelig. Dets øverste del, det egenlige kors med de fire flige, der er 1' $2^3/_4$" langt, er lidt fremstående ('halvrelief'), idet stenens ujævnheder er benyttede til at

danne det (sml. fremstillingerne på den större Jællinge-sten, I, s. 25 f.). Derimod er den nederste, 1' 7" lange del, skaftet, fladt indhugget ligesom runerne.

Hele indskriften lyder altså:

I. eskil : sulka : sun : let : res[a]
sten : þena : eft : sialfan
sik · e mun · stanta · meþ · sten
lifiʀ · uitrint · su · iaʀ · uan · eskil

II. kristr · hialbi · siol · hans
aok · santa · migael

III. toki · risti · runaʀ · e(fti)ʀ [· þ]oru
stiubmoþur · sina · kunu · koþa

eskil skrives ligeledes på Alsted-stenen (foran s. 474).

sulka] Navnet *Sulki*, *Solki* forekommer også senere i Danmark. Da *o* i indskriften regelmæssig udtrykkes ved ᚼ, betegner ᚢ her snarest udtalen *u*. Fra Norge kendes *Sulki* som navn på en konge i Rogaland (Heimskringla ed. F. Jónsson I, s. 122 f.).

eft] Den kortere form af forholdsordet i den fra ældre tid nedarvede formel, hvorimod den længere form eftiʀ senere bruges.

meþ ɔ: *með* eller *mæð*, „medens" (sml. I, s. 97); ᚽ e er vel snarest tegn for det korte *æ* ligesom i eskil, þena, eft og eftiʀ. Samme betydning har da uden tvivl ia i iaʀ. I omskrivningen til Olddansk gengiver jeg dog lyden med *e*.

sten lifiʀ sml. foran s. 108 f. (Rygbjærg-stenen).

uitrint er, som jeg foran (s. 485 f.) har påvist, samme ord som Sandby-stenens uitrik = *witring*, der er den nöjagtige form, medens uitrint ɔ: *witrind* skyldes en ved unöjagtig lydopfattelse fremkaldt urigtig lydbetegnelse, idet *-ing* og *-ind* er sammenblandede i ordets slutning. Fra en langt senere tid kan hermed jævnføres skrivemåden *hymmælyndh* 'himmelen', *manyndh* 'månen' i Lucidarius o. s. v., hvor hankönsformen af det bestemte kendeord (udtalt *i* med følgende ganenæselyd) netop betegnes ved *-ind(h)*, medens hunkönsformen skrives *-en*. Ordene uitrint su iaʀ uan eskil betyder egenlig „den kundgörelse, som Eskel gjorde", „hvad Eskel her har kundgjort" ɔ: den runeindskrift, som han her lod riste, for at den kunde bringe hans navn til efterverdenen.

iaʀ med den gamle betegnelse ia bevaret fra ældre indskrifter, hvorfra også hele verset er overført. Derimod skrives på Sandby-stenen II eʀ.

Om forholdet mellem verset i denne indskrift og slutningsordene på Sandby-stenen II se foran s. 486 f.

aok] Denne ejendommelige skrivemåde forklarer jeg således: det gamle *áuk* lød den gang *ok* og skulde altså nöjagtig udtrykkes ᚼᚴ; men ligesom runeristeren fastholdt den gamle skrivemåde iaʀ for eʀ, således har han i aok bevaret et minde om det gamle ᚭᚢᚴ. Da han imidlertid i andre tilfælde brugte ᚼ for ældre ᚢ (sml. i indskriften på stenens höjre

kant toki, [þ]oru, moþur, koþa), har han også i ᛅᚢᚴ indsat ᚬ for ᚢ. I aok ser jeg altså en sammenblanding af den ældre og yngre skrivemåde (ᛅᚢᚴ og ᚬᚴ).

santa bruges almindelig i senere runeindskrifter som hankönsform (se I, s. 157 og Døbefonten i Åkirkeby kirke, s. 43).

migael] Dette navn forekommer også i flere bornholmske runeindskrifter, hvor det skrives mikial, mikel og mihel (se I, s. 157). Udtalen her er vist *Migaél* (*g* spirant ?).

risti er det eneste eksempel fra vore runestene på den svage böjning for ældre raist, rist.

stiubmoþur] stiub- = oldnord. *stjúp-*, der i vore gamle love skrives *stiup-* (*styup-*, *styvp-*, *stivp-*), *stiyp-* (Flensborg stadsret c. 2), *styp-*. Den sidste form findes også i runehåndskriftet af skånske lov I, 21, hvor det Hadorphske håndskrift allerede har det yngre *stif-*.

kunu, altså snarest udtalt med *u* (sml. sulka).

I olddansk sprogform gengiver jeg indskriften således:

Eskill Sulka sun lét résa stén þenna eft sialfan sik.
É mun standa,
með sténn lifiʀ,
witring sú,
eʀ wann Eskill.
Kristr hialpi siol hans ok santa Migaél.

Tóki risti rúnaʀ eftiʀ Þóru stiúpmóður sína, kunu góða.

„Eskel Sulkesön lod rejse denne sten efter sig selv.
Evig vil stande,
medens stenen lever,
hvad her i runer
Eskel risted.
Krist hjælpe hans sjæl og den hellige Mikael.

Toke ristede runer(ne) efter Tore sin stemoder, en god kone“.

Tillise-stenen bærer altså en dobbelt indskrift, den ene til minde om Eskel, den anden til minde om Tore. I den første hedder det, at Eskel lod rejse stenen efter sig selv, et udtryk, som vi på danske runestene kun kender fra Tillise-stenen, medens svenske stene oftere har denne formel. Til indskriften på forsiden slutter sig naturligvis nöje indskriften på stenens venstre kant, der indeholder et af de sædvanlige kristelige ønsker for Eskels sjæl. Den anden indskrift har Toke ristet efter sin stemoder.

Med hensyn til den første indskrift kan det være nogen tvivl underkastet, hvor meget af den der skyldes Eskel selv. Indskriften på forsiden har Eskel uden tvivl ladet

udføre i levende live; men det kristelige ønske synes først at kunne være anbragt efter hans død. Jeg tænker mig da forholdet således: Eskel har været gift to gange, sidste gang med Tore, som har overlevet ham tillige med en sön af første ægteskab, Toke. Tillise-stenen er rejst af Eskel, som til minde om sig selv har ladet indskriften på forsiden riste. Efter hans død har hans enke (snarere end sönnen Toke) til denne indskrift föjet det kristelige ønske. Da Tore døde nogen tid efter, benyttede Toke den del af stenen, som endnu var ledig, til at riste runerne til sin stemoders minde. Indskrifterne på Tillise-stenen skriver sig altså fra tre forskellige tider. At forsidens indskrift, som Eskel lod riste efter sig selv, er den ældste, følger af sig selv, og jeg anser det for sandsynligt, at korset på bagsiden er udført samtidig med denne indskrift. At det kristne ønske for Eskels sjæl er tilföjet, för end Toke ristede runerne efter sin stemoder, slutter jeg deraf, at han ellers sikkert først vilde have ristet indskriften efter hende og derpå have tilföjet et ønske både for faderens og for stemoderens sjæl, hvad der jo let kunde være sket ved at sætte þeʀa i steden for hans.

Skönt indskrifterne således er udførte på tre forskellige tider, viser deres sprog- og runeformer, at afstanden mellem dem i tid ikke kan være stor, og de kan meget godt alle tre hidrøre fra samme runerister. De har alle de samme karakteristiske kendemærker, der henviser dem til sidste halvdel af det 11. årh.: de stungne runer bruges konsekvent undtagen i koþa, hvor den gamle skrivemåde med ᚴ holdt sig overordenlig længe, og i iaʀ, der sikkert er overført fra en ældre indskrift, som har tjænt til forbillede for indskriften på Tillise-stenens forside; ᚽ anvendes regelmæssig i betydning *ó* i toki, þoru, moþur, koþa, samt for det korte *o* i aok, der, som foran bemærket, er fremkommet ved en sammenblanding af det ældre auk og det yngre ok.

Indskrifterne på Tillise-stenen viser sig noget ældre end indskriften på Hanning-stenen ved den nöjagtige adskillelse af ᛦ og R (lifiʀ, iaʀ, runaʀ, eftiʀ; kristr, moþur). Også þena er ældre end Hanning-stenens þene. Medens jeg med et rundt tal henfører den sidste til år 1100, antager jeg, at indskrifterne på Tillise-stenen falder i tiden mellem 1070—1085, og fra samme tid (omtr. 1075) stammer sikkert indskriften på Sandby-stenen II.

25. SØRUP-STENEN

St. Jörgens og Sørup sogn, Sunds herred, Svendborg amt, Fyn

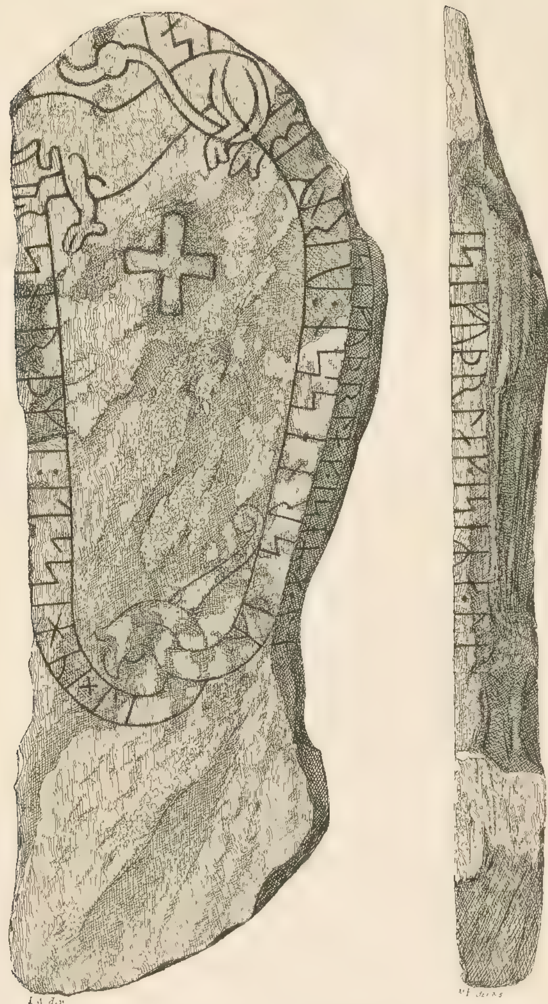
(i nationalmusæet; undersøgt i September—Oktober 1877 og oftere).

I den foran (s. 352) nævnte afhandling om årsagerne til, at så mange oldsager var gåede til grunde i Danmark, henledede den lærde rektor ved Odense skole Th. B. Bircherod også opmærksomheden på en runesten i Sørup kirke ved Svendborg, som O. Worm ikke havde kendt (Dänische Bibliothec, IV. Stück, s. 409)[1]. Senere blev stenen, der lå ved indgangen til Sørup kirke, dog atter glemt, indtil den i året 1809 på ny opdagedes af sognepræsten til St. Jörgens og Sørup C. Bredsdorf. Nogen tid efter skænkede kirkeejeren, baronesse Rantzau-Lehn til Hvidkilde, stenen til kommissjonen for oldsagers opbevaring, ved hvis foranstaltning den 1816 blev ført til København og opstillet i en niche i Rundetårn. Ifølge kommissjonens protokol meddelte sekretæren i mødet d. 10. Oktober 1816, at stenen „nu var ankommen og bleven opstillet i tårnopgangen“ (sml. Antiqvariske Annaler III, 1820, s. 353; Collegial-Tidende for Danmark, Kbh. 1821, s. 90). Herfra flyttedes den 1867 sammen med de andre runestene til det oldnordiske musæum.

Den anselige sten, der består af sort granit med røde striber og glimmer, er 6′ 10½″ höj, indtil 2′ 6″ bred og 8 til 9″ tyk. Stenen har tilböjelighed til at skalle af i lag, og rundt omkring er större og mindre stykker skallede af både i ældre og nyere tid. De nyere afskalninger har også på flere steder berørt korset og runerne. Men både indskriften og de billedlige fremstillinger er endnu i det hele taget meget tydelige. Kun nederst på forsiden — særlig til höjre — er slyngninger og runer temmelig udviskede; men alle linjer følges dog sikkert, så at næppe en eneste kan give virkelig grund til tvivl.

Øverst på stenen er anbragt en fantastisk dyrefigur, der i kroppens form minder ikke så lidt om den mere udførte figur på London-stenen. Neden under dyrefiguren er anbragt et almindeligt („græsk“) kors, omtrent 9″ langt og godt 7″ bredt. Des værre er

[1] Som eksempler på runestene, der „gæmmer sig hist og her uden at være bemærkede af Worm, som jo ikke kunde opdage alt“, nævner Bircherod på det anførte sted „én på Tåsinge [ɔ: runeligstenen i Bregninge] og én i Sørup kirke ved Svendborg“ (sml. min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker“ i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 49 f.).

$^{1}/_{10}$.

Sørup-stenen.

den forreste del af dyrets hoved forsvunden med det lille stykke af stenen, der er afslået foroven til venstre. Også foroven til höjre er mindre fliser slåede af stenen.

I et bånd, der snor sig langs med stenens kant og forneden er sammenknyttet som de bekendte slangeslyngninger, men foroven løber sammen med og synes at tabe sig i dyrefiguren, er anbragt en indskrift med runer, der fortsættes ned ad den til forsiden stødende kant til höjre, hvor runerne står frit uden rammestreger. Også på forsiden er selve stenens kant både på höjre og venstre side benyttet som rammestreg.

Straks efter at stenen var kommen til København, meddelte Rask kommissjonen for oldsagers opbevaring en notits om indskriften, som han erklærede sig ude af stand til at tolke (Nyerup, Verzeichniss der in Dänemark 1824 noch vorhandenen Runensteine, Kopenh. 1824, s. 17 ff.), og det er heller ikke siden den tid lykkedes runologerne at løse gåden. Stephens, som i „Runehallen“ s. 22 har gengivet indskriften med runer, mener, at vi her har „en indskrift, der er trukken så stærkt sammen, at vi aldrig ville være i stand til at læse den, eller også er det chifferskrift“, og Thorsen, som i De danske Runemindesm. II, 1, tillæg til no. 82 har meddelt en afbildning af stenen ved Magnus Petersen, erklærer smst. II, 2, s. 252, at indskriften „må være vilkårlig dannet med forsæt eller kryptografisk“.

Rask anser det for sikkert, at indskriften begynder øverst til venstre (med runerne ᛋᚾ), derpå fortsættes med linjen til höjre (ᛘᚦ o. s. v.) og ender med linjen på kanten (ᛁᛋ o. s. v.). Det eneste hele ord, han tror at kunne læse, er ᛋᛁᚼᛋᛁ nederst til venstre, hvilket han opfatter som kvindenavnet *Signe*. Bægge Rasks formodninger må dog betegnes som höjst usikre. Hvis runerne ᛋᛁᚼᛋᛁ virkelig danner et ord, vilde jeg langt snarere deri finde udsagnsordet ‘signe’ end kvindenavnet. Og med hensyn til indskriftens begyndelse synes Rasks antagelse ganske vist temmelig slående ved første öjekast; men imod den strider dog bestemt den regel, der ellers så godt som uden undtagelse følges i runeindskrifterne, at de løber nedenfra opad, ikke omvendt, så at man snarere må formode, at indskriften begynder til höjre med ᛘᚦ og derpå fortsættes i båndet til venstre, endende med ᛚᛁ, hvortil da linjen på kanten måtte slutte sig. I så fald ventede vi dog, at også denne linje havde retningen nedenfra opad, ikke, som det er tilfældet, ovenfra nedad. Denne linjes retning kunde derfor tale for Rasks antagelse. Derimod anser jeg det for höjst usandsynligt, at indskriftens begyndelse skal søges i linjen på kanten (ovenfra nedad), hvortil i så fald linjen til höjre på forsiden måtte slutte sig; men umuligt vover jeg ikke at kalde det (sml. indskriften på stenen fra Slesvig domkirke).

Runerne, hvis höjde er mellem $2^{1}/_{4}$“ og $3^{3}/_{4}$“, må i det hele kaldes meget tydelige. Jeg omtaler dem i det følgende enkeltvis, idet jeg begynder med linjen til höjre.

Her ses først et temmelig udslidt ᛘ, i hvilket både hovedstaven og bistavene dog følges aldeles sikkert. Endnu mere udslidt er den følgende runes bistav; men også den har efterladt så tydelige spor, at læsningen ᚦ må kaldes utvivlsom. I en udflisning herefter findes sikre lævninger af to punkter. De følgende runer er i det hele meget tydelige, skönt flere af dem er stærkt udflisede; navnlig gælder dette de fire første runer efter punkterne ᛋᚱᚾᚾ, om hvis læsning der dog ikke kan være nogen som helst tvivl. Skarpere står de

følgende tegn, nemlig ᛋ, derpå nederste del af en ret stav, så nær ved det følgende ᛋ, at den næsten kommer i flugt med dennes venstre stav, fra hvilken den dog meget bestemt er adskilt; her kan slet ikke læses ᚺ; det sidste ᛋ er en del bredere end det foregående. Derpå følger ᚾ, hvis bistav er anbragt temmelig höjt oppe på hovedstaven, med to meget klare punkter efter. Overordenlig bestemte står de to følgende runer ᚢᚱ så vel som alle linjer i det næste tegn, der må være en binderune for ᚾᚢᚠ. Herefter følger ᛒ, hvis allernederste del er bortslået, og derpå et tydeligt ᛦ, af hvilket kun den yderste ende er afstødt forneden, og hvis hovedstav er meget kort og hviler på en af de linjer, som danner dyrets hale. At bistavene i det sidstnævnte tegn ikke støder sammen med hovedstaven, skyldes vistnok den lille flis, som på dette sted er slået af stenen.

Over dyret ses først øverste del ($1^1/_2$") af en ret stav, som mulig har haft en bistav, derpå et fuldstændig bevaret tegn, der synes at være en binderune for ᛋᚾ eller ᚾᛋ, og så atter et så stort stykke ($2^1/_2$") af en ret stav, at den næppe tör antages at have haft nogen bistav. Mulig har der også længere til venstre over dyret været indhugget nogle runer, som i så fald dog er fuldstændig forsvundne med det afslåede stykke af stenen og med en lille udflisning, der løber sammen med den kugleformede udvidelse på dyrets hale. Om en ret linje på $1^3/_4$", som under dyrets hoved løber sammen med den øverste af de linjer, der danner det ene forben, er øverste del af en rune, tör jeg ikke afgöre. Linjen synes i ethvert tilfælde ikke at kunne høre med til dyret; men det er ganske tilfældigt, når denne linje sammen med den nedenfor liggende del af den linje, der danner dyrets ene forben, kan få en vis lighed med et ᚱ.

Neden for dyret løber indskriften nedad i linjen til venstre, hvor den første rune er et klart og forholdsvis bredt ᛋ ud for korsets venstre arm. Det følgende ᚾ er stærkt udfliset især i øverste del, men meget tydeligt. Lige så sikkert følges i flisningerne alle linjer i de tre følgende runer ᚱᚦᛘ. Meget klart står herefter ᛁ, efterfulgt af to temmelig små punkter, så vel som alle øvrige runer i båndet. I ᛏ hænger hoved- og bistav ikke sammen. Tegnet efter ᛏ har form af øverste og mellemste del af et ᛋ, kun noget mindre end den tilsvarende del af det følgende ᛋ; i ᚽ når den lange bistav helt ned til rammestregen. Efter det korslignende skilletegn, der jo også i mange ældre indskrifter bruges sammen med et enkelt eller (især) to punkter, følger endelig de to runer ᛚᛁ, hvor bistaven i ᛚ ikke hænger sammen med hovedstaven (sml. det foregående ᛏ). I den øvrige del af båndet ses intet som helst spor af runer.

Endelig findes på den til forsiden stødende höjre kant af stenen en række meget tydelige runer, der begynder med ᛁᛋ. En lille naturlig fordybning i stenen på venstre side af ᛁ ved dets top adskiller sig bestemt fra de huggede linjer; her står ᛁ, ikke ᛏ. Af det klare punkt efter ᛁᛋ på afbildningen hos Thorsen findes intet som helst spor på stenen. I ᚠ løber den nederste bistav sammen med hovedstaven i det følgende ᚢ, hvis hoved- og bistav ikke støder sammen. Efter ᚱ findes langt nede en lille naturlig fordybning, som ikke kan forveksles med et hugget punkt. Derimod er de temmelig store punkter efter ᚠ og ᚾ sikre. Den sidste rune i linjen er ᛁ, ikke ᚽ. Hvad der ved flygtig betragtning kan antages

for et punkt höjt oppe på staven, er en gammel skøre i stenen, der løber hen over dette ᛁ og de foregående runer. Derimod er punktet i ᛂ foran ᛅ meget klart.

Medens runerne i denne linje forneden når ud til stenens kant, begrænses de foroven af en naturlig skøre i stenen, der kan følges til ᛅᚼ, men ikke over de to sidste runer. Over de syv første runer har runeristeren åbenbart hjulpet efter på skøren, for at den tydeligere kunde tjæne som rammestreg.

Med runer gengiver jeg altså indskriften således:

ᛘᚦ : ᛋᚱᚼᛂᛋ᛫ᛋᚼ : ᚢᚱᛅᛒᛧ

? (?)
ᛁᛋᛁ(. . ?)ᛁ(?)

ᛋᚼᚱᚦᛘᛁ : ᛁᛏᛍᛋᛁᚼᚼᛁ × ᛚᛁ

ᛁᛋᛁᚠᚢᚦᚱᛚᚼᚴ · ᛁᛋᛂᛅᚼ · ᛚᛁ

Det er vel næppe tilfældigt, at både linjen på kanten og båndet til venstre ender med de to fra det foregående ved punkt og kors adskilte runer ᛚᛁ. Der synes ligeledes at måtte være nogen forbindelse mellem de tre første runer i indskriften på kanten ᛁᛋᛁ og de efter det første punkt i samme linje følgende ᛁᛋᛂ. Om der også er sammenhæng med runerne ᛁᛋᛁ (? (?)) på toppen af stenen over dyret, vover jeg kun et henstille til nærmere prøvelse for den, som mulig en gang finder nøglen til indskriftens tolkning.

At indskriften tilhører en meget sen tid, fremgår ikke blot af dens hele form (slyngningerne sammen med dyrefiguren og korset), men navnlig af de enkelte meget unge runeformer, der er blandede med former, som i og for sig kan være meget gamle: mærk således ᚼ med den runde bistav helt ned til rammestregen ved siden af det almindelig brugte ᚼ (derimod forekommer kun ᚼ, aldrig ᛅ) og især runerne ᛂ, ᛧ og ᛍ så vel som binderunerne ᛅ og ᛋ. Det er derfor tvivlsomt, om det en enkelt gang forekommende ᛅ er brugt i den gamle betydning *a*, eller har den yngre betydning *y*.

DE DANSKE

RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

ANDET BINDS FØRSTE AFDELING

RUNESTENENE I JYLLAND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SÖN)

THIELES BOGTRYKKERI

1899—1900

DE DANSKE

RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

ANDET BINDS ANDEN AFDELING

RUNESTENENE PÅ ØERNE (UNDTAGEN BORNHOLM)

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SÖN)

THIELES BOGTRYKKERI

1900—1901

